

KÖZÉPKORI KRÓNIKÁSOK

XII—XIV.

FREISINGI OTTÓ KRÓNIKÁJA

KÖZÉPKORI KRÓNIKÁSOK

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL
(A FLÓR-ALAPÍTVÁNY KAMATAIBÓL)

SZERKESZTI

DR GOMBOS FERENCZ ALBIN

XII—XIV.

FREISINGI OTTÓ KRÓNIKÁJA

BUDAPEST
AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT KIADÁSA
1912

FREISINGI OTTÓ KRÓNIKÁJA

(OTTONIS EPISCOPI FRISINGENSIS CHRONICON)

FORDÍTOTTÁK

DR GOMBOS F. ALBIN, IRSIK JÓZSEF ÉS DR VAJDA GYÖRGY

BEVEZETÉSSEL ÉS MAGYARÁZÓ JEGYZETEKKEL ELLÁTTA

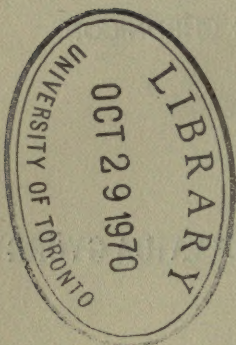
DR GOMBOS F. ALBIN

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT KIADÁSA

1912

5956. — Budapest, az Athenaeum részvénytársulat könyvnyomdája.

DR BOROVSZKY SAMU

KEDVES BARÁTUNK

EMLÉKÉNEK

ELŐSZÓ.

Freisingi Ottó *Krónicá*-jának jó része nem tekinthető tört. kútforrásnak, mert az író korától messze eső eseményekről szól olyan munkák felhasználásával, a melyek épségben maradtak ránk. Ezért aztán úgy is szoktak vele elbánni még a hazájabeli kútfő-búvárlók is, hogy csak az értékesebb részeket méltatják figyelemre, a többit pedig elhagyják — rendesen azzal a megengesztelő nyilatkozattal, hogy Freisingi Ottó a középkor legkiválóbb történet-filozófusa, azaz az első egyetemes történetíró, a ki az eseményeket okozati alapon egymásból folyóknak tekinti s azokat mindvégig egy vezérlő eszme körül csoportosítja.

Mi Freisingi Ottó *Krónicá*-jával szemben nem követjük ezt a rendes szokást. A maga teljes egészében adjuk a munkát, nem sajnálva sem a fáradságot, sem az erősen megszaporodott kiadási költségeket. Azt hiszszük ugyanis, hogy a *Középkori Krónikások* sorozatában okvetlenül helyet kell foglalnia legalább egy igazi középkori világ-krónikának s ebben a tekintetben kétségtelenül Ottó művét illeti meg az elsőség, a melyet egyetlen középkori író sem szárnyalt túl, a mely a történetírás történetében is egy új, fejlettebb korszakot nyitott meg.

A *Krónika* terjedelme azonban arra kényszerített bennünket, hogy a bevezetést lehetőleg rövidre szabjuk. Ottó életének s korának vázolását tehát, valamint műveinek méltatását, a magyarokra vonatkozó híreinek beható megbeszélését egy másik munkájának, a »Gesta Friderici«-nek bevezetésében fogjuk adni. Ugyanezen okból a jegyzetekkel is takarékoskodtunk; a személy- s helynevekre vonatkozó magyarázatokat egészen az *index*-be helyeztük át.

Itt jegyezzük meg, hogy fordításunkhoz a Wilmans-féle szöveget használtuk (Mon. Germ. SS. XX. 83—301) és első sorban is az ő kommentárjait vettük alapul. Már az utolsó revíziónál tartottunk, az index-készítés fáradalmain is túlesve (a SS-ben csak a VI—VII. könyvhöz van), amikor kézhez kaptuk Ottó krónikájának második kiadását (Ottonis ep. Frisingensis Chronica. Editio altera. Recognovit Adolfus Hofmeister, Hannoverae et Lipsiae 1912.). Igy történt, hogy Hofmeisternak páratlan szorgalommal készült és minden dícséretet megérdemlő munkáját nem használhattuk fel kellő mértékben s utólagosan már csak a legfontosabb dolgokban igazodhattunk hozzá.

* * *

Még alig van tizenkét esztendeje, hogy kezet kézbe téve elindultunk a mi szemeink előtt valami nagy, valami nemes czél megvalósítására: a magyar történeti irodalmat a középkori krónikákkal meggazdagítani. A kik akkor elindultunk, immáron kettővel megfogyatkozánk. Podhradszky Lajos, a ki hosszú éveket szentelt Nestor nagy művének tanulmányozására, és dr. Bokor János, a ki Jordanes után Arnaldus krónikáján dolgozgatott, fiatal éltük legszebb idejében elhunytak. Elhunytak tollal a kezükben, utolsó pillanatukig odaadással és lelkesedéssel szorgoskodva a nemes ügyért. Munkálkodásukkal maguk emeltek emléket önmaguknak, a melyet a *Középkori Krónikások* minden időkre megőríznek.

Budapest, 1912. augusztus havában.

Dr. Gombos F. Albin,
a *Középkori Krónikások* szerkesztője.

I. RÉSZ

A BABENBERG-CSALÁD. A KELETI HATÁRGRÓFSÁG MEGALAKULÁSA ÉS FEJLŐDÉSE KÜLÖNÖS TEKINTETTEL MAGYARORSZÁGRA.

ÍRTA

DR GOMBOS F. ALBIN

I.

AZ „OSTARRICHI" MEGALAKULÁSA

Ottó Freisingi püspök történelmi műveit — a rendes szokástól eltérően — ezúttal nem az író életrajzával, hanem az író családjának és a család birtokának, az osztrák határgrófságnak ismertetésével vezetjük be. Két okból teszszük ezt. Egyrészt alapot nyerünk arra, hogy hazai történelmünk nehány homályos, elhanyagolt pontját új megvilágításba helyezhessük és egynémely, a kútfőket tévesen értelmező fejtegetésre rámutathassunk. Másrészt a közállapotoknak s a Babenbergek családi ügyeinek megismerése nagyon meg fogja könnyíteni azon törekvésünket, hogy a történetíró Ottó püspök lelkületébe, gondolkozásába is bepillantást vethessünk. Mert nem megvetendő támpont valamely történetíró munkájának értékelésénél azon külső hatások ismerete, a melyek az írót az események megítélésében — így vagy úgy — befolyásolhatták.

* * *

Nagy Károlynak az avarokkal viselt győzedelmes hadjáratai után a bajorok földjétől keletre eső területeken határ- vagy őrgrófság alakul. Ennek az elnevezésével, »Marchia orientalis«, 856-ban találkozunk először.[1]) Fénykorában a mai egész »Dunántúl«-unkat magában foglalta. A magyarok honfoglalása s kalandozása — úgyszólván — teljesen tönkretették. A hunnok és az avarok örökösei az Ennsig terjedőleg a lovas nép számára

[1]) Auctarium Garstense. Ad an. 856. (M. G. SS. IX. 565.): »Karlomanno marchia orientalis est commendata.«

minden alkalmas földet uralmuk alá hajtottak. Az Enns menti határvonalon nem igen változtatott a magyarok 955-ki augsburgi veresége sem. Elismeri ezt a tárgyilagos Huber is.[1]) Nagy Ottó ugyanis vagy olyan súlyosnak tartotta győzelmét, hogy azt újabb támadással nem akarta meggondolatlanul koczkáztatni, vagy pedig a számára sokkal fontosabb itáliai ügyek miatt hagyta kihasználatlanul a látszólagosan kedvező alkalmat.

Legközelebbi német szomszédaink azonban, a bajorok, hamarosan észreveszik a Magyarországon beálló nagy átalakulást. Az augsburgi csapás ugyanis megfélemedést szült, a melyre támaszkodva gyökeret vert Géza fejedelemnek a nyugati szomszédokkal állandó békét kereső kormányzása. S ez az irányzat rövidesen annyira megerősödik, hogy a német papok már a kereszténység terjesztéséhez is hozzá mernek fogni.

Ezeket a nyugodalmas időket használják fel a bajorok arra, hogy — telepeseiket lépésről lépésre előbbre tolva — a magyarok hódításait apránként, zajtalanul visszaszedegessék. Igy alakul ki a bajor herczegség függelékeképpen az új keleti határgrófság, az »Ostarrichi«,[2]) a melyet II. Ottó 976-ban Babenbergi I. Liutpoldnak adományoz. Az új határgrófság tehát alaposan különbözött a régitől.[3]) Ám a törekvés kezdettől fogva megvolt a Nagy Károly-féle határgrófság visszaállítására, a mint hogy a napjainkbeli német történetírók közül egyik-másik még most is keserű szemrehányással illeti a kötelességmulasztó ősöket, a kik nem buzgólkodtak eléggé Pannonia visszaszerzésén.[4])

Arról nincs tudomásunk, hogy a magyarok miképpen fogadták a németek ezen térfoglalását. Határozottan az sem állapít-

[1]) Huber, Geschichte Österreichs. Gotha, 1885. I. 168. — [2]) III. Ottónak 996. nov. 1. kelt levelében fordul elő először, a mikor is Kotascalhus freisingi püspöknek adományoz egyháza javára »quasdam nostri iuris res in regione vulgari vocabulo *ostarrichi* in marcha et in comitatu heinrici filii liutpaldi marchionis in loco niuuanhova dicto . . .« (*Monumenta Boica*. XXXI/I. 259—260. (CXXXIII.) V. ö. m. Meiller, *Regesten zur Geschichte der Markgrafen und Herzoge Oesterreichs aus dem Hause Babenberg*. Wien, 1850. 2., 191., 192. ; Meichelbeck, *Geschichte der Stadt Freising und ihrer Bischöfe*. Freising, 1854. 64. — [3]) L. Gombos Albin, Észrevételek az »Ostarrichi« 976-iki keleti határvonalához. Budapest, 1911. ; — Gombos, Történetünk első századaiból. Századok. 1911. 497. — [4]) V. ö. Huber i. m. I. 137.

ható meg, hogy kelet felé meddig terjedt az új marchia. Való-szinű ugyanis, hogy a magyarok régi szokásukhoz híven itt is arra törekedtek, hogy minél nagyobb elpusztított terület legyen közöttük és az ellenséges érzelmű szomszédok között. Ez a körülmény békés időkben könnyűvé tette ugyan a német telepesek előnyomulását, másrészt azonban bizonytalan jelleget adott a foglalásnak, azaz a határ folytonos eltolódását vonta maga után. A német írók, közöttük Büdinger,[1]) Huber,[2]), Juritsch,[3]) főképpen a passaui püspökség birtokviszonyaira vonatkozó, sokszor igen kétes értékű adatokra támaszkodva a legkedvezőbb számítások után is csak a Traisenig tolják ki a határt, Marczali pedig — még tovább menve — a természetesebb határnak kínálkozó Wiener Wald-ot tartja a valószínű határvonalnak.[4])

A német írók combinatióinak alapja Nagy Ottónak egy 972 október 18-án kelt levele, a melyben a császár megújítja s megerősíti Lajosnak a lorchi egyház javára tett adományozását: »in loco qui dicitur vuachoua in ripa danubii In comitatu burchardi marchionis«.[5]) Erre vonatkozólag két dolgot kell megjegyeznünk. A »Wachowa« nevezetű vidék a Duna balpartján volt, a hol a magyarok sohasem szállottak meg. A Duna jobbpartjára levonható következtetést pedig azzal a vigyázattal kell fogadnunk, a mely méltán megilleti Piligrim birtokgyüjtő politikáját. Ez a ténykedés is alighanem élelmes praeoccupatio.

---

[1]) *Oesterreichische Geschichte.* Leipzig, 1858. I. 268. — [2]) I. m. I. 175. — [3]) *Geschichte der Babenberger und ihrer Länder.* Innsbruck, 1894. Az újabb munkák közül való. Joggal elvárhatnók a szerzőjétől, hogy a régebbi kutatóknál többet nyujtson. A kútfők mérlegelésében azonban messze amazok mögött marad. Merészen ítél, következtet s aztán mindent cserben hagyva csatlakozik elődeinek konkluziójához. V. ö. pl. 5. 14. — [4]) A magyar nemzet története. Szerkeszti Szilágyi Sándor. Budapest, 1895. (Marczali, A vezérek kora és a királyság megalakulása.) I. 213. — [5]) *Monumenta Boica.* XXVIII/I. 193—195. (CXXXIII. CXXXIV.): »cuiusdam antecessoris nostri Ihudouuici scilicet regis quondam aecclesiae suae factam cum nostro praecepto renovaremus et confirmaremus hoc est In loco qui dicitur vuachoua in ripa danubii In comitatu burchardi marchionis vineas quasdam et montem a lapide usque ad summum montis in longum et latum qui inter iacet altahensis aecclesiae ex occidentali plaga territorio ex orientali autem frigisigensis aecclesiae . . .«

Nem ő találta ki s a rohamosan növekvő határgrófságban mások is alkalmazták. Mutatja ezt az is, hogy a mikor csak nagyjában is biztosított területté válik az új foglalás, egyszerre megcsappan a császári adományozás. Szóval a nyugodalmas birtoklási idők elkövetkezésekor már nincs gazdátlan terület, mert az élelmesek jó előre mindent praeoccupáltak. II. Ottónak egy 976-ban kelt leveléből nyilvánvalóan kitetszik, hogy Liutpold őrgróf birtokainak súlypontja még messze beesik a bajor herczegségbe.[1]) És a császárnak 977-ben az Enns balpartján is »in comitatu liutpoldi« még mindig van »quoddam nostrae potestatis praedium«-a, a melyet az egyházaknak eladományozhat, hogy azok aztán betelepítsék.[2])

De a viszonyokból vont ezen általános következtetések mellett egyéb bizonyítékaink is vannak arra, hogy a jelzett időben a Treisamától nyugatabbra kell keresnünk a határt. Igy II. Ottó császár még csak ezután, 979 október 14-én adományozza a két Erlaffa összefolyásánál fekvő területet Wolfgang regensburgi püspöknek, kifejezetten azért, hogy várat építsen oda a telepesek védelmére s a magyarok fékentartására.[3]) Az oklevélben nem háborúról, nem hadakozásról van szó, a minthogy nem is lehet, hiszen hivatalosan nagy békesség volt a két ország között, csupán csak a magyarok »infestatio«-járól. Azaz a nyughatatlan vérű, még mindig nomadizáló szomszédok olykor megmeglátogatták az Erlaffán túli telepeseket. S hol van még ide a Treisama vagy éppen a Wiener Wald! — A másfél száza ddal későbben élő Conradus de Wizzenberg, melki apát, melki hagyományok alapján feljegyzi, hogy I. Liutpold őrgróf 984-ben Medelichet, azaz Melkvárát, »castrum munitissimum in monte nostro situm, quod homo potentissimus, nomine Gizo, tenebat,

---

[1]) *Monumenta Boica.* XI. 439. (XIII.) — [2]) *Mon. Boica.* XXVIII/I. 223—224. (CL.) — [3]) *Mon. Boica.* XXVIII/I. 227—228. (CLIII.); »innotuit auctoritati nostrae in terra quondam avarorum iuxta fluviolum qui Erlaffa dicitur locum quendam esse qui steininachiricha nominatur quem per multa annorum curricula desertum ipse de bauuaria missis colonis incoli fecit. Qui ut tutiores ibi *ab infestatione ungrorum* manere possent petiit nostram serenitatem locum quendam inter maiorem et minorem Erlaffam situm ubi ipsi conueniunt castellum ad construendum qui vocatur Zuisila...« V. ö. m. Othloni Vita Sancti Wolfkangi ep. cc. 30. 32. (M. G. SS. IV. 538. 539.)

magna vi cepit atque destruxit«.[1]) Ehhez a kései feljegyzéshez természetesen sok szó férhet. Az apát jóhiszeműségében azonban nincs miért kételkednünk. Azt mondja, hogy »ipsa fide qua audivimus« ír, »etiam illa, quae ex Cronicis nostris colligere potuimus« és a hol csak »notas invenimus«. A hagyomány tehát megvolt, talán némi feljegyzés is volt a nevezetes eseményről, csakhogy az idő, a mint az rendesen történni szokott, a kelleténél jobban megnagyobbította, kiszínezte azt. A magyaroknak semmiesetre sem lehetett ott nagy erősségük, mivelhogy másutt sem volt s megerősítésre még a természetnyujtotta mocsaras, tehát az ő harczi modoruknak megfelelő helyeket is csak később használják fel. Annyit azonban elfogadhatunk a hagyományos hírből, hogy ott a Duna mentén Melknél valamelyes állandó szállásuk lehetett a magyaroknak, a honnan erővel kellett őket keletebbre szorítani. Világos, hogy nem rendes hadakozásra, háborúra kell gondolnunk, hanem csak afféle határvillongásra. Megerősíti ezt III. Ottónak egy 985 szeptember 30-án kelt levele, a melyben Piligrimnek, illetve egyháza colonusai számára kedvezményeket ad, megemlékezvén ebben a barbárok zavargásáról »moderno nostri quoque regni tempore.[2])

Az említett idegen írók a regensburgi püspökkel kapcsolatos tudósítás fölött egyszerűen elsiklanak, III. Ottó levelének ide vonatkozó részét pedig a régebbi időkre utalványozzák át. De miféle régebbi időkre!? — A mieink közül a korábbaniak háborút csináltak a melki apát híréből, az újabbak a németek hatása alatt egészen elhallgatják.

---

[1]) Conradi de Wizzenberg abbatis Mellicensis Breve Chronicon veterum Austriae marchionum et ducum. Pez, *Scriptores Rerum Austriacarum.* I. 291. — [2]) *Monumenta Boica.* XXVIII/I. 243—244. (CLXII.): »Notum sit cunctis tam presentibus quam et futuris Christi fidelibus qualiter Piligrimus sanctae Patauiensis aecclesiae venerabilis praesul episcopatus sui pertinentiam in orientali plaga barbarorum limiti adiacentis, creberrima eorum deuastatione infestari, nostrae conquestus est pietati, a quibus etiam barbaris moderno nostri quoque regni tempore miserabi lamentatione adiecit, tam inrecuperabili se damno lesum (esse), in interfectione et direptione aecclesiae suae familiae, praeter innumerabilia depraedationum et incendiorum dispendia, ut absque habitatore terra episcopii solitudine silvescat.« Dümmlerre utalva (Piligrim von Passau und das Erzbisthum Lorch. 181.) Marczali is felhasználja ezt, de más tanulságot von le belőle. I. m. I. 213.

De — hogy visszatérjünk kiindulási pontunkhoz — az akkori viszonyokból vont következtetések is ellene mondanak a Treisamáig vagy éppen a Wiener Wald-ig való rögtönös terjeszkedésnek. A magyarok nem tűrhették volna szó nélkül ezt a hirtelen rájuk szakadó nagy területi veszteséget, mert ebben az időben semmiféle csapás nem érte őket. Viszont a németeknek annyi bajuk volt otthon, hogy nem kívánhatták megújítani a háborúskodást a magyarokkal.

Az »Ostarrichi« keleti határa tehát 976-ban a Treisamától messze nyugatra esik. Az is bizonyos, hogy az elpusztított, a magyaroktól gyéren avagy közönként semmiképpen meg nem szállott, elhanyagolt területeken nem volt határozott határvonal.

II.

A BABENBERG-CSALÁD EREDETE S AZ ÚJ HATÁRGRÓFSÁG SZERVEZÉSE.

A bajor fennhatóság alatt álló új keleti-határgrófság, szorosan az Enns mentén, Nagy Ottó császár uralkodásának a vége felé alakulhatott meg, a mint az a fent mondottakból is kitűnik. Valami Burchard volt a marchioja, a kinek neve 972-ben fordul elő utoljára.[1]) A mikor II. Ottó 976-ban Liutpoldnak adományozta, kelet felé már tetemesen meggyarapodott, jelentősége is nagyon emelkedhetett, a mit a következőkből sejthetünk.

Liutpold és testvére, Berchtold, mindvégig kiváló hívséggel támogatták II. Ottót a fellázadt bajor herczeg ellen intézett hadjáratában, a melynek szerencsés lezajlása után megjutalmazta a derék testvéreket. Liutpoldot, a ki a kis »Duonagowe[2]«) grófja volt, az új határgrófság őrgrófjává tette, testvére pedig, a dunai gaunál valamivel nagyobb »Northgowe«[3]) birtokosa, a cseh őrgrófi méltóságot kapta. Ha a császárnak ez a ténye jutalmazás volt, a minthogy az is volt, akkor Liutpold új működési terének nagyobbnak és jelentősebbnek kellett lennie, mint a milyen a kis dunai gau volt.

Berchtold további működését hamarosan elveszítjük szemünk elől, de Liutpold s utódai ugyancsak bebizonyították, hogy a hozzájuk fűzött reményeket beváltották. Már most az a

---

[1]) Mon. Boica. XXVIII/I. 209. — [2]) Dunai gau, Regensburgtól délre. — [3]) Nord gau, Regensburgtól északra (Forsch. z. d. Gesch. XII. 129.)

kérdés vetődik fel, hogy ez a hatalomra jutott két testvér miféle családnak leszármazottjai?!

Korábbi szereplésükről — úgy szólván — semminemű adatunk sincs. E kornak néhány jeles történetírója — Huber,[1]) Stein,[2]) Giesebrecht[3]) — a birtokviszonyokból levonható következtetések alapján úgy találja, hogy Liutpold és Berchtold aligha származnak a régi Babenbergektől, hanem inkább a sváb földről. Az említett írók szerint azért nem valószínű a későbbi Babenbergeknek a korábbiaktól való származása, mivelhogy Liutpoldnak és Berchtoldnak a birtokai nem ott feküdtek, a hol a régi Babenbergeké. Ezzel szemben úgy mellékesen megjegyezzük, hogy a mikor (1007.) II. Henrik a kivégzett B. Adalbert birtokainak az odaadományozásával megalapítá a kivételes hatalmi jogkörrel felruházott babenbergi v. bambergi püspökséget, annak első püspökévé Babenbergi Poppot tette, Liutpold őrgróf legfiatalabb fiát. Ez talán mégsem tekinthető egészen puszta véletlenségnek! Schmitz[4]) Wittelsbach-ivadéknak hiszi a két testvért, mások ismét szász eredetűnek s így tovább.[5])

A sokféle következtetéssel és hypothesisszel szemben, a melyeknek igazán megfogható támpontjuk egyáltalán nincs, még mindig a Liutpold családjának hagyományát tarthatjuk a legvalószínűbbnek. Maga Ottó, a mi történetíró püspökünk jegyezte fel, hogy ősük, Liutpold őrgróf, attól a Babenbergi Adalberttől származott, a kit Gyermek Lajos 906-ban mint lázadót kivégeztetett.[6]) Egy ilyen őssel nem volt mit dicsekednie a szelíd

[1]) I. m. I. 156. és Zur Herkunft der Markgrafen von Oesterreich, Mittheil. d. Instit. f. öst. Gesch. Forsch. II. 374. stb. — [2]) Ueber die Herkunft des Markgrafen Liutpold I. von Oesterreich. Forschungen z. d. Gesch. XII. 113. stb. — [3]) I. m. I. E. XXIV. — Juritsch (i. m. 13.), a Babenberg-család legújabb történetírója, az őt megelőző írók véleményéhez csatlakozik ebben a kérdésben is. — [4]) Mittheil. d. Inst. f. ö. Gesch. II. 380. — [5]) L. m. Riezler i. m. I. 360. — M. G. SS. XXIV. 10. (Ottó császár medvevadászatáról szóló mese, a mikor is Liutpold megmenti életét.) — [6]) Chronicon Ottonis episcopi Frisingensis. Lib. VI. c. 15. »Circa idem tempus (906. febr. 27.) Albertus nobilissimus Francorum comes, Ottonis Saxonum ducis ex filia nepos, Conradum, qui a quibusdam Ludewici regis frater fuisse creditur, occidit. Ob ea rex praedictum heroam in castro Babenberg ... bello petiit ... Sic praefatus Albertus capite plectitur ... Ex huius Alberti sanguine

lelkű Ottónak. De nem is dicsekvésképpen említi a dolgot, hanem kötelességszerűen, mivelhogy e hagyomány elevenen élt a családban.

Nincs alap rá, hogy Ottó feljegyzését kritika tárgyává tegyük. Mivel azonban az új Babenbergek rokonsága a régiekkel egyáltalán nincs kizárva, azért szükségesnek tartjuk e hagyományos feljegyzést összekapcsolni a történettel, azaz a régi Babenbergekről is meg fogunk emlékezni.

A régi, frank eredetű Babenberg-család ősének »Grabfeldi« Poppot tekintik. Ennek két fia volt : Poppo (II.), sorbenmarki és thüringiai őrgróf, és Henrik, a ki Ottó szász herczeg Baba nevű leányát vette feleségül. Henrik a mai Bamberg helyén a Regnitz baloldalán emelkedő halmon várat építtetett s azt — a hagyomány szerint — a saját nevéről Babenberg-nek v. Babenburg-nak nevezte el [1])

Páris mellett a normannokkal vívott csatában esett el 886-ban. Dús örökséget hagyott három fiára. Adalbert kapta a törzsvagyont Babenberggel, Adalhard (v. Adelhard) és Henrik (II.) a szétszórt birtokokat, a melyek egészen a Rajnáig terjedtek, a hol az Arnulffal rokon Konradinok családja [2]) hatalomban még a Babenbergeket is fölülmulta.

Arnulfnak a Babenbergekkel szemben táplált ellenszenve, féltékenysége hamarosan ádáz versengést, majd véres viszályt idézett fel a birodalom ezen két elhatalmasodott családja között.

A gyűlölködést a Konradinok kezdték meg. Ők ugyanis a birodalom keleti részében is erőre akartak kapni s ezért rávették Arnulfot, hogy foszsza meg Thüringiától a Babenberg-testvérek nagybátyját, Poppot (II.), a ki a morva hadjárat alatt állítólag hűtlenül viselkedett. Arnulf el is vette tőle Thüringiát s azt

---

Albertus, qui postmodum Marchiam orientalem, id est Pannoniam superiorem Ungaris ereptam, Romano imperio adiecit, originem duxisse traditur.« — Ennek az Albertnek, helyesebben Adalbertnek szomorú végzetét más krónikások is részletesen elbeszélik, de családjának a további sorsáról nem tesznek említést.

[1]) L. Looshorn, Gesch. d. Bisthums Bamberg. I. A Jaffé által közzétett adatok (Monum. Bambergensia, Berlin, 1869.) szerint először 902-ben fordul elő a város neve. — [2]) Négy testvér: Konrád, Gebhard, Eberhard és Rudolf.

Konrádra ruházta. A Konradinok azonban itt keleten még nem vehették fel a küzdelmet a Babenbergekkel. Konrád kénytelen volt Thüringiáról lemondani. Egyelőre azzal is megelégedett, hogy öcscsét, Rudolfot, a würzburgi püspökségbe beültethette. A további nyilt ellenségeskedésnek maga Arnulf állta útját. A keleti határok mentén ugyanis veszedelmes szomszédokul jelentkeztek a magyarok s a császár nem akarhatta ezeknek munkáját a belső viszályok szításával megkönnyíteni. Amúgy is eléggé zilált állapotban volt a birodalom.

A még gyermek Lajos trónraléptével azonban, a mikor a Babenbergek halálos ellenségének, Hatto mainzi érseknek kezébe került a birodalom gyeplűje, egyszerre gátat tört az eddig visszafojtott gyűlölködés és 903-ban már fegyveresen mérte össze erejét a két család. Babenbergi Henrik (II.) a csatatéren maradt, a foglyul esett Adalhard pedig a hóhér bárdja alatt vérzett el. A Konradinok közül Eberhard lett a harcz áldozatává s Rudolfnak menekülnie kellett a würzburgi püspökségből.

A véres összecsapás nem hozott döntő eredményt ; a fegyveres vetélykedés tovább folyt s 906-ban a fél országot lángba borította. Február 27-én a Fritzlar közelében vívott csatában a Konradinok feje, Konrád [1]) is elesett. A győzedelmes Adalbertnek most mindenképpen a megbékülés útjára kellett volna lépnie. Ebben a tekintetben segítséget ajánlott neki a rokon szász herczeg, Ottó is, a ki Lajos kiskorúsága idején szintén kormányzási tisztséget viselt. De Adalbert nem tudott mértéket tartani s dölyfösségével az egész királyi haderőt magára zúdította, ugyanakkor, a mikor a magyarok már Szászországban pusztítottak. Érthető tehát, hogy eddigi híveinek nagy része is ellene fordult. A végén Theres [2]) erős várába szorult, a honnan Hatto ravaszul a várat ostromló király táborába csalta.[3]) Szóval megadta magát, de már így sem kapott kegyelmet. 906. szept. 9-én kivégezték s javait elkobozták.[4])

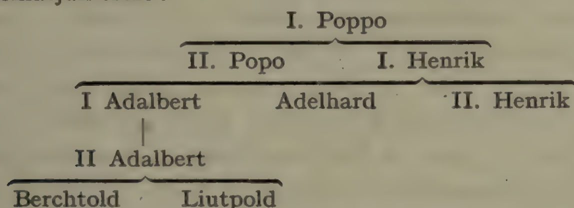
[1]) A későbbi Konrád király atyja. — [2]) A Maina mellett. — [3]) Hatto ravasz, furfangos eljárása egyik legkedvesebb tárgya a középkori íróknak. Liudprand is (Antapodosis II. 6. ; Gombos, Középkori krónikások, VI—VII. 105—107.) kedvtellő bőbeszédűséggel adja elő. — [4]) V. ö. Krones, Grundriss d. öst. Gesch. 171—198. ; Smets, Az osztrák birodalom tört. I. 201—203.

Adalbertnek s testvéreinek utódairól mit sem tud a história; a mint fentebb említettük, Freisingi Ottó is csak annyit mond, hogy Liutpold és Berchtold atyja, Adalbert, a kivégzett Adalbert véréből származott.[1])

A határgrófság belső berendezésére vonatkozólag igen kevés adat maradt fenn. Csak azt az egyet láthatjuk világosan, hogy az egyházi s a világi urak, püspökségek és kolostorok mily nagy igyekezettel iparkodnak az újonnan szerzett területeken birtokokat kapni. Különösen Piligrim passaui püspök alakja nyomul előtérbe. Nemcsak a birtokszerzésre kedvezőnek kinálkozó alkalmat használja fel, hanem a fiatal telepek egyházi szervezésén túl figyelmét a magyarokra is kiterjeszti. A mikor a sohasem létezett lorchi érsekség ügyében hamisított okmányokat VI. Benedek pápa elé terjesztette, egyidejűleg a magyarok között végzett térítéséről is beszámolt. Ezen tevékenységét azonban a saját vallomásán kívül más adat nem bizonyítja.

Liutpold az egyházi berendezkedésben teljesen szabad kezet engedett Piligrimnek, maga pedig minden gondját a telepítésre és a tovább terjeszkedésre fordította. 985-ben már Melkbe teszi át székhelyét [2]) s a következő években a Wiener Wald-ig nyomul előre.[3]) Hamarosan három grófság alakul meg Liutpold fennhatósága alatt. Az anyagiakban való gyarapodását mutatja az is, hogy új székhelyén gazdag alapítványt tesz tizenkét világi pap számára. 994-ben hunyt el Würzburgban, a hol véletlenül őt sebezte halálra az a lopva kilőtt nyíl, a melylyel egy bosszúálló lovag unokaöcscsét, Henrik nordgaui őrgrófot akarta leteríteni.[4])

[1]) A régi s az új Babenbergek családfáját tehát csak ilyképpen kapcsolhatjuk össze:

[2]) Ezelőtt Bechlaren az Erlaffa torkolatánál. — [3]) V. ö. 24. l. — [4]) Thietmar, Chron. IV. 14. (MG. SS. III. 774.)

A határgrófságot a császárnak s a birodalom nagyjainak legkisebb ellenmondása nélkül idősebb fia, I. Henrik örökölte, ezt pedig 1018-ban öcscse, I. Adalbert követte. Akkor, a mikor a hűbérek még nem voltak örökösök, a mikor a szomszédos nagy hűbérek is igen gyakran gazdát cserélnek, ez a tény kétségtelenül a mellett szól, hogy az első Babenbergek őrgrófi működésével az illetékes tényezők nagyon meg lehettek elégedve. Az osztrák Babenbergek családi jellemvonásai már ebben az időben erősen kidomborodnak. Feljegyzésre érdemes, hogy mily korán felismerték s mennyire siettek a maguk javára fordítani az egyházban rejlő erőt, a mely politikailag talán sehol sem mutatkozott oly könnyen kihasználhatónak, mint a hűbérileg kelleténél jobban széttagolt Németországban. I. Liutpold egyik fiát, Poppot, már a trieri érseki székben látjuk, s ettől kezdve a Babenberg-fiak és leányok közül egy-kettőt állandóan az egyház kötelékei között találunk mindaddig, a míg a család hatalma teljesen ki nem alakul. Az első Babenbergházi uralkodók dicséretéből alig is tudnak kifogyni a kolostori krónikások. Másrészt a császárok iránti szolgálatkészség jellemzi őket, de szintén csak addig, a míg el nem hatalmasodnak. A magasba jutva csodálatosképpen elveszítik e szerencsés tulajdonságokat, a melyeknek emelkedésüket köszönhették és vágyaikban, törekvéseikben féktelenekké lesznek, mint Németország más előkelő polczra jutott családjai.

A határgrófság jövendő nagyságának és jelentőségének alapját I. Liutpold fentemlített két fia vetette meg. A Duna jobbpartján a Lajtáig, a balparton a Morváig terjeszkedtek, bámulatos tevékenységgel használván fel a rájuk nézve oly kedvező időszakot, a mikor a magyarságot a belreformok teljesen lekötötték.[1]) Teljes függetlenségüket a bajor herczegséggel szemben hadi erejük folytonos növelésével készítik elő. E felkészülés hatása hamarosan mutatkozik. II. Henrik a német korona utáni törekvésében I. Henrik határgrófot már nagyobb tényezőnek tekinti, mint a birodalom bármelyik más hasonrangúját. Fényes igéretekkel igyekszik őt a maga részére hangolni. Jóakaratát a trónon be is bizonyította. I. Henriket gazdag adományokkal halmozta el, testvérének pedig, Ernőnek meg-

[1]) V. ö. 25. l.

engedte, hogy feleségül vehesse III. Hermann sváb herczeg nővérét, Gizellát, a kinek révén később a sváb herczegséget is elnyerte.[1])

A nyugodt és csendes fejlődés, erősödés korszakát, a melynek — úgyszólván — története sincs, I. Adalbert uralkodásának derekán a háborúk zaja váltotta fel. Az új császár ugyanis, II. Konrád, eljöttnek vélte az alkalmat, hogy hatalmát Magyarország és Lengyelország rovására keletfelé egy kissé jobban kiterjeszsze. Merész vállalkozásával a birodalom keleti tartományait, első sorban is az osztrák határgrófságot igen nehéz helyzetbe sodorta. Minket természetesen a német imperialismus Magyarország felé irányuló szándékai érdekelnek leginkább, s így e szűk keretben csak azokkal óhajtunk behatóbban foglalkozni.

---

1) Juritsch i. m. 34.

III.

AZ 1030-IKI NÉMET-MAGYAR HÁBORÚSKODÁS.

Az új határgrófság, a mikor Liutpold megkapta, kelet felé csak valamivel terjedhetett túl az Erlaffán. Az őrgrófi minőségében kitűnő [1]) Liutpold alatt azonban a német telepesek, illetve a telepítő egyházi és világi urak évrő-évre keletebbre merészkednek. A megszállásra kívánatos hely elhagyottsága, a magyar és német udvar barátságos viszonya továbbra is kedvezett ennek a csendes foglalásnak. Időközben Liutpold nagyobb erőre jutott s a terjeszkedésnek ellenállani akaró magyarokat, vagy talán azért, mert a már megtelepülteket háborgatták, fegyveres kézzel visszaszorította. Úgy látszik, hogy a Wiener Wald-on túl Melk volt a magyarok utolsó szállása, a melynek eleste maga után vonta a Wiener Wald-on túli részek teljes elvesztését.[2]) A magyarok nem csináltak belőle országos sérelmet. De III. Ottónak már említett leveléből kitűnik, hogy a határszéli villongások hosszabb ideig eltartottak. Egy időre aztán mindkét fél megnyugodott az annyira-mennyire természetes határnak kinálkozó Wiener Wald-ban.

A németek azonban korántsem elégedtek meg eddigi térfoglalásukkal. A Lajtáig terjedő, sokszor elpusztított s a magyaroktól kellőképpen meg nem szállott területeket is kész zsákmánynak tekintették. Hogy mennyire elhanyagolták a magyarok ezt a helyet, a legjobban az mutatja, hogy a keleti határ némi megerősítésére csak a Lajta alsó szakaszától délre eső

---

[1]) *Thitmari ep. Merseburgensis Chronicae* lib. IV. c. 14. — [2]) V. ö. Giesebrecht i. m. I. 585.

vidékeken fordítottak gondot, a hol maga a természet is két kézzel sietett segítségükre.[1])

Ezt az újabb terjeszkedést lassan, csendesen — hiszen semmiféle komolyabb ellenségeskedésnek sem maradt nyoma — sikeresen keresztül is viszik I. Liutpoldnak fiai és örökösei a határgrófságban, előbb I. Henrik (994—1018), aztán pedig Adalbert (1018—1055).

A mi Szt. Istvánunkkal rokon, a magyarokkal barátságot tartó II. Henrik császár adományozásai mutatják, hogy uralkodásának végén a Lajtáig terjedő földet a németek már magukénak tekintik. Ennek okát — a mint már említettük — részint a kérdéses területeknek a magyarok részéről történt nagyfokú elhanyagolásában, részint Géza fejedelmünk és Szt. István királyunk bel- s külpolitikájában kell keresnünk. Gézát már uralkodásának első éveitől kezdve sokkal inkább elfoglalták a magyar nemzet életébe vágó reformok, semhogy a mindig bizonytalan nyugati határvonal mentén előforduló surlódások miatt nehéz munkájának sikerét bizonytalan kimenetelű háborúskodással veszélyeztetni kívánhatta volna. Még inkább elmondhatjuk ezt utódjáról, Szt. Isvánról, a ki alatt valóra válik a nyugati keresztény államok mintájára szervezett magyar királyság, a melynek berendezéséhez, a berendezés megszilárdulásához, az ellenhatásképpen támadt belső forrongások lecsendesítéséhez a hatalmas nyugati szomszéddal szemben feltétlenül békességre volt szükség.

De ha ilyen körülmények között nem is követhette fegyveres megtorlás a németek merész előnyomulását, az ellenséges hangulat lappangva csak annál jobban megerősödött. A hivatalos barátság azonban, a míg a rokon II. Henrik élt, legalább külsőleg megvolt a két udvar között. II. Konrád trónraléptével egyszerre megváltozott minden. Az ellenszenv hivatalosan is ellenségeskedéssé fajul.[2]) Ennek legmélyebben fekvő okát a két ország megváltozott viszonyaiban kell keresnünk. A fiatal magyar

---

[1]) V. ö. Karácsonyi, *Hazánk Szt. István korabeli határairól. Századok.* 1901. 1046. — [2]) Herimanni Augiensis *Chronicon.* Ad ann. 1030. (M. G. SS. V. 121.): »Chounradus imperator, *iam dudum* inimicitiis cum Stephano Ungariorum rege conflatis, Pannoniam petiit . . .«; Viponis Vita Chuonradi imperatoris. C. 26. (M. G. SS. XI. 268.); »multae dissensiones inter gentem Pannonicam et Baioarios . . . factae sunt.«

királyság az elmult évtizedek alatt már biztos alapokra helyezkedett. Azok az okok tehát, a melyek a német barátság mindenképpen való megőrzését követelték, jórészt elenyésztek. II. Henrik halálával az erre emlékeztető szálak is elszakadtak. Szt. István, noha teljesen a béke embere volt, mintha felszabadult volna megkötött állapotából, egyszerre éberebb figyelemmel kiséri a nyugati határokon történő eseményeket.

Az óvatos körültekintésnek valóban el is érkezett az ideje. Németországban II. Konrád személyében erős karú és nagyratörő uralkodó került a trónra. A mit gyenge elődе egész életében nem tudott elérni, azt ő — úgyszólván — egy csapásra megvalósította: rendet teremtett a pártoskodó birodalomban. Néhány év multán olyan hatalom van a kezében, mint Nagy Ottónak. Politikájának szálai keletfelé Lengyelországtól hazánkon keresztül Konstantinápolyig szövődnek. Hogy Magyarországgal szemben határozottan hódító tervei voltak, azt tettekkel bizonyította s hivatalos történetírója, az egykorú német Vipo, nyiltan meg is mondja.[1])

Konrád szándékai nem maradtak titokban a magyar udvar előtt sem. Erre mutat, sőt talán már túlságosan is nagy óvatosságra, de minden esetre bátorságra s a háborútól való nemfélésre mutat rá Konrád követének, Werner strassburgi püspöknek az esete.[2]) Konrád ezt méltán kihívásnak vehette volna, de otthon ekkor még nem volt minden rendben.

---

[1]) Viponis Vita Chuonradi imp. c. 26.: »Imperator tam munitum regnum fluviis et silvis intrare non valens, multis tamen praedationibus incendiis circa terminos regni iniuriam suam satis ulciscens, reversus est, *volens tempore oportuniore cepta sua peragere.*« — De milyen iniuria-ra gondol Vipo, a mikor ugyanő — mint alább látni fogjuk — tisztán megmondja, hogy a németek kezdték a háborút! ? — [2]) Viponis *Vita Chuonradi imp.* c. 22. (M. G. SS. XI. 267.) Részletesen elbeszéli a püspök esetét. — Herim. Augien. (Chronicon. Ad ann. 1027. M. G. SS. V. 120—121.) a követséggel kapcsolatban nem említi, hogy Wernert nálunk kellemetlenség érte volna. Vipo egy kissé talán ki is színezi a dolgot, ámbár egy szóval sem említi, hogy Konrád ezt a háború okának tekintette volna. L. m. Bresslau (i. m. I. 234—236.) megjegyzéseit. Azonban nem valószínű, hogy a magyarok Werner konstantinápolyi követségének várható, veszedelmes következményeitől ijedtek volna meg. Inkább arra gondolhatnánk, hogy a püspök itt is valamiféle missziót kívánt betölteni.

De Szt. István sem látta jónak az »Ostarrichi« előre tolt határait háborgatni. Ezt már elveszettnek tekintette s a közhangulatot — úgy látszik — azzal akarta megnyugtatni, hogy a lengyelek rovására a szintén előre tolt s határozatlan morva határokon tett foglalásokat.

A mikor Konrád a német nagyok beleegyező jóváhagyásával a saját fiát szerencsésen beleültette a bajor herczegségbe, egy nagy lépéssel közelebb jutott a Magyarországot illető czéljaihoz. Ámbár Gézának, majd Szt. Istvánnak évtizedeken át tartó békességes, sőt béketűrő viselkedése fölötte megnövesztette a németek vakmerőségét s minden esetre Konrádban is ez keltette fel különösebben a hódítási vágyat: a háborút mégis az egész nemzet érdeklődése mellett akarta viselni. És sikerült is neki azt nemzeti, sőt némileg a kereszténység ügyévé tenni, a mennyiben látszatra a Szentszéket is pártjára kényszerítette.[1])

E háború előzményeinek fejtegetésére — a kútfők s a viszonyokból vonható következtetések alapján — különösen azért fordítottunk gondot, mivelhogy II. Konrád támadásának ezen kor két igen jeles kutatója és ismerője, Pauler és Huber egyáltalán nem tudják okát adni.[2]) Mások viszont hamis nyomokon indultak és téves eredményhez jutottak. Huber minden leplezés nélkül bevallja: »Wir kennen die Ursachen desselben nicht!«[3]) Pauler pedig — hogy éppen szó nélkül ne hagyja — II. Konrád ellenszenves egyéniségét okolja, »a ki igazi német volt, még pedig a közönségesebb és brutálisabb fajtájából«.[4]) Giesebrecht úgy látja, hogy II. Konrádban Szt. Istvánnak a lengyelek rovására történt terjeszkedése keltett ellenséges hangulatot.[5]) Bresslau Giesebrecht feltevéséhez csatlakozik, megtoldván azt azzal, hogy a magyar királyt meg Konrád

---

[1]) Liber Bonithonis (Bonizonis) Sutriensis episcopi ad Amicum. Lib. IV. Oefelius, *Scriptores Rerum Boicarum*. II. 801. Ennyit elfogadhatunk a sutrii püspök tudósításából. — [2]) L. Gombos Albin, Észrevételek az 1030-iki német-magyar háborúskodáshoz. Budapest, 1911.; Gombos, Történetünk első századaiból. Századok. 1911. 497. stb. — [3]) *Geschichte Österreichs*. Gotha, 1885. I. 181. — [4]) *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*. Budapest, 1893. I. 90—91. — [5]) *Geschichte der deutschen Kaiserzeit*. Braunschweig, 1881. 5. Aufl. II. 259.

Velencze elleni fellépése ingerelhette háborúra.[1]) Horváth Mihály azt hiszi, hogy Konrád ellen, a ki világhatalomra törekedett, nagy szövetség alakult, élén a pápával, s ennek Szt. István is tagja volt. Esetleg tehát ezért haragudott meg rá Konrád.[2]) De ezzel kapcsolatban maga Horváth Mihály is felemlíti,[3]) hogy a valamivel későbben élő Bonizo sutrii püspök tudósítása szerint a pápa a magyarok ellen induló Konrádnak elküldé Szt. Péter zászlóját. E két hír közül tehát az egyik feltétlenül hamis. A Bonizo tudósítását semmiesetre sem lehet figyelmen kívül hagyni ; de a rendesnél is nagyobb vigyázattal kell fogadnunk, a mennyiben a kérdéses hadjáratot teljesen összezavarja III. Henrik magyar háborúival.[4]) Marczali Henrik éles szemmel a rendezetlen határviszonyokban keresi a háború okát.[5]) Ám — mint láttuk — a németek már a magyarokkal barátságot tartó II. Henrik idejében elérték a Lajtát. A határsérelem tehát a magyarokat ingerelhette volna támadásra. A háborút azonban a németek kezdették meg. Szalay László és mások az ötszáz évvel későbben író Aventinus [6]) és a XVIII. század

[1]) Bresslau, *Jahrbücher des deutschen Reichs unter Konrad II.* Leipzig, 1879. I. 194—195. — [2]) *Magyarország történelme.* 2. kiad. Pest, 1871. I. 231. stb. — [3]) I. m. I. 233. — [4]) *Lieber Bonithonis* (Bonizonis) *Sutriensis episcopi ad Amicum.* Lib. IV. (Oefelius, *Scriptores Rerum Boicarum.* II. 801.) : »Hic ita gestis misit (sc. Chonradus) legatos suos honestos, ut decuit, ad Dominum Papam et supplicans, ut ei vexillum ex beati Petri parte mitteretur, quo munitus posset ungaricum regnum suo subjicere Dominatui. Quod, ut audivit Papa, libenter concessit et mittens nobiles viros ex latere suo, Episcopum scilicet Portuensem et Belinzonem nobilissimum Romanum de Marmorato, eis haec tradidit praecepta, ut si Regi non displiceret, ipsi in prima acie vexilla portarent : quodsi Regi displiceret, haec ei intimarent : victoria, quam tibi spopondimus, vide hoc, ne tibi ascribas, sed Apostolis. Quod et factum est ; nam bello commisso fugerunt Ungari, capta etiam ungarici Regis lancea ; quae per eosdem nuntios Romae delata est et usque hodie ob signum victoriae ante confessionem beati Petri Apostoli apparet.« — [5]) *A magyar nemzet története.* Szerkeszti Szilágyi Sándor, Budapest, 1895. (Marczali, *A vezérek kora és a királyság megalakulása.)* I. 297—299. — [6]) Riezler, Johannes Turmair's genannt Aventinus *Annales Ducum Boiariae.* München, 1883. II/a. 38. (Lib. V. c. 6.) : »Bruno, Frater divi Honorici secundi, episcopus Augustae Rhetorum, flamen augustalis ibi ex vita excessit, adsunt legati Stephani regis Ugrorum et Gisalae uxoris eius, Honorico filio horum regnum Boiariae, quod maiores, atavus, proavus, avus et avunculus tenuissent, iure haereditario a Chunrado

egyik nagy hamisítója, Chrysostomus Hanthaler lilienfeldi könyvtáros [1]) után indulva azt hiszik, hogy Szt. István a fia nevében igényt formált a bajor herczegségre s e miatt keveredett háborúba Konráddal. Pór Antal Szalayhoz csatlakozik, de mégis azzal a hozzáadással, hogy Szt. István talán II. Henrik testvérének, Bruno püspöknek az örökösödési jogát pártolta Konráddal szemben.[2])

Most pedig, e szükséges közbevetés után, térjünk át magára a háborúra.

II. Konrád hódító hadjáratát a bajorok támadásával készítette elő. A bajorok ugyanis minden igaz ok nélkül 1029-ben pusztítani kezdettek a Lajta mentén. A császár udvari papja egyenesen őket okolja a háború felidézésével.[3]) De a külső látszat után induló avagy a megtörtént kudarcz után császári urát szándékosan mentegető Vipo nagyot tévedett ebben. A bajorok nem a maguk jószántából kezdették meg az ellenségeskedést, hanem Konrád akaratából. Bizonyítja ezt a császár fiának, Henrik herczegnek, a bajor támadás vezetőjének állásfoglalása is: atyja kudarcza után a kelleténél is jobban siet a szerinte is igaztalanul megsértett magyarokat kibékíteni.[4]) Erre vonatkozólag még olyan hírünk is van, hogy a herczeg személyesen sietett Magyarországba,[5]) a mi — ha nem

---

repetunt, quod cum negatum foret, bellum imperatori et regi indicunt domosque abeunt.« L. m. Riezler, Uebersicht über Aventins historische Arbeiten. U. o. II/a. 545; Marczali, A magy. tört. kútfői az Árpádok korában. Budapest, 1880. 118.

[1]) Ortilo de Lilienfeld, monachus Campililiensis: Notulae anecdotae priores (902—1063), e chronica ... stirpis Babenbergicae in Osterrichia dominantis, quam ... Aloldus de Peklarn, ... Austriae marchionis Adalberti a. 1034—1056. capellanus conscripsit, ... excerptae. Kdva: Crembsii 1742. (»Bavariae causa haereditandae Chunradus Romanorum et Stephanus Ungariae rex dissidentes, arma in alterutrum parabant.«) L. m. Marczali i. m. 132; Waitz, *Jahrbücher des deutschen Reichs unter König Heinrich I.* Berlin, 1863. 237. — [2]) *Szent István király.* Történelmi tanulmány. Pest, 1871. 121. — [3]) Viponis *Vita Chuonradi imp.* c. 26.: »Culpa tamen Baioariorum ...« Megjegyzendő, hogy itt a bajorok alatt a határgrófságbeliek is értendők, a mennyiben a határgrófság ekkor még a bajor herczeg fennhatósága alá tartozott. — [4]) U. o. c. 26. (Heinricus) »iuste et sapienter agens, qui regem (sc. Stephanum) iniuste iniuriatum ...« — [5]) *Annales Altahenses Maiores.* Ad ann. 1033. (M. G. SS. XX. 791.)

egészen úgy történt is — nagyon jellemzi a német évkönyvírók felfogását.

A magyarokat azonban nem érte sem váratlanul, sem készületlenül a németek támadása. Az addig visszafojtott harag, keserűség vehemensül egyszerre utat tört magának s nemcsak visszaverték a bajorokat, hanem hatalmasul pusztítani kezdték a Lajtán túli részeket is.[1]) A császár most már valóban nyomatékosabban rámutathatott a »casus belli«-re a birodalom nehezebben mozgatható elemei előtt is. És a kívánt hatás nem is maradt el. A bajorok támadását követőleg a magyarok megtorló pusztításai a keleti határgrófságban olyan megrettenést keltettek, a mely a császárnak fölötte megkönnyítette a nehézkes birodalmi hadaknak a szokottnál is tetemesebb összegyüjtését.[2]) Nagy erővel állottak Konrád oldalára a csehek is.[3])

Hogy II. Konrádnak mindenképpen háború kellett azt világosan mutatja a háború eredménye is. Nevezetesen, a magyarokat a németek csúfos kudarcza után is kevéssel ki lehetett elégíteni. A tőlük apránként elszedett területekből visszaadták nekik a Lajta és a Fischa közét, megfelelő kikerekítéssel a Morva felé.[4]) Nem joggal következtethető-e ebből, hogy a veszedelmes hírű császár támadása előtt — úgyszólván — semmivel is helyre lehetett volna állítani a nyugalmat ! ?

Az 1030-ban nagy reményekkel megkezdett hódító hadjárat a Rába mocsaras, a magyarok által még mesterségesen is nehezen járhatóvá tett vidékein szégyenletes véget ért.[5]) A császár sietett vissza Ausztriába, a hátán vive a magyarok

---

[1]) Viponis *Vita Chuonradi imp.* c. 26. : ». . . Stephanus rex Ungariae multas incursiones et praedas in regno Noricorum, id est Baioariorum, faceret . . . — [2]) *Legenda S. Stephani regis maior.* c. 15. (Endlicher, *Monumenta Arpadiana.* 153.) : »totius Teutoniae manus coadunata« ; Viponis *Vita Chuonradi imp.* c. 26. : »Cum grandi exercitu«. — [3]) Cosmas (*Chronica Boemorum.* L. I. c. 41. *M. G.* SS. IX. 64.) oktalan túlzással beszéli, hogy »hoc anno (1030) dux Bracizlaus magna caede prostravit Ungaros et terram eorum usque ad urbem Strigoniam devastavit.» — [4]) *Annales Altahenses Maiores.* Ad ann. 1043. (*M. G.* SS. XX. 798.) V. ö. Steindorff i. m. I. 181. — [5]) A hadjárat részleteire vonatkozólag l. Bresslau, *Jahrbücher des deutschen Reichs unter Konrad* II. Leipzig, 1879. I. 234—238., 294—305. és *Forsch. z. deutsch. Gesch.* X. 605. ; Steindorff i. m. I. 13. ; Huber i. m. I. 181—182. ; Pauler i. m. I. 528—529.

portyázó hadait : »sine militia et in nullo proficiens !« — olvassuk az altaichi évkönyvekben.[1]) Mivel az egészből a bajoroknak, illetve Babenbergi Adalbert őrgrófnak volt a legtöbb kára, természetesen ezek siettették legjobban a kibékülést, a mi 1031-ben az említett területátengedés alapján meg is történt.[2])

S ezzel — azt hiszszük — az 1030-ki német-magyar háborúskodásnak sikerült elfogadható okát és kielégítő magyarázatát adnunk.

A következőkben azt a viszonyt kívánjuk megvilágítani, a mely Adalbert őrgrófot Péter magyar királyhoz fűzte. Ennek érdekében azonban — szinte azt mondhatnók — kénytelenek voltunk Péter egész uralkodására kiterjeszkedni, mivelhogy az idevonatkozó kútfők eddigi feldolgozását nem találtuk elfogadhatónak.

---

[1]) *Annales Altahenses Maiores.* Ad ann. 1030 *(M. G.* SS. XX. 791.) : »Chuonradus imperator in Ungariam cum exercitu properans natali sancti Albani in dominica die (június 21.) in monasterio Altehensi pernoctavit. *Rediit autem de Ungaria sine militia et in nullo proficiens*, inde quod exercitus fame periclitabatur, et *Vienni ab Ungris capiebatur.*« — Vereségről, illetve kudarczról beszélnek még : Herim. Aug. Chronicon. Ad ann. 1030. (M. G. SS. V. 121.) ; Annales Sangallenses Maiores. Ad ann. 1030. (M. G. SS. I. 83.) ; Annales Wirziburgenses. Ad ann. 1030. (M. G. SS. II. 243.) ; Annales Magdeburgenses. Ad ann. 1029. (M. G. SS. XVI. 169.) ; a jelentős Annales Hildesheimenses (Ad ann. 1030. Ed. Waitz. Hann. 1878. 35.) csak éppen megemlítik, hogy Konrád »cum exercitu fuit in Ungaria.« Vipo (i. h. c. 26.) szépíti a dolgot, mondván, hogy baj volt ugyan a folyókkal, erdőségekkel, de a véghezvitt pusztítás kielégíté a császárt. — [2]) Vipo (i. h. c. 26.) azt írja, hogy István kérte a békét és Henrik herczeg »patre nesciente« jószívűen beleegyezett. Megfelelőbb az Ann. Hildesheimenses (ad ann. 1031.) híre : »imperatoris filius Heinrichus rex, et ipse dux Baioariae, et Stephanus rex Ungaricus cum iuramento invicem firmaverunt pacem«. Figyelemre méltó még az Annales Altahenses Maiores (ad ann. 1033.) tudósítása is : »Heinricus rex et dux Bawariorum *veniens in Ungariam* et pace firmata cum rege Ungarorum reversus est in propria«. Erre vonatkozólag l. Bresslau (i. m. I. 313.) és Giesebrecht (i. m. II. 639.) megjegyzéseit.

IV.

PÉTER MAGYAR KIRÁLY TRÓNRALÉPTÉNEK S BUKÁSÁNAK KÖRÜLMÉNYEI.

Hazai kútforrásaink,[1]) a melyek jóval későbbi keletkezésűek, és ellenmondásokkal, erős személyi és tárgyi tévedésekkel vannak tele, úgy nagyjában kerekdeden rajzolják meg Péter alakját. Az egykorú avagy csaknem egykorú külföldi feljegyzések[2]) szaggatottak, sokszor csak a mellékes körülményekre terjeszkednek ki, íróik a távolból nem látnak az események mélyére s a saját világnézetük szerint ítélnek. A történetírás szempontjából azonban a mieinknél jóval értékesebbek. Csak a külföldi feljegyzésekből nagyjában sem állíthatjuk össze a

---

[1]) Kézai, Gesta Hungarorum. Cc. 24—27. *(Fontes Domestici.* II. 77—83.) ; *Chronicon Pictum Vindobonense.* Cc. 41—48. *(Fontes Domestici.* II. 143—158.) ; *Chronicon Budense.* Ed. Podhraczky. Budae 1838. 71—100. ; Thuróczi, *Chronica Hungarorum.* Cc. 33—41. (Schwandtner, *Scriptores Rerum Hungaricarum.* I. 97—107.) — [2]) *Annales Sangallenses Maiores.* Ad ann. 1041., 1042., 1043., 1044., *(M. G.* SS. I. 84—85.) ; Herimanni Augiensis *Chronicon.* Ad ann. 1038., 1039., 1041., 1042., 1043., 1044. (M. G. SS. V. 123—125.) ; *Annales Altahenses Maiores.* Ad ann. 1039., 1041., 1042., 1043., 1044., 1046. (M. G. SS. XX. 793—803.) ; *Annales Hildesheimenses.* Ad ann. 1041., 1042., 1043., 1044., 1045., 1047. (Ed. Waitz. Hann. 1878. 45—46.) ; Annales Wirziburgenses. Ad ann. 1041., 1042., 1043., 1044. *(M. G.* SS. II. 243.) ; *Annales Sancti Rudberti Salisburgenses.* Ad ann. 1042. (M. G. SS. IX. 772.) ; Leonis Marsicani et Petri diaconi *Chronica monasterii Casinensis.* L. II. c. 65. *(M. G.* SS. VII. 674.) ; Cosmae *Chronica Boemorum.* L. II. c. 11. (M. G. SS. IX. 74.) ; *Chronicae Polonorum.* L. I. c. 18. (M. G. SS. IX. 437.) ; *Chronica Alberici monachi Trium Fontium.* Ad ann. 1010., 1040., 1041., 1045. (M. G. SS. XXIII. 779—786., 787.)

Péter uralkodását s annál kevésbbé rajzolhatjuk meg alakját. Az ezeknél később keletkezett hazai feljegyzések némi átalakítással és stilusbeli hozzáadással hűségesen átírják a külföldieket, első sorban is, közvetve vagy közvetlenül, az altaichi évkönyveket, mégis elhagyván azokat a részleteket, a melyek kiáltó ellentétben vannak a mieink felfogásával, avagy a korukra maradt hagyományokkal.[1])

A hazai feljegyzések alapján a következőképpen rajzolódik meg Péter alakja: Péter a magyaroktól idegenkedő Gizella királynéval és az udvar idegen elemeivel összejátszva, hatalmukba ejtve a magával tehetetlen öreg királyt, megnyomorítva, részint világgá kergetve az Árpádházi herczegeket, gonoszul magának szerzi meg a trónt. A hatalom korlátlan birtokában még gonoszabb lesz. Tetteivel megbecstelenité királyi méltóságát. Német dühvel dúlta az országot. A míg a németeket s olaszokat minden jóban részesíté, tisztségekkel, kitüntetésekkel, gazdag ajándékokkal halmozá el, addig a magyar nemeseket mélységesen megveté. Az ország javait könnyelműen elfecsérlé s híveivel együtt annyira kicsapongó volt, hogy miattuk senkinek sem volt biztonságban sem a neje, sem a leánya. És a panaszkodók hasztalan kerestek orvoslást, mivel a király nyiltan bevallotta czélját, hogy addig nem nyugszik, míg csak az országot teljességgel a németek uralma alá nem hajtja.

És most lássuk, hogy hogyan mérlegelik a feljegyzéseket jelesebb történetíróink, mert hiszen e szűk keretben mindenkire ki nem terjeszkedhetünk.[2])

Szabó Károly,[3]) Horváth Mihály,[4]) Szalay László[5]) és Pauler Gyula[6]) szorosan a hazai feljegyzéseket követik. A mu-

---

[1]) Pl. Péter viselkedése Gizellával szemben. — [2]) V. ö. Gombos, Peter König v. Ungarn. Ung. Rundschau. Leipzig, 1912. 2. H.; Gombos, Észrevételek Péter uralkodásához. Budapest. 1911.; Századok, 1911. 507—569. — [3]) *Péter és Aba.* Székfoglaló értekezés. Pest, 1872. — [4]) I. m. I. 248. stb. — [5]) I. m. I. 136. — [6]) I. m. I. 101. stb. — Itt jegyzem meg azt az érdekes tünetet, hogy Pauler gyakran idézett munkájában a Péter és Gizella alakját egészen a hazai feljegyzések alapján rajzolja meg, noha egy korábbi értekezésében (*Szent István és alkotmánya. Századok.* 1879. 123—124.) így ír: »A mit a hazai kútforrások két századdal később, I. Béla utódjai alatt írtak, épp oly kevéssé tarthat igényt feltétlen hitelre. mint az, a mit az események után valami 40 évvel a bajor Altaichban a barátok beszéltek;

mutatkozó ellenmondásokat a legtöbb helyen egyszerűen elkerülik, figyelmen kívül hagyják s csak néha, akkor is úgy mellékesen próbálják megegyengetni. Pauler pl. az Árpádokról szóló nagybecsű munkájában szinte csak átsiklik Péter uralkodásának első szaka fölött. Rövidre fogva elfogadja a hagyományos adatokat; de még így is érzi, hogy nem hagyhatja szó nélkül az azokkal éles ellentétben álló német hadakozást. Megjegyzi tehát, hogy Péter azért harczolhatott a németek ellen, ha barátjuk volt is. Példa rá — úgymond — II. Ottokár, a ki szintén szerette a németet és a franczia-barát porosz Nagy Frigyes, a kit a francziák iránti nagy szeretete sem tartott vissza a francziák elleni háborútól.[1]) De bármilyen megvesztegető is a dolgoknak ilyetén való párhuzamosítása, a legfontosabb kérdést mégis válaszolatlanul hagyja: miért támadta meg hát Péter a németeket közvetlenül elűzetése előtt? — Határozottan Marczali Henrik figyelmeztet arra a körülményre, hogy krónikáink nem a Péter korabeli állapotokat festik.[2]) Ezen fontos észrevétel után azt várhatnók, hogy mérlegbe veti a kútforrásokat és kiszedegeti belőlük azt, a mi a história számára való, lejebb szorítja azt, a mi a vonal alá való, a hol is minden történeti hagyomány kellő tiszteletben részesítendő. Ezt azonban meg nem cselekszi. Talán azért, mert nem kívánja a hagyományokat túlságosan megbolygatni, idézett krónikás feljegyzéseinket az egyik szavával értékeseknek, a másikkal súlytalanoknak minősíti, ilyképpen szólván a Budai Krónika idevonatkozó sorairól: »Krónikánk gyönyörű képét rajzolja általánosságban az idegenhez szító, nemzete iránt bizalmatlan, e miatt erőszakos és gyűlölt uralkodónak. Ha a kép egyes vonásai nem is felelnek meg a történeti valóságnak, az egész mégis történetileg hű, a nemzeti érzés legmélyebbjéből fakadó.«[3]) »A kor és a helyzet látszik visszatükröződni e rajzban, és e

---

s meglehet, hogy Gizellát épp oly igazságtalanul vádolták őseink, mint a mily ok nélkül tiszteli szentnek a jelen azt, kit az egyház szentei közé soha fel nem vett . . . ki kell emelnem, hogy Szt. Istvánnak igenis lehettek okai . . . az ifjú Orseolo Pétert választani utódjának . . . egy vitéz és bölcs családnak ivadékát, egy szentnek kis unokáját, kinek tehetségei nyilvánvalók lehettek.« — Látni fogjuk, hogy mennyivel helyesebb ez az első nyom, mint az, a melyet később követett!

[1]) I. m. I. 535. — [2]) I. m. II. 9—11. — [3]) I. m. II. 10.

nyilatkozatokban, és mégis alig lehet kétségünk a felől, hogy az későbbi benyomások alapján készült, tán II. Endre korában, midőn először lehetett szó nálunk németek uralmáról és zsarnokságáról.«[1])

Már most, ha a Budai Krónika s a vele testvéri kapcsolatban álló hazai krónikák leírása majdnem kétszáz esztendővel »későbbi benyomások alapján készült«, akkor hogyan felelhet az meg Péter személyére vonatkozólag »a történeti valóságnak« és hogyan lehet »mégis történetileg hű, a nemzeti érzés legmélyebbjéből fakadó«!?

Ilyképpen tehát csak az ellenmondásokat szaporítjuk.

Péter uralkodása egyébiránt az osztrák s a német történetírók figyelmét is felkeltette. De miként annáleseik, úgy ők is csak a felszínen maradnak. Büdingerre,[2]) Giesebrechtre,[3]) Riezlerre,[4]) Steindorffra,[5]) Huberre,[6]) Juritschra[7]) bevallásuk elmaradása mellett is hatással vannak a mi krónikás feljegyzéseink, de mégis inkább arra építenek, — a mint azt az altaichi évkönyvekben találjuk[8]) — hogy Péter az özvegy királynét javaiból kifosztotta, a min aztán annyira felindult a nemzet, hogy trónjától megfosztotta.

Semmi esetre sem vall alapos utánnézésre, hogy az idegen írók arra fektetnek nagy súlyt, a mit a mi krónikáink teljesen mellőznek s az altaichi évkönyveken kívül más nyugati feljegyző sem említ.

És most térjünk át a ránk maradt adatok mérlegelésére, megvizsgálván először is a németeknek és másféle idegeneknek krónikáink által kiszínezett zsarnoki uralmát, a visszahatásképpen támadt szörnyűséges német gyűlöletet, kapcsolatban Péter kicsapongó, féktelen természetével.

---

[1]) I. m. II. 11. — [2]) I. m. I. 428. — [3]) I. m. II. 346. Az *Ann. Altah. M.* ad ann. 1041. fűzött megjegyzése: »Mirum est, quo modo Keza et Thwrocz, qui annalium nostrorum vestigiis hic insistunt, hanc narrationem corruperint.« — [4]) *Geschichte Baierns.* I. — [5]) Jahrb. I. 110. — [6]) I. m. I. 184. — Művének magyar fordításában ez a rész (I. 166.) összevonódott s Gizella egészen kimaradt. Az ilyen korrektúrának a jegyzetben nyomának kellene lennie. — [7]) *Geschichte der Babenberger.* Innsbruck, 1894. 54. Nem kíván a bizonytalan kérdéssel foglalkozni, hanem egyszerűen Steindorffra utal. — [8]) *Ann. Altah. Maiores.* Ad ann. 1041.

Ha egyáltalán valamelyes német zsarnokoskodásról szó lehetne ebben az időben, úgy annak nem Péter volt az oka, hanem Szt. István. Atyja példájára nagyobb számban ő fogadott be idegeneket s ő ajándékozta meg azokat javakkal és tisztségekkel. Az 1030-ki háborúskodás azonban fényes tanúbizonyságot tesz arról, hogy a beköltözöttek hamarosan azonosították magukat a nemzet érdekeivel. Ezekre vonatkozólag mondja Marczali Henrik is, hogy őket éppen úgy sérthette Péter súlyos katona-uralma, mint a magyar urakat és népet.[1]) Ha tehát Péter nem örökségképpen vette át a németek zsarnokoskodását, akkor nem marad hátra más feltevés, minthogy ő maga idézte azt elő. Ezt azonban semmivel sem lehet bizonyítani. Még a valószinűség látszatának felkeltésére sincs egyetlen egy adatunk sem. A külföldi kútfők, ha nem is ellenségesen, de hidegen írnak Péterről. Sőt az egykorú »Annales Sangallenses Maiores« a »praevaricator« jelzővel ajándékozzák meg,[2]) noha azt is elismerik, hogy »a quodem comite suo turpiter proprio regno expulsus«.[3]) Már pedig a németek dédelgetése okvetlenül erénynek tűnt volna fel a németek szemében. Másrészt ideje sem lehetett Péternek arra, hogy a Szt. István hosszú uralkodása alatt megállapodott udvari és kormányzati viszonyokat gyökeresen megváltoztathassa. Hiszen a mozgalom trónraléptét követőleg alig egy esztendő multán már megindul ellene, magát Pétert pedig elűzetését megelőzőleg egészen lefoglalják éppen a németekkel és a velenczeiekkel való háborús állapotok. Annak sincs semmi alapja sem, hogy Péter első elűzetése az idegenek lemészárlásával járt volna együtt. A mi krónikáink ugyanis egyszerűen ide utalványozzák át a külföldi évkönyveknek az 1046-ik évhez fűzött megjegyzéseit, [4]) a mikor is az ősi vallást feltámasztani akarók valóban sok idegent megöltek, de másokat is válogatás nélkül, mint a keresztény egyház híveit.

A hazai kútfők értékét túlbecsülő írók azok hitelességének öregbítésére még a Péter ellen támadt mozgalom első áldo-

---

[1]) I. m. II. 12. — [2]) Ad ann. 1043. *(M. G.* SS. I. 84.) — [3]) U. o. ad ann. 1041. — [4]) Herim. Aug. Ad ann. 1046. (M. G. SS. V. 125.): »... multis advenarum, qui pro eo pugnaverant. occisis ...« V. ö. m. *Annales Altah. Mai.* Ad ann. 1046.

zatainak nevéből is kedvező következtetést kívánnak levonni. T. i., hogy Péter áldozatul esett főemberei — Budo vagy Buda Sebus, Schebis vagy Sebős [1]) — németek voltak. De hiszen a hazai források szerint ezek nem is új emberek, már Szt. István idejében is fő udvari bizalmasok ! [2]) A mi pedig a nevek bonczolgatását illeti, akár a mieinknél, akár a külföldieknél talált formából indulunk ki, legalább is olyan valószinűséggel tarthatjuk őket magyaroknak, mint németeknek.

S ezek után rámutathatunk arra a fontos körülményre, hogy Szt. István uralmával kezdődőleg az idegenek, tehát a koronként nagy számmal betelepülő németek is, szívesen látott vendégek voltak Magyarországon hosszú két évszázadon át. Nincs nyoma annak, hogy ez idő alatt a németek országos uralomra jutottak volna s hatalmukat a nemzet elnyomására használták volna.[3]) Még Salamon idejéből sem emlegetnek ilyet, noha az események időben is, lényegben is párhuzamosításra csábítanak.

A Péter korától messze eső krónikás feljegyzéseink németgyűlöletének magyarázatát tehát másutt kell keresnünk. S ezzel kapcsolatban a Péterről nyujtott színes rajzuk is egyszerre elhalványul.

Éppen ilyen vigyázattal kell fogadnunk a Péter kegyetlenségéről szóló híreket is. A külföldi feljegyzések mit sem tudnak erről. Az »Annales Sangallenses Maiores« már említett kitétele, praevaricator,[4]) nyilvánvalóan arra vonatkozik, hogy előbb a császár ellen küzdött. A szűkszavú, csak Henrikkel törődő, a magyar viszonyokat nem bolygató tudósítás világosan elárulja,

[1]) *Annales Altah. M.* Ad ann. 1041.: »principes illius regionis unanimiter inierunt consilium, ut interficerent quendam illi fidelem, nomine *Budonem*, horum omnium malorum auctorem«. — U. o. Ad ann. 1039.: »*Schebis* marchio Ungarie eodem anno defunctus«. — A mieinknél Budoval együtt Schebist is felkonczolják. Chron. Pict. c. 44.: »Petro itaque per fugam de manibus Hungarorum elapso, Ungari sceleratissimum *Budam* Barbatum, omnium malorum incentorem, cuius consilio Petrus Hungariam afflixerat, in frusta concidentes interfecerunt... *Sebus* autem, qui oculos Vazul eruerat, confractis manibus et pedibus peremerunt.« L. m. Thuróczi c. 36.; Chron. Bud. pp. 78—79.; Kézai (c. 25.) nem tud a »szakállas« Budáról. — [2]) *Chron. Pict.* c. 41.; *Chron. Bud.* p. 72.; Thuróczi c. 33.; Kézainál (c. 24.) csak Sebus. — [3]) V. ö. Marczali i. m. II. 11. — [4]) Ad ann. 1043.

hogy írója mit sem tudott Magyarország belső állapotairól. Pétert tehát csakis a császárral szemben tekinthette praevaricator-nak. De a mieink is csak úgy általánosságban vádolják: »dühöngött!« Különös eseteket egyik sem hoz fel. Aba Sámuelt ellenben minden oldalról kegyetlennek rajzolják. Egyik csatavesztes vezérének a szemeit tolatja ki,[1]) Csanádon orozva egész csomó urat felkonczoltat.[2]) »Rex Aba — írják a mieink — coepit crudeliter saevire in Hungaros!«[3]) Életét is magyarok oltják ki, a kikkel szemben sok kegyetlenséget követett el.[4]) Nem kirívóan feltűnő-e, hogy az Abának kedvező krónikás feljegyzéseink így szólnak Abáról, míg a gyűlölt Péterre vonatkozólag egyetlen egy pozitív esetet sem tudnak felhozni!? S ha ehhez hozzáveszszük még azt a tényt, hogy a németek által elismert, békén hagyott Abával szemben Pétert visszakívánják s vissza is helyezik a trónra: akkor fel kell mentenünk őt a kegyetlenkedés s a dühöngés vádja alól.

Pétert továbbá ledérnek, kicsapongónak, felháborítóan kéjencznek rajzolják a hazai feljegyzések. »Aljas jellemű volt!« kerekíti ki a visszataszító képet Horváth Mihály.[5]) S minderre sehol semmi bizonyíték. Sok mindenből azonban joggal következtethetünk a valószinűtlen rajz ellenkezőjére. Először is, hogy általánosságban szóljunk, nem képzelhető el, hogy a szentté nevelődött Imre herczeg halálával egyszerre oly mélyre sülyedt volna Szt. István udvara, hogy egy ilyen, szinte közveszélyesnek jellemzett embert kellett volna okvetlenül trónutódnak jelölni. S Péter féktelenül kicsapongó egyéniségével nincs-e ellentétben az is, hogy a hitbuzgóságban ekkoron oly

---

[1]) *Annales Altah. Ma.* Ad ann. 1042. — V. ö. m. *Annales Sangall. Maior.* Ad ann. 1041.; Herim. Aug. Ad ann. 1041. — [2]) *Vita S. Gerardi.* C. 17. (Endlicher, Monumenta Arpadiana. 226.): »quo regnante ut ait propheta, sanguis sanguinem tetigit, et peccatum peccato adiunctum est, nam sanctis quadragesime diebus honestissimos quosque sui consilii viros fustibus et palis velut iumenta seu bruta animalia ausus est interficere«. — L. m. Annales Altah. Maior. Ad ann. 1044. — A krónikákban: Chron. Pict. c. 45.; Chron. Bud. p. 82.; Thuróczi c. 37.; Kézai (c. 26.) nem említi a helyet. Csak annyit mond, hogy a gyanúsakat »consiliandi causa in unam domum evocavit«. — [3]) *Chron. Bud.* p. 82.; Chron. Pict. c. 45.; Thuróczi c. 37.; Kézai c. 26. — [4]) *Chron. Pict.* c. 45.; »et in villa quadam in scrobe veteri ab Hungaris, quibus regnans nocuerat, crudeliter iugulatur«. — [5]) I. m. I. 257.

magas színvonalon álló hazai főpapság, sőt a Szentszék is mindvégig a Péter pártján van? Az adatok szinte egyértelműen jelentik, hogy a főpapság megnyugvással fogadta Szt. István rendelkezését.[1]) IX. Benedek pápa a Péter ellen lázadókat »eo quod regem suum dehonestarant, iam pridem anathemizarat«.[2]) Mindenesetre jellemző tünet még Szt. Gellért püspök feltűnően kemény fellépése is Abával szemben [3]) és hogy a Péter által letett két engedetlen püspököt azután sem helyezik vissza.[4]) Az első esetre Horváth Mihály még talál mentséget, azt hozván fel, hogy Gellért »mint velenczei származású olasz Péterben földiét is sajnálta«[5]) De nincs semmi ok, hogy Gellért jellemére ilyképpen árnyat vessünk. A másik esetet magyarázni sem próbálják. De nem is lehet. Hiszen a középkoron át számtalan példát találunk rá, hogy a székeikből pusztán politikai okokból, vagy éppen magasztos hivatásukhoz való ragaszkodásuk miatt elűzött főpapokat az uralom változtával azonnal visszahelyezik. Az egyház azonban Aba Sámuel alatt sem kelt az elűzöttek védelmére.

Külön kell kiemelnünk Gizella királyné pártfogói szerepét is. Ez természetesen csak akkor nyom valamit, ha bebizonyíthatólag nem volt olyannyira »gonosz«, mint a milyennek a mi feljegyzéseink festik.[6]) Alapnélküli befeketítésére azonban újab-

---

[1]) S az egyházat illetőleg nem is csalódtak Péterben. V. ö. *Chronicae Polonorum.* Lib. I. c. 18. (M. G. SS. IX. 437.) — [2]) *Annales Altah. M.* Ad ann. 1044. — [3]) *Vita S. Gerardi* c. 18. (Endlicher i. m. 227.) — [4]) *Annales Altah. M.* Ad ann. 1041. — [5]) I. m. I. 265. — [6]) Kézai c. 24—25.; *Chron. Pict.* c. 41—42.; *Chron. Bud.* pp. 72—75.; Thuróczi c. 33—34. — Az egykorú vagy közel egykorú külföldi feljegyzésekben mit sem találunk, a mi Gizella rovására írható. A XIII. században író Albericus trois-fontainesi szerzetes (tehát időben s térben jó távol eső) egyedül áll a maga zavaros hírével. Miután Sigebertus nyomán (ad ann. 1010.) elbeszéli a magyarok megtérését — éppen Gizella királynő buzgólkodása következtében, ehhez a következő eredeti s nem máshonnan vett megjegyzést fűzi: »Tamen dicunt Ungari, quod Sanctus Adalbertus Pragensis episcopus regem Stephanum ad fidem convertit et baptizavit et ipse rex sua predicatione Ungaros convertit et maiorem ecclesiam Strigonii in honorem Sancti Adalberti instituit; sed illa regina, ut dicunt, multas malitias in terra illa fecit et ad extremum post mortem sancti regis meritis exigentibus interfecta fuit.« (Chronica Alberici monachi Trium Fontium. Ad ann. 1010. M. G. SS. XXIII. 779.) — Ha ezen zavaros híréhez még hozzáveszszük, hogy nála Szt. István 30 évi uralkodás után

ban már többen is rámutattak [1]) s így nincs miért részletezni a dolgot. A Péterrel kapcsolatban való szerepléséről majd alább fogunk szólni s itt csak annyit kívánunk megjegyezni, hogy Gizella mindvégig teljes mértékben bírta királyi férje bizalmát. Ékesen bizonyítja ezt Szt. Istvánnak róla való szeretetteljes gondoskodása.[2]) S ha így van, akkor okvetlenül befolyt ő is Péter trónutódlási ügyébe. Most már az a kérdés, hogy milyen szempontok vezethették őt ebben a tekintetben. Szt. István túlságosan bőséges hagyakozása azt a látszatot kelti, hogy a királyné Péterben nagyobb biztosítékot remélt a maga apró anyagi ügyeinek megvédelmezésére, mint az Árpádházi herczegekben. És az anyagiakkal kapcsolatban tekintetbe kell vennünk még azt is, hogy a királyné Pétert a fiatal magyar egyház érdekében is pártfogolhatta. Mert miért kelljen éppen a lelki okokat figyelmen kívül hagyni olyan korban, a mely a chiliasmus kora!? A hazai feljegyzések azon alaptalan feltevése, hogy Gizella Péter révén a királyi hatalom birtokába akart jutni [3]) s ezen az úton Magyarországot német kézre szándékozott átjátszani, ezen idők minden jellegzetes tünetével ellentétben van. Semmi nyoma annak, hogy Gizella királyné férje mellett bármikor is politikai szerepet játszott volna. Az ő állítólagos német szándékaival éles ellentétben állanak az 1030-ki háborús események is. Inkább volt neki oka arra, hogy haraggal, mintsem szeretettel gondoljon a németek új uralkodó családjára. És ha Szt. Istvánnak a királyné anyagi érdekében tett intézkedései biztosítására már előre meg kellett esküdtetnie úgy Pétert, mint az urakat s a főpapokat,[4]) akkor hogyan képzelhetjük el, hogy Gizella Péter alatt nagyobb poli-

---

1040-ben hal meg s hogy Péter, a ki Gizella testvére, 1041-től 12 évig uralkodik (SS. 786.), úgy hamarosan tisztába jöhetünk az ő tudósítása értékével. — Más szempontból azonban fölötte érdekes ez a hír, a mely minden ízében rávall a mi krónikás feljegyzéseinkre. Ezt Albericus valami úton-módon magyarországi forrásból merítette. Talán olyan hazai embertől hallhatta, a kivel Francziaországban ismerkedett meg, esetleg éppen a párisi főiskolán. S ezzel összevág az a körülmény is, hogy ebben az időben már okvetlenül fel voltak jegyezve a mi hagyományaink is.

[1]) Mátyás Flórián is (*Magyar történeti problémák. Századok.* 1894. 405.) Szt. Istvánnak tulajdonítja Vazul megvakíttatását. — [2]) *Annales Altah. M.* Ad ann. 1041. — [3]) Kézai c. 25.; *Chron. Pict.* c. 42; *Chron. Bud.* p. 75.; Thuróczi c. 34. — [4]) *Annales Altah. M.* Ad ann. 1041.

tikai szereplést remélhetett? Egyébként is Gizella férje halálakor legalább is hatvan esztendős volt már.[1]) Ilyen magas korban még a rendkívüli lelkek is csak rendkívüli körülmények hatása alatt tűznek ki maguk elé új czélokat. Ha Gizella királyné ilyen rendkívüli energiájú asszony lett volna, annak mégis csak maradt volna valami csipetnyi nyoma a mi hagyományainkban is.

El kell tehát fogadnunk azt, hogy Péter Szt. István udvarában olyannak mutatkozott minden tekintetben, mint a kire jó reménységgel rá lehetett bízni a kereszténységben és monarchikus berendezéseiben fiatal Magyarországot.

A kútfők aprólékosnak látszó, éppen ezért sokszor figyelmen kívül hagyott adatai úgy nagy vonásokban elénk tárják, hogy Péter trónrajutása nem momentán határoztatott el, hanem rendszeresen ránevelték, előkészítették.[2]) A Szt. Istvánról szóló nagyobbik legendában olvassuk, hogy Pétert István »iam dudum ad se vocavit«.[3]) Fölemlítik azt is, hogy olyan nevelésben részesült a királyi udvarban, hogy rá lehetett bízni a keresztény egyház védelmét.[4]) S csaknem egybehangzóan jelentik, hogy a király a sereg fővezérévé nevezte ki, majd fiává fogadta, örökösévé tette és túlszigorúan megbünteté az új helyzettel elégedetlen Árpádházi herczegeket.[5])

De van még egy más megfontolásra érdemes jelenség is, a miből némi joggal szintén arra következtethetünk, hogy Szt. István udvarában a Péter egyénisége tiszteletre méltó volt, s hogy trónrajutása nem véletlenül történt, avagy éppen Szt. István akarata ellenére.

Az 1030-ki háború után ugyanis ismét nagyra emelkedett Magyarország tekintélye a németek, főképpen pedig a határgrófságbeliek szemében. A leginkább érdekelt Babenbergi

---

[1]) V. ö. Wertner, *Az Árpádok családi története*. Nagy-Becskerek, 1892. 38. stb. — [2]) V. ö. Pauler i. m. 533. — [3]) *Legenda S. Stephani regis maior*. c. 15. (Endlicher i. m. 153.) — [4]) *Leg. mai*. c. 15.; Hartwici ep. *Vita S. Stephani reg*. c. 21. (Endlicher i. m. 185.) — [5]) *Annales Altah. M*. Ad ann. 1041.; Herim. Aug. Ad ann. 1038.; Hartwici *Vita S. Steph*. c. 20. stb. Az itt járt montecasinoi barátok Pétert (Salamon néven) egészen István fiának tekintik. (Leonis Marsicani et Petri diaconi *Chronica monasterii Casinensis*. Lib. II. c. 75. M. G. SS. VII. 674.)

Adalbert őrgróf tehát jónak látta, hogy közelebbi összeköttetésbe lépjen a magyar udvarral. Az ilyenféle legjobb összeköttetésnek minden időben a családi kapcsot tartották s így ő is ehhez az eszközhöz folyamodott, annak ellenére, hogy ekkoron már öreg embernek mondható. Határozottan nem tudjuk ugyan, hogy hány éves volt, de atyja, I. Liutpold 994-ben halt meg 71 esztendős korában. S régebbi házasságából neki magának is nagy gyermekei voltak már, így a vitézkedő Liutpold, a rövid életű fiók-határgrófság ura, a ki III. Henrik oldalán ugyancsak kitüntette magát az Aba Sámuel elleni harczokban. Adalbert tehát minden valószinűség szerint politikai okokból szánta rá magát a házasságra, feleségül vévén Péter nővérét, Frowilát.[1])

Ha Péter nem lett volna a politikai hasznot kereső s éppen ezért a magyar udvar dolgait alaposan kifürkésző Adalbert szemében biztos örököse a trónnak, hanem csak afféle ledér, semmi ember, a kit Gizella királyné az utolsó pillanatban a leggonoszabb módon emel fel, akkor vajjon miféle érdekből vette volna el a Péter nővérét? Hiszen abból sem húzhatott volna hasznot, ha Frowila atyja, Orseolo Ottó, nem száműzött, hanem valóságos dogeja Velenczének. A leány korát tekintve azonban szinte kétségtelen, hogy a házasság megtörténtekor már nem is élt Orseolo Ottó. Azt pedig valóban nehezen tételezhetjük fel az élemedett Adalbertről, hogy úgy vette volna el Frowilát, a kit megelőzőleg nem is igen láthatott, mint egy tönkrement családnak az árváját és egy kicsapongó, reménytelen jövőjű trónörökös húgát. Tetteikből láthatjuk, hogy a Babenberg-familia minden egyes uralkodó tagja számító, hatalomgyarapító volt. A maroknyi határgrófságból másképpen nem is fejlődhetett volna ki a hatalmas osztrák herczegség.

Ebben a házassági ügyben még csak arra kell felelnünk, hogy körülbelül mikor történhetett, a mennyiben ránk nézve ez a dolog súlypontja. Közvetlenül Péter trónralépte után semmiesetre sem, mert hiszen állandóan feszült, sőt ellenséges viszonyban van Adalberttel. De elűzetése után sem történhetett, mivelhogy III. Henrik — írják Herimannus Augiensis,[2]) Otto

---

[1]) Freisingi Ottó is megemlíti *(Chronicon.* VI. 32.). A Frowilára vonatkozó adatokat jól összegyűjtötte Wertner. I. m. 93—97. — [2]) Ad ann. 1041.

Frisingensis [1]) és mások — »Petrum regem . . . ab Ovone regno fraudolenter pulsum intercessione Adalberti marchionis, cuius levir erat, exulem suscepit«. Viszont Imre herczeg halála előtt sem jöhetett létre, a mennyiben 1027-ben még élt Adalbert első felesége, a következő esztendőkben pedig, a mint tudjuk, háborús viszonyok voltak a magyarok s a németek között, tehát ilyenféle frigykötésre alkalmatlan idő. Ilyformán ezt a házasságot még a külső körülmények is Péter trónörökösödési idejére, 1031—1038. évekre szorítják. [2])

Péterrel tehát Szt. István halála előtt nemcsak a magyar intéző körök lehettek megelégedve, hanem már a határokon túl is számításba vették. S csakis így mehetett végbe oly csendben, oly zavartalanul a trónralépte, a mint azt az akkor itt járt montecasinoi barátok személyes tapasztalatai nyomán a monostor krónikájában megörökítették. [3])

Más feltevés immár nincs hátra, mint az, hogy Péter királykorában siklott le az erkölcsi útjáról. Annyi esztendőn keresztül tehát és csaknem harmincz éves koráig oly kitünően színlelte a jót, hogy meg tudta csalni a nagy királyt, a javaiért aggódó királynét, az urakat s a főpapokat egyaránt, sőt élesen számító

---

[1]) *Chronicon.* VI. 32. — [2]) Mint érdekes, a viszonyokkal s a körülményekkel ellentétben nem álló dolgot említjük meg Praynak azt a feltevését, hogy Szt. István nővére, Péternek anyja, férjének, a Velenczéből száműzött Orseolo Ottónak 1031-ben Konstantinápolyban bekövetkezett halála után tért vissza Magyarországba. Ha bizonyító adatok hiányában el is tekintünk az év pontos meghatározásától, az özvegynek s leányának ez időtájt való megjelenése a magyar udvarban érthető kapcsolatba hozható Adalbert házasságával, de még inkább Péter trónörökösödési ügyével, mivelhogy ilyformán még könynyebben Péter felé hajolhatott Szt. István. — Az Orseolo-k családi viszonyaira vonatkozólag l. Wertner i. m. 75—102. — [3]) »Circa hoc tempus sanctae memoriae Stephanus Ungariae rex qui gente sua ad Christi fidem conversa multis post mortem virtutibus claruit, auream crucem valde pulchram sancto patri Benedicto direxit, multis abbatem efflagitans precibus, ut de fratribus loci huius aliquot sibi ad monasterium in illis partibus ordinandum, mittere dignaretur. Ad quem cum abbas nequaquam neglegens, duos de prioribus huius monasterii fratribus transmisisset, iam eo defuncto *Salomon filius eius* qui in regno illi successerat honorifice nimis eos recipit, et quinque pluvialibus optimis cum aliis non paucis donis illos remunerans, ad abbatem remisit.« *(Chron. m. Casinensis.* L. II. c. 75.)

sógorát is, Adalbertet, s aztán a hatalom birtokában egyszerre olyanná lett, a milyennek krónikás feljegyzéseink festik. Mert hiszen egyszerre kellett átformálódnia, mivelhogy a fokozatosságra nem volt ideje, alig egy éven belül megindulván ellene a mozgalom. Ez a feltevés azonban nemcsak lélektanilag indokolhatatlan, hanem egyébként is, eltekintve attól, hogy a mi kései krónikás feljegyzéseink színes rajzán kívül egyetlen egy adatra sem támaszkodhatunk. Viszont a lehetetlen feltevés ellenkezőjére akad egy s más valószínű bizonyíték.

Föntebb már rámutattunk Péter visszatérésére a némettől elismert s immáron nem háborgatott Abával szemben. Azok az érvek jórészt ide is vonatkoznak. Kiegészítésül még csak azt jegyezzük meg, hogy III. Henrik, ha közben Péter királyi érdekeit el is ejté, kibékülvén Abával, mint ember mellett mindvégig kitartott. Még Endre is azzal igyekszik kiengesztelni, hogy Péter bántalmazói közül készséggel felajánlja neki azokat, a kiket még nem végeztetett ki.[1]) Amiképpen meg Pauler jellemzi III. Henriket, az egyenesen kizárja Péter erkölcsi züllöttségét. Henrik — úgymond Pauler — »szép, fiatal, barna ember volt, korának sokféle ismeretében jártas, és telve vágygyal és lelkesedéssel, hogy király legyen, minőnek királynak lenni kell, kinek kezében a hatalom csak eszköz, hogy a békét, az igazságot a földön megjutalmazza és diadalra segítse!«[2]) Már most hogyan egyeztethető össze ezzel az, hogy a vele mindenben ellentétes jellemű Pétert éveken át az udvarában tartogatta, sőt olyan benső viszonyban volt vele, hogy — a mint ugyancsak Pauler mondja — a kitűnő Henrik »Péter befolyása alatt állott!«[3]) Távol van tőlünk, hogy akár a legkitűnőbb uralkodó politikájában is a tiszta eszményiség föltétlen érvényesülését keressük, de, ha éppen következtetni akarunk, úgy ebből sem következtethetünk mást, mint azt, hogy a »derék« Henrik a Péter egyéniségében a saját politikai számításain s érdekein felül is találhatott valami tiszteletreméltót.

A kútforrások minden súlylyal bíró adatát, az akkori viszonyokból vont minden érdemleges következtetést egybe vetve, egymás mellé rakosgatva, úgy találjuk, hogy a századok-

---

[1]) Herim. Aug. Ad ann. 1047. — [2]) I. m. I. 104. — [3]) I. m. I. 107.

kal későbben feljegyzett vádak alól teljesen fel kell mentenünk Pétert, még pedig nemcsak bizonyítékok hiányában, hanem azért is, mivelhogy elég tény és sok elfogadható valószinűség áll rendelkezésünkre abban az irányban, hogy Szt. István udvarában szép reményeket keltő trőnörökös volt, trónra jutva pedig — mint látni fogjuk — erős kezűnek, hódítónak mutatkozott, a ki nagy elődje példáján indulva, nagy tettekre vágyott.

Mindjárt trónrajutása után önállóan, a maga tervei és czéljai szerint kíván uralkodni. Azokkal, a kik önállóságában s terveiben akadályozni próbálták, még a hozzá közelállókkal is, úgy bánik el, mint — ha szabad ezt a hasonlatot használnunk — Hunyadi Mátyás Szilágyival s a többiekkel. Valószinűleg így kerül összeütközésbe a királyi javakból túlságosan megajándékozott özvegy királynéval, néhány püspökkel s az urak közül is egyikkel-másikkal.[1]) A püspököket leteszi, a javaiért aggódó avagy azokat elpazarló Gizellát felügyelet alá helyezi s kétségen felül a többi engedetlent is megbünteti valamiképpen.[2]) De kifelé még erélyesebbnek látjuk. Lovagiasnak mondható fellépéssel védi országának s királyi személyének tekintélyét s minden kedvező alkalmat megragadva igyekszik birodalma területét meggyarapítani. A Lengyelország ellen támogatását kérő Bretislaw cseh herczeget, mint a ki lovagiatlan dolgot mert kérni egy magyar királytól, nemcsak, hogy kemény szavakkal visszautasítá, hanem — hogy megvetését is éreztesse vele — éppen az ellenkező módon cselekedett.[3]) »Az adriai tengerparton pedig — írja Pauler,[4]) noha ő ugyancsak a mi krónikás feljegyzéseink hangján szól Péterről — István nyomába lépett és a mit az szerzett, fontos hódítással gyarapítá. Magához csábítá Jáderát vagy Zárát, a velenczeiek e régi, hű városát.« De még ezzel sem elégedett meg: terjeszkedni kívánt a keleti határgrófság rovására is. Éles szemmel azonnal felismerte a II. Konrád halálával

[1]) V. ö. *Annales Altah. M.* Ad ann. 1041. — Az *Annales Sangall. M.* (ad ann. 1041.) is tisztára ilyennek tüntetik fel Abát is, »a quo Petrus *turpiter* expulsus«. — [2]) *Annales Altah. M.* Ad ann. 1041. — [3]) *Chronicae Polonorum*, Lib. I. c. 18. (M. G. SS. IX. 437.): »Si lex antiqua diffinierit, quod Ungarorum rex Bohemicorum ducis carcerarius fuerit, faciam quae rogatis.« — [4]) I. m. I. 101. 534. — V. ö. Marczali i. m. I. 305. és Mátyás Flórián *(Korunk történetírói és a tudomány.) Kath. Szemle.* 1896. 255—256.

Németországban beálló, Magyarországra nem minden alap nélkül kedvezőnek vélt fordulatot s azt egy pillanatig sem késik kihasználni. Országnagyobbító tervét többre becsüli az Adalbert határgróffal való rokoni kapcsolatnál, legyőzi a Bretislawval szemben táplált ellenszenvét is és szövetkezik vele az új német király ellen. Hogy Péternek ez a vállalkozása reális alapon nyugodott, azt mindenképpen védelmünkbe kell fogadnunk. Először is az 1030-ki háborúskodás megmutatta a széttagolt Németország gyengeségét az egységes Magyarországgal szemben még egy erős karú német király alatt is. Henrikről pedig már herczegkorában bebizonyosodott, hogy a hadi dolgokhoz nem sokat ért. De igazolják ezt a későbbi események is. Henrik sok mindenben nagy lehetett s nagy is volt, ám mindvégig gyenge hadvezér maradt. A forrongó, egymás között meghasonlott magyarokkal vívott harczai valósággal szánalmas színben tüntetik fel. Vele szemben mily hatalmasul domborodik ki a Péter hadvezéri mivolta! Egyszerre foglalkoztatja a németeket a cseh határokon s a Duna mentén. S a multak után joggal hihette Péter ezúttal is, hogy a német háború olyan népszerű lesz, hogy az egész nemzetet magával ragadja.

Nincs rá adatunk, de mindenképpen valószínűnek tartjuk, hogy neki ekkor már éreznie kellett azt a kedvezőtlen hangulatot, a melyet az Árpádházi herczegek, a törvényes trónörökösök mellőzése keltett fel a nemzetben. S ha ő valóban olyan semmi, léha uralkodó lett volna, mint a milyennek a mi krónikás feljegyzéseink festik, akkor már most igénybe veszi azoknak a barátságát, a kik az ellenük indított háború után is tárt karokkal fogadták.

Péter 1039/40. telén sógora birtokának, a határgrófságnak nagymérvű pusztításával kezdette meg a háborút III. Henrik ellen. »Petrus rex Ungariorum — írja Herimannus Augiensis [1]) — hieme terminos regni sui (sc. Heinrici) invadens, praedis, incendiis et captivitate depopulatur.« 1040 nyarán már Csehországban is megjelennek a magyar hadak és a csehekkel együtt sikeresen visszaverik III. Henriket.[2]) Sőt Cosmas téves időmeghatározása

[1]) Ad ann, 1039. — [2]) *Annales Altah. M.* Ad ann. 1041. Az 1040. utalva beszéli a könyvíró, hogy Péter »in terram Baioariorum perfugit... *quamvis eos merito sibi infestos sciret,* eo quod *sine causa* inimicos

szerint még 1041-ben is ott harczolnak a magyarok.[1]) De ettől eltekintve is Péter szinte bukása pillanatáig küzdött a németek ellen.

A német háború azonban a belső forrongás következtében nem lett népszerűvé. A király magánügyévé zsugorodott össze, a ki azt csak folyton gyöngülő erővel viselhette. De némi eredményt még így is el tudott érni. Mutatja ezt azon körülmény, hogy Aba nem a fischamenti határnál kezdi meg az ellenségeskedést, hanem — mintegy folytatva a Péter munkáját — az innen igen messze eső Traisennél.[2]) És a hadakozáshoz nem sokat értő Aba seregeit itt nem is éri veszedelem. A Duna másik oldalán azonban vereséget szenved, tehát a németek által kevésbbé megszállt helyen, mire Adalbert őrgróf egymaga, a birodalom segítsége nélkül, mindkét oldalon visszaszorítja a magyarokat s a további hadakozás már magyar területen folyik.[3])

---

eorum adiuvisset«. — Annales Sangall. M. Ad ann. 1041. Szintén az előbbi évre hivatkozva. — Annales Wirziburgenses. Ad ann. 1041. (M. G. SS. II. 243.) Egy évvel későbbre teszik minden megjegyzés nélkül.

[1]) Cosmae *Chronica Boemorum.* Lib. I. c. 11. (M. G. SS. IX. 74.): »Hunc enim dux praefecerat toti cohorti quae fuit de Moravia, *et tribus legionibus quae fuerant missae in auxilium de Ungaria.*« — [2]) Herim. Aug. Ad ann. 1042.; *Annales Altah. M.* Ad ann. 1042. — Szabó Károly idevonatkozólag azt mondja, hogy a *Treisama* alatt a *Triesting*-et kell érteni, »a mely Laxenburgnál szakad a Schwechat vizébe«. (I. m. 15—16.) S aztán minden megjegyzés nélkül tovább követi az altaichi évkönyveket. Elbeszéli, hogy a Treisama menti zsákmányolás után estére Tulln alá húzódott Aba s onnan aztán újjongva hazatértek. De hol van a Triestingtől Tulln ?! — Azt gondoljuk, hogy a Triestingtől a Bécsi-erdőn keresztül Tullnig zsákmányolni, falvakat felégetni, a lakósokat rabszíjra fűzni stb., stb. mégis csak sok munka lett volna egy februáriusi nap késő délutánjára. A Treisama alatt tehát, a mely mind mai napig elég jól megtartotta régi nevét (Traisen), csakis a Traisen értendő. Közel esik hozzá Tulln is, a hová a magyarok éjjeli szállásra visszahúzódtak. — Szabó Károlylyal szemben Steindorff (i. m. I. 149.) a másik végletbe esik. Ő az alt. évk.-ben található feljegyzést úgy magyarázza, hogy a magyarok a Traisenen átmenve kezdték meg a pusztítást s úgy nyomultak nyugat felé. Azaz ő sem számol a téli késő délutánnal. — [3]) Herim. Aug. Ad ann. 1042.; *Annales Altah. M.* Ad ann. 1041.; 1042.; *Annales Wirziburg.* Ad ann. 1042.; *Annales S. Rudberti.* Ad ann. 1042.

Ez a dolog is élénk fényt vet Péter hadratermettségére s Aba tehetetlenségére.

Ezek után tehát a dolog lényegéről hallgató forrásokból s az akkori állapotok mérlegeléséből azokat az okokat kellene kihámoznunk, a melyek előidézték Péter bukását. Az altaichi évkönyvek után induló német írók álláspontja nyilvánvalóan tarthatatlan. A mi hagyományaink feljegyzői is annyira képtelennek tartották ezt, hogy egy szót se másoltak le belőle, noha a következetességgel egyáltalában nem törődtek. Nyilvánvaló, hogy az özvegy királyné sérelme nem lehetett elégséges ok a nemzet felkelésére, ha tényleg olyan jámbor és alamizsnálkodó volt is, mint a milyennek a vele talán rokonszenvező nyugati évkönyvesek hiszik.[1] A mieink szerint meg éppen gyűlölt alak volt. A kereszténységgel még csak úgy a hogy megbarátkozott nagy tömeg szemében az idegen származású királyné mindenesetre idegen maradt, már csak azért is, mivelhogy az Árpádházi herczegek ellenében ő is a Péter pártján állott. A legfőbb érv azonban az, hogy Gizella Péter bukása után sem kapja vissza a Péter által lefoglalt javait. Már pedig ha e miatt indult meg a mozgalom, akkor Péter bukását nyomban követnie kellett volna az özvegy királyné sérelme orvoslásának. A győzelmes Aba azonban szintén megtartotta a lefoglalt javakat s csak később szorult helyzetében igéri III. Henriknek, hogy vissza fogja adni.[2])

Másutt s mélyebben kell tehát keresnünk Péter bukásának okát.

Azt hiszem, hogy helyes úton indulunk el, ha először is a Szt. István alatt szerfelett megerősödött központi hatalommal szemben a magyar nemzetnek jogaiban és ősi kiváltságaiban alaposan megrövidített zömére mutatunk rá. Szt. István az udvarába tartozó világi és egyházi nagyok társaságában már korlátlan hatalommal intézi az ország ügyeit.[3]) S ezzel szemben a nemzet alsóbb rétege az első próbálkozások kegyetlen elfojtása óta erőtlen és szervezetlen tömeg. Végül is István az ország

---

[1]) Herim. Aug. Ad ann. 995. — [2]) *Annales Altah. M.* Ad ann. 1043. — [3]) V. ö. Timon Ákos, *Magyar alkotmány- és jogtörténet.* Budapest, 1903. 2. K. 93. stb. Az egyeduralmi elv érvényre emelkedése.

olyannyira korlátlan hatalmú urának érzi magát, hogy a trónöröklés törvénynél erősebb hagyományon nyugvó rendjének a megváltoztatása, sőt egy új uralkodó család behozatala ügyében sem tartja szükségesnek a nemzetet megkérdezni. Megelégszik az egyházi és világi nagyok hajlandóságával. Igaz, hogy Szt. Istvánt nemes szándék vezette. A saját véreiben, az Árpádházi herczegekben olyan hibákat és fogyatkozásokat látott, — a mint azt a mi feljegyzéseink is megemlítik [1]) — hogy talán méltán félthette tőlük egész élete munkájának eredményét, nemzete létének jövőjét. De bármilyen nemes volt is a szándék, a kivitel módja nem volt megfelelő, a mint azt a következmények meg is mutatták. A magyar központi hatalom kapcsolatban a kereszténységgel, csak gyengén megalapozott volt még ilyen nagy királyi önkény elbírásához. Valószinűnek tartjuk, hogy az alsóbb rétegek között azonnal mozgolódás támadt, mihelyt köztudomásra jutott Szt. Istvánnak a trónöröklés körüli intézkedése. Még a hagyományokat századokkal később feljegyző írók sem tudták azt a szörnyűséges dolgot elképzelni, hogy éppen egy Szt. István foszsza meg a tróntól az Árpádokat ! ? Az ő tisztelt alakjának a felmentésére kellett a nemzeti hagyománynak is, az azt feljegyzőknek is Pétert és Gizellát befeketíteniök ! Ez szinte nem is történhetett volna másképpen.

Az erős királyi hatalommal szemben a szervezetlen tömegnek annál is inkább több idő kellett a megerősödésre, mivelhogy a régi vezető nemzetségek nagyon lehanyatlottak már. De Szt. István halálával hamarosan felszabadulnak a szenvedélyek. Péter, talán azért, mert nem ismeri fel a készülődő vihar veszedelmes voltát, a helyett, hogy az ország belügyeire fordítaná minden gondját, minden erejét, országnagyobbító tervekbe kezd, szomszédaival háborúba bonyolódik itt is, ott is, így a nagy messzeségből azt a látszatot keltve, mintha a nemzet előtt tündökölni kívánt volna mint méltó örököse az

[1]) *Chron. Pict.* c. 41. : »Sanctissimus Rex Stephanus . . . tristitia ac gemitibus afficiebatur, praesertim propterea, quia nullus videbatur de consanguineis suis ydoneus ad hoc, ut eo mortuo regnum in fide Christi conservaret . . . Vazul recluserat Rex propter iuvenilem lasciviam et stultitiam ut corrigeretur.« L. m. Kézai c. 24. ; *Chron. Bud.* p. 72. ; Thuróczi c. 33.

Árpádoknak. És ez alatt a háta mögött lángba borult a saját trónja.

A forradalom lefolyásáról alig egy-két szó maradt ránk. Ezek alapján még nagy vonásokban való megrajzolására sem gondolhatunk. Péter tragikumának közelebbi oka — úgy látjuk — abban keresendő, hogy minden becsvágyát, nagyratörését a harcztéren s a külpolitikában kereste, a kormányzást pedig olyanokra bízta, a kik nem egészen jól élhettek a kezükbe jutott hatalommal. Igy az altaichi évkönyvek is, a mieink is, nem egyenesen a királyt, hanem egyik főemberét tartják minden baj okozójának.[1]) Ez a hiányos és hibás kormányzat nyugodt viszonyok között nem okozhatott volna jelentékenyebb kellemetlenséget. Most azonban olaj volt a tűzre. Rohamosan erősítette a mozgalmat, a mely a mellőzött, elüldözött Árpádházi herczegekkel szemben Pétert trónbitorlónak tekintette.[2]) A nagyravágyó, megsértett vagy bármi más okból lefelé szító előkelők között vezetők is akadtak már. Ilyen volt Aba is, a kiről azt írják, hogy országos méltóságot viselt s hogy csalárdul támadt ura ellen. A németekkel kezdett háború is a remélt nemzeti felbuzdulás helyett csak a gyűlölködést növelte. Pénz kellett, a minek nyomán népszerűtlen rendeletek keltek,[3]) sőt arra is rákényszerült a király, hogy Gizella királyné javainak egy részére is rátegye a kezét. Ezt a dolgot ilyképpen beszélik el az altaichi évkönyvek:

Péter lefoglalta a maga számára az özvegy királyné javainak egy részét. Magát a királynét is felügyelet alá helyezte s

---

[1]) *Annales Altah. M.* Ad ann. 1041.: »Budonem, horum omnium malorum auctorem ...« — *Chron. Pict.* c. 44.: »Budam Barbatum, omnium malorum incentorem ...« — V. ö. *Chron. Bud.* p. 78.; Thuróczi c. 36.; Kézai (c. 25—26.) nem oly határozottan, mint a többiek. — [2]) Nem kívánunk ugyan súlyt fektetni a kései Albericus feljegyzésére, de érdekesnek találjuk, hogy mennyire helyesen ítéli meg a helyzetet: »Et quia non erat (sc. Petrus) de semine Ungarorum, contra eum promovere curaverunt quendam Abbonem, qui erat unus ex ipsis de magnis principibus.« *(Chronica Alb. monachi Trium Fontium.* Ad ann. 1041. *M. G.* SS. XXIII. 786.) Nem mutatható ki, hogy hírét honnan vette. — [3]) A melyeket Aba trónraléptével azonnal megsemmisítenek. (Annales Altah. M. Ad ann. 1041.) De ezzel csak a honvédelmet gyöngítették meg a németekkel szemben, a kiknek támadó fellépésére Péter sikerei után nem is gondolhattak Abáék.

megtiltá neki, hogy a még kezén hagyott vagyonból másoknak bármit is eladományozzon.[1]) Ebből a mondottak után természetszerűleg csak azt lehet következtetni, hogy Szt. István a királyi javakból a kelleténél jóval többet hagyott feleségének. Ezért kellett erre az urakat is, a főpapokat is, Pétert is megesküdtetni. A háborúskodások azonban rákényszerítik Pétert, hogy a király hatásköréből nem elég helyesen kivont koronajavakat részben visszavegye. A dolgok minden további bonyolítása nélkül megérthető az is, hogy a királynét gondnokság alá helyezte. Ő ugyanis igényt tartott a királyné kezén maradt többi birtokra is, a melyek mint koronabirtokok, jogos örökségképpen a királyt illették meg. Ha az agg királyné azokat bármily nemes czélra is eladományozza, avagy elfecséreli, azzal a királyi jövedelmi forrásokat apasztja meg. Már pedig Péternek szüksége volt az ő nagyszabású vállalataihoz Szt. István minden jövedelmére. Amint említettük, szüksége volt erre Abának is. Ebből a dologból mást, különösen az özvegy királyné személyével kapcsolatban álló politikai vonatkozásokat semmiképpen sem lehet levonni. Mert ha Péternek a királynéval ilyen értelemben támadt volna baja, akkor bizonyára nem hagyja meg annyi vagyon élvezetében, hogy azt a királyné adományozási szenvedélyével szemben továbbra is őriznie kelljen.

Ily módon nőtt nagygyá a Péter által kellő figyelemre nem méltatott s kétségtelenül alulról kiinduló forradalom. Hogy a forradalom lángra lobbanása hol s milyen helyzetben találta Pétert, azt csak abból sejthetjük, hogy az első áldozatok a királynak a kormányzattal megbízott főemberei voltak. Péter tehát valahol a nyugati határok mentén, a hadakozás szinhelyén tartózkodhatott. Bosszúval eltelve, valóságos Coriolanusként innen mehetett át az ellenséghez, a némethez.[2]) És III. Henrik — olvassuk a feljegyzésekben — »Petrum excepit cum omni gratia, condolens eius miseriae et suae propter Deum oblitus iniuriae«.[3])

---

[1]) *Annales Altah. M.* Ad ann. 1041. — [2]) Péter menekülésére vonatkozólag v. ö. Herim. Aug. Ad ann. 1041.; *Annales Altah. M.* Ad ann. 1041. ; Annales Wirziburg. Ad ann. 1042. ; Annales Sangall. M. Ad ann. 1041. — [3]) Annales Altah. M. Ad ann. 1041. — Annales Sangall. M. Ad ann. 1041. : »Cuius infortunium rex piissimus (sc. Heinricus) . . . miserans, sortem humanae fragilitatis flevit, ipsi autem paternum solatium rebus et verbis exhibuit.«

4*

Ez természetesen csak afféle krónikás hangulat, a mely azonban átragadt komoly történetírókra is. »Jól esett neki (már t. i. III. Henriknek) az a gondolat, hogy régi ellensége, Péter iránt most nagylelkűséget gyakorolhat« — írja Marczali Henrik.[1]) »Szíve megesett az emberen — mondja Pauler is [2]) — ki egy István hajlandóságát meg tudta nyerni.«

Ám bármennyire rokonszenves volt is a Péter egyénisége, a derék III. Henrik szemében, első sorban még sem az ő személye kelthetett odaát érzékeny hangulatot, hanem az a nyilvánvaló haszon, a mely az ugyancsak veszedelmesnek mutatkozott magyar király bukásából a német birodalomra háramlott. Azt, mint föntebb már rámutattunk, egészen természetesnek találjuk, hogy Henrik hamarosan megszerethette Pétert. De azt is tudjuk, hogy a németek annyira a maguk hasznát keresték ebben az ügyben, hogy Henrik első támadása után mást is hajlandók voltak hatalomra segíteni,[3]) majd meg Abával is megelégedtek, a mikor az a Lajtán túli területekről lemondott s a németeket illetőleg egyéb jókban is készségesnek mutatkozott.[4]) Erre a hely-

---

[1]) I. m. II. 15. — [2]) I. m. I. 104. — [3]) *Annales Altah. M.* Ad ann. 1042. — Szt. István valamiféle rokonáról van szó, a ki Bretislawnál volt eddig. V. ö. m. Herim. Aug. Ad ann. 1042.; Annales Wirziburg. Ad ann. 1043. — A mi íróink (Pauler i. m. I. 106—107., Marczali i. m. II. 17.) azt sejtik, hogy itt Endréről van szó, a németek pedig (Huber i. m. I. 186., Bresslau i. m. I. 316.) azt gondolják, hogy Vazulról. Mi azt hiszszük, hogy egyikről sem. Endréről azért nem lehet szó, mert Bretislaw, mint Péter szövetségese, nem tartogathatta volna magánál Péter könnyen veszedelmessé válható ellenfelét. Endre tehát, ha Szt. István életében Csehországba menekült is, onnan Bretislaw és Péter szövetkezése következtében távoznia kellett. Vazul megvakításáról pedig csak éppen azelőtt beszél az altaichi évkönyvek írója; tehát, ha róla volna szó, ezt a fontos körülményt semmiképpen sem hagyná felemlítés nélkül. A régi évkönyvírók előtt ugyanis az ilyen érzelmi részletek mindennél súlyosabbak. — Karácsonyi (Az Árpádház második elágazása. Turul, 1890. 52.) úgy véli, hogy Szár-László Domoszló nevezetű fiáról van itt szó. Ez a feltevés legalább is nincs ellentétben a viszonyokkal. — Magának a hírnek azonban nem tulajdoníthatunk jelentőséget abban az irányban, hogy mennyire nem kellett Péter az országnak. Természetes, hogy az alsóbb osztálynak nem kellett, hiszen ezért indult meg a mozgalom; de lám Abáért sem lelkesednek, mert nem kapnának Henrik ajánlatán akkor, a mikor Aba még erősen áll. — [4]) Herim. Aug. Ad ann. 1043.; Annales Altah. M. Ad ann. 1043.

zetre vonatkozólag írja aztán Marczali [1]) egy másik krónikás hangulatra támaszkodva: »De Pétert nem helyezték vissza, a min a németek könnyen vigasztalódtak, hisz míg uralkodott, mindenben csaló volt!« [2])

Régi évkönyvesek, kései hagyományok vegyes hangulataiból ilyképpen szövődött össze Péter alakja.

A Pétert megbuktató mozgalom, a mint azt föntebb már kifejtettük, csakis a jogos trónörökösök, az Árpádházi herczegek érdekében indulhatott meg. Meglátja ezt Horváth Mihály [3]) éles szeme is, érinti a dolgot Szabó Károly is,[5]) de el kell siklaniok észrevételeik felett, mert különben ellentétbe kerülnek a hagyományos feljegyzésekkel és az azokon alapuló fejtegetéseikkel. A mozgalom által felszínre vetett, vagy helyesebben a mozgalom hátán ügyesen nagyra nőtt Aba trónja tehát semmi esetre sem nyugodhatott biztos alapokon, a mint azt Marczali véli. Ezt a feltevést egyébiránt ő maga is erősen meggyengíti, mondván, »hogy az Aba nemzetséget nem számították az igaz magyarokhoz, ez meg viszont különbnek tartotta magát a többinél.« [5]) Mi is rámutattunk már arra, hogy az ország világi és egyházi nagyjai úgy egészben Péter mellett voltak. Az Abának kedvező hagyományok is éles szavakkal emlékeznek meg az előkelők s az Aba közötti ellentétről: »Rex Aba . . . arbitrabatur enim, ut omnia communia essent dominis cum servis . . . nobiles enim regni contempnens, habens semper cum rusticis et ignobilibus conmune . . . nobiles ... contempneret, et cum rusticis ignobilibus ederet« [6]) Azaz: Aba minden ereje az alsóbb rétegekben volt. A tömeg ereje előtt egyelőre a nagyok is kénytelenek meghajolni. A tömeg lelkesedését azonban hamarosan lelohasztja az a körülmény, hogy a törvényes trónörökösök helyett Abát kapta, a ki a németekkel szemben megnyilvánult tehetetlenségével kárt és szégyent hozott az országra. Az előkelők nyomban felhasználják ezt a hangulatváltozást. Megindul a mozgalom Péter vissza-

---

[1]) I. m. II. 18. — [2]) *Annales Sangall. M.* Ad ann. 1043. Fentebb már foglalkoztunk a »praevaricator« jelzővel. — [3]) I. m. I. 263. — Horváth Mihály nyomán Pór Antal *(Szt. István király.* Történelmi tanulmány. Pest, 1871. 142. l.) még erősebben rámutat a »nemzeti pártra«. Egészében azonban megmarad a korábbi írók álláspontján. — [4]) I. m. 23. — [5]) I. m. II. 14. — [6]) *Chron. Pict.* c. 45.; *Chron. Bud.* p. 82—84.; Kézai c. 26.; Thuróczi c. 37.

helyezése érdekében.[1]) Aba kegyetlen szigorral akarja megfélemlíteni az urakat, de ezzel csak a saját bukását sietteti. III. Henrik az Aba elleni mozgalomra támaszkodva, visszahozza Pétert, a véletlenül felszínre jutott, de mindenképpen gyengének bizonyult Aba pedig az alsóbb rétegektől is cserben hagyatva pusztul el.[2])

Henrik, miként elődе is, a magyarok elleni háborút mindig nagy erővel viselte. Ezúttal azonban — a mint a kútfők is szinte megkülönböztetett súlylyal kiemelik [3]) — roppant csekély erővel támadta meg Abát s mégis fényes győzelmet aratott. Ha ezt a hírt elfogadjuk, — s egészében nem is tehetünk ellene kifogást — akkor joggal feltehetjük, hogy Abát nem pusztán német, hanem német és magyar hadak verték le *az ország olyan vidékén, a mely a németekre nézve minden más alkalommal kedvezőtlen csatatérnek bizonyult.* Da a feljegyzések is megemlítik úgy mellékesen, hogy már előzőleg sokan a németek oltalma alá helyezkedtek, a kiknek kiadatását követelte Aba.[4]) Némileg más formában a mi hagyományaink is tudnak erről. Úgy adják elő, hogy Aba hadainak jó része a csata hevében pártolt át Péterhez.[5])

Ám a felforgatott ország nyugalmát többé már Péter sem állíthatta helyre. Mélyen meg volt alázva az ország is, a királya is. Ha a teremtő minden kormányzati bölcsességgel meg is áldotta volna Pétert (a mint hogy éppen ez irányban nem áldotta meg), a megengesztelődés még akkor sem hozhatta volna egymáshoz közelebb a nemzetet s királyát, mert német őrség [6]) maradt itt: oltalmazni a már másodízben összetört trónt s figyelmeztetni a rajtülőt az iránt való kötelességeire, a kinek a

---

[1]) »Item in Ungaria prorupit discordia intestina, quae iam diu in abditis fuerat conflata, scilicet contra iniustum regem iusta coniuratio, ut non digne exaltatum digna deponeret humiliatio. Conspiraverant enim plerique principes ...« (Annales Altah. M. Ad ann. 1044.) — [2]) Kandra Kabos *(Aba Samu király.* Budapest, 1891.) színes rajza Abáról messze esik a tört. valóságtól. A feldolgozott műveket minden válogatás nélkül követi. Fessler nyomán (I. 414.) még az oláhokról sem feledkezik meg. (52. l.) Igy jár el a források mérlegelésénél is. — [3]) Herim. Aug. Ad ann. 1044.; *Annales Altah. M.* Ad ann. 1044. — [4]) *Annales Altah. M.* Ad ann. 1044. — [5]) Kézai c. 26.; *Chron. Pict.* c. 45.; *Chron. Bud.* p. 84.; Thuróczi c. 37.; *Annales Altah. M.* Ad ann. 1044.; *Annales Sangall. M.* Ad ann. 1044. (Nagyon tartalmatlanul.) — [6]) *Annales Altah. M.* Ad ann. 1044.; *Chron. Pict.* c. 45.

reparátiót köszönhette. Ezekkel a nagy ellentétekkel csak ravasz, cselszövényes ember birkózhatott volna meg úgyahogy. Péter katonás, hódító uralkodónak indult, a ki maga mögött hitte minden merész vállalkozásában a katonás nemzetet is. S az történt vele, hogy nagy terveinek közepette szárnyaszegetté lett, büszkeségében, nyakasságában minden oldalról megaláztatott: csalódott a nemzetben, lekötelezettjévé lett ellenségeinek.

Ezek után már minden valószinűség megvan arra nézve, hogy az önmagával meghasonlott, vágyaiban tétlenségre kárhoztatott király bosszúálló volt, talán féktelen is és kegyetlenül bünteté a vele elégedetlenkedőket. Most már a mi krónikás feljegyzéseink sem általánosságban vádolják, hanem nevekkel és esetekkel is szolgálnak.[1]) És joggal hihetjük, hogy annak a sötét rajznak, a melyet Péterről nyujtanak, ez alkotja a történeti magvát.

Abban az időben, a mikor nálunk a betű még a legfontosabb eseményeket sem kötötte papirhoz, Péter uralkodásából természetszerűleg ezen zordonabb részeknek kellett a nemzet emlékezetébe bevésődniök. A kikerekítést, a kiszínezést elvégezték a múló századok. Hazánk egy olyan korszakában aztán, a mikor ugyancsak gyűlöletesek lehettek a németek, végleges formát nyert a megterebélyesedett hagyomány, de semmi esetre sem eredeti, népies alakjában, hanem tudálékosan megrendszabályozva, a mennyiben az altaichi évkönyvekkel is ismerős feljegyző jól-rosszul ezt is, azt is összeegyeztetni iparkodott.

---

[1]) *Chron. Bud.* pp. 90—91.; Thuróczi c. 39.; *Chron. Pict.* c. 47.; Kézai c. 27. (Igen röviden beszéli el.)

II. RÉSZ

FREISINGI OTTÓ KRÓNIKÁJA

(OTTONIS EPISCOPI FRISINGENSIS CHRONICON)

FORDÍTOTTÁK

DR GOMBOS F. ALBIN, IRSIK JÓZSEF

ÉS

DR VAJDA GYÖRGY

***) Urának, Frigyesnek, a győzőnek, a világhirűnek, a triumfátornak, a római császárnak s a birodalom mindenkori gyarapítójának abban, a ki üdvöt ad a királyoknak,[1]) szerencsét kiván Ottó, Isten kegyelméből a frisingai egyházban az, a mi.**

Császári felséged azt kívánta csekélységünktől, hogy az a könyv, a melyet a borús időkre való tekintettel a dolgok változandóságáról írtam, felségednek megküldessék. Parancsodnak annál inkább szívesebben és készségesebb örömmel engedelmeskedtem, minél megegyezőbbnek tartottam a királyi jelességgel, hogy meg akarod ismerni a királyok és császárok régi tetteit, az államnak nemcsak fegyverrel való megvédése, hanem úgy törvényekkel, mint igazságos jogszolgáltatással való ujjáalkotása okából. Igy az a nagy perzsa király, Assuerus vagy Artaxerses, ámbár az egy Isten imádása által nem juthatott el az igazi világosság megismerésére,[2]) elméjének kiválóságánál fogva a királyi méltóságra nézve mégis hasznosnak találta, hogy az évkönyveket, a melyeket az ő idejében vagy elődei alatt írtak, újra átlapoztassa [3]) s ezzel tett szert arra a hírnévre, hogy t. i. az ártatlan nem bűnhődött bűnösképpen s a bűnös sem menekült a büntetés alól ártatlan gyanánt. Mert nincs földi ember, a ki alá nem volna vetve a világ törvényeinek, hogy ezen alávetéssel tartassék féken, kivéve egyedül a királyokat, a kik a törvények felett állanak, mint ilyenek az isteni vizsgálatnak tartatnak fenn s világi törvényekkel nem korlátoztatnak. Innen a király s a próféta ezen bizonylata : *Csak Te ellened vétkeztem.*[4]) Illendő tehát, hogy a király, a kit nemcsak a lélek kiválósága tett nemessé, hanem teremtőjének megismerésére az isteni

---

*) 1157. (? ápri.) — [1]) Zsolt. 144. 10. — [2]) Timóth. I. 2. 4. — [3]) Eszter könyve 6. 1. — [4]) Zsolt. 51. 6.

kegyelem is felvilágosította, a királyok királyát, az urak urát, az Istent szem előtt tartsa s a mennyire csak teheti, óvakodjék, hogy annak kezei közé ne essék. Mert ha az apostol szerint minden halandóra nézve borzasztó az élő Isten kezei közé esni: [1]) úgy ez a királyokat illetőleg, a kik fölött rajta kívül senki sincs, a kit félniök kellene, annál rettentőbb lesz, minél szabadabban vétkezhettek a többiek előtt a bölcs férfiu szavai szerint, a mikor így szól: *Halljátok királyok és értsétek meg, tanuljátok meg ti birák a földön s nyissátok ki füleiteket, ti, a kik a sokaság felett uralkodtok s parancsoltok a népeknek: mivel nektek adatott a hatalom az Úrtól és az erő a Magasságbelitől, a ki számon fogja kérni tőletek a ti cselekedeteiteket s meg fogja vizsgálni a ti gondolataitokat. Mert ti szolgái vagytok az ő birodalmának s ha nem itélkeztek igazságosan, nem tartjátok meg az igazság törvényét s nem cselekesztek az Isten akarata szerint, rettenetesen és hamarosan megmutatkozik nektek: mivel igen kemény ítélet leszen azokban, a kik magasan állanak.*[2]) Te azonban, kedves fejedelem, a ki méltán neveztetel szóval és tettel békeszerzőnek, mert a ködös és esős éjt, kinek-kinek megóva azt, a mi az övé, a reggeli derű gyönyörködtető látványával váltottad fel és visszahoztad a világnak a kedves békét, kitartással áldván meg Isten, a ki a kezdet, te a megsegítő isteni kegyelemmel nem fogsz ily keserű végzést hozó itélkezés alá esni. Fenségedre nézve tehát hasznos és jó lesz megismerni a történelmet, a melyben a vitéz férfiak tetteit s Isten erejét, hatalmát szemlélve — a ki megengedi a dolgok változandóságát, a ki megváltoztatja a királyságokat s adja, a kinek akarja — előtte mindig félelemben élsz s az időknek sok fordulatán keresztül szerencsésen előrehaladva fogsz uralkodni. Ennélfogva tudja meg felséged, hogy mi ezt a történetet az előtted lefolyt zavaros idők nyugtalanságától indíttatva, szívünk keserűségéből írtuk, miért is nem annyira a megtörtént események sorrendjét, mint inkább azoknak nyomorúságát szövögettük tragoedia módjára s így a könyvek minden egyes szakasza, a hetedikig s a nyolczadikig, a melyekkel a lelkek nyugalma és a feltámadás kettős stólája jeleztetnek,[3]) a nyomor ecsetelésében csúcsosodik ki. Ezért, ha Felségednek tetszik,

---

[1]) Pál apost. a zsid. 10. 31. — [2]) Sal. bölcs. 6. 2—6. — [3]) Csak a VIII. könyvben.

az utódok emlékezésére nem restellem tetteid jeles sorát írásba foglalni s mihelyt az anyag Magasságod jegyzői által rendeztetett és nekem átküldetett [1]) — a mint Isten adja s éltem engedi — vidám lélekkel fogom ezen örvendetes dolgokat ecsetelni, jutalmul semmi egyebet nem várva, hacsak azt nem, hogy az egyháznak, a melyet szolgálok, császári kegyelmed segélyére lenni hajlandó legyen. A hadjáratról, a melyet a mediolanumiak dölyfössége ellen a birodalom becsülete és személyed felmagasztalása okából elrendeltél,[2]) örömmel vettem tudomást s megbízásodat, a mely ezen ügyben csekélységemnek adatott, tiszteletteljesen elfogadtam.[3]) Küldjük pedig ezen iratok átadóiul a tiszteletre méltó s. stephani-monsi apátot, Rapotot és káplánunkat, Rachewinust, a ki ezt a történetet diktálásunk után lejegyezte, hogy ebben az ügyben kegyelmeddel helyettünk kielégítő módon feleljenek.

Szivből szeretett barátjának, a föld fejedelmei között a legkiválóbb fejedelem nemes kanczellárjának, Regenaldusnak szolgálatkész üdvözletét küldi Ottó, Isten kegyelméből a frisingai egyház püspöke.

Mivel Boethiussal úgy vélekedem, hogy a bölcsészet összes rendszereinek megtanulásában s gyakorlásában rejlik az élet legfőbb vígasza, azért is a te nemes személyedet annál barátságosabban és örömestebb ölelem magamhoz, minél inkább megismerem, hogy te mindezideig annak tanulmányozásában buzgólkodtál és hogy abban teljesen járatos vagy. Ennek okából hozzád nem mint műveletlenhez, hanem mint bölcsészhez intézem soraimat arra a könyvre vonatkozólag, a melyet a császár úrnak küldöttem, bizalommal és azzal a kérelemmel, hogy egy s más dologra nézve, a miket abban írtam, benned nem kedvezőtlen, hanem kegyes magyarázót lelek. Te ugyanis tudod, hogy minden tanítmány kettőből áll, elhagyásból és kiválasztásból. Hogy tehát azzal, a mi a bölcsészet kezdő tanulmányozóira az

---

[1]) Frigyesnek erre adott válaszát a *Gesta Frid.* bevezetésképpen közli Waitz. [2]) 1157. márcz. — [3]) V. ö. Gesta Frid. II. 50.

első, a nyelvtannal kezdjem, úgy éppen ez az, a mely oktatása szerint a kiválasztását tanítja azoknak, a mik a tétellel megegyeznek és elhagyását azoknak, a mik a tétellel ellentétben állanak. Egy bizonyos törvényében például azt parancsolja, hogy a beszédet a kifejezési móddal megegyező esetek szerint szerkeszszük és elhagyással kiküszöbölni tanítja mindazt, a mi nem olyan, mint pl. a barbarismus és a helytelen szófűzés. Azonban a logika is, a melynek főtétele egyenesen a következtetések tanára irányul, az ítélőképességet tisztítva és erősítve, a tételeknek a forma szerinti következtetésre hasznavehetetlen mondatkötéseit kiküszöböléssel elhagyja, a hasznosakat pedig éles ítélettel kiválasztja. Mivel az előtételeknek 16 kötésük van, azért Aristoteles szerint az első alakzatban csak 4 használható és 12 használhatatlan található, a másodikban ugyancsak 4 használható és 12 használhatatlan, a harmadikban pedig 6 használható és 10 használhatatlan. A földmérő is azt mondja, hogy egy, részben hamis rajz elvetendő, rámutatván annak lehetetlenségére, és kiválasztandó az ő megjelölése, a megkivántató okokkal igazolván azt. Igy a történetírókban is megvan a képesség, a mely elhagyja a kiküszöbölendőket és kiválasztja az előadandókat: elhagyja ugyanis a hazugságot és kiválasztja az igazságot. Ne méltatlankodjék tehát Kitünőséged és — a mint mondottam — ne magyarázza kedvezőtlenül a császári fülek előtt, ha történelmünkben elődeivel avagy atyjafiaival szemben az igazságosság megóvása okából olyasvalamik mondattak: mert jobb az emberek kezei közé esni, mint a rút arcz kendőzésével a történetírói kötelességet elmulasztani.[1])

Rövideden azt óhajtom még kifejteni, hogy milyen sorrendben folyik ez a história, mivel ennek megismerésével a munka mineműségét könnyebben megértheti az olvasó. A világ kezdete óta négy fő-birodalom volt, a melyek a többiek között kimagaslottak, s ezek az egésznek törvénye szerint egymásra következő sorrendben a világ végezetéig fenn fognak maradni, a mi Dániel látomásából is megérthető.[2]) Időrendben felsorolva foglalkoztam ezeknek fejedelmeivel, először az assyrok, azután a chaldaeabeliek átugrásával — a kiket a történetírók vonakod-

---

[1]) V. ö. Sal. bölcs. 13. 14. — [2]) Dán. 7.

nak a többiek közé helyezni — a médek, perzsák s végül a görögök és a rómaiak fejedelmeivel, s feljegyeztem neveiket egészen a mostani császárig, a többi országról csupán esetlegesen, csakis a dolgok változandóságának megvilágítása czéljából szólottam. A különböző szerzetesrendekről is értekeztem és a királyok névsoráról, a kik Laurentumban, Latiumban és Albában uralkodtak a Város alapítása előtt s a Város alapítása után, valamint a császárok és a római pápák katalógusáról egészen addig, a ki most uralkodik. S így a nyolczadikban a holtak feltámadásáról és mindkét állam végezetéről szóló részszel a munkát befejeztem. Kimutattam, hogy miképpen szorítja vissza az egyik birodalom a másikat egészen a római császárságig ; én úgy vélekedem, hogy az, a mi róla mondva vagyon, hogy a hegyről leszakított kő teljesen meg fogja semmisíteni, Methodius szerint az idők végezetéig várandó. Élj boldogul !

Ottónak, a frisingai egyház püspökének »A két államról« Isingrimushoz intézett előbeszéde.

A mulandó dolgok ingatagsága s bizonytalan állapota, azok különféle és rendellenes menete fölött való gyakori és hasznos elmélkedés által, az értelem szemlélete útján úgy találom — a miképpen látom is, hogy a bölcs egyáltalán nem ragaszkodik hozzájuk — hogy el kell mellettük haladni s figyelmen kívül kell hagyni őket. A bölcsnek ugyanis kötelessége, hogy ne forogjon a szaladó kerék módjára, hanem az erények szilárdságában keményen álljon az erős test módjára. Mert hát józan fővel ki fogja tagadni, hogy a bölcsnek, mivel az idők változékonysága meg nem állapodhatik, attól — a mint mondottam — el kell fordulnia az örökkévalóság állandó és maradandó államához ? Ez az Isten állama, az égi Jeruzsálem, a mely után Istennek zarándokúton levő fiai fohászkodnak,[1]) megterhelvék a mulandó dolgok zavargásával, mintegy babyloni fogsággal. Minthogy ugyanis két állam van, egy mulandó s egy örökkévaló, egy világi s egy égi, az egyik az ördögé, a másik a Krisztusé : azért

[1]) Augustinus, De civitate Dei. V. 16.

a katholikus írók ezt Babylonnak, azt pedig Jeruzsálemnek nevezték el. Ezen birodalmak egyikéről pedig a pogányok közül számosan az elődöknek igen sok tettét összeírták, hogy azokat az utódok figyelmébe ajánlják, az ő meggyőződésük szerint mint az erényeknek mindmegannyi bizonyítékát, a mieink ítélete szerint azonban a nyomorúságos dolgok egymásutánságát hagyták ránk. Ezenfelül itt vannak még Pompeius Trogusnak, Justinusnak, Corneliusnak, Varronak, Eusebiusnak, Hieronymusnak, Orosiusnak, Jordanesnek kitünő művei és még sok másé közülünk úgy, mint közülük, a kiket felsorolni hosszadalmas volna ; ezekben az értelmes olvasó nem annyira történeteket, mint inkább a halandók szerencsétlenségeinek gyászos tragoediáit találhatja. A mi meggyőződésünk szerint a Teremtő bölcs és előrelátó elhatározásából történt ez, hogy a balga emberek, a kik a földi s mulandó dolgokhoz ragaszkodni vágynak, legalább azoknak változandósága által ijesztessenek meg : hogy a gyorsan muló élet nyomorúságával a teremtmény utasítsa őket a Teremtő megismerésére. Mi azonban, mintegy az idők végezetére állítva, nem annyira ezeknek a könyveiben olvastuk a halandók viszontagságait, mint inkább a saját időnk tapasztalatai folytán önmagunkban találtuk azokat. Mert, hogy egyebekről hallgassak, a római birodalom, a mely Dánielnél a háborúban meghódított egész földkerekség fölött való egyedüli uralma miatt — a mit a görögök monarchiának neveznek[1]) — a vassal hasonlíttatik össze, annyi változás folytán, főképpen napjainkban, a legkiválóbból csaknem a legjelentéktelenebbé lett, úgy, mintha a Városról, a senatusról s a római népről mondotta volna a költő ezt :

— — *A nagy névnek alig marada meg az árnyéka.*[2])

Az uralom ugyanis, a mely a Városról a görögökre, a görögökről a frankokra, a frankokról a longobardokra, a longobardokról ismét a teuton frankokra szállott át, nemcsak korra nézve öregedett meg, hanem ingadozásánál fogva, mint a vizekben ide-oda hányódó apró kavics, sokféle szennyet és különböző formátlanságokat is magára szedett. Tehát már magában a

---

[1]) Isidorus Hisp., Originum lib. IX. 3. — [2]) Lucanus, Phars. I. 135.

világ fejében mutatkozik a világ nyomorúsága és ennek eleste az egész testet tönkremenéssel fenyegeti.

De csoda-e, ha az emberi hatalom változó, a mikor a halandók bölcsesége is mulékony? Egyiptomban ugyanis, a mint olvassuk, oly nagy volt a bölcseség, hogy ott a görög bölcsészeket Plato szerint gyermekeknek és éretleneknek nevezték. Mózes, a törvényhozó, a kivel úgy beszélt az Isten, mint szomszéd a szomszéddal s a kit isteni bölcseséggel töltött el, még ő sem pironkodott magát Egyiptom összes bölcseségében oktattatni. Vajjon Ábrahám, az a nagy patriarcha, a kit az Úr a népek atyjává tett, a ki otthonos volt a chaldaeusok tudományában s bölcseséggel vala felruházva, Isten felszólítására elhagyván szokásait, lemondott-e az okosságról? És mégis, az a nagy Babylon, a mely nemcsak bölcseségével tündöklött, hanem az országok között is dicsőségteljes vala és hírneves a chaldaeusok büszkeségében, Jesaiás jövendölése szerint [1]) az újrafelépülés reménye nélkül a syrének templomává, a sárkányok és strucczmadarak hajlékává, a kígyók búvhelyévé lett. Egyiptom is, a mint beszélik, nagy részében lakatlan és hozzáférhetetlen. A dolgok szorgalmas búvárlója észre fogja venni, hogy a tudomány innen származott át a görögökre, aztán a rómaiakra s végül a gallokra és hispanokra. És megjegyzendő, hogy minden emberi hatalom és tudomány Keleten kezdődött és Nyugaton határlódik, hogy ezzel nyilvánvalóvá tétessék a dolgok mulandósága és elerőtlenedése, a mit Isten segedelmével a következőkben fogunk teljesebben kifejteni.

Mivel pedig ezekkel s ekképpen be van bizonyítva a világ forgandósága, kértedre, kedves Isingrimus testvér,[2]) szükségesnek tartottam történetet írni, hogy abban Isten segedelmével kimutassam Babylonia polgárainak viszontagságait, valamint Jeruzsálem polgárai számára Krisztus országának az ezen élet után remélendő, az ezen életben várandó és előre élvezendő dicsőségét. Elhatároztam ugyanis, hogy az előbbinek szorongattatásait és nyomorúságait, a mennyire az Isten tudnom adta, egészen a mi időnkig előadom; a mennyire az iratokból össze fogom gyüjthetni, az eljövendő reményéről sem hallgatok, hanem

---

[1]) 13. 19—22. — [2]) Ottenbur. apát († 1180.). L. Annales Ottenburani (Wattenbach, Deutschl. Geschichtsqu. 6. A. II. 274. 389.).

annak az ezen életben tartózkodó polgárairól is megemlékezem. Ezen munkámban pedig az egyház ragyogó fényességeit követem, kiváltképpen Augustinust és Orosiust, a kiknek műveiből jónak láttam átvenni azon dolgokat, a melyek a tárgyra, illetve a föladatra vonatkoznak. Közülök az egyik Isten dicsőséges államának keletkezését, továbbhaladását s annak törvényszerű határait igen éleselméjűen és kimerítő módon fejtegette, nevezetesen, hogy miképpen gyarapodott az mindinkább a világ polgárai között s hogy annak mely kiváló polgárai és fejedelmei a világ polgárainak és fejedelmeinek mely korszakaiban szerepeltek. A másik pedig azon üres fecsegőkkel szemben, a kik a keresztényi időkben az azelőtti dolgokat tolják előtérbe, a világ kezdetétől a saját koráig terjedő, igen hasznos históriát írt az emberi dolgok különféle és fölötte szánalmas kimeneteléről, háborúkról, háborús veszedelmekről, a birodalmak változékonyságáról. Ezeknek nyomdokait követendő, föltettük magunkban mindkettőről olyképpen szólni, hogy el ne ejtsük a história fonalát, úgy, hogy a jámbor hallgató is észrevehesse, miből kell a világi dolgokban a változandóságok számtalan nyomora miatt visszaborzadnia és a buzgó s tudvágyó kutató is megtalálhassa az elmult események össze nem zavart sorozatát. Azt hiszem, hogy jogosan nem érhet gáncs, ha én, a tudatlan, annyi s oly nagy bölcseségű és ékesen szóló férfiu után írni merészkedem, a midőn — ámbátor durva stílusban — úgy azokat, a miket ők terjedelmesen és pazarul előadtak, kivonatosan összefoglalni, valamint azokat, a miket az ő idejük után míveltek ezen világ polgárai Isten egyházának előnyére és kárára, elbeszélni készülök. Nem hinném, hogy találva kellene éreznem magamat a szatirák költőjének azon verse által, a melyben így szól:

Okosok, filkók, különbség nélkül, verseket írunk,[1]) —

mivelhogy nem balgaságból avagy könnyelműségből merészeltem, mint tudatlan, ily nehéz munkának nekifogni, hanem szeretetből, a mi mindig menteni tudta a tapasztalatlanságot. És azokban, a mik ezen kornak szokásához viszonyítva talán hihetetleneknek látszanak, joggal senki sem fog engem meghazudtolhatni, mivel a legújabb időkig azokon kívül, a miket megbízható férfiak

---

[1]) Horatius, Epistolae. II. 1., 117.

irataiban találtam, persze csak keveset a sokból, semmi egyebet sem fogok tárgyalni. Én ugyanis nem tartom megvetendőknek ezeket csupán azért, mert közülük némelyek megőrizték írásukban az apostoli egyszerűséget ; mert amiképpen kimerítő alaposság némelykor a tévedés melengetője, úgy a szent együgyűség mindig az igazság barátja. Minthogy ezen világ viszontagságos forgandóságáról s a másiknak boldogságos változatlanságáról akarunk szólni, fohászkodjunk hát Istenhez — a ki békésen eltűri ennek zavargó összevisszaságát, amannak kellemes nyugodalmasságát pedig megjelenésével gyarapítja s dicsőíti — hogy az ő segélyével elmondhassuk mindazt, a mi néki tetszik.

Az első könyv Arbatusig s a babyloni királyságnak a médekre való átszállásáig s a római név kezdetéig terjed.

A második a római polgárháborúig, a melyet Julius és Pompejus támasztottak, Caesar megöletéséig és az Ur születéséig.

A harmadik Constantinusig és a keresztény császárság koráig, valamint az uralomnak a görögökre való átszállásáig.

A negyedik Odoacerig s a birodalomnak a rugiaiak által való erőszakos elfoglalásáig.

Az ötödik Károlyig s a birodalomnak a frankokra való átszármazásáig és a királyságnak s császárságnak unokái között való felosztásáig.

A hatodik IV. Henrikig s a pápaság és a birodalom közötti szakadásig, a császárnak egyházi átok alá vetéséig, VII. Gergely pápának a Városból való kiűzetéséig és Salernumban bekövetkezett haláláig.

A hetedik a római nép felkeléséig s Konrád király uralkodásának kilenczedik évéig.

A nyolczadik az Antikrisztusról, a holtak feltámadásáról s a két állam végéről szól.

ELSŐ KÖNYV.

1. Előszó és a földkerekségének felosztása. 2. A paradicsomból kiűzetvén, miként nemzé Ádám a kétféle polgárt és hogy Josephus szerint mely időben kezdtek az emberek az ősi törvényektől eltérni s mikor kezdtek gigászok születni. 3. A vízözönről Josephus szerint, és azonképpen a régi patriarchák hosszú életéről a pogány népek írói ; éveik száma a különféle közlések szerint, s a családfők Ádámtól Noéig.

4. Miként kezdett az emberi nem a vízözön után Noé fiaitól elszaporodni, mely földeken kezdett először eloszlani. Babel tornyáról is, meg a nyelvek megzavarodásáról, még Sybillának is erről való tanúsága ; egyszersmind különböző időszámítás Noétől a nyelvek megzavarodásáig. 5. Különböző időszámítás a nyelvzavartól Ninusig és Ábrahámig és az évkönyvek megkezdése. 6. Arról, hogy Ninus fogott először fegyvert és hogy az emberek abban az időben vadonélők voltak és hogy Ninus Ninivét alapította és Zoroastert megölte. 7. Ábrahám születéséről és a chaldeusok földjéről való kiköltözéséről és Ninus haláláról. 8. Semiramis uralmáról és Babylon városának felépítéséről. A treveriek hagyománya az ő városuk keletkezéséről és Semiramis haláláról s az ő fia, Ninias országának kezdetéről. 9. Ábrahámnak Lothtal, az ő atyjafiával Kánaán földjén való lakozásáról és Sodoma pusztulásáról. 10. Hogy Ábrahám a körülmetélés jelét kapta s hogy mely fejedelmek idejében nemzette a kétféle polgárt ; ismét meg hogy Izsák nemzett kettőt a jövendők előképéül. 11. Hogy mely fejedelmek idejében halt meg Ábrahám s tétetett meg fiának és unokájának az igéret. A Phoroneus alatt Görögországnak adott törvényekről, Phegiusról és Ióról, Inachus leányáról. 12. A telciscek és karthasok meg Phoroneus és a pharphasiak között való harczról és Rhodos szigete lakatásának kezdetéről. 13. Ogygius vízözönéről és Minerva megjelenéséről s hogy mely fejedelmek idejében halt meg Izsák. 14. Mely fejedelmek idejében volt Egyptomban József alatt az éhinség s az ezen Józsefről tanúságot tevő pogány írók tanúságai. 15. A Serapis bálványról, hogy honnan vette eredetét. 16. Argusról, a kitől az argivok származnak ; mely napokban halt meg Jákob. A vetőmagvaknak Görögországba való első behozataláról. József haláláról és Mózes születéséről s hogy mely fejedelmek idejében történt ez. Prometheusról és Atlasról és Atlas unokájáról Merculiusról. 17. Deucalion vízözönéről és Ethyopia senyvedéséről. Bachusról, a ki Liber atyának is mondatik és Athenae keletkezéséről. 18. Mely fejedelmek idejében vezette ki Mózes Izrael fiait Egyptomból és Pompeius, Justinus, Cornelius pogány íróknak erről való tanúsága. 19. Danausról, Perseusról és a népek különféle elembertelenedéseiről ; a miért is Babylonból menekülni s áttérni kell a mi polgárainkhoz. 20. Hány évig volt Mózes az Isten népének vezére, hány éves korában halt meg és hagyta Jézusra, a másodiknak előképére a nép vezetését és hogy nem ok nélkül forrongott akkor a világ új és hallatlan gazságoktól. 21. A krétaiak és athéniek háborújáról és a Minotaurusról s hogy honnan keletkezett a centaurok meséje. 22. Vesoresről, Egyiptom királyáról és a scythákról s a scytháknak Ázsiában való uralmáról. 23. Az amazonok származásáról s az ő uralmukról ; miként alapították Effesust és abban Diana templomát s hogy miért neveztettek amazonoknak. 24. Mely fejedelmek idejében halt meg Jézus és a bírákról, a kik ő utána voltak. Cathmusról és a theologusokról. Micenae királyságáról és Laurentum királyságáról Itáliában és Carmentis nympháról. 25. Helena elrablásáról és Troia feldúlásáról és a rómaiak és francziák nemzetének keletkezéséről s Patavium alapításáról. Sámsonról és Herkulesről és az itáliai arany századokról. 26. A vas századok kezdeté-

ről Aeneas és Turnus alatt. Ulixes bolyongásairól és Diomedes mesés cselekedeteiről és Ulixes útja. Efélékről valószínű bizonyító példák a szentek iratai és példái szerint. 27. Aeneas haláláról és Silvius királyságáról. A sycionok királyságának aláhanyatlásáról Heli bíró alatt. Miként kezdtek a rómaiak és a görögök erkölcsi és nyelvbeli rokonságra jutni s hogy más népeket barbároknak szoktak nevezni. 28. Sámuelről és Saulról és Codrusról, az athéniek királyáról. A bírák nevei Mózestől Sámuelig. 29. A királyok és próféták időiről. Dávidról és Salamonról s az ő fiáról, Roboámról. Miként szakadt ketté ő alatta atyjának, Salamonnak bűne folytán a rövid idő alatt tönkremenendő királyság. Illés és Elizeus erényéről. 30. Az albaiak királyairól Romulusig és az Aventinus-hegyről. 31. A babyloni uralomnak a médekre való átszállásáról. 32. Kifakadás Babylon ellen. 33. Az assyrok királyainak nevei Belustól Sardanapallusig.

1.*) — Az első teremtett embertől Ádámtól egészen a mi korunkig viselt dolgoknak rendjét akarván megírni, először is magát, melyet az emberi nem lak, a földkerekségét oszszuk fel, úgy a mint azt őseinktől tudtul vettük. Az írók azt állítják, hogy három világrész van: Ázsia, Afrika, Európa. Ezek közül az elsőt nagyság tekintetében a két utóbbival egyenlőnek tartják; ámbár némelyek csak két világrészt állapítottak meg, nevezetesen Ázsiát és Európát, úgy hogy Afrikát az ő kicsinysége miatt Európához csatolták. A kik ugyanis Afrikát harmadik világrésznek mondották, nem a kiterjedések számbavétele, hanem a tengerek visszafolyásai után indultak. Ezeknek tartományait, fekvését, tájait a ki meg akarja ismerni, olvassa Orosiust.

2.**) — Kelet felé tehát, és pedig, a mennyire a Genesis írásaiból megállapítható, Éden földjén volt a közhit szerint a paradicsom. Midőn pedig az első ember oda helyeztetvén az Isten szava iránt engedetlenné lett s az Istennek igazságos ítéletével kivettetett ebbe a számüzetésbe, a megátkozottság földjét először Ázsiában kezdte művelni. Nemzette pedig fiait első polgáraiul annak a két államnak, a melyekről itt szólni tervbe vettük: közülök pedig az első az irígységtől s a másiknak jó cselekedeteitől rosszra sarkaltatván, megölte

*) V. ö. Orosius, Hist. I. 1—2. 14; Augustinus, De civ. Dei. XVI. 17. —**) V. ö. (Hieronymus u.) Genes. 2. 8.; 6. 1; Augustinus, De civ. Dei XV. 1. 5. 17. 23; Josephus, Antiquitates Judaicae. I. 4—5.

öcscsét és elsőül szervezte a siralmak e völgyében államát. Ábel megöletése után Ádámnak másik fia, tudniillik Seth születik, a kinek neve feltámadásnak értelmeztetik: ettől azután elszaporodik az Isten népe. Ettől számítva az Isten államának hatodik nagy polgára Enoch volt, a ki annyira tetszett az Istennek, hogy általa az egyháznak utolsó időire félretétetvén, valamely az összes halandóknak ismeretlen helyen még mindig életben tartatik. Az emberi nem pedig nőni és sokasodni kezdett, mígnem az Isten fiai az emberek leányaihoz járulva a gigászokat nemzették. Ezt némelyek kevésbbé gondosan értelmezve — különösen mikor Isten fiai helyett némely fordításban *angyalokat* olvasnak — úgy gondolják, hogy az asszonyokkal, testet öltvén, gonosz szellemek közösültek, a minőket lidércznyomásnak mondanak. Mások úgy vélekednek, hogy az Isten fiai Sethtől, az emberek leányai pedig Kaintól származtak, s azt erősítik, hogy amazok ezekkel való egybekelésük folytán, miként Salamonról is tudnivaló, az Isten elfelejtésére vitettek s hogy ezért aztán valamennyiök ellen egyformán kigyúlt az ő haragja. Ezekről ugyan, a kik Sethtől származottak s a hetedik nemzedékig igaz módon éltek, Josephus a *Régiségek* első könyvében így szól: *Az égi dolgok tudományát s azoknak ékességét eredetileg ők találták fel. S hogy az emberek felől feledésbe ne menjenek azok, a miket ők feltaláltak, vagy el ne pusztuljanak, mielőtt a köztudatba jutnának, mivelhogy Ádám megjövendölte, hogy minden dolgoknak egyik elpusztítása tűznek erejével fog bekövetkezni, a másik pedig vizeknek sokaságával: azért két oszlopot készítve, az egyiket téglából, a másikat pedig kövekből, mindkettőre ráírták, a miket feltaláltak vala, hogy ha a téglából épített elpusztulna a vizektől, akkor is a kőből való megmaradva az embereknek tudomásukra juttassa írásaikat; s ez a kőből való meg is maradt mind ez ideig Syriában. És ők maguk is fennmaradtak 7 nemzedéken át.* A másik félről pedig így: *Továbbá úgy ítélve, hogy a lélek az úr, és mindig szem előtt tartva az erényt, idő haladtával ősi szertartásaiktól mégis eltértek gonosz dolgokra.* Lejjebb ismét: *Mert a gonosz angyalok az asszonyokkal közösülve igaztalan fiakat nemzettek: ezekről azt mondják, hogy szerencséjökben való elbizakodottságuk miatt minden jót lenézve, hasonló dolgokat követtek el mint azok, kiket a görögök gigászoknak neveztek.*

3.*) — Igy tehát mikor az Isten a gonoszság növekedtével eltökélte, hogy az emberi nemet eltörli a föld színéről, Noét az igaz férfiut, Ádámtól a tizediket, feleségével és fiaival s azoknak ugyanannyi feleségével, a kik összesen nyolcz lélek, a bárkában megmentvén, a többieket az özönvízével elpusztította. Erről a vízözönről és bárkáról — ámbár némelyek a mieink közül úgy vélekednek, hogy a pogány népek írói az Ádámtól Ninusig való időket mellőzték, vagy nem ismerték, a mint ugyancsak Josephus mondja — említést tesznek valamennyien, a kik pogány történeteket írtak ; ezek közül az egyik, Berosus ilyképpen szólt : *Mondják pedig, hogy annak a hajónak, a mely Armeniába jött, a Chordeius-hegy körül még most is megvan egy része, s hogy némelyek onnan hozzák a szurkot, melyet az emberek leginkább engesztelő áldozatra használnak.* Megemlékszik ezekről az egyiptomi Hieronymus is, a kiről tudvalevő, hogy Fenicia régi korát írta meg. De Manasseas Damascenus is a *Történetek* 86. könyvében így szól ezekről : *Van Armeniában Miliada felett egy magas hegy, a mely Parisnak neveztetik s melyen a vízözön idején sokan összegyülekezve, a közbeszéd szerint megmenekültek, sőt valaki egy bárkában egészen az Ocilas-hegy tetejére sodortatott, s ott annak famaradványai sok ideig megőriztettek.* Ugyancsak a patriarchákról is, kik a vízözön előtt olyan hosszú ideig éltek, Josephus a *Régiségek* első könyvében így beszél : *A régiek életkorát azon szűkre szabott élethez s az évek azon rövidségéhez hasonlítva, a melyekben most mi élünk, senki hazug dolgoknak ne vélje, a mik a régiekről el vannak mondva. Azok ugyanis, mivel vallásosak voltak és magától az Istentől teremtve, s mivel nekik alkalmasabb táplálékok nagyobb időre készen állottak rendelkezésükre, természetszerűleg érték meg oly nagyszámú évek körforgásait. Továbbá erényeikért és dicsőséges találmányaikért, a melyekben szüntelenül vizsgálódtak, azaz a csillagászatért és méréstudományért, az Isten nekik hosszabb életkort engedett, mivel ezeket meg sem tanulhatták volna, hacsak 600 évig nem éltek volna ; mert hát ennyi évnek körforgásaival telik be a nagy év. Tanuim pedig mindazok a megneve-*

---

*) V. ö. Josephus, Antiquitates Judaicae. I. 5. 8 ; Chronica Frutolfi Michelsbergensis. Uraug. Ekkehard név alatt MG. SS. VI. 35 ; Orosius, Hist. I. 1. ; Jordanis Rom. 8. 9.

zettek, kiknek a görögöknél és barbároknál az ókort megírni tetszett. Mert Manethon is, a ki az egyiptomiak dolgait megírta, és Berosus, a ki chaldaeai eseményeket szedett csokorba, és Mochus és Estius, s hozzá még az egyiptomi Hieronymus is, a kik Feniciát írták meg, mind egyeznek az én szavaimmal. Ysiodus is, meg Egatheus és Ellanecus és Achlausis, és ezek között Efforus és Nikolaus is az ő történeteikben említést tesznek ezer évig élő régi emberekről. Ezeket írja Josephus. A mi pedig feljebb mondatott, hogy a mieink közül némelyek úgy vélekedtek, hogy a pogány népek írói azokat az időket vagy nem ismerték vagy a tollban felejtették, úgy válik érthetővé, hogy a barbárokat nem méltatták az írók közé való számításra, vagy hogy csak akkor tekintették írásaikat valamelyes hitelre érdemeseknek, mikor már az évek elosztása szerint rendbe szedettek. Volt pedig Ádámtól a vízözönig a hetven fordító szerint 2262 év, Jeromos szerint 1566 esztendő, családfő pedig tíz: Ádám, Seth, Enos, Cainan, Malalehel, Jareth, Enoch, Matuzsálem, Lamech, Noe.

4.*) — A vízözön elmultával Noe, miután szőlőt ültetett, bort iván megrészegedett s részegsége folytán megmeztelenedett; a mit egyik fia meglátván, kinevette őt, a másik betakarta. Ez a két testvér tehát a vízözön után első két polgára volt annak a két államnak, a melyről szólunk. Tőlük és a harmadiktól, tudniillik Semtől, Kamtól és Jafethtől terjedt el az egész emberi nem, miután az ő fiaik és unokáik mindenfelé szétözönlöttek. Ezért mondja Josephus: *A galaták hajdan gamarikáknak neveztettek, mint a kiket Gomer szervezett. Magog magogáknak nevezte az általa szervezetteket, a kik scytháknak is hivatnak.* A médek Jafeth fiától Madeustól, az ióniak és hellének Jafeth fiától Janustól származnak. Thyras szervezte a tyreneket, kiknek nevét a görögök trákra változtatták. Cethim birtokolta Cethima-szigetet, a mely Cyprusnak mondatik, és ettől héberül az összes szigetek és tengerbeli helyek Cethimnek neveztetnek: ezért Cyprusnak némely városát is Cythisnek hívják a görögök. Mindnyájoknak pedig egy volt a nyelvük, egy az ajkuk. Ámde a gőgtől sarkalva kieszelték, hogy Nimroth terve szerint, a ki Kam törzséből származott,

---

*) V. ö. Josephus, Antiquitates Jud. I. 9. 11; Genes. 10. 6—10; Chronica Frutolfi Michelsbergensis (Uraug. Ekkehard. MG. SS. VI. 35.)

Sennahar mezején várost avagy tornyot építenek, a mely az égig érjen. Ezt a mi Mózesünk a Genesisben ily módon jelzi: *Kam fiai Chus és Chanan. Chus nemzette Nimrothot; ez pedig kezdett hatalmas lenni a földön, és nagyerejű vadász volt az Úr színe előtt. Az ő uralmának alapja volt Babylon és Arach és Chalanne Sennaar földjén.* De az Úr, a ki belát a szívekbe és igazságos bíró, a világnak már zsenge korában felmerülő ezen kevélységet nem tűrve, jónak látta ezt észrevenni s megzavarta az ő nyelvüket, a miért is az a torony ezen megzavarástól a Babel nevet kapta. Innen 72 nyelv oszlott el az egész földkerekségen. Ez az a Babylon, jelképezője annak, a melynek polgárai mindazok, a kik az Isten rendelésének kevélyen ellentállani törekszenek s ennek folytán az örök bíró által a zavar kárhozatára méltóknak ítéltetnek. Erről a toronyról és megzavarodásról, a mint ugyancsak a *Régiségek* könyvében Josephus mondja, megemlékezik Sybilla is, mondván: *A mikor még az összes emberek egynyelvűek voltak, némelyek egy magas tornyot építettek, mintegy az égbe kívánva azon felhágni. Az istenek azonban szeleket küldve felforgatták a tornyot és kinek-kinek külön saját nyelvet adtak, és azért történt, hogy Babylonnak neveztetett az a város.* Sennahar mezejéről pedig, Babylon környékén, említést tesz Estius, ilyképpen szólva: *A kik pedig papok kiszabadíttattak, Jupiter szent tárgyait magukhoz véve, Babylonnak Sennaharjára jöttek.* Kikerül pedig a hetven fordító szerint a vízözöntől Nimrothig és Héber fejedelemségéig, kitől a hebraeusok neve van, 531 év; ellenben 100 és egy esztendő a Jeromos számítása szerint, mely a következő: Sem nemzette Arfaxatot két évvel a vízözön után, Arfaxat pedig 35 évvel ezután nemzette Salet, Sale 30 évvel későbben nemzette Hébert, Héber 34 év mulva nemzette Phalechet, kinek napjaiban a nyelvek megzavarodása folytán megosztatott a föld. A hetven fordító Sale és Arfaxat közé helyezi Chainant és neki 135 esztendőt juttat. Az előbb mondottaknak és az utóbb megnevezendőknek is, mielőtt nemzettek volna, sokkal több évet számítanak, mint Jeromos. Ezért azok életéveinek számításában is eltérnek tőle. Nemzetségfájában őket követve Lukács evangélista is így szól: *A ki volt Sale, a ki volt Chainan, a ki volt Arfaxat.*[1])

---

[1]) Lukács 3. 36.

5.*) — A nyelvek megzavarodásától pedig Ábrahám születéséig az előbbiek szerint esik 541 év, ellenben csak 141 év későbbiek számítása szerint, mely a következő: Phalech 30-ik évében nemzette Reut, ki alatt, mint mondják, először épültek templomok s imádtattak emberek istenek gyanánt. Reu 32. évében nemzette Saruchot, Saruch a 30-ikban nemzette Nachort, Nachor a 34-ikben nemzette Tharet, a ki alatt keletkeztek az assyrok és sicyonok országai, uralkodván az assyrok fölött Belus, a sicyonok fölött Aegaleus. Thare 70-ik évében nemzette Ábrahámot. Viszont mások szerint 1072 év jön ki a vízözöntől Ábrahámig. Úgy látszik, hogy Ágoston, a mikor azt mondja, hogy a vízözöntől egészen Ninusig több mint ezer év volt, ezeket követi. De ismét mások számvetése szerint kevesebb volt mint 300 év, a mely számban a két korszakbeli [1]) évek számítása eléggé össze van zavarva. Mindezeket a mieink szerint. Továbbra a pogányok évkönyvei Ninus uralmától kezdődnek. Ezeket követve s egyszersmind a mi szerzőinket is egybevetve velük, megkezdjük Ninustól az emberi nyomorúság történetét, melyet évek szerint ő tőle a *Város* alapításáig, a *Város* alapításától pedig Krisztusig megosztva, majd Krisztustól a mi időnkig, Isten segedelmével, ugyancsak évek szerint vezetünk le.

6.**) — A vízözön után tehát, a hetven fordító szerint 1032-ben vagy 33-ban, Belus elhúnytával, a ki 75 éven át békében birta az assyrok királyságát, Ninus az ő első fia, a mint mondják, uralma kiterjesztésének kéjes vágyában meg nem rettenve az emberi nemet vérbe keverni, behozta a földkerekségére a háborúk nyugtalanságát s majdnem az egész keletet uralma alá hajtotta: ezt pedig annyival is szabadabban megcselekedhette, mert az emberek mindaddig műveletlenek, sőt vadonélők voltak, sem fegyveres erő által nem védve, sem háborúkban

---

*) V. ö. Jordanis Rom. 10; Chronica Frutolfi Michelsbergensis (Uraug. Ekkehard MG. SS. VI. 35; Orosius, Hist. I. 1., II. 2; Augustinus, De civ. Dei XV. 2., XVI. 10; Isidorus, Orig. — [1]) T. i. a vízözöntől a nyelvzavarig s a nyelvzavartól Ábrahámig. — **) V. ö. Orosius, Hist. I. 4; Josephus, Antiquitates Jud. I. 14; Genes. 10. 11; Augustinus De civ. Dei XII. 2., XVI. 3. 17; Eusebii Hist. ecclesiastica (a Rufino transl.) I. 2. 19; Chronica Frutolfi Mich. (Uraug. Ekkehard MG. SS. VI. 36.

nem gyakorolva, sem hadi dolgok tudományával meg nem erősítve. Olyanok voltak, mint a kiket mindaddig törvények vagy rendszabályok egybe nem szorítottak és, mint Eusebius mondja, inkább vadállati és ragadozó módon kószálva, sem társas együttélésre városokat, sem a tisztesség érdekében erkölcsöket, sem az élet jogainak biztosítására törvényeket nem ismertek. Mesterségeknek pedig, tudományoknak és a bölcseletnek még a neve sem volt meg náluk, hanem vadon élve és a pusztákat járva, lakóhelyek nélkül, kóboroltak. De hiszen mint Tullius [1]) *Rhetorikája* elején az előszóban mondja: *Volt egy idő, mikor az emberek inkább csak vadállatok módjára szanaszét kóboroltak és vadállati táplálékkal tengették életüket; nem is igen szereztek meg maguknak bármit is lelkük értelmével, hanem legtöbbet csak testük erejével. Nem volt még tisztelete sem az isteni vallás, sem az emberi kötelességtudás észszerűségének; senki nem látott törvényes házasságot, senki nem nézhetett biztosan sajátjának mondható gyermekeket, nem kapott egyenletesen osztó igazságot az iránt, hogy mi vagyona van. Igy aztán a tévelygés és tudatlanság miatt a léleknek vak és vakon merő zsarnoka, a mohó ösztön a maga kielégítésére visszaélt a test erőivel, az ő legveszedelmesebb csatlósaival.* Igy ír Tullius. Már akkor is fennállott Európában a sicyonok királysága, a mely Belus negyvenötödik évében kezdődött, de még kicsiny volt; a nagytudományú Marcus Varro erről írván mintegy az ősrégi időből akarta megkezdeni a rómaiak történetét, azért mert mintegy az ő származásuk és eredetük bizonyságául szolgált az a körülmény, hogy ama hatalom az atheniekre és onnan a rómaiakra szállott át. Innen van az a cicerói megjegyzés is: *Görögország uralma az atheniek kezében volt, az athenieken erőt vettek a spártaiak, a spártaiakon felülkerekedtek a thebaiak, a thebaiakat legyőzték a macedonok, a kik rövid idő alatt Görögország uralmához csatolták a háborúval meghódított Ázsiát is.* Igy amaz. Hogy pedig ezektől a rómaiak ragadták el az uralmat, senki, a ki a történelmet ismeri, kétségbe nem vonhatja. Volt továbbá az egyiptomiak királysága, a mely akkor Ázsia más királyságaival együtt az assyroknak volt alávetve. Azt olvassuk ugyanis, hogy egész Ázsia Ninusnak volt alávetve, India kivételével, melyet Semiramis, meg nem

---

[1]) Cicero, De invent. lib. I. 2.

elégedve azon határokkal, melyeket egyedül háborúskodó férjétől vett át mint feleség, az ő halála után csatolt uralmához. Ezekről tehát, a melyek az ő országának mintegy függelékei voltak, nem szükséges szólni. Épített azonban Ninus egy nagyon nagy várost, melyet a maga nevéről Ninának vagy Ninivének nevezett ; ez máig is Mesopotámiában fekvén, megváltoztatott névvel az ottaniak nyelvén Mussának hivatik. Ezt a *Genesis* könyvében burkoltan a mi Mózesünk is jelezte. Midőn ugyanis, a mint feljebb közöltem, Nimrothról szólt, hogy t. i. az ő országának alapja Babylon volt Sennahar földjén, hozzátette : *Arról a földről indult ki Assur és építette Ninivét.* De Josephus is ezt mondja : *Assur alapította Ninus városát ;* a mit azonban némelyek Noéra, Assur unokájára értelmeznek. Ebből kitűnik, hogy Babylon már Ninus előtt megvolt s hogy Semiramis, Ninus felesége, inkább csak e város újjászervezőjének, mint alapítójának tekintendő. Ninus Zoroastert, a varázslás feltalálóját megölte. Erről Aristoteles azt írja, hogy két millió verssort készített s hogy az ő művészetét sokkal későbben Democritus fejlesztette.

7.*) — A mint mondják, Ninus uralkodásától számítva a 42-ik vagy 43-ik évben, mikor a sicyonoknál második Europs király uralkodott, Chaldaeában megszületett Ábrám, a kit az Úr sok nemzet leendő patriachájának hív s kibővített néven ugyanő Ábrahámnak nevez ; meg is parancsolja neki, hogy ne csak érzületében, hanem lakóhelyének megváltoztatásával is kerülje Babylonia polgárait, és menjen be, mint annak leendő nagy polgára, azon földre, a mely tudvalevőleg előképe ezen államnak, melyről itt tárgyalunk. Philo közli, hogy ezt a chaldaeusok azért, mert az ő szertartásuk szerint a tüzet imádni nem akarta, tűzbe vetették, de az Urat segítségül híván, hamar kiszabadult, ama feljegyzés szerint : *Kivezette őt az Úr a chaldaeusok ur-jából.* Az ő nyelvükön ugyanis ur-nak neveztetik a tűz. De Josephus is ezt mondja : *Említést tesz a mi atyánkról, Ábrahámról, Berosus, nem ugyan megnevezve őt, hanem emígy szólva : »A vízözön után a tizedik nemzedékben volt a chaldaeusoknál egy igazságos és nagy férfiu, az égi dolgokban járatos«.* Nicolaus

*) V. ö. Josephus, Antiquitates Jud. I. 15 ; Orosius, Hits. I. 4 ; Chronica Frutolfi Mich. (Uraug. Ekkeh. MG. SS. VI. 36.)

Damascenus pedig a *Történetek* negyedik könyvében így szól: *Az az Ábrahám uralkodott Damaskusban, mint jövevény érkezvén sereggel azon földről, mely Babylon fölött a chaldaeusok földjének mondatik.* Azután Ninus, mint a védetlen juhok között dühöngő farkas, véres győzelmet aratva, uralkodásának ötvenedik évében egy város ostrománál nyíltól találva meghalt, és bizony ő rajta igazmondóan teljesedett be: *Mindenki, a ki kardot fog, kardtól fog elveszni.*[1])

8.*) — Ninus megöletése után Semiramis, az ő felesége, egy férjénél is iszonyatosabb asszony, kormányozta a kelet birodalmát s meghódította a fegyverrel leigázott Aethiopiát és Indiát. Mivel ennek nemcsak kegyetlenségéről, hanem kárhozatos bujaságú kéjelgéséről is már sokan sokat elmondtak, mi nem szólunk róla. Ez férjének halála után 42 évig uralkodott és uralkodási idejének közepe táján a Babel tornya égetett tégláiból és kátránynyal ujjáépítette Babyloniát, azt a nagyhatalmú, nagyhírű és nagygazdagságú várost, az egész keletnek fővárosát. Azt mondják a treveribeliek, hogy mostohafiát, Trebetát, Ninus halála után kiűzte az országból. Ez hajóhadat szerezvén, Ázsiából Európába utazott, azaz a tengeren át a Rhenusba és innen a Mosellán felhaladván, Gallia legszebb völgyében letelepedett s ott megalapította a legvirágzóbb és javakban legdúslakodóbb várost, az akkori egész Galliának fővárosát, melyet a saját nevéről Treverinek nevezett el. Hogy pedig az mekkora és milyen volt, világosan következtethető annak romjaiból is. Mutatnak ott egy csodálatos művű királyi palotát, a mely a babyloni falak mintájára égetett téglából épült s megmaradt mai napig oly nagy szilárdságban, hogy nemcsak ellenségtől nem fél, de semmiféle fáradalmas mesterséggel le sem rombolható. Egy kaput is mutogatnak ott, a mely hihetetlen nagyságú és vassal egybekapcsolt kövekből készült, s úgy látszik, hogy külszínével boldog Simeon és tisztelendő Popio püspöknek holttesteit oltalmazza az ugyanezen főpap által épített szentegyházban. Találhatók ott még, mint ők maguk mondják, az ősi dicsőség emlékeinek is némi jelei, melyek közül egy

---

[1]) Math. 26. 52. — *) V. ö. Chronica Frutolfi Mich. (Uraug. Ekk. MG. SS. VI. 36.); Orosius, Hist. I. 4. 6. 7., II. 1; Gesta Trever. c. 1—2. (MG. SS. VIII. 130.)

kőbe vésett s a mi napjainkban feltalált sírverset íme ide iktattam :

Semiramis, Ninus felesége, ki férje jogán is
Boldog birtokosa vala sok kincsnek, hatalomnak,
S ki maga is szerzett hozzá két uj birodalmat,
Mindezzel be nem érte, sem a föld nagy kerekével :
Mostoha anyja levén neki, jó Trebetát kizavarta
Atyai jussából és ez menekülve honából,
Itt e dicső várost, szép Tréverit alapitotta . . . stb.

Semiramist, a hagyomány szerint, midőn arra vetemedett, hogy saját fiát Ninust avagy Niniast tilalmas és vérfertőző együtthálás kívánásával búsította, ez megölte, s így ő utána a fia lépett a királyságba.

9.*) — Ninus uralkodásától a 113-ik évben, saját életének pedig 75-ik évében, mikor az assyroknál 4-iknek Ninus, a sicyonoknál 5-iknek Telexion uralkodott, Ábrahám az ő feleségével Sárával és az atyjafiával Lothtal kiköltözve a chaldaeusok földjéről, Chanaan földjén kezdett lakni ; Loth pedig, bár Jeruzsálem polgára volt, Sodomában a bűnök városában lakván, azoknak gonosz cselekedeteiért, miként a gabonaszem a polyva között, sokféle módon megtiportatott. Az Úr tehát az igaz embert is ki akarván ragadni a kísértésből, másrészt a gonoszok bűzhödt gazságait is a megtorlásnak új és válogatott nemével akarván sujtani, az öt várost, melyet a görögök πεντάπολις-nak neveznek, tüzzel és kénnel pusztította el, az igazat pedig angyala által könyörületesen előre figyelmeztetvén és egy hegyre kivezetvén, megmentette a Ninus uralkodásától számított 140-ik évben. Már akkor a világnak zsengekorú előiskolájában is nyilvánvalóvá lett, hogy Babylonia polgárainak s e világ kedvelőinek, a kik között most is szorongattatik és megtiportatik az egyház, a bíró utolsó ítéletében az ő megrontójukkal együtt örök tüzzel kell bűnhődniök, s hogy az igazak amazoktól elkülönítve a mennyei birodalom lakhelyébe fognak felvétetni.

*) V. ö. Orosius, Hist. I. 2. 5 ; Augustinus, De civ. Dei. XVI. 15. 18. 29 ; Josephus, Antiquitates Jud. I. 15.

10.*) — Ábrahám pedig, mint népeknek leendő patriarchája, elsőül kapta a körülmetélés jelét és az igéret reményét, és nemzett két fiat, Ismahelt s Izsákot; ezek közül az egyik a test szerint, a másik — mint az apostol mondja[1]) — az igéret szerint született, a mikor az assyrokon 5-iknek Assyrius uralkodott, a sicyonoknál pedig még életben volt Thelxion, a kit uralmának boldog és szelíd idői miatt holta után övéi isteni tiszteletben kezdtek részesíteni. Volt pedig a két fent jelzett fivér a körülmetélés megadása után első két polgára annak a két államnak, a melyekről értekezni kezdtünk, s az utóbbi az előbbitől a jövendők előképéül üldözést szenvedett. És jegyezd meg, hogy a mennyiben ezen három korszak kezdetleges viszonyai között egy atyától származottaknak találod e polgárokat, ez azért van, hogy ezáltal előre jeleztessék, hogy az egyház hosszú századok multával az egy hittelt eltelt, egy őstől született kétféle népet egy kebelben együtt fogja melengetni. A mint pedig az írás mondja, Izsák is egy elhálásból két egytestvért nemzett, polgárait a többször említett kétféle államnak, az ikerfivér Ézsaut és Jákobot. Ez az a Jákob, a ki az Urat színről színre látta, és elneveztetett Izraelnek, a kitől aztán elszaporodott a test szerint a testi, a lélek szerint a lelki Izrael. Ime ők az a három patriarcha, az annyiszor megnevezett államok polgárai és fejedelmei, a kik Istenének kívánta magát neveztetni az Úr, úgy érdemük, mint hitük elismeréseül, mondván: *Én vagyok Ábrahám Istene, Izsák Istene és Jákob Istene.*[2])

11.**) — Meghalt tehát Ábrahám 175 éves korában, mikor mint hetedik királyuk az assyroknál Xerxes uralkodott, a ki Baleusnak is hivatik, a sicyonoknál pedig Turichus avagy Turimachus; a nyolczadik királyuk alatt is, és pedig az assyroknál Armamithres, a sicyonoknál Leucippus, az argivoknál, a kiknek királysága az Ábrahám unokáival együtt fejlődött, első Inachus uralkodása alatt Izsáknak is, miként az ő atyjának, megtétetett az igéret. Midőn pedig az assyrokon a 9-ik király, Belochus, az argivokon Inachus fia, Phoroneus uralkodott, a sicyonoknál pedig még életben volt Leucippus, megtétetett ugyanaz az

---

*) V. ö. Josephus, Antiquitates Jud. I. 20. 21; Augustinus, De civ. Dei XVI. 26. 31. — [1]) A galat.-hoz 4. 23. — [2]) Exod. 3. 6. — **) V. ö. Uraug. Ekk. MG. SS. VI. 37.

igéret Jákobnak is. Azt mondják, hogy ezekben a napokban Phoroneus alatt láttatott el Görögország először törvényekkel és igazságszolgáltatással. Phegiust is, az ő fivérét, holta után isten gyanánt imádták. Úgy találjuk, hogy Ió is, Inachus leánya, ki későbben az egyiptomiak által Isis néven a legnagyobb istennő gyanánt tiszteltetett, ugyanezen időkben élt. Ez, a mint mások mondják, Aethiopiából származott, mint ugyanazon népnek királynéja igazságosan és széles földön uralkodott, és feltalálta az egyiptomi írást, a miért is isteni tiszteletet érdemelt tőlük.

12.*) — Ugyanazon időtájt, mint mondják, váltakozó győzelemmel megátalkodott harczot vívtak a telsciscek és karathasok Phoroneus, az argivok királya meg a pharphasiak ellen, s végre is Phoroneustól legyőzve és bujdosókká téve Rhodus szigetén telepedtek le a telsciscek, a mely sziget akkor Offusának nevezteték s melyet emberi lakhatásra mindenki lehetetlennek vélt. Ettől kezdve azonban ugyanezen sziget, melyen Colosus városa épült s mely eléggé megfelelő kikötőket nyujt a hajóknak, mindegyre lakottabb kezdett lenni.

13.**) — Ninus uralmától a 260-ik évben Achaiában pusztító vízözön volt Ogygiusnak, Eleusina alapítójának és királyának idejében, a miért is ez az ő nevéről Ogygius vízözönének neveztetett. Állítólag akkor jelent meg a Triton tavánál leánykorában Minerva, s ezért hivatik Tritoniának is. Mikoron pedig az assyrok 10-ik királya, Baleus, a sicyonok 9-ik királya, Mesapus, s az argivok 3-ik királya, Apis uralkodott, meghalt Izsák 180 éves korában, lévén akkor Jákob és Ézsau 120 esztendősek.

14.†) — Ninus uralkodásától a 212-ik évben, mikor Baleus és Apis uralkodtak, a kiket már említettem is, az egyiptomiaknak Diopolita nevű királya alatt, a kinek másként Amasis volt a neve, Egyiptomban eleinte nagyon nagy bőség, utóbb azonban elviselhetetlen éhinség volt, melyből az isteni gondviselés folytán József volt a kisegítő, az egyik Jákob 12 fia közül, a kit bátyjai eladtak vala, de ki az Isten rendeléséből egész Egyiptomnak élére jutott. Pompeius is és az ő rövidrefoglalója, Justi-

*) V. ö. Orosius, Hist. I. 7. — **) V. ö. Orosius, Hist. I. 3; Augustinus, De civ. Dei XVIII. 4. — †) V. ö. Orosius, Hist. I. 8; Justin. 36. 2; Augustinus, De civ. Dei. XVIII. 4.

nus, igy számol be erről: *Legfiatalabb volt a fivérei között József, kinek feltünő tehetségétől tartva fivérei verembe csalták őt és eladták idegen kereskedőknek. Ezek elhurczolták Egyiptomba; mivel pedig ott éles elmével eltanulta a mágikus mesterkedéseket, rövid idő alatt magának a királynak is kedveltje lett. Mert hát a csodajelek értelmezésében is szerfelett éles elméjű volt s az álmok megfejtésének is ő az első alapvetője; úgy látszik, hogy semmiféle isteni és emberi jogtudás sem volt ismeretlen előtte, annyira, hogy még a földek bekövetkezendő terméketlenségét is sok évvel előbb előre látva, sok gabonát raktározott össze; olyan nagy volt az ő tapasztaltsága, hogy szinte nem embertől, hanem Istentől eredőnek látszott.* Igy Justinus. Hogy pedig az Isten népe miképpen szállt alá Egyiptomba s mint élt ott idegenben, azt megírva hagyta a mi Mózesünk, a kit, mint utóbb ki fog tűnni, maguk az egyiptomiak is tudósnak és bölcsnek vallanak.

15.*) — Abból az időből való az egyiptomiak nagy bálványa, a Serapis, melyet az egyiptomiak az argivok királyának, az oda hajón átkelt és ott meghalt Apisnak tiszteletére készítettek, s melyről az egyháztörténelem elmondja, hogy a keresztény időkben Theodosius császár alatt leromboltatott. Hogy pedig az ő halála után miért nem Apisnak, hanem Serapisnak neveztetett, annak Varro olyasféle okát adja, hogy mivel a koporsó, melybe a halott tétetik, melyet ugyan általában sarkophagnak hívnak, görögül *soros*-nak neveztetik, s mivel abban kezdték a halottat tisztelni, mielőtt az ő temploma felépült, azért mintegy *soros* és Apistól eleinte Sorapisnak, utóbb pedig — mint az már törtenni szokott — egy betü megváltoztatásával Serapisnak mondották. Némelyek azonban azt is beszélik, hogy mivel az egyiptomiakat az éhinségtől megmentette, azért a mi Józsefünknek emelték azt a szobrot.

16.**) — Apis halála után atyja helyébe az ő fia Argus jutott a királyságra, s ő róla vannak elnevezve az argivok. Ennek napjaiban, mikor a sicyonoknál Eratus uralkodott, az assyroknál pedig még életben volt Baleus, meghalt Jákob 147 éves korában.

---

*) V. ö. Eusebii Historia ecclesiastica a Rufino translata. XI. 23; Augustinus, De civ. Dei. XVIII. 5. — **) V. ö. Chronica Frutolfi Mich. (Uraug. Ekk. MG. SS. VI. 37.); Augustinus, De civ. Dei XVIII. 6—8.

Akkoriban kezdett Görögország is, máshonnan hozván be a vetőmagot, először vetésekkel gazdálkodni. És jegyezd meg, hogy Görögország, mely felülmulja a többi népeket a bölcseletben, máshonnan hozta be magának a magvetést, de a mint előző történetéből kiviláglik, önmagából kapta a törvényeket. Előbb van ellátva biráskodással és törvényekkel, mintsem élelmi szerekben bővelkednék. Mikor az assyrokon 12-ik királyuk, Amintus, a sicyonokon pedig a 11-ik, Clemineus uralkodott, s mikor az argivoknál még élt Argus, József 110 évvel a vállán meghalt Egyiptomban. Az ő halála után az Isten népe Egyiptomban megnövekedni és megsokasodni, s azok elhúnytával, a kik Józsefet ismerték, az egyiptomiaktól súlyosan sanyargattatni kezdett. Ezért aztán megszületett Mózes, ugyanezen népnek leendő kiszabadítója, a mikor az assyroknál 14-ik királyuk, Saprus, a sicyonoknál pedig Ortopolis uralkodott. Azt beszélik, hogy ezen időkben élt Prometheus is, a kiről rendkívüli bölcsessége miatt azt tartották, hogy agyagból embereket csinált ; továbbá Athlas, az ő öcscse, a kiről csillagászati tudománya miatt azt állítják, hogy ő tartja az eget. Ennek az Athlasnak, a leánya, Maia után, unokája Mercurius — a ki egyiptomi Hermesnek avagy Trismegistusnak is neveztetik, — nagy bölcselő volt, a ki csodás mélységű bölcseleti könyveket írt.

17.*) — Ninus uralkodásától a 490-ik évben, mikor Athenaeben a Cecropstól számított 30-ik évben Amphitrion uralkodott, vagy mások szerint éppen Cecrops alatt volt az az emlékezetes Deucalion-féle vízözön. Erről azért, mert a hozzájövőket s a Parnassus hegy körül tutajokon megmentetteket felkarolta és táplálta, holmi mesékben az olvasható, hogy ő ujította meg az emberi nemet. Plato közli, hogy ugyanazon időben kegyetlen betegségekben és halálos dögvészben sínylődött Aethiopia. Ezekben a napokban egy egyszerű, soha senkinek nem ártó s a saját határaival beérő népet vérbe áztatott Liber atya ; önkénykedéseivel megfertőztette Indiát. De mivel Athenaeről tettem említést, hadd mondjam el, miképpen és ki alapította, vagy hogy miért kapta e nevet. Varro közli, hogy a mikor Cecrops alapította vagy ujjászervezte, kinőtt ott az egyik helyen egy olajfa, a másik helyen pedig víz tört elő. Midőn a király e csodajelektől

*) V. ö. Augustinus, De civ. Dei. XVIII. 9 ; Orosius, Hist. I. 9.

megilletődve a delfibeli Apollóhoz küldött tudakozódni jelentésök felől, az állítólag azt felelte: az olajfa Minervát, a víz Neptunust jelenti, s a polgárok elhatározásától függ, hogy melyiknek nevéről akarják inkább elnevezni a várost. A király összehivatván mindkét nembeli népeit s felállítván az egyik oldalon a férfiakat, a másikon a nőket, minthogy egy személylyel felülmulták a férfiakat a nők, úgy ítélt, hogy e jel szerint Minervának szentelendő a város. Igy tehát a város nőneműleg többes számban Athenae-nek neveztetett el, a mi egyesszámban Minervá-nak hangzik görögül. Ámde azért, mikor nem sokkal utóbb a kiözönlő tenger elpusztította földjeiket, ezt Neptunusnak, mint a tenger istenének tulajdonítva, elhatározták, hogy azzal engesztelik meg őt, hogy többé nem kérik ki az asszonyok szavazatait. Ilyképpen a szabad művészeteknek és legnagyobb bölcselőknek ama jövőbeli legtekintélyesebb nevelőanyja az ő első alapvetésében a démonok incselkedésével kezdődik.

18.*) — Ninus uralkodásától a 495-ik évben, mikor az assyroknál Ascalthides, a sicyonoknál Marathus, az argivoknál Triophas uralkodott, Mózes az Isten embere, miután előzőleg tíz csapás sujtotta Egyiptomot, kivezette az annak szolgaságából megszabadított izraelt, a miről Justinus, illetőleg Pompeius és Cornelius, de mindketten más-más módon, tanuskodnak. Szól pedig Pompeius, illetőleg Justinus emígy: *Józsefnek fia Mózes volt, a kit atyja tudományának öröklésén kívül testi formájának szépsége is ajánlott. Ámde az egyiptomiak, minthogy rühtől és szeplős kiütéstől szenvedtek, jóslattól megintve s nehogy a pestis többekhez is hozzáférkőzzék, őt a betegekkel Egyiptom határaiból kiűzik. Igy tehát száműzöttek vezére lett és lopva elhordta az egyiptomiak szentségeit is; midőn pedig az egyiptomiak ezeket fegyveres erővel követelték vissza, a felkerekedett viharoktól haza visszatérni kénytelenültek.* Viszont azonban Cornelius ugyanazon dologról így szól: *A legtöbb szerző megegyezik abban, hogy Egyiptomban sorvasztó betegség ütvén ki, mely az emberek testét elcsúfította, Bochoris király ellenszert keresve Hammon jósdájához fordult s onnan azt az utasítást kapta, hogy tisztítsa meg országát s az embereknek azt a fajtáját, mely gyűlöletes az isteneknek, távolítsa el más vidékekre. Igy aztán a felkeresett és összegyűjtött tömeget, mely puszta helyeken*

*) V. ö. Augustinus, De civ. Dei. XVIII. 11; Orosius, Hist. I. 8. 10.

elhagyatva sínylődött, míg a többiek a könnyektől senyvedeztek, egy a számüzöttek közül, Mózes arra intette, hogy se isteneknek, se embereknek segítségét ne várják, hanem bízzák magukat őrá, mint égi vezérre, a kinek első segítségével jelenlegi nyomorúságaikat is elháríthatták volna. Igy tehát ezek mindketten, ámbár rosszakaratúlag eltitkoltak sok általa erélyesen véghezvitt dolgot, mégis akaratlanul is bizonyságot tettek arról a nagyvezérről, a mi Mózesünkről. Ezeket azért kívántam a pogányok történelmeiből ide iktatni, hogy megmutassam, hogy Babylonia polgárai a maguk kárhozatának halmozására tudtak ugyan az igazság hirdetőiről, de a tévelygés hazugságait mégsem hagyták el. Abban az időben, mivel a nap a pályájáról letévelyedett, elviselhetetlen hőség perzselte a föld tájait. Ebből kifolyólag szőtte a különféle tévelygéssel megcsalt pogányság a Phaethon nevetséges meséjét.

19.*) — Ninus uralkodásától az 535-ik évben Aegistus és Danaus-fivérek leszármazottjai között állítólag egyetlen éjszakán ötven atyafigyilkosság követtetett el. Danaus pedig, ennek a szörnyű bűnténynek előidézője, az argusokhoz menekülvén és azoknak királya Stenelaos által emberségesen fogadtatván, csakhamar hűtlenül kiűzte őt királyságából s ő maga uralkodott helyette. Úgy vélem, hogy ettől származott a danaok nemzetsége, s hogy tőle eredt át rájok a hitszegés gazsága. Azért van az a virgiliusi mondás is :

Tudd meg most cseleit danaoknak, s az egyiküknek
Rút gazságából ismerjed meg valamennyit.[1])

És ismét :

Csel az ajándékuk ; félek bizony a danaoktól.[2])

Ugyanezen napokban Perseus Görögországból hajókon átkelt Ázsiába, meghódított barbár népeket s azokat a maga nevéről perzsáknak nevezte. Szinte restellem itt a gonoszságoknak megfejthetetlen rejtekeit feltárni. Akkor volt ugyanis virágjában Busyrisnek a vendégeit istenei tiszteletére feláldozó iszonyatossága. Prognes és Philomela szülőgyilkosságát, s hogy

*) V. ö. Orosius, Hist. I. 11—12. — [1]) Virg. Aen. II. 65—66. — [2]) Virg. Aen. II. 49.

a feleség feltálalta a férjnek a fiát, ki ne hallotta volna elszörnyűködve? Mellőzöm Tantalusnak és Pelopsnak nagyon ocsmány tetteit, s hogy Ganymedest, Tros királynak fiát, Tantalus, a frigiabeliek királya, a leggazságosabb módon az ő istenének, Jupiternek neve alatt elrabolta, és hogy ebből a legnagyobb háború keletkezett. Mit szóljunk a liminadok gonosz tetteiről, mit Edippusról, atyja megölőjéről, mit az anyja férjéről, fiainak fivéréről, az ő mostohaatyjáról, s végül Medea méregkeveréseiről és kegyetlen szerelméről? Nemde olyan nagyok és hallatlanok voltak annak a kornak bűnei, hogy — a mint mondják — még a csillagok is elfordultak e világ polgáraitól? Mi egyebet fűzhetnék tehát ehhez, mint hogy menekülni kell Babylon közepéből s az ő nagygonoszságú polgárainak közösségéből, és át kell térni a mi polgárainkhoz.

20.*) — Mózes az Isten népét Egyiptomból kivezetvén, a Synahegyén törvényt adott neki és negyven éven át annak kormányzója lévén a pusztában, 120 éves korában meghalt, a nép vezetését pedig Jézusra, Nave fiára hagyta. Ez hivatása szerint is, neve szerint is, első volt, ki a megváltó képét viselte és méltóvá lett arra, hogy az Isten népét bevezesse az igéret földjére, mely előképe annak az államnak, melyről íme szólunk. Úgy vélem, hogy nem véletlen esélyeknek, hanem a világosság és sötétség között megosztást tévő Isten gondviselésének tulajdonítandó az a körülmény, hogy Izrael fiainak Egyiptomból való kivonulása idejében, vagy mások szerint az igéret földjén való megszállásuk idejében, miként csak az imént közöltük, új és hallatlan gonoszságoktól forrongott a világ. Miként ugyanis az írás szerint[1]) az ég királyának, Krisztusnak születésétől megzavarodott a föld királya, Herodes: éppen így nem ok nélkül zavarodott meg a sátán és sarkalta istentelen merényletekre és a leggonoszabb cselekedetekre a neki átengedett államot, mikor az Úr leszállott Egyiptomba és kivezette onnan az ő népét. Ezért látjuk gyakran még most is, hogy mikor az Úr e világ rabszolgáit Egyiptomból az ő országába hívja, megrázkódik és megzavarodik e világ. Ugyanez a magyarázat áll akkor is, ha az Isten népének az igéret földjére való bemenetele s az ott tartózkodó népek kivetése idejében történtek ilyenek.

---

*) V. ö. Augustinus, De civ. Dei. XVIII. 11. — [1]) Matth. 2. 3.

21.*) — Mondják, hogy Ninus uralkodásától a 640-ik évben iszonyatos háború volt a krétaiak és atheniek között s hogy a győzelem inkább a krétaiak felé hajlott és hogy az athéniek közül a legyőzötteket kitették a Minotaurusnak, a ki vagy valami vad ember volt, vagy valami emberi vadállat. Ezt a történetet, mely nemcsak ebből a háborúból, hanem Daedalusnak műszaki tetteiből is közismeretű tárgya az elbeszéléseknek s melyet iskolákban a gyermekek rágnak, nem szükséges folytatnom. Abban az időben a laphiták harczba keveredtek a thessalokkal s távolról látván a thessalokat lóháton szétfutni, azt hitték, hogy azok lóval felemás lények és ebből alakúlt a centaurok meséje.

22.**) — Ninus uralkodásától a 820-ik évben Vesores, Egyiptom királya, háborút indított a scythák ellen. Ennek a scythák tréfásan azt üzenték, hogy fölösleges módon kezdett a leggazdagabb király háborút a szegények ellen. Hozzátették még azt is, hogy nem szükséges neki hozzájok jönnie, mivelhogy ők készek önként is eléje járulni. Szavaikat tettek követték. Csatába keveredtek, és mikor Vesores megfutamodott, cserben hagyva seregét, nagy zsákmányt ejtettek; sőt Egyiptomot is végig pusztították volna a scythák, ha a Nilus mocsarai útjokat nem állották volna. Innen visszatérve bebolyongták Ázsiát s azt majdnem egészen adófizetőjükké tették. Hanem aztán, mikor már 15 évig ott időztek, minthogy asszonyaik azt üzenték, hogy a szomszédoktól fognak magzatot foganni, ha ők vissza nem térnek, mégis csak visszatérni kényszerültek.

23.†) — A közbeeső időben két királyi ifjú, Plinius és Scolopetius, kiűzetett Scythiából s ezek nagy sokasággal Pontus és Cappadocia partjain a Thermodon folyó mentén telepedtek le. Midőn pedig ott a szomszédságot is fosztogatták, a szomszédok cselvetései folytán felkonczoltattak. Ezeknek feleségei egyrészt a száműzetés, másrészt az özvegység hatása alatt kivetkőzve női törékenységükből és megölvén mind a férfiakat, kik még életben voltak, fegyvert fogtak; aztán a szomszédokkal házasságra lépvén, a férfiakat szintén megölték és csak a nőket tartották meg. Ezekből alakúlt az amazonok nemzedéke. Ezek az

---

*) V. ö. Orosius, Hist. I. 13. — **) V. ö. Orosius, Hist. I. 14. — †) V. ö. Orosius, Hist. I, 15.

asszonyok, csodálatosan hangzik, de annyira elhatalmasodtak, hogy majdnem egész Ázsiának és Európának parancsoltak. Ezekről mondják, hogy annak idején Ephesust alapították s Dianának, mint a háború istennőjének, azóta sok századon át hírneves templomot építettek. Egyébként azért, mert leégették jobb emlőiket, hogy azok a nyíllövésben ne akadályozzák őket, amazonoknak, vagyis emlőteleneknek neveztettek.

24.*) — Meghalt pedig Jézus az igéret földjén, mikor az assyroknál 18-ik királyuk, Aminthas, az athenieknél a 4-ik, Erichtonius, a sicyonoknál a 16-ik, Corax, az argivoknál pedig a 10-ik, Danaus uralkodott. Ettől kezdve bírák voltak az Isten népénél s az elsőnek, Othonielnek bíráskodása idején találta fel Cathmus a görög betűket. Ugyanabban az időben voltak a theologusok is, kik hamis istenekről zengtek éneket, úgy mint Orpheus, Musaeus Linus. Egyszersmind véget ért az argivok országlása és átszármazott Micenaere, a honnan való volt Agamemnon. Továbbá Itáliában Laurentum királysága keletkezett, a hol az atyja után Faunus atyja és Saturnus fia, Picus uralkodott, a ki Stercesnek is nevezteték, azért, mert első volt, ki a szántóföldeket trágyával termékenyítette. Mikoron Delbora, egy bölcs és jóstehetségű asszony bíráskodott Izraelben, az assyrok felett pedig 24-ik királyuk, Lampheres uralkodott, akkor találta fel Apollo a lantot és a gyógyítás tudományát. Nem sokkal utóbb, mikor Izraelben Jair bíráskodott, feltalálta Carmentis nympha a latin betűket.

25.*) — Ninus uralkodásától a 870-ik évben, mint mondják, elraboltatott Helena s ezért összeesküvést szerveztek Trója ellen. Erre következett Trójának tíz évi ostromlása és hirhedt feldúlása. A ki erről többet kíván tudni, olvassa Homerust s az ő utánzóját, Pindarust vagy Virgiliust. Azt írja Virgilius,[1]) hogy a római nép innen vette eredetét a menekülő Aeneastól és pedig — mint ő hizeleg népének — egy vitéz férfiútól, de mint mások közlik, egy hazaárulótól és halottidézőtől, mint a ki saját feleségét is feláldozta az isteneknek. Azt is mondják, hogy a frankok népe is ezektől vette eredetét. Miközben ugyanis a trójaiak

*) V. ö. Augustinus, De civ. Dei. XVIII. 11. 14—15; Annales Hildesheimenses. Ed. Waitz. Hann. 1878. 2—3. — **) V. ö. Augustinus, De civ. Dei. XVIII. 16. 19; Chronica Frutolfi Mich. (Uraug. Ekk. MG. SS. VI. 44.); Orosius, Hist. I. 17. — [1]) Virg. Aen. II. 666.

főemberei határozott székhelyek nélkül bolyongtak, nagyon sokan közülük Scythiában telepedtek le és királyt választottak maguknak; eleinte sicambroknak neveztettek, később azonban idő multával Valentinianus császár alatt, mikor ők a szabadság jutalma fejében a szomszéd népeket az ő uralma alá hajtották, az előbb mondott fejedelem által attikai nyelven frankoknak neveztettek el vadságukért, vagy frankonak az előkelőségükért. Az ő nyelvükön ugyanis frankonak az előkelőt hívják. Némelyek azonban azt is mondják, hogy bizonyos Franko nevű trójai fejedelemről, ki a Rhenus mentén telepedett le, kapták a frankok nevüket s ennek bizonyságául még most is mutatnak egy várost, melyről azt állítják, hogy az illető építette s hazai néven Trójának, a folyóját pedig Xantusnak hívta s ezért a város utóbb a sarracénok által leromboltatván, de a keresztények által ismét felépíttetvén, mai napig Xantisnak hívatik. Hogy pedig miként jöttek Galliába, a melyet most laknak, a maga helyén és idejében, Isten segedelmével, szintén el fogom mondani.[1]) Ezek elmondása azonban a frankok népének eredetéről hadd foglaljon itt helyet. Miután széltében-hosszában az egész föld kerekségén szétszóródtak a trójaiak, akkor élt Antenor is, Patavium alapítója. Ezért írja Virgilius: [2])

Antenor a görögök közepéből megmenekülve,
Lám, bejutott illyr parton biztos kikötőbe,
S fel a liburi határ szélén is túl a Timavus
Kis forrása fölé . . . stb.

Lejjebb pedig: [3]) *Patavium várost ő itt alapítja honául* . . .
Sőt Lucanus is: [4]) *És a kegyetlen patavusok* . . .

Némelyek ezalatt Gallia városát Pictavit, mások Baioaria városát Pataviát, ismét mások Venetia környéken Paduát sejtik, mely Pataviumnak is hivatik, a mi valóbbszínű is és megfelelőbb is a Virgilius értelmének.

Történt pedig Trójának az a nagyhírű feldúlása, a mikor a laurentumi királyság átszármazott Latiumba és mikor ott már Faunus fia, Latinus uralkodott, bírájok lévén a hebraeusoknak Jabdon, vagy mások szerint Sámson, a nagy vitézségű férfiú,

---

[1]) Chron. IV. 32. — [2]) Virg. Aen. I. 242—244. — [3]) Virg. Aen. I. 247. — [4]) Phars. I. 431.

kit hihetetlen vitézsége miatt Herculesnek véltek ; de hogy őt igazán Herculesnek hitték-e, azt eldönteni nem az én dolgom. Azonban, hogy kortársak voltak, az abból is következtethető, hogy Trója feldúlása idejében éltek. A római birodalom jelzett kezdetei az arany századokban, azaz a tunya fényűzés nélkül és háborúk zavargása nélkül való korban Saturnus alatt indulván, Laurentumban voltak. Ettől fogva azonban a vaskorszak következett.

26.*) — Aeneas ugyanis Frigiából áthajózván Itáliába, feleségül kapta Latinus király leányát s minthogy emiatt közötte és Turnus között kiütött a háborúk súlyos viszálya, látni való, hogy az emberi vérontással az aranyszázadok átváltoztak vaskorszakká. Ezt Virgilius, nem tudni, vajjon igazmondóan-e, avagy a hízelgés színeskedésével csalárdul, a versek legszebb rendjében írja meg. A trójai menekültekről legyen elég ezek elmondása. Egyébként a trójai háború győzteseit is oly nagy veszedelmek érik, hogy nem ok nélkül támad kétség az iránt, vajjon a sorsnak oly szörnyen nyomorult forgandósága folytán nem még gonoszabb végzetnek estek-e áldozatul. Mert, hogy ne is szóljunk azokról, kik a sokáig tartó harczban estek el, kiket azonban Dares Frygius [1]) az argivok közül 883 ezerre, a trójaiak közül 666 ezerre becsül, milyen nagyok voltak Ulixes veszedelmei s hosszú bolyongásának unalmai ? ! Ezért mondja reá vonatkozólag a költő : [2])

Múzsa, segíts szólnom nagy férfiúról, a ki Trója
Veszte után útján sok népnek látta szokásit
S városait . . . stb.

Mert hát ez majdnem az egész föld kerekségét nem is annyira beutazva, mint inkább bebolyongva, a száraz földnek és tengernek összes nyomorúságaiból kivette részét. Ezért a kiváló szónok is így szól a kötelességekről írott könyvében : *Milyen sokat szenvedett Ulixes abban a sokáig tartó bolyongásban, mikor még asszonyoknak is szolgált, ha ugyan Cyrce és Calipso asszonyoknak*

---

*) V. ö. Augustinus, De civ. Dei. XVIII. 16—18 ; Rufini Historia monachorum. 28. — [1]) Dares Phrygius, Historia de origine Francorum (MG. SS. rer. Meron. II.) 44. — [2]) Horatius, Epistolae II. 3. A. p. 141.

mondhatók; mikor minden beszédében mindenkivel szemben nyájas, beszédes igyekezett lenni; sőt mikor otthon még rabszolgáinak és szolgálóleányainak csúfolódásait is eltűrte, csak hogy végre valahára elérje azt, a mire vágyott. Tudjuk, hogy Aiax, mint katona, mily elszánt lélekkel kívánta a halált, melyet amaz még inkább kész lett volna elszenvedni.[1]) Azt mondják, hogy ez az Ulixes alapította Hispániában Ulixibonát, melyet a mieink csak a minap foglaltak vissza a sarracenoktól; Galliában pedig Troiát, melyről feljebb történt említés. A miért is az, a mit Franco-ról emlegetnek, mondvacsinált mesének látszik. Azoknak [2]) meseszerű és szinte a hihetőség határát túllépő nyomorúságairól pedig mit szóljak?! Elvégre is nemcsak a mesék szólnak megegyezően, hanem a történelmek is tele vannak vele, hogy Diomedes társai madarakká változtak, melyek azután, hogy ő maga istenné változott, a Diomedia szigetén, nem messze a Garganus hegytől az ő tiszteletére épült templom körül röpködnek s a vizeket őrzik. Ezt Augustinus szerint Varro annyira bizonyítja, hogy még azt is elmondja, hogy azok a madarak a Görögországból jövőkben felismerik saját polgártársaikat, ellenben az idegeneket vad csipkedéssel elűzik maguktól. Hogy pedig ezt elfogadhatóbbá tegye ugyanaz a Varro, megemlékezik a nagyon hirhedt Circéről, a ki Ulixes társait vadállatokká változtatta; és az archadokról, a kik átúszván egy mocsáron, farkasokká változának, mikből, ha emberhúst nem ennének, a mi azonban a vizen való átkelés után csak nyolcz év múlva következik be, ismét visszatérhetnének emberi formájukba. Sőt név szerint is megnevez egy bizonyos Demenutust, a ki az archadok áldozatából kóstolt és farkassá változván, csak tíz év multán tért vissza a maga emberi alakjába. Azt mondja, hogy ezért az ő istenük is Licaeusnak hivatik; a görögök ugyanis a farkast λυκος-nak mondják; azt is beszéli, hogy a rómaiak lupercusai is azoktól vették eredetüket. Hogy pedig mind ezeket a maguk istenei kedvéért csak kieszelik-e, avagy a démonok incselkedése folytán s a természet bizonyos rejtett erőiből tényleg így történhetnek-e, annak eldöntése nem jelen művem feladata. Ámbár Augustinus is mondja, hogy az ő idejében bizonyos Praestantius nevű ember az atyjáról azt adta elő, hogy sajtban mérget evett, a mitől sok napig feküdt ágyában,

---

[1]) Cicero. De off. I. 31. — [2]) T. i. a trójai háborúból visszatérőknek.

mintegy álomba merülve; felébredvén pedig elmondta, hogy ő lóvá lett és gabonát hordott. Ugyanaz az apa azt is beszéli, hogy a mikor ő Itáliában volt, hallott bizonyos asszonyokról, a kik az utasoknak sajtban ördögi szereket szoktak beadni, miktől aztán igavonó állatokká látszanak elváltozni; ezek, mikor idejük leteltével ismét magukhoz térnek, azt bizonyozzák, hogy úgy is értelmes eszük volt. Macharius remetéről is megírva találod, hogy egy leányt vezettek eléje, a kiről a barátai azt mondták, hogy a megrontó varázslók kanczává változtatták: ő ellenben, reá tekintve, azt mondta, hogy leányt lát, nem pedig kanczát. Igy tehát a barátai kanczának látták, de az Isten embere szemében leánynak látszott. Ezért a remete Istenhez fohászkodó könyörgésekkel úgy a leányt, mint annak barátait megszabadította a démonok varázslatától. Ezekből tehát és hasonló dolgokból kiviláglik, hogy a gonosz szellemek ugyan az emberek lényét átváltoztatni nem tudják, de megszállván a testnek azon szerveit, melyek által az értelem működni szokott, képesek az ember elméjét elhomályosítani s a nézők szemeit, hogy ezt vagy amazt véljék, titkos mesterkedésekkel s a természet rejtett erőivel megigézni. Azért szól Pál is a galatákhoz: *Ó, ti elkábított galaták, ki igézett meg titeket?* [1]) Mert hát a démonok úgy természetük éleselméjűségénél fogva, mint ősrégi, hosszú koruknak minden dolgokban való tapasztaltsága folytán az Isten tűrő elnézésével sok mindent tudnak és megtehetnek; a miért is megcsalják nemcsak e világ polgárait, hanem ártanának Krisztus polgárainak is, hacsak távol nem tartaná őket tőlük. Ebből világosan bizonyítható, hogy Bálaám, a ki mindenesetre pogány és mégis jövendőmondó volt, a démonok varázsló hatalmából oly nagy varázsló erővel rendelkezett, hogy ha távol nem tartatott volna tőle, még az Isten népét is elátkozhatta volna. Mert azért, hogy az mondatik róla: *Szólok az úrnak,* — nem tisztelte ő az Urat, vagyis az igaz Istent, mint némelyek vélik; hanem a mikor ő azt hitte, hogy a démonnak szól, a kit ő maga úrnak nevezett, akkor az Úr, hogy megakadályozza azt, a mit amaz gonoszul tervbe vett, bölcsen közbevetette magát, hogy az ne a saját szándéka szerint ártalmas dolgokat, hanem az Úr intése szerint a javára válókat mondja az ő népének. Ennek az értelmezésnek

---

[1]) Gal. 3. 1.

hitelét az is növeli, hogy Bálaám megkísérlette a gonosz szellemet gyakori kis és nagy áldozatokkal föltett szándékától eltéríteni; már pedig ennek lehetőségét az isteni felség változhatatlan lényéről hinni vagy feltételezni képtelenség volna.

27.*) — Mikor az assyroknál Autenes uralkodott, a sicyonoknak Pelasgus parancsolt és Sámson bíráskodott Izraelben: ekkor Latinus halála után három évig Aeneas királykodott Latiumban. Ezt, mivel úgy halt meg, hogy egyszer csak többé nem jelent meg, istenné tették. Mikoron pedig az assyroknál 29-ik királyuk ,Oreus, az athenieknél a 4-ik Mesantus uralkodott, mikor a latin király Aeneas Sylvius volt, nem a Creusától, hanem a Latinus király leányától született Aeneas, — mikor a hebraeusok bírája Hely volt: akkor aláhanyatlott a sicyonok királysága, mely pedig 550 évig vagy még tovább tartott vala. Erre vonatkozik Castor chronographusnak az a helye: *Elő fogjuk adni a sicyonok királyait is Agialeustól egészen Zeuxippusig, a kik valamennyien uralkodtak összesen 945 évig és a testnek 6 papját is, a kik kormányoztak 32 évig; ezek után pappá rendeltetett Caridemus, ki a költségeket nem bírva, megszökött.* Ettől kezdve az atheniek köztársaságának tekintélye kezdett növekedni Európában. Ez az imént említett Aeneas pedig azért, mert az anyja Ascaniustól félve, erdőkben bújkálva rejtegette őt, míg kis gyermek volt, az erdőről (silva) neveztetett el Silviusnak. Ettől kezdve a görögök és latinok, mintha csak egy magból olvadtak volna egybe, bizonyos erkölcsi és nyelvbeli rokonságot kezdtek mutatni és más népeket, mint a melyek kevesebb elmeélt és arczbeli kellemet árulnak el, barbároknak neveztek. Mert hogy úgy szellem, mint nyelvük szépsége tekintetében a görögök előbbrevalók a többi népeknél, mutatja a költő is, a ki így szól: [1])

Szép elmét s guruló szavú zengő nyelvet a Múzsa
A görögöknek adott . . .

A másiknál pedig: [2]) *Szép szavu nép a görög; de czudarul fene faj.* Ilyképpen három főnyelv van: az Isten tiszteletével való kapcsolata és ősrégi volta miatt főnyelv a héber, a böl-

*) V. ö. Chronica Frutolfi Mich. (Uraug. Ekk. MG. SS. VI. 44.); Chronica Hieronymi; Augustinus, De civ. Dei. XVIII. 19. — [1]) Horatius, Epistolae II. 3. 323. — [2]) Ovidius, Fasti III. 102.

csesége és kiejtésbeli kedvessége miatt a görög, hatalmas erőteljessége és ugyancsak bölcsesége miatt a latin.

28.*) — Hely halála után a hebraeusok bírája Sámuel lett; mikor pedig ettől királyt kértek, megkapták Sault, mikoron az assyroknál Dercilus uralkodott. Ugyanazon időtájt Codrus, az atheniek királya, álruhában áldozatul vetette magát ellenségeinek a peloponnesusiaknak és szidalmazásokkal ingerelte őket, hogy őt megöljék; és pedig azért, mert azok a jósdától azt a választ kapták, hogy az atheniek nem fogják őket előbb legyőzni, míg ők azok királyát meg nem ölik. Ezért mondja Virgilius:[1]) *És Codrus szidalmai.* Máshol pedig:[2]) *Hogy megszakadjanak Codrus belső részei.* El is határozták az atheniek, hogy ezért őt isteni tiszteletben részesítik; ettől kezdve aztán a királyok után tisztviselőket kezdtek alkalmazni, hogy azok kormányozzák a köztársaságot. Az Isten népénél pedig a hagyomány szerint a patriarchák után ezek voltak a bírák: Mózes, Jézus, Othoniel, Aioth, Debora, Gedeon, Abimelech, Thola, Jair, Jephte, Abessan, Ahialon, Jabdon, Sámson, Hely, Sámuel.

29.**) — Ettől kezdve számíttatnak a királyok és a prófétáknak idői. Ezek között, Saul mellőzésével, Dávid volt az első, az Isten államának nagy fejedelme, mint a kinek a patriarchák után először tétetett igéret, hogy az ő nemzedékéből fog születni Krisztus, szervezője annak az államnak, a melyről szólunk. Dávidnak fia, Salamon, mikor az assyrokon Eupales uralkodott s a mely időben Itáliában Alba alapíttatott, felépíttette úgy az isteni tisztelet, mint az építő művészet tekintetében legdicsőbb templomot. És mégis őt az Úr, nehogy akár hatalma miatt, akár nagyhírű bölcsesége miatt, melylyel minden halandót felülmult, azt higyjék róla, hogy ő az a magzat, ki megigértetett Dávidnak, ki az angyalok fölé helyeztetett és hatalma lesz minden népek fölött, — elesni engedte. Minthogy ugyanis szörnyen nagyhevű szeretője volt az asszonyoknak, kiket ezerszámra tartott és pedig majdnem mind idegen származásúakat, azért ezek által szinte a bálványimádás örvényébe sodortatott. Ebből kifolyólag történt, hogy bár neki atyjának, Dávidnak, érdemeiért meg-

---

*) V. ö. Augustinus, De civ. Dei. XVIII. 18—20. — [1]) Eclog. 5. 11. — [2]) Eclog. 7. 26. — **) V. ö. Augustinus, De civ. Dei XVII. 21—23., XVIII. 20. 27; Uraug. Ekk. i. h.

kegyelmezett az Úr, az ő fiának Roboámnak kezéből, mikor az assyrokon Triciades uralkodott, kiszakította a királyságot s neki csak két törzset, Judát nevezetesen és Benjámint hagyta meg. Ezért aztán annak az önmagában meghasonlott nagydicsőségű országnak is az igazság szava szerint el kellett pusztulnia elannyira, hogy Izrael királyi nemzetségéből senkit sem, s Judából is csak nagyon kevés polgárt találsz már, Jeruzsálem! És hogy a tekintély szavaival éljek, Dávidtól egészen a Babylonba való elhurczoltatásig, Ezechias és Josias kivételével, valamenynyien vétkeztek, de azért nem voltak mind a többiek is megvetett gonoszok. Miként tehát e két ország bűnei megérdemelték, előbb Izrael, utóbb Juda is elhurczoltatott a babyloni fogságba. Voltak mégis mindkét királyságban olyanok is, kik a vétkező népnek s a törvényt megszegő királyoknak kihágásait megróttták, a Krisztus államának polgárai. Ezek között Izrael királyságában Helias és Helisaeus örvendtek nagy tekintélynek, kiket az Úr életük kiváló érdemeiért méltóknak talált arra, hogy az eget bezárják és ismét megnyissák, hogy halottakat támaszszanak fel, királyoknak parancsoljanak s hogy jövendölések és jelek számtalan csodáit műveljék. Közülük az előbbiről azt hiszik, hogy tüzes szekeren élve ragadtatott az égbe s máig is életben van, a másikról pedig úgy találjuk, hogy meghalván is halottat támasztott fel. S hogy valaki azt ne vélje, hogy kicsiny volt abban az időben az Isten állama, hallgassa meg csak, mit szólott az Úr Illéshez Izraelről:[1]) *Hagytam magamnak hétezer férfiút*, — a mely szám a Szentírásban gyakran a *végtelen* helyett szokott használtatni. Judában Osee, Isaias és mások is minél többen, kiket a maguk helyén fogok felsorolni, nemcsak prédikáltak, hanem egyszersmind az Isten államának utóbb nagyon is hasznára váló könyvek emlékeit hagyták magukután. De térjünk már vissza e világ polgáraihoz.

30.*) — Albát Aeneas Silvius alapította, a latinok királyai pedig oda helyezték királyi székhelyüket. Következett pedig Silvius után Latinus és ő utána Alba, a ki után ismét Aegyptus és azután Capis, a ki után Tiberius uralkodott, kitől a Tiberis kapta nevét, holott előbb Albulának hívták. Tiberius után az ő

---

[1]) Róm. 11. 4. — *) V. ö. Orosius, Hist. II. 4; Augustinus, De civ. Dei XVIII. 20—21.

fia Agrippa uralkodott, azután Aremulus és így tovább következőleg Aventinus. Ezek pedig az első Silviusról, miként utóbb Caesarról a Caesarok, mind Silviusoknak mondattak. Aventinus meghalván s az ő nevéről elnevezett Aventinus hegyen eltemettetvén, istenként tisztelteték általuk. Mások ellenben azt mondják, hogy a madarak megjelenéséről neveztetik e hegy Aventinusnak. Rómát ugyanis két testvér, t. i. Romulus és Remus alapította a római történelem tanúsága szerint; a város elnevezése körül azonban viszály keletkezett a testvérek között s mivelhogy egyikük sem akart a másiknak engedni, abban egyeztek meg ketten, hogy ezt a pert sors által vagy madárjóslattal döntik el. Kiment tehát elsőnek Romulus, minthogy ő volt az idősebbik és az Aventinus hegyen két sast látott; Remus pedig ő utána menvén ki, tizenkettőt látott ugyanazon a hegyen. És minthogy attól fogva az utódokban is megrögződött az a szokás, hogy azon a hegyen lestek madárjóslatot, Aventinus lett a neve a madarak megjelenéséről. Vagy talán oly értelemben mondják Aventinusnak, mint *eventinus*, t. i. a jövendők fejleményeiről, melyeket hasonlóképpen ugyanott a madarak repüléséből igyekeztek előre megtudni. E között (t. i. Aventinus király) és Romulus között állítólag csak két király volt, Procax és Amulius. Mikor pedig a rómaik birodalma, hogy úgy mondjam, még csak vajúdott, akkor a babyloniak ama nagyhírű és nagyhatalmú birodalma hosszú életének vénségétől már korhadozni kezdett.

31.*) — Ninus uralkodásától az 1236-ik évben, atyjának, Belusnak uralkodásától pedig az 1305-ikben, illetőleg Babylonnak Semiramis alatt történt alapításától avagy újjászervezésétől az 1144. esztendőben az assyroknál már az utolsó és legromlottabb, a 36-ik király, Sardanapallus uralkodott, a kit az ő helytartója, a méd származású Arbatus kéjnők serege között asszonyi öltözetben s guzsalyról fonva talált. Midőn pedig ez ellene lázítja országát, ő maga égő máglyára veti magát s így az a leghatalmasabb és legvirágzóbb birodalom átszármazik a médekre.

32.**) — Nagyítani e helyen a változékony dolgok nyomorúságait nem szükséges. Hiszen íme, az a leghatalmasabb biro-

---

*) V. ö. Orosius, Hist. I. 19. — **) V. ö. Orosius, Hist. I. 21., II. 2—3.

dalom, noha még egészen nincs is lerombolva, mégis a maga minden módon való megváltozása folytán önmaga fenyegeti magát végső elpusztulással. Mit szóljunk tehát, a kik mulandó dolgokhoz szeretünk ragaszkodni, a mikor látjuk, hogy azok megváltoznak, a megváltozottak összedülnek, végül pedig egészen elpusztulnak? A mit ugyanis, Isten segedelmével, Babyloniában beteljesedettnek fogunk megmutatni, annak az Irás sok helyéből és nagyon is világos előjeleiből kétségtelenül az egész világon is várhatjuk beteljesedését. Mert hát a babyloniak birodalma ettől kezdve ott, a város régi méltósága folytán, még megmaradt ugyan üres névnek; tényleg azonban a chaldaeusoké, tekintélye a médeké lett. Ezentúl ugyanis a babyloniaknak már csak a chaldaeusok erejével vitézkedő királyaik voltak, de már nem olyan híresek, hogy az előzők névsorába sorozhatók volnának. Ebből következik, hogy Nabuchodonosortól és Sardanapallustól Cyrusig a többi királyok nem voltak a jeles királyok sorából valók. Elgondolható ebből, hogy mily nagy tekintélyű és hatalmú volt az a birodalom az elődök alatt, ha még ezeknek idejében is oly nagy névnek és méltóságnak örvendett. De bizony a médek királyait, kikről említettem, hogy a babyloni királyság tekintélye rájuk származott át, immár innen kezdik számitani. Igy tehát ennek a legnagyobb birodalomnak és kisebb országoknak is megváltozása, megfogyatkozása s az egymást felváltó időknek nyomorúságai után rekeszszük be az első könyvet, hogy aztán áttérjünk azon viszontagságokra, melyek a médek, perzsák, görögök és különösen a rómaiak országaiban történtek.

33.*) — Az assyrok királyai pedig íme ezek: Belus, Ninus, Semiramis, Zameis, ki Niniasnak is mondatik, a Ninus és Semiramis fia. Arius, Aralius, Xerses, kit Baleusnak is neveznek, Armamitres, Belochus, Baleius, Altadas, Mamirtus, Mathaleus, Sperus, Mammilus, Sparetus, Acchatades, Amyntes, Bellochus, Bellepares, Lamprides, Sophares, Lampares, Paminas, Sofar, Mitreus. Tautas, Teuteus avagy Oneus, Derciles, Eupales, Laostenes, Pyriciades, Offraticus, Ofratenes, Vacrazenes, Thonos, Concoleros, a ki Sardanapallusnak is hivatik.

---

*) V. ö. Aug. i. h. XVI. 17.

MÁSODIK KÖNYV.

Előszó. 1. A médek királyairól s hogy ezek Juda és Izrael mely királyainak idejében voltak. A chaldaeusokról és Cyrusról. A médek királyainak nevei. 2. Procasról és Amuliusról, meg Remus és Romulus származásáról. 3. Róma városának alapításáról s a Romulus által elkövetett nagyatya- és testvérgyilkosságról, meg a sabin nők elrablásáról. 4. Oseeről és Izaiásról meg Sibilla jóslatáról. 5. Thalesről, a hét bölcsek egyikéről, továbbá a tíz törzsnek fogságáról. Falarisról, a siciliai zsarnokról. 6. Hogyan és kik kezdték meg Róma városának szerepét. Numáról, Izaiás haláláról és a samosi Sibilláról. Tullus Hostiliusról és Ancus Marcusról, mint a rómaiak királyairól. 7. Juda fogságáról T. Priscus római király alatt, Jeremiás jövendöléséről, s a többi hat bölcsről. 8. A bölcselkedőkről, különösen Pythagorasról, Socratesről, Platonról és Aristotelesről. 9. Tarquinius Superbusról és Lucretiának meggyötörtetéséről. 10. A consulok idejéről és a királyok elűzéséről és Brutusnak, az első consulnak buzgalmáról, meg Róma városának Mucius és Delia által való megmentéséről. 11. Mi módon foglalta el Cyrus Babylont és milyen volt ennek fekvése. Croesus haláláról is. 12. Ezechiel, Dániel, Habakuk jövendöléséről. 13. A négy főbirodalomról, melyeket Dániel a Nabuchodonosor álmának megfejtésében jelez. 14. Miképpen ölte meg Thamiris királynő Cyrust. Kifakadás ez ellen és rövid utóhang Cyrus magasztalásáról. 15. Cambysesről, Cyrus fiáról és az általa alapított új Babyloniáról. 16. A mágusokról és Dáriusról és a rómaiak teljes felszabadulásáról. Aggeus, Zachariás, Malachiás, Esdrás jövendöléséről. Dárius szerencsétlenségéről az athéni háborúban és az ő haláláról. 17. Ismét Dárius fiának, Xerxesnek szerencsétlenségéről, kit először Leonidas, azután az athéniek győztek le; végül pedig az ő fővezére, Artabanus megölte. 18. A Róma városában látott csodajelekről, az ezután bekövetkezett dögvészről és belső bajokról és Q. Cincinnatus Rusticus győzelméről. 19. Különböző államok háborúiról és különösen az athénieknek a perzsa királyok által való elnyomatásáról, Socrates haláláról és Dáriusnak, a perzsák királyának kimúlásáról, meg Dionysius Siculus száműzetéséről. 20. Miként vetélkedett Dárius két fia a királyságért s miként nyerte el azt fivére halálával Artaxerxes, a ki alatt, mint hiszik, az Eszter esete történt. Földrengésről és az Ethna tűzéről. Athlantis városáról és az athéni döghalálról. 21. Miféle bajokat okoztak

a gallusok a rómaiaknak és pénzt kapván tőlük, miképpen vonultak vissza. 22. A lacedaemoniak veszedelme s az athéniek újjászervezése Conon alatt Artaxerxes király által. A rómaiak győzelméről és arról a barlangról, melyet egy katona, M. Curtius, hallatlan módon bezárt, és a gallusokon vett győzelemről. 23. Hogy a karthagóiak és rómaiak követek által megerősítették a szövetséget s hogy köves jégeső valóságos kövekkel verte el a földet. Artaxerxesről, a ki Ochusnak is mondatik, hogy mily módon zárta el a zsidókat. 24. A görögök birodalmának kezdete, miként vetette alá magának Fülöp észszel és vitézséggel Görögország városait, miként oktatta fiát Sándort s utoljára neki magának mi lett a vége. 25. Nagy Sándor fejedelemsége. A perzsák országának vége, a királyok száma és azok a csodás dolgok, a miket Sándor cselekedett és látott. Az ő vége és kifakadás ezek miatt a dolgok forgandósága ellen. 26. Sándor társairól, hogy miképpen osztották fel a földkerekségét, miképpen ölték meg Sándor anyját, Olympiát a fiával, Herculessel együtt s mint estek el ők maguk is kölcsönösen vágott sebektől, meg a Machabaeusokról is. 27. Hogy Róma Sándor után, mintegy felszabadulva mestere mellől, gyarapodni kezdett. 28. Kölcsönösség, vagyis hogy Róma Sándor alatt a szomszédos népektől megaláztatván, miként nem tartotta meg a szövetséget, hanem megújította Papirius consulsága alatt a háborút. 29. Hogy Róma Sándor halála után, mintegy saját tekintélyére támaszkodva, észszel és hadi mesterséggel legyőzte ellenségeit, de tüstént utána dögvészszel sújtatott. 30. A rómaiak különféle eseményeiről és különféle csapásokról. A tarentumiakról. 31. A Pyrrhus és a rómaiak között viselt háborúról, maguknak a rómaiaknak tanúsága Pyrrhus nemeslelküségéről és hogy a tarentumiak az ő halála után a karthagóiak segítségét keresték. 32. A karthagóiakról és hogy a rómaiakkal kötött szövetséget miként szegték meg a tarentumiak miatt. 33. A pún háború keletkezése. Cornelius consul megöletéséről és a rómaiak győzelméről. 34. Regulus consulról és a kígyóról, melyet megölt. Az ő győzelméről és hogy utoljára soknak leverése után miként győzetett le és vitetett fogságba. Hogy Rómába küldetvén miképpen beszélte le honfitársait a foglyok visszaadásáról s hogy így visszatérvén, megöletett. Tullius tanúsága az ő erényéről és türelméről ; egyszersmind az első pún háború végéről és a rómaiak győzelméről meg a Janus templomának bezárásáról. 35. A Tiberis áradásáról és a város égéséről. Az Alpeseken túl való gallusokról és a második pún háború megkezdéséről. 36. Hamilcar haláláról és hogy az ő fia, Hannibal, miképpen győzte le különböző csatákban a rómaiakat annyira, hogy már a lakóhelyük megváltoztatására is gondoltak. Miként kergették őt vissza már a város alól a viharok. A Scipiok haláláról és Capua elfoglalásáról. 37. Miképpen győzte le Scipio proconsul a púnokat, miképpen ölte meg Hannibal Marcellus és Crispinus consulokat és végül öcscsét, Hasdrubált elvesztvén, miképpen vonult vissza Bruttiiba. 38. Megint a Scipio győzelméről. Azonképpen Hannibal győzelméről és a hazájába való visszatéréséről. A rómaiak és púnok utolsó csatájáról. Hogy a visszatérő Scipio, Terentiussal a kíséretében, miképpen fogadtatott diadalünneppel ; a második pún háború bevégzése. 39. Azon jelekről, melyek ezeket a vesze-

delmeket megelőzték. Tarentum pusztulásáról. A macedonok és lacedaemoniak győzelméről. 40. A barbároknak a rómaiak által való legyőzetéséről és Fülöp királynak megaláztatásáról. Hogy Antiochus, a kihez Hannibal menekült vala, legyőzetvén, miként kért békét. Hannibalnak és Scipionak haláláról. Tulliusnak és Senecanak Scipiora vonatkozó magasztalásai. 41. Karthago fekvéséről, meg a harmadik pún háborúról és amannak feldúlásáról. Hogyan osztotta fel Scipio Numidia királyságát. 42. Különböző időszámítás azivánt, hogy mely időben szerepeltek a machabeusok. 43. Corinthus feldúlása. Numantia pusztulása és egy rövid kitérés. 44. A Jugurtha-féle háborúról s a rómaiaknak a cymberekkel, gallusokkal és germánokkal való különböző eseményeiről. A Sulla és Catilina alatt történt belső bajokról, meg a macedon háborúról. Kis-Ázsia átadatik a rómaiaknak. 45. Nehéz háború volt Mithridatessel, de mégis csak annak legyőzésével ért véget. Hogy az itt nevezett király úgy az említett csapás miatt, mint fiának az ő letételére irányuló törekvése miatt véget vetett életének. 46. Hogy a rómaiak a Keletre küldték Pompeiust, a ki az egész Keletet legyőzvén, még az Úrnak templomát is meggyalázta s elfogván és legyőzvén Aristobolust, az ő fivérének adta át a papi hivatalt. 47. Hogy Izrael miképpen és e világ mely fejedelmei alatt tartotta fenn magát a babyloni fogságból azon időig, és az idegen származású Herodesről. 48. Julius Caesar győzelméről és hogy polgártársaitól kedvezőtlenül fogadtatván, fegyvereit ellenük fordította s hogy feltörte a kincstárt. 49. Crassus megöléséről és a város tűzveszedelméről. A rómaiak belső küzdelméről, továbbá Caesar győzelméről és Pompeius haláláról. 50. Hogy Caesar miként fordította fegyvereit az egyptomiak ellen s miként adta az uralmat Cleopatrának s hogy aztán Rómába jövén, miként üldözte ismét a pompeius-pártiakat. Cato haláláról. Hogy Caesar megszerette az egyeduralmat, hogy Tulliust s az ő közbenjárása folytán M. Marcellust is kegyébe fogadta és hogy végül ő maga a senatus tudtával megöletett. 51. Kifakadás a dolgok változandósága ellen és a második könyv vége.

Előszó. — Hivatkozom arra, hogy az előbbi könyvben azt igértem, hogy a dolgok változandóságáról és nyomorúságairól fogok írni. Ezt a történetet az első Babyloniának aláhanyatlásáig s a második Babylonia kezdetéig, a minek t. i. Rómát nevezem, Isten segedelmével úgy a hogy be is fejeztem. Mert, hogy édestestvér e két állam, az megállapítható nemcsak a történetírók mondásaiból, a kik megírták, hogy a médek, avagy perzsák és a macedonok közbeeső rövid országlásai után ennek uralma úgy következett amaz után, mint az atya után a fiú, mint a kis árvák a gyámok után, ha nem is az öröklés jogán, hanem az idők egymásutánja során; de megállapítható az apostolok fejedelmének leveléből is, a ki Rómából írván, azt Baby-

loniának nevezi: *Üdvözöl titeket* — így szól — *a gyülekezet, mely Babylonban van.*[1]) De íme, míg a mult idők szerencsétlenségeit idézzük emlékezetbe, az alatt szinte megfeledkezünk a bizonyos tekintetben most is küszöbön álló szorongattatásról. Pedig hát most is mindenütt e földön és különösen a mi tartományunkban, melyet a minap [2]) a nemes férfiú, Welfo, ellenségesen megtámadott, melynek szántóföldjeit elpusztította, s hol az Isten egyházainak javait elragadozta, kiáltás hallatszik; sőt a mi még nagyobb dolog, az élet veszedelme és a lelkek válságba jutása okoz aggodalmat. Mert hiszen, ha már őközötte és Henrik noricumi herczeg között, e két kiváló és heves indulatú ifjú között dúl a viszály a herczegségért, akár egyiktől, akár a másiktól mi egyéb várható, mint a szegények sanyargatása s az egyházak elpusztítása, amaz idézet szerint: [3])

Bármi bolond dolgot műveljenek a fejedelmek,
Népeik iszszák meg a levét mindég, az achivok.

Azért tehát ezt a dolgot az Isten itéletére és az egyház könyörgéseire hagyva, mi folytassuk Isten segedelmével megkezdett munkánkat. Ne várjon pedig tőlünk senki sem bölcselmi tételeket, sem erkölcsi oktatásokat. A történelmet ugyanis, a melybe Babylonia polgárainak viszontagságai s küzdelmei és Krisztus polgárainak közöttük való előmenetelei és gyarapodásai szövődnek, nem a vitázva oktatónak módján, hanem az előadónak rendjével igyekszünk nyomon követni. Mert úgy vélekedem, hogy a mi elődeink azoknak, kik ezt a bennünk lakozó hitet ostromolják, eléggé megfeleltek.

I.*) — Miután az assyrok országlása átszállott a médekre, Arbatus, a ki ennek az átszármaztatásnak szerzője volt, magához ragadta az uralmat és meg is tartotta 28 éven át, uralkodván ugyanakkor Judeában Oziás, Israelben pedig Sella vagy Manaes. Arbatus után következett Sosarmus, mikor is Judeában Achaz, Izraelben Facee uralkodott. Az ő uralkodásának 15-ik évében volt az első olympias, melyet ettől kezdve minden ötödik évben, közbeesőleg teljes négy év elteltével, Görögországnak

---

[1]) Pét. 5. 13. — [2]) 1143. — [3]) Horatius, Epistolae I. 2. 14. — *) V. ö. Chronica Frutolfi Mich. (SS. VI. 49—50); Orosius, Hist. I. 19., II. 4. 7—8.; Josephus, Antiquitates Jud. X. 13.

Elis városánál versenynyel és játékokkal szoktak megtartani. Sosarmus utódjául hagyta Matidust, kinek idejében urakodott Judeában Achaz, Izraelben Osee vagy II. Facee. Ő utána volt Cardices és uralkodott Judeában Ezechiás, Izrael pedig fogságba hurczoltatott. Ez után felemelte fejét Dioces, uralkodván Judeában Manasses. Ez után Frahortes parancsolt 22 esztendeig, uralkodását pedig bevérezte sok és gyakori háborúkkal. mikoron Judeában a legjámborabb király, Josiás uralkodott. Azután Diocles következett, a ki, mivel a hadakozásban nagyon jártas volt, országát nagyon is kiterjesztette. Következett pedig ő utána Astyages, a ki embertelen és kegyetlen ember volt s egy bizonyos Arpalus nevű embernek megölette egyetlen fiát s feltálaltatta az apának étkezésre; sőt az istentelen lakomát, felmutatván a gyermek fejét és kezeit, az apának még szemére is vetette. Ennek unokája Cyrus, a perzsa, mihelyt felserdült, háborút üzent a nagyatyjának. Astyages pedig, megfeledkezve gaztettéről, Arpalust tette a sereg élére. Mivel azonban ez az egész sereget átadta Cyrusnak, Astyages ismét visszavonult a médekhez és új sereget gyüjtött. Mikor aztán újból megütköztek, a perzsák megfutamodtak, de feleségeik vagy anyáik szemtelen gyalázkodására visszafordulnak és Astyagest elfogván, megszerzik a győzelmet. Cyrus aztán elfogott nagyatyját a hirkánok élére tette s végét vetette a médek királyságának, a melyről úgy találjuk, hogy 258 évig állott fenn. Ezeket Orosius szerint. Ez az a Cyrus, a ki utóbb lerombolta Babylont s kinek anyai nagybátyja volt Dárius, a médek királya, a kiről Dánielnél azt olvastuk, hogy lefejeztette Balthazárt : mások szerint ilyképpen a médek királyságát Cyrus nem háborúval szerezte meg, hanem nagyatyjának, Astyagesnek és az ő fiának, Dáriusnak halála után öröklés jogán vette át, miként Dánielnél[1]) találod : *Astyages királyt eltemették az ő atyái mellé, és uralkodott helyette Cyrus, a perzsa.* De előfordul az is, hogy ez a Dárius, a ki Balthazárt lefejeztette, ugyancsak Dánielnél nem az Astyages, hanem az Assuerus fiának hivatik. Megtörténhetett azonban, hogy ez kétnevű volt. Ezért mondja Josephus is a *Régiségek* tizedik könyvében : *Dárius, az Astyages fia, a ki az ő rokonával Cyrussal megsemmisítette a babyloniak feje-*

[1]) Dán. 13. 6. 4.

delemségét, a kit azonban a görögök más néven szoktak nevezni. A közbeeső időben betörtek Babylonba a chaldaeusok, ahonnan való volt Nabuchodonozor és az ő utódai, s ezek sok gonosz dologgal sanyargatták az Isten államát. Ezek azonban, minthogy a főhatóság a médeké volt, mint feljebb már mondottuk, nem voltak az előbbi királyok sorába számíthatók. Voltak ugyanis a médek királyai ezek: Arbatus, Sosarmus, Madidus, Cardices, Dioces, Frahortes, Dyocles, Astyages, Dárius, Cyrus. Ettől kezdve pedig a perzsák királyai számíttatnak.

2.*) — Úgy vélem, ideje már, hogy a rómaiak országának kezdeteihez forduljak tollammal. Mivel ugyanis a maga helytartója által megalázott Babyloniának királysága a médek főhatósága alatt még sértetlenül fennállott egészen Cyrusig és mint a következőkből ki fog világlani, csak utóbb ő általa dúlatott fel és pedig éppen világuralmi jogának megszünése folytán: azért addig is elbeszélhetem a római birodalom keletkezését, a melyről már mondtam, hogy amannak úgy lépett a nyomába, mint a fiú az atyjának. A babyloni hatalom tehát átszállott a médekre abban az időben, mikor Itáliában Procas uralkodott: Cyrus által pedig egészen felforgattatott abban az időben, mikor emez a Tarquiniusok igazságtalan uralkodásától felszabadulva a saját tekintélye lábán kezdett járni. Procasnak utódja volt Amulius, a kinek öcscse Numitor, mikor megtudta, hogy általa Vesta szűzéül felajánlott leánya, Rhea, paráznaságban vétkesen szült, az ikreket, a kiket szült, kitétette, illetőleg vízbe dobatta. Ezek az ikertestvérek: Remus és Romulus, a Városnak, a földkerekség leendő fővárosának alapítói és szervezői. Történetírói magának a Városnak, a mely hivatva volt a Mars hatalmával az egész földkerekségének főhatalmát megszerezni, őket Mars fiainak is tartják, s ennek bizonyítására elmondják, hogy őket a természet rendje ellen, mint Marsnak vadállatja, egy nőstényfarkas szoptatta és táplálta. Hogy pedig őket amazok szerint igazán farkas táplálta-e, vagy mások szerint valamely rossz nőszemély, kit életének gyalázatossága miatt szoktak így nevezni [1]), a miről az effélék házait is lupana-

*) Augustinus, De civ. Dei XVIII. 21; Uraug. Ekk. (Chron. Frutolfi) MG. SS. VI. 48; Orosius, Hist. II. 2—3. — [1]) Lupa = szuka = nőstényfarkas.

riumoknak mondják, az egyáltalán nem tartozik reám. Azt azonban erősítem, hogy nem Marsnak, hanem közönséges embernek, és pedig némely igazmondó írók szerint papnak a fiai voltak.

3.*) — Igy tehát Ninus uralkodásától az 1300-ik, Trója feldúlása után a 414-ik évben, a hatodik olympiasban, Ádámtól kezdve négyezer 484 évnek leforgása után, mikoron Judában Achaz, vagy Ágoston szerint az ő fia, a legjámborabb király, Ezechiás, Izraelben pedig Osee vagy második Facee uralkodott : az alapító ikrek, Remus és Romulus még nagyatyjuknak, Numitornak életében felépítették a Palatinus hegyen ama nagyhatalmú és nagyhírű Rómát. De ennek királyi méltóságát Romulus megfertőztette vérgyilkossággal, azaz nagyatyjának és fivérének megölésével, másrészt pedig beszenynyezte azáltal, hogy a sabinnők elrablásával, férjek és szülők megölésével tilalmasan és vérontó módon szerzett magának és övéinek istentelen házasságokat.

4.**) — Bizonyos, hogy ugyanazon időtájt jövendöltek és jövendöléseiket írásban is hagyták a legdicsőbb prófétták, kiket feljebb is említettem, Osee és Izaiás. Közülök az egyik nemcsak szavaival, hanem, a mennyiben egy kéjnőt vett feleségül, úgy látszik, cselekedetével is előre jelezte a pogány népek meghivatását [1]), amint mondja is : *Az én népemnek fogom szólitani azt is, a mely nem az én népem.*[2]) A másik pedig Krisztus eljöveteléről, szenvedéséről, feltámadásáról és az ő országának, mely az egyház, e földi életben való elterjedéséről, ez élet után pedig a gonoszok államának örök kárhozatba dültével bekövetkezendő felmagasztaltatásáról és az ő alapítójával, Krisztussal együtt örökkévaló fennmaradásáról olyan átlátszó, olyan világos, olyan barátságos szóval beszél, hogy szinte nem is jövendölést, hanem evangéliumi történetet látszik szövegezni. Némelyek azt mondják, hogy ugyanabban az időben jövendölt az ericthei Sibilla is, akit, miként Jóbot és több más pogány sorból valót is, Ágoston az ő művének tanúságai szerint hajlandó az Isten államába tartozónak tekinteni. Ennek

---

*) V. ö. Orosius, Hist. 4—5 ; Augustinus, De civ. Dei. XVIII. 22. — **) V. ö. Augustinus, De civ. Dei XVIII. 23. 28 ; Orosius, Hist. I. 9 ; Lactantius, Liber de mortibus pers. IV. 18. — [1]) T. i. Isten országába. — [2]) Rómaiakhoz 9. 25.

bizonyságául ugyanez az egyházatya az *Isten államáról* czímzett könyvében közli Sibillának kézzelfoghatólag az Úr megtestesüléséről, szenvedéséről és Krisztus második eljöveteléről szóló jövendőlését, melyet íme ide jegyeztem :

Jele itéletnek lesz gyötrő sűrű verejték.
Égből jön a biró, a király, ki örökre király lesz.
Zengő harsonaszó reszketteti meg a világot,
Ura elé híván mindenkit ítéletidőre.
S ott meglátja Urát, Istent, a hivő s a hitetlen. stb.

Azt mondja, hogy e verssorok kezdő betűiben a görög szövegben *Jesus Christus Theos Sother* található, a mi Jézus Krisztus Istenfia Megváltót jelent. Hivatkozik arra is, hogy Lactantius Sibillának Krisztusra vonatkozó más jóslatát idézi, a mely ilyenféleképpen szól : *Azután a hitetlenek kezébe fog kerülni. Azok pedig arczulcsapásokat fognak osztogatni az Istennek istentelen kezeikkel és mosdatlan szájukból mérgezett köpéseket fognak reáköpni. Oda fogja tartani megvesszőztetésre meztelen szent hátát és arczulcsapásokat kapva hallgatni fog, ne hogy valaki felismerje, hogy kitől és honnan ered az ige ; hogy az alvilágiaknak is szóljon és hogy töviskoszorúval koronáztassék. Szomja ellen eczetet, ételül epét adtak neki ; a vendégszeretetlenségnek ezt az asztalát teritették az Úrnak. Te magad pedig*[1]) *balgaságodban nem értetted meg a te Istenedet, a kin megtévedtek halandó tested érzékei, hanem tövisekkel koszorúztad őt és undorító epét kevertél neki. Ámde a templom kárpitja ketté fog hasadni és a nappal derekán szörnyű sötét éjszaka lesz három órán át, és ő halállal fog meghalni, de csak mintha álomba merült volna. És aztán az alvilágból visszatérve ő lesz az első napfényrejövő, megmutatván az örök haláltól megszabadítottaknak az első feltámadást.* Nem hiányzanak azonban olyanok sem, a kik azt mondják, hogy Sibilla a trójai háború idejében jósolt.

5.*) — Azt mondják, hogy Romulus uralkodása idejében a theologusok után, a kiket feljebb említettem, szerepeltek a költők és a miletosi Thales, egy a hét bölcs közül, a kiket *sophos* néven szoktak nevezni. Ugyanezekben a napokban a tiz törzset

---

[1]) T. i. Jeruzsálem. — *) V. ö. Orosius, Hist. I. 20. ; Augustinus, De civ. Dei. XVIII. 24.

a chaldaeusok Samariában harczban leverték és fogságba hurczolták, Samariában pedig letelepedett a chaldaeusok népe, a mely a Királyok könyve szerint félte az Istent, de azért a bálványokat sem hagyta el. A miért pedig az Istent félték, annak oka az volt, hogy mikor Samariába bevonultak, az Úr oroszlánokat küldött reájok. A mi tehát ezeknek kedvükre volt, azt átvették a törvényből [1]), a mit pedig nem szerettek, azt idegenszármazásúak módjára elvetették. Ezért találod azt az evangéliomban, hogy a zsidók nem érintkeztek velük. Ezen idők körül élt Falaris, a siciliai zsarnok. Mivel pedig ez sok és változatos kinzóeszközökkel gyötörte meg az ártatlanokat, egy bizonyos Perillus nevű kovács, tetszeni akarván a fejedelemnek s neki a kegyetlenségének megfelelő ajándékkal kedveskedni, csinált egy vasból való bikát, melynek oldalbordázatából ajtót szerkesztett, hogy meg lehessen tölteni meggyötrendő emberekkel s hogy a mikor tüzet gyujtanak alájok és megkínozzák őket, az legyen a látszat, mintha nem emberek nyögnének, hanem az a barom bőgne. Ezt a szobrot a zsarnok kegyesen fogadta s magát a készítőt záratván beléje, megbüntette őt a saját találmányával.

6.*) — Romulus a maga királyságát s az egész földkerekségének leendő fővárosát kegyetlen kezdettel úgy szervezte, hogy mindenünnen összegyüjtötte holmi pásztorok, portyázók és rablók csapatait, a kik számára még menedékhelyet is nyitott. Ezért írja Juvenalis : [2])

Kérkedj bár s nevedet bármennyire messze a multból
Származtasd : fajodat mégis csak holmi asylum
Hírhedt vad gyülevész népségéből vezeted le.
S bárkinek a fia volt is az a te őseid első
Hős fejedelme : bizony csak pásztor volt, avagy az, mit
Én a nevén megmondani mégse szeretnék.

Ez a köznépből kiválogatott ezer ifjút katonáknak és száz idősebb férfiút senatornak nevezett el ; és innen vette eredetét a katonai rend és a senatori méltóság. Romulus után következett

---

[1]) Mózes törvényéből. — *) V, ö. Uraug. Ekk. (Chronica Frutolfi Mich.) ; Augustinus, De civ. Dei. XVIII. 24. — [2]) Juv. Sat. VIII. 272.

Numa, a ki több istenségnek tiszteletét, sőt sérthetetlen szentségét is bevitte a városba, a capitoliumot pedig alapjaiból felépítette. Azt mondják, hogy az ő napjaiban élt a samosi Sibylla is, mikor a hebraeusoknál a legistentelenebb király, Manasses uralkodott, a ki állítólag Isaiást is megölette. Következett pedig Numa után Tullus Hostilius, a ki a római királyok közül elsőül használt biborpalástot és vesszőnyalábos testőröket, s a várost a Cecilius-hegy hozzácsatolásával bővítette. Ő utána Ancus Marcius az Aventinus-hegyet és a Janiculust csatolta a városhoz és a tenger mellett tiz mérföldnyire a várostól Hostiát alapította.

7.*) — A mikor ezután Tarquinius Priscus uralkodott, a ki a circust építtette és a senatorok számát növelte, Sedechias nevű királyával együtt Judát is fogságba vitték a chaldaeusok. Ezekben a napokban nagyon sokan voltak Krisztus országának polgárai és különösen prófétái, a kik az Isten népét gonosz cselekedeteiért megrótták s előre megmondták a bekövetkezendő bajokat ; ezek közül némelyek a bűnös néppel fogságba hurczoltattak, másokat azonban az ellenség is saját kényükre-kedvükre hagyott. Jövendőlt pedig ezen napokban s írásban is hagyta az Isten államára nézve nagyon hasznos művét az Isten embere, Jeremiás ; ebben megírta az Istentől elfordult népnek bűneit s azt is, hogy csak 70 év mulva fog enyhülni a fogság, nemkülönben sokat megjövendőlt az egyház állapotáról és Krisztus eljöveteléről. Azt mondják, hogy akkor élt a mitylenei Pictacus, egy a hét bölcs közül ; mert a többi ötről azt közli Eusebius, hogy — az atheni Solon, a lacedaemoni Chilon, a korinthusi Periander, a lydiai Cleobolus s a pireneusi Bias — abban az időben éltek, mikor a zsidó nép fogságban volt. Ezek közül azonban örök emlékül könyveket egy sem hagyott maga után, kivéve Thales : a physikáról, és Solon : az athenieknek adott törvényekről.

8.**) — A theologusok után és ezek után, a kiket bölcseknek mondottam, támadtak a philosophusok, a kik jobban szerették magukat a philosophus vagyis a bölcseségkedvelő szerény nevén neveztetni, mintsem bölcseknek. Ezek közül az első, Pytagoras,

---

*) V. ö. Augustinus, De civ. Dei. XVIII. 24—26. — **) Augustinus, De civ. Dei. XVIII. 11. 24—25. 37.

a különbözőképpen csendülő kalapácsütésekből megállapította a zene hét hangjának különbözeteit és sok más dologban is nagyhasznú és híres férfiú lett. Ő utána Sokrates nevelt két férfiút, az összes philosophusok legdicsőbbjeit, a kik annyival élesebb elméjüek voltak nála, mint a mennyivel fiatalabbak, úgy, hogy mélyértelműségben tanítójukat is fölülmúlták, t. i. Plátont és Aristotilest. Közülök az egyik a Teremtőnek hatalmáról, bölcseségéről és jóságáról, nemkülönben a világ alkotásáról és az ember teremtéséről olyan világosan, olyan bölcsen és az igazsághoz olyan közeljáró módon értekezik, hogy ezért a mieink közül némelyek azt hiszik, hogy Egyiptomban Jeremiást hallotta és őtőle telt el a mi hitünkkel. A másik a logikát hat könyvre osztotta, azaz : a kategóriák, az értelmezésről az első analitika, topika, a második analitika s az elenchusok könyveire. Ezek közül az első az egyszerű terminusokról, a második az ítéletekről, a harmadik az ítéleteknek a következtetésre hasznos kapcsolásáról szól az ítélőképességet megtisztítva és felvértezve, a negyedik a módszerekről s a következtetés helyes útjáról, az ötödik a bizonyítás szükségszerűségéről, a hatodik a sophistikus álkövetkeztetésektől való óvakodásról ad oktatást, hogy ilyképpen a tökéletes philosophust ne csak az igazság megismerésének, hanem a hamisság elhárításának tudományára is kiművelje. Különben pedig, hogy őt kell e művészet vagyis tudomány feltaláló mesterének tartani, azzal ő maga is eldicsekszik az elenchusok végén ilyenféleképpen : *Szükséges pedig, hogy a saját magunk figyelmét se kerülje el, a mi ezen munka körül történik. Mert mind azon dolgok közül, mikre az emberek rájönnek, azokat, miket mint már előbb feldolgozottakat másoktól vettek át, csak részlegesen gyarapitják az illetők, a kik utóbb átveszik. A miket pedig eredetileg talál fel az ember, azok eleinte csekély gyarapodást szoktak mutatni, csakhogy sokkalta hasznosabbat annál, a mi gyarapodás utóbb származik belőlük. Mert hát bizonyára legnagyobb mindeneknek a kezdete s éppen azért, a mint mondani szokás, a legnehezebb is. Az embernek nagyon nehezére esik tehát annyira a legkisebbnek látszani nagyság tekintetében, mint a mennyire legderekabb tehetsége szerint. Mert ha a kezdet fel van találva, könnyű már ahhoz hozzáadni és gyarapítani a többit.*[1]) Hogy a következtetések szükségszerű kapcsolatát

---

[1]) Arist. Elench. II. 9.

anyagban és formában, a mikért a logikai munka történik, elsőül ő adta, arról szintén tanúságot tesz ugyanott, mondván : *A sillogismusokról egyáltalában nem volt előbb semmi mondani valónk, mint a mióta önemésztő erőfeszítéssel kutatva sok időt töltünk fárasztó munkában. Ha pedig megfontolgatván a dolgot, úgy látjuk, hogy ez a mű oly dolgokban, melyek szinte eredeti új vívmányok, elegendőképpen bővelkedik más munkák felett, melyek inkább a készen átvett tudományból gyarapodtak meg, akkor valamennyiteknek, vagy azoknak is, kik e művet hallják, nem marad más tennivalótok, mint a hiányokat tudós munkával pótolni, az általam feltalált eredményekért pedig sok hálával lenni.*

Innen van, hogy ámbár ő előtte is használták a sillogismust, mégis nem szükségszerűségből, hanem szinte csak esetlegesen történt a következtetés, azaz úgy, hogy nem mindig így, hanem olykor így, olykor meg nem így. Ilyképpen van Plátonnak az a sillogismusa is, melyet Boetius a »peri hermenias« magyarázatában említ. *Az érzékek,* úgymond, *nem érik fel az állag ismeretét. A mi valamit fel nem ér, az magának az igazságnak ismeretét sem éri fel.* Az érzékelés tehát az igazságnak ismeretét nem érné fel. De hogy ez így meg nem állhat, szükségszerű okfejtésekkel az első analitikában bizonyítja. Ezeket Aristotilesről. Valószínűnek látszik azonban, hogy Pláton, a ki az előbb jelzett Aristotilesnek Sokratesnél nemcsak tanulótársa, hanem Sokrates halála után tanítómestere is volt, jóval későbben Jeremiás után élt, és pedig azért, mert a fogságideje táján éltek a σόφος-ok, azaz a bölcsek, a kik a philosophusokat megelőzték. Éppen nem helytelenül vélekedtek azok, a kik azt mondták, hogy Pláton a többi philosophusokkal együtt természetes tehetségénél fogva a világnak látható jelenségei által felfogta a láthatatlan dolgokat is. Mert hiszen az isteni természetről, a miket csak emberi értelemmel kikutatni lehet, mindeneket feltalálták, kivéve azokat a dolgokat, melyekben a legfőbb üdvösség rejlik s melyeket Jézus Krisztus kegyelme által a szelid szívűek ismernek meg. Azért idézi Ágoston : *Kezdetben vala az ige*[1]) s aztán azt mondja, hogy mindazokat, miket mélységes értelmű írásában az evangelista előad, egészen azon helyig, a hol a megtestesülés titkáról kezd beszélni, ő megtalálta Plátonban.

---

[1]) János I. I.

9.*) — Abban az időben, mikor az Isten népe Babyloniában fogva tartaték, a rómaiak államát is Tarquinius Superbus igazságtalan uralkodásának elhatalmasodása nyomorgatta. Egyéb kegyetlen tettei után különösen az a gaz merénylet, melyet fia a legtisztább erényű asszony, Lukréczia irányában elkövetett s melyet ő, mint atya, csalárdul palástolt, volt az ő kiűzetésének legjogosabb oka. Ezen asszony tisztaságának nem csekély bizonysága volt az, hogy mikor a zsarnok erőszakosságát elkerülni nem tudta, saját kezét emelte maga ellen. Azért szépen írta valaki :[1])

Átveri hű keblét Lukréczia önkeze tőrrel.
Halld, míg vére folyik, tiszta erénye szavát :
Meg nem adám magamat zsarnoknak ; vér a tanúm rá !
Testem a sírba leszáll, lelkem az Isten elé.

10.**) — Kiűzvén királyságából Tarquiniust, a rómaiak, a királynak még nevét is kiátkozva, consulokat választottak maguknak, hogy azok inkább csak gondját viseljék az államnak, mintsem hogy uralkodjanak. Igy tehát a Város alapítása után a 244. évben megteszik első consulnak Brutust, a ki az előző királyok gonoszságát utánozva, megölette fiait és feleségének fivéreit, a Vitelliusokat. Mások viszont azt mondják, hogy ezt igazságérzetének túlbuzgóságában cselekedte, tudniillik azért, hogy ez által ne családi ügyeiért, hanem az állam ügyéért való rajongását mutassa. Azt is mondják, hogy éppen ezért fiai helyébe a római népet fogadta örökbe. Tarquinius pedig az etruskok királyának Porsennának segítségével három éven át ostromolta a Várost, s el is foglalta volna vagy ismét hatalma alá hajtotta volna, hacsak a fent nevezett király a kezét tűz felett égető Muciusnak tűrő lelke által, vagy talán a Tiberis folyót átúszó hajadonnak, Cloeliának vakmerősége által gondolkodóba ejtve, az ostromzárt fel nem oldotta volna. Mucius ugyanis más rómaiakkal összeesküdött vala, hogy meg fogja ölni a királyt ; de mikor a táborba jött, elfogták a katonák s mivel így fogadását nem

---

*) V. ö. Augustinus, De civ. Dei. XVIII. 25. — [1]) Ismeretlen költő. E verset régente Ovidiusnak tulajdonították. — **) V. ö. Jordanis Romana ; Orosius, Hist. I. 10., II. 4—5 ; Uraug. Ekk. (Chron. Frutolfi) MG. SS. VI. 55.

teljesíthette, a király jelenlétében tüzön elégette jobbját: *Ime tudd meg,* — így szólt — *hogy mily férfiú kezétől menekültél meg. Csakhogy halálodra háromszázan esküdtünk meg.* Cloelia pedig, a ki egyike volt a túszoknak, titkon kiosonva a táborból, átúszta a Tiberist. A király tehát, a mint mondám, úgy annak a férfiúnak kíntűrése, mint a leánynak merészsége által meghatva, a Várostól visszavonult. Ez volt első kora, mintegy gyermekkora a római népnek.

11.*) — Eközben, míg Tarquinius hol erőszakossággal, hol háborúval szorongatta a Várost, Cyrus, a kit feljebb említettem, a Kelet birodalmát messze bekalandozván, annak főhelyét Babyloniát háborúval támadta meg. Mikor ott katonáinak egyike nagy lelki felbuzdulásában megkísérelte átúszni a Ganges folyót, melyet megváltozott néven a paradicsom négy folyója egyikének mondanak, a folyó erős sodrát ki nem bírva, elmerült. A király elhatározta, hogy amaz ifjú iránt való szeretetből bosszút áll a folyón s azért azt 460 ágba szétvezetvén, még vénasszonyi lábbal is átgázolhatóvá tette. Ugyanezzel a műszaki készségével a Babylonia közepén átfolyó Eufratest is levezette régi medréből. Igy aztán, csodák-csodája, bevette azt a legnagyobb és legvirágzóbb várost alapítása utáni 1400. évében. Ennek úgy fekvéséről mint feldúlásáról Orosius szavait láttam jónak ideigtatni; azt mondja ugyanis; *Elfoglalta azt a várost, melyről halandó emberek szinte hihetetlennek tartották, hogy akár emberi munkával, akár emberi hősiességgel lerombolható volna.* Lejjebb pedig: *Babylon elfoglalása bizonyítja, hogy a mit csak emberi kéz készített, azt az idő mind ledöntheti és felemésztheti.* A fekvéséről szintén így szól: *Ez a város a sík mezőn mindenünnen szembetűnik; terepviszonyainál fogva egy nagyon széles tábor képét mutatja, párhuzamos falak között négyszögben elrendezve. Falainak aránya, erőssége és nagysága alig hihető, azaz szélességük 50 könyöknyi, magasságuk csak négy. Egyébiránt a város kerülete 480 stadiummal kerülhető meg; a fal maga égetett téglából és közbeöntött földszurokból van tömörítve; kívülről pedig egy szélesen tátongó árok folyóvíz módjára folyja körül. A falak homlokzata felől száz vaskapú van. Szélessége pedig akkora, hogy noha a falpárkányok tetején mindkét oldalról arányosan a védő katonák lakásai vannak*

---

*) V. ö. Orosius, Hist. II. 6—10.

elhelyezve, a középső területen húszával férnek el négylovas harczi szekerek. A falakon belül a házak háromemeletesek és égbe meredő magasságukkal csodálatot keltenek. Cyrus ezt a hatalmas nagy várost elfoglalván, Krőzust is, Lydia híres nagy királyát, ki a város segítségére jött vala, de megijedvén, megfutamodott, üldözőbe vette, legyőzte s királyságától és életétől is megfosztotta.

12.*) — Nem sok idővel azelőtt prófétált Babylon földjén Ezechiel és Dániel. Közülök az első a lelki templomról, a mely az egyház, továbbá a négy állat látományáról írt egy mélységes, de egyszermind nagyon homályos értelmű jövendölést. A másik kiváló bölcseségű férfiú pedig, a ki ezért a jámbor óhajtások emberének is neveztetett, megírta próféta lelkével a királyságok változandóságáról a legvilágosabb apokalypsist. Az Antikrisztus időiről, a holtak feltámadásáról, az utolsó ítéletről és Krisztus országának örökké való fennmaradásáról titokzatos prófétai szellemben mindketten sok hasznos és lelkünk üdvösségére vonatkozó dolgot írtak. Dániel történetéből[1]) tudjuk, hogy Habakuk is abban az időben írt Judeában, mikor ezek Babylonban prófétáltak. Ez azért, mert az Isten népét jogtalanul elnyomva és nyomorultan idegenben élni, elnyomóit pedig uralkodni és boldogulni látta, kifakadt még az Úr ellen is oly nagy vakmerőséggel, hogy szinte kimondta, hogy az Úr az emberek dolgaival nem törődik, vagy legalább is nem egyenlő mértékkel mér ; vagy talán inkább csak csodálta az Úrnak ezek irányában való türelmét, s nem is kételkedett az ő gondviselésében és igazságos voltában. Ezért őt önmagával küzködőnek is nevezték. Egy szerfölött szép éneket is szerzett, a melyben a megtestesülésnek, szenvedésnek, az Úr második eljövetelének, a zsidó nép kivetésének és a pogány népek meghívatásának megfontolása közben elárulja, hogy le van sujtva a borzadálytól s felsóhajt : *Uram, hallottam !*[2])

13.**)—De mivel már úgy is említettem, hogy Dániel a királyságok változandóságáról egy prófétai históriát szerzett, érdemesnek találtam idejegyezni belőle valamit. Mikor ugyanis a babyloniak királyának álmát megfejtette, így szólt : *Te vagy, ó király, az arany fő, a melyet láttál. Te utánad támad egy másik királyság,*

---

*) V. ö. Augustinus. De civ. Dei. XVIII. 31—32. 34. —[1]) 14. 32. — [2]) Hab. 3. 2. — **) V. ö. Orosius, Hist. II. 1. —

kisebb tenálad; azután ismét egy másik és ezután egy negyedik, a mely, mivelhogy legharcziasabb lesz, a mindeneket felaprító vashoz hasonlítható.[1]) Lám csak, miként nevezte el a próféta a négy említett ország elsőjét nagy tekintélye után az aranyról, s a két közbűleső után a negyediket hatalma s az egész földkerekségét elnyomó hadi ereje miatt vasnak. Az első és a negyedik a babyloniak és a rómaiak leghatalmasabb birodalmai, melyeket feljebb említettem: ezek elsőjének a Keleten való letüntével, a perzsák és görögök uralmának közbejötte után, feltűnt a Nyugaton a másik, melyet már gyakran említettem; ámbár némelyek a perzsák uralmát s egyszersmind a médekét és chaldaeusokét is a babyloni uralomhoz számítva, a második helyre az afrikai uralmat tették a világ négy főbirodalma között, úgy, hogy mintegy a világ négy sarka szerint állapítsák meg a világ négy birodalmát is: t. i. a Keletnek osztva be a babyloni, a Délnek az afrikai, az Északnak a maczedoni, a Nyugatnak a római országlást. A mit pedig ugyanaz a próféta tovább folytat és elmondja, hogy ez a birodalom, melyet a vashoz hasonlított, lábaiban, a mely rész az emberi test végtagjairól vett hasonlat szerint a véget szokta jelölni, félig vasból való, félig cserépből való volt, mígnem kezek beavatkozása nélkül egy a hegyből kiszakadt kő által megüttetvén, alapostul összeomlott, — azt Isten segedelmével a maga helyén szintén el fogom mondani. Mi ugyanis annak vége felé helyeztetvén immár tapasztaljuk is azt, a mi róla előre megmondatott s a mi a legközelebbi időben bekövetkezendő dolog még hátra van, azt félelemmel várjuk.

14.*) — Cyrus annyi diadal után kevélységében felfuvalkodva, kétszázezernyi sereggel megtámadta Scythiát, melynek trónján akkor Thameris királynő ült. Miután az Araxis folyón átkelt, tábort ütött s aztán ravaszul kicsalván a scythákat, a királynő seregének egy harmadát a fiával együtt felkonczolta. Ezen dologért az az asszony Cyrust furfangosan tőrbe csalta s egész seregével együtt annyira tönkretette, hogy, mint mondják, annak a rettenetes nagy vereségnek még hírvivője sem maradt. Azt is mondják, hogy a fejét egy emberi vérrel megtöltött tömlőbe vetvén, neménak szelídségéből kivetkőzve, így fakadt

---

[1]) Dániel 2. 38—40. — *) V. ö. Augustinus, De civ. Dei. XVIII. 26; Orosius, Hist. II. 7.

ki : *Lakjál jól vérrel, melyre szomjaztál !* Csodálatos és szánalomra gerjesztő eset ez, nem is csak afféle végzetes következménynek, hanem az Isten rejtett ítéletének tulajdonítható. Ki ne döbbenne meg, ezeket hallván ? Avagy kinek akár kőből való szívét is ne lágyítaná Isten szeretetére s e világ megvetésére az ily csodálatos és siralmas eset ? Hiszen íme, egész Keletnek hatalmas férfiát, magának Babyloniának is diadalmas legyőzőjét, a kit rendkívüli férfiasságáért jóval Krisztus előtt eljövendőnek Isaiás is megjósolt,[1]) a kinek ugyanazon próféta szerint az Úr alávetette a népeket, a ki elől futottak a vert királyok, a ki vas kapukat és vas zárakat tört meg : ezt, mondom, ki nemcsak száraz földeknek, hanem a vizeknek is félelmetes volt, ezt egy gyenge és törékeny nembeli asszony tőrbe csalja és seregének oly végtelen tömegével együtt megdönti s elpusztítja. Mit szóljunk ezekhez mi, a kik szeretünk e világhoz ragaszkodni, mikor nemcsak láthatjuk, hanem — úgyszólván — öklünkkel tapogathatjuk, mily nyomorult a halandók sorsa, s mi mégis úgy odatapadunk az esendőkhöz és mulandókhoz, mint valamely szilárdan álló s örökre fennmaradó dolgokhoz ? Nem is rónám ezt fel a Mindenható keményszívűségének, hanem inkább az ő jóságának és irgalmasságának tulajdonítanám, mely szerint azért rejtette a halandók minden dolgaiba ezt a nyomorúságot, hogy általa minket a maga szeretetére s a mennybeli állam örökös lakhelyébe hívjon. Ez tehát Cyrus, a ki, midőn a zsidók eléje terjesztették Isaiásnak azt a bizonyságát, melyet feljebb jeleztem, — mint Jeromos mondja — csakugyan megenyhítette fogságukat, miután Judának Jechoniás alatti első fogságától az előbb említett Jeromosnok Ezechiel jövendöléséhez fűzött számítása szerint betelt a 40 év, a mely a templom lerombolásától a harminczadik volt.

15.*) — Cyrus után következett az ő fia Cambises, a ki a vallás megcsúfolásáért s különösen az egyiptomiak szentségeinek és szertartásainak megsértéséért halállal bűnhődött. Ezt némelyek második Nabuchodonozornak mondják s hogy azok a dolgok, melyek Judith könyvében olvashatók,[2]) ő alatta történtek, különösen mivel a rómaiak történetében az áll, hogy Tarquinius

---

[1]) Is. 45. 1. — *) V. ö. Josephus, Antiquitates Jud. XI. 2 ; Augustinus, De civ. Dei. XVIII. 20. 26 ; Orosius, Hist. II. 8 ; Chron. Frutolfi Mich. (Uraug. Ekk. MG. SS. VI. 56.). — [2]) Jud. 1. 5.

Superbus időiben ölte meg a tiszta erényű Judith Holofernest; de még azt is állítják, hogy Cambises első éve a Tarquinius uralkodásának 18-ik éve volt. Ilyképpen ez a két legtisztább nő, Judith és Lukreczia, egymás kortársának találtatik. Ámde felmerül az a kérdés, melyet azok, a kik ezt állítják, megoldani nem tudnak, hogy tudniillik Cambisesnek ezen dolgai, mikor ő csak 8 évig uralkodott, miképpen egyeztethetők meg azzal, a mi Judith könyvében áll, hogy az a vállalkozás Nabuchodonozor uralkodásának 12-ik évében kezdődött? Továbbá ki legyen a médeknek az a királya, Arfaxat, a kiről ugyanaz a könyv azt állítja, hogy a fent említett király által legyőzetett. Mindezeknek pedig legkevésbbé sem adnának hitelt, ha csak Josephusért nem, a ki a *Régiségek* tizenegyedik könyvében rosszakaratúnak nevezi őt s ugyanott hivatkozik arra is, hogy az illető Jeruzsálem ellen levelet bocsátott ki, a melyben azt a királyok ellenségének és lázongónak bélyegzi meg s megtiltja, hogy valaha megint felépíthessék. Viszont azonban Ágoston az Isten államáról szóló könyvében azt mondja, hogy azok a dolgok, a melyek a Judith könyvében vannak megírva, Cyrus alatt történtek; de ámbár az évszám nem mond ellent s ámbár, a király nevének megváltoztatásától eltekintve, a médeken aratott győzelemből is ugyanaz világlanék ki, mégis valószínűbb, hogy azok a dolgok az ő fia, Cambises alatt estek meg, a kit Josephus ama nép ellenségének mond, mintsem ő alatta, a ki a fogság megenyhítésével nemcsak szörnyűséget nem tanusított az Isten népe iránt, hanem inkább a legnagyobb emberiességet. Az előbb jelzett kérdés boga pedig megoldható oly módon, hogy a következő — Josephus szerint — három év a mágusok évei, a kikről más történetek azt mondják, hogy csak hét hónapig kormányoztak, Cambises uralkodásához számíttatnának s így csakugyan 12-ik évének eleje táján történt volna az a Judith könyvebeli fent jelzett vállalkozás. Cambises, a mint mondják, Egyiptomban egy új Babyloniát szervezett, melyet t. i. hajdan az argivok királya, Apis alapított vala s melyet Memphisnek hívtak.

16.*) — Cambises halála után, mikor a mágusok tolakodtak be az ő királyságába, Dárius, egy azok közül, a kik a mágusok

---

*) V. ö. Augustinus, De civ. Dei. XVII. 24., XVIII. 26. 35. 45; Orosius, Hist. II. 8; Josephus Antiquitates Jud. XI. 3.

vakmerőségét megfékezték, közmegegyezéssel királylyá választatott. Ezekről a mágusokról, hét úrnak nevezvén őket, azt mondja Josephus a *Régiségek* 11. könyvében, hogy három évig uralkodtak; Eusebius szerint ellenben hárman voltak és 7 hónapig kormányoztak. Dárius pedig azért, mert az igaz Istennek titkon fogadalmat tett vala, hogy a mennyiben az ő segedelmével királyságra emelkedik, az ő népét a maga születése napján szabadon fogja bocsátani, a zsidók fogságát teljesen feloldotta s megengedte, hogy a templomot újra felépítsék. Ugyanakkor szabadultak fel teljesen a rómaiak is a Tarquiniusok igazságtalan uralma alól. Prófétáltak akkor az utolsó próféták: Aggaeus, Zachariás, Malachiás. Mikor pedig egyikük az egyházról ezt, mondta: *Ennek a háznak utóbbi dicsősége nagyobb lesz, mint az előbbi,*[1]) a zsidók ezt amaz anyagi templomról mondottnak vélvén, hiú reményükben megcsalatkoztak. Úgy találjuk, hogy ugyanazon időkben élt Esdrás, az író is, a kit némelyek szeretnének a nevezett próféták egyikének tartani s a ki nagyon hasznos szolgálatot tett a törvény könyveinek a zsoltárok fejezeteinek felujításával. Igy aztán attól az időtől kezdve, vagyis Zorobabeltől és Jézustól, a nagy paptól egészen Keresztelő Jánosig, sem próféták nem jövendöltek, sem a királyság nem virágzott; és Jézusnak Syrach fiának kivételével, a ki Salamon művét követve megírta azt a könyvet, melyet *Bölcseség könyvének* neveznek; továbbá a Machabaeusok kivételével, a kik közül némelyek béketűrésükkel, mások vitézségükkel állottak helyt hősiesen az Isten törvényeért, keveseket fogsz találni, a kik szóval avagy tettel rászolgáltak volna, hogy Jeruzsálem kipróbált polgárai közé számíttassanak. Voltak ugyan utóbb is királyaik, a kiket a maguk helyén fel fogok hozni, de nem oly híresek, hogy az előzők sorába való számítást megérdemelnék. Dárius először megfékezte a babyloniakat, a kik a perzsák uralmának igáját le akarták rázni; azután a scythák királyának, Antyrusnak üzent háborút, azért, mert a leányát nem akarta neki házastársul adni. Hétszázezer fegyverest küldött veszedelembe egyetlen asszonyka szerelméért, s miután ott nyolczvanezeret elvesztett, az athéniek ellen mozgósította hadikészültségét, azért, mert azok a scytháknak segítségül küldték az ioniakat. Az athéniek tehát tízezer

[1]) Agg. 2. 10.

emberükkel szembeszálltak a marathoni mezőkön egy oly nagy hadsereggel, melynek 700 ezeréből csak a Scythiában elesett 80 ezer hiányzott, és megölvén belőle, csodák csodája, 200 ezeret, a többieket megfutamodásra kényszeritették. Mikor pedig ezután Dárius ismét megújította a háborút, meghalt az útban és következett utána az ő fia, Xerxes.

17.*) — A Város alapításától a 275-ik évben, mikor paráznaságáért élve temették sírba Vesta szűzét, Popiliát, atyja után trónralépve Xerxes háborúra készült az athéniek ellen. Únom ugyan itt a nyavalyák kibogozhatatlan szövevényét fonni; csak úgy összefoglalólag hadd érintsem mégis a halandók nyomorúságainak feltüntetése végett. Akkor történt ugyanis, hogy Xerxessel és megszámlálhatlan, hihetetlen nagyságú seregével, a mely állítólag körülbelül egy millió fegyverből, ezerkétszáz vértes orrú hajóból és háromezer teherszállító hajóból állott, a Thermopylae szorosában szembeszállott Leonidas, a spártaiak királya, nagyon kevés, csak négyezer emberrel és három napig állotta a harczot. A negyedik napon aztán Leonidas, mikor mindenünnen körülözönleni látta az ellenséget, elbocsátván szövetségeseit, a saját katonáit, a kik csak hatszázan voltak, amaz emlékezetes szózattal lelkesítette: *Reggelizzetek; az estebédetek úgyis az alvilágban lesz.* És volt bátorsága megtámadni azt az óriási sereget és egyfolytában egész éjen át is, sőt a következő nap egy részében is mindig csak vágta az ellenséget, annyira, hogy emberei nem az ellenfelek csapásaitól, — hiszen azok senki ellen nem védekezve, csakúgy vagdalkoztak, egymáson is sebeket ütve — hanem saját fáradalmaiktól kimerülve, győztesen bár s nem halálos ütéseket kapva, hanem halált osztogatva dűltek a halálba. Ily módon halt meg Leonidas övéivel. Xerxes pedig kétszeresen legyőzetve, tengeri ütközetre készül; de aztán megrettenve az athéniek várától és a görögök vitézségétől, a sereget Mardoniusra hagyja s ő maga Abydusnál egy hajócskára szállva, csak egyetlen hívétől kísérve, visszatér Perzsiába. Mardonius Boeotiában megütközvén a görögökkel, csapatait elvesztvén, fejeldelmi kincsekben bővelkedő tábora is martalékul esvén, kevesed magával, mint valami csupaszon menekülő hajótörött, megfutamodni kényszerült. És csodák-csodája! a perzsák serege,

---

*) V. ö. Orosius, Hist. II. 4. 8—11. 25.; Historia Miscella I. 19,

a mely ugyanazon a napon Monimicales vezérlete alatt Ázsiában hadakozott, társainak ily nagy veszedelmét ugyanazon nap déli óráiban a két helynek oly nagy távolságáról is meghallotta s meghallván, kétségbeesett és futásnak eredt. Ilyképpen úgy találod, hogy ez alatt s a megelőző két király alatt csak annak az egy országnak testéből egy millió és kilenczszázezer emberélet szakadt ki három háborúban: Görögország is ezt a győzelmet csak övéinek halála és a legnagyobb válság árán szerezte meg. Xerxes ennyi szerencsétlenül viselt háború után, övéinek megvetésétől is sújtva, Artabanus nevű helytartója által megöletik. Miután Artabanus is kimúlt a királyságból, következett utána egy Xerxes és ennek utána ismét egy Xerxes és azután Sogdianus és így következőleg Dárius, a ki melléknevén Nothusnak hivatik.

18.*)—A Város alapítása után a 260. évben, mikor a háborúk egy kis ideig szüneteltek, nagyon nagy dögvész pusztította a Városban nem is annyira a kisebbeket, mint inkább a consuli és katonai tisztséget viselt férfiakat. Azt mondják, hogy ezt a dögvészt csodajel előzte meg olyképpen, hogy a mennybolt égni látszott. Elpusztult akkor két consularis férfi, Butius és Servilius, pedig ez a nyavalya már négy évvel azelőtt is pusztította a Várost. Ezt a veszedelmet a következő évben egy másik is követte. Egy Herbonius nevü sabin férfi vezérlete alatt ugyanis fellázadtak uraik ellen és a száműzött polgárok ellen a féktelen rabszolgák és felgyujtották a Capitoliumot. Midőn pedig ezeket a nagy vitézségű Valerius consul meg akarta fékezni, csak a maga nyomorult halálával arathatott diadalt a rabszolgákon. Az ezután következő évben az equusokkal és volscusokkal voltak szerencsétlen harczok. Minutius consul ugyanis, a ki velük harczba szállt, legyőzetett; majd meg a hidegtől és éhségtől szenvedő seregével együtt ostromzárral vétetett körül. Ezért tehát Quintus Cincinnatust kellett az eke szarvától a hatalomra meghívni, a ki aztán visszavervén az ellenséget, fel is oldotta az ostromzárt s ökrök igáit rakva az equusok nyakába s a legyőzötteket maga előtt hajtva, úgy a mint volt, parasztruhában vonult be győztesen a Városba. Már akkor, kezdetleges viszonyai

*) V. ö. Uraug. Ekk. (Chronica Frutolfi Mich.). MG. SS. VI. 59; Orosius, Hist. II. 12.

között annak a Városnak, mely hivatva volt az egész földkerekség főhatalmát megszerezni, kitűnt, hogy Isten a világ igénytelen erőit szemelte ki arra, hogy megdöntse velük a hatalmasokat.[1])

19.*) — A Város alapításától számított 335. évben úgy Siciliában, mint Görögországban háborúk súlyos válságai törtek ki, és pedig Siciliában a cataniabeliek és syracusaiak között, Görögországban ellenben a lacedaemoniak, thébaiak, spártaiak és athéniek meg a perzsa királyok, Xerxes, Dárius Nothus és Artaxerxes között, mely utóbbiról későbben fogok szólani. A perzsák ugyanis az athéniek iránti gyülöletből felizgatták ellenük az említett városokat is. S ez a veszedelem annyira kezdett már elharapózni, hogy az athénieknek ama nagytekintélyű és nagyhírű városa, a mely nem kevésbbé virágzott fel övéinek bölcseségéből, mint vitézségéből, majdnem alapostul feldúlatott, úgy, hogy már a más helyre való áttelepedésről is tanakodtak, miről a római ékesszólás legnagyobb mestere, Tullius, a *Kötelességekről* írott könyvében ily módon tanúskodik : [2]) *Az athéniek, mikor a perzsák támadását már semmiképpen sem tudták elhárítani s mikor elhatározták, hogy a várost odahagyva s feleségeiket és gyermekeiket Troezenben letéve, hajókra szállanak és Görögország szabadságát hajóhaddal védik meg: akkor azt a bizonyos Cirsilust, a ki azt tanácsolta, hogy a városban maradjanak és fogadják be Xerxest, agyonkövezték.* Ugyanő az ismét végső válságba sodort athénieknek becsületességét magasztalva így szólt [3]) : *Themistocles azon háborúbeli győzelme után, melyet a perzsákkal vívott vala, azt mondta a népgyűlésben, hogy neki van egy a házára nézve nagyon üdvös terve, de annak nem szabad nyilvánosságra kerülni, s azért azt kívánta, hogy a nép bizzon meg valakit, a kivel azt közölje. Megbízták Aristidest. Ennek elmondja amaz : a lacedaemoniak hajóhadát, a mely Getheum alatt horgonyoz, fel lehetne gyujtani, minek megtörtöntével szükségképpen megtörik a lacedaemoniak ereje. Miután ezt Aristides meghallgatta, nagy várakozásra elment a népgyűlésbe s kijelentette, hogy a terv, melyet Themistocles ajánlott, nagyon hasznos, de legkevésbbé sem tisztességes. Az athéniek pedig azt, a mi nem tisztessé-*

---

[1]) Kor. I. 1. 27. — *) V. ö. Orosius, Hist. II. 14—15. 17. — [2]) Cic. De off. III. 11. — [3]) Cic. De off. III. 11. 49.

ges, hasznosnak sem tartották s az egész ügyet meg sem hallgatták, hanem Aristides szavára elutasították. A minden népek között legbölcsebb athéniek is csak a saját kárukon okulva tanulták meg végre, hogy miként a kicsiny dolgokat is erősekké növeszti az egyetértés, azonképpen a legnagyobbakat is szétbomlasztja az egyenetlenkedés. Ebből pedig kiviláglik, hogy olykor a legbölcsebbek is többre mennek az élet tapasztalataival, mint a tudósok bölcs tanaival. Különben ezt a történetet, melyet mások terjengősen szoktak elmondani, én a rövidség okáért eléggé felgyűrtem. Azt tartják, hogy Sokrates a philosophusok őse is ezen bajoktól indíttatva mérgezte meg magát. Róla különben úgy találjuk, hogy írott könyveknek semminemű emlékét sem hagyta maga után. Ezért általános hagyomány az ő efféle mondása: *Szívesebben írok emberek szívébe, mint kimúlt állatok bőrére.* Nevezetesek ezek az idők Athenae bevételéről, Dárius perzsa király haláláról, továbbá Dionysiusnak, a siciliai zsarnoknak számkivetéséről. Sicilia ugyanis eleinte a Cyclopsoknak, utóbb pedig mind e mai napig zsarnokoknak volt nevelő házája, a kik közül az előbbiek emberhússal, az utóbbiak emberek megkínzásával szerettek jóllakni. Erről a Dionysiusról is azt közli Tullius,[1]) hogy övéi iránt való iszonyú kegyetlensége miatt senkiben sem bízott és senkiről semmi jót feltételezni nem mervén, a borbély borotvájától is annyira félt, hogy inkább izzó szénnel perzselte le szakállát.

20.*) — Dárius meghalván, két fiút hagyott maga után, Artaxerxest és Cyrust. Midőn pedig ezek a királyságért mérkőztek s már mindkét részről sok embert vesztettek, a súlyosan megsebzett Artaxerxest csak lovának gyorsasága menti meg, Cyrust pedig megöli bátyjának serege s így veti végét a küzdelemnek. Artaxerxes tehát győzelmet aratott ugyan, de uralmát mégis csak testvérgyilkossággal erősítette meg. Ez tehát Artaxerxes, a ki Assuerusnak is említtetik s a ki alatt történtnek mondják az Eszter és Mardochaeus történetét, a mikor Izrael egész népe megszabadult halálos veszedelméből s visszabocsáttatott ősi szabadságába, betelvén Jeromosnak Ezechiel jövendöléséhez fűzött számítása szerint az első fogságtól a 290. esztendő. Abban az időben földrengés rázta meg Siciliát s az Aetna kitörése

---

[1]) Cic. de off. II. 7. 25. — *) V. ö. Orosius, Hist. II. 18.

szántóföldeket és mezei lakokat pusztított el. Akkor szakadt el Athlantis városa is a szárazföldtől és lett szigetté. Az athéniek maradékait is nyomorult módon dögvész pusztította el. Lásd e minden nyomorúsággal teljes időket!

21.*) — A Város alapításától a 364. évben a senoni gallusok Brenno vezérlete alatt Róma ellen mozgosítják hadi készültségüket s visszautasítván a követeket, a kiket béke kieszközléséért küldtek vala hozzájuk, nemkülönben abbahagyván a most Tusciának nevezett Clusium városának ostromlását, a rómaiak vesztére sietnek. Hogy pedig Fabius, a rómaiak consula, mikor velük szembeszállott, övéinek mekkora vereségével futamodott meg, annak tanúja az Allia folyó. De még ezzel nem volt vége a nyomorúságnak. A gallusok behatolván a Városba, sem attól nem rettentek vissza, hogy azt tűzvészszel elhamvaszszák, sem attól, hogy a házaikban kőbálványok módjára megdermedve ülő öregeket a házak romjai alá temessék. Sőt üldözőbe vették az ifjakat is, a kik csak ezeren maradtak életben és a Capitoliumba menekültek; s nem is akarták előbb abbahagyni annak ostromlását, a míg ezer arany talentumnyi békedíjjal visszatérésre nem bírták őket. Ilyen bajoktól sujtva, már arra is gondoltak a rómaiak, hogy máshová költöznek lakni.

22.**) — Ezekben a napokban Artaxerxes, a perzsák királya, kiadta a rendeletet, hogy egész Görögország nyugodjék meg a fegyverektől, hozzátéve azt is, hogy a béke megbontóját fegyverrel fogja sujtani. Ezt pedig annál könnyebben megtehette, mivel annyi háborúnak különféle esélyeibe már úgy is belefáradtak mindenek és megundorodtak a harczoktól s a béke enyhületében óhajtottak lélekzetet venni. És mégis, a lacedaemoniak, mint afféle nagyon nyughatatlan vérű emberek, és nagyon is dicsőségre vágyó görögök, azon való gőgjükben is felfuvalkodva, hogy ezelőtt az athénieket háborúban elnyomták, megkísérlették az egész Keletet háborúba keverni. Ezért Artaxerxes király, meg akarván zabolázni kevélységüket, sereget adott az athéni Cononnak, a ki nála élt száműzetésben s

*) V. ö. Orosius, Hist. II. 19; Uraug. Ekk. (Chron. Frut. Mich.) MG. SS. VI. 59; Jordanis Romana. — **) V. ö. Orosius, Hist. III. 1—6; Chron. Frutolfi i. h. 60.

elküldte őt a perzsák csapataival a lacedaemoniak ellen. A lacedaemoniak viszont Herciniótól, az egyiptomi királytól kérve és kapva segélyt, és szövetségeseiknek csapatait is mindenünnen összevonva, készülnek a háborúra és Agesilaust, a sánta lábút, de vitéz karút választják maguknak vezérükké. Igy tehát kipróbált vitézségű férfiak, Conon és Agesilaus, ütköztek meg és nagy hévvel nagyon sokáig harczoltak mind két seregnek bő vérontásával, de mégis győzetlenül, csak egymást agyonfárasztva mentek szét mindketten. Conon perzsa csapatokkal ismét megerősítve, a lacedaemoniak szántóföldjeit és mezei tanyáit pusztítgatta. És hogy sok időt ne vesztegessek, miután mindkét részről nagyon sok, nagyon változó és kétes győzelmű háborút viseltek, a háborúk válságai folytán a lacedaemoniaknak az a legvirágzóbb és leginkább dicsőségért sóvárgó városa annyira lehanyatlott, hogy egész ifjúsága elpusztulván, alig találtak benne 100 öreget. Mikor aztán Conon viszatért Athenaeba, övéi a legnagyobb örömmel fogadták, csak ő maga volt szomorú a város pusztasága miatt. Hanem aztán a lacedaemoniaktól szedett zsákmánynyal töltötte meg a lacedaemoniak által kifosztogatott várost, s a melyet azelőtt a perzsák hamvasztottak el, azt az ő kérelmére ismét a perzsák építették fel újra. Nem sok idő multával ezután a rómaiak, a kiket a volscusok, faliscusok, equusok és sutrionok 70 éven át sok veszedelemmel megsanyargattak, végre elfoglalván az ő városaikat, Camillus vezérlete alatt végét vetették a küzdelemnek. A praenestebelieket is, a kik gyakran egészen a Város kapui elé jöttek, legyőzték Titus Quintus vezérlete alatt az Allia folyó melletti csatában. Ugyanazon időtájt ismét dögvész pusztítja Rómát; a következő évben pedig szörnyű csodadolog történt. Egy förtelmes barlang, azaz földnyílás tűnt fel a fórum közepén s az istenek jósdai válasza szerint azt várta, hogy élő ember vesse bele magát fejjel. Eleget tett a szörnyeteges üregnek egy M. Curtius nevű katona, a ki azzal, hogy fegyveresen beléje vetette magát, a halála árán elzárta azt a borzalmas nyílást. Rómában akkor a főpapok javaslata folytán az istenek megengesztelésére színi játékokat rendeztek. Abban az időben a gallusok megint csak Róma vesztére törve, óriási nagy sereggel a város előtt a negyedik jelzőkőnél helyezkedtek el. Szembe szállott velük a római sereg élén Titus Quintus, a ki a legyőzött és megfutamított

barbárokat hazájukba visszatérni kényszerítette. Mikor pedig újrafelszerelt csapatokkal megint visszajöttek, a rómaiak újból legyőzték őket.

23.*) — A Város alapításától számított 402. évben eljöttek Rómába a karthagóiak követei, küldöttei annak a városnak, mely mint egész Afrikának főhelye hosszában, széltében mindeneknek parancsolt, s ez a két állam egymás között erős szövetséget kötött. Akkor történt az is, hogy az éjszaka kelleténél hosszabbra nyúlt és hogy köves jégeső valóságos kövekkel verte el Róma földjét. Ugyanazon napokban Artaxerxes, a ki Ochusnak is neveztetik, Sidont, Egyiptomot és Syriát a maga birodalmához csatolván, a zsidók közül is nagyon sokat a Kaspitenger mögötti Hircaniában kényszerített letelepedni s ezekről azt mondják, hogy már nagy néppé növekedtek, s azt hiszik róluk, hogy majd az Antikrisztus napjaiban ki fognak onnan törni.

24.**) — Úgy vélem, ideje már, hogy a görögök korára térjünk. Abban az időben tehát Fülöp, az Amintas fia, Nagy Sándornak atyja, bírta a macedonok királyságát 25 éven át. Ez Epaminodasnál a thebaiak nagy szigorúságú királyánál s a philosophiában legmélyebb tudású férfiúnál nevelkedvén, a bölcseség és vitézség erényének oly magas fokára emelkedett, hogy a görögök városait, melyek uralmi kényük szerint mind külön-külön szerettek volna uralkodni, mind a maga uralma alá hajtotta és egyesítette. Úgy tett, hogy az alsóbbrendűeket a magasabbak ellen harczba lovalta, aztán ravaszul valamennyit egymás ellen lázította s végül ő maga lett valamennyinek ura s fejedelme. Ilyképpen Görögországnak szépen virágzó és saját szabadságával élő testét megfosztotta szabadságától s a neki ellentálló Bizancium városát is ostromzárral vette körül. Ez a város, melyet Pausanias spártai király alapított s melyet utóbb Constantinus árasztott el dicsőséggel és javakkal s a maga nevéről Constantinopolisnak nevezett el, most mint az egész Keletnek főhelye ismeretes. Mikor az ostromlásban csapatai kimerültek, megtámadta a tengeri kalózokat és 170 hajójukat zsákmányul ejtvén, ellátta a maga katonáit. Aztán az ostrom-

---

*) V. ö. Orosius, Hist. III. 12; Chron. Frutolfi i. h. 60. — **) V. ö. Orosius, Hist. III. 12—14; Chron. Frutolfi i. h. 61.

lást mégis csak abbahagyván, fiával, Sándorral, elsietett a scythák földjére zsákmányolni. Miután pedig ezeken inkább csak ravaszsággal, mintsem vitézséggel győzelmeskedett, közülük nagyon sokat foglyul ejtett, s mivel aranyat és ezüstöt nem talált, csak barmokból álló megszámlálhatatlan mennyiségű zsákmányt hajtott el. Ezek után háborút üzent az athénieknek. Ezek követeik által felvervén Görögország összes városait, a lacedaemoniakat és thebaiakat is kérik, hogy egysített erővel verjék vissza valamennyiük közös ellenségét. De hiába erőlködnek a folyam árja ellen. Mert bizony Fülöp nemcsak legyőzte, hanem Görögország más városaival együtt, némelyeket legyőzve, másokat egészen tönkretéve, szolgaságba hajtotta, sőt rabszolgavásáron el is adta őket. A fiát, Sándort, mikor bőkezű adakozással kereste a macedonok jóindulatát, megrótta levélben, mondván: *Miféle észbeli meghibbanás sodort téged abba a hiú reménybe, hogy azt hidd, hogy hűségesek lesznek hozzád azok, a kiket te pénzzel megvesztegetsz? Vagy talán te azon fáradozol, hogy a macedonok téged ne királyuknak, hanem szolgálatkész hitelezőjüknek tartsanak?*[1]) Ez a Fülöp, ámbár úgy látszik, hogy hadi dolgokban és dicsőségben felülmúlta őt a fia, Tullius állítása szerint jóakarat és emberségesség tekintetében mégis előbbre való volt a fiánál, s azért mondja is róluk: *Ilyképpen az egyik mindenkor nagy, a másik gyakran nagyon is ocsmány.*[2]) Úgy látszik, helyesen oktatnak azok, a kik arra intenek, hogy minél magasabbak vagyunk, annál alázatosabban viselkedjünk. Azt is beszélik róla, hogy a hamis isteneknek legnagyobb üldözője volt s hogy azok oltárait és templomait leromboltatta. Mikor övéi gyakran azt kérdezgették tőle, hogy bölcs és vitéz férfiúnak miféle vég volna legkivánatosabb, állítólag azt felelte: az választaná a legszebb véget, a ki az ellene irányuló háborúk és lázadások összes mozgalmait lecsendesítvén és kibékítvén, mikor már kiváló tekintélynek és jó hírnévnek örülhetne, rögtön bevégezné életét tőrrel. Azt mondják, hogy neki csakugyan az lett a sorsa, s hogy ezt azok a hamis istenek, a kiket üldözött vala, sem tudták megakadályozni. Mikor ugyanis a maga feleségének, Olimpiasnak az öcscséhez feleségül adta a leányát s nagy pompával ünnepelte a menyegzőt,

---

[1]) Cicero, De officiis II. 15. 53. — [2]) Cic. De off. I. 26. 90.

a két Sándor között, t. i. a veje és a fia között alattomosan meggyilkolta őt egy Pausanus nevű előkelő macedon ifjú.

25.*) — A Város alapításától számított 426. évben Fülöp halála után Sándor lépett a királyságra. Erről azt beszélik, hogy nem Fülöpnek, hanem bizonyos egyiptomi mágus királynak, Nectanabusnak a fia volt volna. Sándor átvevén a királyságot, lelke harczias hevét nem bírván magába fojtani s azokkal a határokkal, melyeket ugyancsak harczos és nagyvitézségű atyja hagyott vala reá, meg nem elégedve, birodalmának kiterjesztésére gondolt. Igy tehát megbékítvén és elrendezvén a dolgokat Görögországban, maga mellé vett egy kevés hadi népet, azaz 32 ezer gyalogost, 7 ezer és ötszáz lovast, 180 hajót, s bizony nem tudom megmondani: az volt-e a vakmerőbb dolog, hogy ily csekély sereggel az egész Keletet meg merte támadni, vagy az-e a csodálatosabb, hogy győzni tudott vele. Dáriust, a perzsák királyát, Arsamus fiát, a ki Cyrustól számítva tizennegyedik egyeduralkodója volt az egész Keletnek, leginkább azon okból akarta megtámadni, mert az ő atyjától, Fülöptől adót követelt. Dárius előbb kevély követséget küldvén hozzá, mely által maga magát királyok királyának s az istenek vérbeli atyjafiának, Sándort pedig a maga szolgájának nevezte, hatszázezernyi sereggel szembe szállott vele, de Sándornak nem kevésbbé hadi tudása, mint személyes vitézsége által legyőzetett. Dárius ismét talpra állítván seregét, újból háborúra készül. Ámde ebben a csatában már nemcsak legyőzetik, hanem az anyja, nővére s egyszersmind kicsinyke fiacskáival együtt a felesége is mind fogságba esnek. Dárius emiatt lelkében megtörve a foglyok váltságául hajlandó volt országa felét átadni, de még így sem kaphatta vissza őket. Sándor a perzsákon győzelmet aratva, Parmeniot megfelelő csapatokkal az ő hajóhaduk megtámadására küldte. Ő maga pedig seregével Syriába igyekezett, a hol az önként eléje siető s magukat az ő hatalmának alávető királyok közül némelyeket kegyébe fogadott, másokat áthelyezett, s ismét másokat kivégeztetett. Tyrust, azt a nagyon előkelő és dúsgazdag várost, a mely a karthagoiak-

*) V. ö. Josephus, Antiquitates Jud. XI. 8; Chronica Frutolfi Mich. (Uraug. Ekk. MG. SS. VI. 63. 68—70); Orosius, Hist. III. 16—20.

ban bizakodva ellentállott neki, szintén elfoglalta. Ezután, Ciliciát, Rhodust és Egyiptomot bebarangolva, valamennyit hatalmába vette. Akkor alapította Alexandriát is Egyiptomban. Innen Jeruzsálembe menvén, a zsidók által a legnagyobb tisztelettel fogadtatik, s belépvén a templomba, áldozatot mutat be az igaz Istennek ; Josephus szerint a főpapot a legfőbb megtiszteléssel tünteti ki és mindenek ámulatára kijelenti, hogy őt a mindenek fölött való Isten papjának tartja s hogy az ő felvilágosításából ismerte meg az Istent, a ki neki a föld kerekségét igája alá hajtja. Dárius ismét elvesztvén a béke reményét, csatára készül. A győzelem akkor sokáig lebegett kétségben ; Dárius, a kit már annyiszor legyőztek, azon esetre, ha most sem győz, halálra szánta magát ; Sándor viszont az előbbi győzelemből még több lelkesedést merített a csatára. Mikor végre a perzsák meghátrálni kényszerültek, Dáriust, a ki a halált kereste, övéi kivonták a harczból. Igy aztán, mint mondják, a perzsák birodalmának ereje ezen utolsó háborúban végleg megtört, hogy azontúl az az előkelő és legnagyobb hatalmú ország tűrve hordja a szolgaság jármát. Ezen három háborúban állítólag egy millió és ötszázezer perzsa esett el. A perzsák királyai pedig ezek : Cyrus, Cambyses, a mágusok, Darius, Xerxes, Artabanus, Artaxerxes, a ki Longianusnak is hivatik, Xerxes Sogdianus, Darius Nothus, Artaxerxes, a ki Mennon vagy Assuerus néven is szerepel, vagyis Dariusnak és Parisatisnak fia, Artaxerxes, másként Ochus, Arses, az ő fia, Darius, az Arsamus fia ; a kik valamennyien 220, vagy még ennél is több évig uralkodtak a Keleten. Ettől kezdve már a görögök avagy macedonok uralmát számítják.

Sándor 34 napig volt elfoglalva a zsákmány számonvételével s aztán győztesen bevonult Persepolisba, a perzsa királyság fővárosába. Dáriust, a ki a harczból félreállott vala s a futásban keresett menekülést, övéi, a Sándor kedvében járva, csalárdul megkötözték és sok sebet ütvén rajta, végső vonaglásában ott hagyták az úton. Mikor Sándor rátalált, könyörületre gerjedt és elvitte őt atyái sírboltjába. Beszélik róla ezt az emlékezetes dolgot is : Minthogy meg akarta tudni, hogy kik az uruk gyilkosai, eskü alatt megigérte, hogy bárki volna is, a ki magát Dárius megölőjének vallaná, azt ő felmagasztalja és nevezetes emberré teszi. E reménytől kecsegtetve előállottak és elárulták

magukat a bűnös emberek, a kiket Sándor tüstént magas bitófára szegeztetett. Ilyképpen, a mint igérte vala, csakugyan felmagasztalta őket a kereszten és minden időkre nevezetesekké tette őket gyilkos hűtlenségükért. E közben Sándort, a Nagy Sándor nagybátyját, Epirus királyát, a ki Nagy Sándorral akart versenyre kelni, a bruttok és lucanok megölték. Nagy Sándor pedig Dárius halála után birodalmához csatolta a hircanokat és mandrokat is. Az amazonok királynőjét, Alestrát, a ki szemérmetlenül jött hozzá ajándékokkal, befogadta, hogy gyermeke szülessék tőle. Hosszú dolog volna felsorolni összes népeit és országait: hiszen Scythiától egészen a világ széléig az egész Keletet a maga hatalma alá hajtotta. Bizonyítja ezt az innenső India, mely noha az Óczeánban a legszélső Keleten fekszik s a földkerekséget szegélyezi, noha úgy látszik, hogy embereknek járhatatlan és csak vad állatoknak meg kígyóknak lakható föld, Sándornak mégis kitárta belsejét és meghódolt neki. Ott azt a csodásmagasságú és meredekségű sziklát, a mely köré mindenféle népek gyűltek össze, a melyet Hercules sem tudott vala megvívni, hogy vitézségben még őt is felülmúlni lássék, szintén megostromolta és bevette. Ugyanott Porust, az indusok dúsgazdag és csodálatosan nagytermetű és nagy vitézségű királyát páros viadalban legyőzte és győzelme jeléül királyságába visszahelyezte, aztán megtekintette az ő vezetése mellett a föld legszélső térségeit. A ki ennek a királynak arany palotájáról, ezüstből és aranyból való szőlőlugasáról, valamint drága gyöngyből való szőlőfürtjeiről többet is akar tudni, az olvassa el Sándornak Aristoteleshez, a philosophushoz és neki tanítómesteréhez írott levelét, a melyben a szorgalmas kutató megtalálja Sándornak veszedelmeit, melyeket átszenvedett; a napnak és holdnak bálványképeit, melyek neki halálát megjövendölték, és még sok mindenféle dolgot, a melyek olyan csodálatosak, hogy szinte hihetetleneknek látszanak.

Miután Sándor az egész Kelet fölött győzelmet aratott, az egész Nyugattal egyetemben Rómát is leigázni készült s visszatért Indiából Babylonba, a hol már eléje járultak a külföldi népek követei majdnem az egész földkerekségről és a legszélső Nyugatról, azaz Hispaniából, Galliából, Germaniából, Afrikából és szinte egész Itáliából, úgy hogy még onnan is jött követség, a hová, nem is hinnéd, hogy olyan rövid idő alatt

eljuthatott az ő híre. Csodálatosan hangzik, de olyan nagy rémület szállotta meg az egész földkerekséget, hogy ámbár csak 12 évig uralkodott, mikor a messze Keleten már ravatalon volt, a szélső Nyugat népei félelemtől veszketve még mindig követeket küldtek hozzá békét kérni. Mert hát Sándor, a ki Babylonban van eltemetve, a szolgája cselszövése folytán méregtől éppen azon a napon, abban az időben és azon a helyen pusztult el, melyeket neki a nap és hold bályányképei Indiában előre jeleztek.

Ó, halandók sorsa, ó nyomorult vak elmék ! Nemde ez az a Sándor, a ki a perzsák előkelő és dölyfös uralmát megdöntötte és átszármaztatta a macedonokra ? Vajjon nem ő volt-e az, a kitől az egész világ reszketett, s bár soha sem látta még, nem merte bevárni, hanem önként megadta magát neki szolgaságra ? És mégis ennek a nagy embernek egy szolga cselszövénye, egy pohár kiürítése kioltja életét, s ez egy ember halálától az egész világ megdöbben. A macedonok országának egyeduralma, mely ő vele kezdődött, ő vele, az ő halálával végződik. S mindezt figyelembe sem veszszük mi, a kik a világot szeretjük s hozzá mint valami maradandó örökkévalósághoz szeretünk ragaszkodni. Pedig hát lehullunk a hullandóval, elesünk az esendővel, gurulunk a forgandóval, s végül elveszünk a veszendővel. De Krisztus állama, mely szilárd sziklára van alapítva, a világ nyavalyáitól és viharaitól meg nem rendül, hanem megingathatlanul és rendületlenül megállva méltónak találtatik arra, hogy örökösen uralkodjék és örökösen viselje a győzelem koszorúját.

26.*) — Sándor halála után tehát, a ki 12 év alatt fegyverrel leigázta magának az egész földkerekséget, az ő főemberei a birodalomnak általa egysített testét, kinek-kinek egy-egy tartományt juttatva osztályrészül, mint a hatalmas oroszlán által számukra elejtett nemes vadat, tagonkint szétszaggatták a 14 év óta éhes kutyák, s a Kelet uralmát ezután sokáig megtartották hatalmukban. Ilyképpen Ptholemaeus Egyiptomot, Antipater Görögországot, Seleucus, a kitől Seleucia a nevét vette, Antiochiát s egyszersmind Syriát és Babyloniát, Cassander Lyciát és Pamphiliát, Antigonus a nagyobbik Phrygiát s mások

*) V. ö. Chronica Frutolfi (Uraug. Ekk. MG. SS. VI. 77.) ; Orosius, Hist. III. 23.

is mind egy-egy tartományt foglaltak le maguknak és a Machabaeusok könyve szerint[1]) királyi diadémokat tettek fejükre. De miközben a tartományokat és királyságokat szétosztották, kölcsönösen annyi gyűlöletet halmoztak fel egymás ellen, hogy végül is valamennyien kölcsönös sebektől estek el. Hogy még szabadabban garázdálkodhassanak, fiával, a 14 éves Herculessel együtt Sándornak anyját, Olympiást is megölette Cassander és Antigonus. Valamelyes idővel későbben éltek Krisztusnak ama nagyvitézségű polgárai, a kiket feljebb említettem, a Machabaeusok, a kik közül egyeseket az Isten megvallásáért, mint az ószövetség első vértanúit, Antiochus király vértanú-halállal pusztított el, a miért is az egyház a régi atyák közül csakis ezeket tiszteli a mártírok között; mások pedig, nevezetesen Judás és az ő fivérei, férfiasan harczolva és fegyverrel védve hazájokat, ellenfeleiknek megmérhetlen veresége után ők maguk is harczban estek el.

27.*) — De vezessük most már tollunkat a római birodalomba; hiszen, a mint már gyakran mondtam, a rómaiak uralma a bayloniak uralmának úgy is úgy lépett a nyomába, miként a fiú az atyjának. A míg pedig kiskorú, vagy gyermekkori állapotában volt, ez a két királyság, melyeket csak imént említettem, t. i. a perzsáké és a görögöké, ennek mintegy gyámjai és nevelő mesterei voltak. De mikor ezek aláhanyatlottak és már szinte haldoklottak, a rómaiak királysága, a mely már elérte fejlett erejű korát, mintegy levetve nyakáról a gyámság igáját, szabadon s a maga erejével kezdett uralkodni s kezdte felismerni az örökség jogán az őt megillető uradalmát.

28.**) — A Város alapításától számított 426. évben, abban tudniillik, a melyben Fülöp után Sándor lépett a trónra, tehát mintegy még nevelő mesterének életében, Róma nagyon megaláztatott. Mivel ugyanis a rómaiak a samnitokat háborúval nyomorgatták s közülök sokat, azaz 20 ezeret levágtak, a samnitok övéik elvesztésén elkeseredve, becsalták a rómaiakat egy szorosba és annyira szorongatták őket, hogy már egészen a maguk kényüktől függött, vajjon megöljék-e őket, vagy inkább foglyul ejtvén, szolgaságba hurczolják valamennyit. Azon

---

[1]) Mach. I. 10. — *) V. ö. Orosius, Hist. II. I. 4. — **) V. ö. Orosius, Hist. III. 15; Chronica Frutolfi i. h. 76.

időig a rómaiakat csak megölni lehetett, de foglyul ejteni nem. Akkor azonban csúfságosan elfogták őket, ruháikból és fegyvereikből kivetkőztették, kezesek adására is kényszerítették és szégyenletesen menesztették őket haza. És a mint Orosius mondja, ma már vagy egyáltalában nem léteznének a rómaiak, vagy Samnium uralma alatt szolgálnának, ha a szövetséghez való hűséget, melynek megtartását a nekik alárendelt népektől megkövetelik, ők maguk a samnitoknak való alávetettségükben megtartották volna. A következő évben a rómaiak már megszegik a szövetséget és Papyrius consul vezetése alatt a samnitokkal ismét hadba szállnak. Erről a Papyriusról azt mondják, hogy olyan nagy vitézségű és erélyű vezér volt, hogy, ha az ellenük jött volna, még Nagy Sándorral is szembe merték volna állítani.

29.*) — A Város alapításától a 450. évben, mikor Sándor halála után s az ő birodalmának az ő főemberei által történt egymás között való felosztása s ezáltal romlásba döntése után a rómaiak országa, hogy úgy mondjam, nevelő mesterének elhunytával a maga tekintélye lábán és szabadsága talaján kezdett megállani, Quintus Decius Mus és Fabius Maximus negyedszeri consulsága idejében összeesküdött ellene négy nagyvitézségű nép: az etruskok, umbrok, samnitok és gallusok. A rómaiak pedig, a kik, miként feljebb mondtam, megérték már erőteljes korukat, az ellenséget észszel s hadi csellel megosztani törekedtek. Igy tehát az etruskokat és umbrokat mezőik termésének felgyujtásával hazatérni kényszerítik, maguk pedig a samnitokkal és gallusokkal csatába ereszkednek, melyben mindkét részről nagy elszántsággal harczoltak, úgy hogy Decius az ő legiójának 7 ezer emberével elesett, Fabius viszont levágván az ellenfélnek 50 ezer emberét, győztes maradt. Mikor azonban a rómaiak ebből a győzelemből visszatértek, nagy dögvész támadta meg a Várost és így örömük gyászra fordult.

30.**) — A következő évben ismételten is legyőzik a samnitok a rómaiakat, de Papyrius consul küldetvén ellenük, még is csak győztes lett. A legközelebbi évben ezután Fabius Gurgis harczol velük, de vereséget szenvedvén, visszafutamodik a

*) V. ö. Orosius, Hist. III. 21. — **) V. ö. Jordanis Romana 11; Orosius, Hist. III. 22., IV. 5.

Városba. Mikor pedig a senatus elhatározta, hogy ezen gyalázatért megfosztja őt a consulságtól, önként felajánlotta magát az atyja, Fabius Maximus s ütközetet kezdve az ellenséggel, elfogta annak vezérét Pontiust, és sok ezer emberüket levágván, a samnit háborút, mely mindkét városnak sok vérontásával már 59 éven át elhúzódott, diadalmasan befejezte úgy ahogy. Mert hiszen a samnitok azzal a szándékkal, hogy azt a háborút új életre keltsék, a lucanokkal, bruttiumbeliekkel, etruskokkal és gallusokkal megint csak a rómaiak ellen jöttek s e csatában is nagyon vitézül harczoltak mindkét félnek nagy veszteségével, minthogy különösen a gallusok a maguk módja szerint férfiasan küzdve, kegyetlenül aprították a rómaiakat.

Belekevertem írásomba sokféle háborús veszedelmet, s beleszőttem e világ dolgainak, a mily sokféle, épp oly nyomorult változandóságait. Ámde mivel a babyloniak, médek, perzsák és görögök viselt dolgain végig futván, végre már eljutottunk a rómaiak történetéhez, azokat, a miket vitézül vagy másképpen végbe vittek, minthogy mások már elég bőven és tüzetesen úgy is előadták, mi a rövidség okáért rövid összefoglalásba szorítjuk. Csak arra szeretném figyelmeztetni az olvasót, hogy Róma majdnem soha sem volt külső háborúk nélkül, vagy lappangó belső bajok és nyavalyák nélkül. Azért Orosius, jelezve azt, hogy mekkora volt egy dögvésznek szörnyűsége, mely egy alkalommal Rómát lángba borította, így szólt: *Számbavételt rendeltek el; de ez nem is azt kutatta, hogy hány ember pusztult el, hanem hogy hányan maradtak életben.* Ugyanaz valamivel utóbb: *Íme, folytatólag összeszámítottuk, hogy minemű és mekkora dolgok történtek az egyes években. Nagyon sok esztendő van, a melyek között bizonyára ritkán vagy egyáltalán nem akad olyan esztendő, hogy abban semmi szomorú dolog ne történt volna. S ez így van, jóllehet az írók inkább csak a magasztalás feladatát tűzvén maguk elé, kerülték a nyomorúságok nagyszámú összehalmozását, nehogy megsértsék azokat, a kiknek és a kikről írtak, s nehogy úgy lássék, mintha hallgatóikat a multak példáival inkább megrémíteni, mintsem oktatni akarnák. Bizony, mi, a kik az idők végére estünk, nem tudhatjuk meg másként a rómaiak nyavalyáit, csak azok által, a kik dícsérték a rómaiakat.* Ebből meg lehet érteni, hogy mekkora dolgok lehettek azok, a melyeket tisztesség okáért szándékosan elhallgattak, ha már olyan nagyoknak

látjuk azokat is, a melyek a dicséretek között véknyan kicsörgedezhettek. Még a samnit háború teljesen be sem végződött, már megkezdődött ama nagyarányú és nagyhírű háborúja Pyrrhusnak, a ki a nagy Achilles nemzetségéből vezetvén le származását, az epirusbeliek királyságát bírta. Okai pedig e háborúnak a tarentumiak voltak.

31.*) — A Város alapításától a 464. évben a tarentumiak a rómaiaknak hozzájuk betérő hajóhadát körszínházuk nézőteréről ellenségesen megtámadták s azok közül, a kik futás közben elestek, némelyeket elfogtak, másokat megöltek. Midőn pedig a rómaiak ezt előbb követség útján felpanaszolták és nem kaptak elégtételt, Aemilius vezérlete alatt ellenségesen betörtek határaikba és tűzzel vassal pusztítottak. A tarentumiak, úgy is mint a lacedaemoniaktól származottak, követséggel zaklatták Pyrrhust, Epirus királyát és segítséget kértek tőle. Ez, mikor a rómaiak ellen háborúba indult, jóslatot kért a hazugságos és ámító delphibeli Apollótól s annak szokása szerint való kétértelmű feleletet kapott tőle. Azt mondja ugyanis:

Már látom Pyrrhust megverni a római népet.

Pyrrhus tehát és a rómaiak Levinus consul vezetése alatt, nem a földi élet múló javaiért, hanem a dicsőségért és a szabadság védelmére, Campania egyik városa, Heraclia mellett és a Lyris folyó mellett csatába ereszkednek s aztán ádázul hadakoznak nagyon sokáig, a mint mondják, ötven napig, minkét részről inkább meghalni készen, mintsem meghátrálni. Azt mondják, hogy végre is a rómaiak eredtek futásnak, rémületbe esve az elefántoktól, melyeket akkor láttak először. Állítólag 14 ezer nyolczszázhetven gyalogosukat vágták le, foglyul esett ezer 10. A lovasok közül pedig levágtak 256-ot, elfogtak 702-őt, zászlót elvesztettek 22-őt. Hogy pedig Pyrrhus győzelme mellett is mekkora veszteséget szenvedett, arról utóbb ő maga tanuskodik. Mikor ugyanis visszatért Tarentumba, ott állítólag ily szavú hálaadó felírást tűzött ki Jupiternek:

Győzetlen nép férfiait győztem le csatában,
Istenek atyja, de ők szintén legyőztenek engem.

---

*) V. ö. Orosius, Hist. IV. 1—3; Chronica Frutolfi i. h. 77.

Midőn pedig övéi szemére lobbantották, hogy miért mondja magát legyőzöttnek, holott ő győzött, azt felelte: *Ne hogy, ha még egyszer így találnék győzni, egyetlen katonám nélkül térjek vissza Epirusba.* Mikor a rómaiak már megfutamodtak, még más csapás is érte őket. Portyázóikat ugyanis elverte a jégeső, s némelyeket holtan, másokat félholtan találtak meg. Másodszor Apulia határában kezdtek harczot és sokáig küzdöttek, míg Pyrrhus legyőzetett. A rómaiak közül 5 ezeren, Pyrrhus seregéből 20 ezeren estek el, sőt maga Pyrrhus is súlyosan megsebesült a karján. Harmadik csatájukban, melyet Lucania mellett vívtak meg mindkét seregnek nagy veszteségével, végre Pyrrhus egészen legyőzetett s így öt évi háborúskodás után Itáliából menekülni kényszerült. Addig azonban olyan nagy hősiességgel és előkelőséggel viselte azt a háborút, hogy maguk a rómaiak is igen nagyon dícsérik.[1]) Megállapítható ez a foglyok visszaadása kérdésében mondott híres szép szavaiból is. Azt mondja ugyanis:

Nekem nem kell arany, váltsági díjatok sem!
Harácsolók mi nem vagyunk; aranynyal itt nem
Kalmárkodunk; vassal küzdünk itt életünkért.
Hogy ki uralkodjék ezentúl, én avagy ti?
A sorsra bízzuk és vitézi fegyverinkre!
Részemről íme férfiszavamat vegyétek:
Ki fegyveréhez fordul a hadi szerencse,
Szabad s uralkodó nép az lesz énelőttem.
— *A foglyokat vigyétek el Isten nevében.*

Ezeket a régi író által szerzett sorokat Tullius az ő hősi erényének bizonyságául is idézi a *Kötelességekről* szóló könyvében. Majd ismét ugyanő ugyanarról: *Mikor Pyrrhus önkényesen háborút hozott a római népre, s mikor tulajdonképpen a főhatalomért folyt a küzdelem a nagylelkű és hatalmas királylyal, átjött tőle egy szökevény a Fabricius táborába s azt igérte neki, hogy ha jutalmat tűz ki számára, akkor ő, a miként titkon a rómaiak táborába jött, azonképpen titkon vissza fog menni a Pyrrhus táborába s meg fogja őt mérgezni. Ezt Fabricius visszavezettette Pyrrhushoz, s ezen tettét a senatusban megdícsérték.*[2]) Pyrrhus

---

[1]) Cicero, De officiis I. 12. 38. — [2]) Cic. De off. III. 22.

még utóbb is sok dicsőséges háborút viselvén, végre Achaiának Argi nevű városa mellett egy sziklától agyonsujtva halt meg. Az ő halála után a tarentumiak a karthagóiak segítségét kérték és meg is kapták.

32.*) — De ha már említést tettem Karthagóról, úgy vélem, nem lesz helytelen dolog holmi egymást elmondani róla. E város, melyet Elissa alapított hetvenkét évvel Róma előtt, úgy látszik, Tyrusból vette eredetét. Mint egész Afrika főhelyének nagyhatalmú királyai voltak, a kik annyira kiterjesztették birodalmukat, hogy azt némelyek a négy főország közé sorozták. Hogy azonban ez a dicsőséges és minden országok között leggazdagabb város miként kezdett aláhanyatlani, néhány szóval fel fogom tárni. Szól ugyanis Pompeius, illetőleg Justinus ilyenféleképpen: *A karthagóiaknak állandó belső bajuk volt az egymás közötti viszálykodás. Minthogy pedig ez szerencsétlenségükre mindig gyötörte őket, azért nem is értek soha sem kifelé szerencsés, sem otthoni békés időket. Midőn pedig egyéb bajaik mellett még döghaláltól is sokat szenvedtek, orvoslószerül emberöléseket vettek szokásba. Embereket áldoztak fel, mint valami áldozati barmokat, s különösen a serdülő koron alúli gyermeksereget, mely pedig még az ellenséget is könyörületre indítaná, vitték az áldozati oltárokra.* Minthogy tehát, miként ők mondják, az istenek elfordultak tőlük, a mint pedig mi mondhatjuk, mivel az igaz Istent megbántották efféle szentségtörő áldozatokkal, azért úgy Siciliában, mint Sardiniában szerencsétlenül folytak harczaik, és Cyrus, Darius, Fülöp meg Sándor időiben egészen azon időig, a melyről most tárgyalunk, sokféle nyomorúságos esemény nyomorgatta őket. Mikor tehát a tarentumiak megsegítésére készültek, Róma figyelmeztette őket adott szavukra és megerősített szövetségükre, melyet azonban megszegni, sőt bűnüket hamis esküvel is tetézni nem rettentek vissza. Ez lett aztán indító oka a veszedelmeknek és a legnagyobb háborúnak. Ettől fogva az a hírhedt, nagy és tartós afrikai háború, a melynél nagyobbat soha sem szenvedtek át a rómaiak, a veszedelmeknek olyan sok és változatos fejleményeivel dúlt, hogy egymaga is elegendő volna a halandók

*) V. ö. Historia Miscella; Chronica Frutolfi (Uraug. Ekk. MG. SS. VI. 78.); Orosius, Hist. IV. 5—6; Just. XVIII. 6.

nyomorúságainak és sorsuk állhatatlanságának bizonyítására. Minthogy azonban ezt mások már eléggé fényesen és szép rendben megírták, azért én most rövidség okáért szorosabbra szeretném fogni ezt a történetet, annyival is inkább, mivel nem rendkívüliséget hajhászva, hanem az esendő dolgok nyomorúságainak szemléltetése végett írok. A háborúknak és ingatag dolgoknak lánczolatát én ugyanis nem azért fűzöm, hogy azoknak példájával, a kikről úgy ítélnek, hogy vitézül cselekedtek, másokat is harczi kedvre gyujtsak; hanem hogy a háborúkban és egymást felváltó történeti eseményekben bemutassam a mulandó dolgok nyomorúságait.

33.*) — A Város alapításától számított 483. évben tehát a rómaiak Appius Claudius által, a ki Quintus Fabiusszal consul volt, megkezdték az afrikai háborút s először is Hierot, a syracusabeliek királyát, a kit a púnokhoz atyafiságos kötelékek fűztek, készültek háborúval leverni. Miután pedig ezt nehezebb fáradság nélkül legyőzték, egyezményes békedíjért elfogadták az ő békeajánlatát. Ezután ostromzárral körülfogták Siciliának Agrigentum nevű városát, a hol Hannibal parancsnoksága alatt a púnok csapatai és őrségei szálláson voltak. Minthogy pedig vezérük végső inségbe jutott, a várost végre elfoglalták; királyukkal titkon kiszökve csak kevesen menekültek meg, a többieket eladták rabszolgavásáron. Ezután Gneus Cornelius Asina és Gaius Duilius consulsága alatt maguk e megnevezett consulok vezetik a tengeri ütközetre készülő púnok ellen a rómaiak hajóhadát; miután pedig Hannibal Cornelius Asinát meghívta béketárgyalásra s aztán csalárdul megölte, Duilius vívta meg velük a tengeri ütközetet és több ezeret levágván vagy foglyul ejtvén, ő maradt a győztes. Mikor pedig ismét megújították a háborút Hanno nevű királyuk alatt, Scipio, a saját maga és Gaius Aquilus Florus consulsága alatt sok katonájukat elpusztítván, megfutamította őket.

34.**) — Ezek után a sors Regulusnak juttatta a pún háborút. Regulus a Bagrada folyó mellett ütötte fel táborát, s ott egy csodás nagyságú kígyó, melynek bőre 220 lábnyi volt, a seregéből sok katonát felfalt, mígnem Regulus nem kevésbbé csel-

---

*) V. ö. Orosius, Hist. IV. 7. — **) V. ö. Orosius, Hist. IV. 8—11; Uraug. Ekk. (Chron. Frutolfi Mich.) VI. 78—79.

fogással, mint hősi bátorsággal megölte s bőrét csoda gyanánt Rómába vitette. Regulus három vezérrel, t. i. az afrikai két Hasdrubállal és a harmadiknak Siciliából hazahívott Hamilcarral ütközött meg, és ellenségeiből levágván 17 ezeret, foglyul ejtvén 5 ezeret és 17 elefántot, a többieket megfutamította s azonkívül 82 város meghódolását fogadta. Ezen eset annyi szerencsétlenség után megtörte a karthagóiakat, a kik magánvagyonukból is kifogyván, békét kértek; de mivel nagyon kíméletlen feltételeket szabtak nekik, inkább készek voltak szabadságban meghalni, mint szolgaságra kárhoztatva hitványul és nyomorultan élni, s azért szövetségeseiktől, vagyis a hispánoktól és gallusoktól segítséget kérve, Xantippust pedig, a lacedaemoniak királyát bérért felfogadva, ismét megujították a háborút. Rettenetes kegyetlenséggel harczoltak mindkét részről, míg végre a rómaiakat legyőzték s így tíz év után egyszer mégis csak tisztességes győzelmet arattak a karthagóiak. Levágtak ott a rómaiak közül 30 ezeret, foglyul esett 500 férfiúval Regulus és lánczra veretett. Xantippus e győzelem után, tartva a dolgok balrafordulásától, visszatért Görögországba; a rómaiak pedig, megtudván övéik vereségét, E. P. Paulus és Lucius Metellus consulsága alatt ujólag háborút üzennek a púnoknak. Ennek következtében, hogy sok szót ne vesztegessek, miután úgy tengeri, mint szárazföldi csatában mindkét részről számtalanok leverettek és vízbe fúltak, a karthagóiak ismét csak békét kérni kényszerültek. Miután pedig e végre mások között a fogoly Regulust is elküldték s mégsem tudták a békét kieszközölni, levágták szemhéjait és álmatlansággal ölték meg. Ezt az esetet, mint a hőslelkű becsületesség és igazság érdekében való halálmegvetés példáját közli Tullius a Kötelességekről szóló könyvében,[1]) következő módon: *Midőn a második ízben consul Marcus Regulus Afrikában lesből elfogatott, a lacedaemoni Xantippus vezérsége és Hannibal atyjának, Hamilcarnak fővezérsége idejében eskü alatt haza küldetett a római senatus elé azzal, hogy ha bizonyos előkelő foglyokat ki nem adnak a púnoknak, akkor térjen vissza ő maga Karthagóba. Midőn tehát Rómába jött, látta a hasznosság látszatát, de azt, miként az eset mutatja, csalárdnak ítélte. A kérdés ugyanis ez volt: Otthon maradni*

---

[1]) Cicero, De officiis III. 26.

hazájában, feleségével, gyermekeivel lenni, megtartani a consuli méltóság rangját, — ki tagadná, hogy ezek hasznos dolgok? Hasznosaknak ítéled; de a lelki nagyság és lelkierő tagadja. Ezeknek az erényeknek sajátsága ugyanis semmitől sem félni és minden emberi önzést megvetni. Lejjebb pedig: [1]) *Eljött a senatusba, megbízását előadta; de hogy ő is szavazzon, azt visszautasította; a míg az ellenségnek adott esküje köti, addig ő nem senator. Egyébként tagadta, hogy a foglyok kiadása hasznos volna; azok ugyanis erőteljes ifjak és jó vezérek; ellenben őt magát már megőrölte az öregség. Minthogy pedig az ő tekintélyét nagyra becsülték, visszatartották a foglyokat. Ő maga visszament Karthagóba s nem foghatta őt otthon sem a hazája, sem a családja iránti szeretete. Pedig hát nagyon jól tudta, hogy a legkegyetlenebb ellenségéhez és válogatott megkínzatásokra utazik vissza; de az volt a meggyőződése, hogy az esküjét meg kell tartania. Éppen ezért ő akkor, mikor ott álmatlansággal ölték, még mindig jobb ügyben volt, mint ha öreg embernek, fogolynak, esküszegőnek, consuli férfiúnak otthon maradt volna.* Ugyancsak más helyen: [2]) *Nem is tartottam én M. Regulust soha sem nyomorultnak, sem szerencsétlennek, sem szegénynek. Mert hiszen nem az ő lelki nagyságát kínozták meg a púnok, nem a méltóságát, nem a becsületét, nem az állhatatosságát, sem bármiféle erényét, de végre még magát a lelkét sem, mely az erényeknek ekkora őrségétől s olyan nagy kíséretétől körülvéve, bár a testét marczangolták, nem volt marczangolható.*

Láthatod, hogy ezen szavakban mennyi módon sarkaltatunk az erények iránti szeretetből a türelem példájára s a halálnak és fájdalomnak megvetésére. Mert ugyan mi egyéb az: azt mondani, hogy hős lélekre vall az, ha Regulus semmmitől sem félt, mindeneket megvetett, sem családja, sem hazája iránti szeretete, sőt még tulajdon testének kínpadra vonása sem tántorította el őt igéretétől, — ismétlem: mi egyéb az, mint e földi dolgok megvetése, mint a szülőktől és földi javaktól való megválás és végül mint önön magának is megtagadása? Ezt a hármas lemondást a szentírásban gyakran megtaláljuk. Már pedig ha a halál megvetendő még a pogány népek meggyőződése szerint is, a kik az igaz Istent nem ismerték: mi, a kik

---

[1]) U. o. III. 27. — [2]) Cic. Parad. 2. 16.

hivatottak vagyunk az igazság megismerésére, miképpen fogunk nemtudással mentegetőzni? Azonban azt mondhatná valaki: a halált ugyan, a bölcsek szerint, az erénynyel szemben meg kell vetni; de azért talán csak nem kell az evangelium szerint az égi haza iránti szeretetből e világot és annak kivánatosságait is megvetni? Mi lehetne ennél badarabb, mi helytelenebb, mi esztelenebb beszéd? Mintha bizony minden világi élvezetet be nem rekesztene, be nem végezne és ki nem oltana a halál. Ezért mondja a bölcs:[1] *A kimúló legyek elvesztik a kenőcs kellemes illatát.* Igy tehát nem marad más hátra, mint hogy mi, a kik nyilván benne vagyunk az egyházban, például szolgáljunk a pogány népeknek, a próféta mondása szerint: *Pirulj Sydon, mondja a tenger;*[2] vagyis piruljunk a mi gonosz cselekedeteinkért és megtérvén, ragadtassuk ki magunkat e világi dolgok szeretetéből az örökkévalók utáni vágyra. De elég ebből ennyi.

Regulus Atilius és Lutatius consulsága alatt a rómaiak az előzők után még annyi újabb veszedelemmel is megtiporták a karthagóiakat, hogy akkor végre a rómaiak által kitűzött feltétellel is elfogadták a békét. A feltétel pedig az volt, hogy 20 éven át évenkint háromezer talentumot fizessenek hadi kárpótlásul, s hogy kivonuljanak Siciliából és Sardiniából, melyeket akkor foglaltak el. Megkötötték pedig ezt az egyezséget a pún háborúnak kezdetétől számított 23-ik évben. Hogy ebben a háborúban hány király, hány consul avagy senator pusztult el, s hogy mekkorák voltak mindkét népnek vereségei, azt elszámlálni ember nem tudja. A Janus kapuját Numa óta akkor zárták be másodszor.

35.*) — A Város alapításától az 507. évben ennek a győzelemnek az örömét nagyon nagy szomorúság előzte meg. A Várost ugyanis egyrészt a Tiberis áradása, másrészt egy nagy tűzvész pusztította s a házakat és embereket nyomorult veszedelembe döntötte. Ugyanezen napokban az alpesi gallusokkal is háborúskodtak a rómaiak s először legyőzettek, de másodszor ők győztek. Ugyanakkor történt az is, hogy a karthagóiak megsértették a békét. A második pún háború tehát már innen számítódik.

---

[1]) Eccl. 10. 1. — [2]) Isa. 23. 4. — *) V. ö. Orosius, Hist. IV. 11—12.

36.*) — A karthagóiak előkelő városát nagyon bántotta az, hogy ő, a mely földrészeken szokott parancsolni és szigetektől adót szokott szedni, immár a rómaiak uralma alatt nyög és nekik adót fizetni kényszerül. Midőn ezért Hamilcar, a karthagóiak vezére, a rómaiak ellen szervezendő háborún mesterkedett, a hispánok megfosztották őt életétől. Hannibal azonban, a ki atyjának, Hamilcarnak az áldozati oltár mellett esküt tett vala a rómaiak ellen, minden erejével szervezte a bosszút. Alkalomadtán tehát Hispania városát, de a rómaiaknak is kedveltjét, Saguntumot körülfogta ostromzárral; majd megvetvén és jogtalansággal illetvén a rómaiak követeit, magát a várost az ostromlás nyolczadik hónapjában elfoglalta és feldúlta. Azután maguknak a rómaiaknak kiirtására indult Gallián keresztül s ő volt az első, a ki a pyreneusi Alpeseken át tűzzel-vassal útat nyitott s az ellenálló alpesi gallusokat legyőzte. Miután az Alpeseken átkelt, P. Cornelius Scipio és P. Sempronius Longus consulsága alatt a Ticinus mellett vívtak nagy csatát. Ott Scipio megsebesült és csak fia, Scipio, a ki utóbb Africanusnak neveztetett el, ragadta ki a halálból, de a rómaiaknak majdnem egész serege odaveszett. Mikor ismét csatába mentek, ismét legyőzettek. Ugyanígy történt, mikor harmadszor megujították a harczot, hogy a rómaiak futásnak eredtek. De megsebesült Hannibal is, a ki utóbb kora tavaszszal átkelvén Etruriába, az Apenninus hegységben a rendkívüli hidegség miatt elvesztette fél szemét. Mit beszéljek sokat? Hannibalnak úgy vitézsége, mint hadi tudománya ezekben és más csatákban, különösen pedig a Cannae mellett vívott csata s mindezekben majdnem valamennyi fegyverforgató emberüknek s különösen a consuli tisztségben szolgált férfiaknak levágása és foglyul ejtése, minek folytán állítólag három véka gyűrüt húztak le a megölt előkelők ujjairól és elküldték Karthagóba a győzelem jeléül, mindezek a csapások, mondom, annyira megtörték a rómaiakat, hogy végső kétségbeesésükben már arra is gondoltak, hogy elhagyják a Várost és más tartományba költöznek. Orosius szerint nincs is kétség benne, hogy vagy valamennyien szolgaságra jutottak volna, vagy mind lemészárolták volna őket, ha Hannibal annyi

---

*) V. ö. Chronica Frutolfi (Uraug. Ekk. MG. SS. VI. 80; Jordanis Romana; Orosius, Hist. IV. 13—17.

győzelem után a Város elfoglalására előrenyomult volna. Hannibal azonban előrelátás nélkül Tarentum határai körül Apuliában késlekedett, hol a hőség miatt és a talaj bűzös kigőzölgése miatt sok emberét elvesztette. Igy aztán Sempronius Gracchus és Quintus Fabius Maximus consulsága alatt Claudius, a praetorból lett proconsul volt az első, a ki Hannibalnak inkább a terepviszonyok által, mintsem a rómaiak ereje által megviselt seregét meggyőzte s a többieknek is megadta a reményt, hogy Hannibal legyőzhető. Ezenközben a Scipiok Hasdrubalt, a púnok vezérét, a ki Itáliába készült áthozni seregét, kemény harczban szorongatták. Gneus Fulvius és Sulpitius consulok idejében Hannibal elindítja táborát Campaniából és meg akarja támadni a Várost. Mikor pedig ott férfiak és asszonyok reszketve a bástyákra sereglettek és a várost védelmezni készültek, Hannibalt kétszer is visszatartotta a város megostromlásától a vihar és jégeső. Azt mondják, hogy Hannibal akkor vallásos megilletődéssel felsóhajtott volna, hogy neki Róma meghódítására hol van akarata, hol nincs tehetsége. Ezt ugyan a rómaiak a maguk isteneinek tulajdonították, a kik városukat védték, mi azonban az Isten mély és rejtett gondviselésének tulajdoníthatjuk, a kinek akarata nélkül még egy falevél sem hull le a földre, s ki ezt a várost annyi veszedelem és válság között is megtartani, lassankint gyarapítani s az egész földkerekségének uralmára nagyra növeszteni akarta. Ennek tervszerűségét, a mennyire emberi gyarlóság azt mérlegelni tudja, Isten jóvoltából szintén elő fogom adni a következőkben, mihelyt Augusztus Caesar uralkodásához érek. Amaz utóbbi esemény pedig történt tíz évvel azután, hogy Hannibal Italiába jött. Közben Hispániában Hasdrubal öcscse megölette a két Scipiot. Abban az időben foglalta el Quintus Fulvius consul Capuát, Campania városát, melynek főemberei méreggel ölték meg magukat.

37.*) — A Scipiok megölése után tehát, mikor mindenkit megdöbbentett a félelem s a kincstár szorultsága is a lehető legnagyobb volt, előállott egy még nagyon is serdülő korú Scipio, M. Claudius és Valerius Livianus consulok idejében, hogy atyjáért és nagybátyjáért bosszút álljon. Ez tehát 24 éves korában proconsuli tisztséget nyervén, seregével átkelt a Pyrenaeuson s

*) V. ö. Orosius, Hist. IV. 18.

ugyanott elfoglalván Új-Karthagót, a város zsákmányából bőkezűen emelte katonáinak zsoldját. Magot, Hannibal öcscsét, más foglyokkal egyetemben Rómába küldte, Hasdrubalt, a púnok királyát legyőzte, s nyolczvan várost vagy lerombolt vagy meghódított. Eltünődhetik az ember e helyen, hogy a rómaiak mekkora vitézséggel, de egyszersmind mekkora bölcseséggel tették magukévá a föld kerekségét. Mikor ugyanis Hanniballal, a ki az afrikaiak hadi erejének legjavával Italiában időzött, megmérkőzni már nem tudtak, megtámadták az ő katonaságtól kiürített, erőtelen országát és azt pusztították, hogy ezáltal az ellenséget legalább a saját hazájába visszatérni kényszerítsék. Ebből világosan kitűnik, hogy a bölcs férfiú mondása szerint a háborúban legtöbbet ér az észbeli tehetség. Ezalatt Hannibal Italiában Marcellus consult seregével együtt megsemmisítette, Crispinust pedig ravaszul tőrbe csalván, hasonló módon elpusztította. Claudius Nero és M. Livius Salinator consulok alatt Hadsrubalt, Hannibal fivérét, a kit a púnok bátyjának segítségére küldtek, a rómaiak leleményessége megelőzte. A mint ugyanis a Pyrenaeuson átkelt, szemben találta magával a római katonaságot, a melylyel megütközvén, majdnem egész seregével ott veszett. A rómaiak foglyai, a kik körülbelül négyezeren voltak ott, feloldoztattak. Elestek abban a csatában a rómaiak közül 8 ezeren, az afrikaiak közül pedig 58 ezeren, foglyul estek ötezernégyszáznégyen. Hasdrubalnak fejét odadobták bátyjának, Hannibalnak tábora elé. Ezt meglátván és övéinek vereségét megtudván, Hannibal Itáliába jövetelének tizenharmadik évében visszavonult a bruttiusok földjére s így a következő esztendő közte és a rómaiak között, mivel mindkét fél fáradt volt, hadakozások nyugtalansága nélkül telt el.

38.*) — Ezalatt Scipio, egész Hispániát bekalandozva, a Pyrenaeustól az Óczeánig mindent római provincziává tett. Hannibal pedig, ki hinné, bár serege nemcsak a háborúktól, hanem a betegségek nyavalyáitól is majdnem egészen kimerült, Sempronius consult, a ki a rómaiak seregével ellene harczba szállott, legyőzte és a Városba való visszamenekülésre kényszerítette. Mikor aztán Scipio tűzzel-vassal már majdnem egész

---

*) Uraug. Ekk. (Chronica Frutol. Mich.) MG. SS. VI. 81 ; Orosius Hist. IV. 19—20.

Afrikát tönkretette, Hannibalt honfitársai visszahívták s ennek folytán megöletvén előbb mindazokat az itáliai katonákat, a kik őt követni nem akarták, sírva bár, de elhagyta Itáliát. Mikor az afrikai parthoz közeledett, megparancsolta egy kémnek, hogy mászszék fel az árboczra s ettől állitólag azt a feleletet kapta, hogy egy feldúlt sírhantot lát. Hannibal Karthagóba megérkezve, Scipiot megbeszélésre kéreti. Miután pedig ott ez a két leghíresebb hadvezér kölcsönös eszmecserében megcsodálta egymást, a béke művét be nem fejezve távoztak egymástól és folytatták a háborút, mely mindkét vezérnek bámulatos lángelméjével és vitézségével küzdetvén végig, mégis csak a rómaiaknak adta meg a teljes győzelmet. Levágtak ott a karthagóiakból 20 ezeret és megöltek vagy elfogtak 80 elefántot. Hannibal azt tanácsolván a karthagóiaknak, hogy utolsó kis reményüket már csak a békébe vessék, négy katonájával titkon megszökött és Hadrumetumba menekült. A karthagóiaknak Scipio a senatus beleegyezésével megadta a békét Caius Cornelius Lentulus és Publius Elius Poetus consulsága alatt. A karthagóiaknak több mint 500 hajóját kivitték a nyilt tengerre és a város szeme láttára elégették. Scipio pedig, a ki Afrika legyőzéséről Africanusnak neveztetett el, mikor a Városba visszatért, diadalünneppel fogadtatott. Diadalútjában Terentius, a vígjátékos, a korlátlan szabadság jeléül süvegesen kisérte őt. Igy ért véget a 18 éves második pún háború a Város alapításától számított 546. évben.

39.*) — Megelőzték ezt a háborút szörnyüséges jelek, pl. hogy a nap az égen egy kerek paizsnál is kisebbnek látszott. Orosius közli, hogy a nap viaskodott a holddal, hogy egyszerre két hold jelent meg, hogy két paizs vért izzadott, hogy véres kalászok hulltak a kosarakba. Tarentum is, a mely úgy a Pyrrhus háborújának, mint a karthagóiak háborúinak kiinduló pontja volt, Campaniának ez előkelő és gazdag városa ugyanezen napokban szintén leromboltatott. Ettől kezdve a rómaiak a feljebb említett városok zsákmányából aranynyal, ezüsttel, gyöngygyel és más értékes dolgokkal kezdtek gazdagodni. A régebbi háborúkban ugyanis csak barmokat és más hitvány dolgokat zsákmányoltak. Az afrikai háború után következett a macedón háború. Mikor ez a rómaiak nagy kárvallása után mégis csak az ellenség legyőzésé-

*) V. ö. Orosius, Hist. IV. 15. 18—20.

vel végződött, Q. Flaminius consul Fülöpnek megadta a békét, de a lacedaemonokat csatában győzte le s tőlük a legelőkelőbbeket, Fülöp fiát, Demetriust és Navis fiát, Armidest vevén túszokul, kocsija előtt vezettette őket. A római foglyok, a kiket Hannibal alatt adtak vala el, most szolgaságuk eltörlésének jeléül leborotvált fejjel tértek vissza.

40.*) — Abban az időben Lucius Fulvius egy nagyon nehéz háborúban legyőzte az insubereket, boiokat és cenomannokat, a kik már Cremonáig előnyomultak vala és azt, valamint Placentiát is pusztítgatták. Flaminius proconsul Fülöp királyt, a ki thrákokkal, macedonokkal és illyrekkel jött ellene, a macedonok közül sok katonát levágván, meghódolásra bírta. Hannibal Antiochushoz, Syria királyához menekülve, mikor Ephesus alatt rátalált, a rómaiak ellen izgatta őt. Ámde hasztalanul; a római köztársaságnak állása ugyanis már annyira elhatalmasodott, hogy még egy ilyen nagy királynak a rómaiak ellen való erőfeszítése sem ért volna czélt. Hannibal ugyan élére állott az Antiochus hajóhadának, de Scipiotól tengeri ütközetben vereséget szenvedett s így Antiochus békét kért és meg is kapta. Végre Hannibal nem sokkal utóbb Prusiashoz, Bithynia királyához menekült, hol, mikor a rómaiak kiadatását követelték, mérget vett be s úgy vetette végét életének. Most már a rómaiak megkísérlették lassanként elragadni az uralmat a macedonoktól, illetőleg a görögöktől, a kik Nagy Sándor óta majdnem egész Ázsia fölött uralkodtak; mígnem Octavianus Caesar alatt mindenestől a maguk hatalmába kebelezték át. Ámde ezeket, majd ha ahhoz a korszakhoz érek, Isten jóvoltából teljesebben is el fogom mondani. Ezekben a napokban Scipio Africanus, ez a hazájában minden magasztalásra méltó férfiu, hálátlan polgártársai által száműzve a Városból, Linternum városa mellett betegségtől emésztve halt meg, úgy rendelkezvén, hogy sírjára ezt írják: *Hálátlan haza, még csontjaim sem a tieid.* Tullius [1]) a kötelességekről szóló negyedik könyv előszavában ezt mondja róla: *Scipioról, fiam Marcus, arról, a ki először neveztetett el Africanusnak, azt írja Cato, ki neki majdnem kortársa volt, hogy azt szokta mondani, hogy ő soha nem pihen kevésbbé, mint a mikor*

---

*) V. ö. Orosius, Hist. IV. 20; Uraug. Ekk. (Chronica Frutolfi Mich.) MG. SS. VI. 78. 82. — [1]) Cicero, De officiis III. 1.

pihen, és soha sincs kevésbbé egyedül, mint mikor egyedül van. Nagyszerű s nagy és bölcs férfiuhoz méltó szó ez, a mely bizonyítja, hogy ő a pihenésben is a munkálkodáson törte fejét, s a magányban is szokott eszmecserét folytatni önmagával, úgy, hogy ilyenképpen sem munkálkodni soha meg nem szünt, sem a más társaságának nem érezte hiányát. Két dolog tehát, mely másnak unalmat okoz, a nyugalom és a magány, az ő elméjét megaczélozta. Ugyancsak az ő erényét és bámulatos türelmét méltatva Lucius Seneca, a kit már nem is annyira pogány bölcselkedőnek, mint inkább kereszténynek kell tartanunk, Luciliushoz intézett levelében így szól: *Scipio Africanus villájában tartózkodva írom neked ezeket, áhitattal fordulva az ő szelleméhez s az oltárhoz, melyről azt gyanítom, hogy az annak a nagy férfiunak a sírja. Meg vagyok ugyanis győződve, hogy az ő lelke visszatért az égbe, a honnan való volt; nem azért, mert nagy seregeket vezetett, — hiszen nagy seregei a dühöngő és kegyetlen dühével szerencsésen boldoguló Cambysesnek is voltak, — hanem feltűnő önuralmáért és jámborságáért, melyet benne még csodálatra méltóbbnak tartok, mikor már hazáját elhagyta, mint a mikor védte. Vagy Scipionak kellett lemondania Rómáról, vagy Rómának a szabadságról. Semmit sem akarok lealkudni a törvényekből, így szólt, semmit az intézményekből; legyen a jog egyenlően osztó minden polgár iránt; élvezd, hazám, nélkülem jótéteményemet; szabadságodnak oszlopa voltam és leszek is; sőt abból is levonom a következtetést, ha nagyobbra nőttem, mint a mennyire neked hasznodra van. — Hogyne csodálnám én ezt a lelki nagyságot, melylyel önkéntes száműzetésébe távozott és az állam melléről levette a fojtó terhet? Annyira jutott vala már a dolog, hogy vagy a szabadság Scipion, vagy Scipio a szabadságon ejtett volna sérelmet. Egyiknek sem volt szabad megtörténnie: így tehát érvényt szerzett a törvényeknek, félrevonult Linternumba, úgy a maga számkivetését, miként a Hannibalét az államnak róva fel.*

41.*) — Miután tehát a rómaiak legyőzték, úgy a görögöket, mint a syriabelieket, a hispánokat, sőt az afrikaiakat is, elhatározták, hogy Karthagót, Róma városának e versenytársát, egy utolsó koczkavetéssel eltörlik a föld színéről. Ennek a városnak a fekvése, mint Orosius mondja, állítólag ilyenféle volt:

---

*) V. ö. Orosius, Hist. IV. 22—23; Chron. Frut. i. h. 84.

Harminczezer lépés hosszú fal ölelte körül, majdnem egészen tenger övezte mindenfelől, és vaskapui voltak, melyek egymástól háromezer lépésnyire nyiltak. A kapúk helyén a fal 30 láb vastag és kőkoczkákból épült; magassága 40 lábnyi volt. A vár, melynek Byrsa volt a neve, csak kevéssel volt több, mint kétezer lépés kerületű. Egyik részen a városnak s a Byrsának közös fala volt, mely a tenger fölött meredezett; de ezt a tengert mocsárnak nevezték, minthogy egy keresztbe átnyúló földnyelv elrekeszti a nagy tengertől. Megkezdődött tehát a harmadik afrikai háború L. Censorinus és M. Mallius consulok idejében ötven vagy még több évvel a második háború után. Az ifjabb Scipio, a ki akkor katonai tribunus volt, a consulokkal egyetemben átvezette Afrikába a római sereget és Utica mellett tábort ütött; majd meg kihivatta maga elé a karthagóiakat s rájuk parancsolt, hogy adják át fegyvereiket és hajóikat. Ezt késedelem nélkül meg is tették; de mikor újabb parancsot kaptak, hogy a városból vonuljanak ki a tengertől 10 ezer lépésnyire, akkor megbánva tettüket, visszatértek és a várost védelmezni készültek. Megválasztották vezérekké a két Hasdrubalt, hiábavaló erőfeszítéssel megkísérlették fegyvereket szerezni s a vas hiányát arany és ezüst fémmel pótolgatták. A rómaiak azonban hevesen kezdték ostromolni Karthagót. A végső veszedelemben forgók először gyanúba fogták Hasdrubalt és megölték, végül pedig valamennyien megadták magukat a rómaiaknak. A rómaiak aztán Karthagót alapjából feldúlták, falköveit porrá zúzták, magát a várost, mely már úgyis az emberi gyarlóságok szánalmas látványát nyujtotta, felégették. Állítólag tizenhét napig egyfolytában égett a város, a foglyok egész tömegét pedig, kevés főember kivételével, mind eladták. A királyné, Hasdrubal felesége, ennyi veszedelem láttára aszszonyi őrjöngéssel két kis fiával együtt belevetette magát a tűzbe. Ilyképpen az utolsó királynénak és az elsőnek, tudnillik Dydonak hasonló volt a sorsa és a halála. Történt pedig ennek a nagyhatalmú városnak az elpusztítása az alapításától számított több mint 700-ik, a Város alapításától pedig a 603. évben, Gneius Cornelius Lentulus és Lucius Mumius consulok évében. Igy a harmadik pún háború a kezdetétől számított negyedik évben ért véget. Orosius arról tesz bizonyságot, hogy kitörése okát ő egyáltalán nem tudja. Utóbb,

Masinissa halála után Scipio annak fiai között osztotta meg Numidia királyságát.

42.*) — Hogy ugyanazon idő körül élt Symon, a hebraeusok Machabaeusai közül az utolsó vezér, az megállapítható Görögország időszámításának és a feljebb említett Lucius consulságának egybevetéséből. Minthogy ugyanis úgy találjuk, hogy a görögök uralmának 172-ik évében küldte Symon az arany paizsot Rómába és hogy, mint ugyanaz a könyv tanúsítja, Lucius consul írt vissza Ptolomaeus egyiptomi királynak, azért a bölcs olvasó könnyen rájön, hogy négy évvel Karthagó lerombolása előtt, mely a görögök uralmának 177. évében történt, köttetett meg az a baráti szövetség Symon főpap és a rómaiak között. És hogy még világosabbá legyen, a mit mondtunk : Nagy Sándor, a kiről az áll a Machabaeusok történetében, hogy ő volt Görögországban az első király, a Város alapításának 427. évében lépett királyságra Fülöp után. Karthagó elpusztítását pedig a Város alapításától való 603. évben találod. Igy tehát a görög királyság kezdetétől, azaz a mely időtől fogva Sándor uralkodni kezdett, egészen Karthagó lerombolásáig 177 esztendőt számlálunk ; azt a követet pedig Lucius az egyiptomiak királyához, Ptolomaeushoz, a zsidók érdekében tudvalevőleg a 174-ik évben küldte, 3 évvel Karthagó lerombolása előtt. Ellenben ha csak Sándor uralkodásának hatodik évétől, vagyis azon időtől, mikor Dárius megöletése után a médeket és perzsákat leigázta, kezdjük számítani a görög királyságot, mely tekintélyre csakugyan akkor kezdett szert tenni : akkor úgy fogjuk találni, hogy három évvel Karthagó lerombolása után, illetőleg a harmadik pún háború bevégzése után indíttatott el az a követség, vagyis helyesebben : adatott ki az a rendelet a Keletnek leghatalmasabb királyaihoz, Ptolomaeushoz és Antiochushoz. Nem is csoda, ha olyan nagy városon győzedelmeskedvén, a mely nemcsak Afrikát, hanem Sardiniát, Siciliát és majdnem egész Hispaniát is meghódította vala magának, már a Kelet királyainak is megtanultak parancsolni a rómaiak. Ha azonban nem Sándortól, hanem az ő syriai utódjától, Seleucustól kezdődik a görög királyság időszámítása, akkor arra a követ-

---

*) V. ö. Chronica Frutolfi (Uraug. Ekk. MG. SS. VI. 85.) ; Orosius, Hist. VII. 2.

keztetésre jutunk, hogy 20 évvel Karthagó elpusztítása után küldték a rómaiak azt a követséget Symon és a zsidók népe érdekében s azt kell hinnünk, hogy Judás és Jonathás Karthagó feldúlása előtt éltek. Igy tehát nagyon is összhangzatosan találtatnak az Isten törvényének legjobb és legbuzgóbb támaszai, a Machabaeusok és Róma városának, valamint ősi törvényeiknek dicsőséges védelmezői, a Scipiok, kortársaknak. Hogy pedig a görög királyság időszámítása a Machabaeusok szerint Seleucustól kezdődnék, az, úgy látszik, Jeromosnak Dániel könyvéhez fűzött magyarázatával[1]) egyezik, melyben így szól: *Addus főpapnak halála után, a ki Sándor alatt állott a templom élén, felvette a főpapságot Onias abban az időben, mikor Seleucus leigázván Babylont, egész Ázsia koronáját a maga fejére tette Sándor elhalálozásának 12. évében. Ettől az időtől számítja a Machabaeusok írása a görög királyságot.* Tedd hozzá tehát az előbbi számításhoz Sándornak 6 esztendejét, melyeken át Dárius halála után egész Ázsiának parancsolt és emezeket, a Seleucus 12 évét, és kapsz eredményül 18 évet, melyekhez ha hozzáadsz még három évet, a mennyivel t. i. az előbbi számítás túlhaladta Karthagó feldúlását, akkor kiegészíted, mint mondtuk, 21-re az évek számát. Különben pedig akár így volt, akár úgy: annyi bizonyos, hogy a Pyrrhuson aratott győzelem után és a második afrikai háborúból szerzett diadal után jelentek meg a rómaiak először dicsőséges fényben és terjesztették ki először uralmukat külső országokra.

43.*) — Karthagó feldúlása után, ugyanazon consulok alatt, a kiket feljebb megneveztem, Corinthust, minden mesteremberek műhelyét, Macedonia és Achaia összes városai között a leggazdagabbat, tűzzel-vassal szintén feldúlták a rómaiak s így két legkíválóbb városnak gyászos és siralmas tűzveszedelme világította be a földkerekségét egy év alatt. Különböző nemű fémeknek ezen tűzvészben való egybeolvadásából keletkezett az úgynevezett korinthusi ércz és ebből készültek az úgynevezett korinthusi edények. Ezt a nagy győzelmet azonban felhőbe borította egy közvetlenül reá következő vereség. Hispániában ugyanis nem sokkal utóbb Mancinus consul vezérlete

[1]) 9. 24. — *) V. ö. Orosius, Hist. V. 3—7; Chron. Frut. i. h. 86; Augustinus, De civ. Dei. III. 21.

alatt szerencsétlen csatájuk volt a numantinokkal és katonaságuk megváltása érdekében szégyenletesebb békét kötöttek, mint azelőtt Pompeius. Ezért a senatus határozata szerint felbontották az egyezséget s Mancinust, az egyezség szerzőjét, megkötözve elküldték a numantinoknak. Scipio Africanus ellenben közmegegyezéssel consullá választatván, Numantia ostromára vezette seregét. Mikor ott a numantinok látták, hogy a római vezérnek vitézsége és esze legyőzi őket, inkább meghalni, mint szolgálni készen, holmi barbár italtól lerészegedtek s aztán berontottak a rómaiak táborába s kétségtelenül meg is futamították volna ellenségüket, ha Scipio helyt nem állott volna. Végre megtörte őket a végső kétségbeesés és hogy Róma se emberen, se semmiféle vagyonon diadalt ne lásson, inkább tűzbe vetették magukat összes ingóságaikkal, mintsem a rómaiaknak szolgáljanak. Elegendők már a halandók mulandóságának bizonyítására azok a nyomorúságok, melyeket előadtam, s miután e világ polgárairól már sokat beszéltem, úgy vélem, sietnem kell a Krisztus polgárai felé s a keresztény idők felé. Emlékeztetni akarom ugyanis az olvasót, hogy én a mulandó dolgok nyomorúságainak megmutatása végett igéretem szerint kötelességemnek tartom előadni e világ szorongattatásait, hogy azoknak megfontolása és értelmünk belátása a Krisztus országának békéjéhez és maradandó, végnélküli boldogságára térítsen és vezessen minket.

44.*) — A rómaiaknak, noha már majdnem az egész földkerekség uralmát megszerezték, mégis, mivel a pogány népeket még nem igázták le teljesen, még mindig voltak külső háborúik; a belső bajokban pedig nagyon is bővelkedtek. Innen volt a Metellus és Marius alatt korlátok közé szorított Jugurtha-féle háború. Ezért folyt a cimberek, teutonok, gallusok és germánok elleni ádáz háború is oly nyomorult módon és olyan kegyetlenül, hogy a nevezett népek csak egy háborúban is levertek 80 ezer rómait és 40 ezer tábori szolgát, szakácsot a G. Manlius consul és Quintus Cepius proconsul seregéből; s még a consul két fiát is. Hogy aztán Marius ötödszöri consulsága alatt mekkora romlással kapták vissza a kölcsönt, azt nem is szükséges elmon-

*) V. ö. Orosius, Hist. V. 14—15. 21., VI. 6; Chron. Frutolfi Mich. (Uraug. Ekk. MG. SS. VI. 87—88.)

dani, ha tudjuk a győző rómaiak előző kárvallásait. Követte ezt a bajt a rómaiaknak belviszályból eredt legnagyobb csapása, melyet Sylla és Gaius Marius idéztek elő, mely 10 évig elhúzódott s melyben 150 ezer római vesztette életét. Hogy ettől kezdve a rómaiak állama nemcsak csökkent, hanem majdnem tönkrement, annak tanúja Tullius, a ki a Kötelességekről szóló könyvében [1]) ezeket mondja: *Míg a római nép uralmát jócselekedetek támogatták, míg akár a szövetségesek, akár a hatalom érdekében való háborúkat nem jogtalankodásokkal viselték, addig a háborúk kimenetelei szelídek vagy legalább természetszerűek voltak. Királyoknak, népeknek, nemzeteknek kikötője és menedékhelye volt a senatus. A mi tisztviselőink és vezéreink csak abból az egy dologból igyekeztek dicsőséget szerezni, ha a provincziákat, ha szövetségeseinket igaszsággal és becsületességgel védelmezték. Igazabban tehát az inkább csak a földkereksége fölötti gyámságnak volt nevezhető, mintsem uralomnak. Ámde észrevehetőleg fogyasztottuk ezt a jószokást és fegyelmet már azelőtt is, Sylla győzelme után pedig végleg félretettük. Megszünt ugyanis bárki is igazságtalannak látszani a szövetségesek irányában, mikor itthon a polgártársak ellen is olyan nagy vérengzés dúlt. Az ő dolgában tehát a tisztességes ügyet tiszteségtelen győzelem követte. Ő ugyanis ki merte mondani, mikor kótyavetyét tartva a fórumon a különféle javakat árulta, hogy ő jó és gazdag embereknek s bizonyára polgártársaknak zsákmányul ejtett vagyonát árulja.* Lejjebb pedig: [2]) *Hatalma elvesztésének jeléül a diadalmenetben Massilia jelképét láttuk hordoztatni, s láttuk, hogy azon város felől ünnepelnek diadalt, a mely nélkül a mi vezéreink az alpeseken túli háborúkból diadalt sohasem hozhattak.* Majd ismét kevéssel utóbb: *Nem is fog addig soha a polgárháborúk magva és ürügye kiveszni, míg elvetemült emberek arra a véres kótyavetyére visszaemlékeznek s hasonlót remélhetnek.* Ebből kitűnik, hogy a rómaiak ugyan meggyarapodtak gazdagságban és hatalomban, de mióta kapzsiságra vetemedtek, nagyon megfogyatkoztak az igazság és jog tiszteletében. Erre vonatkozik ismét csak Tulliusnak az a helye [3]): *Bárcsak,* mondja a samniumi Gaius Pontius, *azokra az időkre halasztott volna a sorsom és majd akkor születtem volna, mikor*

---

[1]) Cicero, De officiis II. 8. 26. — [2]) Cic. De off. II. 8. 28. — [3]) U. o. II. 21.

a rómaiak ajándékokat kezdenek elfogadni ; bizony nem türném, hogy tovább uralkodjanak. — Pedig hát nem is sok századot kellett volna várnia ; hiszen most már ez a nyavalya is befészkelte magát az államba. Ez a Sylla hozta szokásba a proscriptiók tábláit s miután már több consuli férfiut megöletett, M. Mariust úgy fosztotta meg életétől, hogy előbb kivágatta szemeit és megcsonkíttatta tagjait. Erről írja Tullius a Paradoxában :[1]) *Láttuk M. Mariust, a kit én jó sorsában a szerencsés emberek egyikének, balsorsában a legnagyobb férfiak egyikének tartottam, a kinél boldogabb semmiféle halandó lény nem lehet.* Gaius Marius ellenben meglátván társa fejét, a maga sorsa felől kétségbe esett és szolgájával megölette magát. Ezután következett a Catilina-féle polgárháború, a melyet Salustius bölcsen és elég világosan megírt, éppen úgy, mint a Jugurtha-félét. Úgy találjuk, hogy ugyanazon napokban egy nagyon súlyos macedoni háború is volt. Ugyanakkor halálos ágyán végrendeletileg Attalus, Ázsia királya is a rómaiakra hagyta a maga országát.

45.*) — Mindezen említett bajok között a Mitridates elleni háború csapása, mely az afrikai háború kivételével az összes előbbi bajoknál nagyobb volt s mely 40, vagy mások szerint 30 évig elhúzódott, a Város alapítása utáni 660. évben gyúlt ki, a mely évben a polgárháború is kezdődött, és csak Cicero és Antonius consulsága alatt ért véget, s mint Lucanus mondja :[2])

Barbár méregtől sem igen sikerült kimulása.

Mitridatest ugyanis, Pontus és Armenia királyát, mikor Bithinia királyát, Nikomedest, a római nép barátját, meg akarta fosztani királyságától, a senatus megintette, hogy ne cselekedje ; sőt arra az esetre, ha nem tágítana, meg is fenyegette. Ámde Mitridates nemcsak kiűzte országából Nikomedest, hanem egy másik királyt, tudniillik Barzanest is elkergetvén trónjáról, Cappadociát is tűzzel-vassal pusztította. Azonkívül Ephesusba menvén, ott az összes római polgárokat egyetlen rendelettel megölette. Innen vezérét, Archelaust Görögországba küldte s úgy Athént, mint az egész Görögországot meghódította. Ellene Syllát küld-

---

[1]) Cic. Parad. 2. 16. — *) V. ö. Orosius, Hist. VI. 1—5. — [2]) Phars. I. 337.

ték sereggel, a ki Archelausnak 100 ezer emberét megölte s az athéniek városát sokáig ostromolván, végre el is foglalta. Mitridates megtudván övéinek vereségét, 83 ezer válogatott katonából álló sereget küldött Archelausnak segítségül, melyből aztán állítólag 50 ezeret levágtak. Harmadszor is megütközött Archelaus Syllával, de ismét legyőzetett, úgy, hogy ott már összes csapatai elestek. Ezen és más megszámlálhatatlan csapások folytán, melyeket hosszas dolog volna mind elősorolni, az a nagyhatalmú király, a ki majdnem az egész Keletet leigázta vala magának, annyira jutott végül, hogy ő, a ki azelőtt nemcsak népeknek, hanem királyoknak is parancsolt, a ki nem is félt soha fegyvertől, hanem csak méregtől, s a ki éppen ezért testi szervezetét sok ellenszerrel edzette a méreg ellen, ez, mondom, úgy háborúinak szerencsétlen kimenetelei folytán, valamint azon való elkeseredése miatt, hogy fia őt aknamunkával le akarta tenni királyságáról, annyira jutott, hogy méreggel akarta magát elemészteni, de előzőleg orvosi szerekkel megerősített szervezetén a méreg sem fogott. Megöletvén tehát feleségeit és leányait, mivel ő maga, mint már említettem, semmiféle fajta méregtől nem tudott meghalni, egy katonával gyilkoltatta meg magát. Igy múlt ki ez életből életének 72. évében s a halandók nyomorúságos sorsának példáját hagyta nekünk. Azt beszélik róla, hogy a mikor a fia kikergette országából, ő a várfal fokáról letekintve kérlelte fiát, de az nem hallgatta meg. *Minthogy Farnaces a halálba kerget engem, ha csakugyan vagytok, ti honi istenek* .... így sóhajtozott, s ezzel kétségbe vonta, hogy azok igaz istenek volnának.

46.*) — A Mitridates elleni háború bevégzése, a társadalmi és polgári bajok elaltatása és Catilina pártütésének teljes elnyomása után a rómaiak nem bírták már türtőztetni magukat egymás között és kezdtek meg nem férni birodalmuk eddigi határai között, hanem provinciájukká kivánták tenni az egész földkerekségét. E végett Pompeius, az ő leghíresebb hadvezérük, Ázsiába hadjáratot vállalt s rövid idő alatt majdnem az egész Keletet alávetette a rómaiak uralmának, némely királyokat

*) V. ö. Josephus, Antiquitates Judaicae XIV. 8; Josephus, De bello Judaico I. 5; Orosius, Hist. VI. 6; Augustinus, De civ. Dei. XVIII. 26. 45.

áthelyezve, másokat leigázva. A Kelet más országai között Jeruzsálembe is elérkezett, s elfoglalván a várost, a templomot, melyben csakis az Isten népének volt szabad áldozatot bemutatnia, pogány áldozatokkal meggyalázta, az ő királyukat, Aristobolust megkötözve Rómába küldte, a főpapságot pedig átadta az ő öcscsének, Hircanusnak. Minthogy pedig már említést tettem a zsidókról, kik között akkor, a próféta szerint, kevésnek kivételével, mint a milyen Jób volt, alig ismerték már az Istent, azért néhány szóval fel fogom tárni, hogy a próféták után és a fogság feloldása után egészen addig az időig miképpen volt meg az Isten állama.

47.*) — Sándor halála után, mikor az ő főemberei megosztozkodtak a különféle tartományokon, Ptholomaeusnak, Lagus fiának jutott Egyiptom. Ez a zsidók közül sokat fogságba hurczolt. Utána következett Ptholomaeus Philadelphus, a ki nemcsak feloldotta a foglyokat, hanem vallási meggyőződésből a templomot is megajándékozta királyi adományokkal és Eleazartól, a főpaptól, a törvény könyveit is elkérte. Miután pedig megkapta és fejedelmi könyvtárában elhelyezte, fordítókat keresett, a kik azokat a könyveket zsidó nyelvből görög nyelvre átírják. E végre minden törzsből adtak írástudó véneket, szám szerint 70-et, a kik mindkét nyelvben jártasak lévén, a Szentlélek sugalmazása szerint, egyenként külön-külön kamrában dolgozva, teljesen egyező s az Isten államának nagyon használható fordítást készítettek. Jeromos azonban azt állítja, hogy Alexandriában *egy* házban közösen értekezve fordították. Utóbb Ptholomaeus, Alexandria királya, a ki Epiphaniusnak is hivatik, ismét fogságba vetette a zsidókat, azután meg sok nyomorúsággal meggyötörte, sőt még bálványimádásra is kényszerítette őket Antiochus. Ennek a kényszerítésnek azonban Judás, a nagyvitézségű férfiu, fivéreivel együtt hősiesen ellentállott. Következett Judás után Jonathas, ezután Symon, majd ő utána az ő fiai. Minthogy pedig a szentírási történetek mind a Machabaeusoknál végződnek, azért csakis az ő történeteikből tudhatjuk meg, hogy ezekután Krisztusig miképpen állott a

*) V. ö. Chron. Frutolfi Mich. i. h. 78. 88; Augustinus, De civ. Dei. XVIII. 43. 45. 52; Josephus, Antiquit. XII. 1—2; Josephus, De bello Jud. I. 1. 3—4; Hist. eccl. Eusebii a Rufino translata V. 8. 12.

hebraeusok népének országa. Először is a királylyá való felkenés, bár ők maguk a zsidók hitszegő módon elvitatják, a babyloni fogságban nem szünetelt, hanem a saját történetíróik szerint annak a népnek azontúl is nemcsak főpapjai, hanem királyai is voltak. Ezek közül Symon után és az ő fiai után az első Aristobolus volt. Ez után következett Alexander, a ki maga király is volt, pap is volt. Ennek, a mikor azt kérdezte, hogy miként engesztelhetné meg övéit azért a rettenetes kegyetlenségért, melyet irányukban gyakorolt, azt felelték: ha meghalna. Ő utána a felesége, Alexandria uralkodott, a kinek fiai voltak Hyrcanus és Aristobolus. Ezek közül Aristobolus lett a király, de Hyrcanus elhívta Pompeiust, a rómaiak fejedelmét, ki aztán mint feljebb mondtam, foglyul ejtette és bilincsekbe verte Aristobolust s Hyrcanust tette helyébe királynak. Igy tehát, akár akarják, akár nem, a saját bizonyságaikból győzzük meg a zsidókat, hogy a mikor Herodes volt az első idegen származású királyuk s mikor az ő idejében megszületett Krisztus, akkor beteljesedett az a jövendölés, a mely azt mondja: *Nem vétetik el a királyi pálcza Judától és nem szakad ki a vezér magva az ő ágyékából, míg el nem jön, a ki küldendő és ez lett a népek várakozása.*[1]) Hogy pedig kik voltak ezen napokban a Krisztus polgárai, azt nem könnyű megítélni. Mert hiszen a próféták már elhallgattak, s úgy vala, miként meg vagyon írva,[2]) mindenütt csend és mélységes éjszaka; de éppen ez a csend és az éjnek vak sötétsége éreztette előre, hogy legközelebb el fog jönni a Mindenhatónak királyi székéről az Ige. Miként ugyanis a tiszta fény világosságának közeledtével csak még inkább sűrű sötét lesz az éj, s mikor mindeneket elnyom az álom, mindenek csendbe merülnek: azonképpen mikor testben készült megjelenni az Isten igéje, hogy a maga napkeltével az egész világot besugározza, nemcsak a nyavalyák forgószelei borították be felhőzettel e világ államát, hanem magát az Isten államát is sötétség lepte, csend fogta el, hogy a testet öltő világosságot az emberek annál mohóbb hévvel nézzék, minél erősebben elnyomta őket azelőtt a sötétség, minél inkább meggyötrődtek a bajoktól és minél epedőbben várták azt. Hogy mégis akkor is voltak Krisztusnak polgárai, habár az írók hallgatása miatt hírt nem hallunk

[1]) Genes. 49. 10. — [2]) Bölcs. 18. 14.

is róluk, az különösen abból érthető, a mit hinnünk kell, hogy t. i. azon 7 ezer férfiu nélkül, a kik Illés alatt voltak, egészen a világ végéig soha sem lesz el az Isten állama. Ámde Hyrcanus Antipaternek idegen származású fiát, Herodest vette maga mellé a kormányzás dolgainak intézése végett. Ez pedig a gonosz és hitszegő ujoncz szerepére vetemedve, Hyrcanust életétől és királyságától megfosztotta, a királyságra tört s azt a rómaiak engedelmével meg is tartotta. Hogy a királyságot annál akadálytalanabbul vehesse hatalmába, megsemmisítette nemcsak a királyi, hanem a papi fölkenést is; a szent köntöst pedig, melyet csak a papoknak volt szabad viselniök, avatatlanul és szentségtörő módon saját használatába vette, hogy így mindenki belássa, hogy a királyi és papi fölkenés megszüntével el fog jönni rövid idő alatt a szentek Szentje, a ki láthatatlan olajjal fog felkenetni igaz királylyá és igaz főpappá. A ki különben Herodesnek gonoszságáról s a római főhatóság irányában való ravaszságáról is tudni akar, az olvassa Josephust.

48.*) — Miután a Város alapításától számított 693. évben Pompeius a Keletről visszatért és sok győzelme miatt rendkívül nagy diadalünneppel fogadtatott, a senatus elküldte Gaius Julius Caesart, a maga és a L. Bibulus consulsága évében, a Nyugatnak, az Alpeseken innen és Alpeseken túl való Gallíáknak és Illyricumnak meghódítására. Ez tehát a földkerekségének legvitézebb népeit sok római vér árán provinciává tette, s átkelvén a Rajnán, nemcsak kemény és veszedelmes háborúban, hanem jórészt ajándékokkal és nagy bölcseséggel a valamennyi között legvadabb és legharcziasabb germánokat is legyőzte. A ki ezeknek erényeit és vitézségét megismerni kívánja, az olvassa el Caesarnak Suetonius által megírt történetét. Megemlékezik ezek vitézségéről és pedig olyan rettenthetlen vitézségükről, hogy szinte a haláltól sem féltek, Josephus, illetőleg Hegesippus is az Agrippa beszédjében, a ki ezeknek összehasonlításával buzdítja a zsidókat, hogy magukat a római uralomnak alávessék. Minthogy azonban ezen népek meghódításával a megállapított időhatáron, azaz öt éven túl időzött, azért a senatus Pompeius tanácsára és Marcellus consul szavára

*) V. ö. Orosius, Hist. VI. 7. 9. 15; Chron. Frut. i. h. 89; Josephus De bello Jud. II. 16.

a Rómába visszatérő Juliustól megtagadta az őt megillető diadalünnepet s az újbóli consulságot. Ez a körülmény aztán nemcsak a legnagyobb polgárháborúnak, hanem más belső bajnak is okozója lett. Caesar ugyanis ezeket meghallván, Ravennába vonult, onnan pedig Ariminumba utazva siralmasan fejtegette társainak a rajta esett jogtalanságokat; aztán a Város felé sietett seregével s minthogy a megrémült polgárok Pompeiussal együtt először Brundusiumba, utóbb pedig Görögországnak Tyrratium nevű városába menekültek, győztesen bevonult a Városba s feltörvén ajtóit, elhordott a kincstárból 7 ezer 135 font aranyat és majdnem 9000 font ezüstöt. Innen visszatérve a legiókhoz, melyeket Ariminumban hagyott vala, átkelt az Alpeseken és ott úgy a gallusokat, mint a germánokat, a kiket rövid idővel azelőtt hódított vala meg, fejedelmi módon megajándékozván, elpanaszolta nekik a polgártársaitól szenvedett gyalázatot, melynek megtorlására segítségüket kérte és meg is kapta. A gallusok közül csak a massiliabeliek, a kik fokisbelieknek is mondatnak, azért mert görög földről jöttek Galliába, tagadták meg Caesartól a segítést. Ezért azonban súlyos és fárasztó harczban le is győzte őket. Ugyanazon időben történt az is, hogy Petreius és Afranius kegyetlen szomjúság kényszere alatt adták meg magukat Caesarnak.

49.*) — A Város alapításától való 697. évben Crassus, Pompeiusnak a consulságban hivataltársa, Ázsiába rendeltetvén, a kapzsiság tüzétől égve megtámadta Jeruzsálemet templomának kincseiért, melyeket Pompeius érintetlenül hagyott; ő azonban mind elrabolta. Innen Mesopotamiába vette útját; mikor azonban ott, ismét rosszul zabolázván kapzsiságát, nagyon is éhesen tátotta ki száját a parthusok aranyára, azok seregében is nagy kárt téve, csúfságosan megölték őt. Három évvel ezután egy szokatlanul nagy tűzvészben körülbelül 14 utczának s a Jugarius-utczának is elhamvadásával leégett a Város. Követte ezeket a bajokat a legnagyobb ellenszenvvel és egymás ellen való fenekedéssel előkészített polgárháború. Mert mikor Caesar a gallusok és germánok fegyveres erejével közeledett, Pompeius, meg akarván védeni a hazát, azokat a

*) V. ö. Orosius, Hist. VI. 13—15; Augustinus, De civ. Dei. XVIII. 45; Lucanus, Phars. I. 81. 296., II. 609., IV. 259., V. 476. stb.

népeket és királyokat, a kiket a Keleten leigázott vala, fia által mind segítségül rendeli. A rómaiak előkelői és a senatus Lentulus, consullal egyetemben abban az időben, mikor consulokat szoktak változtatni, elmentek a Görögországban időző Nagy Pompeiushoz és elbocsátván a consuli tisztségből Lentulust, közös lelkesedéssel a Nagy Pompeiust választották meg a sereg vezérévé. Caesar viszont meg nem rettenve a téli viharoktól, katonáinak vonakodása ellenére is a veszedelmes tengerre bízva magát, átutazott Epirusba s ott a Nagy Pompeiustól nem messze ütötte fel táborát. Mikor pedig ott egy szegény barátnőcske kedvéért, csak azért, hogy Antoniust megelőzze, késedelmet türve a megbizhatatlan hullámokra bízta magát: a felkerekedett szelek miatt majdnem hajótörést szenvedett s így kénytelen volt övéihez visszatérni. Összevonták tehát a világ minden részéből a fegyveres erőket, s a rómaiaknak sok kiomlott vére árán legyőzött népek ugyanazok hívó szavára egybegyülni kényszerültek. Akkor már annyira megnövekedett volt a köztársaság birodalma, hogy már tovább terjeszkednie nem lehetett. S minthogy kifelé megtörni nem tudott, a költő szerint önmagába befelé kellett düledeznie. Szembeszállott tehát egymással a pharsalusi mezőkön a két sereg, mindkét részről hármas sorokban 88 cohorsot állítva csatarendbe. Könyfakasztó szánandó csatát láthattál volna, mikor polgártársak mint az egész világ urai egymás ellen megosztva az egész földkerekségének fegyveres erejével viaskodtak egymás ellen, s mikor úgyszólván egy anyának gyermekei sajátkezüleg akarták egymás beleit kiszedni. Mikor így kétes eredménynyel sokáig aprította egymást a két sereg, végre egy Julianus nevű katonának szörnyűséges hadakozása Pompeiust övéivel együtt megfutamodásra kényszerítette s így Caesarhoz szegődött a győzelem. Levágtak abban az ütközetben a Pompeius pártjáról 15.000 embert, 133 századost. Pompeius ugyan futással megmenekült s egy teherszállító hajóra szállott, de Cypruson át Egyiptomba hajózván, mihelyt partot ért, Ptolomaeus parancsára a Caesar kedvéért tüstént megöletett. Pompeius felesége a fiaival megmenekült, de egyébként sok emberét megölvén, szétragadozták hajóhadát. Levágatott ottan Pompeius Bithinius is, Pelusiumnál pedig Lentulus, a ki consulságot is viselt vala.

50.*) — Caesar mindeneket elrendezvén Alexandriába ment, s mikor ott eléje vitték Pompeius fejét és arany karpereczét, sírva fakadt. Mivel pedig cselt is gyanított, Egyiptom ellen fordította fegyvereit. Az egyiptomiak legyőzése után az alexandriai királyságot átadta Cleopatrának. Ptolomaeus ugyanis, miután tengeri csatában legyőzetett, egy kis bárkába szállott, de minthogy nagyon sokan rohanták meg, elmerült s aztán holtan a partra vettetett, hol arany mellvértjéről ismerték fel. Ezek után Caesar Rómába jött, hol a polgárok dictatornak és consulnak czímezték; majd ismét Afrikába tette át a háborút és Thapsus mellett Jubával és Scipioval ütközetbe bocsátkozva, a rómaiaknak és barbároknak egyaránt nagy vereséget szerzett. Juba egy katonájával ölette meg magát. Scipio öngyilkos lett. A keménylelkű Cato Uticában méreggel vetette végét életének. Caesar azonfelül még Pompeius unokáit s leányát, Pompeiát is megölette. Ezután bevonult a Városba négyszeres diadalünneppel; utóbb pedig átkelvén Hispániába a pompeiuspárti katonák ellen, ott velük iszonyatos háborút viselt. Ezeket nehéz verejtékes küzdelemmel legyőzvén, visszatért a Városba, négy évvel annak a polgárháborúnak megkezdése után, és nagy hatalommal bírta az egész Várost s minthogy az összes városi tisztségek és méltóságok üresedésben voltak, Caesar egyedül volt minden a Városban. Kegyébe fogadta aztán M. Tullius Cicerot és ennek közbenjárása folytán M. Marcellust, a kinek érdekében Cirero ékesszavú, fényes beszédet mondott, mely így kezdődik: [1]) *A sokáig tartó hallgatásnak, atyák és összeírottak, melybe ez utóbbi időkben merültem...* Ezen beszédjében azt mondja, hogy Caesarnak összes erényei fölött, melyekkel a különféle népeket meghódította, azaz erénye állott, hogy erőt vevén a saját indulatján, M. Marcellust, a ki azelőtt ellensége volt, kegyébe fogadta. Igy szól ugyanis róla: *A saját lelkét meggyőzni, haragját fékezni, győzelmében mérsékelni magát, előkelőség, szellemi tehetség és vitézség tekintetében kiváló ellenfelét estéből nemcsak felemelni, hanem még tetézni is az ő korábbi méltóságát: a ki ezeket cselekszi, azt én nemcsak a legnagyobb férfiakhoz hasonlítom, hanem azt állítom róla, hogy inkább valamely istenhez*

---

*) V. ö. Orosius, Hist. VI. 15—17; Uraug. Ekk. (Chronica Frutolfi Mich.). MG. SS. VI. 91. — [1]) Cicero, Orat. pro Marc. 1. 1.

hasonlít legjobban. Mikor pedig Caesar a legmagasabb polczra jutva azon törte eszét, hogy az ősök példáinak ellenére új alapon szervezi az államot, a senatus tudtával Brutus és Cassius összeesküvése folytán megöletett a curiában. Ezt a történetet, melyet én csak rövid foglalatba szorítottam össze, Lucanus verseknek szép és fényes rendjében tárgyalja.

51.*) — Kénytelenek vagyunk itt kifakadni a változékony dolgok nyomorúságai ellen. Mert íme, látjuk, hogy a római állam birodalma is nemcsak ellenségeinek, hanem saját polgárainak is milyen nagy kárvallásával tudott csak oly nagyra növekedni. Hiszen hasonlóan a tengernek váltakozó apadásához és dagadásához, mely hol az égig tornyosul visszaesendő hullámhegyeivel, hol meg természetszerű visszaeséssel és apadással ismét alászáll: a rómaiak állama is népeknek és országoknak háborúban való lenyomásával és meghódításával, hol az egekig látszott emelkedni, hol pedig ismét lenyomva általuk, vagy betegségektől és döghaláltól pusztítva a feneketlen mélységbe látszott elmerülni; sőt a mi ezeknél is nagyobb dolog, mikor már minden ügyeit jól rendbe hozta és szervezte, akkor belső bajtól, polgárháborútól kezdett romba dülni s nyomorult módon megemészteni önmagát. Úgy kellene lennie, hogy a mulandó dolgoknak mind eme nyavalyái s hogy úgy mondjam, a halandóknak e mindennapi elhalálozásai az örökkévalóságnak igaz és maradandó életére utaljanak minket. De hiszen, mint már feljebb mondtam is, e világ államának efféle és más hasonló nyavalyáktól való megtiportatása után, miként az éjnek sűrü sötétsége után, már közeledett az igaz világosságnak napfelkelte. Ezért tehát, miután úgy a médeknek és perzsáknak, mint a görögöknek és rómaiaknak egymást felváltó nyomoruságú eseményeit vázoltuk, s mivel már közeledünk annak eljöveteléhez, a ki mint igazi békeszerző mindeneket megbékéltetett, amik az égben és a földön vannak, Jézus Krisztushoz: azért végezzük be ezt a második könyvet, hogy tovább siethessünk annak a békeállapotnak elmondására, mely Augustus alatt Krisztus születésének közeledtével az egész világnak osztályrészül jutott.

---

*) V. ö. Orosius, Hist. VI. 14. 22.

HARMADIK KÖNYV.

Elősző. 1. Miképpen bánt el Octavianus, először fájdalmat szinlelve nagybátyja halála fölött, annak gyilkosaival. Rómában szolgáltatott ítéleteiről. Antonius és Cleopatra elleni számos győzelméről és hogy mi lett a vége Antoniusnak és Cleopatrának. 2. Kitérés arra, hogy miként parancsoltak a görögök Sándortól kezdve egészen addig az ideig Keleten és honnan veszik eredetüket a patriarchai székhelyek. A görög királyok száma és Róma hatalma, a mint Alexandria meghódítása után növekszik. 3. Hogyan neveztetett Caesar Augustusnak a görögök uralmának megtörése és egész Ázsiával együtt Alexandria leigázása után. Hispániai győzelméről és Janus templomának bezáratásáról. Miképpen hódított meg Claudius Drusus által különböző tartományokat. A Germániában elvesztett légiókról. 4. Miképpen hódolt meg önként egész Kelet, miközben Augustus Hispániában időzött és miképpen küldte vissza a parthus király békét kérve a hadijelvényeket, melyek Crassustól elvétettek s miképpen záratott be Janus az egész földkerekségének birtokbavétele után. Augustus nyájasságáról. 5. Hogy a zsidóknál valamint a többi nemzeteknél Cyrinus alatt vagyonbecslés rendeltetett és a galileai Judásról. 6. Az Úr megtestesüléséről és hogyan felelt meg Krisztus uralmának a mi Augustus alatt történik. A történeti könyvek kiindulása az Úr megtestesüléséről. 7. Mily kegyetlen áldozatot intézett Herodes a Krisztussal egyidősek ellen és e miatt hogyan végezte életét Josephus szerint. Archelausról. 8. Róma városnak éhségéről és a dákok és athéniek lázadása miatt kinyitott Janusról. 9. Augustus haláláról és Tiberius uralmáról és Drusus fiának, Germanicusnak a Germánok fölötti diadalmenetéről. Hogyan követett el valaki ravaszul házasságtörést és hogyan ítélt efölött Caesar. 10. János kereszteléséről és prédikácziójáról és utána az Úréról. János haláláról. Tanúsága róla Josephusnak és ugyancsak tanúsága az Úrról. 11. Az Úr kínzatásáról. Tiberius meghallván az Úrral történt csodákat, őt az istenek közé kívánta felvétetni, és mily módon bánt a kérést intéző senatussal és micsoda rosszakat tett a zsidóknak. Az István kínzatásairól és a zsidók bajairól. 12. Tiberius haláláról és Gaius Caligula megválasztásáról, mint üldözte Gaius a zsidókat és mint szentségteleníttette meg templomukat, a Philotól vezetett követségüket visszautasítva.

Pilatus haláláról. Caesar győzelméről és számos gaztettéről és haláláról. 13. Tiberius Claudiusról ; alatta éhség volt Judaeában, Jakab megöletett és Péter ugyanabban az időben börtönre vettetett. Herodes halála és Theodas. 14. Az apostolok eloszlása az összes nemzetek között. Péter és Simon jós. Márk evangélistáról és Péternek a földkerekségére szétküldött tanítványairól. Claudius győzelme és a zsidó nép lázadása. A városból való kiűzetésük és a római nép lázadása, a senátorok és katonák legyilkoltatása. Claudius halála. 15. Nero kicsapongó életéről és keresztényüldözéséről. Az egyiptomi hamis próféta. Jakab halála és az apostolok iratai. 16. Péter és Pál kínzatása, a római birodalom csökkenése és Nero halála. 17. Polgárháborúk a Városban, Josephus fogsága és Vespasianus uralma. 18. Jeruzsálem pusztulása és a zsidó nép fogsága. Josephus tudósításai arról, hogy Titus és Vespasianus ezekért imperatorokúl kiáltatván ki, Rómába diadalmenetben vonulnak be. Janus bezáratása és a római birodalom növekedése. Földrengés és járvány. Mindkettejük haláláról és az amphitheatrumról. 19. Domitianus üldözése az övéi és a mieink ellen. Clemens, Péter utódja. Domitianus János apostolt számkivetésbe küldte és Dávid sarjadékát kerestette. Az ő haláláról és Nerva megválasztatásáról ; alatta a számkivetésből visszahivatott János. 20. Traianus és győzelmei és üldözései a mieink ellen. Nero arany palotája és a zsidók lázadása. Krisztus papjai, a kik abban az időben léteztek. János apostol halála. Eretnekségek, melyek akkor sarjadzottak. 21. Helius Adrianus szelidsége és tettei és a papokról, a kik akkor híresek voltak. 22. Eretnekségek és Krisztusnak ezekkel szembeszálló polgárai ; Adrianus levele érdekükben. 23. A Pius melléknevű Antonius császársága és az alatta keletkezett eretnekségek ; Krisztus papjai és tanítói az eretnekek ellen. A császár levele érdekükben. 24. Antoninus Verusnak Aurelius Commodussal való uralma és háborúik és a mi polgáraink és a súlyos üldözés s miként győzte le a keresztények segítségével a germánokat. 25. Commodius uralma és erkölcstelensége és az eretnekségek. A tűzvészről, melyet villámlás és láng okozott Rómában. 26. Commodus halála és Helviusnak, a kit Pertinaxnak is neveznek, megválasztatása. És viszont az ő halála. 27. Severus császársága és keresztényüldözése és a barbárok elleni háborúja. Az egyházatyák és papok, a kik abban az időben az Isten házát támogatták ; a vitáról, mely a római pápa és a keleti püspökök között volt. Húsvét napjáról. Júdásról és Origenesről. Severus győzelme. 28. Severus halála és Caracalla megválasztatása és ugyancsak az ő halála. 29. Marcus Aurelius uralma és halála ; a római papok e két utóbbi alatt. 30. Aurelius Alexander császársága és győzelme. Vértanúk, a kik alatta szenvedtek ; a római pápák és Aurelius halála. 31. Maximus uralma és a keresztények üldözése ; halála. 32. Gordianus uralma ; a római papokról és az egyházi írókról, továbbá Gordianus végéről. 33. A keresztény Philippus uralma és alázatossága. 34. Philippus halála, Decius utódlása és a keresztények üldözése. 35. Decius meggyilkoltatása, Gallus meg Volusianus uralma és Origenes halála. A Cornelius- és Ciprianuskérdésről. A római püspökökről és más papokról. 36. Laurentius szenvedése, a római járvány. 37. Gallus és Volusianus halála és Sixtus

főpapsága. 38. Valerianus és Galienus császársága, keresztény-üldözés és Sixtus kínzatása. 39. Valerianus fogsága, különböző nemzetek özönlése a római birodalom ellen és belső bajok. Galienus halála, Krisztus papjai és Manes eretnek, a kitől a manichaeusok származtak. 40. Claudius császársága és diadalmenete és halála. 41. Aurelianus uralma számos győzelme és Róma városa, melyet szélesített. Az a város, melyet nevéről Galliában alapított. Keresztény-üldözéséről és haláláról. 42. Tacitus uralma és halála. 43. Probus uralma, győzelme és halála. 44. Carus császársága és háborúi, melyeket Keleten viselt; és haláláról. 45. Diocletianus császársága és győzelmei. Miként választotta Maximianust uralkodó társává és miként üldözte a keresztényeket elődeinél is jobban és kik szenvedtek az ő idejében; Constantinus győzelme és hogy mily módon hagyták el az uralmat Diocletianus és Maximianus. 46. Miképpen osztották meg Galerius és Constantinus az uralmat és Constantius halála előtt Constantinust miképpen hagyta Galliában császárnak. 47. A harmadik könyv vége és a tíz üldözés összefoglalása.

Előszó a harmadik könyvhöz. — Igéretemről meg nem feledkezve, kedves testvér, a két államról szóló, Octavianus Caesar idejéig tőlem telhető ékesszólással levezetett történetet, kivált most, midőn már a keresztény időkig értünk, Isten segedelmével annál szívesebben nem habozok folytatni, a mennyivel bővebben beszélhetek Isten államáról éppen a keletkező hit miatt. Ugyanis Krisztus előbbi polgárairól keveset, ellenben a világ polgárairól sokat beszélhettem, mert az első embertől Krisztusig csaknem az egész földkereksége, a zsidó nép néhány tagját kivéve, tévedésbe esett, üres babonáknak adta át magát, az ördögök játékszere lőn, a világ csábításaiba bonyolódott és az ördög, mint a világ feje alatt harczolt. De a mint eljött az idő telje,[1]) elküldte Isten fiát a földekre, a ki, hogy a barmok módjára járatlan mellékutakon bolyongó embereket az útra visszavezesse, emberi alakot vett fel s útnak mutatta magát az emberek részére, és hogy a hamisság tévelygésétől félrelépőket az ész világosságára visszatérítse, igazságnak mutatta magát, hogy pedig az erőtleneket megerősítse, az igaz élet példájául tárta fel magát: *Én vagyok,* úgy mond, *az út, az igazság, az élet.*[2]) Mintha azt mondaná: *Tévelyegtek, jöjjetek hozzám, a ki út vagyok, és hogy ezt az útat remegés nélkül tapossátok, halljátok, hogy én*

[1]) Pál levele a Galatákhoz IV. 4. — [2]) János evang. XIV. 6.

vagyok az igazság. Ha pedig nincs útravalótok, értsétek meg, hogy élet vagyok. Sokan keresik ugyanis az útat, de, midőn nem találják a valódit, inkább bolyongnak, mintsem hogy a helyes ösvényre lépjenek. Sokan viszont rátérnek az útra, mely igaznak látszik, de az életet nem követik. Ezekről szól, azt hiszem: *Vannak útak, melyek az emberek előtt egyeneseknek látszanak, pedig végeik enyészetbe vezetnek*[1]). A Megváltó pedig, a világra jövén: *Én vagyok,* szólt, *az út, az igazság, az élet,* azaz: *csak rajtam keresztül lehet üdvösen haladni, hozzám igazában jutni, bennem élők módjára tartózkodni*[2]). De legelőször is nem alaptalanul lehet kérdezni, miért csak az idők végén, melyet teljességnek nevez Pál, akart megszületni a világ megváltója? Miért engedte a nemzetek összességét oly sokáig annyi század folyamán a hűtlenség tévelygésében elpusztulni? Ennek a dolognak okát, mely Isten ítéleteinek legmélyebb és legigazságosabb kamráiba van elhelyezve, melyik húsból való, romlandó halandó merné kutatni, midőn az apostol így beszél: *Ó, magassága Isten gazdag bölcseségének és tudásának, mily felfoghatatlanok az ő itéletei és fürkészhetetlenek útjai?*[3]) stb. Mit fogunk tehát tenni? Ha fel nem is foghatjuk, vajjon hallgatunk? És az ellenmondóknak ki fog felelni, a támadókat ki fogja elhárítani? Végül is azokat, a kik a bensőnkben levő hitet lerontani akarják, észszel és ékesszólással meg fogja czáfolni. Felfogni tehát Isten titkos gondolatait nem tudjuk, és mégis többnyire kénytelenek vagyunk róluk számadást adni. Hogyan? Számadást adjunk azokról, a miket felfogni nem vagyunk képesek? Számadásokat tudunk adni, de emberieket; a mennyiben isteni számadásokat felfogni nem tudunk. Igy történik, hogy midőn theológiai tárgyakról beszélünk, ezeknek megfelelő kifejezések híjával lévén, emberi szavainkkal élünk; és annál arczátlanabbul használunk emberi kifejezéseket Istenről szólva, a menynyiben a mi képünket megismerni nem habozunk. Ki ismer ugyanis jobban, mint a ki teremtett? Innen van, hogy, bár Istent kimondhatatlannak tartják, mégis akarja, hogy dicsőségére sokat mondjunk. Bár kimondhatatlannak tartják, tehát mégis bizonyos módon kimondhatónak látszik. És a szavak-

---

[1]) Példabeszédek XIV. 12. — [2]) János evang. XIV. 6. — [3]) Pál levele a rómaiakhoz XI. 33.

nak ez a harcza, mint mondja Ágoston, inkább hallgatástól és hittől, mint vitatkozástól oldódik fel. Más szerint: *A mi kimondhatatlan, hallgatag csenddel imádtassék.* Tehát ha Isten, az apostol szerint,[1]. eltűrte nagy békességesen a haragnak edényeit, melyek a veszedelemre készíttettek, ha jóságának gazdagságát akarván mutatni egyházának, igen sokáig a teljes szabadság önkényében engedte a földi birodalmat időlegesen virágozni: nem hibáztatható, egyrészt mert azt szabad akaratára hagyta, másrészt mert kiválasztottainak, a két világ öszszehasonlításától megjavítottaknak megmutatta jóságának gazdagságát. Ugyanis, ha engedi is az embereknek, hogy tegyék, a mit tenni akarnak, azok nem vádolhatják igazságosan, valamint viszont azoknak, a kiknek jóságos kegyét felajánlja és a kiket viszszatart és megakadályoz az üdvök elleni cselekedetektől, hogy ne cselekedjék meg, a mit szándékoznak, azoknak nagyon kell őt dicsérniök és szeretniök. Nem mondható, hogy igazságtalanul cselekszik, ha kegyét igazság szerint nem osztja, valamint könyörületes cselekvőnek kell csak tartani, ha azt némelyeknek jóságosan osztogatja. Tehát, ha annyi elmult századot vétekbe nem hajtott ugyan, de nem ajándékozott meg sajátjával, hogy az eljövendő századoknak az előbbiek példáján megmutassa, mit kell kerülni, miért hálálkodjanak megváltójuknak; ha, mondom, ezért azokat szabadságukra hagyta, hogy egyrészt tudják meg, mire képesek nélküle, másrészt megváltatván, tanulják meg, mit kaptak a Megváltó kegyéből; valamint azok joggal nem hibáztathatják, úgy ezeknek nagy anyagot adott, a miért joggal kell őt szeretni. Van azonkívül egy ok, a miért éppen ebben az időben, tudniillik a hatodik korszakban, a római birodalomban Augustus Caesar alatt egyesült világon akart Krisztus születni. Midőn ugyanis vétke eltörléséért az első emberpárnak, mely a paradicsom gyönyöreit nem becsülve önkényes tettével ezt a földet átok lakhelyévé akarta inkább tenni, megtestesülni szándékozott, ennek megtörténésére a hatodik kor volt leginkább alkalmas, mivel az embert a hatodik napon teremtette. Nem kellett az emberiség előbbi korában sem tennie. Ugyanis a vétkes szülőktől származott emberek, mivel engedetlenségük miatt megromlott

[1]) Pál levele a rómaiakhoz. IX. 22.

természetük, a vétekre hajlandóbbak és készebbek lettek, nem éltek még az észszel, elhomályosodván bennök a természetes jó, inkább állatias és szörny-módon bolyongtak és sem társasan élni, sem törvények szerint alakulni, sem erényekkel díszelegni, sem az ész erejével az igazság megismerésére felvilágosodni nem tanultak. Innen származnak az igen rút mesék, a még rútabb tettek, az igen szörnyű történetek, a még szörnyebb művek, a melyekről mindről a fentebbiekben, azt hiszem, eleget beszéltem. Midőn tehát ily módon az emberek az észnek híjával voltak, az igazságot fel nem fogták, a jogban és törvényekben nem részeskedtek, a törvények törvényét és Krisztustól adandó legmagasabb életparancsokat hogyan fogták volna fel, hogyan értették volna, hogyan vették volna észre? Tehát először olyan törvény adatott, hogy az az erőtlen hallgatóknak megfeleljen és hogy a világ zsenge korát nem szilárd étellel, hanem tejjel táplálja. Azután lassanként nővén és gyarapodván, úgy az együtt maradó emberek társaságából, mint azoknak egyesítéséből törvények alkotására a bölcseség, a philosophusok tanainak közvetítésével, midőn, mint mondám, már az egész világ úgy a rómaiak vitézségétől meghajolt, mint a philosophusok bölcseségétől előkészíttetett és az emberek elméi az élet mélyebb tanainak felfogására alkalmasak lettek, akkor illett mindnyájunk Megváltójának testben megjelenni és a világ számára új törvényeket alapítani.

Itt már, úgy vélem, meg kell oldani, a mit fent elhalasztottam, miért akarta a földkerekség Ura, hogy az egész föld egy város uralma alá kerüljön, hogy az egész föld egy város törvényei szerint igazodjék. Először, mint mondám, hogy a nagyobb dolgok megértésére készebbek és képesebbek legyenek az emberek elméi. Másodszor, hogy az ily módon egyesülteknek a hit egysége ajánltassék, a mennyiben egy város iránti félelemtől egy ember tiszteletére az összes emberek leköttetve tanulják meg, hogy egy hitet is kell tartaniok és abban nemcsak egy égi embert, hanem a mindenség teremtőjét, Istent kell tisztelniök és imádniok. Ezért az egész világra az ő megérkezésekor vagyonbecslést hirdetnek, hogy hírül adják az ő jövetelét, a ki az összes hozzá jövőket az örök hazában polgárokul írja be. Ezért az ő születésekor az egész világegyetemen át a bajoktól sujtott és saját lázadásaitól kimerült föld inkább

önként megpihenni és a római császárnak engedelmeskedni akart, mint lázongni, hogy megérthesse, miszerint az jött meg emberi testben, a ki a földi terhek súlya alatt elnyomottaknak és kifáradtaknak szeliden mondja: *Jöjjetek én hozzám mindnyájan, a kik fáradtak és terheltek vagytok és én megnyugosztallak titeket*[1]). Ezért akkor új béke szállott a földre, hogy az új király szolgái szabadabban járhassák be a föld kerekségét és vethessék el az élet üdvös oktatásait. Tehát szerintem nem véletlen eseteknek, sem hamis istenek tiszteletének, hanem az igaz Istennek, a fény és homály teremtőjének [2]) kell tulajdonítani, hogy a rómaiak állama alacsony és szegény helyeztéből akkora magasságra és az egyeduralomra nőtt. Miért hogy éppen arra a népre vagy arra a városra, nem másokra árasztotta kegyét? — nem vitathatjuk, hacsak azt nem mondom, hogy az apostolok fejének érdemei folytán történt, a kiről előre látta, hogy ott fog letelepedni, és a kire, igérte, egyházát is fogja alapítani, hogy tudniillik az a hely, mely az apostolok fejének székhelye miatt az egész egyház felett fog uralkodni, jusson előbb a népek feletti uralomra is, a melyekből a hívőket kell gyüjteni. Tehát ügyesen: ugyanaz a város előbb a világ feje lőn, mely később az egyház feje leendett. Ha pedig valaki czivakodó, hallja meg, hogy a fazekas hatalmában van egyik edényt tiszteletre, másikat gyalázatra alakítani. Hallja meg, hogy a bíró hatalmában van, kit akar megalázni és kit akar felemelni. Végül, ha az Úr, mint a dolgok bírája és eldöntője, a kelyhet kezében tartva, először Babylont lerészegítve a médekkel aláztatta meg, miután a médeket a perzsák, a perzsákat ismét a görögök, a görögöket végül a rómaiak alázták meg, Rómát akarta felemelni, mely egykor szintén meg lesz alázva. Ha mindezeket méltányos serpenyőn mérve a halandók változékonyságát összeszövi, vajjon vádolhatja-e a teremtmény teremtőjét? Tehát az uralmakat változtató és az akarata szerint bárkin könyörülő Isten hatalmas keze alatt megalázkodjunk, és mert a magunk erejéből semmik vagyunk, az ő könyörületességének tulajdonítva, ha valamik vagyunk, és mert magunk erejéből semmitsem tudunk, az ő kegyének tulajdonítva, a mit mondunk, folytassuk a megkezdett munkát.

---

[1]) Máté evang. XI. 28. — [2]) Ésaiás XLV. 7.

1. *)— A város alapítása utáni 710. évben Gaius Julius Caesar megöletése után Octavianus, a ki végrendeletben anyai nagybátyjának nevét és örökségét kapta, először színleg gyászolva annak halálát, Antoniussal, a ki Brutust és Cassiust Caesar megbosszulásáért Mutinánál ostromzárral vette körül, a kit a senatus ellenségnek nyilvánított, megütközött és megfutamította őt. Miután nemsokára barátságra lépett vele, vele együtt polgárháborút szít és sok csata megvívása után végre Pompeiust, Gneus Pompeius fiát, megölte, Brutust és Cassiust pedig öngyilkosságra kényszerítette. Innen sok diadalmenet után Rómába érkezve, 20.000 katonát elbocsátott, 30.000 rabszolgát urainak visszaadott, 6000-et pedig, a kiknek gazdájuk nem akadt, felakasztatott. Antonius pedig visszautasítván Caesar nővérét, Octaviát, Egyiptomba ment át ; ott feleségül vette Egyiptom királynőjét, Cleopatrát és megpróbált Caesar ellen fellázadni. Caesar, miután mindent meghódított és hatalma alá hajtott. Antonius ellen tengeri háborút tervezve Brundusiumból Epyrusba indul. Tehát igen elkeseredetten összeütköztek és sokáig, a nap ötödik órájától a hetedikig, mindkét sereg vesztesége közben kétes eredménynyel harczoltak. A nap következő része a rákövetkező éjjel Caesar győzelme felé hajlott. A harczból először Cleopatra menekül övéivel, őt futásban követi Antonius. Azt mondják, hogy ott Antonius seregéből 12.000 ember esett el, 6000 sebesült meg. Caesart akkor imperatornak kiáltották ki és negyedszer lett consul M. Liciniussal. Antonius a tengeri harcz elvesztése után szárazföldit tervez, de az összeütközésben újra vereséget szenved. S midőn a hatodik hónap elsején ismét hajóhad szervezéséhez fogott, hívei Caesarhoz szöktek és ő, mindenkitől elhagyatva, Alexandria városába menekült. Midőn ott látta, hogy Caesar nyomon követi, karddal megölte magát. Cleopatra pedig állítólag úgy halt meg, hogy emlőire kígyókat helyezett.

2.**) — Caesar tehát a világ leggazdagabb városát, Alexandriát elfoglalva, véget vetett a görögök uralmának. Ugyanis ebben a városban, melyet Sándor alapított Egyiptomban, addig az

---

*) V. ö. Orosius, Hist. VI. 18—19 ; Jordanis Rom. ; Uraug. Ekk. (Chronica Frutolfi Mich.) MG. SS. VI. 92. — **) V. ö. Orosius, Hist. VI. 19 ; Uraug. Ekk. (Chron. Frut.) MG. SS. VI. 75—78 ; Justin. XV. 4.

ideig görög királyok uralkodtak. Innen némelyek a görögök uralmát egészen Caesarig terjesztik ki. Ugyanis Nagy Sándor halála után, midőn katonái az általa meghódított Ázsiát felosztották, a világ 4 táján 4 birodalom keletkezett. Ezek között kettő volt kiváló: délnyugat felé az egyiptomi birodalom, melynek székhelye volt Alexandria; kelet vagy északkelet felé Syria és Mesopotámia, melynek feje volt Antiochia, melyet Nagy Seleucus, a kiről fent szóltam, állítólag atyjának, Antiochusnak nevéről építtetett újra, s birodalmának székhelyét Babylonból oda helyezte át. Ugyanis azelőtt, a mint némelyek állítják, Rablathának neveztetett és akkor a próféta szerint Syria fővárosa Damascus volt. Tehát ezekben a városokban az igen hatalmas Ptolomaeus és Antiochus királyok laktak és uralmi vágyukban egymás ellen dühöngve, a Kelet uralmát váltakozva ragadták kezükbe; mégis a nagyobb tekintély végül a Ptolomaeusokra szállott. Mindezeket nemcsak a népek történetéből, hanem Dániel látományából is, a hol a nyugat és észak királyságairól beszél és Jeromosnak e prófétához írt magyarázatából jobban megtudhatjuk. Tehát ez a két város, midőn az idő haladtával az egyházat első atyái a népek felosztása szerint szervezték, mint Róma után a legméltóbb, magának a fővárosnak mintájára, egyedül érdemelte meg, hogy patriarchai székhelyet kapjon. Azután megnövekedvén a konstantinápolyi és jeruzsálemi egyház is, egyik a birodalom székhelye miatt, másik a szent sír és az Úr ama régi és az egész föld előtt tisztelt temlpoma miatt az atyák engedelméből patriarchai székhelyet kapott. Ezért a jeruzsálemi egyházról a nicaeai zsinaton ezt olvassuk:[1]) *Helia püspökét mindenki tisztelje, metropolitai jogának sérelme nélkül.* Ezt némelyek a palesztinai Caesareára vonatkoztatják, mert Jeruzsálem Titustól és Vespasianustól leromboltatván, Palesztina fővárosa Caesarea lett, és így következetesen az egyházjog szerint annak a tartománynak a fővárosa maradt. A hol ugyanis a császárok alatt pogány flamenek voltak, ott később a mieink püspököket helyeztek el. A hol azoknak archiflamenjei voltak, ott mi érsekeket, a hol azoknak protoflamenjei voltak, mi primásokat vagy patriarchákat kezdtünk kapni, a kik ugyan mind egyrendűek, de a városok külön-

---

[1]) Ruf. Hist. eccl. X. 6.

bözősége szerint különböző méltóságúak. Mások az előbbi határozatot »a metropolis jogának sérelme nélkül« olvassák és így értelmezik: Miután mondatott: *Helia*, azaz Jeruzsálem, *püspökét mindenki tisztelje*, nehogy úgy lássék, hogy mindenkinek a legfőbb, azaz a római püspökként kell őt tisztelnie, hozzátétetett: *a metropolis jogának sérelme nélkül*, azaz: azt mondjuk, kell őt tisztelni, nem mint legfőbb papot, hanem mint metropolitát. Akár így, akár úgy van, kétségtelen, hogy akkor még nem volt patriarcha. De elég ebből ennyi.

Mondtuk, hogy némelyek szerint a görögök uralma egészen Caesarig tartott, mégis valószínűbbnek látszik, hogy a görögök ugyan az uralmat Sándor halála után elvesztették, de igen híres királyaik voltak, a kik Keletnek parancsoltak. Ezért Dániel próféta is Sándor birodalmáról beszélve így szól:[1]) *El fog oszlani az égnek négy széleire, de nem az ő utódai között, sem az ő hatalma mértékében, a mely miatt elítéltetett.* És ismét Antiochusról olvasható, hogy Alexandria ostroma alatt a rómaiak követét fogadta, a ki, midőn őt a fövenyben sétálva találta és a város ostromlásától hiába igyekezett eltéríteni, az éppen nála lévő bottal a földön kört húzott körülötte, mondván: *azt mondja a római senatus és nép, hogy mielőtt ebből a körből kilépsz, távozz el a város alól.* Ennek hallatára megijedt a király és nemsokára feloldotta az ostromzárt. Ezekből és másokból megértjük, hogy a rómaiak, mielőtt még császáraik voltak, a legfőbb királyok felett parancsoltak. Mért tulajdonítsuk hát a görögöknek az uralmat? Csak mert Róma még nem ruházta egy személyre a hatalmat, és mert a mi polgárságunk Judaeában maradva Caesar idejéig, azok uralma alatt élt. Hiszen Nebuchodonosort is királyok királyának nevezi a próféta, a ki pedig abban az időben a méd hatalmaskodás miatt éppen nem volt a királyok királya, hacsak őt egyrészt a város tekintélye folytán, melyet lefoglalt, másrészt Isten népének megalázkodása folytán, melyet fogságban tartott, nem tartotta a próféta méltónak erre a névre. Uralkodott pedig Sándortól Cleopatráig 11 király, valamennyi Ptolomaeus nevű. Caesar Alexandriában annyi pénzt talált, hogy Rómában az eladó tárgyak ára kétszeresre szökött fel.

---

[1]) Dániel könyve XI. 4.

3.*) — 735-ben a város alapítása után Caesar, miután Alexandria tartományát győzelmesen elfoglalta, egész Ázsiát leigázta és a polgárháborút is teljesen lecsendesítette, a maga és Lucius Apuleius ötödik consulsága alatt január 6-án Keletről győztesen visszatért, a városba háromszoros diadalmenetben bevonul, Janus kapuit bezárja, és mindenkitől Augustus névvel üdvözöltetik. Ez a név, melyet addig egy kor sem hallott, a hatalom tetőpontját jelenti és egyedül a római királyoknak jár ki. Ekkor a város alapítása óta harmadszor találod Janust zárva ; először Numa alatt, másodszor az első karthagói háború után történt. Augustus, a ki 12 éven át a nevezett consulokkal kormányozta a birodalmat, e naptól kezdve és ezután egyedül uralkodott. És így többek hatalma egynek uralmára szállott, mit a görögök monarchiának neveznek. Ettől kezdve a rómaiaknak a consulok után királyai kezdtek lenni, a kik, mert az egész földkereksége felett egyedül uralkodtak, császároknak és Augustusoknak neveztettek. Caesar ezek után feltárva Janus kapuit, a cantabriaiknak és asturiaiknak, Hispania legvitézebb nemzeteinek háborút izent és öt év alatt súlyos és fáradságos összeütközésben levervén őket, győztesen tért vissza a városba és Janust másodszor zárta be. Azután Claudius Drusus által Galliát és Rhetiát provincziává tétette, Noricum, Illyria, Pannonia, Dalmatia, Moesia, Dacia és Thracia lakósait vezéreivel vagy leigázta vagy a nagy folyamokkal, a Rajnával és a Dunával szabott határt nekik. Állítólag Drusus alapította meg vagy építette fel Maguntiát Galliában és Augustát Rhetiában, a melyet azelőtt Vindelicának neveztek és most Augustusról kapott nevet. Még most is mutatják Maguntiában máglyaalakú emlékét. Abban az időben három légióval Varust, a ki római módra kapzsian és büszkén viselkedett az alattvalókkal szemben, a germánok elpusztították. Augustus, mint mondják, annyira fájlalta a római katonaságnak e vereségét, hogy igen gyakran fejét a falba verte és fájdalmas hangon kiáltozta : *Quintilius Varus, add vissza légióimat.* Suetonius írja, hogy a rómaiaknak és germánoknak ezen igen súlyos és igen kegyetlen háborúja, az afrikai után a

---

*) V. ö. Orosius, Hist. VI. 20—21 ; Uraug. Ekk. (Chron. Frut.) MG. SS. VI. 92. 98.

legnagyobb, három évig 15 légióval folyt. Ebből megismerhető, milyen erős volt a nevezett germán nép, hogy a római birodalom legnagyobb hatalma ellenére a római katonaságnak akkora pusztulását okozta. Augusta lakói azt állítják, hogy ez a vérengzés ott történt és bizonyítékul mutatnak egy halottak csontjaiból összerakott dombot, melyet a népnyelven mindmáig Perleichnek neveznek, mert ott egy légió pusztult el, és mutogatnak egy Varus nevéről elnevezett falut.

4.*) — Miközben Augustus Terraconánál, az innenső Hispania egy városánál tartózkodott, indusok és scythák követei ajándékokkal békét kérni jönnek. S valamint egykor Babylonban trónoló Sándorhoz a legszélső Nyugat nemzetei, úgy most Caesarhoz a nemzetek a legszélső Kelettől a legvégső Nyugatig könyörögve és meghódolást igérve önként odajárulnak ; a parthusok is elküldvén a jelvényeket, melyeket Crassus megöletésekor a rómaiaktól elvettek és kezeseket adván, békét kérnek. És így az egész földkereksége a rómaiak alá kerülvén és felosztatván, Augustus harmadszor bezárja Janust és zárva is maradt 12 évig. Maga Augustus pedig, bár már az egész földnek ura volt, sohasem engedte magát sem komolyan, sem tréfából úrnak neveztetni. E tekintetben valóban ki lehet kelni a mi dölyfösségünk ellen, a kik ezt a czímzést keresztény és pap létünkre megköveteljük, a mit az ész belátása folytán még a pogányok is elkerültek.

5.**) — Abban az időben, midőn Augustus úgy a zsidóknál, mint a többi népeknél vagyonbecslést rendelt el Cyrinus vezetése alatt, szerepelt a galilaeai Júdás, a kiről szó van az Apostolok cselekedeteiben. Róla a zsidó háború történetének második könyvében Josephus így szól : *Abban az időben egy Júdás nevű galilaeai férfiú elszakadásra izgatott, bizonyítgatva, hogy igen rossz lesz nekik, ha belenyugodnak, hogy a rómaiaknak adót fizessenek és Isten után halandó uralmat tűrjenek.* Cyrinusról pedig így szól : *Cyrinus a curia egyhangú akaratából az egyes hivatalokon át egészen a consulatusig emelkedett és egyébként is tisztelet-*

*) V. ö. Orosius, Hist. VI. 22. Uraug. Ekk. (Chron. Frut.) MG. SS. VI. 93—95. — **) V. ö. Uraug. Ekk. (Chron. Frut.) MG. SS. VI. 94—95 ; Eusebii Hist. eccl. a Rufino transl. I. 5.

ben álló létére néhány kísérővel Syriába jött, a hova Caesar küldte igazságot szolgáltatni a népeknek.

6.*) — A midőn tehát elcsendesült a lázongások minden mozgalma, a századokon át hallatlan béke visszatért és az egész világ a rómaiak vagyonbecslésére előkészíttetett, Caesar Augustus uralmának 42. évében, a város alapításától számított 752. évben, a 193. olimpiasban, Ádám óta az 5500. esztendő elmultával, Judaeában Herodesnek, Antipater idegen származású fiának uralkodása alatt, Dániel szerint a 70. ebdomasban, Jézus Krisztus, Isten fia, teste szerint Dávid fia, Szűz Máriától Juda városában, Betlehemben megszületik. Hogy ő lássék a világ fényének és az igazi békének, a születés éjjelén a pásztoroknak nagy fény között egy angyal jelenik meg, a születés feletti örömet hirdetve. Vele együtt egy égi sokaság megzendülve Gloriát zeng a magasságban Istennek és kijelenti, hogy béke jött a földre a jó akaratú emberek részére. És jegyezd meg, hogy, a mint fentebb mondtam, a babyloni és római uralom hasonló módon kezdődött és haladt előre. Amazok első királya Ninus volt: uralkodásának 42. évében született Ábrahám, a kihez először jött hír Krisztusról. Viszont a rómaiak első császára Augustus volt: uralkodásának ugyancsak 42. évében az Ábrahámnak igért és az összes nemzetektől óhajtott Krisztus születik. Meg kell jegyezni azonkívül, hogy Augustus uralma az ő idejében született Krisztus uralmának több tekintetben előképe. Azt ugyanis, midőn január 6-án Keletről hazatért, királyokat alázván meg és a polgárháborút lecsillapítván, a város háromszoros diadalmenetben fogadja és Augustusnak nevezi. Ezt, miután megszületett és alázatosan emberi testben lappangott, ugyancsak azon a napon, azaz január 6-án, melyet mi Vízkeresztnek nevezünk, Keletről hármas ajándékokkal imádják egy üstökös útmutatása nyomán, és az azelőtt lappangót, a ki most megjelent, dicsőségesnek és királyok királyának nyilvánítják. A mi hát akkor előre jeleztetett, de már beteljesedett, hogy tudniillik Krisztus nemcsak az égben uralkodik, hanem a földön is az összes királyoknak parancsol, a napnál világosabban látszik. Tehát helyesen énekli az egyház az ő dicsé-

*) V. ö. Orosius, Hist. VI. 20., VII. 2; Augustinus, De civ. Dei. XVIII. 46; Uraug. Ekk. (Chron. Frut.) MG. SS. VI. 95.

retére azon a napon, a melyen előre jeleztetett: *Ime eljött az uralkodó úr és az ő kezében a birodalom, uralom és parancs.* És az offertoriumban: *És imádni fogják őt az összes királyok és az összes nemzetek szolgálni fognak neki.* Azzal ugyanis, hogy uralkodó úrnak nevezik, a felséges nevet adják neki, azzal pedig, hogy a parancsot és birodalmat az ő kezében levőnek mondják, császári méltóságot tulajdonítanak neki, azzal pedig, hogy a királyok őt imádni és az összes nemzetek szolgálni tartoznak, nyilvánítják, hogy az egyeduralom fejdísze, azaz az egész világ feletti egyedüli uralom, az övé. Azokban a napokban állítólag bőségesen folyt egy olajpatakocska a Város tiberisentúli részében, hogy kitűnjék, miszerint testben fog megszületni az, a kit az összes királyok felett a vígság olajával és az ujjongás szent lelkével kell felkenni. A békéről pedig és a földkerekségének beosztásáról, ismétlem, az előszóban adtam számot; véleményem szerint még azt is hozzá kell tenni, hogy Istennek emberi testben született fia a római állam polgára akart lenni. Mivel ugyanis az a hitetlenségen alapult polgárság kétségtelenül a világ állama volt, azért Isten államának feje és szerzője benne akart születni, talán mert ezzel megmutatta, hogy azért jött, hogy a világ államát csodálatos és mondhatatlan módon saját államává alakítsa át?! És hogy nyiltabban beszéljek, jóllehet a zsidók között született, a pogány népek közé jegyeztetik be, hogy kimutassa a kegy átszállását ama népről a pogány nemzetekre. Mivel hát új ember született, a ki a régit érvénytelenítette, a Ninustól a város alapításáig és onnan egészen addig az ideig folytatott évszámlálást hagyjuk abba és kezdjük az ő születésétől a mi időszámításunkat.

7.*) — Az Úr megtestesülésének 3. évében Herodes, a zsidók királya, a jósoktól hallva, hogy Krisztus született, igen szörnyű vétket követett el. Félve ugyanis, mert idegen származású volt, hogy Dávid sarjadékából született egy gyermek, a ki az örökség jogán ősének trónját követelheti, ravaszul megvizsgáltatta a helyet és időt, és Betlehem körül az összes kétéves és azon aluli gyermekek megöletését parancsolta. De Krisztus nevelőszülei egy angyaltól előbb hírt kaptak és a fiúcskát

---

*) V. ö. Eusebii Hist. eccl. (a Rufino transl.) I. 7—8; Orosius, Hist. VII. 3.

Egyiptomba vitték át. Ezt a vétket az Úr megjegyezve, Herodest igen kínzó és szégyenletes betegséggel sujtotta végső éveiben. Amiért Josephus a *Régiségek* 17. könyvében róla így szól: *Herodest továbbá napról-napra kínosabb betegség gyötörte, büntetésként régebben elkövetett bűneiért. Ugyanis kívülről testének felületét szívós tűz égette, belsejében pedig hatalmas tűzvész lakozott. Mindig telhetetlen éhség volt benne, de nem volt képes sohasem jóllakni falánk torkától megrontott begye. Emésztőszerveit belül sebek borították el.* Kevéssel utóbb ezt írja: *De megrothadt szeméremrészeit is férgek lepték el, lélekzete is puffadástól rossz szagú.* És alább: *Mondták tehát azok, a kik jóslásban jártasak, hogy ezek a büntetések Isten akaratából szállottak rá addig bosszulatlan maradt gonosz és kegyetlen tetteiért.* Elmondja azt is, hogy midőn kezdett nem bízni felgyógyulásában, az egyes helységekből és várakból magához hivatta a nemes és előkelő férfiakat és bilincsekbe verette őket. És magához hivatván nővérét, Salomét és annak férjét, Sándort, mondá: *Tudom, hogy a zsidók örülni fognak pusztulásomnak, de előidézhetek gyászt és végtisztességet a siránkozók sokasága részéről, ha akartok parancsaimnak engedelmeskedni. Tüstént, a mint kileheltem lelkemet, az összes foglyokat ölessétek meg, hogy egész Judaea és minden ház sirassa halálomat.* És nem sokkal később, midőn érezte, hogy utolsó percze közeledik, a kín megelőzésére kést kért és azt magába döfte és megforgatta. Folytatja ugyanaz az író, hogy mielőtt meghalt, két régebben megölt fia után a harmadikat is megölette. És egyrészt igen nagy testi fájdalmak, másrészt a vérbűn igen szörnyű gonosztette között a legszerencsétlenebbül végezte életét. Hihető, hogy ez a vég büntetésül szállott rá a Krisztus és gyermektársai ellen kegyetlenül elkövetett szentségtöréséért. Herodest halála után fia, Archelaus követte az uralomban.

8.*) — Az Úr megtestesülésének 6. évében igen nagy éhség volt Róma városában, mely állítólag annyira elhatalmasodott, hogy Augustus a bajvívó csapatokat, idegeneket, sőt rabszolgákat is az orvosok és tanítók kivételével, kiutasította a városból. Abban az időben, már Augustus öregségében, Janus kapui,

---

*) V. ö. Orosius, Hist. VI. 22., VII. 3; Uraug. Ekk. (Frut.) MG. SS. VI. 94—95.

melyek a hosszú nyugalomtól megrozsdásodtak, az athéniek és dákok lázadása miatt kitárulnak és Vespasianus előtt nem is zárultak be. De, ámbár a katonaság harczra készen állott, a hosszú szünet után sem zörögtek a fegyverek. És hihetőleg az új király trónralépése folytán történt, hogy ekkora lázadások a háborúk csapásai nélkül befejeződtek. Eddig Cornelius Tacitus.

9.*) — Az Úr megtestesülésének 15. évében Augustus, uralkodásának 58. évében, befejezte életét, és követte őt az uralomban mostoha fia, Tiberius. Ez igen békésen kormányozta az államot, és sem belső uralmában a polgárokat nem sanyargatta, sem kívül nem gerjesztett harczi vihart. Uralmának 4., azaz az Úr megtestesülésének 19. évében Germanicus, Drusus fia és Caligula atyja, a germánok fölött győzedelmeskedett. Abban az időben, mint mondják, oly emberséges volt Tiberius, hogy midőn kincstárnokai az adók növelését javasolták, azt felelte, hogy a jó pásztor dolga a juhokat nyírni s nem koppasztani. Azokban a napokban egy Mundus nevű gonosz ember egy erényes úrnőt, Paulinát, igen ravasz módon csábított el. Miután ugyanis gyakran sikertelenül próbálta házasságtörésre rávenni, egy templom papjait pénzzel rávette annak kinyilatkoztatására, hogy egy isten akar azzal az úrnővel frigyesülni. Elmondja a nő férjének, a férj helyesli. Igy a nő éjjel a templomba megy és várja azt az istent. Előjön hát Mundus és vágyát kielégíti az isten neve alatt. Azután feltárja az asszony előtt tettét. A nő pedig elmondja férjének. Midőn Caesar ezt a bűnt a férjtől megtudta, méltó büntetés gyanánt a templomot lerontatta, a papokat keresztre feszíttette, az ifjúnak azonban, mint a kit a nagy szerelem vakított el, nem helyén való könyörületességből megkegyelmezett, csak a Városból távolította el. Ezt a példát azért hoztam fel, hogy megmutassam, miszerint Tiberius ugyan szelídlelkű volt, de itéleteiben a bűnösökkel szemben engedékeny, a mi csaknem az összes szelíd bíráknak hibája.

10.**) — Az Úr megtestesülésének 30., Tiberius császárságának pedig 15. évében, midőn már Archelaus halála után Judaeá-

---

*) V. ö. Orosius, Hist. VII. 4; Josephus, Antiquitates Jud. XVIII. 7; Uraug. Ekk. (Chron. Frutolfi) MG. SS. VI. 96; Pseudo-Hegesippus II. 4. — **) V. ö. Eusebii Hist. eccl. a Rufino transl. I. 10—14.

ban 4 fejedelem kormányzott, a kiket a görögök tetrarcháknak neveznek, János a pusztában a megbánás vízkeresztségét kezdte hirdetni ; s mivel az Úr az ő vízkeresztségére a vizeket meg akarta szentelni, elmene megkeresztelkedni, és ettől kezdve prédikálni, csodákat tenni kezdett. Kiválasztott ugyanis az ő népéből 12 derék embert, kiket apostoloknak nevezett, a kik között az egység kedvéért egyet, Pétert, fővé tett. Ezek után 72 másodrendű férfiút tanítványokká tett. Rövid időre rá Isten államának ama kiváló polgára, János, a kiről maga az igazság tanúságot téve így szólt : *Nem támadott nagyobb Keresztelő Jánosnál az asszonyoktól születettek közül,*[1]) Herodest erkölcstelen házasságért megrótta ; ez okból Herodes őt börtönre vettette és születése napján, mint az evangéliumban bővebben olvashatod, kivezettette és lakoma közben gyalázatosan megölette. Elmondja ezt Josephus. Ezután igen nagy háború tört ki Herodes és Arethas, Arábia királya között, a ki lánya gyalázatát boszúlta meg ; ugyanő beszéli, hogy ebben a háborúban Herodes serege tönkrement. Mondja pedig Josephus ezen a módon : *Némelyek a zsidók közül pedig azt hitték, azért pusztult el Herodes serege, mert ellene az isteni bosszú elég igazságosan gerjedt fel, a Keresztelő nevű János megtorlásáért. Herodes megölette ezt a nagyon derék férfiút, a ki tanította a zsidóknak, hogy az erényre törekedjenek, az igazságot egymás között kölcsönösen ápolják, az Isten iránti kegyességet őrizzék, a keresztség által egyesüljenek. Ugyanis a keresztség csak oly módon lesz felvehető, ha nemcsak a vétkek lemosására, hanem a testi önmegtagadásra használják és a lélek igazságosságára és megtisztítására őrzik meg és egyszersmind mint az összes erények jelképét és hű őrét fogják fel. Midőn János ilyen beszédekkel oktatott és hallgatására igen nagy tömeg gyűlt össze, félt Herodes, hogy talán a nép a tanítástól meggyőzve uralma alól kisiklik ; látta ugyanis, hogy az ő szabályainak és intéseinek a köznép minden tekintetben kész engedelmeskedni és jobbnak vélte, hogy mielőtt valami lázongás törne ki, megelőzze ezen ember megölétésével, mintsem hogy későn bánja meg, ha zavarok ütnek ki. Herodes tehát puszta gyanúja alapján Jánost bilincsek között Macherus várába viteti, és ott megöleti.* Ezeket mondja Jánosról. Az Üdvözítőről pedig így szól : *Ezekben az időkben élt Jézus, a bölcs férfiú, ha ugyan szabad*

[1]) Máté XI. 11.

őt férfiúnak nevezni; ugyanis csodálatos tetteket vitt véghez és tanította azokat az embereket, a kik szívesen hallgatják az igazságot és sok zsidót meg más nemzetbelit magához vonzott és messiás hírében állott. Midőn népünk előkelő férfiainak vádja alapján Pilatus őt keresztrefeszítésre ítélte, nem hagyták el azok, a kik őt kezdettől fogva szerették. A harmadik napon pedig feltámadva jelent meg, a mint az Istentől ihletett próféták úgy ezeket, mint számtalan más jövendő csodát róla előre hirdettek. Mindmáig megmaradt neve és fajtája a keresztényeknek, a kik róla lőnek elnevezve. Az igen tanult, de zsidó férfiúnak tanúságát a mi vallásunkról azért iktattam ide, hogy megmutassam, hogy a zsidók jól tudták Krisztus megérkezését, de az elítélés nagyobbítására a gyűlölet elvakította őket és nem akartak hinni.

11.*) — Megtestesülésének 34. évében, még Tiberius uralkodása alatt, Jeruzsálemben pedig Pontius Pilátus kormányzása alatt, az Úr kegyeskedett kínszenvedésre menni és a Calvaria helyén a kapun kívül a zsidóktól a pogányoknak átadatván, a hatodik órában a keresztrefeszítést elszenvedni. Attól az órától kezdve a kilenczedikig, melyben lelkét kilehelte, homály keletkezett nemcsak Judaeában, hanem az egész világon, valamint írva van: *Örök éjtől féltek a kegyetlen századok akkor.*[1]) Hogy ez a homály nem napfogyatkozásból, hanem csoda folytán történt, a 14. hold, mely akkor volt, még a hitetleneknek is bebizonyította. Földrengés is keletkezett akkor és Ázsiának néhány városát szétrombolta, a melyeket Tiberius e miatt fel is mentett az adófizetés alól. Azt mondják, hogy egy a filozófusok közül, a kit Dyonisius Areopagitának tartanak, akkor így szólt: *A természet Istene szenved.* Az Úr feltámadása és mennybeszállása után Pilátus beszédjéről és csodatetteiről, továbbá szenvedéséről és feltámadásáról írt Tiberius császárnak. Ennek hallatára Tiberius elhatározta, hogy őt az istenek között kell tisztelni, a senatusnak javaslatot nyujtott be. A senatus pedig, mert először nem hozzája terjesztették be az ügyet, a császár rendeletét vonakodott elfogadni, sőt úgy vélte, hogy inkább ki kell űzni a Városból e név követőit. E miatt a felség igen szelíd fejedelemből roppant vadállattá lett és igen sok senatort meg nemest megöletett.

---

*) V. ö. Eusebii Hist. eccl. a Rufino transl. II. 1—2; Orosius, Hist. VII. 4. — [1]) Virg. Georg. I. 468.

És így történt, hogy míg a megváltó királyt elfogadni nem akarták, a bosszuló császár-királyt tűrték. Hihető, hogy ez Isten akaratából történt, nehogy Krisztus hite tanúbizonyságot egy hitetlen embertől és tekintélyt egy földi fejedelemtől lássék nyerni. Ugyanabban az évben Isten államának előkelő tagját, Istvánt, azok, a kik az Urat is megölték, megkövezik. Tiberius a Krisztust üldöző zsidókat zord éghajlatú tartományokba száműzte, a Városban maradókat eltávolította és örökös szolgaságra vetette. Ez volt szenvedéseiknek kezdete. Hogy micsoda csapásokkal sujtották őket később a rómaiak az Úr jóslata szerint azért, mert nem ismerték meg földönjárásának idejét,[1]) arról majd beszélünk, midőn ahhoz az időhöz értünk.

12.*) — Az Úr megtestesülése után 39-ben Tiberius, uralkodásának 23. évében, méregtől elpusztult. Követte őt az uralomban Gaius Caligula, Augustus óta a harmadik, egy mindenek fölött gonosz férfiú, a ki valóban az istenkáromló rómaiak és üldöző zsidók bosszulójaként látszott megjelenni. Midőn e napokban Alexandriában igen sok bajt szenvedtek a zsidók, az elsők között is az első bölcsészt, Philo hitsorsosukat, a császárhoz küldik panaszuk előadására. Ez az a Philo, a ki sok híres munkája közt egy könyvet szerzett, melyben a keresztényeket nagyon pártolja. Némelyek azt hiszik, hogy ő adta ki a Bölcseség könyvét is, mely így kezdődik : *Szeressétek az igazságot,* mert az görög ékesszólástól ragyog. E dolog bizonyítékául ott találhatsz néhány mondást Krisztusról nem próféták, hanem történetírók, nem jövendőt jóslók, hanem multat elbeszélők módjára, mint például : *Mondták a gonoszok : »Nyomjuk el azt az igazságos férfiút igazságtalanul«* És alább : *Kijelenti, hogy ő Istennek tudásával bír, Isten fiának nevezi magát.* Jeromos elmondja, hogy ez a Philo annyira követte Platont, hogy a görögöknél közmondás volt róla : *y Philon Platanon, y Platon Philanon,* azaz : *vagy Philo Platoné, vagy Platon Philoé.* Midőn pedig a császárnál a zsidók követségét viseli, Augustus nemcsak megveti őt ama nép iránti gyűlölségből, hanem a templom megszentségtelenítésére meg is paran-

[1]) Lukács evang. XIX. 44. (. . . mivelhogy nem becsülted meg a te meglátogatásodnak napját.). — *) V. ö. Uraug. Ekk. (ChronicaFrutolfi Mich.). MG. SS. VI. 97—98 ; Orosius, Hist. VII. 5 ; Eusebii Hist. eccl. a Rufino transl. II. 5 ; Hieronymus, De viris illustribus c. 11.

csolja, hogy ő maga ott, mint isten, imádatban részesüljön. Pilátust is a császár akkora bajokkal sujtja, hogy állítólag kardjával ölte meg magát. Nézd Isten legigazságosabb és legrejtettebb ítéleteit ellenségei fölött : a legszörnyűbb ember útján boszúlja meg magát, és ő maga mozdulatlan maradva a világ polgárainak fáradságával és dühével diadalmaskodik ellenségei fölött. Vannak, a kik azt mondják, hogy Gallia Vienna nevű városába űzetett számkivetésbe és azután a Rhodanusba fuladt. Innen máig is azt állítják a lakósok, hogy ott a hajók veszélyben forognak. Ugyanezekben a napokban a császár Germániát és Galliát bejárva Britanniába törekszik, s miután ott Bellinusnak, a brit király fiának, hódolatát fogadta, Rómába visszatér. De nem kisebb volt kegyetlensége övéi ellen, mint ellenségei ellen. Ugyanis nővéreit, a kiket először megbecstelenített, utóbb száműzetésre ítélte. Miután számos egyéb bűnt is elkövetett épp oly gyalázatos, mint kegyetlen módon, uralmának negyedik évében testőrei megölik. Halála után két könyvet találtak, melyeknek egyike *Tőr,* másika *Kard* nevet viselt, melyekben állítólag a halálra szánt legkiválóbb rómaiaknak nevei voltak felírva. Egy különböző mérgekkel teli szekrényt is találtak nála, a melyek a tengerbe dobatván, még számos halat is megöltek. Kétségtelen, hogy a keresztények hajnalodó kora miatt távolította el az Úr a világosságról az oly kegyetlen zsarnokot, a ki ha tovább élt volna, a halak halálából érthető, mennyi embert pusztított volna el.

13*). — Az Úr megtestesülésének 43. évében Gaius megöletése után Tiberius Claudius nyerte el az uralmat, negyediknek Augustus óta. Hogy e napokban éhség volt Judaeában, melyet Agabus előre hirdetett, elbeszéli Lukács, ki az ottmaradt testvéreknek alamizsnát osztogatott, melyet Pál és Barnabás küldtek Antiochiából. Josephus említi, hogy Helena is, az adiabenusok királynője, azokban a napokban a szegény szűkölködőknek igen sokat adományozott. Hozzáteszi továbbá Lukács, hogy abban az időben, mely Eusebius állítása szerint kétségtelenül Claudius alatt volt, Herodes Jakabot megölette, Pétert börtönbe vettette, a kit egy angyal megszabadított. A királynak eme bűnét az isteni

*) V. ö. Orosius, Hist. VII. 6 ; Eusebii Hist. eccl. a Rufino transl. II. 8—11 ; Uraug. Ekk. i. h. VII. 98.

bosszú megjegyezte, a mit Lukács ezen módon beszél el folytatólag : *Midőn,* úgymond, *Caesareába bevonult Herodes és az ünnepélyes napon fényes királyi ruhában a szószékre letelepedett és a magasból szónokolt a néphez, a nép felkiáltott hozzá : »Isten szavai és nem emberéi«, tüstént lesújtotta őt az Úr angyala, mert nem adta meg a dicsőséget Istennek, és férgektől ellepetve lehelte ki lelkét.* Josephusnál ugyanezt találhatod, csak terjengősebben elbeszélve. Ezekben a napokban élt Theodas, a kiről Lukács Gamaliellel a következőket beszélteti el : *Támadott egy bizonyos Theodas és azt mondotta, hogy ő nagy valaki ;* [1]) *de megöletett és mindnyájan, a kik követték, eloszlottak.* Josephus hasonlóan állítja.

14.*) — Midőn tehát Krisztus államát és uralmát, mely születése előtt jóformán csak Judaeában volt, ki kellett terjeszteni az összes nemzetekre, az apostolok, mint ennek az államnak vezetői és építőmesterei, az egész földre szétmennek az élet igéjét hirdetni és a földkerekség területeire szétszóródnak. Ezért Péter, a többiek feje, az egész földkerekség urát, Rómát választá ki. Pál, a ki bölcseségben a többieket felülmúlta, a legbölcsebb országba, az egész filozófia kútfejébe, Görögországba ment, János Ázsiába, András Achaiába, Máté Aethiopiába, Tamás és Bertalan a két Indiába, Simon és Tádé Egyiptomba, Mesopotamiába, a végső Persisbe és Scythiába, Fülöp Hierapolisba. Jakab Judaeában maradva, a jeruzsálemiek egyházát igazgatta. Ugyanis a másik Jakabot Herodes lefejeztette, de előbb, mint mondják, a hispanusoknak prédikált, hol máig is becsben tartják sírját. Ezek nem fegyverekkel, hanem sokkal hathatósabban, Isten szavával járták be a földet és nem idegen vérrel, hanem a sajátjukkal, sokkal dicsőségesebben győzedelmeskedtek az egész világon, mint a rómaiak. Péter hát Rómába érkezve, Simont, az eretnek-vezért, a bűvészetben igen jártas és igen utálatos embert találja ott, a mint a Várost megrontja. Ezt Fülöp régebben Samariában már megkeresztelte ; midőn a csodák kegyét az apostoloktól pénzért kérte és nem nyerte el, kitérve a Sátánhoz pártolt vissza és a gonosz szellemek sok szemfényvesztése

---

[1]) Apostolok cselekedetei V. 36. — *) V. ö. Orosius, Hist. VII. 6 ; Eusebii Hist. eccl. (a Rufino transl.) II. 13—16 ; Hieronymus, De viris illustribus c. 3 ; Ps. Hegesippus III. 2 ; Josephus, De bello Jud. I. 11 ; Uraug. Ekk. (Chron. Frut.) MG. SS. VI. 100—101 ; Josephus, Antiquitates Jud. XX. 6.

segítségével csodákat művelvén, nem átallotta magát istennek nyilvánítani. Péter pedig Rómában az élet üdvrevezető igéit kezdte tanítani és a mit szájával tanított, a jelek hatásosságával megerősítette. Ettől kezdve léteztek Rómában keresztények. E napokban Márk, a ki először igazgatta az alexandriai egyházat, Péter szájából az evangéliumot Italiában latin ékesszólással megírta. Ugyanis Máté az övét azelőtt Judaeában héber nyelven írta. A két másik, tudniillik Lukács és János az övéiket később görög nyelven adták ki. Péter ettől fogva Rómában székelve, Isten államát élő kövekből, szóval és példával akarván fölépíteni, a földkerekségnek legnevezetesebb városait Krisztus polgáraival és papjaival ékesítette. Ugyanis szent Apollinarist Ravennába, Kelement Mettisbe, Galliának legvirágzóbb városába, Treveribe pedig egyszerre három előkelőt, Valeriust, Euchariust és Maternust küldte. Miközben ezek az Alpeseken átkeltek, Maternus útközben meghalt ; ezen eseménytől megdöbbenve, társai Rómába visszatérnek. Erre a szent apostol, mint mondják, a pásztorbotot küldte velük a meghalt feltámasztására. Midőn ezek sírja helyére érkeztek, már 33 napja feküdt az emlékjel alatt ; mégis az Istenben való hittel és jó tettekkel teli férfiak, mesterük megbízásában érintvén oda a botot, társukat a halálból feltámasztották. S mint a hír mondja, Eucharius és Valerius után annyi éven át kormányozta a treveri és agrippinai egyházat, a hány napig azelőtt a sírban feküdt. Mutatják még most is azt a botot az elbeszélt esemény hiteléül Treveriben és Agrippinában, úgy, hogy a felső részét bírják a treveriek, az alsót a coloniaiak. Abban az időben Claudius a britannokat, mert a szökevényeket nem adták ki, hadsereggel megtámadja és vérontás vagy harcz nélkül az igen vad népet meghódoltatja. Még az Oceán végén levő Orcades szigeteket is birodalmához csatolta, és — csodálatos — a hatodik hónapban elutazása után tért vissza a Városba. Uralmának 7. évében, husvét ünnepén akkora lázadás tört ki Jeruzsálemben, hogy a templom ajtainál a nép tolongásában 30.000 zsidó tapostatott össze. Uralmának 9. évében a Városból kiűzette a zsidókat, a mit nemcsak Josephus, hanem Suetonius is elmond : *Claudius*, beszéli, *a Krisztus bujtogatása folytán folytonosan zavargó zsidókat Rómából kiűzte.* A következő évben akkora éhség volt a Városban, hogy a császár, midőn a forum közepén gyalázatosan kenyérdarabokkal dobál-

ták meg, a palotába futva menekült meg a felizgatott nép dühe elől. Később nem sok idő leforgása alatt 35 senatort és 300 lovagot kis okokból megöletett, maga pedig uralmának 14. évében méregtől pusztult el.

15.*) — Az Úr megtestesülésének 57. évében Augustus óta az ötödik császár, Nero foglalta el a trónt, a legeslegbűnösebb férfiú, a ki még anyai nagybátyját, Gaius Caligulát is felülmúlta hitványságban. Oly arczátlan volt, hogy különböző gyalázatos ruhákba öltözve, Görögország és Itália városait és színházait bejárta és magukat a színészeket balgaságaival legyőzte ; és oly eszeveszetten fényűző volt, hogy aranyból szőtt hálókkal halászott és kíséretében sohasem volt kevesebb 1000 szekérnél. Továbbá féktelen kicsapongásból a Várost felgyujttatta. Miközben az hat napon és hét éjjelen át folytonosan égett, ő a magas Mecennasi tornyon állva a lángtenger szépségében gyönyörködött és tragikus pózban az Iliast énekelte. Kéjelgéseiről borzadok beszélni, mert hiszen sem anyjától, sem nővérétől nem tartózkodott s így a természet ellen sem borzadott vétkezni. Mi bűnösebb nála, a ki mesterét, Senecát sem kimélte a haláltól? Ez a kiváló életű és tudós férfiú a filozofia tanulmányát művelte, sűrűen küldözgetett leveleket Pál apostolhoz és kapott tőle válaszokat, s úgy mutatta, hogy a keresztény hitnek barátja lesz ; ezért Jeromos a híres férfiakról szóló művében a mi polgáraink közé sorolja. Azonkívül Nero több senatort megöletett és anyja, testvérei, nővérei és házastársaik ellen gyilkosként és vérfertőzőként viselkedett. Kapzsiságában pedig oly telhetetlen volt, hogy a megszámlálhatatlan kincs után, melyet kereskedőktől erőszakkal rabolt össze, elrendelte, hogy a senatus minden egyes évben 10 millió sestertiust adjon neki. E szörnyű tetteit tetézte Isten iránti kegyetlenséggel. Először indított ugyanis üldözést a keresztények ellen, a mi — úgy hiszszük — nem Isten akarata nélkül történt, hogy tudniillik államának először olyan ellensége legyen, a kitől elvetemült vétkei miatt még a világ állama is borzadott, a kinek a tisztességen kívül misem látszott tisztességtelennek. Uralmának első évében Márk

*) V. ö. Hieronymus, De viris illustribus c. 12 ; Eusebii Historia eccl. (a Rufino transl.) II. 21. 24., III. 11 ; Orosius, Hist. VIII. 7., Uraug. Ekk. (Chron. Frutolfi Mich.) MG. SS. VI. 101.

evangelista után Anianus vállalta el Alexandria papi tisztségét. Ugyanabban az időben erősen sujtotta a zsidókat az egyiptomi hamis próféta, a ki bűvészi mesterséggel rövid idő alatt annyira elhitette próféta voltát, hogy 30.000 férfiút gyüjtvén maga köré, az olajfák hegyét elfoglalta, készen onnan a tartományra lerohanni és azt zsarnokságának alávetni. Azonban Felix összeütközött vele, megfutamította, sokakat megölt vagy elfogott és a vállalkozást könnyen elfojtotta. Ezért az Apostolok cselekedeteiben Felix Pálhoz így szól: *Nem te vagy az az egyiptomi, a ki néhány nap előtt a népet fellázítottad?* Felix után Festust helyezi a zsidók élére Nero. Midőn a zsidók üldözésére nála Pál ügyét szellőztetik, Pál a császárhoz fellebbezve, mint az Apostolok cselekedetei elmondják,[1]) bilincsek közt Rómába küldetik, és oda érkezve, folytonosan az élet igéjét hirdeti. Eddig vezette Lukács az Apostolok cselekedeteinek könyvét. Miután a zsidók látják, hogy meghiusultak cselszövényeik, melyeket Pál ellen szőttek, hitványságuk dühét az Úr testvére, az Igazságosnak nevezett Jakab, jeruzsálemi püspök ellen fordítják, és követelik, hogy tagadja meg Krisztus hitét. Felállítják tehát őt az írástudók és farizeusok a templom párkányára és hangos szóval így kiáltanak hozzá: *Legigazságosabb férfiú, a kinek mindnyájan engedelmeskedni tartozunk, mert a nép bolyong Jézus után, a ki megfeszíttetett, jelentsd ki nekünk, mi Jézus kapuja.* De midőn ő nyílt hangon és rendíthetetlen lélekkel vallja, hogy Krisztus a mennyben ül a legfőbb erőnek jobbja felől, lelökik a templom párkányáról, de mert sértetlen marad, egy kallós vasrúdjával agyonverik és így vértanúhalált hal. Őt maguk a zsidók is oly szentnek és igazságosnak tartották, hogy Josephus azt állítja, hogy az ő megöletése miatt pusztították el később a rómaiak az országot. Isten államát nemcsak tettekkel alakította, hanem a két harmónikusnak mondott levél közül egy igen hasznos és a bölcseség sójával fűszerezett levelet ő írt. Ugyanis más apostoloknak iratai, Péter és Pál, János és Judás levelein, továbbá János és Máté evangéliumain kívül a kánonban nincsenek felvéve. Jakabot követte Cleopas fia, a ki az evangéliumban Simon néven említtetik, a kiről Egesippus említi, hogy az Úrnak vérbeli unokatestvére volt.

---

[1]) Apostolok cselek. XXI. 38.

16.*) — A míg tehát Nero a keresztények üldözésével Isten államát lerontani igyekszik, az apostolok igen boldog fejeit, Pétert és Pált, Pétert felfelé fordított lábakkal kereszten, Pált kard élén parancsolva megbüntetni, mindkettőt boldog vértanúsággal koszorúzta meg. Ezt a következő évben a szerencsétlen város érezte meg, ugyanis annyira elárasztotta a dögvész, hogy 30.000 holttestet számítottak össze. Ezen üldözés alatt megöletnek Processus és Martinianus és sokan mások. Pétert Rómában követte Linus, Antiochiában Euodius. Ugyanezekben a napokban a polgárok és szövetségesek nagy vesztesége árán elfoglalnak két várost Britanniában. Ugyanazon időben a római katonák több keleti tartomány elvesztésc mellett csúfosan a parthusok igája alatt vonultak át. Három ázsiai város, Laodicia, Hierapolis, Colosa földrengéstől összedőlt. És jegyezd meg, hogy mióta az apostolok a Városban vértanúhalállal megdicsőültek, annak a városnak világi hatalma csökkenni kezdett.

Nero, a mint meghallotta, hogy a hadsereg Hispániában Galbát császárrá tette, lelkében megrendülve az államot törekszik felforgatni, de a senatus ellenségnek jelenti ki. Látva tehát, hogy gonosz szándékát nem viheti véghez, a Várostól a negyedik mérföldkőig menekült és uralmának 14. évében öngyilkos lett; benne kihalt a Caesarok családja. Nem hiányoztak, a kik mondták, a mi az apostolnál olvasható: *Most pedig mi tartóztatja, tudjátok, hogy az megjelentessék az ő idejében,*[1]) és: *A ki ellenáll, álljon ellen, míg eltöröltetik,*[2]) az Neroról mondatott, a ki alatt Pál írt. Úgy vélik, hogy Nero nem halt meg, hanem az emberi világról élően távolíttatott el egészen a végső időig, s akkor meg fog jelenni és ő lesz az Antikrisztus. De térjünk már vissza a történet folyamára.

17.**) — Galba, Augustus óta a hatodik császár, Nero halálát megtudván, Rómába jött; midőn Piso nemest fiává fogadta, uralmának hetedik hónapjában Otho mindkettőt megöli. A míg tehát Rómában Otho élvezi az uralmat, Vitellius

*) V. ö. Orosius, Hist. VII. 7; Augustinus, De civ. Dei XX. 19; Uraug. Ekk. (Chron. Frut.) MG. SS. VI. 101; Eusebii Hist. eccl. (a Rufino translata) II. 25. — [1]) Pál II. lev. a thess. II. 6. — [2]) U. o. II. lev. II. 7. — **) V. ö. Orosius, Hist. VII. 8. 9; Eusebii Hist. eccl. (a Ruf. trsl.) III. 9—10; Uraug. Ekk. (Chron. Frut.) MG. SS. VI. 101—102; Hieronymus, De viris illustribus c. 13.

Germániában igyekszik ugyanazt megragadni; Syriában pedig Vespasianust, a kit a zsidók ellen Nero küldött, és a ki sok csapással sujtotta őket és Josephust, a legvitézebb és legbölcsebb papjukat fogságban tartotta, serege Nero halálának hírére császárrá választotta. Ezt a nagy polgárháborút és a méltóságos birodalom szétmarczangolását az apostolok fejei ellen elkövetett vétkéért megérdemelte Róma. Az a Mathias-fia, Josephus, akkora tekintélyben állott nemcsak a zsidók közt, hanem később a rómaiaknál is, hogy a városban szobrot kapott és könyvei könyvtárba helyeztettek. Megvannak művei: 20 könyvben a Régiségek története, 7 könyvben a zsidó-római háború. Némelyek azt mondják, hogy a Machabeusok második könyvét is ő írta. Eusebius más híres munkáiról is tud. Otho Vitellius ellen háborút indít. Miután először az Alpesek körül, másodszor Placentia mellett, harmadszor a Castornak nevezett hely mellett győzött, negyedszer, midőn Briacumnál látta, hogy övéi vereséget szenvednek, uralmának harmadik hónapjában öngyilkos lett. Vitellius Rómába érkezve a kormányt elfoglalja, de a mikor sok véres és aláváló tett után hírt kapott Vespasianusról, először a hatalom letételére gondolt, de azután társaitól bátorítva Sabinust, Vespasianus testvérét övéivel együtt a Capitoliumra futamította és ott mindent lánggal és rombolással egy halomba döntött. Vespasianus tehát, a ki Nero halála után az előkelők és különösen Josephus buzdítására, — a ki midőn bilincsekben ült, állhatatosan azt hangoztatta, hogy meg fogja Vespasianus szabadítani, de már mint császár — az uralmat kezébe vette, Jeruzsálem ostromára fiát, Titust hagyván ott, Alexandrián át Rómába törekszik. Ezalatt Vitelliust övéi elfogják, rútul a via sacrán és a forumon átvezetik, egy horogra felhúzzák, a Tiberisbe sülyesztik, úgy, hogy még közönséges temetésben sem részesült. Eközben katonái a senatus ellen is sok véres tettet követtek el. Vitellius halálát megtudván Vespasianus, Alexandriában megállapodott.

18.*) — Midőn tehát a zsidók az Úr szenvedése óta eltelt 40 esztendő után, melyet a megbánás idejére kaptak, az Üdvözítő

*) V. ö. Orosius, Hist. VII. 9; Eusebii Hist. eccl. (a Rufino transl.) III. 4—7. 13; Uraug. Ekk. (Chron. Frut.) MG. SS. VI. 102; Jordanis Rom.; Josephus, De bello Jud. VII. 17. 24.

ellen elkövetett vétküket megbánni nem akarták, sőt István és a két Jakab megölésével bűnt bűnre halmoztak, az isteni bosszúállás, melyet az Úr előre megmondott nekik, már méltán fellángolhatott a kegyetlen nép ellen. Miután pedig egy isteni szózat előre intette Krisztus polgárait, hogy a szentségtörő városból és a roppant kegyetlen nép közül, mint Lóth Sodomából, a Jordánon túlra Pella nevű városba menjenek át, a hűtlen várost Titus éppen húsvét ünnepén ostromzárral veszi körül, midőn az egész nép mindenünnen az ünnepre özönlött össze, és végre a rómaiaknak sok vére árán beveszi. De a templomtól, melyet papok és előkelők sokasága védett, távoltartatik Titus. Miután azt is övéi nagy fáradságával elfoglalta, mintha csak Isten csírázó egyháza pusztította volna el, a várossal együtt tövestül felforgatta és az Úr jóslata szerint[1]) ott követ kövön nem hagyott, az első alapítás után 1100 év elmultával. Cornelius és Suetonius elbeszélik, hagy akkor 600 ezer zsidó öletett meg. De a ki a zsidók nyomorúságos pusztulását teljesen kívánja tudni, olvassa az ő történetírójukat, Josephust, a ki elbeszéli, hogy azon a pascha-ünnepen, mintegy börtönbe bezárva, 3 millió ember volt a városban. Ugyanaz az író elmondja, hogy ezek közül úgy éhségtől, mint vastól és tűztől egy millió 100.000 esett el csak a városban, leszámítva, a kik más városokban és várakban pusztultak el. Mondja pedig a többek között: *Azt vélem ugyanis, hogy ha a kegyetlen polgárokkal szemben a rómaiak fegyverei kissé késlekedtek volna is, vagy földhasadástól, vagy özönvíztől, vagy sodomai tüzektől és az égből szórt villámoktól büntetést szenvedett volna a népség, mely az előbbieket elszenvedetteknél sokkal hitványabb férfiakból álló kort tűrte volna, a kikért pedig az egész nép egyszerre megérdemelte volna a kiirtást.* A többi zsidók, a kik vagy 900.000-en voltak, ez egész földkerekségen szétszóródtak a mai napig. Titust az oly nagyszerű győzelme után serege imperatornak kiáltja ki. Vespasianus azután fiával, Titus-sal a Városba bevonul, a hol roppant nagy győzelmi ujjongással és hallatlan diadalmenettel, fiával egy kocsin ülve, fogadták; előtte hajtották a foglyokat és vitték a zsidók könyvtárát. Úgy hiszik, hogy ez Isten igazságos ítéletéből történt, mint a kik az Atya- és Fiúisten ellen vétkeztek, és egy emberi atyától és fiútól

[1]) Máté XXIV. 2.

bűnhődtek. A császárok tehát az összes harczi mozgalmakat lecsillapítván, a Város alapítása óta hatodszor zárták be Janus kapúit.

E napokban a római birodalom igen nagyot nőtt. Ugyanis Achaia, Lycia, Rhodus, Byzantium, Cilicia, Comogena tartományokká alakíttattak és római törvényeknek és bíróságoknak engedelmeskedtek. Uralkodásuknak 9. évében Cyprus városai földrengéstől összeomlottak, a Várost pedig dögvész emészti. Ugyanabban, vagy mások szerint a 10. évben Vespasianus vérhasban a sabinok mellett fekvő villájában meghal s követi őt fia, Titus, a nyolczadik Augustus óta, mert Othot és Vitelliust kizárták a császárok sorából. Titus az összes előtte való császárok közül a legmérsékeltebb férfiú, annyira, hogy az emberek Gyönyörűségének nevezték. Ugyanis azt szokta mondani, hogy elvesztette azt a napot, melyen semmi jót nem tett. Az ő napjaiban háborúk nem voltak, de Róma több részében magától meggyulladt. Rómának amphitheatrumot építve 5000 vadállattal avatta fel. Uralmának második évében mindenki siralma között ugyanabban a villában, melyben atyja, meghalt. Eusebius elmondja, hogy ugyanabban az évben Linus, miután 12 évet töltött papi hivatalában, Róma város püspökségét Anacletusnak adta át.

19.*) — Az Úr megtestesülésének 83. évében Domitianus követte Titus testvérét, mint kilenczedik Augustustól, a ki nemcsak övéi ellen, némelyeket megölve, másokat száműzve, kezdett kegyetlenül dühöngeni, hanem az államnak is igen sok kárt okozott azzal, hogy a sereget gondatlanul kitette a germánok és dákok dühének. Akkora őrjöngésbe esett, hogy magát úristennek szólíttatta és tiszteltette. Nero után ő indított másodszor üldözést a keresztények ellen. Uralmának negyedik évében Anianus, a ki 22 évig igazgatta Isten egyházát Alexandriában meghalt és követte Habilius. Anacletus is, a ki Eusebius szerint 12 évig viselte a papi hivatalt Róma városában, az életből eltávozik és székhelyét Clemensnek hagyta. Mások pedig ezt Cletusnak mondják és Anacletust Clemens után teszik. Ez az

*) V. ö. Orosius, Hist. VII. 10; Eusebii Hist. eccl. (a Rufino transl.) III. 15—16. 20; Uraug. Ekk. MG. SS. VII. 102—103; Hieronymus, De viris illustribus c. 5.

a Clemens, a kiről, mint segítő társáról, Pál megemlékezik, midőn így szól: *Clemenssel és más segítő társaimmal.*[1]) Isten államának e nagy feje bölcseséggel annyira meg volt áldva, hogy a zsidók és pogányok tisztelték; engedékeny ember volt és nemcsak szavakkal és tettekkel oktatta Isten egyházát, hanem Isten államának hasznára válandó irodalmi emlékeket is hagyott hátra. Van egyéb munkái között, melyet a római egyház személyéről tollba mondott, egy levél a korinthusiakhoz, a melyet oly hasonlónak tekintenek ahhoz, a melyet a héberekhez Pál írt, hogy a nevezett levelet sokan nem Pálénak, hanem az övének tartják. Ennek a Clemensnek átadta Péter az Úrtól ráruházott hatalmat kötni és oldani, és a maga helyébe választatta. Hogy pedig miért találunk közte és Péter között két másikat, úgy vélem, másoktól eléggé nyilvánvalóan megmondatott. Domitianus, midőn Isten államát üldözéssel fenyegeti, János apostolt, a ki a többiek vértanúhalála után egyedül maradt életben az apostolok közül, a Pathmos szigetére távolította el, a hol isteni kinyilatkoztatás alapján az Apokalypsist írta. Azt is megparancsolta, hogy a Dávid törzséből származottakat kutassák ki. Midőn ezeket szegényeknek észlelte és kikérdezvén őket Krisztus országáról, hallotta, hogy az égi, nem földi, szabadon elengedte őket, sőt az üldözést, melyet az egyházak ellen felhajszoltatott, kiadott újabb rendeleteivel lecsillapította. Uralmának 15. évében palotájában megöletett és dísztelenül temettetett el. Követte az uralomban Nerva, az Úr megtestesülésének 94. évében. Ez visszahívatta a számüzötteket, a miért János is engedélyt kapott, hogy Pathmosból Ephesusba térjen vissza.

20.*) — Nerva uralmának első évében meghalt és uralkodott utána Traianus, a 11. Augustus óta, a kit még életében fiává és az uralom örökösévé fogadott Nerva. Ez Gallia egy városánál, Agrippinánál vette át a birodalom kormányzását és átkelve a Rhenuson, Germániát régi helyzetébe visszaállította és a Dunán túl sok népet igázott le. Keleten is az Eufratesen és Baby-

---

[1]) Pál lev. a philipp. IV. 3. — *) V. ö. Orosius, Hist. VII. 11—12; Eusebii Hist. eccl. (a Ruf. trsl.) III. 22. 26—31. 34—36; Uraug. Ekk. (Chr. Frut.) MG. SS. VI. 103; Hieronymus, De viris illustribus cc. 17. 18.

lonon túli vidékeket igázott le. Innen van az a példabeszéd: Traianus hadviselése alatt legyőzettek a parthusok. Ő Nero óta harmadszor üldözte a keresztényeket, de Plinius bíró jelentésére és intésére szelídebb lett. Az ő napjaiban Nero arany palotáját villám hamvasztja el. A zsidók akkor is sok lázadással zavarták meg Keletet. Abban az időben Antiochiában Euodius után, Péter után harmadiknak Ignatius igazgatta az egyházat; Rómában Euaristus, a ki az egyházat 9 évig kormányzó Clemenset követte, Jeruzsálemben Simon után Justus; Smyrna székesegyházát Policarpus, Hierapolist Papias, mindkettő János tanítványa, kormányozták. Ezek közül Papias állítólag öt könyvet írt, melyek az Úrtól eredő szavaknak neveztetnek. János erényeinek sok jele után Ephesusban, egyedül az apostolok közül, vérének ömlése nélkül békében költözött az Úrhoz. Abban az időben Simon után Menander eretnek lépett fel. Cherintus eretneksége, a ki azt hirdette, hogy Krisztus birodalma földi lészen és a gyomornak ingereit ételekkel, italokkal, közösülésekkel kell kielégíteni, elharapózott. Voltak azonkívül Hebionok, azaz szegények, a kiket értelmük szegénysége miatt neveztek így, ezek Krisztust csak embernek tartották. Akkor keletkezett a Nicolaiták eretneksége is; ezek azt állították, hogy minden tartózkodás és szégyen nélkül a vegyes és tiltott elhálások meg vannak engedve. Azzal dicsekesznek, hogy Miklós, egy a 7 közül, a kik Istvánnal diaconusok lettek, szerzője ennek a dolognak, mert feleségét, a ki igen szép volt, közre bocsátotta. Mentegeti pedig őt alexandriai Clemens, mondván a többek közt: *Én értesültem, hogy Miklós éppen nem ismert egy nőt sem azon kívül, a kit feleségül vett, és gyermekei erényes szűzességükkel és romlatlan testük szentségével egészen végső öregségükig kitartottak.* Ennélfogva bizonyos, hogy az, miszerint feleségét vakbuzgóság gyanúja miatt az aposotolok közé vezette, a bűnnek vagy kéjvágynak megvetéséből történt, mert hiszen ez által mértékletesnek mutatta magát abban a dologban, a melyet vélemény szerint nagyon megkívánt. Ugyanis vádolták az apostolok, hogy nagyon is gyengéden szereti feleségét. Igy Clemens. Traianus uralkodásának 12. évében Cerdo után Primus, negyedik az apostolok óta, az alexandriai, a római egyházat pedig Euaristus után Sándor kormányozta. Ignatius után Heros állott az antiochiai egyház élén.

21.*) — Az Úr megtestesülésének 118. évében hunyt el Traianus, uralmának 19. évében vérhasban Isauria Seleucia nevű városánál; az uralomban unokanővérének fia, Adrianus Helius követte, a 12. Augustus óta. Ez Quadratustól, az apostolok tanítványától és az athéni Aristidestől, egy hittel és bölcseséggel teli férfiútól intve, megparancsolta, hogy vád tárgya nélkül ne büntessék a keresztényeket. Mivel az államot is igen igazságosan kormányozta, a haza atyjának neveztetett és felesége felséges nőnek. Ugyanő a sauromatákat háborúban leverte, a zavargó és Palesztinába visszatérni törekvő zsidókat megfékezte, megparancsolva, hogy engedély nélkül nem szabad belépniök Jeruzsálembe, a keresztényeknek ellenben megengedte az ottlakást. Uralmának 3. évében Sándor, Róma városának főpapja meghalt és helyébe Sixtus lépett. Alexandriában is Primus halála után Justust választják helyébe. Valóban, Jeruzsálem városát, mióta a zsidókat Helius Adrianus kiűzte, nagyon javította a császár, nevéről Heliának nevezte és pogányok lakták. Igy a 15 pap után, a kik Isten államát a körülmetélés rendje szerint Jakab apostoltól egészen addig az ideig kormányozták, már a hívők más rendje szerint való papok kezdték kormányozni, a kik közül az első Marcus volt, már Xixtus halála után, midőn Telesphorus kormányozta a római egyházat és Justus után Neumenes igazgatta az alexandriai egyházat.

22.**) — Midőn tehát Isten állama, azaz az egyház, széltében-hosszában elterjedt a földkerekségén, a régi ellenség alaposabban törekszik üldözni és a ki azelőtt külső üldözésekkel ostromolta, most belső háborúval, azaz eretnekek mérgével igyekszik megfertőztetni. Menander után két igen gyalázatos eretnek támadt, Saturninus Antiochenus és Basilides Alexandrinus. Ezek közül Basilides követőinek azt hirdette, hogy Pythagoras módjára öt éven át hallgassanak és Krisztus hitét az üldözés ideje alatt tagadják meg. Hirenaeus írja, hogy Carpocrates eretnek is akkor élt. De Krisztus egyházát, mely szilárd kőre épült,[1]) sem kívülről a viharok, sem belülről a lázadások nem voltak képesek megingatni; nemcsak kiváló papjai voltak, a kik szóval

*) V. ö. Orosius, Hist. VII. 12; Eus. Hist. eccl. IV. 4—6; Uraug. Ekk. i. h. 104. — **) V. ö. Eusebii Hist. eccl. (a Rufino transl.) IV. 7—9. — [1]) Lukács evang. VI. 48.

és példával oktatták, hanem igen bölcs és híres férfiaknak sem volt híjával, a kik nemcsak szóval, hanem írással is védték a gonoszok támadásaitól. Ezek között leghíresebbnek tartották Egesippust, a ki az apostoli térítés történetét egyszerű nyelven öt könyvben megírta, továbbá a zsidó háború történetét a Machabeusoktól egészen Jeruzsálem pusztulásáig világosan és bölcsen összeállította. Említést tesz ezekről Justinus, egyenlően tökéletes theologus és filozófus, a ki Antoninushoz védőiratot írt a mi vallásunk érdekében. Irja Adrianus császárról, hogy a keresztények érdekében ilyen leveleket küldött: *Megkaptam hivatali elődödtől, a kiváló Serenius Granianustól hozzám intézett levelet és nem akarom a jelentést hallgatással mellőzni, nehogy az ártatlanok megzavartassanak és az ármánykodóknak rablásra alkalom nyíljék. Ha tehát a tartományi lakósok világosan képesek ennek a kérésnek eleget tenni a keresztények ellen, hogy őket a bírói szék előtt valamiért vádolják, ezt végrehajtani nem akadályozom meg; de ebben a dologban egyszerűen kérésekkel és kiáltásokkal élni nem engedem meg nekik. Ugyanis sokkal méltányosabb, hogy, ha valaki vádolni akar, felhozott adatokból indíts vizsgálatot. Ha tehát vádolja és bizonyítja, hogy nevezett emberek a törvények ellen tettek valamit, vétkeik foka szerint szabj ki büntetéseket. De arra azután nagyon vigyázz, hogy, ha valaki rágalmazásból vádolt be azok közül egyet, az ellen hitványsága miatt kegyetlenebb büntetéseket alkalmazz.*

23.*) — Az Úr megtestesülésének 139. évében Adrianus 21 évi uralkodás után meghalt. Követte őt az uralomban Antoninus, melléknevén Pius, a 13. Augustus óta, a ki oly csendesen kormányozta az államot, hogy azért a haza atyjának neveztetett. Az ő napjaiban írta Hermes a pásztor könyvét. Uralmának 1. évében Telesphorus, a ki 11 évig viselte a papi hivatalt, kimult az életből és helyébe válsztják Yginust. Az ő napjaiban Valentinus és Cerdon, a kit később Marcion követett, eretnekek lettek. Cerdon hittétele volt, hogy az, a ki a törvényben és a prófétákban Istennek neveztetett, nem volt a mi urunknak, Jézus Krisztusnak atyja, mert az ismeretes, ez pedig ismeretlen; az igazságos, ez pedig jó. Abban az időben a filozófus Justinus, a

*) V. ö. Orosius, Hist. VII. 14; Eusebii Hist. eccl. (a Ruf. trl.) IV. 11—13; Uraug. Ekk. (Chron. Frut.) MG. SS. VI. 105.

kiről fentebb említést tettem, a ki a palesztinai Neapolisban nemes családból született, egyéb híres munkái között egy védőiratot írt a császárnak a mi hitünkről és ezzel jóakaratúvá tette a keresztények iránt. Ezért azok érdekében, a kik Ázsiában önkényt szenvedtek, a következő iratot hirdette ki : *Marcus Aurelius Antoninus Augustus Armenicus, császár, főpap, tizenötödször tribun, harmadszor consul, üdvözli együttesen Ázsia összes népeit. Én bizony nem kétkedem, hogy az isteneknek is gondjuk van arra, nehogy valamelyik bűnös lappangjon ; természetesen sokkal inkább illik hozzájuk, mint hozzánk, azokat büntetni, a kik nekik nem akarnak áldozni.* És kissé lejebb : *Ti ugyan a többi isteneket elhanyagoljátok, de a halhatatlan Isten tiszteletét, a kit a keresztények tisztelnek, üldözitek ; de én atyám véleményét követve, hasonló mérséklettel megállapítom, hogy ha valaki megrögzötten pereket támaszt ezen emberek ellen bűn nélkül, a feljelentett mentessék fel, még ha be is bizonyulna az, a mit felhoznak ellene, hogy tudniillik keresztény. De az, a ki a vádat emelte, ugyanannak a bűnnek legyen vádlottja, melyet rá fogott.* Yginust követte Pius. Eumenides után Alexandriában Marcus székelt. Pius Anacetusnak adta át székét. Marcus Celadiont tette a maga helyébe. Egesippus, a kit fentebb említettem, elbeszéli, hogy Anacetus napjaiban jött Rómába és egészen Eleutherius idejéig élt ott.

24.*) — Antoninus a Várostól távol a 12. mérföldkőnél uralmának 22. évében fejezte be életét. Utána, mint Augustustól 14., M. Antoninus Verus testvérével, Aurelius Commodussal vette át a birodalom kormányzását, az Úr megtestesülésének 162. évében. Ezek Vologesust, a parthusok királyát, a ki Armeniát, Cappadociát és Syriát pusztította, súlyos háborúban elnyomták. Ezek napjaiban, midőn Krisztus számos polgára mindenütt e földön a hitért vitézül harczolt, Policarpus, a smyrnaiak püspöke és az apostolok tanítványa, az Úrért a legdicsőségesebb vértanúsággal koszorúztatik. Mondják róla, hogy mesterének, Jánosnak példájára, a ki Ephesusban, midőn mosdani egy fürdőmedenczébe belépett és ott látta Cherintust, kiugrott, így

*) V. ö. Orosius, Hist. VII. 14—15 ; Eusebii Hist. eccl. (a Ruf. trl.) IV. 14. 19—23., V. 1—5 ; Uraug. Ekk. (Chr. Frut.) MG. SS. VI. 105 ; Hieronymus, De viris ill. c. 25—26.

szólván : *Fussunk, hogy ránk ne dőljön a fürdő, a melyben Cherintus mosdik, az igazság ellensége ;* így Policarpus is Martionnal találkozva, midőn ez kérdezte tőle, vajjon megismeri-e, így felelt : *Felismerlek, felismerlek Sátán elsőszülöttje.* Policarpusszal együtt többen vértanúhalállal dicsőültek meg és egy bizonyos Metrodorus is, Martion eretnekségének papja, a lángokba vettetett.

E napokban Anacetust Rómában Sother követte, Alexandriában pedig Celadion helyébe Agrippinus került. Antiochiában Jeron helyébe Cornelius került és ennek halála után Theophilus, mint hatodik az apostolok után. Ez Isten államát nemcsak tettekkel, hanem írásművekkel is alakítva, könyvek hasznos emlékeit hagyta hátra. Ugyanabban az időben Isten államának híres főnökei voltak : Dyonisius a corinthusiak, Melito a sardesiek, Apollinaris a hierapolisiak püspöke. Ezek közül Dyonisius sok hasznos iratot hagyott az egyházra és Dyonisius Ariopagitáról is beszéli, hogy Pál rendelte az athéniek püspökévé. A másik kettő pedig egyéb jeles iratai között védő könyvet írt a császárhoz a mi hitünkről. Antoninus Nero óta negyedszer indított üldözést a keresztények ellen ; uralmának 17. évében Sother meghalt és Eleutherus követte. Abban az időben Galliában igen súlyos üldözés szorongatta Krisztus államát. Ez a vész főképpen a Galliák leghíresebb városaiban, Lugdunumban és Viennában háborgott. E kisértéskor sokan a vértanúk koszorúját nyerték el, a többiek között Photinus is, a lugdunumiak püspöke ; az öregségtől és nélkülözésektől megtört aggastyán Istenért dicsőséges kínzatásban pusztult el. Követte Hirenaeus, a fentebb említtet Policarpus tanítványa, a ki Isten államának nemcsak prédikácziójával, hanem írásműveivel is nagy hasznára volt. Ezekből az időkből megvannak a Galliák keresztény martirjaitól Ázsiába küldött levelek, melyeket Eusebius egyházinak nevezett történetében megtalálhatsz. Igen súlyos járványok voltak akkor a rómaiak legtöbb tartományában.

Ugyanazokban a napokban, midőn a császár a germánok legvitézebb nemzetségével készül megütközni és a sereg szomjuságtól nagyon ki volt fáradva, s az ellenség sokasága, valamint vitézsége miatt nagyon remegett, a fegyverben lévő keresztények könyörgéseire egyrészt a rómaiaknak megenyhülésére hirtelen bő eső ömlik, másrészt a barbárok, a kik már végveszély-

lyel fenyegették őket, a sűrű villámlások folytán a támadástól elrettennek. Igy az ellenség a szentek könyörgései következtében megfutamodott és a római nem a saját, hanem Isten vitézsége folytán élvezi a győzelmet. Mondják, hogy a császár többekhez leveleket írt, melyekben bizonyítja, hogy a győzelmet a keresztények könyörgései szerezték meg neki.

25.*) — Az Úr megtestesülésének 181. évében, uralkodásának 19. évében hunyt el Antoninus s követte fia, M. A. Commodus, Augustus óta a 15. Ez fényűzésnek meg kicsapongásnak adta át magát és a senatorok közül igen sokat megöletett. Az a »Kellemes« nevű császár az állam minden ügyében kellemetlen volt, kivéve, hogy a germánok ellen szerencsésen harczolt. Ugyanabban az időben nagyszámú eretnekség harapódzott el, melyek között igen vészthozó volt az encratitáké, melynek szerzője bizonyos Tacianus volt. Ezek azt hirdették, hogy az embereknek tartózkodniok kell az állatoktól, mert hálátlanok lettek Istenhez, a ki ezeket emberi használatra teremtette. De a házasságot is kárhoztatva, vádolták azt, ki kezdettől fogva férfit és nőt teremtett az emberi faj megújítására. A fentebb említett Clemens, ellenük írva, a többi között ezeket mondja: *Talán az apostolokat is vádolják? Péter és Fülöp ugyanis feleségesek voltak és hajadon lányaikat férjhez adták. De Pál apostol sem szégyel egy levelében említést tenni feleségéről, a kit azért nem akar magával vinni, hogy az evangélium hirdetésére alkalmasabb legyen.* Abban az időben Rómában a Capitoliumot villám sujtja és az ősők nagy gondja közt összehordott könyvtár elég. Más tűzvész is keletkezett Rómában, mely Vesta templomát, a palatiumot és a Város számos részét elemésztette. E napokban Eleutherius meghalt és Victorra hagyta székét.

26.**) — Azt mondják, hogy Commodust életének sok becstelensége után Vestilianus házában uralmának 13. évében megfojtották és utána az öreg Elius uralkodott, Augustus után a 16., a kit, mivel hogy császárrá választatván, makacsul helyt állott, Pertinaxnak neveztek; az ötödik hónapban, miután

---

*) V. ö. Orosius, Hist. VII. 16; Eusebii Hist. eccl. (a Rufino transl.) IV. 28—30; Uraug. Ekk. (Chr. Frut.) MG. SS. VI. 106. — **) V. ö. Orosius, Hist. VII. 16.

uralkodni kezdett, a jogtudós Julianus palotájában megölte. Midőn ez utóbbi a trónt elfoglalni törekszik, Severus a Milvius-híd mellett hatalma élvezésének hetedik hónapjában életétől megfosztja.

27.*) — Az Úr megtestesülésének 195. évében az afrikai származású Severus, mint Augustus után a 17-ik, nyerte el a főhatalmat, a kit, mivelhogy a császárt megboszulta, Pertinaxnak neveztek. Ez a természeténél fogva vad ember Nero után az ötödik üldözést indította a keresztények ellen; a zsidókat, a samaritákat, parthusokat, arabokat, adiebanusokat is háborúval szorongatta és Fescenninust, a ki Egyiptomban és Syriában zsarnokságot próbált gyakorolni, megölte. Midőn az ő napjaiban az egész földön dühöngött az üldőzés Krisztus polgárai ellen, Alexandriában sok más után Origenes atyja, Leonides is elnyerte a vértanúság pálmáját. Origenes akkor még gyermek volt, de közel állott a vértanúsághoz. Ebben az időben nemcsak vértanúk voltak, a kik Krisztus polgárait példájukkal kitartásra lelkesítették, hanem igen ékesszóló tanítók és írók is, a kik a keresztényeket tanítással és írással bölcseségre oktatták. Ezek közül Alexandriában Julianus helyét Demetrius foglalta el, Antiochiában nyolczadik püspöknek az apostolok után Serapion rendeltetett, a palesztinai Caesareában Theophilus, Jeruzsálemben Narcissus kormányozták az egyházakat. Más helyeken is sok kiváló pap volt, a római székesegyházat pedig Victor kormányozta.

Az egyháznak eme elöljárói alatt Ázsia tartományaiban kérdés merül fel a húsvét napjáról, miközben némelyek azt állították, hogy a 14. hét bármely napján tűnik fel a hold, el lehet hagyni a bőjtöt, bár ilyen szokás seholsem volt gyakorlatban az egyházban. Ezért a püspökök összejövetelei és a zsinatok úgy az egyes tartományokban, mint Róma városában, melynek élén Victor állott, öszszegyűlnek és közös határozattal megerősítik, hogy csak vasárnapon szabad a húsvétot ünnepelni. De Ázsia egyes vidékeinek püspökei erősítgették, hogy azt a szokást a régiek hagyták rájuk, a kik közül Policrates, mert

*) V. ö. Orosius, Hist. VII. 17; Eusebii Hist. eccl. (a Ruf. trl.) V. 23—24., VI. 1—3. 7—8; Uraug. Ekk. (Chr. Frut.) MG. SS. VI. 107. Hieronymus, De viris ill. c. 38.

nagyobb tekintélyt látszott élvezni, Victornak, Róma város püspökének írva a többi között ezt mondta : *Mi tehát a húsvét ép napját ünnepeljük, sem hozzá nem téve, sem el nem véve semmit. Ugyanis néhány nagy fény aludt el Ázsiában, igen jeles és kiválasztott férfiak, a kik között van Fülöp evangelista és két fia, nemkülönben János, a ki az Úr kebelbarátja volt, továbbá Policarpus és más szentek, a kik várják az Úr megérkezését az egekből, hogy feltámadjanak halottaikból; azok pedig valamenynyien húsvét napját a hónap 14. napján tartották az evangelium szerint. Én is, valamennyiötök között a legkisebb, Policrates, atyáim hagyománya szerint, a kik 7 nemzedéken át püspökök voltak, ezt a napot tartom meg, hogy megegyezzék azzal, melyen a zsidók népe félreteszi a kovászt. Ezért, kedves testvéreim, miután már hatvanöt évet töltöttem az Úr nevében és az egész földön szerte sok püspököt ismerek és a szent írásokra figyelek, nem fogok megzavarodni azoktól, miket ijesztésemre felhoznak, mert már őseim mondták : »Inkább kell engedelmeskedni Istennek, mint az embereknek«, biztosak lévén abban, hogy nem tétlenül őszültünk meg, hanem mindig Krisztus tanában forgolódtunk.* De Victor állhatatosan tovább működött és egész Ázsia egyházait a szomszédos tartományokkal igyekszik elszakítani a közösségtől. De ez nem tetszett a püspököknek, sőt ellenkezőleg írva neki felszólították, hogy inkább a béke érdekében működjék és az egyetértésre törekedjék. Megvannak leveleik, melyekben keményen megrójják Victort, mint a ki roszszul gondoskodik az egyház érdekeiről.

Ugyanabban az időben Judás bölcsen értekezett Dániel hetedeiről. Origenes is ekkor nevekedett Clemensnél, Alexandria legtudósabb papjánál, a ki maga is hasznos könyveket szerzett. Miután Origenes ifjúvá serdült, nemcsak Alexandria tanítói tisztét vette át Demetrius püspöktől, hanem mindenütt hirdetni kezdte Isten igéjét. S midőn különbség nélkül úgy nőknek, mint férfiaknak prédikál, a sikamlós kor ingereitől félve, Isten iránti buzgalmában, nem tudása szerint, maga ellen fordítja kezét és kiheréli önmagát, betü szerint beteljesítendőnek tartván azt az evangeliumi mondást,[1]) mivelhogy vannak eunuchok, a kik önmagukat kiherélték Isten országáért. Ez az az Origenes,

[1]) Máté XIX. 12.

ki Severus napjaitól második Gallus idejéig élt és sok hasznos dolgot írt az isteni iratokról, de az emberi erőben szerfelett bízva és az emberi észre meggondolás nélkül támaszkodva, fáradságára és vallásosságára sokféle akadozást öltött és helyes gondolatokat, mint némelyek állítják, tévedésekkel kevert össze. Azért róla jegyezd meg, hogy a hol jól ír, senki jobban, a hol rosszul, senki hitványabbul.

Severus, Julianus és Fescenius megöletése után, Albinus, Julianus társa ellen, a ki Galliában háborút tervez, sereget küld; mindkét fél nagy vesztesége mellett végre Lugdunumnál Albinusnak véget vet. Azután a britannoknak izen háborút; midőn nagy nehézséggel leigázta őket, a sziget egy részét sánczfallal övezte.

28.*) — Severus Antoninus Eburacum városánál uralmának 15. évében fejezte be utolsó napját. Követte Aurelius A. Bassianus, a kit Caricallának is neveznek, Augustus után. a 18. Az Úr megtestesülésének 213. évében Victor meghalt és Zepherinus követte. Caricalla pedig atyjánál keményebb és kéjvágyában igen mértéktelen volt, hiszen még mostoha anyját is feleségül vette. Midőn ő a parthusok ellen háborúskodik, Edissa és Carrae közt az ellenség megöli. Halála után Macer Opilius vagy Macrinus, a praetoriánusok parancsnoka ragadja meg az uralmat, de uralmának első évében egy katona-lázadás alkalmával életét veszti.

29.**) — Az Úr megtestesülésének 221. évében Marcus Aurelius, Eligabalus templomának papja nyeri el az uralmat, mint a 20. Agustus óta. Azt mondják róla, hogy kicsapongó életet folytatott. Az ő napjaiban Zepherinus halála után Kalixtus kapta a római egyház kormányzását. Aureliust uralmának 4. évében egy katonai lázadás anyjával együtt megöli.

30.†) — Az Úr megtestesülésének 225. évében Aurelius Alexandert közakaratból császárrá választják; ő a 21. Augustus óta. Keresztény nőtől, Mammeától született és igazságosan

*) V. ö. Orosius, Hist. VII. 17—18; Eusebii Hist. eccl. (a Ruf. trl.) V. 28; Uraug. Ekk. (Chron. Frut.) MG. SS. VI. 106. — **) V. ö. Orosius, Hist. VII. 18; Euseb. i. m. VI. 21. — †) V. ö. Orosius, Hist. VII. 18; Uraug. Ekk. (Chron. Frut). MG. SS. VI. 106; Eusebii Hist. eccl. (a. Ruf trl.) VI. 21. 23.

kormányozta az államot ; Xersest, a perzsák királyát, igen nagy háborúban legyőzte. Ulpianus tanácsával az államügyekben igen mérsékletesnek mutatkozott. Mégis halált szenvedett alatta Gordianus és Epimachus, Palmatius consul meg feleségestül és gyermekestül és más 42 mindkét nemű ember lenyakaztatott. Simplicius senator is, a kit Kalixtus pápa keresztelt meg, sok mással együtt halált szenvedett. Az ő napjaiban Kalixtust Rómában követte Orbán. Orbán rövid élete után Pontianus nyerte el a római egyház kormányzatát. Alexandert uralmának 13. évében katonai lázadás öli meg Moguntiánál.

31.*) — Az Úr megtestesülésének 238. évében Julius Maximust vagy Maximianust, egy trák embert, a 22-et Augustus óta, serege a senatus beleegyezése nélkül, mert Germániában szerencsésen vitte a háborút, királylyá választja. Ez gyűlöletből elődje, a keresztény anyától származott Alexander iránt Nero után hatodszor üldözi Isten államát. E napokban, midőn buzgott az üldözés zaklatása, Origenes egy hasznos és kiváló könyvet írt a vértanúságról. Maximust pedig uralmának 3. évében Pupio Alexandriában megöli. Pupio és testvére, Albinus, midőn az uralmat elnyerni törekesznek, a palotában életüket vesztik.

32.**) — Az Úr megtestesülésének 241. évében Maximus után Gordianus, a 23. Augustus után, választatik császárrá. Pontianus is meghalt és Antherus követte. Az ő halála után Fabianust, mint a hagyomány mondja, egy égből szállott és feje fölött lebegő galamb jelöli ki a püspökségre érdemesnek ; mások azt beszélik, hogy ez Zepherinussal történt. Akkor Antiochiában is Zebennus püspök halála után Babylas vette át az egyház főnökségét. Alexandriában pedig Demetriust követte Heraclas. Abban az időben sokan léteztek, a kik Isten államát iratoik bizonyítékaival feltárták, a kik közül Affricanus, egy híres egyházi író, számos emlékezetes művet hagyott hátra. A még nagyon fiatal Gordianus a parthusoknak háborút izent. Midőn már ezeket különböző, gyakran szerencsésen vívott

---

*) Uraug. Ekk. (Chron. Frut.) MG. SS. VI. 107 ; Orosius, Hist. VII. 19 ; Eusebii Hist. eccl. (a Ruf trl.) VI. 28. — **) V. ö. Eusebii Hist. eccl. (a Ruf. transl.) VI. 29—31 ; Orosius, Hist. VII. 19 ; Uraug. Ekk. (Chr. Frutolfi) MG. SS. VI. 108.

csatákban elnyomta, uralmának 6. évében az Euphrates mellett övéi álnokul megölik.

33.*) — Az Úr megtestesülésének 247. évében M. Julius Philippus, a 24. Augustus után, fiával, Philippussal együtt nyeri el az uralmat. Ő volt az első keresztény császár. Uralmának 3. évében tölté be a Város alapításának ezredik évét; a császár általános öröm között nagyszerű játékokkal ünneplé meg. Róla beszélik, hogy mikor húsvét előtt az egyházi szentségekben részesülni akart, a hely püspöke nem engedte addig oda, míg a bűnbánók között meg nem gyónta a vétkeket, amiket róla beszéltek. Mondják, hogy nagy alázatossággal tette meg.

34.**) — Uralmának 6. évében egy katonai lázadás alkalmával és Decius csele által fiával együtt életét veszti, utána Decius uralkodott Augustus után a 25., az Úr megtestesülésének 253. évében. Ez Philippus iránti gyűlöletéből a legkegyetlenebb, Nero után a hetedik üldözést indította Isten állama ellen; akkoron Fabianus, a római főpap, vértanúhalállal koszorúztatván, Cornelius nyerte el székét. Jeruzsálemben is Isten államának nagy feje, Alexander elnyeré a vértanúk koszorúját. Heraclast is Alexandriában kevéssel előbb Dyonisius követte a püspökségben.

35.†) — Decius uralmának 3. évében fiával együtt a barbárok között megöletik. Követi az uralomban Gallus fiával, Volusianussal, a ki a 26. Augustus után. Az ő napjaiban halt meg Origenes, életének 70. évében. Akkor Cyprianus karthagói püspök és Cornelius római pápa között, két kiváló szentségű és bölcseségű férfiú között, aggodalmas vita keletkezik, a menynyiben Cyprianus az afrikai püspökökkel együtt azt vitatja, hogy az eretnekeket, a kik az egyház egységébe viszszatérnek, újra meg kell keresztelni; Cornelius pedig az Itáliában működő papokkal együtt azt állítja, hogy azokat csak puszta kézrátevéssel kell megtisztítani és a keresztségszentségét semmiesetre sem kell ismételni. Irt pedig Cyrianus kiváló bölcseségű

*) V. ö. Orosius, Hist. VII. 20; Eusebii Hist. eccl. (a. Ruf. trl.) VI. 34. — **) V. ö. Orosius, Hist. VII. 21; Euseb. Hist. eccl. VI. 39; Uraug. Ekk. (Chron. Frut.) MG. SS. VI. 108. — †) V. ö. Orosius, Hist. VII. 21; Eusebii Hist. eccl. (a Ruf. transl.) VII. 1—5; Hieronymus, De viris illustr. c. 67.

és bőséges ékesszólású könyveket a mi hitünkről. Rómában Cornelius vértanúhalált szenvedett és székét elfoglalta Lucius. Cak 8 hónapon át uralkodott és követte István. Az ő napjaiban a püspökök közt a legelőkelőbb, Dyonisius kormányozta az alexandriai egyházat, a ki kiváló erényének egyéb bizonyitékai között Novatus elvetett téves hitéről és Isten államának viszszaadott békéjéről írt Istvánnak, Róma főpapjának, a többek között így: *Tudd meg pedig, testvérem, hogy az összes egyházak a Keleten, melyek azelőtt összezavarodtak, most visszatértek az egyetértésbe és mindnyájan egy lélekkel összetartanak, örülve és ujjongva a béke fölött, mely reményen felül visszaadatott az egyháznak.*

36.*) — Az ő napjaiban, vagy elődjének, Deciusnak idejében, midőn Krisztus polgárai az egész földön válogatott kínzatásokra hurczoltatnak, Szent Lőrincz némelyek szerint Rómában ízzó rostélyon a vértanúhalál koszorúját nyeri el. Az utána következő legközelebbi királyok, Galienus és Valerianus alatt pedig Sixtus, a kinek Lőrincz diaconusa volt, múlt ki vértanúhalállal. Lehet azonban, hogy mindezek az uralkodók Deciusoknak neveztettek, vagy a pápák sorrendje cserélődött fel az írók tévedéséből. Ebben az időben a rómaiak összes tartományaiban dögvész terjed el.

37.**) — Gallus és Volusianus, míg Aemilianus ellen polgárháborút szerveznek, uralmuk második évében gyilkosság áldozatai lesznek. Aemilianus pedig a harmadik hónapban, miután az államot megtámadta, életét veszti. István halála után Sixtus vette át Róma papi hivatalát.

38.†) — Az Úr megtestesülésének 259. évében, mint Augustus után a 27-ik, Valerianus Retiában, Galienus a senatustól Rómában császárokká választatnak. Ezek Nero után a nyolczadik üldözést indították Isten állama ellen. E napokban dicsőséges vértanúhalállal Isten államának két kiváló fénye múlik ki: Sixtus Rómában, Cyprianus Karthagóban. Sixtust követte Dyonisius. Valerianus pedig a perzsák királyának, Saporesnak

---

*) V. ö. Orosius, Hist. VII. 21. — **) V. ö. Orosius, VII. 21. — †) V. ö. Orosius, Hist. VII. 22. Eusebii Hist. eccl. (a Rufino translata) VII. 13. 27; Uraug. Ekk. (Chronica Frutolfi Mich.) MG. SS. VI. 108; Chronicon Reginonis MG. SS. I. 545.

fogságába került, szemefényétől megfosztatott és szégyenletesen a perzsák fogságában öregedett meg. Az lett kötelessége a királynál, hogy, midőn ez lóra szállt, meggörbülve nem kezével, hanem hátával segítette fel. Galienus, társának oly szomorú példáján megrendülve, enyhébb lett a keresztények iránt és rendeletekben megengedte, hogy kiki, mint jónak látja, olyan módon imádja az istenséget.

39.*) — E napokban a germánok átkeltek az Alpeseken, Retiát és Itáliát pusztították és egészen Ravennáig jutnak. Az alamannok a Galliákon áttörnek és Itáliát pusztítják. A gótok Görögországot, Macedoniát, Pontust, Ázsiát kóborolják be. A quádok és sarmaták Pannoniába törnek be fegyveresen. A távolabbi germánok áradata Hispaniát pusztítja. A parthusok Mesopotamiát és Syriát foglalják el. Miközben e bajokon felül az egész földkerekségét súlyos járvány, félelmetes csapás szorongatja, a rómaiak államát nemcsak külső ellenségek gyengítik, hanem belső harcz, polgárháború is marczangolja. Ugyanis Genuus, midőn a birodalmat megrohanni törekszik, Smyrnánál elesik. Postumius is, a ki Galliában az állam nagy hasznára élvezte az uralmat, tizedik évében katonai lázadás alkalmával életét veszti. Emilianus Moguntiánál hasonló okból megöletik. Marius, a ki Galliában Postumius után nyerte el az uralmat, szintén gyilkosság áldozata lesz. Midőn pedig Victorinus igyekszik helyébe lépni, az is életét veszti. Míg ezek a Galliákban történnek, Keleten Odenatus egy öszszeszedett paraszti csapattal a perzsákat viszszaszorította, Mesopotamiát visszafoglalta és egészen Tectesifonsig haladt győztesen Syria parasztjaival. Galienus, a ki a közügygyel nem törődött, hanem Mediolanumban maradva kicsapongásnak adta át magát, megöletett. Antiochiában Dyonisiust Felix követte, Dyonisius után Thimeus, Thimeus után Cyrillust követte Dorotheus, ezt Anatholius.

Abban az időben egy bizonyos perzsa nemzetségű Manes, barbár erkölcsű és életű ember, kárhozatos eretnekséget tanított. Ugyanis majd azt akarta, hogy őt Krisztusnak higyjék, majd azt hírdette, hogy ő közbenjáró s egészen az esztelenségig

*) V. ö. Orosius, Hist. VII. 22; Uraug. Ekk. MG. SS. VI. 109; Eusebii Hist. eccl. VII. 22—23. 30—32.

emelkedve Krisztus példájára 12 tanítványt választott, istentelen tanok hirdetésére küldte őket, melyeket az előbbi eretnekektől vett kölcsön. Követőit mindmáig manichaeusoknak nevezik.

40.*) — Az Úr megtestesülésének 274. évében a senatus akaratából Claudiust választják császárnak, a ki a 28. Augustus után. A gótokat, a kik 15 éven át pusztították keresztülkasul Illyricumot és Macedoniát, háborúban leverte és hihetetlen csapással sujtotta. Ezért a senatus a curiában arany pajzsot és arany lovasszobrot szavazott meg neki. Uralmának 2. évében betegségbe esett és Syrmiumnál meghalt. Serege helyébe testvérét, Quintiliust tette, de ez már uralmának 17. napján befejezte életét.

41.**) — Az Úr megtestesülésének 276. évében, mint 29. császár Augustus után, Aurelianus uralkodott. Mivel harczias férfiú volt, fegyverben álló seregét a Dunához indította s ott a gótokat sok nagy csatában leverte s a római birodalom határait helyreállította. Azután Kelet felé fordulva Genobiát, a ki férjének, Odenatusnak megöletése után Syriát birtokába vette, hatalma alá hajtotta. Galliában is Tetricust, a ki saját hadseregének lázadását nem volt képes megfékezni, nagy fáradság nélkül legyőzte, és úgy Kelet, mint Észak fölött győzedelmeskedve diadalmenetben vonul be a Városba, a melyet azután erősebb falsánczczal diszített. Galliában is a Ligeris folyó fölött igen szép várost alapított, melyet saját nevéről, Aurelianumnak nevezett el. Nero után kilenczedszer sujtotta Isten államát, mely iránt pedig kezdetben elég kegyes volt ; szeme előtt Isten villáma mindenki nagy rettegésére csapott le, s ő maga nem sok idő mulva, uralmának hatodik évében gyilkosság áldozata lett.

42.†) — Az Úr megtestesülésének 281. évében Tacitus lett a császár, a 30. Augustus után, de a hatodik hónapban Pontusban meggyilkolják. Utána Florianus szállta meg a birodalom egy részét, de birtoklásának harmadik hónapjában életét veszté.

---

*) V. ö. Orosius, Hist. VII. 23. — **) V. ö. Orosius, Hist. VII. 23 ; Uraug. Ekk. (Chron. Frut.) MG. SS. VI. 109 ; Eusebii Hist. eccl. (a. Ruf. trl.) VII. 30. — †) V. ö. Orosius, Hist. VII. 24.

43.*) — Az Úr megtestesülésének 281. évében Probus nyerte el az uralmat, mint a 31. Augustus után; a barbárokat, a kik a Galliákat elfoglalták, sok kemény harczban legyőzte, azután polgárháborúkkal Saturninust Keleten, Proculust és Borosust Agrippinánál elnyomta, maga pedig Syrmiumnál a vastoronyban a katonaság áldozata lett uralmának 7. évében.

44.**) — Az Úr megtestesülésének 288. évében a narbonai Carus nyeri el az uralmat, mint a 32. Augustus után. Uralkodótársakul vévén két fiát, Carinust és Numerianust, háborút viselt a parthusokkal s ott két igen híres várost, Chotent és Ctesiphont ostromolta. Maga pedig a Tygrisnél villámcsapástól sujtatott és uralmának 2. évében fejezte be utolsó napját. Numerianus fiát apósa, Aper fosztotta meg életétől.

45.†) — Az Úr megtestesülésének 290. évében a sereg Diocletianust választotta császárrá, a ki a 33. Augustus után. Ez elnyert uralmának elején Apert, Numerianus gyilkosát, saját kezével ölte meg. A kicsapongóan élő Carinust pedig, a kit atyja császárként Dalmatiába küldött, nehéz és fáradságos háborúban legyőzte. Ezek után, midőn Amandus és Helianus paraszt csapatokkal lázongó zavarokat támasztottak a Galliákban, Maximianus Herculeust caesarrá tette és a Galliákba küldte, a ki a hadban járatlan emberek falusias seregét vitézséggel és katonai fegyelemmel könnyen legyőzte. Egy bizonyos Carausius, alacsony származású, de vitézségben és okosságban nem utolsó ember, midőn Maximianus előtt gyanus lett, Britanniába menekülve bíbort öltött magára. Abban az időben Egyiptomban Achilleus fellázad, Afrikát a Quingentianusok támadják meg, Narseus, a perzsák királya pedig Keletet pusztítja. E bajok miatt Diocletianus Maximianus Herculeust caesarból augustussá léptette elő, Constantiust pedig és Maximianus Galeriust caesarokká tette. Ez az a Constantius, a kinek Theodorától, Herculeus Maximianus mostoha leányától 6 fia volt, Constantinus fia pedig Helena ágyasnőtől származott. Azt mondják, hogy ez a Helena a treveriek kerületéből származott, a miért

---

*) V. ö. Orosius, Hist. VII. 24; Regino i. h. 546a. — **) V. ö. Orosius, Hist. VII. 24.; Regino i. h. 546a. — †) V. ö. Orosius, Hist. VII. 25; Uraug. Ekk. i. h. 110; Eusebii Hist. eccl. (a. Rufino translata) VIII. 12.

azt az egyházat a hagyomány szerint nagyon ékesítette. Carausius pedig a 7. évében, miután a bíbort felvette, társától, Allectustól álnokul meggyilkoltatik. Utóbbit is három évre rá Asclepiodotus praefectus megöli. A császárok pedig Nero után a tizedik üldözést indítják meg Isten egyháza ellen, mely a régi ellenség furfangja folytán, minthogy már kevés ideje van és ezért erősebben hevül, az összes eddigieknél sokkal súlyosabb, de már az utolsó. Ugyanis tíz éven át húzódva folyt szakadatlanul a hívők számüzetése, a vértanúk leöletése az egyházak felgyujtása közepette. Ezért elószámlálni nem lehet, hogy azokban a napokban Isten állama hány ezer szentet — nem elvesztett, mint ők hitték — fogadott kebelébe az igazság szerint örök életre. Ugyanis Krisztus állama ilyen csapásoktól és nyomásoktól finomodik és valamint az arany a kemenczében állja ki a próbát,[1]) úgy ez élő kövekből áll, csak kipróbált és kicsiszolt embereket fogad be.

Midőn ezekben a napokban a császár a fentemlített zsarnokok, Amandus és Helianus ellen háborút tervez, Mauricius egy keresztény légióval Rómába Marcellinus pápához, Gaius utódához jön, és áldást nyerve tőle a császárral a birodalom ellenségei ellen indul. Midőn az Alpeseken átkeltek és Octodorumnál letelepedtek, a császár megtudja, hogy keresztények és Mauriciust, mint a többiek fejét és vezérét, bálvány imádásra szólítja fel. De Krisztus vitéz bajnoka és zászlóvivője, a ki az istentelen és szentségtörő uralkodónak az uralom ellenségeinek leverésére kötelességtudóan engedelmeskedett, az égi kötelességekkel ellenkezőket parancsoló uralkodónak vonakodik szótfogadni. Ez emlékeztessen bennünket, hogy a királyoknak ugyan alattvalói tartozunk lenni, de ha valamit Isten és lelki üdvünk ellen parancsolnak, tudjuk Péterrel együtt mondani: *Inkább Istennek kell engedelmeskedni, mint embereknek.*[2]) Mauricius tehát társaival együtt, a kik állítólag 6666-an voltak, Agaunumnál, a Rhodanus mellett fekvő városnál vértanúhalált szenved. Elmenekültek abból a seregből többen, a kiket az üldöző rómaiak Gallia Bunna városában, más néven Veronában öltek meg, Gereont pedig 330 társával Colonia Agrippina külvárosában gyilkolták le. Victort is 360-ad magával

---

[1]) Példabeszédek XXVII. 21. — [2]) Apostolok csel. V. 29.

Troia városában, a melyet most Xantisnak neveznek, pusztították el. És ne ütődjék meg az olvasó, ha hallja, hogy a szentek menekülnek a vértanúság elől, midőn Péternek megmondatott: *Más övez be téged és oda visz, hova nem akarod.*[1]) A szentek ugyanis a mennyiben saját testüket nem gyülölhetik, az életet szeretik, de az égi életet és szeretetet elébeteszik. Azt vélem, nem alaptalanul hiszszük, ha azt mondjuk, hogy az Úr azért akarta, hogy a vértanúk meneküljenek, nehogy egy helynek vagy egy hazának jusson annyi kincs, hanem inkább különböző helyeken és tartományokban oszoljék szét.

Ugyanazon időben Szent Vitus, a ki korára nézve gyermek, mert állítólag csak hét éves, de érett erkölcsű, atyjától Hilatól, a ki hír szerint patriciusi rendből való volt, először megkorbácsoltatik, azután Diocletianustól különböző kínzásnemekkel vértanúhalált szenved. Afra is anyjával, Hylariával és leányaival Dignával, Eunomiával és Eutropiával és sok mással Gaius bírótól tűzhalálra ítéltetve Augusta Vindelicánál a vértanúság pálmáját nyerte el. Ez először bűnös nő volt, később Narcissus püspök megtérítette és megkeresztelte; a tűz megtisztította és örök dicsőség koszorújával ajándékozta meg és így ő a vétkesekbe nagy reményt öntött Isten kegyének elnyerésére vonatkozólag.

De már térjünk vissza a világ polgáraihoz. Constantius az alamannoknak háborút izen, a kik először legyőzték, később azonban ő lett győztes a barbárok nagy pusztulása mellett, a mennyiben 70.000-en estek el közülök. Azután Maximianus császár a Quingentianusokat Afrikában háborúval elnyomta. Diocletianus pedig Achilleust Alexandriában ostromzárral vette körül és 8 hónap múltán elfoglalván a várost, feldúlta azt, és egész Egyiptomot kifosztotta, őt magát is megölette. Maximianus azonban, midőn Narseust, a perzsák királyát támadja meg, Gallienicum és Carrae között egy összeütközésben vereséget szenved és Diocletianushoz fut. Ezért méltatlankodott a császár és Maximianust kocsija előtt néhány ezer lépésre bíborban szégyenszemre futni hagyta. Haragjában Maximianus mindenünnen csapatokat gyüjt, az ellenségre rohan, legyőzi és megfutamítja Narseust, feleségeit, nővéreit és gyermekeit is

---

[1]) János evang. XXI. 18.

megfogja és nagy zsákmánynyal a császárhoz Mesopotamiába érkezvén, nagy tisztelettel fogadtatik. Miután Diocletianus és Maximianus sok bajjal sujtották Isten egyházát és véres üldözéssel Krisztus államának állapotát megzavarták, Isten bosszuló keze, mely polgárait csak egy kis megfenyítésre engedte át, akkora esztelenségbe és változásba sodorta őket, hogy mindketten, Maximianus ugyan akarata ellenére, de társa iránti szeretetből, a hatalmat letették és falusias magánéletbe vonultak: Diocletianus Nicomediába, Maximianus Mediolanumba, a Diocletianus uralmától számított 20. évben.

E napokban Marcellinus helyébe Marcellus lép, a kit követett Eusebius, a ki után Melciades vette át a római egyház kormányzását.

46.*) — Miután az uralmat a császárok letették, Galerius és Constantius, a kiket a császárok caesaroknak választottak, az uralmat megosztják. Galerius és Maximianus Yllyricumot, Asiát és Keletet nyerték, Constantiusnak Italia, Afrika, Gallia jutott sors szerint. Constantius azonban, ez a fölötte, megnyerő férfiú, megelégedett Galliával meg Hispaniával, a többi földet pedig Galeriusnak engedte át. Ez a Constantius igen szelíd volt az emberek iránt, igen ájtatos Isten iránt, Isten tisztelőit nagyra becsülte és kitüntette. Galerius hát két caesart nevezett ki, Maximianust Keletre, Severust Italiába s ő maga Illyricumot tartotta meg. Constantius pedig, Britanniában elhunyván, Constantinust, Helena fiát hagyta Galliára császárul.

47.**) — Miután pedig bevégződtek az üldözések és, mint az éj árnyai után a fény, Isten egyházának kivánatos békéje Constantinus császársága alatt felderült, már a sok baj forgatagától elfáradva harmadik könyvünket bevégezzük, hogy elérjünk azokhoz az időkhöz, a melyekben az Úr elnyomott és megalázott államát fel akarta magasztalni. Nerotól addig az ideig tíz üldözést találsz. Ugyanis őseink azt hagyományozták, hogy a világ államát tíz csapás sujtotta a fejedelmek alatt, a kik a mondott üldözéseket indították s írásban hagyták hátra, melye-

*) V. ö. Orosius, Hist. VII. 25; Uraug. Ekk. (Chronica Frutolfi Mich.) MG. SS. VI. 111; Eusebii Hist. eccl. (a Ruf. trsl.) VIII. 13. — **) V. ö. Orosius, Hist. VII. 27.

ket a történet pontos kutatója mind megtalálhat. Tehát valamint a 10 csapástól sujtott Egyiptom Isten népét szabadon engedte távozni: így a világ állama a 10 üldözésben 10 csapással sujtva Isten népét, azaz az egyházat, pihenni engedte. Valamint a pharao követve Isten népét a Vörös-tengerhez, a mely a 11. üldözés volt, seregével együtt teljesen elpusztult: úgy a világ állama, melyet az isteni bosszuállás sok módon sujtott és sujt, fejével, az Antikrisztussal, a tizenegyedik, azaz a legutolsó és valamennyi között a legveszélyesebb üldözést fogja majd indítani és ott az Antikrisztus lesujtatván, gyökeresen el fog pusztulni. Krisztus állama pedig felmagasztalva felmagasztaltatik és evvel örök uralomra szerencsés bevégzést nyer.

NEGYEDIK KÖNYV.

Előszó. 1. Maximianus meggyilkoltatása és Galerius halála ; Maximinusnak, Liciniusnak és különösen Maxentiusnak, Maximinus fiának zsarnoksága ; miként helyeztette el Constantinus a keresztet a diadalmi helyen látomása értelmében, miután Maxentius vízbefulladása után a városba bevonult, és miként keresztelte meg Silvester. 2. Miképpen írtak ő és Licinius az egyház érdekében s hogy Maximinus ugyanazt tette álnokságból s hogy azután a küzdelemben legyőzötteknek ismét írván a keresztények érdekében Maximinus meghalt. Továbbá Liciniusnak, Constantinus nővére fiának végéről, ugyancsak unokáinak, Crispusnak és Liciniusnak, haláláról. 3. Constantinus egyeduralma és az egyházaknak visszaadott békéről s a rómaiak szerint az egyháznak átadott uralomról és a birodalom székhelyének Byzantiumba való átviteléről és egynémelyek véleményei erről a dologról. 4. Rövid epilógus Ádámtól Isten államának felemeltetése idejéig. 5. Konstantinápoly városának felemeltetése. Arrius eretneksége és a nicaeai zsinat. Pál és Antal, az első remeték és a szent kereszt feltalálása. Az indusok és iberek áttérése és Constantinus halála. 6. Constantinus fiainak császársága ; miként esett Constantius Arrius eretnekségébe. Arrius halála és Athanasius pápasága. 7. Constantinus halála és Athanasius viszontagságai. 8. Liberius római pápa kiűzetése. Victorinus és Donatus. Más híres papokról és az üldözés kegyetlenségéről. 9. Constans halála és testvérének, Constantiusnak emiatti bosszúja. Julianus hitehagyása és Constantius halála. 10. Julianus ravasz üldözése és Krisztus polgárairól, kik neki bátran ellenállottak s végre hogyan és hol szenvedett halált Julianus. 11. Jovinianus, a jó keresztény császársága és hithűsége s végre hogyan és hol halt meg. 12. Valentinianus uralma és szorgalma Julianus alatt ; testvéréről, Valensről. 13. Fiáról, Gratianusról, Ambrosiusról és az illyricumi zsinatról. 14. Athanasius halála, Egyiptom egyházatyái és Moyses püspöksége, Valens tévelygése, Valentinianus győzelme és halála. 15. Valens császársága. Valentinianus fiai s üldözése, meg Gratianus győzelme. 16. A gótok és húnok ; miképpen tétettek a gótok Valenstől ariánusokká s miképpen égették meg később őt. 17. Gratianus és Valentinianus uralma atyai nagybátyjuk halála után és Theodosius uralma, a kit Gratianus fogadott társul. A Damasus alatt tartott második zsinat. Athalarik halála, Valens megöletése s Valentinianus kiűzetése. 18. Theodosius uralma s az egyház és Krisztus papjainak békéje. Győ-

zelmei, alázatossága és halála. 19. Honorius és Archadius császársága. Dirimachius szerzetesről, továbbá Aranyszájú Jánosról, Theophilusról és Epiphaniusról, továbbá Márton áttéréséről és Ambrosiusról. 20. A gótok lázadása, Rufinus és Gildo árulása, Mazazel sikere és Archadius halála. 21. Honorius uralma és ismét a gótok lázadása és Róma városának megrohanása és letelepedésük Galliában. 22. Honorius viselt dolgai Afrikában és Istvánnak, az első vértanúnak megtalálása. Jeromos halála és a római pápák ; a császár békéje a gótokkal és halála. 23. Az ifjabb Theodosius uralma s erényei ; a harmadik zsinat ; a háborúkról, a melyeket a császár vezérei által viselt. 24. Valentinianus császár, a nyugati gótok és a keleti gótok. Ethius és Bonifacius pártoskodása, a vandalok betörése Afrikába és Ágoston halála. 25. A konstantinápolyi és római földrengés ; Attila zsarnokságának kezdete és Theodosius halála. 26. Martianus és Valentinianus császársága, a negyedik zsinat és Attila zsarnoksága s a harczról közte, a rómaiak és a gótok között. 27. Aquileia elpusztítása és előhaladása egészen a Ticinusig, míg Leo pápa intésére vissza nem tért. 28. Aëtius és Valentinianus császár halála s a vandalok betörése Róma városába. Paulinus püspök ; Attila és Martianus császár halála. 29. Leo császársága Keleten, a római birodalom bomlása Nyugaton és Leo halála. 30. Zeno uralma Keleten. A római Augustulusról és a betörésről Róma városába Odoacer alatt s Isten férfiáról, Severinusról. 31. Felkiáltás s a római uralomnak rövid áttekintése. 32. Miként s honnan vagy mi módon jöttek a frankok Galliába s kezdtek uralkodni ott a rómaiakat kiűzvén. 33. A negyedik könyv befejezése.

Előszó. — Azt hiszem, hogy egyáltalában nem bölcs, a ki Isten intézkedéseit meg nem fontolja, a megfontolt tényeken nem bámul és a láthatókon át a láthatatlanokhoz nem jut. Az Úr ugyanis, a ki akarta, hogy a világ alkotása előtt elrendezett állama a maga idejéig lappangjon, a kellő időpontban felemelte. Azért szeliden vigasztalja megaláztatásának idején azzal, hogy a próféta által előre hirdeti felemelkedésének idejét : *Terjeszd szét,* úgymond, *sátraidat, és kunyhóid állatbőreit erősítsd meg ; tedd hosszúakka vékony köteleidet.*[1]) És tovább : *Azért, mert megvetett voltál, századok büszkeségére helyezlek téged.*[2]) Midőn tehát Isten a sok kísértéstől és üldözéstől meggyengített egyházat fel akarta emelni, egy személyt választott, a ki útján ezt legalkalmasabban tehetné meg. Azután a római császárt, a kire akkor az egész földkereksége tekintett, rendelte annak megtevésére és neki nemcsak hitet, melylyel a tévelygések homályából kilépve a valódi fény megismerésére jusson, hanem

---

[1]) Esaiás LIV. 2. — [2]) U. o. LX. 15.

kiválasztottságot is adott, melylyel államát dicsőségesen felemelje, sok vagyonnal és birtokkal gazdagítsa. És hogy megtudd, miszerint nem véletlen esetekből, hanem Isten igen mély és igen igazságos ítéleteiből történt az, nézd, hogy az imént lappangó és bármilyen alacsony rangú férfi előtt futó rövid idő alatt akkora tekintélyre tett szert, hogy királyoknak parancsol, királyok felett ítél. Nézd, a kor akkora tiszteletben részesíti, hogy jönnek meggörnyedve és a trónuson ülőnek lábnyomait imádják a földkerekség urai.[1])

De itt egy nehéz kérdés támad és nagy véleményeltérés a világi uralom és a papság jogáról. Ugyanis némelyek vallásosság ürügye alatt, mások pedig a világi méltóságra való tekintettel, a mennyiben az uralom tekintélye csökkentnek látszik, azt állítják, hogy ez a dicsőség és időleges tisztelet Krisztus papjainak, a kiknek az égi uralom dicsősége van megigérve, nem jár ki és e dologra sok érvet hoznak fel. Isten, úgymondják, az egyházban két személyt állapított meg, papit és királyit. Ezek közül az egyik köteles Krisztus szentségeit kezelni és az egyházi ítéleteket lelki karddal gyakorolni, a másik hordozza az anyagi kardot az egyház ellenségei ellen azzal, hogy a szegényeket és Isten egyházait a gonoszok megrohanásától védi, a bűnösöket bünteti s világi ítéleteket intéz. Ez az a két kard, a melyről az Úr szenvedésében olvasunk, de Péter csak az egyikkel élt. Valamint tehát a lelki kardhoz lelki birtokok tartoznak, azaz tizedek, zsengék, a hívők adományai és más ilyesfélék, úgy az anyaginak vannak alávetve az összes földi méltóságok, herczegségek, grófságok és ilyesfélék. Isten pedig akarta, hogy ezek rendezetten és nem összezavarva, azaz nem egy személyben együtt, hanem külön kettőben, a melyeket megneveztem, legyenek egyházában. Ezért valamint ahhoz a személyhez, a mely az anyagi kardot hordja, nem szabad tartozniok a szellemieknek, úgy a másiknak nem illik élveznie azokat, melyek amazéi. Felhozzák ennek megerősítésére az írások sok bizonyítékát s magának az Úrnak és a szenteknek példáit, mint pl. azt az evangeliumi mondást: Adjátok meg a császárnak, a mi a császáré és Istennek, a mi Istené.[2]) S valamint az Úr szavaival hirdette, tetteivel is bizonyította, midőn vala-

---

[1]) Ésaiás LX. 14. — [2]) Lukács XX. 25.

mely adószámvevőnek az adót magáért és Péterért megadta. Pál is belátva, hogy valaki iránt tiszteletet kell tanúsítani és meggondolva, hogy minden hatalom Istentől ered, midőn peres ügyben elítéltetett, nem Péterhez, a ki akkor a római székesegyház élén állott, hanem a legaljasabb és legerkölcstelenebb emberhez, Isten akaratából a földkerekség fölé uralkodóul állított Nerohoz fellebbezett. Ez az uralkodók iránti tiszteletről. Hogy pedig minden birtok az ő kegyükből van, Ágostonból[1]) bizonyítják, a ki így szól: *Mi jogon bírod a mezei jószágokat? istenin vagy emberin? Istenin: Istené a föld és annak teljessége, Emberin, azaz a királyoktól. Innen mondjuk: Ez a föld az enyém. ez a telek az enyém. Ugyancsak, ha mondod: Mi az enyém és a királyé? Mondd, mi a tied és a hatalomé?* Ezeknek úgy felelünk, hogy világi méltósággal, a miket királyiaknak neveznek, az Úr meg akarta tisztelni egyházát; hogy ugyanis az Isten akaratából történt, az az okfejtés, a melyet fent adtunk, bizonyítja. Végre is nem kell hinni, hogy Krisztus egyházát, jegyesét, testét a melynek hitünk szerint lelkét jegyajándékul adta, a tévelygés szellemétől megcsalni engedte, a melynek, mint mondám, az igazság szellemét közölte. Azonkívül találkoznak kipróbált szentségű férfiak, a kikről hiszik, hogy ezekkel bírtak, hogy ezekkel Isten birodalmát elnyerték. Tehát ezeken és más módokon, melyeket hosszú volna felsorolni, bebizonyítható, hogy Constantinus jogosan adott az egyháznak királyi javakat és az egyházat megengedett módon támogatta. Midőn ugyanis kérdezzük tőlük, mi jogon bírják a királyok ezt vagy azt, felelni szokták: Isten rendeléséből és a nép választásából. Ha tehát Isten, midőn rendelte, hogy a mondott tisztelet a királyoknak adassék meg, nem cselekedett igazságtalanul, mennyivel inkább nem lehet igazságtalannak nevezni, mert azt rendelte, hogy arról a személyről szálljon át az egyházi személyre? Végre, ha ahhoz, a mit maga rendelt, úgy itt, mint ott akaratával a nép választását és azonfelül a fejedelemnek ezt az átadását meg akarta egyeztetni, sem azt nem kell hinni, hogy igazságtalanul rendezett, sem hogy a fejedelem helytelenül adott át, sem hogy az egyház meg nem engedett módon fogadott el. Ha mondod, hogy az előbbi személynek szabad volt, a mit a másiknak szent

[1]) In evang. Joh. tract. VI. 25.

kötelességénél fogva sem nem illik, sem nem hasznos bírni, erre, bevallom, más menekvést nem tudok, mint ha megállapítjuk, hogy apostoli hitű és érdemes szent férfiak, Silvester, Gergely, Ulrik, Bonifác, Lanpert, Gothard és sokan mások bírtak vagyonnal és tisztelettel. Hogy a saját véleményemről beszéljek, vajjon Istennek jobban tetszik-e egyházának ez a most látható felemelkedése vagy a régi megalázottság, nyiltan bevallom, nem tudom. Úgy látszik, az az állapot jobb volt, ez szerencsésebb. Igazat adok mégis a szent római egyháznak, nem kételkedem, hogy szilárd kősziklára épült, hiszem, hogy hinni kell, a miket hisz, jogosan kell birtokolnia, a miket birtokol. Ugyanis, hogy semmi tévedés sem csalhatja meg, ebből bizonyítható be : *És a pokol kapui sem vesznek erőt rajta.*[1]) Hogy pedig hite örökre megmarad, abból érthető meg, a mi Péternek mondotott : *Én imádkoztam éretted, Péter, hogy ne hagyjon el téged hited.*[2]) Hogy azonban minden vitát és kételyt saját tekintélye, példája megszüntessen, arra ismét az irányul burkoltan, a mi Péternek mondatik : *Vidd a mélyre és bocsássátok le hálóitokat halfogásra.*[3]) Elég lesz ennyit beszélni a papság és királyság jogáról. Egyébként, ha valaki finomabban és mélyebben akar erről gondolkozni, a mi részünkről legkevésbbé sem kell előítélettől tartania.

1.*) — Tehát az Úr megtestesülésének 311. évében atyját Constantinus, a 34. Augustus után, követte az uralomban, a vallásos atyának még vallásosabb fia. Ezalatt a praetorianus katonák Maxentiust, Herculeus fiát, császárrá választották ; Galerius császár ellene küldi Ravennába Severus caesart, de ez vereséget szenved és ott megöletik. Herculeus Maximianus pedig, a mint meghallotta, hogy Constantinust Galliában császárrá választották, a magánéletből kilépve, Constantinust csellel szándékszik tőrbe ejteni. De míg e czélból Galliába ért, leánya, Constantinus felesége, elárulta ; erre gyorsan visszaindulván, Massiliában gyilkosság áldozata lett. Galerius Severus megöletése után Liciniust tette vezérévé. Miután pedig a kereszt-

[1]) Máté XVI. 18. — [2]) Lukács XXII. 32. — [3]) U. o. V. 4. — *) V. ö. Uraug. Ekk. (Chron. Frutolfi) MG. SS. VI. 111 ; Orosius Hist. VII. 26 ; Historia Tripartita I. 4 ; Eusebii Hist. eccl. (a Rufino transl.) VIII. 14—16.

tényeket tíz éven át kegyetlenül üldözte, Galerius az Úrtól égi bosszúval lesujtva lakolt meg. Belsejében életműszerei felbomlottak és oly borzalmas állapotba jutott, hogy férgeket hányt. És reménytelen helyzetében az orvosoktól megtudta, hogy ez az isteni bosszú s az üldözéssel felhagyott. De a szörnyű fájdalmat nem bírta ki és meghalt. Miután pedig Constantinust, mint fent mondtam, atyja császárrá tette, Maximinus és Licinius, semmi mértéket nem tartva a mieink iránt való kegyetlenségben és önkénykedésben, az uralomra törtek. Maxentius is sokat szorongatta Rómában a polgárokat. Egyéb gaztettei között azt is mondják róla, hogy a senatoroknak és a legelőkelőbbeknek feleségeit nyilvánosan elhurczoltatta és a saját kéjének kiszolgáltatta, miközben az atyák félelmükben hallgattak és sóhajtoztak. Senatorokat is, vagy a kik a curiában kiválóbbaknak látszottak, hamis vádak alapján proscribáltatott. Tetézte e bűneit a bűvészmesterség szörnyű babonáival, hogy tudniillik viselős asszonyokat megöletett és belső részeiket átkutattatta és ördögi módon készített ráolvasásokkal a jövendőt jósoltatta. A midőn tehát a bűnös zsarnok ellen Constantinus császár, mint már a keresztény hit pártolója, háborút indít, és aggódva gyakran az ég felé emeli szemét, éjjel álomtól elnyomatva a keleti részen a kereszt jelét tüzes fényben az égen ragyogni látja. Kutatva pedig, hogy mi az, hallja, hogy angyalok mondják neki: *Constantinus, ἐν τούτῳ νικήσεις, azaz: ebben győzöl.* Reggel felébred, keresztény katonáit magához hívja s megtudván tőlük, hogy az a keresztény hit jelvénye, a látomány miatt vígan és gondtalanul az előcsapatot a kereszt jelével megerősíti és igéri, hogy keresztény lesz, ha sikerül vállalata. Aggódott pedig nagyon az igen derék fejedelem, hogy a zsarnokot nem tudja polgárvér bőséges ontása nélkül legyőzni. Az Úr pedig úgy a fejedelem fogadalmának eleget tenni, mint a lesujtott egyháznak segítségére menni akarván, a zsarnokot csodálatos módon úgy a császárnak, mint a római népnek veszélye nélkül elpusztította. Ugyanis hajóit a Molvius-híd mellett egérfogó módjára összekötötte, hogy tőrbe ejtse a gyanútlanul közelgő katonaságot. Már közeledett a császár, a hadijelek már közel lobogtak, és íme a zsarnok Isten intésére őrülési rohamban az ellenség számára készített gépezetekbe rohant — az írás szerint: *a verembe esett, melyet maga készí-*

tett[1]), — és ott, anélkül, hogy valaki követte volna, egyedül a császár óhajtása szerint, mindkét sereg vesztesége nélkül elpusztult. A midőn pedig Constantinus a kívánt győzelemmel a Városba bevonult, ott a polgárok nagy újjongással fogadták. S midőn tiszteletére szokás szerint diadalmenetet rendeztek, maga kijelentette, hogy nem neki, hanem Krisztusnak kell e győzelmet tulajdonítani. A keresztet pedig, melynek segítségével az ellenséget legyőzte, a diadalmeneti helyen letéteti és imádásban részesítteti.

Melciades halála után Silvester következett. Constantinust a rómaiak hagyománya szerint a Szent Jánosról nevezett egyházban megkereszteli. Áttérésének pedig győzelme volt az oka. A mik tehát boldog Silvester életrajzában a bélpoklosságról és az ő áttéréséről olvashatók, apokrifoknak látszanak. Mégis azt beszéli a Hármas történet, hogy Nicomediában élete végefelé keresztelkedett meg.

2.*) — Constantinus megkeresztelkedése után a békét az egyházaknak visszaadta, a mibe Licinius is beleegyezett. A két császár tehát kiadott törvényeivel megállapítja, hogy Krisztust, a ki az államot a zsarnoktól megszabadította, Istenként kell tisztelni és határozatukról írnak Maximinusnak, a ki a Keleten uralkodott. Ezt tudomásul vévén Maximinus, írásban parancsot ad ki, hogy a keresztények ne szenvedjenek ezentúl üldözést hitükért. Okul adja, hogy minél inkább akadályoztatnak, annál inkább nőnek s azért kijelenti, hogy senkit sem kell az istenek tiszteletére kényszeríteni, ha saját akarata nem készteti. Bár ezeket Maximinus a császárok iránti félelméből tette, azt színlelte, hogy saját akaratából teszi és igen féktelen létére nemcsak egyenlőnek, hanem különbnek akart látszani a legmértékletesebb fejedelmeknél; s nemsokára megszegvén a szerződést, Licininius ellen háborút indítani készül. Miután pedig sok várost és tartományt elpusztított, az ördögök segítségében bizakodva él ösztönével és végre a háborúra felvonul s csatát kezd. Midőn látja, hogy serege szétszalad, uralkodói jelvényeit leveti, a lovászok közé keveredik és gyalázatosan, mint hozzá illett, menekül az ütközetből. Azután visszatért saját tartományaiba és először is papjait,

---

[1]) Zsolt. VII. 16. — *) V. ö. Orosius, Hist. VII. 28., VIII. 16; Eusebii Hist. eccl. (a Ruf. trl.) IX. 9—10.

mint csalókat megölette, majd meg, midőn látta, hogy Isten ezért szörnyű betegségekkel sujtja és érzé, hogy igen fájdalmas halál fenyegeti, késő megbánással elismerte a keresztények Istenét és értük ily módon írt : *Galerius Maximus, Germanicus, Sarmaticus, a kegyes, szerencsés, győzhetetlen, felséges császár. Alattvalóinknak folytonosan gondját viselve, hasznukról gondoskodva, sohasem szününk meg ügyelni arra, a mi a közjóra vonatkozik. Ezért nem kételkedem, hogy tudja minden ember és nyilvánvalóan értesült, hogy abból a gyujtó felhívásból, a melyet szüleink, boldogult Diocletianus és Maximianus adtak ki a keresztény összejövetelek meggátlására, sok rablás és zsákmányolás eredt a hivatalnokok részéről.* És alább : *Hogy tehát jövőre minden félelem, vagy kétség megszűnjék, e rendeletünkkel szentesítjük, hogy mindenkinek tudomására jusson, miszerint azoknak, a kik a keresztény felekezetet és vallást tisztelik, türelmünk bőkezüségével megengedjük, hogy kiki, a mint akar és a mint lelkének tetszik, szolgáljon ennek a vallásnak és ünnepeinek. Sőt, hogy szónokló házaikat, azaz templomaikat, akaratuk szerint javíthassák, megengedjük. És hogy minden tekintetben halmozottabb legyen ez a bőkezűségünk, azt is szentesítjük e törvénynyel, hogy ha valami ház, mező vagy bármely más zsákmány a keresztények javaiból azelőtt szüleink parancsai folytán a kincstárra háramlott, ha mások kérték is, vagy ha felosztatott vagy ajándékozás folytán valakinek birtokába jutott, mindaz kerüljön vissza régi keresztény tulajdonosaihoz.* A Magasságbeli jobbjának e változásán ki ne csodálkoznék ? Hogy a legistentelenebb ember, a ki mintegy örökké fennmaradó érctáblákon a mieinket proscribálta, Isten kezének érintésétől oly hirtelen akarata ellenére is érdekükben írt. Ezek után Maximinus igen súlyos betegségtől megtörve, először szemevilágát vesztette el, majd azután meghalt. Licinius pedig, a ki azelőtt Constantinusnak Isten állama iránt kegyes segítséget nyujtott, az ördögök sugallatára megdühödött, palotájából kiűzte a keresztényeket és üldözni szándékozik őket. Constantinus fegyverben álló seregét ellene indítja, először legyőzi Pannoniában, azután Cybalaenál s végül több szárazföldi és tengeri harczban megadásra kényszerítette. Herculeus Maximianus fiát pedig, a ki magánéletben élt, mivel félt tőle, megölette. Fiait, Constantinust és Crispust, továbbá nővérének az előbbi Liciniustól származó fiait, Constantiust és Liciniust caesarokká

tette. Ezek közül később, nem tudom, micsoda lelkiindulatból, Crispust és Liciniust megölette.

3.*) — Midőn társai már befejezték uralmukat és Constantinus egyedül uralkodott, kormányzott, a sokat gyötört egyház visszanyeri rég óhajtott békéjét és az ige szerint : *Láttam a felemelkedett és túlcsapongó gonoszt, és átjártam s íme nem volt,*[1]) miután az istentelen férfiak és üldözők a földről elpusztultak és az igazak a szorongásból kiszabadultak, és — mintegy a felhők eloszlása után — a ragyogó nap az egész földön kezdett rácsillogni Isten államára. Láthattál volna akkor mindenütt addig lappangó népeket a többi néppel összejönni és mint egyfejű tagokat egy testbe egyesülni. Láthattad volna, miként változott a gyász örömmé, milyen ünnepségek között avatták fel a templomokat a városokban, várakban, falvakban a mieink nagy diadalujjongásától kísérve. Ugyanis a keresztény császár akarta, hogy fogadalma értelmében az ünnepségek gyorsan történjenek meg. Akkor adtak ki először rendeleteket egyházak építésére ; akkor engedték meg először a katholikus embereknek, hogy az egyházakat birtokaikkal gazdagítsák és mint a római történet előadja, nemcsak ezekbe egyezett bele az igen kegyes császár, hanem, másoknak is példát nyujtva, a többinek fejét, a római egyházat, annyira felemelte, hogy a város főpapjának boldog Silvesternek átadván az uralom jelvényeit ő maga Byzantiumba költözött és ott rendezte be a birodalom székhelyét. Ettől fogva a római egyház azt állítja, hogy a nyugati királyságok mintegy Constantinus adománya folytán az ő hatalma alatt állanak és ennek bizonyságául adót követelni nem habozik tőlük, kivéve a frankok két királyságát. Viszont a világi birodalom hívei azt állítják, hogy Constantinus e módon nem az uralmat adta át a római főpapoknak, hanem mint a legfőbb Isten papjait az Úr iránti tiszteletből az atyák közé fogadta őket és hogy a papoknak kötelességük őt és utódait áldani és a szónoklás védelmével támogatni. Ennek bizonyítására felhozzák, hogy maga Constantinus a birodalmat fiai között felosztván, egyiknek Nyugatot, a másiknak Keletet adta át és így öröklés folytán Theodosiusnak is és más, nemcsak eretnek, hanem vallásos fejedelmeknek is

*) V. ö. Orosius, Hist. VII. 28; Eusebii Hist. eccl. (a Ruf.) IX. 10., X. 1—3. — [1]) Zsolt. XXXVI. 35.

Nyugattal együtt Róma is birtokába jutott. Azt mondják ugyanis, hogy oly vallásos fejedelem sohasem hagyta volna fiaira, a mit már előbb az egyháznak átadott, vagy oly katholikus császár, mint Theodosius, nem vette volna birtokba azt, mi nem az övé, ha az egyházé. De mindezt eldönteni nem a jelen munka feladata.

4. — Mégis jól esik szemlélni, mily csodálatos és mondhatatlan módon haladt előre Krisztus állama a világ polgárai között és jutott lassú növekedéssel akkora magaslatra. Hogy régebbről ismételjem ugyanis, az első ember megteremtése és a paradicsom gyönyöreitől való megfosztatása után a könyörületes Isten e siralomvölgyben [1]) hagyta az igazság megismerésének nyomát. Midőn az emberek szeme ettől eltért, úgy, hogy csak kevesen maradtak meg az igazság ismeretében, a legtöbb pedig lelépett az igaz útról, akkor megmentvén hű polgárait, a többit vízözönnel pusztította el. Midőn tehát ezektől ismét szaporodik az emberi faj, lassankint elhomályosul bennök az igazság ismerete és a tévelygés annyira megnőtt, hogy körülbelül a tizedik emberöltőben Noetól Ábrahámig, magát Ábrahámot és feleségét kivéve, Jeruzsálemnek kevés polgárát találhatod. Tőle is mindkét állam polgárai, fiától, Izsáktól is a mondott két nép származott. A harmadiktól, Jákobtól, a kit Izraelnek is neveznek, származott — úgy találod — Isten népének, Izrael népének 12 feje. Ez a nép Egyptomba ment és miután a világ polgárai között sokáig bolyongott és bolyongása között nagy nemzetté nőtt, csodajelekkel őseinek földjére vezettetik vissza, útközben pedig mintegy útravalóul törvényt kap. Ámbár ott sok időleges ajándékot kap és idők folyamán igen hatalmas királyai vannak, még sem tudott sohasem egyeduralomra összefogni. Midőn pedig az Úr azt akarta, hogy állama elszéledjen és abból a népből az összes nemzetek közé oszoljon szét, bűnei miatt az országot meggyöngülni és magát a népet fogságba kerülni engedte; a népek között pedig, a melyeket hitére akart téríteni, a római birodalmat állította fel, hogy a többiek fölött uralkodjék. Midőn az igen jó helyzetbe és a hatalom legfelső fokára jutott, fiát, Krisztust, megtestesülni engedte, a ki, midőn az evangélium szerint [2]) az övéi közé jött és az övéi nem fogadták be, sőt gyalá-

---

[1]) Zsolt. LXXXIII. 7. — [2]) János I. 11.

zatosan bántak vele, keresztre is feszíttetett, a nép főbűnösei méltó büntetést szenvednek, a többiek elvakulnak és halasztás adatván nekik, midőn nem térnek észre, nyomoruságosan fogságba kerültek és az összes nemzetek között szétszóródnak. Az Úr tehát államát arról a népről a nemzetekre helyezvén át, először azt akarta, hogy megaláztassék, megvetésben részesüljön, sok bajba jusson, a mint meg van írva: *Ostorozza minden fiát, kit befogad.*[1]) De mert az ostorozások, ha a mértéket túlhaladják, mint a mértéken felül szedett orvosság, a lelket inkább megtörik, mint megjavítják, az elhagyott és megalázott egyházat, mint fentmondtam, a kellő időben felemelte. Hogy biztosabb is legyen az égi uralom igéretéről, átadta neki a valamennyi közt legnagyobb időleges uralmat s így, mint mondám, Isten állama lassanként növekedvén, a legnagyobb hatalomra és egyeduralomra jutott. És meg kell jegyezni, hogy megtestesülése előtt nem volt az Isten állama teljes tiszteletben, de azután, midőn a magához vett testet az égbe emelte és a példázat szerint mintegy megkapta uralmát, birodalmát, azaz az egyházat a legfelsőbb magaslatra emelte fel, melynél semmi sem magasabb a földön, hogy ezáltal magát a világ polgárai előtt necsak az ég Istenének, hanem a földkerekség urának is mutassa, és polgárait oktassa, hogy a haza édességére a bolyongás sikeréből vágyakozzanak.

S nem kell senkit csodálatba ejtenie annak, hogy azt mondtuk a dolgok változásai és nyomorúságai fölött, most pedig sikerei fölött van utunk a házához. Valamint ugyanis úgy változékonysága, mint sikere az oktalant erősebben szólítja szeretetéhez, úgy mindkettő a bölcset a mondottunk szemlélődéssel magától elvonja és a hazaszeretetre tüzeli. Azt hiszem, hogy a bölcs a könyvben, a melyet Ecclesiastesnek, azaz hirdetőnek neveznek, a halandók bajainak és sikereinek bemutatása után azért szónokol mindkettőről, hogy megmutassa napfénynél világosabban, miszerint mindkét állapot megszemlélése őt a világ megvetésére és a haza szeretetére vezeti. Midőn hát mindkét részről elég bőven beszélt, a befejezéssel, a mely felé az egész törekszik, dönti el a vitát. *Halljuk tehát,* úgymond, *a beszéd végét mindnyájan. Féld az Istent és tartsd meg parancsait: ez az egész ember.*[2]) És hogy megtudd, hogy egy és ugyanazon dolog,

[1]) Pál lev. a zsid. XII. 6. — [2]) Prédikátor könyve XII. 15.

mely az oktalant a bűnök örvényébe rántja, a bölcset az égi élet vágyára vezeti, halld a próféciát: *Mert gyönyörködtettél engem, Uram* — úgymond — *kezeid tettében és műveiben fogok ujjongani.*[1]) És hozzáteszi: *Az oktalan férfi nem fogja megismerni, és a buta nem fogja megérteni ezeket.*[2]) Mintha azt mondaná: Műved, a melyet az oktalan, miért vagy mire készült, nem ismeri meg, azt rendetlenül a veszélyes önszeretetbe vonzza, de engem a te megismerésedre tüzel, a ki legszebb és legszelidebb létedre azt széppé és gyönyörködtetővé csináltad. Úgy látszik tehát, hogy Krisztus állama, a halhatatlanságot kivéve, csaknem az összes megigért javakat már megkapta. Végre, hogy belásd, hogy azok, a miket már beteljesülteknek látsz, a többieket is, a mik igértetnek, kétségtelenül be fogják teljesíteni, tekintsd Krisztus keresztjét, gyalázatát, szenvedését, az egész földkerekségnek azelőtt már puszta nevével borzalmasat: most akkora dicsőségre jutott, hogy királyok imádják és csaknem az összes emberek előtt szeretetre- és tiszteletreméltó lőn. Nézd, már a királyok azzal díszítik jelvényeiket, a mivel azelőtt a bűnös és gyalázatos emberekre mértek büntetéseket. Ha tehát Isten így kitüntette szenvedését, hogyan fogja kitüntetni testét, szenteit, képmását? A bölcs belátásában tehát a jövő boldogság bizonyítéka a jelen nyugalom sikere. De térjünk már vissza a történet rendjére.

5.*) — Constantinus, mint mondám, a birodalom székhelyét Byzantiumba helyezte át. E várost csaknem az összes városok kincseivel gazdagította és nevéről Konstantinápolynak nevezte el, melyet ezóta és ezért uralkodóvárosnak, vagy Neoromának is neveztek és miután patriachai székhelyet kapott, a második helyet nyerte el a római egyház után, mely helyet azelőtt az alexandriai egyház bírta. Ezóta a rómaiak uralma a görögökre szállott át és a Város régi tekintélye folytán névleg itt maradt, tényleg itt volt, valamint a babyloniaké is. Nézd, hogy Krisztus birodalmának növekedtével a világ birodalma lassanként csökken. A míg tehát Krisztus állama minden módon előrehalad és kívülről békét élvez az ellenségek felől, az emberi faj ellensége, az ördög, belülről próbálja gyöngíteni. Miután Péter az üldözés

---

1) Zsolt. XCII. 5. — 2) U. o. XCII. 7. — *) V. ö. Rufinus, Hist. eccl. (Cont. Euseb.) X. 1. 7—11; Orosius, Hist. VII. 28; Uraug. Ekk. (Chron. Frut.) MG. SS. VI. 112; Historia Tripartita I. 10—11.

ideje alatt vértanúhalált szenvedett, Achillas vette át az alexandriai egyház kormányzását s miután ő béke idejében meghalt, ugyanazt az egyházat Alexander kormányozta. Az ő napjaiban a legaljasabb ember, Arrius presbyter istentelen eretnekséget alapított meg a Háromság egyenlőtlenségéről. Ellene gyűlt össze az a nagyon híres nicaeai zsinat, a hol Arriust követőivel együtt elkárhoztatták és a katholikus hitet a császár jelenlétében megerősítették. E napokban éltek Krisztus államának igen híres fejei, Pál és Antal, az első remeték, a kik közül az első Decius üldözése elől menekülvén és a pusztákban szándékozván lappangani, kényszerűségét erényévé változtatta át és ott élvén igen megelégedetten, magas korban halt meg. Antal látja, hogy lelke a próféták és apostolok sorfala közt vonul az égbe. Az utóbbi pedig, a ki maga is igen szent és igen tartózkodó életű volt, miután sokat a visszavonult életre buzdított, békében húnyt el.

Ugyanabban az időben Constantinus anyja, Helena, Jeruzsálemben megtalálta az Úr keresztjét ; felét ott hagyta, másik felét az uralkodói városba vitte át. A szent szögek közül is egyet kikészíttetett s azzal összekötötte felséges fiának zaboláját. Ezzel, mint mondják, a következő próféczia teljesült be : *És lesz, hogy a mi a zablában van, az Úr szentjének fog neveztetni.*[1]).

Ugyanabban az időben a távolabbi India két fiú közvetítésével, a kik közül az egyiknek neve Edisius, a másiké Frumenticius volt, Isten szavának csiráit befogadta. Később ott Frumenticius püspökké is lett és számos erénynyel tündökölt. A hyberusok nemzetsége is, mely a pontusi tengely alatt lakik, egy fogoly nő közvetítésével nyerte el a hitet. A ki ezeket bővebben akarja tudni, Jeromos egyháztörténetében megtalálhatja. Constantinus a gótok vad népét a szármátok földjén elpusztította. Dalmatiust, testvérének gyermekét, Gallus és Julianus testvérét, caesárrá tette. Maga pedig, midőn a perzsák ellen szándékozik indulni, az országúton Nicomedia közelében, az államügyeket rendbehozván és fiainak átadván, uralmának 30. évében meghalt.

6.*) — Az Úr megtestesülésének 341. évében Constantinust követte fia, Constantius, két testvérével, Constanssal és Constan-

---

[1]) Zakariás XIV. 20. — *) V. ö. Uraug. Ekk. (Chron. Frutolfi) MG. SS. VI. 113 ; Orosius, Hist. VII. 28—29 ; Rufinus, Hist. (Cont. Euseb.) X. 12.—15.

tinussal együtt. Ő a 35. Augusztus után. Egy pap, Arrius egyik tanítványa, megcsalta és Arrius eretnekségét fogadta el. Eltévedésének oka pedig ez volt. Felséges atyjának nővére haldoklása közben az említett papot testvérének nagy gonddal ajánlotta. Midőn tehát a császár Nicomedia külvárosában haldoklása közben fiai között a birodalmat felosztja, Constantius, a kire Kelet uralma jutott, éppen távol volt; neki atyja a végrendeletet azzal az arrianussal küldte el, kérve, hogy másnak át ne adja. A pap a végrendelettel az uralmat adván át Constantiusnak, annyira barátságába jutott a császárnak, hogy könnyen eltöltötte a veszedelmes tan mérgével és saját szektájára térítette át. Eusebius, Nicomedia püspöke, ugyanattól a méregtől megfertőztetett és abban buzgólkodott, hogy Arriust, a kit arczátlanságának mérge miatt a derék Alexander püspök Alexandriából kiűzött, hívják vissza és hívjanak össze zsinatot. Erre a császár parancsára úgy Alexandert, mint Arriust kihallgatásra Konstantinápolyba hívták. Isten szolgája tehát, Alexander, egész éjjelen át szónokolt és az egyház ügyét az Úrnak ajánlotta. Hajnalban Eusebius Arriust az egyházba hívta; midőn ez természeti szükségből egy félreeső helyre tért be, Isten igazságos ítélete folytán istenkáromlásáért és bűzös gondolkozásáért ott bűnhődött meg és azon a bűzös és ronda helyen szakadt szét. Pártolói szégyenkezve és zavartan futottak szét. De a császár előtt eunuchjai a dolgot eltitkolták és tovább tüzelik a katholikus hit tanítói ellen. Nem sokkal később Alexander meghalt és Athanasiust választották helyébe. Ez a buzgó elméjű és egyházi ügyekben igen éber férfiú nemcsak az eretnekek ravaszságai ellen volt igen serény, hanem a császárok hatalmaskodása ellen is igen bátor bajnok volt. Ha valaki akarja erényeit, küzdelmeit és fáradalmait megismerni, olvassa el Jeromos Hármas- vagy egyházi történetét.

7.*) — Midőn Constantinus Constans bátyját háborúval üldözi, nem messze Aquileiától az Alsa folyónál vezérei megölik. Constantinus megöletése után Constantius egyedül bírta Keletet, Constans, Nyugat ura mellett. Ugyanis unokatestvérük, Dalmatius caesar, katonáitól megöletett. Az eretnekek féltek tehát,

*) V. ö. Rufinus, Hist. eccl. (Cont. Euseb.) X. 16—20; Historia Tripartita IV. 4; Orosius, Hist. VII. 29; Uraug. Ekk. MG. SS. VI. 113.

hogy Athanasius, ha a fejedelemhez bejut, a katholikus hittel tölti el, és ezért megkörnyékezvén a felséget, azt hazudták, hogy Athanasius bűnös és gyalázatos ember, és bizonyítékul mutatják valami Arseniusnak karját, a melyet — mint mondják — bűvészség kedvéért vágott le. Ezt azért tették, mert a mondott Arseniusról, a kit Athanasius bizonyos okok miatt az egyházból kiűzött, nem tudták, hol van. A császár parancsára tehát Tyrusban összegyűlt a zsinat és midőn ott vádolták Athanasiust, egyszerre csak elővezetik Arseniust. Mert ennek mindkét keze megvolt, kitűnt a vádaskodók hazugsága. Ugyanabban a zsinatban bevezetnek egy kéjhölgyet is, a ki bejelenti, hogy Athanasius rontotta meg. Krisztus papja presbyterét, Timotheust felszólítja, hogy beszéljen helyette. Midőn az kérdi a kéjnőtől, nem ő követte-e el ezt a vétket, *Te, te,* mondja, *tetted ezt azon a helyen.* Akkor mindenkit elfogott a nevetséges szégyenérzet, de azért nem szűnt meg a császár üldözése Athanasius ellen, sőt sok veszély után testvére birodalmába, Nyugatra kényszerítette menekülni. Az szívesen fogadta, megtisztelően tartotta s azután gazdagon ellátva székesegyházába visszaküldte. Némelyek szerint a treveriek egyházában maradván, ott azon egyház papja, Maximinus alatt bocsátotta ki a *Quicumque vult*-ot.

8.*) — Abban az időben száműzi Constantius Liberiust, a római püspököt, a kivel előbb vitatkozott, majd mint városának papját megintette és megrótta. Helyébe az eretnekek diaconusát, Felixet tették. E Liberius és Silvester között uralkodott Julius. Ugyanezen napokban állnak Rómában nagy hírben Victorinus rhetor és Donatus grammaticus. Isten államának fejei gyanánt virágzottak ekkor a treverii Paulinus, a ki Maximinust követte, a mediolanumi Dyonisius, a vercellaei Eusebius és Hilarius, pictaviumi püspök. Azt mondják, hogy mindezek a katholikus hit tanúsítása miatt számkivetésbe küldettek. Közülök Hilarius nemcsak szóval és példával oktatta Isten egyházát, hanem sok irásművet is hagyott hátra, a melyek gallikán finomságot és ékesszólást árulnak el. Miután Athanasius székhelyéről elűzetett, szemtelenül György követelte magának az egyházat. Az antiochiai és jeruzsálemi egyház sokat szenvedett e bajoktól. De nemcsak ő,

---

*) V. ö. Rufinus, Hist. eccl. X. 20—24 ; Hist. Trip. V. 17 ; Gesta. Trev. c. 19 ; Hieronymus, De viris illustr. c. 100.

hanem Krisztusnak az egész földön elterjedt állama szorongott e belső bajoktól.

9.*) — Constans pedig Sapor perzsa király ellen, a ki Mesopotamiába betört, változó eredménynyel kilencz hadjáratot viselt. Midőn döntés nélkül utoljára akarta a harczot megkezdeni, vereséget szenvedett és éjjel elmenekült ; később Helena városában, Hispania közelében, Magnentius csele folytán gyilkosságnak esett áldozatul. Magnentius Augustudunumnál a hatalomra tört. Illyricumban a katonák egy bizonyos öreget, Veteraniot választják császárrá. Nepotianust, Constantinus nővérének fiát, a ki az uralmat birtokába vette, Magnentius vezérei elnyomják. Midőn tehát Constantius testvérét meg akarja bosszulni, először Veteraniot kényszeríti a bíbor letételére, majd Magnentiusnak háborút izen. Szörnyű csata keletkezik a rómaiak nagy veszteségével. Magnentius vereséget szenvedett és nem sokkal később Lugdunumnál öngyilkos lett. Decennius testvére is, a kit Galliában caesárrá tett, Senonasnál felakasztotta magát. Constantius pedig unokatestvérét, a ceasarrá lett Gallust, a ki zsarnoki módon viselkedett, megölte. Azután Julianust, Gallus testvérét caesarrá szemelte ki és Galliába küldte. Ezt a felségek először papnövendékké tették, és már lectornak szenteltetett fel, midőn gonosz emberektől megcsalatva, a katonaövet vette fel. Julianus az ellenségtől elnyomott Galliát, miután az alamannokat és a Rhenus folyóval elválasztott germánokat megfutamította, régi állapotába helyezte vissza. És midőn e sikereitől kevélyen egy templomba ment, hirtelen egy koszorú esett fejére. Ennek láttára a katonák azt állítják, hogy az istenek eme előjellel az uralmat jósolták meg neki. Ezen esztelenségtől és előbbi sikerétől megejtve Julianus, felség nevet vett fel és Krisztus hitét levetette. Ezalatt Constantius a parthusok ellen indította seregét, de megtudja Julianus csalfa tettét és midőn polgárháborúra visszaindul, uralmának 24. évében útközben meghal.

10.**) — Az Úr megtestesülésének 364. évében Constantius halála után Julianus vette át az uralmat, a 36. Augustus után.

---

*) V. ö. Orosius, Hist. VII. 29 ; Uraug. Ekk. MG. SS. 114 ; Hist. Trip. VI. 1. — **) V. ö. Rufinus, Hist. eccl. (Cont. Euseb.) X. 25., 28., 33., 37., XI. 9 ; Uraug. Ekk. MG. SS. VI. 114 ; Historia Tripartita VI. 1., 4., 6., 23., 37., 46—48 ; Orosius, Hist. VI. 30.

Ez, mintegy elődjének tetteit vádolva, a püspököket a számkivetésből visszahívatja, azután pedig Isten egyházát inkább csellel, mint erőszakkal törekszik üldözni. Végre kijelenti, hogy a hitre való tekintettel, el kell őket távolítani az iskolákból, ki kell őket zárni a katonai esküből s végül minden földi birtoktól távol kell tartani őket, mint a kiknek saját törvényük mondja: *Ha valaki le nem mond mindenről, mit bír, nem lehet az én tanítványom.*[1]) A pogány templomokat pedig kinyittatta, a császári pompa személyzetét, mint a szakácsokat, eunuchokat, borbélyokat, a paripák és öszvérek nyilvános futtatását, mint filozófus megkevesítette, éjjel virrasztott tanulmányai mellett és írt, nappal a senatusban olvasta fel irományait. Ezért a filozófusokat is nagyon felkarolta s a császárok közül Julius Caesar után egyedül művelte a filozófiát. Irásaival pedig nemcsak az előtte uralkodó császárokat, hanem a keresztényeket is támadta. Azért Socrates a Hármas történetben így szólt róla: *Azzal, hogy a szakácsokat és borbélyokat kiűzte, filozófusi s nem császári munkát végzett; hogy pedig lekicsinyelt és csipkelődött, sem filozófushoz, sem császárhoz méltó nem volt.*

Abban az időben Isten államának kiváló polgárai voltak: Miletus antiochiai, Maris calcedoni, Basilius caesaraeai, Gergely nazianzi püspök; a kik közül az egyik, Maris, aggastyán és gyenge szemű létére Julianus előtt, midőn a székvárosban Fortunának áldozott, megállott s nem félt őt kegyeletlennek, istentelennek és hitehagyottnak nevezni, mint Zosomenus elmondja a Hármas történetben. Midőn neki Julianus filozófikus nyugalma jeléül csak vakságára hivatkozott e szavakkal: *Galilaeai Istened sem tud meggyógyítani,* állítólag így felelt: *Hálát mondok Istenemnek vakságomért, mert azért történt, hogy ne lássalak téged, kegyelettől megfosztottat.* Basilius pedig és Gergely a filozófiai és remete életből a legmagasabb papi hivatalba jutván, nemcsak ennek a zsarnoknak és az eretnek Valensnek állottak ellen papi tekintélyük folytán, hanem igen hasznos és mély irásműveket hagytak emlékül Isten egyházára. Julianus finom elméje szerint, mint mondám, a filozófusokat akarta követni és az esztelenség akkora fokára jutott, hogy azt állította, hogy Pytagorason kívül Nagy Sándor lelke is benne pihent meg s az ő

[1]) Lukács XIV. 33.

példájára az egész földkerekséget meghódítani készült. Midőn e czélből a perzsák ellen indította seregét, valaki tőrbe csalta. Midőn ott a terület kopársága miatt a katonaság pusztult, őt magát egy vaktában kilőtt nyíl egy évre és 8 hónapra rá, hogy uralkodni kezdett, caesarságának 7-ik, életének 31. évében megölte. Mondják, hogy — midőn a nyilat maga felé repülni látta — megérté, hogy ez isteni bosszú következtében történik s mégsem bűnbánó, hanem megátalkodott lélekkel így káromolta Istent: *Győztél, galilaeai!* E néven szokta ugyanis Krisztust nevezni. Igy hát Isten teljesen megszabadította államát a legkegyetlenebb zsarnoktól, a ki a keresztények vérét isteneinek fogadalmul felajánlotta. Olvasható boldog Basilius életében, hogy ezt a nyilat a szent férfiú könyörgésére azért, mert a cappadociai Caesareát, melynek élén állott, visszatértekor teljesen elpusztítani szándékozott, boldog Mercurius vértanú lőtte ki az égből s ennek bizonyítékául azt mondják, hogy a nyílvasat, mely nevezett vértanú sírdombja mellett feküdt, reggel véresen találták. Mivel pedig Porphirius és Kalixtus és más követői Julianus bölcseségét és jámborságát magasztalják, röviden felfedem, hogy halála után milyen bűvészi mesterkedéseket és eszközöket találtak. Ezen a módon beszéli el Socrates a Hármas történetben: ***És midőn meghalt és az istentelent jámbor követte az uralomban, a templomba lépve, kifeszített kezekkel egy hajánál fogva felakasztott asszonyt láttak, a kinek hasát megnyitotta, hogy a perzsák fölötti győzelmét májában megtekintse. Ezt a szörnyűséget Carraeban találták. Antiochiában pedig, mint mondják, számos emberfejekkel teli ládát találtak a palotában és a vízmedenczékben számtalan elsülyesztett holttestet.*** Az említett író elmondja, hogy ebben a városban az ő halálának hírére nemcsak a mieink egyházaiban, hanem a pogányok színházaiban is vigadva ujjongtak és kiáltoztak: ***Legnagyobb balga, hol vannak a jóslatok? Győzött Isten és az ő felkentje!***

11.*) — Az Úr megtestesülésének 366. évében, miután Julianus meghalt és a katonaságot a legnagyobb válságban hagyta, mindenki a pannoniai Jovinianust, a jó keresztény férfiút óhajtá. Midőn ez kijelentette, hogy pogányoknak, mivel ő kereszt-

*) V. ö. Orosius, Hist. VII. 31; Hist. Misc. XI. 45; Hist. Trip. VII. 1—5; Rufinus, Hist. eccl. XI. 1; Uraug. Ekk. MG. SS. VI. 115.

tény, nem tud parancsolni, a katonák erősítették, hogy ők keresztények és Jovinianust, 36.-nak Augustus után, császárrá választották. Ez a hadsereg veszélyes helyzete miatt Sapores perzsa királylyal a rómaiakra ugyan dicstelen, de az időpontnak megfelelő szerződést kötött és átadván egy várost Mesopotamia felső részével, a katonaságot kiszabadította. Mert katholikus volt, a Constantiustól száműzött püspököket székhelyeikre visszahívta, a pogány istenek templomait bezáratta és papjaikat elkergette. A katholikus hit védőjét pedig, Athanasiust, írásban kérte, hogy a hitben oktassa. Athanasius a kiválóbb püspököket magához véve, ezen a módon írt vissza neki : *Az igen kegyes és jámbor, a győztes felséges Jovinianusnak Athanasius és más összegyűlt püspökök az összes egyiptomi, thebaisi és lybiai püspökök nevében. Illik az Istentől kedvelt császárhoz, hogy akarja és kívánja megismerni az égi dolgokat. Igy ugyanis szíved valóban Isten kezében lesz és a birodalmat békében sok éven át fogod kormányozni. Mivel hát kegyességed miatt tőlünk akarod tanulni a katholikus egyház hitét, hálát mondunk ezért az Úrnak és gondoskodtunk, hogy az összes atyáktól Nicaeában előterjesztett hitvallást kegyességedbe beoltsuk. Ugyanis ezt a hitvallást sokan visszautasították és minket gyakorta üldöztek, mert nem egyeztünk bele Arrius esztelenségébe. Egy bizonyos Arrius és követői ugyanis ellene kirohanni és istentelen támadást intézni próbáltak, azt tanítván, hogy nem létezőkből van a teremtmény és a készítmény és Isten fia változó. E tanokkal sok embert félrevezettek, úgy, hogy még a valaminek látszókat is vonzotta az e fajta istenkáromlás.* Majd így folytatja : *Szükségképpen szemlélve a kárt, a mely e miatt a népre származott, gondunk volt jámborságtokkal közölni a nicaeai zsinat hitvallását. Szól pedig a nicaeai zsinat hitvallása így : »Hiszünk egy Istenben és mindenható atyában« stb. Azokat pedig, a kik így mondják : »Volt, midőn nem volt és mielőtt született, nem volt« és mivel nem létezőkből lett, vagy más lényegből vagy anyagból, azt állítják, hogy vagy született vagy változtatható vagy változó Isten fia, azokat kiátkozza a szent katholikus és apostoli egyház.* E levelet a császár elolvasta és hálásan fogadta és a katholikus hitet rendeletekkel erősítette. Törvényt is bocsátott ki, a melynek értelmében a szent szűzeknek nemcsak elrablói és megsértői, hanem illetlen szemlélői is fejükkel bünhődjenek. Athanasius pedig az Antiochiában időző császárhoz ment s barátságos érint-

kezésben a katholikus hitről oktatta. A jó keresztény császár pedig Antiochiából a ciliciai Tharsusba ment s ott elődjének, Julianusnak testét tisztességesen eltemettetvén, consulnak kiáltatott ki. Innen Illyricumba indult, de midőn Galatián keresztül utazott, egy frissen meszelt házban fűtés után a szén melegétől és a falak nedves gőzétől megfulladt és idő előtti halállal életének 33. évében, uralmának pedig 8. hónapjában uralkodását s életét befejezte.

12.*) — Az Úr megtestesülésének 367. évében az ugyancsak pannoniai származású és alacsony eredetű, de nagy lelkű s testű és művelt Valentinianus a katonák közmegyezéséből Nicaeában felvette az uralmat. Midőn Julianus császár alatt ezredes és palotás lett, egy napon Fortuna templomába lépett ; a templomszolgák a belépőket pogány szokás szerint meg akarták tisztítani és ő, midőn a császár előtt lépett be, véletlenül egy csöppet kapott köpenyére. Ez bosszantotta őt, mert hite szerint az ilyen engesztelések nem tisztítanak, hanem fertőztetnek és a templomszolgát egy valóban vitéz és serény katona kötelessége szerint öklével megütötte. Ezért Julianus kizárta a hadseregből és őrizet alá tétette, de halála után az Úr igérete szerint százszorosát kapta vissza és a katonáskodás helyett az uralmat nyerte el. Testvérét, Valenst, uralkodótársává tette ; Procopius zsarnokot czinkosaival együtt megölte. E napokban nagy földrengés következtében a tenger is kiöntött és számos szigetet és várost elborított.

13.**) — Uralmának 4. évében fiát, Gratianust, császárrá tette. Azt mondják, hogy akkor Atrebatesnál esővel kevert valódi gyapjú esett. Valentinianus Auxentius mediolanumi püspök halála után a püspököket gyűlésbe hívta össze és buzdító beszédet intézvén hozzájuk, főpapválasztásra hívja fel őket. Lárma keletkezett s némelyek ezt, mások azt kivánták ; végre Ambrosius elöljárót és hittanítót kivánták mindnyájan. Látva tehát a császár, hogy mindnyájuk kérése reá irányul, először a keresztség szentségét adatta fel rá, azután pappá szenteltette. Igy Ambrosius, a ki később nemcsak tetteivel, hanem beszédeivel és írásai-

*) Uraug. Ekk. MG. SS. VI. 115 ; Orosius, Hist. VII. 32 ; Hist. Trip. VI. 35., VII. 7 ; Rufinus, Hist. eccl, (Cont. Euseb.) XI. 2. — **) V. ö. Uraug. Ekk. MG. SS. VI. 115 ; Orosius, Hist. VII. 32 ; Historia Tripartita VII. 8—9.

val is leginkább termékenyíté meg Isten egyházát, egyszerre vette fel a keresztség és a papság szentségét. A császár Illyricumban zsinatot hívott össze és ott a nicaeai zsinatot megerősítve, felséges uralkodótársaival e módon írt: *A nagy, kegyes, győztes és felséges császárok, Valentinianus, Valens és Gratianus Asia dioecesis, Phrigia, Carophrigia, Pacatiana püspökeinek az Úrban üdvözletet. Nagy zsinatot ünnepelvén Illyricumban és pontos vizsgálatot tartván az üdvözítő igéről, bebizonyították a boldog püspökök, hogy az Atya, Fiú és Szentlélek Háromsága egylényegű. Ettől el nem térve a nagy uralkodó vallásának igaz szolgálatát gyakorolják. Elhatároztuk tehát, hogy ez hirdettessék, de úgy, hogy ne mondhassák némelyek: »Követjük a hazát kormányzó császár vallását és nem inkább annak engedelmeskedünk, a ki nekünk az üdvösség parancsait átaladta.« Ugyanis Krisztusunk evangéliuma így mondja:* [1] *»Adjátok meg a császárnak, a mi a császáré és Istennek, a mi Istené.«*

14.*) — E napokban Damasus uralkodott Liberius után Róma városában. Athanasius sok küzdelem után papságának 46. évében boldog véggel elpihent s Pétert, kisértéseinek társát tette a maga helyébe. Ezt az arrián Lucius székéről elkergette és Rómába szalasztotta.

Ugyanebben az időben virágzott Egyiptomban a remeteélet és Antal sok ezer tanítványa filozofált a magányban. Kitűntek a többi halandó közül a két Macharius, Isidorus, Pambos, Moyses és Benjámin, Sciron, Helias és Pál, Hilarion, Pachumius, János és mások apostoli jeleikkel és csodáikkal. A ki erényeiket, fölötte önmegtartóztató életüket és az emberi törékenységet túlhaladó fáradalmaikat megismerni óhajtja, olvassa Jeromost, a Hármasnak nevezett történetet és az Atyák Életét. Midőn közülük Moysest püspökségre hívták meg és felszentelésre Lucius alexandriai főpap elé vitték, azt nyilvánosan eretneknek nevezé s nem engedte meg, hogy fertőzött és véres kezeit, a melyekkel szent és hithű férfiakat katholikus hitükért számkivetésbe küldött, föléje helyezze; és a számkivetésben élő püspököktől vette fel a papi szentséget.

---

[1]) Máté XXII. 21. — *) V. ö. Hist. Trip. VII. 13., VIII. 1; Rufinus, Hist. eccl. (Cont. Euseb.) XI. 6—8; Chron. Reginonis, MG. SS. I. 547; Orosius, Hist. VII. 32.

Ezalatt Valens császár, a ki először katholikus volt, feleségének, mintegy Évájának szerelmétől elcsábítva és az arrianus konstantinápolyi püspök, Eudoxius cselétől megejtve, a keresztséget e püspöktől vette fel, az arrian eretnekségbe sülyedt és szerencsétlenségének tetézéséül nyomorúságos esküvel lekötötte magát, hogy az istentelen tant megőrzi. Valentinianus pedig a szászok vitéz népét, mely a frankok határát megrohanta, harczban legyőzte. Nehéz harczba keverte a burgundokat is, a kik egykor, midőn Drusus Tyberius leigázta belső Germániát, innen kilépve, Galliát foglalták el. Midőn pedig a Pannoniát megszálló sarmaták ellen indított háborút, uralmának 11. évében Brictio városában meghalt.

15.*) — Az Úr megtestesülésének 383. évében Valens — a 38. Augustus után — nyerte el Kelet uralmát ; Gratianus és Valentinianus, Valentinianus fiai, Nyugatot kormányozták. Valens, mint fent mondám, az arrianusok tévelygésébe esett és törvényt adott ki, hogy a szerzetesek katonáskodni kényszeríttessenek. Ezért Egyiptomban Krisztus sok vitéze, mivelhogy földi uralkodónak katonáskodni vonakodik, vértanúhalált szenved. Ezalatt álomfejtő bűvészettel kutatja, ki fog utána uralkodni. Midőn pedig négy betü, *ΘΕΟΔ*, jelent meg neki, mindenkit megöletett, a kiről csak megtudta, hogy ezekkel a betükkel kezdődik a neve. Igy történt, hogy Theodosius comest, a későbbi Theodosius császár atyját, a kit Firmius ellen küldött, bár úgy Firmiust, mint az általa fellázított mór népeket leverte, meggyilkoltatta. Ez már előbb Karthagonál felvette a keresztség szentségét és a gyilkosnak önként nyujtotta oda torkát. Azalatt Gratianus Krisztus segítségében bizakodva, Gallia Argentina nevű városánál a római katonaság csekély vesztesége árán több mint 30 ezer alemannt megfutamított.

16.**) — Ugyanezen időtájban a gótok birodalmában czivakodás keletkezett Fridegern és Athalarik között és Fridegernt ügyének gyengesége a rómaiak segítségének kérésére késztette. Valenshez ment és a tőle kapott katonasággal Athalarikot elkergette. A császárnak meg akarta hálálni a jótéteményeket és az ő

*) V. ö. Orosius, Hist. VII. 33 ; Uraug. Ekk. MG. SS. VI. 124 ; Hist. Trip. VII. 35. — **) V. ö. Jordanes, c. 24—25 (Középkori Krónikások. III. 70—74) ; Orosius, Hist. VII. 33.

vészes tanát fogadta el. Igy lettek a gótok arriánusokká. Gulfilas, a gótok püspöke, akkor találta fel a gót betűket és midőn a szentírást lefordította és Athalarik birodalmában hirdetni kezdte, Athalarik, mert pogány volt, követői közül sokat megkínoztatott, a kiket az arrianusok vértanúk gyanánt tisztelnek. Nem sokkal később, midőn a gótok egymás között már kibékültek, a hunnok szörnyű népe, a mely, mint Jordanis elbeszéli, ördögöktől és boszorkányoktól származott, egy nőstényszarvas vezetése alatt a Maeotis mocsaraiból kilépett és a gótok vitéz nemzetét királyával, Hermanarikkal együtt annyira megijesztette, hogy a mondott király, a ki azelőtt sok népet leigázott, úgy e néptől való borzalmában, mint egyik katonájától csalárdul ejtett seb következtében 110 éves korában meghalt. Jordanis azt írja, hogy a keleti gótok királya volt. Ugyanis a mondott író, a ki maga is gót volt, elbeszéli, hogy a gótoknak két királyságuk volt, egyik a nyugati, másik a keleti gót királyság.

Hermanarik halála után megtört a gótok bátorsága ; ismét Valenshez küldenek s lakóhelyet kérnek. Valens Tráciában jelölt ki nekik lakóhelyet. Itt a szomszédok gyűlölete és írigysége miatt hihetetlen éhséget szenvedtek, a midőn egy főember cselből lakomára hívta őket ; a tőrvetést azonban kikerülték és azokat, a kik meghívták őket, leterítik, azután az egész tartományt tűzzel-vassal pusztítják és mindenfelé szétszórodnak. Valens Antiochiából ellenük indul, a katholikus püspököket késő megbánással a számüzetésből visszahívatja, de ő maga hűtlenségétől esküje miatt nem tért el. Tráciában csatát vívnak, a melyben a római sereg megfutamodik. A császár nyíltól sebzetten egy kis falusi házban akart elrejtőzni. A gótok követték és uralmának 15., testvére halála utáni 4. évében a házikóval együtt felperzselték. Hihető, hogy Isten igazságos ítéletéből történt, hogy a ki az igaz hitre törekvőt a hűtlenség tüzével égette meg, maga anyagi tűztől égve el, még közönséges eltemetésben sem részesült.

17.* — Az Úr megtestesülésének 383. évében Gratianus, a 40. császár Augustus után, az uralmat, melyet azelőtt Valenssel bírt, öcscsével, Valentinianussal osztotta meg. Segíteni akart az

---

*) V. ö. Orosius, Hist. VII. 34—35 ; Uraug. Ekk. MG SS. VI. 155 ; Historia Trip. IX. 16 ; Isidorus, de Originibus VI. 16 ; Jordanes c. 27 (Középkori Krón. III. 77).

államon és a hispaniai eredetű Theodosiust, a vitéz és vallásos katonát, Syrmiumnál bíborba öltöztette és császárrá tette Kelet számára. Az ő napjaiban egy második zsinat 150 püspökből Damasus pápa alatt Macedonius és Sabellius ellen, a kik közül az első azt állította, hogy a Szentlélek a Fiútól származott, a másik pedig a személyek elválasztása nélkül az Atyát és Fiút egynek mondta, egybegyűl a fejedelmi városban és elítélvén s átok alá vetvén ezeket az eretnekségeket az arrianussal együtt, megerősíti a katholikus hitet. Theodosius pedig vitézséggel és észszel a gótok nemzetségeit legyőzte és szövetséget kötvén királyukkal, Athalarikkal, magához hivatta Konstantinápolyba. Athalarik, midőn oda ért, meghalt. A gótok pedig látván a császár vitézségét és szelidségét, alávetették magukat a római uralomnak. Theodosius fiát, Arcadiust, uralkodótárssá választotta. Ekközben Maximus Britanniában zsarnoki módon magához ragadta a hatalmat és Gratianust Valens halála utáni uralmának hatodik évében Galliában megölte és öcscsét, Valentinianust, Itáliából kiűzte. Ez Theodosiushoz menekült, a ki atyai módon fogadta.

18.*) — Az Úr megtestesülésének 388. évében, Gratianus megöletése után, Theodosius egyedüli birtokosa lett a császári méltóságnak, mint 41. Augustus után. E napokban Krisztus állama, miután úgy a külső, mint a belső bajok lecsendesedtek, teljes örömet és végleges békét kezdett élvezni. Erényeik, életük és tudományuk révén híres és kiváló férfiak fényeskedtek ekkor, mint Márton turonesi püspök, Ambrosius mediolanumi érsek, Severinus coloniai főpap, Jeromos presbyter; akkor keresztelte meg Ambrosius Augustinus katekument is. A keresztény érzületű császár pedig meg akarta bosszulni a gyilkosságot és megalázni a fennhéjázót, inkább Istenben, mint emberben bízván, megindítá seregét Maximus ellen. Aquileia határában megtámadta és megsemmisítette. Ennek láttára Andragatius comes, a ki híve volt, vízbe ölte magát. A győzelem után Theodosius Honorius fiacskájával Rómába ment, ott elrendezte az államügyeket, Valentinianusnak átadta a Nyugat fölötti uralmat és visszatért Konstantinápolyba. A mikoron pedig Valentinianus

*) V. ö. Orosius, Hist. VII. 35; Uraug. Ekk. MG. SS. VI. 131; Rufinus, Hist. eccl. (Cont. Euseb.) XI. 31—32; Hist. Trip. IX. 23., 45; Augustinus, De civ. Dei V. 26.

visszatér Galliába, Arbogast és Eugenius összeesküsznek ellene s mint némelyek mondják, felakasztják. Eugeniust Arbogast császárrá teszi. Mások azt mondják, hogy bánatában maga lett ily módon öngyilkos.

Ez az a Valentinianus, a kit Ambrosius hittanulóvá tett, de a halál megelőzte, hogy a keresztség szentségét felvegye. E miatt a mondott püspök egy gyászlevelet szerkesztett, mely így kezdődik: *Fájlalom a gyomromat v. m. d.*[1]) Ezt a mondást találjuk benne: *Mert, a kit Krisztusban újjá akartam teremteni, elvesztettem, de ő nem vesztette el a kegyelmet, a melyet meg akart szerezni.* Az ő tekintélyéből kifolyólag a mi korunk theológusai azt következtetik az evangéliumban kinyilatkoztatott vélemény után, — mely szerint: *Ha valaki nem születendik a víz és a Szentlélek által, nem mehet be az Isten országába*[2]) — hogy némelyek a keresztség szentsége nélkül is vagy vérkeresztséggel, Krisztus szenvedésének tanúsítása miatt, vagy az Úr bizonyságával üdvözülhetnek, úgy okoskodván, hogy Isten a szentségekkel nem kötötte le hatalmát. Nem fontolják jól meg, hogy mit mi szerint beszélnek a szerzők, mit vélnek, mit nyilvánítanak, fájdalmuk nagysága szerint mivel vigasztalják magukat. Ámbár igaz, hogy Isten hatalmát az egyházi szabályok vagy szentségek nem korlátozzák, mégis nekem, a kit keresztény törvény köt le, szükséges hinnem, hogy e nélkül senkisem üdvözülhet. Tehát, ámbár az Istennek, mint mindenhatónak, zsidót, pogányt vagy meg nem kereszteltet vérontás nélkül, mint mondám, vagy puszta bizonyságával lehetséges üdvözítenie, nekem mégis ezt lehetetlen elhinnem, és ily esetekben az isteni hatalom nem magát kötelezi, hanem engem. És csodálatos, ha ennek mondására a kegyesség vezeti őket, mért nem állítják hasonló kegyességgel ezt a kisdedekről is. Mert ha azt felelik, hogy azok mint felnőttek hihetnek, mire ezek nem képesek, gondolják meg, hogy ezeket csak az eredendő bűn terheli, míg azokat nemcsak az. Hátra van tehát, hagy azok velünk és mi azokkal ilyen esetekben bámuljuk és ne vitassuk az isteni hatalmat, felkiáltván az apostollal: *Ó mélység!*[3]) — és a prófétával: *Ítéleteid mélységes mélységek!*[4]) De elég ennyi.

---

[1]) V. m. d. (Ventrem meum doleo). Jeremiás próféta IV. 19. — [2]) János III. 5. — [3]) Pál lev. a róm. XI. 33. — [4]) Zsolt. XXXV. 7.

Midőn Theodosius Valentinianus halálának hírére a zsarnokok ellen háborút indít, Eutropius eunuchot János egyiptomi szerzeteshez küldte és vállalata kimenetelét kérdezte e férfiútól. Ez prófétai ihlettel eltelve, teljes győzelmet igért a zsarnokok felett. Az igen vallásos császár tehát inkább hittel, mint katonasággal vértezve magát, hadseregét a zsarnokok ellen indítja. Előre küldte a gótokat, a kik közül Arbogast állítólag 10 ezret megölt, maga pedig a többiekkel folytatja az útat. Midőn pedig az Alpesekbe értek és a zsarnokoknak egy kimagasló helyen előnyösebb helyzetük volt a csatára, a császár az egész éjet könnyekkel és imákkal virrasztotta át s Istennek ajánlotta magát. Hajnalban összecsapnak, a zsarnokok vereséget szenvednek, Eugenius fogságba kerül és megöletik, Arbogast pedig öngyilkossággal vet véget életének. Hogy ezt a győzelmet a kegyes császár érdemei és az egyház imái folytán Isten adta, azt az égből jövő és széltől az ellenség arczába csapott záporeső bizonyította. Még egy pogány költő[1]) is megfontolta, hogy ez Isten akaratából történt és a császár dicsőitésére így énekelte meg

Ó, Isten kedveltje, kinek katonája a lég is,
S a harczos szelek is zászlója alá sorakoznak.

Theodosius, miután mindent jól rendbe szedett és elrendezett uralmának Valens halála utáni 11. évében Mediolanumnál boldog halállal elpihent. Eddig tárgyalta Jeromos az egyháztörténetet. Ez az a Theodosius, a kit, a mikor emberi gyengeségéből a thessalonikaiakat nekivadultan és ítéletlátás nélkül büntette, Ambrosius eltiltott a templom küszöbétől. Ezt ő alázatosan tűrte és addig tartózkodott az áldozástól, míg könnyekkel és jó tettekkel a bűnbánatot el nem végezte és a mondott püspök meg nem bocsátott neki. E kiváló tette miatt az a pap ama a városban az összes latin hitüek között mindmáig igen nagy tiszteletben áll.

19.*) — Az Úr megtestesülésének 389. évében, atyjuk halála után, Honorius Nyugat, Arcadius Kelet uralmát nyeri el, mint

[1]) Az alexandriai Claudianus, az »utolsó« római költő — *) V. ö. Orosius, Hist. VII. 36; Rufinus, Hist. eccl. (Cont. Euseb.). XI. 21; Jordanis, Ekk. MG. SS. VI. 124—125; Hist. Trip. X. 1—4., 10—18; Hieronymus, De viris illustr. c. 114; Sigeberti Chronica ad. ann. 388.

42. Augustus után, a mikor Rómában még Damasus, Alexandriában Theophilus, Jeruzsálemben János, az uralkodó városban Nectarius székelt. E napokban egy Dirimachius nevű szerzetes Keletről Rómába jött és midőn a gladiatori játékot vagy inkább őrültséget a vallásra való hivatkozással meg akarta szüntetni, a körülállók kövekkel borították el és megölték őt Ezt megtudván Honorius, elrendelte, hogy a vértanúk közé számitsák és az istentelen látványosságot ebből az okból korlátozta. Nem sokkal Nectarius halála után a császár meghívta Theophilus alexandriai főpapot más püspökökkel a székváros püspökének megválasztására. Míg ő presbyterét, Ysidort szándékozott a mondott székbe helyezni, a többiek mindnyájan az antiochiai Jánost kivánták s meg is választották Theophilus akarata ellenére is, a ki végre is felszentelte. Azt a Jánost, a kit mintegy aranyos szájának ékesszólása miatt Aranyszájúnak is nevezték, először Miletius antiochiai püspök ugyanabban az egyházban diaconusnak szentelte fel, ennek halála után a pusztába vonult vissza és ott három éven át Istennel foglalkozott; Euagius aztán áldozópappá szentelte. Hatalmas volt tettben és beszédben, alkalmas az erkölcsök javítására, de szerfeletti szigor és Isten iránti buzgalma miatt meggondolatlan, és oly szabadszájú, hogy a kik nem ismerték, fenhéjázónak és féktelennek tartották. Miután püspökségre jutott, papjai előtt, a kiknek erkölcsét megjavítani törekedett, annyira gyűlöletessé lett, hogy összeesküvést szőttek ellene, sokat engedetlenkedtek vele szemben és őrjöngőnek mondták és szemtelennek, mintegy tanúbizonyság nélkül élőnek. Ezt látszott bizonyítani az, hogy senkinek sem engedte meg, hogy vele egyék, mit különben — mint mondják nagy önmegtartóztatása miatt tett, a mi miatt fejét is gyakran fájlalta. A nép beszédei miatt nagyon szerette. Hogy azok milyenek voltak, sejthető könyveiből, melyek máig megvannak az egyházban. Meggyűlöltetését azzal is tetőzte, hogy nemcsak papjaival szemben volt szigorú, hanem buzgalmában az előkelőket sem habozott közönynyel vádolni. Igy történt, hogy egy bizonyos Eutropius nevű eunuchot és consult, a császár rokonát, a kinek tanácsára adatott ki az a törvény, hogy a templomba menekülők onnan kihurczoltassanak, midőn maga is, nem sokkal később a császár haragja elől menekülve, maga is az oltárra borult, nyilvánosan a szószéken vádolta és ellene szidalmazó vádbeszéd

mondott. Theophilus tehát ezt a Jánost, mint a kit hívei is elhagytak, alkalomadtával minden módon letenni törekedett. S nemcsak a saját bárányait fegyverezte fel ellene, hanem még a püspököket is felizgatta, a szomszédosokat beszéddel, a távoliakat pedig írásokkal. Igy történt, hogy Epiphaniust, a ciprusi Salamis püspökét is megnyerte, a ki ugyan igen szent férfiú volt, de mint pusztából előhívott, egy kissé együgyű, és Origenes könyveinek az ürügye alatt rávette János letételének pártolására. A mondott pap tehát Origenes kárhoztatását magával víve, a székvárosba ment és Jánost, Theophilus miatt elkerülve, saját szállására vonult. Midőn János érte küldött és kérte, hogy jöjjön hozzá és foglaljon helyet a többi püspök között, Epiphanius azt felelte, hogy ő nem akar vele sem együtt lenni, sem imádkozni, ha alá nem írja Origenes könyvei ellen a kárhoztatást. Mivel ebbe János nem egyezett bele, ellenségei azt tanácsolták Epiphaniusnak, hogy gyüjtse össze a népet az apostolok egyházába, ott Origenes könyveit kárhoztassa és Jánost, mint Origenes védőjét gyalázza a nép előtt. János ezt megtudta és Epiphaniusnak e szavakat mondta: *Sokat tettél a szabályok ellen, Epiphanius; először is, mert rendelkeztél az én hatalmam alá rendelt egyházban; azután, mert a nélkül, hogy én parancsoltam volna, azokban saját elhatározásodból istentiszteletet tartottál; végül, mert vendéglétedre vádoltál és most újból magadban bizakodol. Ezért vigyázz, hogy zavargás ne keletkezzék a nép között és ne rád háramoljék e dolog veszélye.* Ennek hallatára Epiphanius eltávozott és Jánosnak, mint némelyek mondják, visszaüzente: *Remélem, hogy nem halsz meg, mint püspök.* Erre János állítólag így felelt: *Remélem, nem térsz vissza hazádba.* És mindkettő beteljesedett. Epiphanius ugyanis útközben meghalt, János pedig nemsokára letétetett hivatalából. Ezek után János Eudoxia császárné megjavítására, mert Epiphaniust ellene tüzelte, szokása szerint egy asszonykorholással teli beszédet tartott a néphez. Bántotta ez a császárnét és panaszkodott férjének. Erre Theophilus nemcsak övéinek, hanem már a császároknak is gyülöletes Jánost letenni akarván, a püspököket a calcedoni külvárosban összehívja, vádlókat vezet elő és Jánost kihallgatásra szólítja, hogy feleljen meg a vádakra. De János azt hangoztatta, hogy ehhez általános zsinat kell. Midőn pedig Theophilus a püspökökkel ismételten és újból megidézte, ő pedig elhatározásában meg-

maradt, kimondották, hogy mint engedetlent meg kell fosztani püspökségétől; de a nép lázongott és követelte. Végre a császár a püspökök határozatát megerősíti, Jánost leteszik és számkivetésbe hurczolják. Sokan még azok közül is, a kik gyűlölték, sajnálkoztak fölötte, és azt mondták, hogy János méltatlanul szenved, kivált akkor, a mikor már mindenki előtt nyilvánvaló lőn, hogy Theophilus gyűlölködése miatt ítélték el. Akkor Syricius és Anastasius pápasága után Innocentius székelt Róma városában. Jánost a földrengés miatt, mely az ő letétele idejében kárt okozott a polgárságnak, a császár és a nép nemsokára visszahívta; de ő burkoltan ismét megrágalmazá a császárnét. S midőn ez újból cselt szőtt ellene, akkor tartotta azt a hirhedt vádbeszédet, mely így kezdődik: *Ismét dühöng Herodias, és ismét zavarog, újból tánczol, újból az asztali tálban szeretné megkapni János fejét.* E miatt még inkább felháborodott Eudoxia, ismét letétette és számkivetésbe küldette. Ezt Innocentius nem helyeselte és a papságnak írásban bizalmasan meghagyta, hogy ne válaszszanak mást. De ezalatt meghalt János és ezzel a vitának véget vetett. Nemsokára Theophilus is elköltözött és székét Cyrillusra hagyta. Ez a Theophilus, ámbár János ügyében vádolható, de egyébként kitartó bajnok volt az arrianusok és antropomorphitanusok ellenében, a kiknek nem régen keletkezett eretneksége Istent testi külsővel képzelte. Ez az eretnekség annyira megfertőztette Egyiptom egyszerűbb szerzeteseit és remetéit, hogy Alexandriába mentek és az igaz hit nyilvánításáért lázongtak Theophilus ellen s ha az említett főpap gyors elhatározással nem mondta volna: *Látlak titeket, mint Isten arczát,* — a feldühödött nép haragja elől nem menekült volna. Ugyancsak ez időtájt, Honorius és Archadius uralkodása alatt, Szt. Márton püspök és Ambrosius, Isten államának igen hasznos papjai az Úrba költöztek. De már térjünk vissza a történet fonalához.

20.*) — A gótok tehát Theodosius halála után, midőn fiaitól a szokott ajándékokat nem kapták meg, Rufinus patricius tanácsára királyt választottak maguknak és az udvartól

*) V. ö. Historia Tripartita X. 35., XI. 1; Orosius, Hist. VII. 36; Uraug. Ekk. MG. SS. VI. 125; Jordanes c. 28., 29 (Középkori Krónikások III. 77—80).

elpártoltak. Rufinus pedig nemsokára lelepleztetvén, Konstantinápoly kapui előtt fejét veszté s fejét jobb kezével együtt a városban gúny tárgyául körülhordozták. Gildo is, Afrika comese, Afrikát a rómaiak tartományától lázadással elszakítani iparkodott. Ellene küldték testvérét, Mazazelt, a kinek két fiát meggyilkolta. Mazazel inkább Istennek, mint katonaságának segítségével legyőzte az ellenséget; 5000 főből álló kis seregével legyőzvén 7000 embert, a zsarnokot megfutamította, a kit néhány nappal később meg is fojtottak. De Mazazel, a mint az történni szokott, a kedvező szerencsétől elkapatva, Isten egyházait üldözni kezdte. De Isten igazságos itélete folytán ő, a ki azelőtt ezen vallás révén felemeltetett, most ennek megvetése miatt megalázkodni volt kénytelen. Ugyanis nem sokkal később meghalt. Arcadius császár is, a szelid és csendes férfiú, uralmának atyja halála utáni 14. évében bevégzé életét s Kelet uralmát fiára, a nyolcz éves Theodosiusra hagyta, a ki alatt mindent Anthemius praefectus intézett, a ki az uralkodó várost nagy fallal vette körül.

21.*) — Az Úr megtestesülésének 412. évében Archadius halála után Honorius nyerte el Nyugat uralmát, mint a 43. Augustus után. A gótok pedig Rufinus és Stilico izgatására Alarik királyukkal, a ki a Baltok nemzetségéből — a másodikból az Amalok után — származott és az ő nyelvük szerint Baltha-nak, azaz merésznek neveztetett, Dalmáczián és Venetián átvonulva, Aemilia határában tábort ütnek és követséget küldenek a császárhoz, a ki akkor éppen Ravennában tartózkodott és büszkén lakóhelyet követelnek, hozzátéve, hogy ha ingyen nem kaphatják, majd elveszik. A császár a tanácsot elfogadta és átadta nekik Hispania felé azt a földet, a mely lázadásban volt. Midőn a gótok annak birtokbavételére indultak, Stilico patricius, Honorius apósa, alattomosan utánuk nyomul, csatába bocsátkozik velük, de elveszti seregét és megfutamodik. Erre megharagusznak a barbárok, visszatérnek Aemiliába, a honnan kiindultak, az egész tartományt tűzzel-vassal elpusztítják, a Város elé vonulnak s betörnek a remegő városba, parancsot

*) V. ö. Orosius, Hist. VII. 37—39; Uraug. Ekk. i. h. 125; Jordanes c. 29—31 (KK. III. 79—84); Historia Misc. XIII. 27; Augustinus, De civ. Dei. V. 22.

adván ki, hogy a szentek helyei meg ne sértessenek; egyébként a Város néhány kerületét felégetik és tömérdek zsákmányt ejtenek. Innocentius pápa, mint az igazságos Lóth, hogy a bűnös Város büntetését ne kelljen látnia, Ravennában tartózkodott.

E napokban, midőn a pogányok a hit ellen morogtak és azt mondogatták, hogy Rómát istenei nagy tisztességben tartották meg, a keresztény időkben pedig lealáztatott, ekkor írta Augustinus könyvét az Isten államáról, ekkor szőtte Orosius az ő történeti művét, Jeromos pedig folytatta Eusebius egyháztörténetét, tovább vezetvén azt két könyv hozzáadásával egészen Theodosius haláláig. Alarik ezt az épp oly hírhedt, mint vakmerő betörést a Városba az alapítás 1164-ik, az Úr megtestesülésének 415. évében intézte. És mint fent mondtam, a római uralom, a mely a babylonihoz sok tekintetben hasonló módon indult ki és haladt előre, őseink véleménye szerint alapítása után ugyanannyiadik évben aláztatott meg Alariktól, mint amaz keletkezése után Arbatus praefectustól. Ezen betörés alkalmával egyéb zsákmány között a gótok kezébe került Honorius nővére is, Placidia, a kit aztán Ataulf feleségül vett.

Ezalatt Constantinus elfoglalta Galliát és fiát, Constansot, szerzetesből caesarrá tette, de nem sokkal később az atya Arelanál, a fiú Viennánál egyszerre életét és uralmát veszté. A gótok pedig Róma fölötti győzelmük után Apulián és Campanián át Siciliába és Afrikába szándékoznak menni. Midőn Bruttium végpontján gondatlanul a tengerre bízzák magukat, közülük sokan elvesznek. Alarik is bevégezte életét. Annyira szerették a barbárok, hogy a Barentus folyót Consentina városa mellett medréből elvezették és miután őt sok kincscsel együtt oda eltemették, a foglyokat, a kik erről a tettről tudtak, mind leölték, s a folyót medrébe visszavezették. Halála után a gótok — úgy ettől a szerencsétlenségtől, mint az ellőbbitől megdöbbenve — Ataulfot királyukká választják és elhatározzák, hogy visszatérnek. Igy aztán Rómán újra keresztülmennek és azt, a mit azelőtt meghagytak, elpusztítják. De Ataulf felesége, Placidia iránti szerelméből a római határokat elhagyta és Galliában a narbonai tartomány mellett — melyet később Istennek embere, Egidius ott lakván, az ő nevéről, hogy Szent

Egidius városának neveztessék, metropolissá tett — azon a helyen, a mely mind máig a gótok palotájának neveztetik, letelepedett. De innen Constantius Comes kiverte, mire Hispániában telepedett le gótjaival. Utána a harmadik király, Vallia, a ki Giseriket követte, a szomszéd nemzeteket és különösen a vandálokat, a kik maguk is csak azelőtt jöttek Hispaniába, háborúban leverte.

22.*) — Honorius Eraclidest, Afrika Comesét, a ki Róma ellen támadt, Marinus Comessel legyőzette és Karthagoba szalasztotta, a hol azután meggyilkolták; Afrikában aztán a teljes békét Constantius segítségével, a ki Constantinust és Constansot Galliában elnyomta, Isten egyházának visszaadta.

E napokban Innocentius pápa alatt Istvánnak, az első vértanúnak és más szenteknek testei János jeruzsálemi püspök idejében Lucianus pap által feltárattak. Nem sokkal ezután Bonifác alatt, a kit Zosimus, Innocentius utódja helyébe választottak, Jeromos pap életének 91. évében Betlehemben az Úrhoz költözött. Bonifác halála után Caelestinus székelt a Városban. Vallia a császárral szerződést kötött és visszaadta neki nővérét, Placidiát. Eddig vezette Orosius a krónikáját. Honorius uralkodásának 31. évében, a mely évek közül kettőn át atyjával, tizenháromon át testvérével, a többieken át testvérének fiával uralkodott, Rómában meghalt.

23.**) — Az Úr megtestesülésének 427. évében az ifjabb Theodosius, a 44. császár Augustus után, nagybátyjának halála után egyedül uralkodott. Erényeit a Hármas történetben minden elődjének föléje helyezik és közöttük az is említtetik, hogy Nagy Sándor példájára, midőn fegyverzetben volt és a nap melegétől és portól nagyon megszomjazott, a felajánlott hűsítő poharat visszautasította, nehogy a többiek előtt egyedül üdítse fel magát. János cassinoi remete, a ki az atyák hasonlatait leírta és Germanus autisiodorumi püspök az ő napjaiban tündököltek. Egy harmadik zsinat is összegyült Caelestinus

*) V. ö. Uraug. Ekkehard (Chronica Frutolfi Mich.) MG. SS. VI. 125., 134; Hist. Misc. XIV. 3; Sigeberti Chron. ad ann. 421; Orosius, Hist. VII. 42; Jordanes c. 31. (KK. III. 83—84.) — **) Uraug. Ekk. u. o.; Hist. Trip. X. 17—18.

pápa alatt, vagy utódja, Sixtus alatt Ephesusban, Cyrillus alexandriai püspök és Archadius Itáliából odaküldött püspök közbenjárására, Iuvenalis székvárosi püspök idejében, 200 püspök részvételével Nestorius ellen, a ki azt állította, hogy Krisztusban két személy van. A zsinat kimutatta, hogy Krisztus két természetében egy személy van és Nestoriust követőivel együtt igazságos átokkal sujtotta. Theodosius János ellenében, a ki Hesperia uralmát elfoglalta, Valentinianust, nagynénjének, Placidiának Constantiustól származó fiát, anyjával együtt Itáliába rendelte és társakul adta hozzájuk Aspart és Ardaburest. János aztán némelyek szerint Aspar és Ardabures csele folytán, mások szerint pedig Angelus parancsára Ravennában megöletik. És így az állam a vallásos császár érdemei következtében a zsarnoktól megszabadult. Theodoritus püspök, Sokrates és Sozomenus, az igen ékesen szóló férfiak, eddig vezették történeti műveiket, a melyeket később egy kötetbe szorítottak és Cassiodorus senator Epiphanius iskolamester által görögből latinra fordíttatott, a melyek a 3 szerzőről *Hármas történet* nevet kaptak.

24.*) — A zsarnok megöletése után Theodosius Valentinianust, a kinek segítségével a polgárháborút lecsendesítette, jutalmazásra méltónak tartá, tehát uralkodótársul választotta és felségnek czímeztette. Ezekben a napokban a nyugati gótok Galliában laktak. A keleti gótok, a gepidák, a kiktől az avarok és longobardok származtak, a Dunán átkeltek, még pedig a gepidák Sigedon és Sirmium körül, a keleti gótok, a kik azelőtt Pannoniában időztek, azután Tráciában laktak 45 éven át, Nyugat felé vették útjokat. A vandálok pedig a germánok szövetségében Modigisilus vezérükkel Hispániát foglalták el. Abban az időben két kiváló hadvezér volt, Aetius és Bonifác, a kik közül Bonifác Afrika kormányzását kapta a császártól. Midőn Aetius cselszövénye és feljelentése alapján Bonifácot Placidiánál, a császár anyjánál, igaztalanul bevádolták, ellene küldötték Mavortius és Galbio vezéreket. Ezeket Bonifác megöli, mire Sigiswald vezért rendelik ellene. Erre Bonifác átkel Hispaniába, magához vonja a vandálokat és egész Afrikát átadja nekik. Ezek nemsokára tűzzel-vassal pusztítják a földet,

*) V. ö. Uraug. Ekk. (Cron Frut.) MG. SS. VI. 135.

mindenütt szétszóródnak és egyéb pusztításaik között ostromzárral veszik körül Hippo városát, a melyben Szent Ágoston székelt. A szent főpap, hogy városának pusztulását meg ne érje, az ostrom 3. hónapjában, életének 76. évében az Úrhoz költözött. Nem sok idő mulva belátta Placidia, hogy Bonifácot igaztalanul jelentették fel előtte; magához hivatta tehát és hadvezérré tette. A vandáloknak pedig a rómaiak Afrika egy részének átadásával békét engedtek. Ezekben a napokban Giserik, a vandálok arriánus királya, a keresztényekre nehezedett és a püspököket számkivetésbe küldötte. Karthagoba betört és azt tömérdek kincsétől s egyházi díszétől megfosztotta.

25.*) — Theodosius uralkodásának 30. évében szörnyű földrengés volt Konstantinápolyban. Midőn ebből az okból a nép Proculus püspökkel égi intésre *ἅγιος ὁ θεός, ἅγιος ἰσχυρός, ἅγιος ἀθάνατος, ἐλέησον ἡμᾶς*, azaz a: *Szent Isten, szent hatalmas, szent halhatatlan, könyörülj rajtunk!* kezdetű éneket énekelte, a földrengés megszünt. Ezért a császár és nővére, Pulcheria, parancsot adtak ki, hogy az egész földön ezt az éneket énekeljék. Ekkoron a földrengés következtében sok kerületben Róma is összeomlott. Ezekben a napokban Attila hunn király, megölvén testvérét, Blédát, zsarnoki hatalmat gyakorolt és Tráciát meg Illyricumot kezdte pusztítani. Theodosius császár 6000 fontot adott neki, igért még minden évre 1000 fontot s csak így bírta rá területének elhagyására. Maga pedig nem sok nappal ezután uralkodásának 41. évében, 26 évvel nagybátyjának halála után Konstantinápolyban meghalt.

26.**) — Az Úr megtestesülésének 453. évében Pulcheria tanácsára Marcianus, Augustus után a 46. császár, vette át Kelet uralmát, midőn Nyugaton Valentianus, a 45. császár uralkodott. Az ő napjaiban Leó pápa, Iuvenalis jeruzsálemi és Anatholius konstantinápolyi püspökök alatt a negyedik zsinat gyűlt össze Calcedoniában 630 pap részvételével Eutyces székvárosi apát ellen és védője, Dyoscorus egykori alexandriai püspök ellen, a kik azt állították, hogy Isten személyének és a testnek egy a természete. Elitélték a Nestorius-félével együtt

---

*) V. ö. Uraug. Ekk. MG. SS. VI. 124; Jordanes c. 35 (Középkori Kronikások III. 91). — **) V. ö. Uraug. Ekk. u. o.; Sigeberti Chron. ad ann. 452; Jordanes cc. 36—41 (KK. III. 92—102).

ezeket az eretnekségeket is és a katolikus hitet, a mely azt tanítja, hogy Krisztusban isteni és emberi természet van, de a személy egy, megerősítették. Ez az a négy zsinat, a melyeket Szent Gergely, Róma városának püspöke, saját állítása szerint a négy evangéliumként tisztel. Marcianus és Valentianus uralkodása alatt pedig Attila, a hunnok királya, leigázza a keleti gótok és gepidák igen vitéz népét és számos más nemzetet, aztán Macedoniát, Moesiát, Achaiát s Traciát barangolja be. Midőn a rómaikat és a nyugati gótokat is, a kik közül az előbbiekre városuk régi dicsősége, az utóbbiakra pedig páratlan vitézségük miatt irigykedett, leigázni szándékozik, félt, hogy ez a két nép ellene szövetkezik és ezért ravasz létére csellel igyekszik őket egymástól elválasztani. Követeket küldött tehát úgy Valentinianus római császárhoz, mint Theodorik gót királyhoz és mindkettőnek külön a béke igéit izente; a rómaiaknak azt jelentette, hogy nem ellenük, hanem a gótok ellen, a gótoknak pedig azt, hogy a rómaiak ellen indít háborút, s a két felet egymás ellen akarta ingerelni. De Aëtius, a ki akkor a rómaiak patriciusa volt, Attila cselét átlátta és Valentinianus nevében Theodorik gót királyhoz levelet írt, a melyben bizalmasan intette, hogy egyesülten menjenek a szörnyü zsarnok és az egész föld pusztítója ellen. Attila tehát, midőn ezen a módon nem juthatott előre, nyiltan háborút izent a gótoknak. Ezek követekkel megsürgetik a rómaiakat és azoktól Aëtius patriciust kapják segítségül. Aëtius magához csatolja a frankokat, sarmatákat, armatianokat, burgundokat, szászokat, ripariolokat, brionokat és sok celta és germán nemzetet és a gótoknak segítségére siet. Attila pedig Aldarik gepida és Walamir keleti gót királylyal és számtalan király s nemzet csapataival megindítja seregét. A catalaunumi mezőkön telepedett le mindkét sereg. Attila a harcz kimenetelét kutatja a marhák beleiben és a rút jóslatokban azt találja, hogy vereséget fog szenvedni, de az ellenség közül a leghatalmasabb el fog esni. Ez a dolog megzavarja, de, mert azt hitte, hogy az ellenség leghatalmasabb emberének, a kit Aëtiusnak gondolt, el kell esnie, jó kedvvel beszélt övéihez és felszólítva őket, hogy bátorodjanak régebbi hőstetteiken, megindítja a csatát. A rómaiak kiemelkedőbb helyet foglaltak el. A nap kilenczedik órájától kezdve a népek ezen igen vitéz és kemény harcza egész éjjelig eltartott. Theo-

derik gót király pedig, a ki övéi buzdítására ide-oda lovagolt, a mint az Attilának megjósoltatott, elesett, Attila megfutamodott és elárulta vereségét, de az éj jótéteménye ezt titokban hagyta. Hajnalban a gótok keresték királyukat s a mikor holtan találták, Thorismund királyfival az ellenségre akartak rontani. De Aëtius félt, hogy, ha a hunnok elpusztulnának, a gótok büszkeségükben a rómaiakat nyomnák el; ezért magához hivatván Thorismundot, így szólt: *Testvéreid, a kik otthon maradtak, ha megtudják atyátok halálát, el fogják az uralmat foglalni. Térj tehát vissza, nehogy valamiképpen megelőzzenek téged.* Igy Aëtius az ifjút ravaszul rászedte s a mondottam okból a harcztól eltérítette és saját ügyei elintézésére intette. Attiláról azt mondják, hogy nyergekből máglyát készített, a melybe be akarta magát vetni, ha az ellenség reátörne. Elestek ebben a híres csatában, mint Jordanis elbeszéli, mindkét részről 116 ezeren, nem számítva azt a 15 ezert, a kik a frankok és gepidák összeütközésében az előbbi éjjel estek el. Thorismundot övéi királynak választották, s ő Aëtius tanácsa szerint hazájába visszatért és Tholosába vonult.

27.*) — Attila pedig a gótok visszavonulása után gondtalan lesz, más uton megy a rómaiak ellen és Aquileiát, a venetek fővárosát, mely az Adriai-tenger öblében feküdt, ostrom alá vette. Midőn hosszú ostrom után sem volt képes elfoglalni és serege már eltávozni készült, Attila a falak alatt járva és gondolkozva, hogy mit tegyen, azt látja, hogy a gólyák fiókáikat a városból kihordják. Ennek láttára övéit a város elpusztítására tüzeli, mondván: *Ez előjel számunkra. Ezek a madarak, mondom, előre érzik az elkövetkezendő csapást és elhagyják a romlandó várost.* Igy szólt és felszereltetvén gépeit és mindenféle várostromló eszközeit, a várost megtámadja, elfoglalja s azután alapostúl elpusztíttaja, úgy, hogy nyoma is alig maradt. Azt mondják némelyek, hogy minden lakójától elhagyott várost talált. Ugyanis Attila tudta nélkül a tengeren át elmenekültek és egy szigeten telepedtek meg, a melyet a venetek ottlakásáról azóta Venetiának hívnak. Átvitték magukkal a patriarchai székkel együtt Szent Hermachorasnak, ama város

*) V. ö. Jordanes cc. 42—43. (KK. III. 102—104); Uraug. Ekk. (Chron. Frut.) MG. SS. VI. 127.

első püspökének ereklyéit is. Tudvalévő, hogy ezért mindmáig vita van a gradoiak és aquileiaiak között a patriarchai székhely miatt. Attila e város ostrománál annyi időt töltött és akkora néptömege volt, hogy a lakósok mai napig azt állítják, hogy a csodás nagyságu Utinus-hegyet, a melyet magam is láttam, töltés módjára serege hordta öszsze. Mások viszont azt hagyták ránk, hogy azt a hegyet Julius Caesar készíttette. Attila a sikerektől felfuvalkodva, Venetia egyéb városai ellen fordult, földig romboltatta őket és Mediolanumot, Liguria fővárosát, s a Papiának is nevezett Tycinumot kegyetlen erőszakkal pusztította el. Midőn ezek után Róma ellen szándékozott vonulni, Leo pápa eléje ment s ő úgy a főpap tekintélyétől és könyörgéseitől megtörve, mint Alarik példájától megijedve, a ki a Város elfoglalása után nem sokáig élt, viszszatért saját birodalmába.

28.*) — Ezalatt az Aëtius vitézségére féltékeny Valentinianus megölette őt Boetius senatorral. Ezért viszont Aëtius barátai nem sokkal később őt fosztották meg életétől uralmának 30. évében, a melyek közül 25-ön át apósával, Theodosiussal, a többin át Martianussal uralkodott. Halála után Maximus feleségül veszi özvegyét, Eudoxiát, Theodosius leányát és a hatalmat magához ragadja. Eudoxia ezért a sérelemért behívja Giseriket, a vandal királyt. Midőn a rómaiak megtudják, hogy a vandalok jönni fognak, Maximust, mint ennek a vésznek fejükre hozóját, trónfoglalásának harmadik hónapjában izekre tépik, ők maguk azonban ősi nemességükről és vitézségükről elfelejtkezve mindenfelé szétfutnak. Midőn ezek után Giserik a lakósaitól csaknem teljesen elhagyott városba be akar törni, Leó pápa a kapuig eléje megy és kéri, hogy tartózkodjék a polgárok gyilkolásától és a Város felgyujtásától. És a barbár betört ugyan a Városba és zsákmányolt 14 napon át mindent felkutatva és egyéb foglyok között Eudoxiát is elhurczoltatta két lányával együtt, de a gyujtogatástól és a polgárok gyilkolásától a főpap intésére tartózkodott. A Városnak ez a második elfoglalása — Alarik után a vandálok által — alapításának 1204. évében történt. A vandalok a Város kifosztása után Campaniában elszé-

*) V. ö. Uraug. Ekk. (Chron. Frut.) i. h.; Jordanes c. 35 (Középkori Krón. III. 91); Sigeberti Chron. ad. ann. 453.

lednek, azt tüzzel-vassal egészen elpusztítják és beveszik a tartomány legelőkelőbb városait, Neapolist és Nolát. Ennek a városnak szentéletű püspöke, Paulinus, a foglyok váltságdíja gyanánt, a barbároknak átadta magát, a mint azt Gregorius párbeszédében bővebben olvashatod. Giserik Italia kincsein meggazdagodva Valentinianus császár leányát fiával, Trasimunddal eljegyezte. Ennek fia, Hilderik, anyja tanításait követte és katholikussá lett. Egyébként Attila, midőn Itália földjéről távozott, Honoriát, Valentinianus császár nővérét feleségül kérte, de nem kapta meg. Erre méltatlankodással tért vissza országába és ott egy igen szép leányt vett el. Midőn iránta való szerelemből fényes vendégséget csap, lerészegszik, s a következő éjjel a leány mellett hanyatt feküdve az orrából ömlő tulajdon vérétől megfullad s hajnalban övéitől holtan találtatik. Úgy vélem, hogy ez Isten igazságos itélete folytán történt, hogy saját vérétől megfojtva pusztult el, a ki mindig embervérre szomjúhozott. Ugyanazon az éjjelen Martianus álmában Attila íját eltörni látta. Ez az az Attila, a ki — mint valaki mondja — a népek ostorozására született e világra, s minden földnek rémülete, büszke járású, szemeit ide-oda hordozó, harczkedvelő, maga személyében mérsékletes, bölcs a tanácsban, a könyörgők kérésére hajló, az egyszer kegyébe fogadottakkal szemben kegyes, tömzsi termetű, széles mellű, nagy fejű, kis szemű, ritka szakállú, őszes hajú, pisze orrú, rút színű ember volt. Jordanis írja, hogy seregében 500,000 harczos volt. Midőn a földön szerte kalandozott, 11 ezer szüzet Colonia Agrippinánál vértanúsággal koszorúzott meg; szent Nicasius püspököt is Remisben az Úr neve miatt megölve vértanúvá tette. Nem sok idő mulva Martianus, uralma 7. évében, övéi cselszövényének áldozatul esik Konstanipályban.

29.*) — Az Úr megtestesülésének 460. évében a bissai Leó — katonai tribunusból Anatholius patriarcha által császárrá koronáztatván — foglalta el Kelet uralmát, mint 47-ik Augustus után, és fiát, Leót, uralkodótársul választotta. Nyugat uralmát pedig Ravennában Mauronianus vette át. Miután uralmának negyedik évében Dextona város mellett megöletett, Severus Ravennában

---

*) V. ö. Uraug. Ekk. (Chron. Frutolfi) i. h.; Jordanes c. 44 (Középkori Krónikások. III. 105).

a császár parancsa nélkül elfoglalta a trónt, a melyet négy évig élvezvén, Rómában meghalt. Halála után a császár a patriciusból caesarrá tett Anthemiust küldte Rómába. Ez Servandus praefectust, a ki Galliában uralmat akart gyakorolni, számkivetette, a rómaiak patriciusát pedig, a ki ugyanarra törekedett, megölette. Leó meg Zenont, a vejét, Keletnek, Basiliscust pedig, feleségének, Verenanak testvérét, Afrikának élére állította. A keleti gótokkal is békét kötött és Theodorikot, Theodomárnak, Walamir király testvérének fiát, a ki 8 éves volt, kezesül átvette, és később atyjának tisz'elettel viszszaküldötte. Ezalatt Ridice patricius Anthemiust uralmának negyedik évében megölte, de három hónap mulva maga is befejezte életét. Leó még Anthemius életében Olibriust küldte a Városba, a ki Placidiának, Valentinianus császár lányának kezével uralkodói czímet kapott, de 7 hónap múlva életével uralkodását is befejezte. Halála után Ravennában Licerius veszi át az uralmat. Ez a következő évben elüzetett és Salona dalmatiai város püspökévé szenteltetett; Nyugatot pedig Nepos patricius, Nepotianus fia kormányozta. Leó tehát Zenonnak leányától származott fiát, Leót tette császárrá. Maga pedig uralmának 11. évében befejezte életét. Leó néhány hónapi uralkodás után atyját, Zenont császárrá választotta, maga pedig meghalt. Továbbá Basiliscus, Afrika magistere, feleségét, Zenobiát, császárnővé tette. Midőn Zenon az uralkodó városba ért, a senatus és a nép örömmel fogadták, Basiliscus pedig, letéve az uralkodói jelvényeket, templomba menekült.

30.*) — Az Úr megtestesülésének 476. évében az ysauriai nemzetségű Zenon, a 46-ik Augustus után, nyeri el Kelet uralmát; Nyugatot, azaz a tulajdonképpeni római birodalmat, Nepos kapta. Miután ezt trónjáról elűzték, Orestes patricius fiát, a kit már nem is kell felségnek, csak felségecskének mondani, Nyugat császárává tette. Midőn a római birodalmon, mely a világ egyéb hatalmait elhomályosítva egyedül látszott uralkodni, vétkei miatt Isten igazságos itélete folytán ugyanazzal a mértékkel, mint a többi nemzeteken, kellett a bűnhődésnek teljesülnie: akkor a rug nemzetiségű Odoacer Pannonia határvidékéről turcilingekkel, scirekkel, herulokkal támadásra indítja

*) V. ö. Uraug. Ekk. (Chron. Frut.) MG. SS. VI. 138.

seregét. Midőn Orestes patricius Liguria határában szembeszállott vele, serege láttára ijedten elmenekült és Tycinumba zárkózott be. Odoacer követi, elfoglalja a várost, őt megöli s azután — katonasága egész Italiában szétszóródván — királyi czímet vesz fel. Midőn lakóhelyéről kiindulva Noricum alsó részein vagy Felső-Pannonián vonult át, felkereste Isten férfiát, Severinus ravennai püspököt, a ki Isten igéjét hirdetve a Comogen tövénél czellát rendezett be magának, és kérdezte vállalata sikeréről. Ez, mivelhogy prófétai szellemmel volt eltelve, mindent, a mit később az eredmény beigazolt, pontosan megjósolt. Augustulus atyja halálát és az ellenségtől elfoglalt hazáját szemlélve, annyira megijedt, hogy a bíbort az uralommal együtt uralkodásának 11. hónapjában önként letette. Odoacer tehát minden ellenállás nélkül győztesen vonult be a Városba mint ellenség, és felette mint király rendelkezett; Itáliával együtt igája alá hajtá és 14 éven át mint uralkodó kemény szolgaságban tartá.

31. — Az időpont és a hely késztetnek, hogy felkiáltsunk az ingatag dolgok nyomorúságai ellen. Ime, az a roppant és hatalmas birodalom, a mely a népeket azelőtt nevével megremegtette, a földkerekségét megrázta, már lassanként hanyatlani kezdett és az első betörés óta, a mely Alarik alatt történt, szégyenbe került, s végre teljesen megnyílott a barbárok gázolásának. És hogy világosabb legyen az, a mit mondtam, a szerencsétlen Várost először Alarik, másodszor Giserik foglalta és pusztította el, most pedig Odoacer nemcsak elfoglalta, hanem uralkodói jog alapján 14 éven át tartá siralmasan hatalma és uralma alatt. És nézd csak, mint föntebb mondtam, nemcsak eredete, hanem vége is hasonló volt a babyloniai birodalméhoz. Az nem sok évre alapítása után már hatalma alá kezdte vetni a népeket. Ez hasonlóan, midőn életerős korába jutott, lassanként növekedéssel, először a szomszéd városok meghódításával, majd hatalmának a távolabbiakra való kiterjesztésével lassanként az egész földkerekségének legfelső polczára jutott. De valamint senki sem lesz hirtelen igen magas, avagy egy csapásra igen magasból igen alacsony, úgy a mondott Város is, midőn — mint mondám — a legfelső polczon volt, a melynél magasabban a földön már nem lehetett, alacsonyodni kezdett, erejét lassanként vesztette és mintegy aggkori gyengeségben

méltóságának csökkenését szenvedte, a mely méltóságot életerős korában gyűjtött öszsze. Nyomorúságainak halmazához hozzájárult még a Constantinustól eszközölt székhelyáttevés is, a mi az ingatag dolgoknak végét jelentette. S valamint ott az az uralom a médekre szállván át, csak névleg maradt meg a birodalom, így itt is a görögökre vagy a frankokra jutott, és a Városnak csak a régi méltóság és a név nyoma maradt meg. Azt először parancsnoka, Arbatus gyalázta meg, majd Cyrus leigázta. Ezt hasonlóan először Alarik gyalázta meg, majd Odoacer uralkodói jogon elfoglalta. Mivel pedig a dolgok változásairól és a birodalmak csökkenéseiről a halandók sorsának és a világ állhatatlan forgásának bemutatására szándékoztam írni, mint emlékszem, fentebb már megmondtam, hogy a midőn Róma vajúdott, Babylonia akkor ért véget, éppen úgy itt is, midőn a frank birodalom, hogy úgy mondjam, még csak csirázott, Augustulus alatt végső öregségében, azaz alapítása után az 1227. évben a barbárok kezébe jutatván bukással fenyeget.

32.*) — Úgy vélem, itt kell elmondanom, mit fent igértem, hogy miként jöttek Galliába a frankok, a kikről említést tettünk, mily módon váltak ki a rómaiak fősége alól és kezdettek a saját hatalmukra maradni. Ezek, mint mondám, Trójából távoztak el és midőn Scythiában telepedtek le, sicambereknek neveztettek. Midőn tehát az egész földkereksége a rómaiak tartományává lőn és ők is a többiek között római hatalom alá kerültek, a fent említett okból Valentinianustól frankoknak neveztettek és 10 éven át szabadságukban meghagyattak. Midőn ennek elmultával a rómaiak a szokott adót követelték, a szabadságtól féktelenné lett frankok megtagadták az adó fizetését, a mint ez történni szokott. Ősi nevű és vitézségű fejedelmeik voltak: Priamus és Antenor. Midőn e miatt a rómaiak háborúskodnak velük és sok mással együtt Priamus királyukat is megölik, a többiek elmenekülnek és Germaniának Turingia körüli részeiben telepedtek le fejedelmeikkel, Priamus és Antenor fiaival, Marcomedessel és Sunnoval. Sunno halála után közös elhatározással Marcomedes fiát, Pharamundot választották királyukká. Innen erednek törvényeik Wisogastald és Salagast szerkesztésében. Azt mondják, hogy Salagast készí-

*) Uraug. Ekkehard (Chron. Frut. Mich.) i. h.

tette azt a törvényt, melyet nevéről máig salinak neveznek. Ezt használták a legelőkelőbb frankok, a kik saliaknak neveztetnek. Pharamund halála után a hosszúhajú Clodius fia következett, a kiről a frank királyok hosszúhajúaknak neveztettek. E napokban tehát Francia mintegy csirázván, Róma csökkenni kezdett. A római tartományokban élő barbárok már megtanulták királyokat választani, kivonják hát magukat a római hatalom alól és saját felsőségük alatt élnek. A gótok, mint mondám, miután magát a Várost is elpusztították, a gall tartományban a Ligerisen túl telepedtek le. A Rodanus mellett burgundok is laktak, a kiknek nem sokkal később szintén királyaik lettek. Igy a frankok is átkelnek a Rajnán, az ott lakó rómaiakat először megfutamítják s azután elfoglalják Gallia Tornacum és Cameracum nevű városait és innen lassanként Remist, Suessonat, Aurelianumot, Agrippinát, Treverist és csaknem egész Galliát és Germániát Aquitaniától Baioariáig meghódítják. Clodiust követte fia Meroveus, a kiről a frankok merovingeknek neveztettek. Utána Hilderik nyerte el az uralmat, a kit, mivel fényűzően élt, övéi elűzték és a római Egidiust tették helyébe. De Hilderiket nyolcz év múlva viszszahívták, mire betört Agrippinába s elűzvén onnan Egidius római pártfogóit, az övéit pedig betelepítvén, azt a várost a frankok beköltözéséről Coloniának nevezte el. Egidius halála után fia, Siagrius uralkodott Suessona városában. Hilderik is, elköltözvén az életből, fiára, Clodoveusra hagyta az uralmat. Ez a Clodoveus, a kit szent Remig keresztelt meg, volt a frankok első keresztény királya. Siagrius Clodoveussal nem volt képes megmérkőzni és Alarikhoz menekült, a ki a nagy Alarik után a kilenczedik gót király volt. Clodoveus követelte kiadatását, s miután megkapta, megölette. A Galliában lakó rómaiakat is úgy kiirtotta, hogy nyomuk sem maradt. Úgy tűnik nekem, hogy a frankok, a kik Galliában telepednek le, a rómaiaktól átvették nyelvüket, melylyel máig élnek. Mert mások, a kik a Rajna körül és Germániában maradtak, teuton nyelven beszélnek. Mi volt eredeti nyelvük, nem tudjuk. Tehát Clodoveus leigázván az alamannokat, már mint keresztény, a gótoknak és aquitánoknak is háborút üzent. Midőn odaindult, Szt. Mártonnak fogadalmat tett. És midőn a gótok legyőzetése és Alarik megöletése után viszszatért, meggazdagítá Márton egyházát és

a midőn 100 solidusért vissza akart váltani egy, a belső cselédjeitől átadott lovat, az mozdulatlanul maradt. Midőn 100 solidust még hozzátéve kiváltotta, állítólag így szólt: *Márton jó a segítségben, kedves a munkában.*

33. — Bejárván tehát Constantinustól a roppant birodalomnak egészen a hanyatlásáig és a vitéz gót népnek is a gyengüléseig a történet mezejét, most, midőn a frankok kezdetéig értünk, a kikre később az egyeduralom szállott, midőn már Róma bukása után Francia emelkedett fel a korona felvételére, a mulandó dolgok e nagy ujdonsága és forgandósága elvon a jelen élet csábításaitól és a jelen bajok szemléletéből még akaratlanul is az égi élet utáni vágyhoz vezet, és így a negyedik könyvet befejezzük, hogy a következő eseményeket könnyebben beszélhessük el.

ÖTÖDIK KÖNYV.

Előszó. — 1. Hogyan ölte meg Theodorik, a gótok királya, a kit Zenon küldött Itáliába, Odoacert s ő maga zsarnok módjára élve Boetiust börtönbe vetette és uralmát a szomszéd királyokkal megerősítette. 2. Zenon halála és Anastasius megválasztása. A római egyház szakadásáról és Afrika püspökeinek számüzetéséről és Anastasius meg Clodoveus haláláról. 3. Justinus uralkodása és a számüzött püspökök visszahivása. Theodorik üldözése, a melynek áldozatául esett János pápa, Symmachus és Boetius. Ugyanennek a zsarnoknak halála s az innen említett látomásról és Justinus végéről. 4. Justinianus császársága, kegyességének számos jele és igen sok győzelme. A híres férfiakról, a kik alatta voltak. A longobardok nemzete, a birodalom emelkedése s az ő halála. 5. Justinus uralma s az ő derék tettei. Az indusok királyának tiszteletéről. Narses sok győzelméről, a longobardok bevonulásáról Itáliába és a császár haláláról. 6. Tyberius Constantinus uralma és alamizsnálkodása. A pénzről, melyet talált s a perzsákról, a kiket Mauritius által legyőzött. Gergely archidiaconus és a császár halála. 7. Mauricius császársága és üldözése Szent Gergely pápa ellen. Isten embere, Columbanus és tanítványai, Mauritius látomása és sikerei és elmúlása. 8. Focas uralma, Szent Gergely elköltözése, az utána következő két Bonifác, Cosdroas perzsa király és Focas halála. 9. Heraclius császársága, nagyszerű diadala és a szent kereszt visszavitele. Anastasius szerzetes, Mohamed, Dagobert uralkodása és győzelme. Heraclius félelmetes vége. 10. Heraclius uralma, megöletése s azok megbosszulása, a kik ezt tették. Pirrus és Cyrus új eretnekségéről. 11. Constans uralma és Márton pápa. Győzelmei s útja a Városba. Dagobert fiai és Constans halála. 12. Constantinus császársága és a zsinat összegyülése s Cyrus és Pirrus eretnekségének elítélése. Ansgisus, Francia majordomusa, Lampert püspök és Constantinus halála. 13. Justinianus uralma, Kilian, Pippin majordomus, Tyberius, Leontius s a 7. zsinat. 14. Ugyancsak Justinianus visszatérése; Tyberius és Leontius megcsonkított orral űzték ki s az ő bosszuja; Constantinussal, a kit pápának nevezett, miként bánt tisztességesen s Philippicust üldözve, miként öletett meg tőle. 15. Philippicus császársága, eretneksége és halála. 16. Anastasius uralma, a frank birodalom növekedése és győzelmei az idősebbik Károly majordomus alatt; a római birodalom hanyatlása. Hogyan lett Anastasius pappá. 17. Hogy utódja, Theodosius is pappá lett

Előszó. — Az elemi ismeretek és a nyelvtan szabályainak tanítása közben azt szokták hallani a fiúk, hogy minél inkább nőnek, annál élesebb elméjűek lesznek. Azt hiszem, ezt helyesen mondják ; midőn a régi bölcselkedők írásait és intézményeit tanuljuk, az idő előrehaladásával és a tapasztalatokkal annál érettebben fogjuk fel, a világnak minél öregebb korába jutottunk, mert az azelőtt feltalált igazságokat magunk is megkapván ugyanazzal a gondolkozással, mint azok, új igazságokat is felfedezhetünk. A próféta előre látta, hogy ez a bölcseség a világ öregkorában a mondottam okokból meg fog sokszorozódni, mert így szólt : *Sokan fognak élni s meghalni és sokszoros lesz a*

tudás.[1]) Innen van, hogy elődeink előtt, híres bölcseségű és kíváló szellemű férfiak előtt sok ok rejtve maradt, a mik nekünk az idők előrehaladásával és a dolgok fordultával nyilvánvalókká lettek. Hát a római birodalom, a melyet kiválóságához képest a pogányok örökéletűnek, a mieink csaknem isteninek hittek, már mivé lett, mindnyájan láttuk. És mint fent mondtam, minden emberi bölcseség vagy hatalom Keletről indulva ki Nyugaton kezdett befejeződni. És az emberi hatalomról, hogy miként szállott a babyloniaktól a médekre és perzsákra és innen a macedonokra, azután a rómaiakra s ismét a római nemzetről a görögökre, azt hiszem, eleget beszéltem. Hátra van még, a mit ebben a részben kell elmondanom, mint szállt át innen a frankokra, a kik Nyugatot lakják. Josephus Régiségeinek első könyvében elbeszéli,[2]) hogy a bölcseség, mely először Keleten, azaz Babyloniában találtatott meg, azután innen Egyiptomba vittetett át, mert Ábrahám az éhség idejében oda költözött; így szól Ábrahámról: *Közölte velök a számtant és átadta az astrologia ismereteit is, mert Ábrahám előtt ezeket az egyiptomiak teljességgel nem ismerték.* Hogy azután a filozófusok idejében a görögökre szállott át, ugyanaz a szerző ezekkel a szavakkal bizonyítja: *Tudvalévő, hogy ezeket az ismereteket a chaldaeusok plántálták Egyiptomba. Azt mondják, hogy onnan jutottak el a görögökhöz is.* Igy beszél Josephus. Tudva van, hogy azután a rómaiakhoz szállott át a Scipiok, Cato és Tullius és különösen a császárok idejében a költők seregének sokféle dalai között s végül aztán Nyugatra, azaz Galliába és Hispániába is eljutott nemrégiben, a kiváló tanítók, Berengár, Managald és Anshelm napjaiban. E dolgok okait az Istentől ihletett emberek előre láthatták s mintegy megálmodhatták. Mi pedig nemcsak hihetjük, hanem láthatjuk is az előre megjósoltakat, a mennyiben szemmel tapasztalhatjuk, hogy a világ, melyről előre mondták, hogy változékonysága miatt megvetendő, már lehanyatlik és mintegy végső öregségében vonaglik. Továbbá a két államról, miként fejlődött az egyik a másikban lappangva egészen Krisztus eljöveteléig és miként haladt lassanként Constantinusig, azt hiszem, ugyancsak eleget mondtam. Constantinustól kezdve pedig midőn a külső bajok teljesen lecsillapodtak, belső bajok

---

[1]) Dániel XII. 4. — [2]) Josephus, Antiquitates Jud. I. 8. 16.

kezdték szorongatni az ördög ösztönzésére Arrius vezérkedése alatt, a mihez hozzájárultak a császárok is, — egészen az idősebbik Theodosiusig. Továbbá, mivel nemcsak minden nép, hanem az uralkodók is néhány kivétellel katholikusok voltak, úgy látszik nekem, hogy nem két államról, hanem majdnem csak egyről, a melyet egyháznak mondok, szőttem történetemet. Ugyanis, ámbár a kiválasztottak és viszszautasítottak egy házban vannak, nem mondanám ezeket az államokat, mint fent, kettőnek, hanem valójában egynek, keveredettnek, mint a milyen a mag a pelyvával. A következő könyvekben tehát nemcsak a római császárokról, hanem más előkelő országok keresztény királyairól is folytatom megkezdett történetemet, mert az egész földre és a földkerekségének határaira is eljutott már Isten szavának hangja,[1]) mintegy kialudván a világ országa és a végpusztulásra lévén szánva, tehát Krisztus államáról, mely míg bolyong, magába foglalja a tengerbe bocsátott hálóként a jókat és roszszakat.[2]) Megmarad még a hitetlen és pogány zsidók szemtelen népe, de mivel a kiválóbb országokat a mieink foglalták el, ők nemcsak Isten előtt, hanem a világ előtt is nemtelenek és megírásra avagy a jövendőknek hírüladásra méltót alig végeznek.

1.*) — Miután a barbárok a római birodalmat elfoglalták, Zeno császár Theodoriknak, Hermanarik után a keleti gótok 12. királyának engedte át Nyugat uralmát és nagyon figyelmébe ajánlja a római senatust és népet. Mikoron pedig Theodorik a gótok teljes erejével átkelt Itáliba és a Sonius folyó mellett Aquileia határában tábort ütött, Odoacer nagy sereggel elébe sietett, de megfutamíttatott. Aztán Verona körül telepedett le és ismét csatába bocsátkoztak, de Odoacer újból kénytelen volt hátat fordítani. Odoacer e csapásoktól megtörve a Város felé vonult. Midőn a kapukat bezárják előtte és a bebocsátást megtagadják, az egész környéket tűzzel-vassal elpusztítja és Ravenna felé nyomul. Theodorik nyomon követte, három éven át ostromzár alatt tartotta s midőn békefeltételekkel megadásra bírta, hitszegően megölette. Erre a rugiaiak, Odoacer társai, Tycinumot, melynek élén Szent Epiphanius

---

[1]) Zsolt. XVIII. 15. — [2]) Máté XIII. 47. — *) V. ö. Uraug. Ekk. (Chron. Frut. Mich.) MG. SS. VI. 129; Hist. Misc.; Jordanes c. 57. (Középkori Krónikások III. 127—130).

állott, környékével együtt elpusztították. Ez a püspök akkora szentségű volt, hogy midőn Theodorik foglyok kiváltása végett Gundebaud burgundiai királyhoz küldte, a király állítólag pusztán vallásossága iránti tiszteletből 6000 foglyot adott neki vissza. Theodorikot, midőn Odoacer megöletése után Rómába tért, a polgárság nagy örömmel fogadta. Nézd azt a nyomorúságosan megingott államot, lásd azt a népet, a mely bölcsesége és ereje folytán egykor a földkerekség ura volt: annyira jutott, hogy barbár zsarnokságtól megtiporva a súlyos uralom rablánczától csak a másik barbár által szabadulhat meg és a zsarnokot alázatosan és örömmel fogadja, hogy a másik zsarnok uralma alól kikerülhessen. Theodorik tehát a rómaiak fölötti uralmat elnyervén, a császártól kapott megbizással nem törődött, a jogot és jogtalanságot barbár módon összekeverte és a polgárokat sértő módon különböző önkénykedésekkel illetvén, uralmát zsarnokságra fordította át. Látva ezt a híres, consuli rendű férfiú, Anicius Manlius Boetius, az ész okoskodásával igyekszik rá hatni; midőn azonban a zsarnoksággal szembe igyekszik szállni, Theodorik száműzi és Papiában börtönbe vetteti, a hol a világ megvetéséről egy igen hasznos filozófiai művet írt. Megvannak ezenkívül más, igen híres művei is, így Sabellius és Arrius ellen a Szentháromság hitszabályairól s a nestorian és eutician eretnekség ellen Isten egyházára épp oly hasznos, mint finom munkát hagyott hátra. Aristoteles műveit is görögből latin ékesszólással lefordította, s azok magyarázására sok jegyzetet fordított át vagy adott. Aristoteles Topicajának bevezetéséül is könyvet írt a topicai különbségekről. Theodorik az úgy-ahogy megszerzett uralmát, mint idegen származású, meg akarván erősíteni, Clodoveusnak, a frankok királyának leányát vette nőül, nővérét pedig, Amalfredát, a vandal királyhoz adta feleségül. Másik két lánya közül az egyiket Sigismund burgund királynak, a másikat Alarik nyugati gót királynak adta. Ez az az Alarik, a kit később Clodoveus, mint már az előbbi könyvben előlegesen mondtuk, a gótok legyőzése után megöletett.

2.*) — Az Úr megtestesülésének 491. évében, midőn Clodoveus uralkodott, Pharamund után a frankok hatodik királya, meghalt Zeno uralmának 17. évében. Midőn testvére Longinus

*) V. ö. Uraug. Ekk. (Chron. Frut.) i. h.; Dial. Greg. Mgn.

készül utódja lenni, Ariagne elűzi, s az ő tanácsára egyhangú beleegyezéssel Anastasius, a 49. császár Augustus után, nyerte el az uralmat; ez Ariagnet vette feleségül. Midőn tehát Keleten az eutician Anastasius uralkodik, Rómát pedig az arrian Theodorik szorongatja, nagy viszály keletkezik Isten egyházában, a mennyiben a Városban Simmachus és Laurentius versengenek a pápai trónért. Ennek a küzdelemnek, mely sok pap és világi vérének ömlése között három éven át húzódott, Theodorik zsinat öszszehívásával vetett véget. Simmachust ugyanis, a kit a józanabb párt választott meg, székében megerősítette, Laurentiust pedig letéve, Luceria városában püspökké tette, ezt később Symmachus zavargásáért Dalmatiába száműzte. Ebben a szakadásban Pascasius diaconus, a kiben több buzgalom, mint tudomány volt, Laurentiushoz csatlakozott, de halála után, mint Szent Gergely Dialogusában írja, ámbár oly szent volt, hogy ravatalára helyezett köpenye által egy vak szemevilágát visszanyerte, meglakolt. E napokban Trasimund vandal király, Giserik fia, a katholikus hit miatt 220 püspököt Sardinia szigetére száműzött. Abban az időben kitünt szent élete és tudománya által a híres Fulgentius püspök. Ugyanebben az időben egy Olimpius nevű ariánus, midőn Afrikában méltatlan és istenkáromló szavakat mondott Istenről, a fürdőben egy égi tüzes kard agyonsujtja. Midőn valaki ugyanennek az eretnekségnek püspökétől meg akarta magát kereszteltetni, az eretnek szavai után: *Megkeresztellek téged az Atya nevében a Fiú által a Szentlélekben*, a víz hirtelen eltünt. Ennek láttára a megkeresztelendő az egyházba futott s a katholikus hit szerint vette fel a keresztséget. Anastasius Clodoveus frank királynak levél útján a consuli méltóságot adományozta, de ő maga az eutician eretnekségtől Ormisda pápa intése ellenére sem tért el, hanem makacsul megmaradt benne és uralmának 27. évében, mint némelyek mondják, villámcsapástól halt meg. Clodoveus is uralmának 30. évében befejezte életét, s Lothár fiát hagyta hátra három másikkal, kik az uralmat maguk között megosztották.

3.*) — Az Úr megtestesülésének 519. évében, midőn Franciában Lothár testvéreivel együtt uralkodott, az ysauriai vagy

---

*) V. ö. Uraug. Ekk. MG. SS. IV. 129—130; Jordanes c. 59. (KK. III. 132); Dial. Greg. Magn. IV. 30.

illyr nemzetiségű öreg Justinus nyerte el a senatus akaratából a császárságot. Ő volt az 50. császár Augustus után. Az ő napjaiban Hilderik, Trasimund és Eudoxia fia, az uralmat elnyervén, mert katholikus volt, az atyjától számüzetésbe küldött összes püspököket visszahívta. Justinus császár is buzgó hittel üldözte az eretnekeket. Az arrianus Theodorik hozzáküldte János pápát azzal az izenettel, hogy, ha nem hagy fel az arrianusok üldözésével, ő majd a keresztényeket fogja sujtani. Midőn ebbe a császár könyörületességből a pápa kéréseire beleegyezett s a tisztelettel fogadott papot megtisztelően bocsátotta el, Theodorik a hozzá visszatérőt bilincsekbe verette és szentségtörő módon éhséggel pusztította el. Simmachus patriciust és Boetius előkelő senatort pedig, a kikről fent említést tettem, már előbb kegyetlenül megölette. Ezekért nem sok nap mulva, uralmának 30. évében hirtelen halál ragadja el, s Gergely Dialogusa szerint Isten egy embere látta, hogy János és Simmachus az Aetnába lökték. Azt hiszem, innen származott az a mese, hogy Theodorik elevenen lóháton szállott le az alvilágba. De viszont, a mit mondanak, hogy ő Hermanariknak és Attilának kortársa volt, semmiképpen sem lehet igaz, mert hiszen Attila sokkal Hermanarik után zsarnokoskodott, sőt Attila halála után 8 éves korban adta át atyja Leó császárnak kezesül. Theodorik halála után Attalarik, lányának, Amalsiundának tíz éves fia kormányozta az országot. Atyja még életében ajánlotta őt a gótok főembereinek, buzdította őket, hogy a római senatust és népet szeressék és igyekezzenek a keleti császár jáakaratát elnyerni. Justinus pedig nővérének fiát, Justinianust jelölvén ki uralkodóul, uralmának 8. évében befejezte életét.

4.*) — Az Úr megtestesülésének 527. évében Justinianus, az 51. császár Augustus után, vette át az uralmat, mikor Franciában még Clodoveus fiai uralkodtak. Ez az épp oly serény, mint keresztény érzületű császár, a mintegy haldokló birodalmat felélesztette, az annyiszor megrázott államot helyreállította s egyéb hadi sikerei között Bisiliarius patricius által a

---

*) V. ö. Uraug. Ekk. i. h.; Paulus Diac. Hist. Lang. I. 25. stb. (KK. I. 98—99); Hist. Misc. XVII. 14; Jordanes c. 60 (KK. III. 133—136).

perzsák fölött, a kik a római területekre törtek, fényes diadalt aratott. Az előtte kiadott zavartan és rendetlenül szerkesztett törvényeket kivonatoltatta és rendbe szedetve egy kötetbe állíttatta össze, melyeket máig nevéről iustinianusinak neveznek. Birodalmában széltében sok díszes bazilikával ékesítette Isten egyházát, ezek között az anyagánál és művésziességénél fogva a legkíválóbbat a fővárosban építtette az isteni bölcseség tiszteletére; ezt a görögök Sophiának nevezik. A herulok Grates nevű királyát, a ki hozzá ment Konstantinápolyba, Úrnapján megkereszteltette. Akkor Garda hunn király is és egy özvegy hunn asszony 100 ezer népebelivel felvette a hitet és a keresztség szentségét. Továbbá Atthalarikot, a ki ifjúságát és anyjának özvegységét atyja intése szerint a császár kegyébe ajánlotta, a kegyes uralkodó oltalmába vette. Midőn Atthalarikot övéi nemsokára megölték, anyja Theodatot emelte az uralomra. Ez — hogy úgy mondjam — nem hálátlan, hanem hűtlen katonaként a királynőt fürdőjében megfojtotta. Justinianus tehát Bisiliarius patriciust Afrikába küldte és a vandalok elpusztítása után a bárbároktól megszabadult tartományt a római birodalomhoz visszacsatolta. Midőn aztán ugyanazt Theodat, mint áruló és a birodalom pusztítója ellen küldte, a zsarnok lelke megtört és Agapit pápát indította hozzá békét kérni. Ez, miután az eutician tévelygéstől megejtett császárt a katholikus hitre visszatérítette és Anthemiust, a főváros püspökét, a ki ugyanezt az eretnekséget védelmezte, kiátkozta, ő maga ugyanott befejezte életét és az Úrhoz költözött. Ez a pápa oly szent volt, hogy a főváros kapujában, éppen mikor a császárhoz ment, egy vaknak visszaadta a látását. Ezalatt Belisar Theodatot gazságának büntetéseképpen megölette. Wittigest, a ki Theodat halála után az uralmat elfoglalta, foglyul Konstantinápolyba küldte és a gótok uralmának, a mely Jordanis elbeszélése szerint kétezer vagy még több év óta állott, véget vetett és így Afrikából a vandalokat, Itáliából pedig a gótokat kiirtván, mindkét tartományt régi helyzetébe állította vissza. Eddig vezette Jordanis püspök, a ki mint maga tanusítja, gót nemzetiségű volt, a gótok történetét, nemkülönben krónikáját.

Bisiliarius ezalatt Theudebert frank királylyal, Lothár testvérével, a ki 200 ezer emberrel Itáliára tört, csatát vivott és a frankok kérésére békét engedett és kényszerítette őket,

hogy a római katonaság vesztesége nélkül Itália határairól vonuljanak el. Ezalatt a parthusok nagy sereggel Syriát és Neocaesareát pusztítják és Antiochia felé törekesznek. Midőn Germanus patricius fiával, Justinus consullal együtt, sem tudott velük döntő csatát vívni, elhagyta a várost és Cilicia vidékeire vonult vissza. A perzsák a csaknem üres városba berontanak, a zsákmányt széthordják, a szomszéd városokat pusztítják és egész Celesiria javait egy év alatt szétrombolják. Ezeket Bisiliarius, a gót és vandál nép legyőzője, összegyüjtött katonaságával megfékezte és a rómaiak határaiból való távozásra kényszerítette; minthogy azonban a gótok Totila királyukkal feléledtek és lázongtak, tovább nem maradhatott ott, hanem Italia felé vette útját.

Ezekben a napokban a longobardok, a kik, mint a gótok, Scanzia szigetéből indultak ki, királyukkal, Alboinnal Pannoniában laktak. Ezek nem sokkal később, mint lejebb el fogom mondani, elfoglalták Italiát, a melyet máig laknak. Bisiliarius Italiában maradt és Theodora császárné parancsára Silverius pápát, mert az elődjétől, Agapitustól kiátkozott Anthimius eretneket felmenteni nem akarta, hamistanúk vádja alapján akarata ellenére számkivetésbe küldte. Hasonlóan cselekedett utódjával, Vigiliussal is, a ki alatt az ötödik egyetemes zsinat gyűlt össze Konstantinápolyban.

E pápa alatt Arator subdiaconus az apostolok tetteit versekben énekelte meg. Ugyanebben az időben fényeskedtek Cassiodorus senator és Dyonisius apát, a kik közül az első a zsoltárok könyvét ragyogó elmével fejtegette, a másik pedig finoman meghatározta a husvéti ciklusokat. A caesareai Priscianus Julianus patricius consulnak ajánlott bő, de szükséges nyelvtani könyveket adott ki hivatalos munka gyanánt. Ugyancsak ezekben a napokban nagyhírű volt Szent Benedek is csodajeleiről és igen mértékletes életéről; először remete volt, azután apát lett és sok embert szóval és példával gyarapítva és az önmegtartóztató élet útjára buzdítva, megírta a szerzetesek reguláját, mint Gergely mondja, ékes nyelvű, finom belátásban gazdag munkát, mely az egyházban máig érvényben van. Ha valaki akarja tudni, kik voltak Krisztus államának más előkelő polgárai, a kik életükkel és tudományukkal kiváltak, olvassa Gergely Dialogusát. Szent Antal megtalált testét

Alexandriában eltemetik. Justinianus, a kiváló császár, az államot korához mérten eléggé felemelve, uralmának 39. évében meghalt. Eddig terjed Victornak, a turoniak püspökének krónikája.

5.*) — Az Úr megtestesülésének 567. évében, midőn Franciában Chlothar fia, Hilperic uralkodott három testvérével, a trák nemzetiségű Justinus, Justinianus ifjabb unokája, az 52. császár Augustus után, nyerte el az uralmat és Euticius patriarchától megkoronáztatott. Mert katholikus volt, Isten egyházait, a melyeket elődje épített, értékes kincsekkel és bő adományokkal gazdagította. Napjaiban a rómaiak és perzsák között a béke megszakadt. A császár pedig Arethas hindu királyhoz küldte Juliánust, a ki, mint később jelentette, a királyt csaknem meztelenül, csak ágyékai körül övet és aranynyal átszőtt vászonruhát, a hasa körül áttört, értékes gyöngyökkel öszszefűzött lepelt, karjain öt-öt gyűrüt és aranyos karpereczet, fején drágakövekkel diszített vászonkötőt, nyakán aranyos nyaklánczot viselve találta, a mint négy elefánttól húzott négykerekű magas kocsin állott, kezében igen kicsiny aranyozott pajzsot két kis aranyos lándzsával tartva. Miután a királyt a perzsa király ellen fegyverre bírta, visszatért. A császár Narsest küldte ki a longobardok segítségével és Totila gót királyt megölette s azt a népet Itáliából gyökeresen kiirtotta. A frank királytól Itália elpusztítására küldött Bucellinust megölte. Sindoald brend királyt, a ki Odoacer vezérei közül még fenntartotta magát Italiában, felakaszttatta. Miután Narses patricius a barbárok elpusztítása után Itáliát régi állapotába visszaállította, a rómaiak — mint történni szokott — szerencséjét megirígyelve, a császárhoz és nejéhez, Sophiához követséget küldtek és sok mindenfélével vádolták. E vádaskodás hatott a császárra és állásának elfoglalására Longinust küldte Itáliába. Sophia császárné is aszszonyi módon szitkozódva kijelenté, hogy Narsest, mint eunuchot, asszonyai közé a női lakosztályába fogja helyezni. Ezekért nagyon megharagudott Narses, Neapolisba ment és a longobardokat követség útján Pannoniá-

*) V. ö. Uraug. Ekk. (Chron. Frut.) MG. SS. VI. 130 stb.; Paulus, Hist. Lang. II. 5 (Középkori Krónikások I. 107—108); Dial. Greg. Magn. III. 28; Chron. Reginonis. MG. SS. I. 549.

ból Itáliába hívta. Ezek megérkezését nagy csodajelek előzték meg, úgy, hogy Szent Gergely tanúsága szerint az égen tüzes sugarak látszottak a nemsokára ömlendő vérrel. Ennélfogva Róma nemcsak az Alpeseken túli vidékeket, hanem magát Italiát is elvesztette, a mely a barbárok beköltözése óta a mai napig Longobardiának neveztetik. Továbbá Justinus Tyberius comest fiává fogadta és caesarrá választotta. Midőn pedig lábfájósan az ágyában feküdt és érezte, hogy meg fog halni, magához hivatá Euticius püspököt és a senatust és Tyberiust caesárból felséggé tette. Maga pedig uralkodásának 11. évében meghalt.

6.*) — Az Úr megtestesülésének 576. évében a trák nemzetiségű Tyberius Constantinus uralkodott, mint 53. császár Augustus után, a kit Euticius patriarcha koronázott meg. Midőn feleségét, Anastasiát, császárnévá nevezte ki, elődjének felesége, Sophia, mert arra számított, hogy nőül megy hozzá, súlyosan megsértődött és rávette Justinianust, hogy a trónra törekedjék. De nem foghatott a dolog kiviteléhez, mert a császár Justinianust pénzek kegyébe fogadta és Sophiát megfosztva az uralom minden gyönyörüségétől, magánéletre szorította. A kincseket is, a melyeket Justinus gonosz úton összegyüjtve felhalmozott, a szegények között osztogatta szét. Azt mondják róla, hogy midőn palotájában sétált és egy a padlóra vésett keresztet látott, felszedte, alázatosan így szólva: *Az Úr keresztjét homlokunkon kell viselnünk, nem lábainkkal taposnunk.* Ennek felszedetése után egy másik tűnt fel, majd annak felszedetése után egy harmadikra bukkantak és a hagyomány szerint végtelen mennyiségű aranypénzt fedeztek fel. Említik, hogy Narses patricius halála után is igen sok aranyat és ezüstöt találtak egy vermében, a melyet szokása szerint mind a szegényeknek osztott ki. Benne beteljesült, a mit az Úr mondott: *Mindennek adatik, a kinek vagyon,*[1]) a mennyiben kincseit Krisztusért bőven osztogatván, bő költségeket kapott tőle. Ugyancsak ő, midőn Italiát Benedek pápa alatt a longobardok pusztították és Róma igen sokat szenvedett az éhségtől, Egyiptomból hajókat küldött és sok ezer mérő gabonát ajándékozott a polgároknak. A birodalom határaiba törő per-

*) V. ö. Uraug. Ekk. i. h.; Paulus, Hist. Lang. III. 12 (Középkori Krónikások I. 137—140); Regino i. h. — [1]) Lukács XIX. 26.

zsákat Mauricius vezére által dicsően legyőzte s azután leányát feleségül adta hozzá s caesari méltóságot ruházott rá; Hilperic frank királynak nagyszerű ajándékokat küldött. E napokban Szent Gergelyt, a római egyház archidiaconusát, Pelagius pápa Konstantinápolyba küldte; ez megírta ott Job Moraliáit Leandernek ajánlva s a város püspökére, Euticiusra, a császár jelenlétében rábizonyította, hogy a feltámadás tanában tévedett. Tyberius pedig, az igen keresztényi császár, utódjává Sophia tanácsára vejét, Mauriciust tette és uralmának 7. évében békében elpihent.

7.*) — Az Úr megtestesülésének 583. évében a capadociai Mauricius, az első görög nemzetiségű császár, Augustus 54. utódja, nyerte el az uralmat. Napjaiban Szent Gergelyt, Isten államának igaz polgárát, Rómában a papság és a nép a császár beleegyezésével pápává választják és szentelik. A kapzsiságában telhetetlen császár azonban pénzszerzés okából igen sokat üldözte. Abban az időben Istennek embere, a skót nemzetiségű Columban, luxoviai apát, Brunehild burgundiai királynőtől, mert gonosztettei és gazságai miatt Isten buzgalmában vádolta, mint az igazságos Helias Jezabeltől, súlyos üldöztetést szenvedett és rendházát megváltoztatni s Italiába a Bobium nevű helyre átköltözni s élete végéig ottmaradni kényszerült. Tanítványai Krisztus birodalmának igen híres polgárai voltak; Leodegar, a ki később az autisiodorumi egyházat kormányozta, vértanúhalált szenvedett; Romarik, a ki a róla elnevezett hegyen szenthírű rendházat alapított; Gallus, a ki Sueviában constantiai területen telepedett le és a nevéről elnevezett híres egyházat alapította, a mely sok kitüntetéssel és kincscsel meggazdagodva áll fenn, — és sokan mások. Mondják ugyanis, hogy Isten nevezett embere háromszáz szerzetes atyja lett és ezek mindnyájan, Eberwin kivételével, atyjuk intéseit követve, Krisztus polgárai közé vétettek fel. Ezt ugyanis, az egyedülit közülük, Brunehild mulandó kitüntetésekkel elcsábította, mire visszalépett, katonai övet öltött fel, majordomusi méltóságot nyert s aztán sok bajjal sujtotta Isten előbb említett szolgáit és Szent Leodegart vértanúvá tette. De nemsokára Brunehild is

*) V. ö. Uraug. Ekk. i. h.; Regino i. h.; Johannis Vita Gregorii Magni I. 39—40; Vita Columbani II. 10.

megbűnhődött, a mennyiben Clothar király vad lovak farkára köttette és ily nyomoruságosan fejezte be éltét, ránk borzalmas kegyetlenségének emlékét hagyván hátra. Mauricius pedig, mivel nem tartózkodott Szent Gergely pápa üldözésétől, uralmának 19. évében álmában egy barátnak öltözött férfiút lát, a ki kardot tartva kezében, félelmetesen közeledik hozzá s nyiltan kijelenti, hogy meg fog halni. Ettől a látványtól megdöbbenve és bűnét belátva, úgy Gergely pápának, mint más püspököknek, apátoknak és remetéknek alázatos levelet írt, hogy kéréseikkel Istentől bűneinek a jelenben és nem a jövőben való büntetését elnyerni igyekezzék. Maga is könnyek között ugyanazt ajánlotta Isten figyelmébe. Midőn tehát Isten az egyház kérésére a császárt meg akarta hallgatni, azt látta álmában, hogy a feszület mellett a palota érczkapujánál áll és félelmetes hangot hall: *Adjátok elő Mauriciust*, és ismét: *Mikor adjam vissza a gonoszságokat, melyeket tettél? itt vagy a jövőben?* S midőn a császár felelte: *Ne a jövőben,* — parancsolta, hogy feleségével, gyermekeivel és rokonságával együtt Phocas kezébe kerüljön. Reggel magához hivatja vejét, Philippicust és elmondván neki álmát, kérdi tőle, nem ismeri-e Focast. Az némi gondolkozás után így szólt: *Ifjú és vakmerő.* Követei is, a kiket Isten embereihez küldött, visszatértek és a látományhoz hasonló válaszokat hoztak. Erre a Mauriciustól küldött csapatok, mert kapzsisága miatt éheztek, lázadásban törtek ki és Focast választották császárrá. Ennek hallatára Mauricius, sejtvén a látomástól mutatott jövőt, elmenekült. Focas követte s Calcedon mellett a bűnét alázatosan beismerő császárt feleségével és gyermekeivel együtt, a mint a látomás jelentette, uralmának 21. évében lefejeztette. Mondják, hogy lefejeztetésekor vérével együtt tej ömlött, a mit Isten bocsánatának jeléül tekintettek.

8.*) — Az Úr megtestesülésének 603. évében Focas nyerte el az uralmat, Augustus után az 55-ik, a kinek felesége Leontia volt. Először egy patricius csatlósa volt, azután katona, végül császár lett. Uralmának 2. évében Szent Gergely pápa, a ki szóval és példával igen sokat oktatta Isten államát, igen becses írásműveket hagyva hátra az Úrhoz költözött. Harmadik

---

*) V. ö. Uraug. Ekk. (Chronica Frutolfi Mich.) i. h.; Regino MG. SS. I. 550; Paulus, Hist. Lang. III. 5. (KK. I. 132).

utódja, Bonifác, kieszközölte Focastól, hogy beleegyezése folytán a római egyház az összes egyházak fejének ismertetett el. Mert a konstantinápolyi írta magát elsőnek, gondolom, a birodalom székhelyének oda való áthelyeztetése miatt. Utána egy másik Bonifác, Szent Gergely negyedik utódja, kéréseivel ugyanattól a császártól kieszközölte, hogy a Domitianus császártól épített templomot, a melyet Pantheonnak neveztek, Isten egyházának engedte át, a melyet az összes szentek tiszteletére szenteltek fel. Ezekben a napokban Cosdroas perzsa király, Keletet körülszáguldozva, sok tartományt elvett a rómaiaktól és az élő kereszt zászlaját Jeruzsálemből elhurczolva trónján helyezte el, hol magát Istenként imádtatta. Focast pedig, miután sok gonosz tettet és gyilkosságot követett el, Heraclius, Heraclius patriciusnak, Afrika praetorának fia, vejének, Priscus patriciusnak felszólítására uralmának 8. évében megölte.

9.*) — Az Úr megtestesülésének 612. évében Focas megöletése után Heraclius, a kit Sergius patriarcha koronázott meg, nyerte az uralmat, mint 56. császár Augustus után, midőn Franciában Lothar, Hilperic fia uralkodott. Uralmának 2. évében Eudoxiától Heraclius vagy Constantinus nevű fia született. Eudoxia halála után pedig vérfertőző módon nővérének leányát, Martinát vette feleségül s vele Heraclonast nemzette. Isidorus püspök eddig vezette történetét.

Uralmának 8. évében Cosdroas perzsa királytól békét kért, de nem kapott; négy évvel később, azaz uralmának 12. évében seregét Perzsiába indította, a Duna hídján párbajban megölte Cosdroas fiát, elpusztította Perzsiát, levágta Cosdroast is, elvevén a profán kézből a szent kereszt fáját és eltávozásának 7. évében visszatért a székvárosba, a honnan nemsokára Jeruzsálembe vitte az üdvöthozó fát. Ekkor kezdték Isten egyházában a szent kereszt felmagasztaltatását ünnepelni.

Ezekben a napokban a perzsa Anastasius, a ki először mágus volt, aztán pedig, felvévén a hitet, szerzetes lett, Krisztusért Marzabonas bíró ítélete következtében 70 más perzsával dicső vértanúságot szenvedett; tunicájával nemsokára kiűzték egy emberből a gonosz szellemet. Testét Heraclius a foglyokkal elszállította Perzsiából és tisztelettel eltemettette Szent Pál

*) V. ö. Uraug. Ekk. i. h.; Regino MG. SS. I. 550.

monostorában, a mely Aquae Salviaenek neveztetik, a hol most tudvalevőleg jámbor szerzeteseknek az ő nevéről nevezett rendháza van. Mondják, hogy ugyanebben az időben élt az Ismahel törzséből pogány atyától és zsidó anyától származott Mahumet is, a kit a sarracenok máig tisztelnek.

Ezekben a napokban Lothar halála után a nagyon fiatal Dagobert, a kit Szent Arnulf majordomus, a későbbi metisi püspök nevelt, egyedül uralkodott Franciában, kivéve, hogy testvérének, Helibertnek, a Ligeris körül néhány várost és falut átengedett. Ugyanis Clodoveustól kezdve egészen addig az ideig nagyon zavaros volt az uralom, mert a frank birodalom a fiúk és a fiúk fiai között sokféleképpen felosztatott. A frankok határa ugyanis ekkoron már Hispaniától Pannoniáig terjedt, két igen előkelő herczegséggel : Aquitaniával és Baioariaval, még pedig úgy, hogy Aquitania nyugati, Baioaria keleti határa volt. Dagobert tehát, mivel az egész birodalom felett uralkodott, a bajoroknak törvényt adott. Midőn még atyja, Lothar életében a szászokkal harczolt és súlyos sebet kapott, atyjához hírvívőt küldött és segítséget kapván, ismét harczba bocsátkozott, megverte és megfutamította a szászokat, az egész tartományt hatalma alá hajtotta és a hagyomány szerint a törzs összes férfitagjait, a kik a kardnál, a melyet éppen akkor hordott, hosszabbak voltak, megölette. Akkor igazgatta Szent Cunibert a coloniai egyházat. Heraclius pedig Sergius patriarchától tévedésbe ejtve, eutician eretnek lett. Egyszersmind a számok és csillagok vizsgálatára adta magát és előrelátván a csillagokban, hogy körülmetéltek fogják birodalmát pusztítani, ezt a zsidókra értette, a miért is Dagobert frank királyhoz követeket küldött és követelte, hogy birodalmának összes zsidóit kereszteltesse meg, a mit el is ért és maga is ugyanezt tette a saját birodalmában. Nem sok idő múlva egy körülmetélt nép, az agarenusok, pusztítják a birodalmat. Midőn Heraclius odaküldött seregével meg akarta őket fékezni, 50.000 emberét veszítette el. Midőn ebből az okból megnyitotta a caspiumi kapukat és a legkegyetlenebb népet, a melyet iszonyúsága miatt már Nagy Sándor zárt a Kaspitenger mögé, kieresztette és a háborút megujította, azt mondják, hogy éjjel egy angyal ötvenkét ezer embert sujtott le seregéből. Ettől megtört a császár lelke és lelki fájdalma testére visszahatván, vízkóros lett és uralmának 27. évében befejezte életét.

Nézd Isten igen igazságos ítéleteit! Isten azt a császárt, a ki először a kereszt segítségével a nagyhatalmú perzsa király fölött diadalmaskodott, később a sarracenok által igazságosan sújtja le, mert katonaságának elvesztése fölötti fájdalmában mintegy a józan ész híján elfeledkezett a jelvényről, a melynek segítségével azelőtt győzött és azt a szörnyű, kegyetlen népet, a melyet még a pogány ember is bezárt, megfontolatlanul kivezette. Tette ezt Isten azért, hogy neki a megbánásra alkalom és az utódoknak a javulásra példa maradjon. Kell, hogy mindezek a világ megvetésére vezessenek bennünket és Isten szeretetére, a ki a benne remélőket megjutalmazza és az őt megvetőket megbünteti.

10.*) — Az Úr megtestesülésének 639. évében, a mikor Franciában Dagobert uralkodott, Constantinus Heraclius, Heraclius fia, Augustus után az 57. császár, nyerte el az uralmat, de uralmának 4. hónapjában mostohaanyjának, Martinának és Pirrus patriarchának cselszövénye folytán méreggel megöletett s az uralmat Martina vette kezébe fiával, Heraclonassal és két éven át meg is tartotta. De a fiúnak orrát megcsonkították és az anya nyelvét kivágták és a senatus Constansot, Constantinusnak, Heraclius fiának fiát választotta császárrá. Pirrus patriarchát, a bűntett értelmi szerzőjét, számkivetésbe küldték és helyébe Pált választották. Ez az a Pirrus, a ki Cyrus alexandriai püspökkel egy eretnekséget szerzett, a mely tagadta a Krisztusban levő kétféle akaratot.

11.**) — Az Úr megtestesülésének 642. évében Heraclonasnak és anyjának elüzetése után Constans, Constantinus fia uralkodott, az 58. császár Augustus után. Mivel ő ugyanabba az eretnekségbe esett, mint nagyatyja, Heraclius, Márton pápát, mert Pál patriarchát, Pirrust és Cyrust zsinaton kiközösítette, Cersonánál számkivetésbe küldötte, a hol sok csodajellel tündökölve az Úrhoz költözött. Constans, Vitellianus pápa alatt zsinat gyűlvén össze, az eretnekségről lemondott és Szent Péternek csodás nagyságú aranynyal borított, drágakövekkel diszített evangeliumot küldött. Maga pedig nem sok idő mulva Italiát a longobardok hatalmából ki akarta ragdani és a tengeren áthajózva, Tarentumnál kötött ki. Azután Beneventumba ment és csak-

*) V. ö. Uraug. Ekk. i. h.; Regino MG. SS. I. 551. — **) V. ö. Uraug. Ekk. i. h. ad ann. 642; Regino i. h. p. 551.

nem az összes városokat, a melyeket a longobardok laktak, elfoglalta és Luceriát szinte a földig lerombolta. Azután kezesül kapván Rumald nővérét, Grimald király leányát, Neapolis felé vette útját s onnan a Városba ment; a 6. mérföldkőnél találkozott Vitellianus pápával, a ki a papsággal és a néppel eléje ment és így diadalmenetben vonulva be Rómába, Szent Péternek egy aranynyal átszőtt köpenyt ajánlott fel. Azon gondolkozott, hogy székhelyét a Városba tegye át, mert a konstantinápolyiakat, a kik a Márton pápa ellen elkövetett szentségtörésben tanácsot adtak neki, gyülölte, mint az eretnekek pártfogóit. Az ő napjaiban Szent Gertrud hajadon, Pippin leánya, boldog halállal elpihent. Dagobert is meghalt és fia Clodoveus követte. Másik fiára ugyanis, tudniillik Sigibertre, még életében Austrasiát hagyta és őt Cunibert coloniai főpapnak és Pippinnek ajánlotta. Constans a Városból távozva, Siciliába ment, a hol 6 éven át tartózkodott és övéinek cselszövénye folytán uralmának 28. évében a fürdőben életét veszté. Halála után a katonák egy Mitius nevű örményt választottak császárrá. Ennek hallatára Constantinus, Constans fia, Siciliába vonult, Mitiust atyja gyilkosaival együtt megölette és miután Hesperiában az ügyeket elrendezte, visszatért székvárosába.

12.*) — Az Úr megtestesülésének 670. évében Constantinus, Constans fia, két testvérével, Heracliussal és Tyberiussal, mint 59. Augustus után, nyerte el az uralmat, midőn Franciában Dagobert fiai uralkodtak. Az ő napjaiban a császár jelenlétében összegyűl a hatodik zsinat, a melyen Agatho pápa követei és 150 vagy mások szerint 289 püspök jött össze; Georgius, a város patriarchája és az antiochiai Macharius elnököltek, a kik Sergius, Cyrus, Pirrus és más elődeik szerint azt állították, hogy egy akarat és egy cselekedet van Krisztusban. Az apostoli szék követei Georgiust visszatérítik a katholikus hitre, Macharius követőivel átok alá kerül és helyébe Theophanus apátot választják meg Siciliából. Ugyanezen a zsinaton, miután az eretnekséget elitélték, valamennyiök szeme előtt annyi pókháló hullott le, hogy mindnyájan észrevették, hogy ebben a tényben tévelygéseiknek összes szemetétől megtisztultak. Ezekben a napokban

*) V. ö. Uraug. Ekk. (Chron. Frutolfi Mich.) MG. SS. VI. 155; Chron. Reginonis SS. I. 551; Sigeberti Chronica ad ann. 710.

Szent Arnulf, a ki majordomus volt, lemondott a világi életről és a metisi egyházban püspök lett. Utána a majordomusi méltóságot fia, Ansgisus nyerte el. Szent Lampert a traiectumi egyházat kormányozta, a mely Leodium után ruháztatott rá. Constantinus uralmának 17. évében fejezte be életét.

13.*) — Az Úr megtestesülésének 687. évében Justinianus, Constantinus fia uralkodott, a 60. Augustus után. A sarracénokkal békét kötött és Afrikát tőlük megszabadítva római uralom alá vetette. Sergius pápát is, a ki a székvárosban tartott eretnekzsinatnak nem akarta magát alávetni, az odaküldött Zachariás protospatariusszal fogságba hurczoltatta, de a ravennaiak népfelkelése kiragadta kezéből a pápát és Zachariást a Városból kiűzte. Abban az időben nyerte el Szent Kilián társaival együtt a vértanúság koszorúját. Szent Remaclus traiectumi püspök boldog halállal elpihent. Pippin, Ansgisus fia, majordomus lett, a frank birodalmat kormányozta s éveit ennek megfelelőleg a királyok névsorában jegyezték fel; ettőlfogva ugyanis a királyok a birodalom minden ügyétől és méltóságuktól is megfosztatva, csak névleg uralkodtak, a birodalomra pedig a majordomusok viseltek gondot. Justinianust Leontius patricius, a kit három éven át börtönben tartott, uralmának 10. évében előbb az orrától fosztotta meg, aztán pedig számkivetésbe űzte és Leó, a kit Leontiusnak is neveznek, három éven át birtokolta az uralmat. Ezután Tyberius, a kit Absmarusnak is neveznek, levágatta Leontius orrát, őt kolostorba küldte s az elfoglalt uralmat 7 éven át megtartotta. Ezekben a napokban Szent Sergius pápa alatt a 7. zsinat gyűl össze Aquileiában.

14.**) — Az Úr megtestesülésének 697. évében Justinianus, a kit Leó elűzött, Trebellius bolgár király segítségével a fővárost elfoglalta, az uralmat visszanyerte és azt hat éven át megtartotta. Tyberiust és Leontiust elfogatta, bilincsekbe verette, az utczákon végighurczoltatta s miközben az egész nép kiáltozta: *Áspis és baziliszk fölött fogsz járni és le fogod taposni az oroszlánt és sárkányt,*[1]) lábával nyakukra hágott és végül lenyakaztatta őket. Azokat pedig, a kik az ellene elkövetett tettnek részesei

*) V. ö. Uraug. Ekk. SS. VI. 155; Paulus Diac. Hist. Lang. VI. 14 (Középkori Krónikások I. 232). — **) V. ö. Uraug. Ekk. i. h. Chron. Reginonis SS. I. 553. a. — [1]) Zsolt. XC. 13.

voltak, válogatott kínzásokkal gyötörtette s csaknem valahányszor megcsonkított orrából váladékcsöppet törölt le, egyet közülök kivégeztetett. Gallicinus patriarchát kitolt szemekkel Rómába számkivetésbe küldötte és Cyrust, Pontus apátját, tette helyébe, a ki őt száműzetésében a szükségesekkel kiszolgálta; fiát pedig, Tyberiust, uralkodótársává tette. Ugyanő Constantinus pápát magához hívatta, tisztelettel fogadta, bűneit alázatosan bevallotta és aztán a római szentegyház összes kiváltságait megujítva, tisztelettel elbocsátotta. Azután összegyüjtötte katonaságát, hogy elfogja Philippicust, a kit Pontusba távolított el. De ezt a sereg császárrá választja, a ki is a hatodik mérföldkőnél a székvárostól csatát vív, Justinianust megöleti, fiát pedig Philippicus hívei mészárolják le.

15.*) — Az Úr megtestesülésének 713. évében Philippicus, eltávolítván az uralkodók névsorából Leontiust és Tyberiust, a kik Justinianus életében bitorolták az uralmat, Augustus után mint a 63. császár kezdett uralkodni, mikor Franciában névleg az ifjabbik Dagobert uralkodott, de minden hatalmat és tekintélyt Pippin majordomus bírt. Egy elzárkózott és eretnek szerzetes iránti szeretetből, a ki azt hirdette, hogy ő fog uralkodni, az álpüspökök zsinatát hívta össze és a szent és egyetemes 6. zsinatot visszaveté. Cyrust is letéteti, kolostorba taszíttatja és Jánost, tévelygésének társát, a fővárosban patriarchává emeli. Constantinus pápának is küldött hitvallásáról levelet, a mit az elvetett. Azonkívül a római nép elhatározta, hogy rendeleteit vagy pecséteit ne fogadják el s nevét, mint eretnekét, az ünnepi mise alatt ne említsék. Midőn pünkösd szent szombatján fürdőjéből kilépve, déltájban ágyán feküdt, Rufinus és Theodorus patricius, a kik az aranykapun léptek be, foglyul ejtik és egy évre s hat hónapra rá, hogy uralkodni kezdett, megvakítják.

16.**) — Az Úr megtestesülésének 714. évében Artemius, a ki más néven Anastasiusnak neveztetett pünkösd szent napján császárrá választatik, mint 64. Augustus után. Némelyek szerint három évig uralkodott, mások pedig azt írják, hogy ő egy évig és három hónapig, Philippicus pedig két évig és 9 hónapig ural-

*) V. ö. Uraug. Ekk. i. h.; Chron. Reginonis SS. I. 553 a. —
**) V. ö. Uraug. Ekkehard (Chron. Frut. Mich.). MG. SS. VI. 156—157; Paulus Diac., Hist. Lang. VI. 40 (KK. I. 246); Regino SS. I. 553—554. a.

kodott. Ezt a vitás pontot ám lássák az írók. Anastasius pedig, miután az uralmat elnyerte, Rómába levelet küldött és a katholikus hit védőjének s a hatodik zsinat védelmezőjének hirdette magát. Az ő napjaiban húnyt el Dagobert frank király; meghalt Pippin majordomus is és fia, Károly, 27 éven át kormányozta a frank birodalmat, ezalatt voltak ugyan királyok, de minden tisztelet vagy haszon nélkül. Ő, a ki Nagy Károly nagyatyja volt, a birodalomba betörni szándékozó Regenfridet sok és nehéz harczban legyőzte és végre pusztán lakásra átadván neki az andegavii területet, a birodalomba bezárta. Ugyanő a bajorok legyőzetése után azoknak herczegével, Lantfriddal együtt Alemaniát is leigázta, a melyet Sueviának mondanak. Gaschoniát Eudo aquitán herczeggel együtt leverte. Saxoniában és Fresiában is vitéz harczokat vívott. Levágott 385 ezer sarracent, a kik feleségeikkel és gyermekeikkel együtt Aquitania földjére törtek; ebben a csatában a frankok közül csak ezerötszáz esett el, a mint azt Eudo, Aquitania herczege, II. Szent Gergely pápához írt levelében tanúsítja. Uralmának 20. évében ismét betört Gaschoniába, Eudot megölte s a következő évben fiai ellen ujította meg a háborút. A Galliába ismét betörő sarracenokat Narbona mellett elpusztította. Midőn Arelatumot elfoglalják és a provinciát ismét pusztítják, Liudprand longobard királytól, a ki fiát, Pippint, levágott hajjal fiává fogadta, kér és kap segítséget és a sarracenok kénytelenek országából menekülni. Mialatt tehát a frankok birodalma a fölötte harczias Károly fejedelem alatt mindenképpen gyarapodik, addig a rómaiak birodalma, a mely a fővárosba vitetett át, nemcsak az ellenség által elvett tartományokkal csökken, hanem belső bajoktól is pusztul. Károly uralma kezdetének táján ugyanis összeesküvés keletkezik s a katonák Anastasius ellen Theodosiust akarata ellenére császárrá választják. Anastasius, mikor ezt megtudta, Nicaeába futott; Theodosius csatában legyőzte, klerikussá tette és áldozópappá szenteltette.

17.*) — Az Úr megtestesülésének 717. évében Theodosius nyerte el a hatalmat, mint a 65. császár Augustus után, de csak egy évig uralkodott. Leó ugyanis a keletiek vezére, polgárháborút szít és fiát, Theodosiust, Nicomediában foglyul ejti. Ez megtöri

*) V. ö. Uraug. Ekk. (Chron. Frut.) MG. SS. VI. 157.

Theodosius lelkét, Germanus patriarcha és a senatus tanácsára önként leteszi a bíbort és pappá lesz. E napokban a Tyberis kiáradt és Róma sok épületét ledöntötte és áradása 7 napon át tartott s csak a nyolczadik napon szűnt meg, miután a polgárok könyörgéseket tartottak.

18.*) — Az Úr megtestesülésének 718. évében a syr nemzetiségű Leó uralkodott, a 66. császár Augustus után, a mikor még Franciában az idősebbik Károly kormányzott. Ő az Úr és a szentek képmásait felgyujttatta és sokat lenyakaztatott, a kik kegyetlenségének ellenszegültek. A többek között halált szenvedett Krisztus szűze, Theodosia is, a kinek tisztelete máig megmaradt a fővárosban. Az apáczák egyházában ugyanis ép testtel eltemetve őriztetik és mindenkinek, a ki odamegy, mint égi orvosnő nyer bemutatást, úgy, hogy a szüzek kezeik között viszik oda s jó jel számba megy, ha valaki így összefogva, nehéznek érezteti magát. Ezt nemrégiben mi is tapasztaltuk [1]) sok mással együtt, midőn a jeruzsálemi hadjárat folyt Konrád római és Lajos franczia király alatt. Leó Germanus patriarchát is elűzte állásából és Anastasiust tette helyére. Midőn ezért Gergely pápa levélben több ízben megintette a császárt és javíthatatlannak találta, rávette Italiát a birodalomtól való elszakadásra. Ugyanabban az időben ugyanaz a pápa Bonifáciust küldte Germániába és ő meg Szent Pirminius, a ki sok kolostort alapított, akkor igen híresek voltak. Szent Ágoston ereklyéit Liudprand Sardiniából Tycinumba szállítja. A tiszteletreméltó Beda is, az angolok papja, sok írásművet hagyván hátra, békében elnyugodott. Ezekben a napokban a saracenok a fővárost három éven át ostromzárral vették körül és végül — midőn a polgárok már Istenhez esengtek — éhségtől, hidegtől és dögvésztől meglepetve eltávoztak. A városban is a hagyomány szerint 300 ezren pusztultak el a dögvészben. A kegyetlen Leó császár pedig uralmának 24. évében meghal.

19.**) — Az Úr megtestesülésének 742. évében Constantinus, Leó fia követte atyját az uralomban, mint 67. Augustus után. Atyját minden gonoszságban felülmúlta és gaztettekkel, véres áldozásokkal és az ördögök felhívásával, azonkívül, hogy a

---

*) V. ö. Uraug. Ekk. i. h.; Chron. Herim. Contr. ad ann. 727; Regino i. h. 554. — [1]) 1147. — **) V. ö. Uraug. Ekk. i. h. 157—158.

pompázásnak és erkölcstelenségnek is szolgált, Isten egyházát a régi zsarnokok módjára üldözte s oly kegyetlen és kegyeletlen volt, hogy Isten igaz ítélete folytán úgy az ő, mint atyjának bűnei miatt az a híres birodalom csökkenni látszott. Uralmának első évében Károly, Pippin fia, meghalt és három fiút hagyott hátra, Karlomannt, Pippint és Griphot. Ezek közül Gripho, a ki fiatalabb volt, feleségének, Suanihildának, Odilo bajor herczeg rokonának tanácsára Laudunumot elfoglalja és testvéreinek háborút izen. Ezek összegyüjtik katonaságukat, Laudunumot ostrommal körülveszik és elfogott testvérüket egy Alverna melletti várban őrizet alá vetik.

20.*) — Az Úr megtestesülésének 743. évében Pippin és Karlomann, miután hadaikat Aquitaniában Hunald, a tartomány herczege ellen vezették és elfoglalták a Lucas nevű várat a régi Pictavis nevezetű helyen, a birodalmat felosztják, úgy, hogy Karlomannak Austria, Alemania, Turingia, Pippinnek pedig Burgundia, Neustria, Provincia jut. Miután még sok csatát vívtak, az Úr megtestesülésének 746. évében, midőn már a fuldai monostor alapítása kezdődött, Karlomann kinyilvánítja bátyjának, hogy a világi életről le akar mondani. Ezt a következő évben végrehajtotta és Zacharias római pápához ment, a ki pappá szentelte. Először Szent Szilveszter monostorában, a mely a Sorapte-hegyen fekszik, vette fel a szerzetesi öltönyt. De mert a sok Franciából jövő látogató miatt az óhajtott nyugalmat nem élvezhette, Szent Benedeknek a Mons-Cassinuson fekvő kolostorába ment s ott életének hátralevő idejét szerencsésen élte át. Gripho pedig testvére ellen fellázad és elfoglalja Baioariát, kiűzvén onnan Tassilo herczeget. Pippin azonban Tassilot herczegségébe visszahelyezte és testvérének 12 grófságot engedett át; de ez ennyivel nem lévén megelégedve, Waifariushoz, Aquitania herczegéhez menekült.

21.**) — Az Úr megtestesülésének 751. évében, midőn — mint már gyakran mondtam — a frank királyok csak névleg uralkodtak és a majordomusok intézték a birodalom összes ügyeit, Pippin, a ki ezt a méltóságot örökölte, Burchardot, Herbipolis püspökét és házi káplánját, Folradust kérdezősködés végett Zachariáshoz

*) V ö. Uraug. Ekk. i. h. 158—159; Annales Hildesheimenses (ed. Waitz) 11. — **) V. ö. Uraug. Ekk. i. h. 159.

küldte. A pápa pedig visszaizente, hogy helyesebb, ha azt nevezik királynak, a ki mindent gondoz, mint azt, a ki pusztán csak a királyi czímet viseli. Abban az időben Hilderik uralkodott a régi frank királyok véréből, a melyet Meroveusról, Clodius fiáról, Merovingnak neveztek, de, mint fent mondtam, csak az üres királyi czímet bírta.

22.*) — Tehát az Úr megtestesülésének 752. évében, miután Rómából a követek visszatértek, Zacharias pápa befolyása alatt Pippint Szent Bonifác moguntiai érsek és a birodalom más főemberei Suessona városában királylyá választják. A következő évben meghalt Zacharias és István pápa követte. Midőn ez sokat szenvedett Aistulf longobard királytól, Pippinnel, a ki a szász hadjáratból tért vissza, a hol éppen hírt vett Gripho testvérének haláláról, Carisius nevű falunál találkozott s kérte, hogy a római szentegyháznak siessen segítségére.

23.**) — Az Úr megtestesülésének 754. évében István pápa Pippint először a frank birodalom többi előkelőivel együtt felmenti a Hilderiknek tett hűségeskü alól, azután királylyá keni. Hilderiknek lenyírják fejét s kolostorba taszítják. Itt a merovingok uralma bevégződik és kezdődik a karolingoké, a mitől a konstantinápolyinak is csökkennie kell. Innen származtatják a római pápák a birodalmak megváltoztatásának jogát. Pippin tehát ezelőtt csak tényleg, ezentúl névleg és tényleg is kormányozta a frank birodalmat. Az ő napjaiban Krisztus országának igen híres fejedelmei virágoztak : Bonifác, a mondott moguntiai érsek, Ruobert iuvaviai főpap, Corbinian, a freisingi egyház papja és mások sokan.

24.†) — Mivel pedig Szent Corbiniant említettük, a kinek méltatlan létünkre székét bitoroljuk, ekkora férfiúnak tetteit teljesen hallgatással elmellőzni igaztalannak tartjuk. Atyja Waldegisus, anyja Corbiniána volt, abban a korban híres emberek ; már gyermekségében előre ízlelte az isteni kegyet, a melyet később teljes mértékben elnyert. A világ csábításaitól ugyanis le nem kötve, szüleinek egész vagyonából csak az élelmet és a ruházatot vette igénybe és egy kis zárkában lakott, a melyet maga készített magának. Szüret idejében pedig, midőn valaki

*) V. ö. Uraug. Ekk. u. o. ; Regino i. h. 556. — **) V. ö. Uraug. Ekk. u. o., Regino u. o. — †) V. ö. Vita S. Corbiniani cc. 1—6.

borának zsengéjét neki felajánlotta, az erjedő must ereje az edény dugóját kivetette. De Isten férfia megszabott hallgatását nem akarta megsérteni, elhalasztotta ezt szolgáinak jelenteni és mégis imáival visszatartotta a bort, hogy haszontalanul ki ne folyjék. Midőn tehát hite és erénye méltóvá tették, hogy magasabbra haladjon, Szent Gergely, Róma városának püspöke, főpappá szentelte és a pogányokhoz küldte. Tehát a tridenti völgyön át visszatért, bement Baioariába, a hol Tassilo herczeg és fia, Theodo, szívesen fogadták, ott a freisingi hegyet kapta, a hol a ma is látható egyházat alapította Szent Benedek tiszteletére és a szerzetesek szent társaságát egyesítette. Az a hegy pedig igen szép és kellemes helyen van, kristálytiszta vizeknek és különösen a sebes Ysara folyónak folyása teszi feltünővé s annak a vidéknek egész tájképére és dél felől a széles sík mezőre, mint valami őrhelyről, széltében-hosszában kilátást nyujt. A hagyomány szerint azokban a napokban még erdők vették körül és vadászok leshelye volt. Az erdőknek még most is megvannak nyomai a síkságon a nádasok között, tudniillik régi fatörzsek, továbbá a szarvasoknak és őzeknek máig bőséges sokasága. Északi részén pedig még most is látható egy megmaradt, nem középszerű erdő, a melyet közönségesen forestus-nak neveznek, a melynek fája építésre és tüzelésre nagyon jó a városnak. Továbbá a hegygyel szomszédos štdarabot délről az Ysara, északról az Ambra folyó zárja be és az egy igen termékeny kidomborodás alakjában négy teuton mérföldre nyúlik ki. Ennek végén, hol is az előbb mondott folyók összefolynak, épült egy Moseburga nevezetű nagyon szép és kellemes hely, a mely Szent Castulus egyházában gyüjti össze a papokat. Tehát Szent Corbinián a freisingi egyházat igen sok kitüntetéssel és birtokkal gazdagította és szentséges életének példaképeivel oktatta. Mondják róla, hogy egyszer, midőn egyháza érdekében Rómába ment, egy medve megölte nyerges állatát, de Isten férfia nyerget vetett rá és parancsolta, hogy azt hurczolja és Isten szava minden kardnál áthatóbb lévén, a féktelen vadállatot Isten az ő embere parancsainak engedelmeskedni kényszerítette. Ugyanazon az úton, midőn társai egy elhagyatott helyen éheztek, egy sas hirtelen egy halat hozott, a melyből mindnyájan csodálkozás és bámulat között jóllaktak és jókedvüek lettek. Egy más időben Pippin királyhoz ment és egy akasztófára ítélt rablót, midőn könyör-

gésekkel a bírótól megszabadítani nem tudta, a kereszt jelével megerősítette s a királyhoz érve, azt a már felkötött bűnöst, akár halva, akár élve, magának ajándékozni kérte és el is nyerte; akkor gyorsan visszasietett s a már két nap óta akasztófán lógót elevenen találta, sértetlenül levétette és megjavultan elmenni engedte. Ezekkel és más erényekkel és erényeinek csodáival, a melyeket hosszú volna felsorolni, Istennek ama férfia a mondott egyházat, mint annak első papja sugározta be.

25.*) — Az Úr megtestesülésének 755. évében Pippin király István pápa kérésére Aistulf longobard király ellen indítja seregét és elrendezi az Italiába való vonulást. Midőn a longobardok a hegyek szűk szorosain ellenállottak neki, sokat levágott és nagy fáradsággal áthatolván a szorosokon, a síkságon letelepedett. Erre Aistulf Papiába zárkózott, a melyet Pippin addig ostromolt, míg Aistulf 40 kezest nem adott és esküt nem tett, hogy a római egyházat azontúl nem háborgatja. Akkor Pippin az ostromot megszüntette s miután István pápát frank katonasággal megtisztelő módon székhelyére visszaküldötte, maga saját országába sietett vissza. Ebben az évben Szent Bonifác érsek, a ki — mint mondják — Baioaria püspökségeinek határait úgy rendezte el, mint a hogyan ma vannak és a fuldai kolostort alapította s Isten egyházának sok nagyreményű művét vitte véghez úgy Galliában, mint Germaniában, az élet szavát hirdetve, a friseknél elnyerte a vértanúhalál koszorúját. A következő évben, mert Aistulf igéreteit nem tartotta meg, Pippin ismét megostromolta Papiában és igéreteinek beváltására kényszerítette. Azonfelül Ravennát Italia számos más városával Szent Péternek jelölte ki tulajdonul s maga visszatért Galliába.

A következő évben, midőn már — mint gyakran mondtam — a frankok birodalma növekedett és a római hanyatlott, Constantinus császár követei Pippinnek ajándékokat hoznak és felkeresik őt Compendiumnál. Tassilo bajor herczeg is népének előkelőivel odament s a királynak és fiainak eskü alatt hűséget igért. A következő évben a király súlyos és veszélyes háborúban

*) V. ö. Uraug. Ekk. (Chron. Frut. Mich.) MG. SS. VI. 160; Chron. Reginonis SS. I. 557. a—b.; Annales Hild. i. h. 11—12; Chron. Sigeberti ad ann. 743; Chron. Herim. Contr. ad ann. 744.

a szászokat győzte le és adófizetőivé tette. Nem sok idő mulva Waifarral, Aquitania herczegével, mert a hatalma alá tartozó egyházakat fenyegette, a háborut megújítja és kezeseket kapván tőle, visszatér. Ezekben a napokban Szent Othmar, a ki a Rajna szigetére, Steinra volt száműzve, az Úrhoz költözött. Pippin az újra lázongó Waifart nagy és súlyos háborúkban elnyomta. Tassilo bajor herczeg is, nem törődve esküjével, anyai nagybátyja, Pippin ellen fellázadni probálkozik. Súlyosak és veszélyesek voltak ezek az idők Aquitania és Baioaria két igen vitéz herczegének a király elleni lázadása miatt. Abban az időben a turkok a caspiumi kapúkból kilépve, a mindkét részről sokszor megfutamított avarokkal összeütköztek. Pippin pedig sok különböző háború bevégzése után végül Waifart megölte és nemsokára rá Turonisban megbetegedvén és onnan Parisba vitetvén, királylyá kenetésének 14. évében, atyja halála után pedig, mióta tényleg uralkodni kezdett, a 26. évben meghalt, és két fiút hagyott hátra, Károlyt és Karlomannt.

26.*) — Az Úr megtestesülésének 769. évében, midőn még Constantinus uralkodott, Károly megosztván testvérével a birodalmat, uralkodni kezdett. Először is Hunaldot, a ki Waifar megöletése után a háborút Aquitaniában megujította, Lupus gaschon herczeghez kergette. Ezután úgy őt, mint Lupust megadásra kényszerítette és a következő évben Warmaciában birodalmi gyűlést tartott, hol imádság okából az apostolok küszöbeit meglátogatni határozta el. Uralmának harmadik évében, midőn testvére, Karlomann meghalt s felesége fiaival Desiderius longobard királyhoz menekült, Károly már mint egyedüli uralkodó Saxoniába vonult seregével, mindent tűzzel-vassal elpusztított s kezesekkel tért vissza. Azután Adrián pápa kérésére Italiába vonult és Desiderius longobard királyt Tycinumban ostrom alá fogta s ott elhagyván seregét, Rómába ment imádkozni. Innen visszatérve, a kimerült várost megadásra kényszerítette s a királyt fogolyként hurczolta el. Ezalatt a szászokat a király távolléte felbátorítja, esküjöket megszegik s a földjükkel szomszédos területeket pusztítják. A király Italia meghódítása után visszatért Franciába, hármas sereggel Saxoniába vonult,

*) V. ö. Uraug. Ekk. SS. VI. 161 ; Chron. Reginonis SS. I. 557; Annales Hildesh. i. h. 12—13.

gyujtogatással pusztította a földet, töméntelen zsákmányt rabolt s nemsokára visszatérvén, ismét kezeseket vett tőlük. Ezekben a napokban az üldöző Constantinus uralmának 35. évében meghalt s követte fia, Leó.

27.*) — Az Úr megtestesülésének 776. évében Leó nyerte el a hatalmat, a 66. császár Augustus után. Először szelídebbnek látszott, miért is az előkelők fiát császárnak kérik. Ugyanebben az időben a szászokat, a kik szokásuk szerint nem egyszer, hanem gyakran szegték meg a szerződést, Károly különböző háborúkban elnyomta és sokat rávett közülök a keresztény hit felvételére. Leó császár pedig uralmának 5. évében meghalt.

28.**) — Az Úr megtestesülésének 781. évében Constantinus, Leó fia, a 67. császár Augustus után, követte atyját az uralomban. Vele jegyben járt Károly leánya, de anyja máshoz adta. Uralmának első évében Károly király Rómába megy, a hol Adrián pápa megtisztelően fogadja s ott husvét ünnepén Pippin nevű fiát Itália királyává, a másikat, tudniillik Lajost, ugyancsak a pápa, Aquitania királyává keni, őt magát pedig az egész nép felkiáltására a rómaiak patriciusának nevezi. Ugyancsak Adrián pápa követeket küldött Tassilohoz, hogy figyelmeztessék őt a király iránti hűségre.

29.†) — Ugyanabban az időben, midőn a király az Úr husvétját Inglinheimben ünnepelte, Tassilo népének előkelőivel odament; midőn ott a bajorok vádolják, hogy a birodalomnak tartozó hűséget nem őrzötte meg, sőt bevezette az avarokat a birodalom pusztítására; a mennyiben ezen és más bűnök rábizonyultak, felségsértésben halálos büntetéssel marasztaltatott el. Mégis a király könyörületességében megengedte, hogy a laureacumi monostorban, a melyet ő maga alapított, szerzetesi ruhát vegyen fel s bűneiért vezekeljen. Constantinus pedig, mint mondják, anyjának, Hyrenének tanácsára megvakíttatván, nem sokkal később uralmának 14. évében meghalt, s utána 5 éven át anyja uralkodott, a ki rászolgált arra, hogy napjaiban a földkerekség feletti uralom, a mely méltatlanul asszonyi kezekbe jutott, a frankokra szálljon át.

---

*) V. ö. Uraug. Ekk. u. o.; Regino i. h. 558 b. — **) V. ö. Uraug. Ekk. SS. VI. 162; Regino u. o. — †) Uraug. Ekk. u. o.; Regino u. o.

30.*) — Az Úr megtestesülésének 799. évében Leó pápát, a ki Adriánt követte, a nagyobb könyörgésen a rómaiak igen gazul bántalmazták, úgy, hogy szemei kitoltaknak látszottak. Károly királyhoz ment és a történteket elpanaszolta. A győzedelmes Károly pedig, a ki a bajorokat, aquitánokat, szászokat, dánokat, normannokat, britannokat, pannonokat már leigázta és sok más tartománynyal fölötte kiszélesítette a frank birodalmat, a ki méltó volt, hogy magasabbra jusson, a pápát megbosszulandó a Városba indult. A Városba való belépése előtti napon Leó a tizenkettedik mértföldkőig eléje ment és tisztelettel fogadta. Reggel, midőn a Városba bevonult, a pápa s az összes nép fogadták és Szent Péter egyházába vezették. Hét nap mulva a király gyűlést tartott s azon előadta jövetelének okát. Leó is, a ki ellen vetélytársai súlyos vádat emeltek, a nélkül, hogy valaki kényszerítette volna, igazának tudatában a vád alól nyilvánosan a szent evangélium felett tisztázta magát.

31.**) — Az Úr megtestesülésének 801., a Város alapításának pedig 1552. évében a pápa Károlyt, uralmának 33. évében, levéve róla a patriciusi czímet, megkoronázza s az egész nép háromszoros felkiáltással: *Károly császárnak, az Istentől megkoronázottnak, a rómaiak nagy és békés uralkodójának, élet és győzelem!* — császárnak és felségnek kiáltja ki. Ő volt a 69. császár Augustus után. Ettől fogva a római császárság, a mely Constantinustól egészen eddig a székvárosban, tudniillik Konstantinápolyban volt, a frankokra szállott át. A császár pedig összehívta a polgárokat és vizsgálatot tartott azok fölött, a kik a pápa elleni szentségtörésben vádlottak voltak, s halálos büntetéssel sujtotta őket, de a mondott pápa közbenjárására bűnbánat czéljából csak számkivetésbe űzte őket. Továbbá Hyrene konstantinápolyi császárnő követeket küldött Károlyhoz és kérte, hogy a békét a görögök és frankok között erősítsék meg. Ezekkel a császár követeket küldött és Hyrenet feleségül kérte. Midőn a császárnő beleegyezett, Aëtius patricius, hogy az uralkodó nőt igéretében megakadályozza, mialatt még Károly követei a fővárosban voltak, testvérét, Nicephorust, császárrá tette, s a császárnőt kolostorba taszította. Nicephorus tehát,

*) Uraug. Ekk. i. h. 162. stb.; Regino i. h. 561 a. — **) V. ö. Uraug. Ekk. u. o.; Regino i. h. 562 b.—563 a.

miután trónra lépett, a császári követekkel együtt elküldte saját megbizottait s a szerződést levelekkel és követekkel kölcsönösen megerősítették. A perzsák királya is ajándékokkal tisztelte meg a császárt.

32.*) — Az Úr megtestesülésének 812. évében Nicephorus császárt a bolgárok nyilt csatában megölik. Helyébe vejét, Mihályt választják. Ez Károlynak elődjéhez küldött követeit tisztelettel elbocsátotta s a magáéit velük együtt a császárhoz irányítva a szerződést s a békét vele megújította. Midőn a bolgárok ellen ő is sereget vezetett s mit sem ért el, viszszatért, letette az uralmat, szerzetessé lett és követte őt Leó, Bardus patricius fia. Károly pedig, miután a római császárságot a frankokra szállította át, miután vitézül és szerencsésen sok háborút viselt s a birodalmat sokszorosan kiterjesztette, uralmának 46., Italia meghódításanak 43., császárságának 14. évében aquisgranumi palotájában, a hol csodásművű egyházat építtetett a szeplőtlen Szűz Mária tiszteletére és a hol birodalmi székhelyét berendezte, 72 éves korában meghalt s ugyanabban az egyházban temették el. Egyébként a ki tudni akarja tetteit és viselt háborúit s tudni akar a hídról is, a melyet a Rajnán át Moguntiában veretett s a palotákról, a melyeket Noviomagumban, Inglinheimben s birodalmának más helyein királyi pompával építtetett, olvassa el történetét és viselt dolgait, a miket sokan megírtak. A mint egy valaki mondja róla, széles és erős testű, magas termetű, kerek koponyájú, nagy és élénk szemű, a közepesnél kissé nagyobb orrú, szép őszhajú, kedves és víg arczú, ékesszóló és bőbeszédű, ételben és italban mértékletes, de az italban különösen mértékletes ember volt. Vitézsége folytán a frankok uralma nagyot növekedett, s valamennyi uralom között a legnagyobb, tudniillik a római, Keletről Nyugatra szállott át. Birodalmának határa a bolgároktól vagy Illyricumtól egészen a hispánokig, a dánoktól egészen Calabriáig terjedt, kivéve a szomszédos területeket, mint Boemiát, Poloniát, Dalmatiát, Histriát, Venetiát, Britanniát és más tartományokat, a melyek Pannonia kivételével nem régiben a rómaiak és frankok két birodalmához tartoztak.

---

*) V. ö. Uraug. Ekk. (Chron. Frut.). SS. VI. 162—163. stb.; Regino SS. I. 564—566.

33.*) — Az Úr megtestesülésének 815. évében Lajos, Károly fia, a kit még életében utódjának nevezett ki s fenségnek címezett, atyja halálát megtudván, Aquitaniából az aquisi palotába ment, közmegegyezéssel királynak választatott és Augustus után mint a 70-ik uralkodott. Uralmának első évében megtudta némelyek feladásából, hogy a birodalomnak Leó pápa ellen összeesküvő előkelőit a pápa parancsára megölték. Ennek megvizsgálására unokáját, Bernhardot, Italia királyát, magához hivatta és Rómába küldte. Ez a Városban beteg lett s a dolog lefolyását Herold gróf izente meg a császárnak. Leó is követeket küldött a császárhoz s tisztázta magát azok alól, a miket ráfogtak. Nem sok idő mulva Leó meghalt s Istvánt választották helyébe. Felszentelése után tüstént követeket küldött a császárhoz, hogy indulatát enyhítsék meg és jelentsék előre jövetelét s nyomukban maga is Galliába utazott. A császár Remisig eléje ment s tisztelettel fogadta. A pápa pedig szokás szerint a mise végén diadémmal megkoronázta s római császárnak jelentette ki Lajost. Ezt az évet, a melyben a római pápa megkoronázta, némelyek uralma második, mások hetedik évének mondják. A császár ezután általános gyűlést tartván Aquisban, elsőszülött fiát, Lothárt, uralkodótársul választotta, másik két fiát meg, Károlyt és Lajost, királyoknak címezte s az egyiket Aquitania, a másikat Baioaria élére állította. Nemsokára megtudta, hogy Bernhard, Italia királya, országának városaival összeesküdött ellene. Midőn seregét ellene megindította, Bernhard lelkileg összetörve Cabillonál átadta magát a császárnak. Azután a császár az aquisgranumi palotába ment s ott ünnepelve a szent husvétot, vizsgálatot tartott azok fölött, a kik az összeesküvés vádlottai voltak s kuriájának itélete alapján halálra itélte valamennyit, de a királylyal együtt csak szemük világától fosztotta meg őket. Vannak, a kik azt mondják, hogy a császár Bernhardot megcsalta s először szemeitől, azután pedig életétől is megfosztotta.

34.**) — Az Úr megtestesülésének 822. évében a császár fiát, Lothárt Italiába küldte, maga pedig Franconefurt városában itélőszéket tartott, a mikor is egyéb barbár követek között két

*) V. ö. Uraug. Ekk. i. h.. — **) V. ö. Uraug. Ekk. u. o.; Chron. Reginonis SS. I. 568.

testvér jött hozzá, a kik a wilzek uralmáért versengtek ; ezeket a császár fennhatósága alá vetette, hűségesküre kötelezte és a pert eldöntvén, hazájukba visszaküldötte. Lothárt pedig, a ki Italiában az ügyeket elrendezte, midőn atyjához vissza akart térni, Paschalis pápa a Városba hívta, a hol tisztelettel fogadta és husvét szent napján megkoronázta s császár és felség névvel ruházta fel. Ugyanezekben a napokban, midőn a császár Aquisgranumban gyűlést tartott, bolgár követek érkeztek hozzá a határok megállapítása miatt. Végre Lajos császár, a kit feleségének gonosz cselekedetei miatt uralmából, mint mondják, elűztek és később visszahelyeztek, uralmának 26. évében befejezte életét.

35.*) — Az Úr megtestesülésének 841. évében, midőn Lothár Italiából visszatérve uralkodni törekszik, atyuk halála után testvérei, Károly és Lajos, haragjukban, hogy atyai uralmukat el kell veszíteniök, testvérüknek háborút izennek. Mivel pedig a mindennek alkotó Istene nem akarta, hogy a frankok birodalma, a melyre számos fent említett változás után a római császárság is rászállott, éppen a halandók nyomorúságainak bemutatására és a világ állhatatlansága szerint abban az állapotban maradjon meg, a melyre jutott, engedte, hogy nyomorultul feloszolják s ez által pusztuljon és csökkenjen. A testvérek aztán összevonván mindenünnen a birodalom haderőit, Fontoniacumnál összecsapnak és igen hevesen harczolnak, úgy, hogy a hagyomány szerint ebben a háborúban a birodalom mindkét részének haderői annyira megfogytak, hogy ezentúl az oly vitéz frankok nemcsak határaikat nem szélesíthették tovább, hanem a már meglevőt is alig tudták megőrizni. A siralmas testvérharczban a véres győzelem végre Károlyé és Lajosé lett s ezért összejönnek és felosztják a birodalmat. Ebben a felosztásban Károly a nyugati részeket kapta, azaz a Britanniai-tengertől a Mosáig, Lajos a keletieket, azaz az egész Germaniát a Rajnáig. Lothárnak pedig a római császársággal a középső rész jutott, azaz Gallia Belgica, a mely nevéről máig Lotharingiának neveztetik. Ezentúl a felosztott birodalomban két főrész, keleti és nyugati, különböztethető meg, a melyek közül az egyik Lajos és Lothár részét és a frank birodalom székhelyét,

*) V. ö. Uraug. Ekk. u. o. ; Regino u. o.

az aquisi palotát s Róma város uralmát foglalja magában, a másik pedig a nyugati, a melyet a rómaival szemben máig franknak neveznek, a Károly részét foglalja magában.

36. — Akaratlanul is kénytelenek vagyunk szemlélni Isten ítéleteit és a világ forgandóságát. Ime ugyanis, mint már mondtam, a keletről nyugatra forduló égbolt módjára látjuk, miként fordulnak az idővel a világi dolgok s a dolgok feletti hatalmak is. S hogy azt ne higyjük, hogy a halandó dolgok a világ valamely részében megállapodást találnak, látjuk, hogy itt is változást szenvednek s lázbeteg módjára, mint Jóbnál olvashatod: *Az éjszakát nappallá fordítják s mikor a nap feltámad, jó állapotot várok!* [1]) — bárhova fordulnak, semmi állandósággal nem bírnak s csak fájdalmakat és fáradalmakat találtak. Nem látod, hogy — mint mondám — lázbeteg módjára a földi méltóság fordul és visszafordul?! A lázbetegek ugyanis nyugalmat fekvésük megváltoztatásában keresnek s ezért, midőn szenvednek, sűrűn hánykolódnak ide-oda. Igy, nemde, az időleges hatalom Babylonról a médekre szállt, onnan a perzsákra, azután a görögökre, végül a rómaiakra s római név alatt a frankokra. Midőn már úgy látszott, hogy ott állandó helyen marad, mint a fentebbiekből kitűnik, annyi bajba kezdett keveredni, hogy méltán mondhatta Jóbbal: *Midőn a nappalhoz értem, az éjjeli gyötrelmektől kifáradva az éjt várom, s midőn már ott tartok, még nagyobb fájdalmakat szenvedve ismét óhajtom a nappal eljövetelét.*[2]) A fegyverforgatásban annyira tapasztalt frankok tehát, miután birodalmuk határait messze kiterjesztették s a világ fejét, Rómát, hatalmuk alá hajtották, midőn már az összes nemzetek előtt félelmetesek lettek s legyőzhetetleneknek látszottak, nemcsak polgárháborúk, hanem belső testvérharczok miatt megoszolva, előre sejtették, hogy az uralom, a mely a Keletről Nyugatra menekülve mintegy állandó nyugalmat látszott lelni, el fog pusztulni az evangélium szerint. Ebből kitűnik, hogy semmi bizalmat sem kell helyezni a mulandó dolgokba s hogy az ingadozóra nem lehet támaszkodni. Ezért ide illően mondta a próféta: *Átkozott, ki bizik az emberben és erősségét helyhezteti a testben!* [3]) Ugyanis hogyan fog az fenntartani téged, a ki maga sem tud megállani? Vagy hogyan fog az

---

1) XVII. 12. — 2) VII. 3. — 3) Jer. XVII. 5.

téged megerősíteni, a ki magában is gyenge? Midőn tehát a világ s az utána vágyakozás elpusztulnak, ki kételkedik abban, hogy innen az élő Istenhez, a ki mozdulatlan s változatlan marad, s az ő boldog és örök államába kell vándorolnunk?! Tehát, miután a világ minden birodalma elenyészett, midőn a frankoké is, a kik utoljára érdemelték meg Rómát, feldarabolása óta csökkenni látszik, mi, a kik a dolgok változandóságának bemutatására írjuk történetünket, a birodalom e változásának mint az égi birodalom változatlanságára mutató, elegendő érvnek bemutatásával fejezzük be ezt az ötödik könyvet.

HATODIK KÖNYV.

Előszó. 1. Lothár és Mihály császársága, Károly uralkodása. A császár szerzetessé lesz, birodalmát pedig felosztja három fia között. 2. Lajos és Basilius uralkodása. Lothár házassága és viszálykodása Károlylyal az uralom fölött. Lajos győzelme és Károly küzdelme a brittonokkal. Noemeticius és Herispeius britton királyok. 3. Lothár ügye; neje eltaszítása miatt Miklós pápa kiátkozta s a hozzászító püspököket megbüntette. Lajos támadása a nyugati birodalom ellen és a normannok betörése. 4. Lothár, a mikor testvérének a segítségére Itáliába akart sietni, halálát leli s elhunyta után rokonai felosztják birodalmát. Adalgisus ármánya, a császár csalódása és győzelmei, a melyeket Campaniában és Lucaniában aratott. A sáskajárás. 5. Károly a normannokat ostromzár alá veszi, de rászedetve, szabadon ereszti azokat, a kik aztán súlyos csapásokat mértek rá. 6. Lajos császár halála és nagybátyjának, Károlynak uralma. Elhunyt Lajos keleti király is és Károlyt, a mikor testvére birodalmába betörni készül, ennek fiai legyőzik s maguk között felosztják az atyai birodalmat. Károly Itáliába vonulása és halála. Hebegő Lajos és fiai s ezeknek küzdelme Bosoval. 7. Karlomann halála és fia, Arnulf, a kinek Lajos, Karlomann testvére, miután a birodalmat hatalma alá hajtotta, átadta a carentaniai herczegséget. 8. III. Károly uralkodása, a normannok beütése, Lajos halála, Károly császár visszatérése Galliába; a királyi család minden tagjának elhunytával miképpen nyerte el az egyeduralmat. 9. Károly letevése, Arnulf trónraemelése, Károly halála, zavarok a római és a galliai birodalomban. 10. Kiket választanak királylyá az itáliaiak s kit a nyugati frankok. A magyarok s a normannok beütése. 11. Hol uralkodott Arnulf, tettei, a miket mívelt, győzelme a normannok felett. Viszály a frankok nyugati birodalmában. 12. Arnulf Itáliába nyomulása, ott véghez vitt vitézi tettei és a mit Lajosnak, Boso fiának javára cselekedett. Itáliai Guido haláláról, fiáról, Lambertusról, Zuendebaldusról, a király fiáról és Odoról, Francia királyáról. 13. Hogyan érte el Arnulf a római császárságot s hogyan szerezte meg ezt Lajos is, Boso fia s milyen különbözőképpen vélekednek erről a dologról. Odo halála, Károly trónraemelése és Arnulf halála. 14. Lajos uralma keleti Franciában, Zuendebaldus halála és a magyarok rablóhadjárata 15. Miképpen űzte el először Lajos Berengariust, a ki az ő megvakíttatása után ismét uralomra jutott; Hatto fortélya segítségével hogyan fejeztette le Albert grófot Lajos, keleti Francia királya és annak birtoka az államra

szállott. A magyarok rablóhadjárata, Lajos halála. 16. Konrád uralma keleti Franciában, a magyarok veresége, Arnulf herczeg menekülése, a király halála és a szász Henrik trónraemelése. 17. A teutonok uralmának kezdete s a különböző indokok arra vonatkozólag, hogy vajjon a teutonok birodalmának vagy még inkább a frankok birodalmának kell-e nevezni. 18. Henrik uralkodása keleti és Károlyé nyugati Franciában; a két király Lotharingiáért való viszálykodásának megszűnése. Arnulf bajor herczeg zsarnokoskodása, győzelem a magyarok fölött. A szent lándzsa s Henrik halála. 19. Ottó uralkodása, győzedelmeskedése a belgákon s a szlávokon. Lajos megválasztása és Ottó által való visszahelyezése és mindkettő jelenlétében zsinatot tartanak; miképpen nyomult Ottó Itáliába, a hol Berengariust leverte, majd fiával, Alberttel együtt kegyeibe fogadta. Fiának, Letalfusnak a lázadása és meghódolása. 20. Ottó győzelme a magyarok fölött, a skiraisi gróf árulása s ugyancsak Ottó győzedelmeskedése a szlávokon. 21. A rómaiak panaszkodása Berengarius hatalmaskodása miatt; a király pedig, miután fiát trónra emelte, Itáliába vonult s a papiai palotát újból felépítteté. 22. Ottó Rómába vonul, a hol János pápától s az egész néptől megkapja az augustusi czímet s így a római császárság a teutonokra vagy mások szerint a keleti frankokra száll át. A hogy a császár Papiába ért, Berengarius megfutott. 23. A császár János pápát, mivel az Albertet befogadta, főpapi méltóságától megfosztja és Leót ülteti helyébe. 24. A császár foglyúl ejti Berengariust, a lázadást szító rómaiakat leveri s aztán Spoletumnak veszi útját. Visszatérve a rómaiak közül egynehányat fölakasztat s elhunyt Szászországban, miután fiát megelőzőleg a pápával megkoronáztatta. 25. II. Ottó császársága, Calabriába vonulása s halála. A rómaiak hagyományos tudósítása Szent Bartholomeusról. 26. III. Ottó császársága, Szent Albert vértanúsága s a császár halála. 27. Henrik császársága, győzelmei, a babenbergi püspökség alapítása, a magyarok megtérése s a császár halála. 28. Konrád király uralkodása s felesége, Gisila; kiváló tulajdonságai s győzelme a lengyelek fölött; Konrád és Ernestus herczegek lázadása, Ernestus megbékélése s a király hadjárata Itáliába. 29. Konrád császárrá avatása s a nép között támadt lázongás. Visszatérése, Ernestus herczeg felkelése és halála. 30. Rudolf burgundiai király halála s Burgundia átadása a császár fiának. Gallia leírása. 31. Odo lázadása Galliában és a császárnak ellene indított hadjárata; meghódolni kényszerül. A császár itáliai hadjárata és győzelme. A császár hívei megölik Odot. Főpapok elfogatása, Parma elpusztítása, a császár apuliai útja s ottani győzelme, a hazatérők között dühöngő pestis és a császár halála. 32. Henrik császársága s kiváló tulajdonságai. A császár csehországi sikere s győzelme Pannoniában, házassága s Leopaldus őrgróf halála. Szakadás a római egyházban, Gratianus letétele, Clemens felemelése s hogy mi volt a nézete erről Hildibrandusnak. 33. Henrik, miután Clemens Rómában megkoronázta, Apulián átvonulva hazatért; a kiket később a római székbe helyezett; s hogy miképpen jutott a püspöki méltóságba Bruno, a ki Leó is. Gotfridus és Baldewinus herczegek meghódolása, zsinatot tartanak, a magyar hadjárat. A normannok beütése Apuliába, Leó elköltözése,

teuton pápák behelyezése s a császár halála. 34. Henrik uralkodása s anyja, Ágnes, a római egyház felszabadítása s a szászok lázadása. Sándor halála, VII. Gelgely beiktatása, a királyság s a papság között keletkezett szakadás. Ezen főpap erényei s üdvös intézményei. Küzdelem a király és a szászok között. 35. Egy üstökös megjelenése és Anglia meghódítása. A király házassága s a pápának reája kimondott ítélete. A vele szembe állított királyok és azoknak megöletése. 36. Kitérés arra, hogy miképpen értendő az, a mi Dánielnél olvasható, hogy a hegyről kezek nélkül leszakított kő a szobrot, a melynek részint vas, részint agyaglábai valának, szétütötte ; azon idők veszedelmei, Gergely halála és a könyv befejezése.

Előszó : — A boldog próféta a világ állhatatlan és nyomorultul ingadozó folyását szemlélve és azt az ő nézete szerint legtalálóbban a tengerhez hasonlítva így szól : *Oly nagy és messzeterjedő a tenger s benne a csúszó-mászók megszámlálhatatlan mennyiségben.*[1]) Vajjon nem úgy tűnik-e fel előtted, mintha a világot az ő sajátos viharzó korszakaiban a tengerhez hasonlatosan, mintegy következésképpen a szerencsétlenségek áradatának, a megsemmisülés fenyegetné? És mi egyébnek nevezhetném a múló dicsőségért tülekedő embereket, mint a tenger csúszó-mászóinak? A mikor látjuk, mint nyelik el a nagyobbak a kisebbeket, az erősebbek a gyengébbeket és végtére — ha már más forrást nem találunk — miképpen tépik szét önmagukat. Erre mondják : *A nagy önmagában összeomlik.*[2]) Minderre pedig ezen történet során rátalálhat az értelmes olvasó. Krisztus polgárainak tehát nem kell a csúszó-mászók módjára a tengerbe merülniök avagy meggondolatlanul magukat annak bizonytalan viharaira bízni, hanem a hajóba, azaz a kereszt fájába vetett hittel hajózni és kezeiket a szeretet munkájában gyakorolni itt a jelenben, hogy ezen élet útján veszedelem nélkül eljuthassanak a haza révébe. Hátra van még, a mit ebben a műben kell elbeszélnünk, hogy a frankoknak oly szerencsétlenül feldarabolt birodalma miképpen vesztette el nemcsak a római császárságot, hanem Franciának és Galliának egy részét is az aacheni udvarral együtt.

1.*) — A frank birodalom felosztása után Lothár, a kinek — mint említettük — Lotharingiával együtt a római császár-

---

[1]) Zsolt. 104., 25. — [2]) Lucanus I. 81. — *) V. ö. Uraug. Ekk. (Chron. Frutolfi Mich.) ad ann. 854 ; Regino ad ann. 853—855.

ság jutott, Augustustól számítva mint a 71-ik uralkodott. És a mikor Theophilus halála után ennek fia, Mihály uralkodik vala a görögöknél a királyi városban, a normannok a tenger felől a Ligerisbe hatolnak, megrohanják Namnetis városát és húsvét szent szombatján a clericusokkal együtt megölik a püspököt, a ki szokás szerint az általános keresztelést végezte. És innen mindenfelé szétszóródva tűzzel-vassal pusztítják az egész tartományt, hatalmukba kerítik Andegavit és Turonis városát is és Szt. Márton templomát sem átalják felégetni. Ez időben Károly, a kinek — mint fentebb mondottam — az osztozkodás alkalmával a nyugati királyság jutott, elfogta Pippinust, Aquitania királyát és a püspökök tanácsára haját lenyíratván, Suessionesben Szt. Medardus kolostorában szerzetessé tette. Lothár császár ezután a birodalmát, a mely őt illette, felosztja három fia között: Lajosnak adja Itáliát a császári czímmel, Lothárnak Lotharingiát, Károlynak Provinciát; maga pedig, miután mindent elrendezett, atyja halálától számítva, uralkodásának 16-ik évében a prümi kolostorban szerzetessé lesz. Ime, oly annyira megfogyatkozott a római birodalom, hogy a frankok országának három részre oszlása után a harmadik rész harmadik részévé lett!

2.*) — Az Úr megtestesülésének 855-ik évében, miután Lothár a lovagi övet letette s a közre nem tartozó ruhát öltött fel, az ő felséges fia, Lajos vette át a császári uralmat, mint Augustus után a 73-ik. A királyi városban pedig Basilius uralkodott, miután már Mihályt megölette; Lothár meg, a kinek a lotharingiai királyság jutott, feleségül vette Thiebergát, Hucbertus apát nővérét. Nehány nappal később elhal Károly, a ki a királyság felosztásakor Provinciát kapta. Innen testvére, Lothár és nagybátyja, Károly között viszály keletkezik. Lothár a Jura és a Mons Jovis közötti herczegséget a királyné testvérére, Hucbertus apátra bízta. Továbbá az idősebb Lajos, Kelet-Francia királya, vitézül sok háborút viselt a szlávokkal, azoknak fejedelmét, Rastust, el is fogta és megvakíttatta.

Ezen napokban, mialatt Károly birodalmában a fejedelmek kölcsönös harczokban sebzik, ölik egymást, a brittonok

*) V. ö. Uraug. Ekk. i. h. ad ann. 867; Regino ad ann. 856—863. (MG. SS. I. 570—571.)

betörnek a mintegy elhagyatott földre és átkelve a Ligerisen egészen Pictavisig nyomulnak előre, tűzzel-vassal elpusztítván mindent és így frank zsákmánynyal meggazdagodva visszatérnek övéihez. Károly erre pénzzel megnyeri a szászokat a brittonok elleni háborúra. És a mikor haladéktalanul ütközetbe bocsátkoznak, az első csatasorban állított szászok, megrémülve az ellenség dárdáitól, megfutamodnak. Miközben a brittonok erre-arra szétszóródnak és a frankok a régi vitézség velük született erényével derekasan küzdenek és mindkét részről sokan elesnek, megsebesülnek : az alatt az éj védő leple véget vet a csatának. Midőn reggelre kelve ismét ütközetre kerül a sor, Károly megfutamodik s ezzel övéinek is példát mutatott a futásra. A mikor ezt látták a brittonok, kiabálva a frankok táborára rontanak, sokakat elfognak vagy levágnak és azoknak sátrait más minden zsákmánynyal együtt elhurczolva visszatérnek. Károly pedig ezen veszedelem miatt a Ligeris és a Sequana közötti herczegséget Róbertnek, a vitéz férfiúnak adta, hogy fékezze meg a brittonokat.

E napokban Noemeticius, a brittonok királya, a midőn sokféleképpen üldözi Isten egyházát, látomásban magával szembejönni látja Szt. Maurelio andegavii püspököt, szólván hozzá az, hogy megüti pásztorbotjával, hogy felhagyjon az üldözéssel. És nem is csalatkozott meg a látomásban, mert legott összeesik, mire övéi haza viszik és Isten nyilvánvaló itélete szerint életével együtt zsarnoksága is véget ért. A királyságban fia, Herispeius követte. Károly újból háborút kezd a brittonokkal, de kevésre megy s csupán annyit ért el vele, hogy egymásnak kezeseket adva, a békét kölcsönösen megerősítették. Mégis Herispeius király később önszántából elment hozzá és fennhatósága alá vetette magát ; a király pedig ajándékokkal gazdagon megrakva bocsátotta őt vissza hazájába.

3.*) — Ez időtájt, a mikor a frank birodalom többszörös felosztása folytán Miklós főpapsága alatt az egyház befolyása megnagyobbodott, Lothár Waldrada nevű ágyasa iránti szerelemből minden módon ürügyet keresett, hogy Thieberga királynét eltaszíthassa magától. Ezért Guntharius coloniai

*) V. ö. Uraug. Ekk. i. h. ad ann. 870 ; Regino i. h. ad ann. 864—867.

érseket, a ki akkor a birodalomban nagy tekintélynek örvendett, megnyerte a lelkében megfogamzott szándék végrehajtására, hazugul azt igérvén neki, hogy az ő húgát veszi feleségül, ha a másiktól megszabadul. Guntharius, miután Thiegaudus treverii érseket megnyerte magának, Mettisbe zsinatot hivott össze, az odaidézett királynét a középre állítják és az elővezetett hamis tanúk segítségével egyéb istentelenségek között kéjelgéssel vádolják meg. Erre a király akarata szerint kimondják a válást és az elkövetett bűnért penitentiával sujtják a királynét. A király pedig, miután az óhajtott ürügy most már megvolt, az Aquisgranumban tartott gyűlésen Thieberga elitéltetését írásban nyilvánosságra hozta és kijelentette, hogy nem tudja magát megtartóztatni. Most Guntharius tanácsára valamennyien felkiáltanak: *Jobb házasságban élni, mint égni!* [1]) — mire Waldradát elővezetik és földíszítvén királyi pompával és körülfogva szolgák seregével, elnyeri a királyné-nevet. Ravaszul így szedte rá a király, amíg szándékát keresztülvitte, Gunthariust, a kit hamis igéretekkel gonoszságának társává tett. Mikor ez Miklós pápa úrnak tudomására jutott, a vallásos és istenes buzgalommal teljes főpap követeket küldött hozzá, az elkövetett bűnnel vádolta és megfelelő penitentiára maga elé idézte. A pénzzel megvesztegetett követek azonban egyáltalán nem tettek eleget megbizatásuknak, hanem ajándékokkal gazdagon megrakodva visszatérnek, azt jelentvén, hogy a kérdéses birodalomban szinte senkit sem találtak, a ki a kánoni törvényeket értené. Ezeket követték a treverii és a coloniai egyházfők, a mikor a pápa felelősségre vonta őket az itélet hozataláért, a melyben vétkeseknek találtatva rangjukat vesztették és mialatt minden módon visszahelyezésük érdekében fáradoznak, mint számüzöttek halnak el Italiában, az úrvacsorája is csak úgy engedtetvén meg nekik, mint a világiaknak. Lothárt pedig gyakori megintések és az Arsenius püspöknek, a római szentegyház apocrisiariusának jelenlétében tett eskü megszegése után a pápa eltiltja az oltári szentségtől, a miből úgy a tulajdon személyére, mint az egész országra nézve igen nagy veszedelem keletkezik. Az ezen ügyben kölcsönösen váltott levelek fölötte nagy számban fennmaradtak. S a míg a birodalom így

[1]) Pál 1. levele a Kor. VII. 9.

hanyatlik, az egyház tekintélye, lám, oly annyira megnövekedik, hogy királyok felett is itélkezik.

Egynémely fejedelemnek a meghivására ebben az időben támadta meg a nyugati birodalmat Lajos, a keleti részek királya és az ország határait megszállva egészen Senonasig előre nyomult; a mikor azonban seregét otthagyva hazatért, a fejedelmek, a kik őt behívták, visszafogadtattak Károly kegyeibe, mire a határokon visszamaradtakat elvonulni kényszerítették. Ekkoriban Hucbertus apát, Thieberga testvére, már huzamosabb idő óta lázongott Lothár ellen s végre Konrád gróf megöli. Ugyanezen időben a normannok a Ligerisen indulva elpusztítják Namnetist, Turonist, Andegavit, Provinciát és megölik a velük szembeszálló Róbert herczeget.

4.*) — Ezen napokban az Afrikából átkelő szaraczénok feldúlják a beneventumiak vidékét, a melyet egykoron Samniumnak neveztek. Ellenük Lajos császár mindenünnen fegyvereseket toboroz, testvérét, Lothárt is segítségül híván. Ez, sereget gyüjtvén, Itáliába nyomul, a hol sokszorosan megszenved gonosz tetteiért és seregéből is számosan elhullottak a szokatlan hőség és a pókok csipései következtében. Ezután Rómába ment, a hol már Miklós pápa utóda, Hadrián, tisztelettel fogadta és alaposan kikérdezi, hogy engedelmeskedett-e elődje, Miklós intelmeinek. Mikor az a velejött valamennyi fejedelemmel együtt hazugul azt állította, hogy annak rendeleteit megfogadta, akkor megáldoztatta őt is, övéit is a tulajdon lelkiismeretük felelősségére. Mondják, hogy visszatérése után egy évre valamennyien meghaltak, a kik álnok szívvel és bűnös lelkiismerettel járultak az Úr asztalához. Az úton Lothár is megbetegedett és Placentiaban meghalt. Károly unokatestvére halálának hirére annak birodalmát megtámadta. Testvére, Lajos meg akarja ezt akadályozni, majd pedig egyezségre lépnek, az említett országot Marsanában egyenlően felosztják, a mikor is Lajos az aquisgranumi tartományt kapta. Nem sokkal ezután Adalgisus beneventumi herczeg a görögökbe vetett hittel, a samnitákat, lucaniaikat s a capuaiakat is megnyervén ügyének, fölkelést szervez Lajos császár ellen. A császár erre összevonta csapatait és haddal támadta meg Beneventu-

*) V. ö. Regino ad ann. 867—873.

mot. Adalgisus most eléje siet, ravaszul behálózza, ajándékaival kiengeszteli s így rábírja, hogy területéről távozzék. Innen a császár Campanián és Lucanián átvonulva azoknak minden városát könnyű szerrel elfoglalja, kivéve Capuát, a mely koczkakövekből épült; ezt aztán, mivel megostromolni nagyon nehéz lett volna, körülfogja s vidékét elpusztítja. Végre is a capuaiak minden reményüket elvesztve kinyitják a város kapuit és a püspökkel élükön, Szent Germanus tetemeit víve, könnyek között a császár lábai elé járulnak és bocsánatát esdve annak irgalmára bízzák magukat. A császár, mivel fölötte nemesszivű vala, kegyeibe fogadta a polgárokat s miután a görögöket kiűzte, Lucania és Campania minden városát ismét a római uralom alá helyezte. Közben Adalgisus ismét megkisérli cseleivel behálózni a királyt; hozzá siet s azt tanácsolja neki, hogy bocsássa el a seregét és ily módon kimélje meg a tartományt, mondván, nem szükséges, hogy a király a neki meghódolt népet ok nélkül föleméSzsze. A király hallgat a herczeg tanácsára, fegyvereseit kevesek kivételével hazaküldi, aztán Beneventumba megy és a mikor, mi rosszat sem sejtve, úgy déltájt az ágyon pihen, a beneventumiak hirtelen rárontanak és fegyvert ragadni kényszerítik. Ekkor a polgárok Adalgisus herczegükkel együtt a palota szándékolt felgyujtásával rászorítják az uralkodót, hogy békét kérjen és eskü alatt igérje meg, hogy akaratuk ellenére soha többet át nem lépi a határukat. A császár ezen szégyenletes egyezség után Rómába ment és ott Hadrianus utóda, János pápa és az egész senatus elé terjesztette ügyét. A senatus ezért Adalgisust ellenségnek és zsarnoknak nyilvánítja, a pápa pedig Isten és Szt. Péter tekintélye alapján feloldja a császárt az eskü alól, a melyet akarata ellenére s élete megóvása érdekében tett. Az uralkodó, noha nyilvánvaló volt, hogy az eskü alól jogosan oldoztatott fel, a botrány elkerülése okából mégis vonakodott személyesen a zsarnok elnyomására indulni, hanem az egybegyült hadakkal a királynét küldé oda. Ennek hallatára félelemmel eltelve Corsica szigetére menekült Adalgisus és így kitért az uralkodó haragja elől. Valamivel később keletről jövő tömérdek sáska — a rendes sáskáknál nagyobbak és hatszárnyúak — lepte el Galliát s miután a vetést mindenfelé lelegelték, a Britanniai-tengerre ereszkednek, a hol a széltől elkapva a hullámokba

merülnek, majd meg a forrongó tenger oly iszonyatos tömegekben veti őket partra, hogy bűzükkel megfertőzik a szomszédos vidékeket.

5.*) — Ebben az időben Károly, nyugati Francia királya, a normannokat, a kik Róbert és az ország többi előkelőinek megöletése után szerteszét martalóczkodtak, a brittonok segélyével az általuk elfoglalt Andegaviban ostromzár alá vette. Midőn a brittonok látják, hogy az ellenség minden reménye a folyóban van, megkisérlik azt medréből kitéríteni. A mint ezt észreveszik a normannok, tüstént a béke után törik magukat és pénzigérettel ráveszik az uralkodót, hogy az ostromot csúfosan abbahagyja. Ők maguk azonban szokásukhoz híven, mivel fölötte nyughatatlan természetűek, egyáltalán nem tartották meg igéreteiket, hanem a Ligerisen Franciába rontanak és a királynak még az előbbieknél is súlyosabb és több bajt okoznak. Elég följegyzést találhatunk rá másoknál, hogy az említett nép miket mivelt a frankok birodalmában. Ámbár nagyon könnyelmű, állhatatlan, a tulajdon határaival meg nem elégedő, de azért mégis kedves, bárhová megy, és barátságos hajlamú. Ezek, a mint elbeszéltem, állandóan nyugtalanították a nyugati birodalmat, amiképpen a keletit a szászok, a kik maguk is állhatatlanok, sőt vadak is.

6.**) — Az Úr megtestesülésének 874-ik, uralkodásának pedig 29-ik évében az annyira közkedvelt Lajos császár is bevégezte élte napjait. Ugyanezen esztendőben nagybátyja, az idősebb Károly, nyugati Franciának a királya, Rómába ment és — a mint mondják — János pápától s a polgároktól pénzen szerezte meg a császári méltóságot és Augustustól számítva mint 74-ik uralkodott. Nem sokkal rá az idősebb Lajos, az ő testvére, a keleti király, Francofurtban elhunyt, három fiút hagyván maga után : Karlomannt, Lajost és Károlyt. A mikor Károly császár meghallotta testvére halálhirét, a lotharingiai királyság megtámadására törekszik és sereget gyüjtve először az aquisgranumi tartományt szállja meg, egészen Coloniáig előre nyomulván. Ekközben Karlomann, Lajos elsőszülöttje, Itáliába megy és kisérletet tesz a császári méltóság megszer-

*) V. ö. Regino i. h. ad ann. 873. — **) V. ö. Regino i. h. ad ann. 874—879 ; Uraug. Ekk. (Chron. Frutolfi Mich.) ad ann. 875.

zésére. Viszont már megkezdette uralkodását Lajos, a ki ott volt atyja temetésénél s a kit a keleti részek fejedelmei királyukká választottak. Midőn ez meghallotta, hogy nagybátyja, Károly, a birodalom határait átlépte, követséget menesztett hozzá s figyelmezteté, hogy távozzék az országból. S mivel amaz nem tudott ebben megnyugodni, összegyüjté fegyvereseit és csatára indult. Megine falunál, nem messze a Renus melletti Andernacumtól, hamarosan ütközetre került a sor, a melyben mindkét részről számosan halálukat lelik, de végre is Károly futni kényszerült. Lajos két fia egyezségre lép s megosztják az atyai birodalmat; Karlomann kapta Bajorországot, Pannoniát, Carentaniát, Boemiát és Moraviát, Lajos pedig keleti Franciát, Turingiát, Saxoniát, Fresiát és Lotharingiát; Károly kapta Alemanniát és Lotharingia nehány városát borának bősége kedvéért. II. Károly császár másodszor is Rómába ment s mikor onnan visszaindult, Longobardián át véve útját betért Páviába. Itt hallotta meg, hogy Karlomann, testvérének, Lajosnak a fia, nagy sereggel Itáliába ért, mire vissza akart térni Franciába, de útközben, a mint mondják, méreg következtében elhunyt — császárságának 3-ik évében. A következő évben az ifjabb Károly fia, Lajos, a kit Hebegőnek neveztek, meghalt, két fiút hagyván hátra: Lajost és Karlomannt; a harmadikat ugyanis — a ki később Károly nevet kapott — ekkor még a méhében hordta az anyja. Országát, Provinciát, a mely az osztozkodásnál az ő atyjára, Károlyra, Lothár császár fiára esett, Boso, a kinek Károly császár azt átadta, most megtámadni készül és ezért Lugdunumba megy, a hol a város főpapja által Burgundia királyává keneti fel magát, az említett ifjak azonban korlátok közé szorítva tartják.

7.*) — Az Úr megtestesülésének 880-ik évében Karlomann, Lajos fia, a kinek Bajorország jutott osztályrészül, idegbénulás következtében meghal sok diadal után, a melyeket atyja alatt és atyja halála után aratott, hatalmasul kiterjesztvén a birodalom határait; és eltemetik Bajorországban egy Odingas nevű helyen; nemes, de nem törvényes nejétől egy fia maradt, a kit Szt. Arnulf nevéről, mintegy a Károlyok származásaképpen,

*) V. ö. Uraug. Ekk. i. h. ad ann. 877; Regino i. h. ad ann. 880.

Arnulfnak nevezett el. Ez az az Arnulf, a kire később az egyeduralom maradt. Lajos pedig, keleti Francia királya, a mikor testvérének halála értésére jutott, Bajorország székvárosába, Ratisponába ment és annak a földnek nagyjait mind fennhatósága alá vetette. Afnulfnak Moseburc várával a carentaniai herczegséget is átadta

8.*) — Az Úr megtestesülésének 881-ik évében Károly, a ki az osztozkodáskor Alemanniát kapta, sereget vezet Itáliába s miután az egész Longobardia uralmát megszerezte, a *Városig* nyomult előre, a hol János pápa és az egész nép megadják neki a császári és agustusi czímet és Augustustól számítva mint 75-ik uralkodott.

Ez időtájt a normannok a Wal folyónál támadták meg Lajos országát, Noviomagumot fölégették s innen mindenfelé elszéledve fölprédálják Coloniát, Bunnát, Aquisgranumot a hozzájuk tartozó vidékekkel, várakkal s helységekkel egyetemben. Ez alatt Francofurtban meghalt Lajos király s eltemették atyja mellé a laureshami kolostorban. A normannok a király halálának hírére, mintegy megszabadulva minden gondtól, éppen nagycsütörtökön megrohanják Gallia legelőkelőbb városát, Treverit, a melyet hajdan Julius Caesar is feldúlt, és egészen húsvétig maradva ott a környékével együtt elhamvasztják. Midőn pedig a megnevezett város feje Bertholfus gróffal megtámadja őket, a csatában életét veszti, mire a többiek futásnak erednek. A normannok ezután a gazdag frank zsákmánynyal visszatérnek hajóikhoz.

A míg ezek Galliában történnek, III. Károly császár Itáliában időzik vala. Galliának és Germániának a fejedelmei tehát valamennyien kéréseikkel ostromolják, hogy jöjjön haza s testvére halála folytán vegye át atyai birodalmát és szabadítsa meg azt az ellenség támadásaitól. Ez haladéktalanul hazaindul s maga mellé véve a longobardokat, a bajorokat, szászokat, fríseket, alemannokat, türingiaiakat s másokat nagyszámmal, háborút indít a normannok ellen, a kik még azon a tájon tartózkodtak. Lothár leányát, Gisilát, a fresiai tartománynyal Gotefridusnak, a normannok királyának adta s ezzel úgy megnyerte a kereszténységnek, hogy meg is keresz-

*) V. ö. Regino i. h. ad ann. 881—884.

telkedett s rábeszélésére övéivel együtt elhagyta a birodalom területét. A következő évben meghalt Lajos, a nyugati királynak, Károlynak az unokája és eltemették a Szt. Dyonisius monostorában ; a birodalom örököséül Karlomannt, testvérét hagyta hátra. Egyéb vitéz tettei között különösen emlékezetessé lett az, a mikor egy háborúban 8 ezer normannt legyőzött. Karlomannt nem sokkal később vadászaton egy vaddisznó megsebesíté, a mibe bele is halt. Erre a nyugati frankok, mivel hogy fejedelmeiket elveszítették, Károly császárt, a kit a Karolingok nemzetségéből az egyetlen élőnek tekintettek, önként meghívták s hogy odament, meghódolának neki, a ki attól kezdve sok és számos csatát vívott a normannokkal.

9.*) — Az Úr megtestesülésének 887-ik évében, minthogy Károly császár testben és lélekben betegesgkedni kezdett, a birodalom fejedelmei Triburiaeban Szt. Márton halálának évfordulóján Karlomann fiát, Arnulfot hívják meg a trónra. És elmondani is csodálatos, hogy a császárt, a ki Nagy Károly után a frankok valamennyi királya között a legnagyobb hatalommal rendelkezett, rövid idő alatt olyannyira tönkrementnek láthatják, hogy még a kenyérben is szükösködik és kénytelen volt Arnulftól, miután az királylyá lett, nyomorultúl támogatást kérni és tőle némi állami javakat Alemanniában köszönettel elfogadni. Ime az emberi dolgok nyomorúságos állapota ! Az a király, a ki a keleti birodalom felosztásánál a testvérek közül a legkisebb részt kapta, először oly magasra emelkedik, hogy úgy a keleti, mint a nyugati országot elnyeri vala a római császári méltósággal együtt, aztán pedig annyira lesülyedt, hogy a kenyérben is szüköskodött. Elmondhatta Jóbbal : *Fölemeltél engem a felhők fölé és hatalmasúl lesujtottál,*[1]) és a zsoltárossal : *Fölemelvén földhöz ütöttél engem.*[2]) Mi másnak nevezhetném ugyanis a világ szerencséjét, mint felhőnek, a mely a rája támaszkodót gyors szétfoszlásával megcsalja, mivelhogy semmiszerűsége folytán a reája hajlót nem tudja fenntartani. Minél magasabbra emelkedik tehát valaki a felhőn, a földre zuhanva annál jobban össze fogja magát zúzni. Ezen, a bölcsészek szerint is nyomorúságos szerencsejáték,[3])

---

*) V. ö. Regino i. h. ad ann. 887—888. — [1]) XXX. 22. — [2]) CI. 11. — [3]) Boethius, Cons. phil. II. 2.

a melyben a kerékhez hasonlóan majd a legfelsőre, majd a legalsóra kerül a sor, ezen, az országokat átformáló Isten akaratából valósággal bizonytalan állapota a dolgoknak azt követelhetné tőlünk, hogy forduljunk el a világ nyomorúságától és törekedjünk az igaz életre. Erről a Károlyról azt beszélik, hogy igen jó keresztény volt. Ezért azt hiszszük, hogy az élte végén ránehezedő csapás megrópáltatásképpen sujtotta. Az országából való kiűzetését követő évben elhunyt és az augiai monostorban temettetett el. Ugy találjuk, hogy innentől kezdve egészen Ottóig zilált uralom van Rómában. Károly halála után ugyanis, a ki hat esztendőt császárkodott s a hetediket pedig már félrevonulva töltötte el, a császárság sokféleképpen szétdarabolódik, mivel az egyes tartományok külön királyokat óhajtanak választani ; mégis a legnagyobb rész Arnulfnak jutott.

10.*) — Igy az itáliaiak két királyt választanak maguknak, a friauli Berengariust és Widot, a spoletumi herczeget. Közülök Berengarius, a kit Wido országából kiűz, Arnulfhoz menekül. A nyugati frankok meg Arnulf beleegyezésével Róbert fiát, Odot, a vitéz férfiút választják királylyá. Ez több ízben derekasan hadakozott a normannokkal. Ebben az időben a magyarok népe Scythiából kitörve és a pezenatusoktól űzetve Pannoniában kezd vala lakni, miután kiszorították onnan az avarokat. Ez a nép ezen időben — a mint mondják — oly vad és oly állatias volt, hogy nyers hússal élt és az embervért is megitta. És hogy ezt valaki hihetetlennek ne tartsa, tudja meg, hogy a pecenatusok, a kiket falonoknak is neveznek, mind mai napig nyers és tisztátalan húst esznek, úgy mint : ló- és macskahúst. A nyilazáshoz azonban kitűnően értenek, ebben még hátat fordítva is veszedelmesek. A brittonoktól vagy a frísektől abban különböznek, hogy azok hajítódárdákkal, ezek pedig nyilakkal ártanak. Ez időtájt a normannok Galliában barangolnak Senones, Parisius és Trecas környékén.

11.**) — Arnulf tehát az egész keleti Francián, a melyet most teuton királyságnak hívnak, uralkodik, azaz Bajorország-

---

*) V. ö. Regino i. h. ad ann. 889. — **) V. ö. Regino ad ann. 890—893 ; Uraug. Ekk. MG. SS. VI. 173 ; Liudprandi Antapodosis I. 5. (Középkori Krónikások VI—VII. 79—80.)

ban, Sueviában, Saxoniában, Turingiában, Fresiában s Lotharingiában, míg a nyugati rész az ő beleegyezésével Odoé volt. Zuendebaldusnak meg, a morvák királyának, a boemiai herczegséget engedte át és fiát, a kit az emelt ki a szenteltvíz medenczéjéből, annak nevével Zuendebaldusnak nevezte el. Birodalma minden városa közül Ratisponát, Bajorország székhelyét kedvelte legjobban. Ezért is annak falait kiszélesítette és Szent Emmerammus kolostorát tömérdek díszszel ékesítette és dús adományokkal gazdagította. Ugyanitt azt beszélik és írást is mutatnak róla, hogy az említett király Szent Dionisiust Galliából a jelzett monostorba hozatta át. Ám ők lássák, ha úgy van-e. Nem sokkal később, a mikor Arnulf a szlávok megfékezése okából Bajorországban időzött, a normannok betörtek lotharingiai királyságába és a velük szembeszálló fejedelmeket, sokakat levágván, megfutamítják. Arnulf ennek hallatára összegyüjté fegyvereseit, az ellenség után indul és a mikor ütközetre kerül a sor, oly vitézül leveri őket, hogy csak igen kevésnek sikerült futva hajóikra menekülni, pusztán életüket mentvén meg. Erre a győztes Arnulf visszatér Bajorországba. Ekkortájt a nyugati birodalomban Károly, Lajos fia és Odo között súlyos viszálykodás keletkezett az uralom fölött és Károly gyengeségénél fogva kényszerült könyörögve Arnulf elé járulni és tőle segítséget kérni.

12.*) — Az Úr megtestesülésének 894-ik évében Arnulf király, miután Germaniában mindent jól elrendezett, sereggel Longobardiába ment, a hol elfoglalta a kitűnően megerősített Bergamum városát és felakasztatta Ambrosius grófot. A mely dolog félelemmel töltötte el Itália valamennyi városát és nem mernek tovább lázongani, hanem önként meghódolnak neki. A király egészen Placentiáig nyomul, aztán pedig a Mons-Jovison át Galliába megy, Wormatiában gyűlést tart és az ezen várossal szomszédos laureshami monostorban Lajosnak, a Boso fiának adományozott a hegység alján nehány várost és falut. Ezen időben Wido, a ki az itáliai uralmat bitorolta, meghal s fia, Lambertus, Rómába megy és császárrá neveztette ki magát. A király ismét gyűlést tart Wormatiában és a Lothár országát a fejedelmek beleegyezésével fiának,

*) V. ö. Regino ad ann. 894—896.

Zuendebaldusnak adományozta. Sok ajándékkal járult eléje Odo is, Francia királya és tisztes fogadásban részesülve tér haza, miután mindazt, a miért jött, elérte.

13.*) — Az Úr megtestesülésének 894-ik évében, uralkodásának pedig a 7-ik évében a győzedelmes Arnulf király Formosus pápának a meghívására, a ki a polgárok részéről súlyos üldöztetésnek vala kitéve, másodszor megy Itáliába és egészen a *Városig* halad. Miután ezt fegyverrel elfoglalta, az említett pápa megkoronázza és némelyek szerint elnyeri a császári és augustusi czímet. Azokat, a kik a pápa ellen lázadást szítottak, lefejezteti. Arnulfnak a *Városból* történt visszavonulása után meghal Lambertus, a ki a császári uralmat magához ragadta, mire a longobardok Bosonak a fiát, Lajost hívják meg az uralomra. Én egynémely, a rómaiak történetéről szóló könyvben úgy találtam, hogy III. Károly után, mintha a császári méltóság a frankokról a longobardokra szállott volna át, Arnulfról nincs szó a császárok jegyzékében, hanem Lajost és a többieket ő utána a császárok sorába iktatják. Mások viszont beleveszik a jegyzékbe Arnulfot és azokat, a kik utána egészen Ottóig uralkodtak, nem császároknak és *augustusoknak* szokták nevezni, hanem bitorlóknak és *angustusoknak*.[1]) Nem sokkal ezután, hogy meghalt Odo, a frankok királya és eltemetik a Szent Dionisius monostorában, Károlyt egyakarattal királylyá választják. Arnulf királyságának 12-ik, császárságának pedig — a mint mondva volt — 5-ik esztendejében bevégezte éltét és Regino szavai szerint az Odingas nevű helyen temették el atyja mellé. Ám siremlékét mégis Ratisponában a Szent Emmerammus monostorában mutogatják. Lehetséges ugyanis, hogy amott temették el, később pedig ide szállították át.

14.**) — Az Úr megtestesülésének 901-ik évében Arnulf fiát, Lajost, Forchaim nevezetű helyen királylyá választják és Lotharingia fejedelmei, minthogy Zuendebaldussal nem voltak megelégedve, meghívják a belgicai uralomra. Ennek hallatára sok rosszat követ el Zuendebaldus, rablásával, öldöklé-

---

*) V. ö. Uraug. Ekk. (Chron. Frut.) ad ann. 887—900; Regino ad ann. 897—899. — [1]) Azaz: szegényeknek, törpéknek. — **) V. ö. Uraug. Ekk. i. h.; Regino ad ann. 900—901.

sével s gyujtogatásával az ország legnagyobb részét beszenynyezé, míg végre István, Gerhardus és Mathfridus grófok nyilt ütközetben megölik s így Lajos akadálytalanul birtokába veheti annak királyságát. Ezekben a napokban a magyarok Longobardiát járják, a föld lakóit, a kik velük szembeszállanak, lenyilazzák s a tartomány kegyetlen földúlása után hazatérnek.

15.*) — Az Úr megtestesülésének 905-ik évében Bosonak a fia, Lajos nyeri el a császári méltóságot és Berengariust elűzi. És a midőn az egész itáliai királyságot hatalma alá vetette, katonáit elbocsátá, s csak kevesed magával Veronába ment, a hol a polgárok elárulják s Berengariust, a ki Bajorországban számkivetésben élt, visszahívják, a ki aztán foglyul ejté és megvakíttatta. Innen kezdve Berengarius az itáliai királysággal együtt a római császári méltóságot is a kezében tartotta.

Ekkoriban a frankok egyik igen előkelő grófja, Albert, Ottó szász herczegnek leánya részéről unokája, megölte Konrádot, a kiről némelyek azt hiszik, hogy Lajos királynak a testvére volt. E miatt a király a megnevezett lovagot haddal támadta meg Babenberg várában, a hol most — a mint láthatjuk — előkelő püspökség alapítódott. A mikor észrevette, hogy erőszakkal nem sokra mehet, Hatto magontiai érsek tanácsára cselhez folyamodott. A megnevezett Hatto tehát — a mint az nemcsak »a királyok tettei«-ben fellelhető, hanem az általános hagyomány után a keresztútakon s az udvarokban is hallható — elment Alberthez Babenberg várába és az isteni félelem megtartására intve rávette, hogy keresse a király kegyét. Az megfogadta ennek intelmeit és alázatosan kiséretet kért a tulajdon személyének oltalmára. S hogy rövidre fogjam, miután a megnevezett főpap esküjét adta, útra keltek ; de alig hagyták el a várat, már a legelső falú — a melyet ma is Teurstatnak hívnak — megközelítésekor így szólt a püspök : *Nehezen fogjuk kihúzni a böjtölést ; ha úgy tetszik, reggelizzünk meg, még mielőtt a királynak bemutatkoznánk.* Ez pedig, a régi idők nagyjainak módjára együgyű fülei lévén, a legkevésbbé sem

*) V. ö. Uraug. Ekk. SS. VI. 175 ; Liudprandi Antapodosis II. 6. (Középkori Krónikások VI—VII. 105—106) ; Regino ad ann. 905—906 ; Continunatio Reginonis ad ann. 907—910.

sejtett cselt és szívesen visszavezette reggelizni a várába, a honnan kiindultak. A mikor jóllaktak, a királyi udvarba mennek, a hol a fejedelmet vád alá helyezik s miután felségsértésben bűnösnek találják, halálra itélik. Ez most figyelmezteti a püspököt adott esküjére, mire az úgy felel, hogy ő azt megtartotta, a mennyiben épségben és sértetlenül visszavezette várába. Ekképpen a megnevezett Albertet lefejezik s birtokait, a melyekből később — a mint mondják — a babenbergi egyház is gazdagon részesedett, az állami javakhoz csatolták. Azt tartják, hogy ennek az Albertnek véréből származott az az Albert, a ki később a Keleti-Őrgrófságot, azaz a magyaroktól elvett Felső-Pannoniát a római birodalomhoz csatolta. A főpap ezen cselekedetét ítéljék meg mások úgy, a hogy akarják, vegyék azt bár védelmükbe, mint a birodalom érdekében véghezvitt tettet: én mégis csak azt tartom, hogy egy püspöknek nemcsak hogy semmi körülmények között sem szabad valamely előny érdekében egy keresztényt rászedni, de kétféle szívvel még csak nem is beszélhet főbenjáró perben. Nem sokkal később a magyarok háborúba keveredtek a bajorokkal s miután azoknak herczegét, Leopoldot, Arnulf herczeg atyját megölték, onnan az egész birodalmat elözönlötték, beszáguldva Alemanniát, Franciát, Saxoniát, Turingiát. Lajos, keleti Francia királya, uralkodásának 12-ik évében örökös nélkül hunyt el s némelyek szerint a keleti birodalomban ekkoron vele és testvérével, Zuendebaldusszal, kihalt a királyok családja. Erre mondja egy jelenkori: *Az Agustusok legutolsója Augustulus volt, a Károlyok legutolsója Zuendebaldus.* Lajos halála után mindenki Ottó szász herczeget óhajtotta. A nagyhírű fejedelem azonban aggkorának terhe miatt vonakodott királylyá lenni.

16.*) — Az Úr megtestesülésének 913-ik évében Konrádot, annak a Konrádnak fiát, a kit Albert meggyilkolt, a megnevezett Ottó herczeg tanácsára mindnyájan egyakarattal keleti Francia királyává választják. Erről mondják némelyek, hogy Lajos testvérének a fia lett volna s ezért megteszik a Károlyok legfiatalabb tagjának. Uralkodásának első évében a magyarok

---

*) V. ö. Uraug. Ekk. SS. VI. 175; Cont. Reginonis ad ann. 917; Liudprandi Antapod. II. 29. (KK. VI—VII. 111.).

ismét beözönlöttek az ország pusztítására, de a suevek és a bajorok az Enus folyó mellett széjjelverik őket. Majd Arnulf bajor herczeg, fellázadván a király ellen, feleségével és gyermekeivel együtt a magyarokhoz menekült. A király pedig uralkodásának 7-ik évében életével uralmát is befejezve elhunyt és ekkor az ő tanácsa szerint helyébe Ottó herczeg fiát, Henriket választják királylyá az Úr megtestesülésének 920-ik esztendejében.

17.*) — Innen számítják némelyek a frankok uralma után a teutonokét és erre vonatkozólag mondják, hogy Leó pápa a főpapi dekrétumokban ezen Ottónak a fiát a teutonok első királyának nevezte. Mert ez a Henrik, a kiről éppen beszélünk, a pápától neki fölajánlott méltóságot visszautasította volna. Nekem azonban úgy tetszik, hogy a teutonok birodalma, a melyet most Róma kezében látunk, egy része a frankok birodalmának. Ugyanis, a mint az előzményekből kiviláglik, Károly idejében a teljes Gallia, azaz Celtica, Belgica, Lugdunensis [1]) és az egész Germania a Rhenustól Illyricumig a frank birodalom határa volt. Azután is, a mikor a birodalom a fiúk fiai között felosztódott, az egyik felét keletinek, a másikat nyugatinak, de mindkettőt frank birodalomnak hívták. A keletiben tehát, a melyet a teutonokénak mondanak, Károly családjának a kihaltával a Szász-nemzetségből való Henrik következett, mint első, míg nyugati Franciában a Károly utódai közül való Károly maradt. Ennek [2]) fia, Ottó, a ki a longobardoktól bitorolt császári méltóságot is visszaszerezte a teuton-keleti frankoknak, a teutonok első királyának mondatik talán, de nem azért, mintha elsőnek uralkodott volna a teutonok fölött, hanem azért, mivelhogy ő volt az első, a ki azok után, a kiket Károlyról Károlyoknak vagy Karolingeknek neveztek — mint Meroveustól a Merovingek — más, azaz szász vérből származva, a császári méltóságot a teuton-frankoknak visszaszerezte. A miként a Merovingek kihalásával és a Karolingek utódlásával a birodalom franknak maradt, akként a Karolingek pusztulásával az Ottók is ugyanazon birodalomba léptek be, ha más családból valók s

---

*) V. ö. Uraug. Ekk. SS. VI. 175. stb. — [1]) T. i. Gallia Celtica stb., de így, önállóan is előfordulnak még a római íróknál is. — [2]) T. i. Henriknek.

más nyelvűek voltak is. Ez a váltakozás, mely az emberi dolgok mulandóságát mutatja, a világ kezdete óta a mai napig ismétlődik. Igy követték az egyiptomiak birodalmában a Pharaokat a Ptholemaeusok ; a római birodalomban is a Caesarok családjai után sok és állandó, nyomorúságosan megismétlődő trónváltozást találhat a gondos kutató. És a mint a »Királyok könyvé«-ben leled, úgy az uralkodók, mint a nép bűnei következtében a negyedik vagy az ötödik nemzedék után, miután ezek megsemmisültek, mások következtek, a kik az előbbiek fiait nemcsak hogy nem emelték fel, hanem azokat, a mennyire csak tehették, még elnyomni és megsemmisíteni is iparkodtak ; azt pedig alig fogod találni, hogy valamely királynak a magva sokáig megmaradt dicsőségében, Dávid kivételével, a kinek megjövendőltetett Krisztus. Mindez, a mint már többször mondottam, az emberi gyarlóságot s a tarka-barka változást mutatja és az örökboldogság állandóságára utal bennünket. De elég ebből ennyi.

18.*) — Henrik tehát, Ottó herczeg fia, keleti Franciában uralkodott, míg Károly a nyugatit tartotta. Egyik-másik kelta történetíró azt állítja, hogy először csak a szászok herczege volt és pedig Károly fennhatósága alatt és csak később vejének, Gisilbertus belga herczegnek a tanácsára szakadt el a keleti fejedelmekkel ennek birodalmától, királyi czímet vévén fel. Mások viszont azt mondják, hogy Károly halála után a keleti frankok a fejedelmek választása útján hívták meg az uralomra és talán semmit sem kapott a Károly kezéből. Abban azonban mindnyájan megegyeznek, hogy erős kézzel kormányozta Germániát és Gallia Belgicá-ért viszályba keveredett Károlylyal. A történetírók eltérése, véleményem szerint , onnan ered, hogy a mikor a császárságnak a frankokra való átszállása után a császári dicsőséggel egyszersmind a kiválóságok is növekedni kezdettek és a birodalom megoszlása után érzületben az emberek is megoszlottak, a maga államát kiki olyan nagygyá tette, a mennyire csak jeles tehetségekkel felemelhették. Mi azonban mindebben a középúton haladunk s a mennyire csak tehetjük és azoknak

*) V. ö. Uraug. Ekk. i. h. 180—183 ; Cont. Reginonis ad ann. 919—934 ; Liudprandi Antapod. II. 24—32. (KK. VI—VII. 114—116.)

szavaiból kivehetjük, az igazság fonalához tartjuk magunkat és attól — Isten segedelmével — sem jobbra, sem balra nem fogunk eltérni. Midőn tehát — ebben, mint mondottuk, valamennyi történetíró megegyezik — Henrik a Rhenuson innen uralkodik és Károlylyal Gallia Belgica miatt czivódik, ennek a pörösködésnek az eldöntésére közös akarattal Bunna városában egy napot jelöltek ki, a melyen Belgica Henriknek jutott s Károlynak csak Celtica, Aquitania és Lugdunensis egy része maradt, mivelhogy Burgundiának saját királya volt ; s így az a birodalom, a melyet a frankokénak mondanak, az atyai örökségből elvesztette Gallia Belgicat az aquisi tartománynyal és Francia nagyobb részével együtt.

Ez időtájt Arnolf bajor herczeg, értésére esvén Konrád király halála, Magyarországból visszatér hazájába és ott uralkodni akar, míg végre is a király birtoka egyházainak az átengedésével békére szólítja. Ez az az Arnolf, a ki Bajorország egyházait és kolostorait kegyetlenül feldúlta és azoknak javait katonái között szétosztotta. A midőn ez első ízben törekedett az uralomra, a megboldogult Oudalricus augustai püspök látomásban két kardot mutatott neki, a melyek közül az egyiknek hiányzott a markolatja és hallotta, hogy a fogantyús kard a Henrik királyé, a fogantyútlan kard pedig az Arnolfé, mintegy jelképéül annak, hogy fej és igazság nélkül van. Ezek után Henrik a szokásuk szerint betörni készülő magyarokat Saxoniában egy hihetetlenül véres ütközetben leverte és győzelmét a mersburchi palotában — Martinopolisnak is hívják — megfesttette. A szent lándzsát is, a mely mindmainapig királyaink birtokában van, fenyegetésekkel kicsikarta Rudolftól, Gallia Lugdunensis, vagyis Burgundia királyától. Ő maga pedig sok hősi tett után, midőn a császári méltóság elnyerése végett Rómába készülődött, megbetegedett és uralkodásának 17-ik évében elhunyt.

19.*) — Az Úr megtestesülésének 936-ik évében Ottót, Henrik fiát, a ki atyját nemes utódként követte a trónon, Hildibertus moguntiai érsek Aquisban megkoronázta. Ez a neki ellenszegülő szlávokat, a kiket cseheknek is neveznek, megzabolázta, a belgákat pedig, a kik herczegüknek, Gisilbertusnak a tanácsára

*) V. ö. Uraug. Ekk. i. h. ; Cont. Reginonis ad ann. 939—953.

meg akarták akasztani a Rhenuson való átkelésében, megfutamította s miután az egész országot tűzzel-vassal elpusztította, a Mons-Capri-n levő várukat szoros ostromzár alá vette. Erre Lajos, Károlynak a fia, betört Alsatiába, ezen alkalommal visszaszerezni óhajtván Belgicát, a melyet atyja, mint fentebb mondottam, elveszített. E hírre a király abbahagyta Mons-Capri ostromát s miután Lajost Alsatiából kiűzte, Bresacát szállotta meg. Ezalatt Gisilbertus herczeg, megbosszulandó a csúfos sérelmet, összegyüjtött fegyvereseivel Andrenacumig nyomul, a hol a germánok útját állják, mire fölötte elkeseredett ütközet fejlődik ki, a melyből Gisilbertus menekülni akarva a Rhenusba fullad; megfutamítják a többieket is, miután igen sokat levágtak közülük. Ennek hallatára a bresacaiak átadták a várat a királynak. A király most ismét megtámadja Belgicát és azt egészen hatalma alá hajtja és azóta azt a tartományt ellenmondás nélkül birtokolják a teutonok királyai. Továbbad Lajos király Ottó királynak Gisilbertus herczeg halálával özvegygyé lett nővérét feleségül vette s a midőn nem sokkal később övéi a királyságból kiűzték, Ottóhoz jött könyörögni és annak segítségével ellenségeit levervén, birodalmát is visszaszerezte. Ezek után Inglinheimben az apostoli szék legátusának, Marinusnak az elnöklete alatt mindkét király jelenlétében zsinatot tartanak. Ottó pedig sok diadala után arra készül, hogy a birodalomhoz csatolja Itáliát is, a mely annyi éven át már egészen elidegenedett a frankoktól, illetve a germánoktól. Ebben az időben sokféleképpen sanyargatja vala a zsarnok Berengárius, a ki fogságban tartotta Adelheidát is, elődjének, Lothár császárnak az özvegyét. A király tehát Itáliába nyomult, a fogságából kiszabadított királynét feleségül vette s miután Berengáriust elűzte, az Úr születése ünnepét Papiában ülé meg és így tért vissza tavaszszal hazájába, Berengárius üldözésére ott hagyván Konrád herczeget. Berengráius ennek tanácsára Saxoniába ment a királyhoz, hogy annak kegyelmét a herczegnek s a király fiának, Letalfusnak a segélyével elnyerje. De három napig még csak a király szine elé sem bocsátották, míg végre a herczeg és a királyi sarj közbenjárásával elérte, hogy a rhetiai Augusta városában napot tűztek ki a számára. A birodalom minden részéből számosan egybegyültek itt, megjelent nagy alázatosan Berengárius is és fiával, Alberttel együtt a király elé vetette magát és hűbérül fogadta

tőle az itáliai királyságot, a veronai és az aquileai őrgrófságok kivételével. Berengárius Itáliába való visszatérése után, éppen úgy, mint azelőtt, oly sok kárt okozott az ország fejedelmeinek, hogy valamennyi gyűlöletét magára vonta. Ezen időben Letalfus, a király fia, néhányaknak a tanácsára újból fellázad atyja ellen, de hamarosan még a kezdetén abbahagyja, és atyailag visszafogadódik annak kegyeibe.

20.*) — Az Úr megtestesülésének 955-ik évében a magyarok fölötte vad népe megszámlálhatatlan sokaságban betört és az egész országot sáskák módjára elárasztván, a Licus mentén egészen Augusta városáig előre nyomult, a melynek akkor a tiszteletreméltó és istenfélő Odalricus főpap állott az élén. Itt szembeszállott velük a dicsőséges király, a ki Isten megnevezett emberének tanácsára inkább hitében, mint fegyvereiben bízott és oly nagy vitézséggel verte le az említett barbárokat, hogy azóta ez a minden nép között legrettenetesebb, nemcsak hogy a birodalmat nem merte megtámadni, hanem rászakadt kétségbeesésében még a sajátját is, mocsaras helyeken sánczokkal és földhányásokkal szándékozott megerősíteni a mieink ellenében. Ebben az ütközetben elesett a jeles warmatiai herczeg, Konrád király sógora. A barbárok pedig, a mi szinte hihetetlennek látszik, csupán hétnek a kivételével — így mondják — az utolsó szálig megsemmisültek. Ezen hatalmas összeütközés okozójául bizonyos bajorországi »Skirai« grófot emlegetnek, a ki azonban álnokságáért, hogy a meggondolatlanul kivezetett magyarokat halálnak tette ki, keményen meglakolt, a mennyiben azok mint árulót, megölték. Birtoka az államra szállt s a király részben az egyházak között osztotta szét, részben meghagyta örököseinek Skira várával együtt, a melyet a püspökök az örök kárhozatnak adtak át. Családjából eddigelé sok zsarnok származott, de Ottó palotagróf, a csalárd és igaztalan atyának méltó örököse, minden elődjét fölülmúlva gonoszságban, a mai napig sem szünt meg Isten egyházát üldözni. Még elmondani is csodálatos ugyanis — nem tudom, milyen isteni intézkedés folytán — csaknem az egész ivadék annyira kivetni való lelkületet örökölt, hogy vagy senki, vagy csak kevesek akadnak mindkét nemből

---

*) V. ö. Cont. Reginonis ad ann. 955 ; Uraug. Ekk. u. o. ; Chron. Sigebert. ad ann. 957 ; Annales Hildesh. ad ann. 955.

— bármilyen foglalkozásúak, bármilyen rendhez tartozzanak is — a kik nyilt erőszakkal ne dühöngnének, vagy pedig mint teljesen megtébolyodottak, mint minden egyházi és világi tisztségre méltatlanok, lopásra és utonállásra ne adnák magukat, koldulással tengetvén nyomoruságos életüket. Innen a király eltávozott és haddal támadta meg a neki ellenszegülő szlávokat s midőn fölöttük is győzedelmeskedett, mint a magyarok fölött, a haza atyjának nevezték.

21.*) — Az Úr megtestesülésének 960-ik évében, mikor a király ismételten a szlávokkal hadakozott, János diaconus és Azo scriniarius, az apostoli szék küldöttei, a király elé járulának, egyrészt, hogy panaszt tegyenek a zsarnokoskodó Berengárius ellen, másrészt, hogy meghívják őt a római szentegyház és az egész Itália védelmére. Ugyanezen kérelemmel fordultak a királyhoz Walbertus mediolanumi és Waldo comumi püspökök is az itáliai királyság más fejedelmeivel együtt. A király pedig Ratisponában megülvén az Úr születése ünnepét, Belgiumba ment s miután ott az aquisi patotában fiát, Ottót, uralomra emelte, visszatért Saxoniába és összegyüjtvén hadait, Bajorországon és a tridentumi völgyön át fegyveresen Itáliába hatolt és az egész ország meghódítása után az Úr születése napját Papiában ülé meg, a hol a Berengárius által lerombolt palotát újból felépítteté.

22.**) — Az Úr megtestesülésének 964-ik évében Ottó, a dicsőséges király, Papiától a *Városig* nyomult előre, a hol János pápa és az egész nép tiszteletteljesen fogadták és mindenek egyértelmű hozzájárulásával megkapta a császári és augustusi czímet. Ő azok szerint, a kik Arnulfot a császári jegyzékbe fölveszik és kirekesztik azokat, a kik közben Itáliában uralkodtak, a 77-ik; a rómaiak szerint azonban, a kik Arnulf elhagyásával Lajost, a két Berengáriust, Ugot, Berengáriust, Lothárt és ismét Berengáriust Albert fiával együtt, noha csak árnyékuralkodók voltak, az előbbiek sorába helyezik, a 84-ik. Innentől a római uralom a frankok és a longobardok után a teutonokra, vagy, a mint némelyek vélik, ismét a frankokra, — a kik közül valami-

*) V. ö. Cont. Reginonis ad ann. 960; Uraug. Ekk. u. o.; Annal. Hildesheim. ad ann 961. — **) V. ö. Cont. Reginonis ad ann. 962; Uraug. Ekk. (Chron. Frutolfi Mich.) MG. SS. VI. 189.

képpen kicsúsztak — szállott át. Ezzel a véleménynyel látszik megegyezőnek az, a mint őseink mondják, hogy a római uralomnak a babyloni uralomhoz hasonló kezdete és folytatása van. A mint ugyanis az tudvalevőleg két nevezetes átalakulásnak, t. i. a médekének és a perzsákénak volt alávetve, azt tartják, hogy azonképpen ez is csak kettőnek, a görögöknek és a frankoknak fog meghódolni. Mert úgy ennek, mint amannak, a többi, a különböző népektől eredő megtámadásait inkább csak megszakításnak, mint átalakulásnak tekintették. A császár a *Városból* visszatérvén, a húsvétet Papiában ülte meg. Berengárius pedig a császár elől menekülvén, a Szent Leóról nevezett hegyen lappangott.

23.*) — A következő évben a császár ismét Papiában ülte meg a husvéti ünnepet és a mikor innen kimozdulva, Berengáriust a Mons-Leonis-on ostrom alá fogta, ennek fia, Albert, a fejedelem haragját elkerülendő, először Corsicába ment, aztán pedig János római pápához tért és azt a maga részére hajlította. Ezért a császár abbahagyta a vár ostromát és seregét a *Város* ellen vezette. Erre a polgárok közül néhányan, félelemmel eltelve, főpapjukkal együtt elmenekülnek, mások meg kezeseket adnak és meghódolnak a császárnak. Ottó követség útján visszahívja a pápát, de ez nem akar visszatérni, mire az egybehívott püspökök gyűlésén helyette Leót ültette a pápai székbe. Ezt látva Albert, ismét Corsicába menekült. Hogy mindez jogosan történt-e, vagy másként, annak elbírálása nem tartozik a jelen munkára, mivel feltettük magunkban, hogy csak a megtörtént eseményeket írjuk le s hogy nem mondunk ítéletet a megtörténtek felett. De mégis egynémely krónikában, persze teutonokban, úgy találtam, hogy a megnevezett János botrányosan élt s ezt a püspökök s más alattvalói gyakorta megvitatták. Ennek a dolognak nehezen adhatunk hitelt, mivel a római egyház a maga papjainak azt a különleges kiváltságot szokta tulajdonítani, hogy Péter érdemei folytán erős sziklaalapon állanak, őket tehát sem a poklok tornácza, sem az idők vihara nem sodorhatja vészes romlásba.

---

*) V. ö. Liudprandi Hist. Ottonis c. 9. (Középkori Krónikások VI—VII. 216—217); Cont. Reginonis ad ann. 963; Herim. Contr. ad ann. 963—964.

24.*) — A császár az Úr születése napját Rómában megülvén, átvette a Mons-Leonison ostromolt Berengáriusnak és várának a meghódolását és őt fogolyként Bajorországba száműzte. Ime, láthatod, hogy a teutonok uralma összefüggő a frankok uralmával s valamiképpen rokon kezdetük van. Ott először Károly szerezte meg a királyi tisztet királyi czím nélkül. Itt Nagy Ottó szász herczeg vezette a birodalom kormányát akkor, a mikor még maradtak királyok a Károly nemzetségéből. Annak fia, Pippinus, nemcsak lényegileg, de névleg is királylyá kezdett lenni s így is neveztetik; ehhez hasonló módon érdemelte ki Henrik, a fiú, hogy királyi névvel diszítsék. Amannak a fia, Nagy Károly, nemcsak a királyi méltóságot érte el, hanem Desiderius elfogatása után a császárit is, mint első a frankok közül; emennek fia, Nagy Ottó, sok győzedelem s Berengárius elfogatása után a teutonok közül a Károlyokat követve mint első uralkodott a rómaiak felett.

Mialatt a császár a *Városban* tartózkodott, a polgárok a szomszédos várlakókkal egyetértve, megölését tervezték. A mikor ezen dolgok a császár tudomására jutottak, először is leselkedéseik ellen védekezett s aztán roppant nagy tömeget levert közülük. A következő napon pedig hűségesküt tétetett velük és 100 túszt vett át tőlük. Ő maga még hét napig náluk maradt, majd Spoletumnak fordult s Leó pápa kérésére visszaadta a rómaiaknak túszaikat. Távoztával a rómaiak ismét visszafogadták Jánost és elűzték Leót. Ez haladéktalanul a császárhoz ment, a ki a camerinumi herczegségben tartózkodott s vele együtt ülte meg a szent husvéti ünnepet. Ekközben meghal János pápa s a rómaiak Benedeket választják helyébe. A császár úgy a Leó elűzetése, mint a Benedek megválasztása miatt haragra lobbant és visszautasítva a rómaiak követeit, a kiket kiengesztelésére küldöttek, hadait a *Város* ellen vezette. Az ostromzár alá vetett és a hihetetlen éhinség által agyoncsigázott várost végre is meghódolásra kényszerítette. Azon feltétel alatt fogadta őket kegyébe, hogy a kapukat megnyitják előtte, tiszteletteljesen fogadják és kiszolgáltatják neki Benedeket. Ennek megtörtén-

---

*) V. ö. Liudprandi Hist. Ottonis cc. 16—17. stb. (KK. VI—VII. 223—224); Cont. Reginonis ad ann. 964—966; Uraug. Ekk. i. h. ad ann. 974; Chron. Sigebert. ad ann. 968.

tével a császár Leót visszahelyezte s miután Szent János születése napját s Péter és Pál apostolok ünnepét ugyanott megülte, elhagyta a várost, útközben sok embert elveszítvén az időjárás egyenlőtlensége következtében. Miután pedig az Úr születése napját Papiában megülte, visszatért az Alpokon inneni részre, magával hozva a már letett Benedeket.

Midőn nem sokkal később az itáliaiak ismét elpártoltak tőle, újból átlépte az Alpokat s Rómában megülvén az Úr születése napját, a Város előkelőbbjei közül 13-at, a kik a Leó pápa elleni fölkelésben részesek voltak, felakasztatott. Ennek utána fiát, Ottót, magához hívatta, a pápával megkoronáztatta és császárrá nevezette ki, majd pedig összeházasította Theophanuval, a konstantinápolyi császár leányával. Miután így mindent jól elintézett, Itáliából visszatért és a husvétot Quitilinburgban tölté el, az Úr mennybemenetelét pedig szokása szerint Martianopolisban ünnepelte meg, a mikor a pünkösd előtti kedden betegség fogta el s befejezé élte napjait királyságának 37-ik, császárságának 13-ik évében. Ez azon Ottó, a ki sok, általam is fölemlített győzelem után Apuliában és Calabriában a görögöket is legyőzte és a római császárságot saját derékségével visszaszerezte a keleti frankoknak és ő talált először Saxoniában Goslaria városa mellett ezüst- és érczereket. Sok ékességgel diszítette a magdeburgi székesegyházat is, a hol, még most is megláthatő, királyi pompával van eltemetve. Berengárius pedig s felesége, Willa, Babenbergben haltak meg, mint száműzöttek; Udalricus, Augusta boldog püspöke, ugyanezen évben költözött az Úrhoz.

25.*) — Az Úr megtestesülésének 975-ik évében II. Ottó, Nagy Ottó fia követte atyját az uralomban, a kit a római pápa még atyja életében megkoronázott és Augustustól számítva mint 85-ik uralkodott. Midőn ez Calabriában vigyázatlanul üldözte a görögöket, seregét elveszíté és a hajóból kiugorva, uszással menekült meg. Uralkodásának 9-ik évében halt meg Rómában és tisztességgel márvány-koporsóban temették el Szent Péter-temploma előtt. Azt beszélik róla a rómaiak, hogy Beneventum bevétele után Szent Bartholomaeus apostol csontjait onnan

*) V. ö. Uraug. Ekk. (Chron. Frut.) SS. VI. 191; Ann. Hild. ad ann. 982; Herim. Contr. ad ann. 982.

elvitette és Rómában a Tiberis szigetén biborvörös márványból való urnában helyezte el és hogy a Tiberisen s a tengeren át a mondott szarkofágban hazájába szándékozott vinni, de rövidesen kimúlt az életből s a drága kincset ugyanott hátrahagyta.

26.*) — Az Úr megtestesülésének 984-ik évében a még gyermek III. Ottó követte atyját az uralomban, a ki Augustustól számítva mint 86-ik nyerte el a császárságot. Az ő idejében Szent Albert prágai püspök, a mikor a poroszok között hirdeti az igét, vértanúvá lesz. Ottó pedig uralkodása 17-ik évében elhunyt és az aquisi Szent-Mária-egyházban temetik el. Ez a két utóbbi Ottó, ámbár rövidség okából nem sokat beszéltünk róluk, oly derék és csodálatraméltó volt, hogy az egyiket a szaraczénok »Sápasztó halál«-nak vagy »Vérszomjúzó«-nak, a másikat pedig »Világ csodájá«-nak nevezték.

27.**) — Az Úr megtestesülésének 1001-ik évében, mivelhogy Ottó örökös nélkül halt meg, Hezilo fiát, Henriket, a ki noricumi származású s ugyanannak a népnek herczege vala, a birodalom nagyjai valamennyien megválasztják s Augustustól számítva mint 87-iket királylyá teszik. Vitézül és jó szerencsével sok háborút viselt Germániában, Boemiában, Itáliában, Apuliában s a mikor végre az Úr pihenőt adott neki, mert fölötte jámbor keresztény volt, megalapítá a nagytekintélyű babenbergi püspökséget, bőségesen ellátván azt javadalmakkal és kitüntetésekkel, a mint az ma is látható. Midőn nővérét, Gisilát, feleségül adta a magyarok királyához, Istvánhoz, úgy ezt, mint ennek egész országát rábírta a hit felvételére. A keresztény hitet mindmostanig valló magyarok ezt az Istvánt, mintegy vallásuknak a megalapítóját, méltónak tartják arra, hogy őt a szentek között tiszteljék. Az oly kegyes Henrik császár pedig uralkodásának 24-ik s császárságának 11-ik évében leszámolt a földi dolgokkal s eltemettetik a babenbergi egyházban, a hol, a mint azon egyház bizonyítja, sírjánál mindmainapig gyakorta számos csoda történik.

28.†) — Az Úr megtestesülésének 1025-ik esztendejében, mivelhogy Henrik fiúk nélkül hunyt el, a frank származású

---

*) V. ö. Uraug. Ekk. i. h. 192. — **) V. ö. Uraug. Ekk. (Chron. Frut.) ad ann. 1001—1024. — †) V. ö. Wiponis Vita Chuonr. 1—25. 29; Ann. Hild. 1030—1032; Herim. Contr. ad ann. 1024. stb.

Konrádot — elődjének tanácsára, noha annak, a míg élt, nélkülözte kegyét — választják meg valamennyien s Augustustól számítva mint a 88-ikat emelik uralomra. Ez a származását atyai részről Konrád warmatiai herczegre vezeti vissza, a ki Ottó alatt a magyarokkal vívott ütközetben esett el, anyai részről pedig Gallia legelismertebb fejedelmeire viszi vissza eredetét, a kik a trójaiak régi törzséből származtak és a kiket Szent Remigius keresztelt meg; Gisila nevű felesége a Károlyok dicsőséges véréből való volt, a mint azt egy valaki ezen verssorokkal bizonyítja:

Épp' a midőn a tizes lineát negyedik követé már,
Károlytól eredett akkor a bölcs Gisila.[1])

Ez először Ernustus suev herczegnek, Albert felső-pannoniai őrgróf testvérének volt a felesége és annak ikerfiúkat szült: Ernustust és Herimannust. Annak halála után ehhez a Konrádhoz ment, a kiről most beszélünk. Ez a király pedig jeles volt a fegyverforgatásban, megfontoló a tanácskozásban, állami és polgári bölcseséggel gazdagon megáldott, a keresztény vallásban eléggé odaadó és alázatossággal diszeskedő, a mi annyira illik egy királyhoz.

Uralkodása kezdetén Balizlaus lengyel herczeg, a ki elődjének, Henriknek röviddel ezelőtt meghódolt, a birodalomtól elszakadni és önmagát is királynak neveztetni törekedett. De nemsokára meghalt és fiát, Misicot hagyta utódjául. Midőn ez atyját utánozni készült s ezenfelül még testvérét, Ottót is elűzte, a király hadat indított Polunia ellen, egyrészt, hogy a száműzöttet hazájába visszavezesse, másrészt pedig azért, hogy a birodalom vakmerő megsértését megtorolja. Misico, a király támadásával szemben nem lévén elég ereje, a birodalom jelvényei közül egynéhányat összetört s aztán Ulricus cseh herczeghez menekült, a ki ebben az időben a birodalommal szintén ellenséges viszonyban volt. Midőn Ulricus őt a királynak kiszolgáltatni és ily módon annak kegyét ismét visszaszerezni akarta, ez, mivel fölötte nemesszívű volt, nem akarta őt ezen az úton a herczegtől elfogadni. Ottó aztán akadálytalanul elfoglalta a

[1]) Wipo i. m. c. 4.

herczegséget s a diadémot, a melyet atyja a birodalom szégyenére meg nem engedett módon csináltatott, megküldé a királynak és fennhatóságának mindenben alávetette magát. De nem sokkal rá fegyverhordozójának ármánya következtében életét veszítette. Misico pedig, a ki királyból száműzötté lett, könyörögve a császár elé járult és a királyné közbenjárására megkapta a három részre osztott tartomány egyharmad részét. Ettől fogva ez a tartomány — a mint ismeretes — adófizetési kötelezettséggel szolgál a mi királyunknak.

Ez időtájt a királylyal vérrokon Konrád, a vangionok herczege és mostohafia, Ernustus, a suevek vagy alemannok herczege, sok mással egyetemben lázadást kisérelnek meg a király ellen. A király pedig, miután fiát, a még igen kicsiny Henriket maga után királylyá jelölte ki, Itáliába indul, a mikor is Ernustus anyjának, a királynénak tanácsára eléje járul s annak segélyével kegyét visszaszerezvén, arra is engedelmet nyert, hogy a királylyal Itáliába mehet. A király tehát útnak indult és a szent husvétot Vercelliben ülte meg. Ugyanitt találta Reginherus őrgrófot luccai polgárokkal s miután mindannyijuk hódolatát fogadta, útját a *Város* felé irányította.

29.*) — Az Úr megtestesülésének 1027-ik évében Konrád Rómába érkezett és éppen husvét napján két király között, Cnuto angol és Gisila királyné nagybátyja, Rudolf burgundiai király között tiszteletteljesen előlépvén, János pápa megkoronázza s az egész római nép megadja neki a császári és augustusi czímet. Még ennek a husvétnak a hetében zavargás keletkezett a császár katonái s a polgárok között, a mi súlyos összecsapásra vezetett, a melyben sokaknak eleste és a rómaiak megfutamodása után a császár lett a győztes. Ezek után, kibékülvén a polgárokkal, elhagyta a Várost és valami Tashelhar nevű foglyul ejtett, hirhedt rablót kötél által kivégeztetett. Innen a Pirenaeuson át visszatért Franciába, a mikor is értésére jutott, hogy mostoha fia, Ernustus herczeg, Werenharius gróf tanácsára ellene újból fellázadni készül. Ezt aztán igazságos itélettel és a királyi hatalom erejével szárazon és vizen űzve, arra kényszerítette, hogy az erdőségekben lappangjon, a hol később a király

*) V. ö. Wiponis Vita Chuonr. c. 16—20. 25; Herim. Contr. ad ann. 1027—1030; Uraug. Ekk. i. h.

hívei megölték, mire testvére, Herimannus kapta meg a herczegséget.

30.*) — Ebben az időben meghalt Rudolf, Burgundia vagy Gallia Lugdunensis királya s birodalmát a diadémmal és más jelvényekkel együtt végrendeletileg a király fiára, Henrikre, az ő unokaöcscsére hagyta. Az írók tanúsága szerint ugyanis az Alpokon innen is és az Alpokon túl is van egy Gallia. Ezek közül Itáliában a Padus és az Alpok közöttit mondották Cisalpinanak vagy Togata-nak, Transalpina-t vagy Comata-t pedig három részre osztották, azaz Belgica-ra, Lugdunensis-re, Celtica-ra és Aquitaniát Celtica részévé tették. Mások szintén hármat állapítanak meg, de Celtica-t Belgica-ba helyezik és Aquitaniát egymagában a harmadiknak veszik. Ezért is az ő véleményük szerint ennek a három Galliának három primás áll az élén, Belgica-nak a treverii, Aquitaniának a bituricai, a harmadiknak a lugdunumi. Az, hogy Belgica-ban Celtica is bennfoglaltatik — úgylátszik — az Orosius nézete, a ki a földkerekség beosztásánál azt Britanniáig, illetve a narbonai tartományig kinyujtja, míg az előbbeni felosztás szerint a Rhenustól a Mosa forrásáig, azaz az Argon-erdőig terjed: *Gallia Belgica-t* — úgymond — *keleten a Rhenus folyó és Germania, délkeleten a Pennini-Alpok, délen Provincia Narbonensis, északnyugaton a Britanniai-tenger, északon pedig Britannia-szigete határolják.* Épen úgy Lugdunensisről: *Gallia Lugdunensis hosszan elnyúlva és keskenységében meggörbülten félig körülövezi Aquitania tartományát. Ennek keletén van Belgica, déli részén Provincia Narbonensis, a melyben Arelatum városa fekszik és a hol a Galliai-tenger fölveszi a Rhodanus folyót.* Később Aquitaniáról nem mint Gallia harmadik részéről, hanem mint annak egyik tartományáról beszél, mondván: *Aquitania tartomány a Ligeris pályájának görbülése következtében, a mely folyó a legnagyobb részében határolja, köralakot vesz föl. Északnyugaton az oczeán, a melyet Aquitaniai-öbölnek neveznek, nyugaton a Hispániák, északon és keleten Lugdunensis, délkeleten és délen Provincia Narbonensis érintik.* Innen van, hogy ezen megosztás szerint úgylátszik, mintha Gallia Comatanak csak két része volna, t. i. Lugdunensis és Belgica s ilyenfor-

*) V. ö. Orosius, Hist. I. 2; Herim. Contr. ad ann. 1032; Wipp. Vita Chuonr. c. 29.

mán Aquitania nem harmadik rész, hanem — a mint mondottuk — azoknak egy tartománya és ekképpen is található Gallia hármas felosztása a Togata-val együtt. Azt találjuk tehát, hogy az egyik felosztás szerint Gallia Comata három részből áll Togata nélkül, a másik felosztás szerint pedig ugyancsak három részből, de Togata-val együtt. Ezek — a mint fentebb említettem — elsőbben a frankok uralmának voltak alávetve, a megoszlás után pedig külön-külön királyokat kezdettek kapni és annak, a mely még a frankokénak neveztetik, az előbbeni felosztás szerint Celtica, a későbbi szerint pedig Aquitanica és Belgicá-nak csak egy része maradott.

31.*) — A mikor tehát Rudolf Gallia Lugdunensist Henriknek adta át, Odo, Celtica grófja, a mennyiben, mint annak veje, a megnevezett birodalomra örökösödés jogán igényt vélt formálhatni, azt fegyveres kézzel megtámadta. Ugyanakkor történt ez, a mikor a császár a lengyelek — a kikről fentebb beszéltünk — leigázásával volt elfoglalva. Midőn a császár hírt vett Odo viselkedéséről, karácsony táján ismét szervezé hadait, hogy Burgundiába induljon ; de mivel a túlságos hideg miatt el nem indulhatott, a következő nyáron ismételten Galliába tört s miután három héten át egyfolytában tűzzel-vassal pusztította Odo országát, ez kénytelen volt könyörögve eléje járulni és hogy esküvel fogadta, hogy többé a megnevezett országot semmi módon sem fogja nyugtalanítani, a császár is visszatért. A következő évben újból Burgundiába ment a király s miután azon ország valamennyi fejedelmének s a lugdunumi primásnak hódolatát fogadta, békességben visszatért, magával víve az ország túszait. Nem sokkal később a paraszti népség daczosságának megtörésére, mivelhogy fejedelmeik fölött már csaknem győzedelmeskedtek, Itáliába indult s karácsony napját Veronában megülvén, Brixián s Cremonán át Mediolanumba érkezett és ezen város püspökét, mivelhogy az ellene szőtt összeesküvésben részesnek találtatott, elfogatta és Pupio aquileai patriarcha őrizetére bízta. A püspök azonban titkon megszökött és elmenekült. Ezért a császár, miután a husvéti ünnepeket Ravennában megülte, tavaszszal a megnevezett város környékét elpusztítá,

*) V. ö. Wiponis Vita Chuonr. cc. 29—40 ; Herim. Contr. ad ann. 1032—1039 ; Annales Hildesheim ad ann. 1036—1037.

sok várat részint lerombolt, erőszakkal foglalván el, részint fennhatósága alá hajtott. A midőn innen Cremonába tért, összetalálkozott a római pápával, a kit nagy tisztelettel fogadott és látott magánál, míg nem elbocsátotta s akkor maga is, elkerülendő a hőséget, a hegyekben vett szállást.

A míg ezek Itáliában folynak, Odo gróf megszegé esküjét és Galliában újból fellázad a császár ellen. És a midőn ennek meggyalázására valami Barrum nevű várat ostrom alá fogott, Gozilo belga herczeg és a birodalom más hívei megölik s zászlóját a győzelem jeléül elküldik Itáliába a császárnak. Ebben az időben a placentiai, vercellii s a cremonai püspököket — kétes, jogosan-e, avagy nem — felségsértőknek nyilvánítják és számkivetésre ítélik őket. Legközelebb, a mikor a császár az Úr születése napját Pármában ünneplé, zavargás támadt, a melyben megölték a király főétekfogóját. Amin annyira haragra gerjed a fejedelem, hogy minden erejével megrohanja a várost. A polgárok azonban vitézül védelmezik vala magukat, de hosszasabban még sem tudják kiállani a király támadását, mire sokan megfutamodnak, a szerencsétlen város pedig a lángok áldozatává lesz.

Ezen napokban a római pápa kiközösítette a mediolanumi érseket, mivelhogy igaztalanul fellázadt ura s császára ellen. Konrád tehát, miután innenső Itáliát teljesen behódoltatta, átlépte az Apennineket és ő maga, miközben a királyné imádkozás okából Rómába ment, majd meg hozzá visszatért — Apuliába nyomult s áthaladván azon föld városain, Capuán, Beneventumon és még több máson, elhatározta, hogy az Adriai-tenger partja mentén fog hazatérni ; és a mikor útja halálthozó helyeken vezetett át, a levegő romlottsága következtében seregéből és a hírneves fejedelmek közül igen sokan elvesztek. A többek között meghaltak itt : Hermannus herczeg, a királyné fia, Chunigunda, a király fiának arája, Cono, a frankok herczege és még sok más. Ezért közülünk egy valaki, az emberi dolgok ezen mulandóságán keseregve, tragoediaszerűen egyszerű stílusban dalt költött, a mely így kezdődik :

Kinek hangja tiszta,
Kezdjen rá e dalra.[1])

---

[1]) Wipo c. 40.

A császár nem sokkal azután, hogy Itáliából hazatért és a szent pünkösdöt Traiectumban, Fresia egyik városában ünneplé, magán az ünnepnapon megbetegedett és királyságának 17-ik, császárságának pedig a 14-ik évében bevégezte élte napjait s miután belső részeit ugyanott eltemették, testének egyéb maradványait Spira városába vitték és ott Szent Mária egyházában hantolták el.

32.*) — Az Úr megtestesülésének 1040-ik évében III. Henrik, a fönt említett Gisila fia, a ki már atyja életében megkezdette az uralkodást, annak halála után egyedül uralkodott, mint a 89-ik Augustustól számítva és benne a császári méltóság, a mely a Károly nemzetségétől már annyi időn át távol vala, ismét Károly régi és nemes ivadékára szállott vissza. Ez atyjával a jelességekben nemcsak hogy mindenképpen egyenlő volt, hanem — a mint mondják — a birodalom meggondoltabb kormányzásával még felül is múlta. Mégis uralkodásának a kezdetén, midőn a fölkelt csehek ellen vigyázatlanul vezette a hadakozást, seregéből igen sokat elveszített az erdőségek rejtett zugjaiban. De meg is éreztette velük jogos haragjának élét, mert sok bajt zúdított a megnevezett népre, míg végre elérte herczegük meghódolását. Számos és különböző fordulatú ütközetekben szorongatta a magyarokat is; sógorának, Albert őrgrófnak a közbenjárására azoknak menekülő királyát, Pétert, a kit Ovo a királyságból kiűzött, befogadta s hadaival Pannoniába nyomulván, a kifejlődött csatában kevesedmagával a magyaroknak hihetetlen sokaságát megfutamítá és Pétert visszahelyezé a királyságba. Ennek okából az említett győzelemről a béna Herimannus azt a verset szerzé, a mely így kezdődik:

Dalra fakadjon a hang.

Feleségül vette pedig Ágnest, Gallia legelőkelőbb fejedelmének, Pictavia és Aquitania herczegének, Guillelmusnak a nővérét. A midőn királyi szokás szerint Inglinheimban nászt ült,

---

*) V. ö. Uraug. Ekk. i. h. 195; Ann. Hild. ad ann. 1039; Herim. Contr. ad ann. 1040—1046; Ann. Altah. M. ad ann. 1043; Ann. Hildesh. ad ann. 1043 etc.

a bohóczok és szemfényvesztők egész gyülekezetét, a mely — a mint történni szokott — odaözönlött, üres kézzel bocsátá el és a mit az ördög népétől elhúzott, bőségesen kiosztotta azt a szegények között. Magán a nászünnepségen azonban gyász vegyült az örömbe. Albert őrgrófnak derék fia ugyanis, a még ifjú Leopaldus, mindenki fájdalmára korai halállal kimúlt és nagybátyja, Popio treverii érsek, Treveri városában temettette el. Ez az a Leopaldus, a ki atyjával, Alberttel, a keleti határgrófságot a magyaroktól elragadta és egyéb vitézi cselekedetei között Ovo megszámlálhatatlan seregét, a mely váratlanul határait pusztítá, gyorsan fegyverre kelve — a mi még a minden küzdelemben bátrakra nézve is merészség — kevesedmagával csaknem teljesen megsemmisítette.

Ez időtájt Róma városában szégyenletes zavar volt Istennek egyházában. Három bitorló, a kiknek egyikét Benedeknek hívták, egyidejüleg tartotta elfoglalva azt a széket és a nyomorúság nagyobb fokozására a patriarchatusok is megoszoltak jövedelmeikkel együtt, az egyik a Szent Péterben, a másik a Nagyobb Szent Máriá-ban, a harmadik pedig, azaz Benedek, a laterání palotában székelt és becstelen, bűnös életet éltek, a mint azt a Városban rómaiak elbeszéléseiből én magam hallottam. Valami Gratianus nevű jámbor pap az egyház ezen fölötte szánalmas állapotát látva és jámbor búzgóságában megkönyörülve anyján, a megnevezett férfiak elé járult s pénzzel rávette őket, hogy távozzanak a szent székből, a mikor is Benedeknek, a ki nagyobb tekintélyűnek látszott, meghagyta Anglia bevételeit. Ezért a polgárok a megnevezett papot, mintegy Isten egyházának a megszabadítóját, pápává választották és őt megváltoztatott néven VII. Gergelynek nevezték. Ennek hallatára a király haddal Itáliába indult. Gratianus pedig Sutriumnál a király elé ment és lelkületének meglágyítása végett — a mint beszélik — drága diadémot ajánlott fel neki. A király, a mint illett, először tisztelettel fogadta őt, azután pedig püspöki gyűlést hívott egybe s mint simoniával megbélyegzettet, rábeszélte a főpapi méltóság elhagyására, helyére ültetvén a római egyház hozzájárulásával Suidegerus babenbergi püspököt, a ki Clemens is. Ezt a Gratianust, midőn az Alpokon átkelt, a mint mondják, Hiltiprandus kisérte, a ki, a mikor később pápává lett, iránta való szeretetből, mivelhogy azt a pápák jegyzékéből

kitörülték, VII. Gergelynek kívánta magát hívatni, és a mint Lucanusnál[1]) találod:

Tetszett égi nagyoknak a nyert, Catónak a vert ügy.

ekképpen Hiltiprandusnak, a ki az egyházi szigorúságban mindig fölötte állhatatos volt, szintén nem tetszett az a dolog, a melyben a fejedelem és a püspökök határozata döntött. Innentől kezdve a római egyházat a pápák kánoni megválasztásában annyira gyöngének találjuk, hogy a katalógusban ez és a következő négy, mint a császártól odahelyezettek találhatók. Hogy a megnevezett Hildebrandusnak tevékenysége és fáradozásai következtében az ifjabb Leó alatt részleges, Sándor alatt pedig teljes szabadságát miképpen nyerte vissza, alább fogjuk elbeszélni, a mint azt kipróbált férfiak tudósításából megismertük.

33.*) — Az Úr megtestesülésének 1047-ik esztendejében az Úr születése napján Rómában Kelemen megkoronázta a győzedelmes Henrik királyt, a ki Augustustól számítva mint a 90-ik vette fel a császári és augustusi czímet. Innen hadait átvezette Apulián és dicsőséggel hazatért. Ugyanezen évben meghal Suidegerus s Popio aquileai patriarchát teszik a helyére. Nem sokkal később Péter magyar királyt valami Andreas nevű alattvalója szemevilágától s uralmától megfosztja. Elhunyt Popio is, a ki Damasus is, és Bruno tulli püspök, a ki Leó is, vette át a római egyház kormányzását. Ez a frankok előkelő nemzetségéből származott és kiváltképpen a királyi tekintély szemelte ki Szent Péter székébe. Midőn a főpapi bíbor elnyerése után Gallián utazott át, úgy esett, hogy Cluniacumba ért, a hol akkor — a mint mondják — történetesen a megnevezett Hiltiprandus viselte a priori tisztséget. Ez Leó elé járult s eltelve istenes búzgósággal, keményen megfedte azért, a mibe belefogott, mondván: meg nem engedhető az, hogy világi kéz által erőszakosan jusson a pápa az egész egyház kormányzásához. De ha követni kívánja tanácsait, igéri, hogy mindkettőt eligazítja, hogy a császári felség sem fog neheztelni rá és kánoni választás útján az egyház szabadsága is visszaállítódik. Az hajlott ennek intelmére, letette a bíbort, zarándok-köntöst öltött és így foly-

---

[1]) Phars. I. 128. — *) V. ö. Uraug. Ekk. (Chron. Frut.) ad ann. 1045—1056 (VI—XVII); Herim. Contr. ad ann. 1046—1053.

tatta útját, magával vívén Hiltiprandust is. A mikor megérkeztek a *Városba*, Hiltiprandus tanácsára a papság és a nép Brunot pápává választották és ilyképpen a választás megejtését mintegy átviszik a római egyházra. A császár betört Belgicába s Gotefridus és Baldewinus herczegeket meghódolásra kényszerítette. Ezek után Moguntiában a császár és Leó pápa jelenlétében zsinatot tartottak. A király ismét Pannoniába nyomult Andreas daczosságának a megtörésére, a ki Pétert letaszította és a magyarok országát elfoglalta ; a föld lakói azonban mindenfelé elrejtőztek s a szükséges élelmiszereket vagy eldugták, vagy hasznavehetetlenné tették, miért is, nem lévén képes hadait ott fenntartani, mindent elpusztítva, visszatért. A következő esztendőben újból ellenségesen támadt Pannoniára és Leó pápát is magával vitte.

Ebben az időben a normannok fölötte nyughatatlan népe Giscardus Róbertnek, egy alacsony származású, de igen derék férfiúnak a vezetése alatt Apuliába tört be és a föld lakóinak csellel és erőszakkal nagyon sok bajt okoztak. A midőn Leó pápa a *Városba* való visszatérte után az egyház és a birodalom határain haddal akarta őket megzabolázni s ütközetre került a sor, sokak elestével Beneventumba kényszerült menekülni. Oly nagy vala itt mindkét részről a veszteség, hogy a meghaltak csontjaiból összehányt halmot még most is mutogatják az ottani bennszülöttek. Az erre következő esztendőben meghalt Leó pápa és eltemették Rómában Szent Péter egyházában s úgy tekintik, mint a ki csodatevésekkel fényeskedett. Eisteti Gebehardus, a ki Victor is, követte és ezt a szintén teuton származású István. A császár ismét Itáliába ment s magával visszahozta Beatrixet, Mathilda anyját, rokonát, mivelhogy férje, Bonifacius őrgróf elhalálozott. Maga pedig nemsokkal ezután Saxonia és Turingia határán, valami Botfelt nevű helyen rosszul lett és bűneit nyilvánosan meggyónván, befejezé élte utolsó napját, királyságának 17-ik, császárságának pedig 11-ik esztendejében és eltemetteték atyja mellé. Egyébiránt úgy az ő, mint atyja cselekedeteit és jelességeit elég világosan kifejtette a béna Herimannus abban a könyvecskében, a melyet neki ajánlott.

34.*) — Az Úr megtestesülésének 1057-ik évében IV. Henrik, Henriknek még gyermek fia követte atyját a királyságban és

---

*) V. ö. Uraug. Ekk. (Chron. Frut.) MG. SS. VI. 197—198.

Augustustól számítva mint a 91-ik kezdett uralkodni. Ez először anyjának, Ágnes császárnénak a gyámsága alatt állott, a ki némi ideig okosan és jóakarattal kormányozta a birodalmat, később azonban némelyeknek a tanácsára elidegenedett anyjától és személyesen uralkodott ; ebből aztán igen nagy viszálykodás származott. A nemes és jámborul élő császárné ugyanis, látva a dolgok megváltozását, a fruteriai kolostorba vonult, majd onnan Rómába ment és rövid ideig való ott tartózkodás után elhúnyt és nagy tisztelettel Szent Petronella egyházában temették el márványkoporsóban.

Sándor, a ki azelőtt luccai püspök volt, később pedig közakarattal és választás útján a főpapi méltóságba emeltetett, ebben az időben vezette vissza a már oly régóta cselédeskedő egyházat korábbi szabadságába s a legnagyobb erélylyel nyomta el Kadolus parmai püspököt, a ki fegyveres kézzel akarta megszerezni a római széket. Ezért róla a lateráni palotában ezt a felírást találtam :

Sándor uralkodik és Kadolus lehanyatla legyőzve.

Miután pedig, a mint gyakran mondottam, a birodalom koronájának kellett, hogy papi kardtól szenvedjen vereséget, önmagában is meghasonlott és a míg a szászok lázadást terveznek, összeesküvések keletkeznek, a fejedelemről meggyalázó dolgokat mondogatnak és róla sok tisztességtelen hír jut el a pápa füleihez. Midőn a király Anno coloniai és Herimannus babenbergi püspököket a birodalom jogai végett Rómába küldötte, azok, követi küldetésük végeztével visszatérve, levelet hoztak neki a pápától, a melyben a királyt arra szólítja fel, hogy simoniáskodásáért és sok egyébért, a miket szemére hánynak, elégtételt adjon. Ugyanezen időben nyiltan fellázadnak a király ellen a szászok, a kik a szívükben régóta táplált haragot már nem tudták továbbra is visszafojtani és szétrombolják azokat az erődöket és várakat, a melyeket náluk emeltetett.

A következő esztendőben életét és paposkodását bevégezve elhúnyt Sándor és székét Hiltiprandusnak, archidiaconusának hagyta hátra, a ki VII. Gergelynek neveztetik. Ebből igen súlyos szakadás keletkezik, mivelhogy a király beleegyezése nélkül választás útján helyezték oda. Ő maga azonban, a ki annyi időn át mint magános egyén munkálkodott az egyház szabad-

ságának megóvásáért, most, a mikor a főpapi méltóságra emelkedett, szégyenletesnek tartotta, hogy a megkezdett útról letérjen és mindenképpen arra törekedett, hogy kiirtsa a simoniát és megszüntesse a papoknál az önmegtartóztatás hiányát. Végül ilynemű vétségéért nemcsak a királyt szólította fel gyakran, hogy feleljen a zsinatok előtt, hanem a subdiaconusoktól fölfelé a papokat is kiadott dekrétumaival az egész római földkerekségen eltiltotta a nősüléstől s magát a nyáj mintaképévé téve, a mit szóval tanított, azt példájával is igazolta és mint mindenben derék harczos, nem félt az Úr háza érdekében önmagát kőfalként odaállítani. A király pedig a birodalom minden részéből összegyüjté csapatait s haddal támadta meg a szászokat s miután az Unstruot folyó mellett vívott ütközetben mindkét részről sokan elhullottak, végül a királyé lett a véres győzelem. Ebben az ütközetben estek el: Gebehardus, atyja Lothárnak, a ki később király volt, Ernustus őrgróf, a fentebb említett Albert fia és más számtalanok.

35.*) — Az Úr megtestesülésének 1066-ik esztendejében egy csillag volt látható, a melyet üstökösnek neveznek s a hatása sem maradt el. Ebben az évben ugyanis Guillelmus, Normandia grófja, a nagyobbik Britanniát, a melyet most Angliának neveznek, miután annak királyát, Heraldust megölte, meghódította és szolgaságra veté az egész országot s normannokat telepítvén oda, a másik helyett ő maga uralkodott. A király a következő évben feleségül vette Bertát, Ottó itáliai őrgróf leányát és Triburiaeben ülé meg nászát. A római pápa pedig az önigazolására többször felszólított királyt egyházi átokkal sujtotta s — a mint mondják — az ő tanácsára és tekintélyével egynéhány fejedelem Radolfus alemann herczeget választá királylyá. És a midőn ezt kevéssel rá nyílt ütközetben megölik, Herimannust, Lotharingia fejedelmét emelik helyébe, de nem sokkal később ezt is megölik a király hívei. Olvasom és újból olvasom a római császárok, illetve királyok tetteit és sehol sem találom, hogy közülök ennek előtte a római pápa egyet is átokkal sujtott volna, avagy birodalmától megfosztatták volna, hacsak átok alá vetésnek nem kellene tartani azt, hogy Philippust a római püspök rövid időre a bűnbánók közé állította és hogy Szent

*) V. ö. Uraug. Ekk. i. h. ad ann. 1067—1080.

Ambrosius Theodosiust véres öldöklései miatt a templom bejárójából kirekesztette.

36.*) — Itt tartom kifejezendőnek azt, a mit fentebb elhalasztottam, hogy a római birodalomnak, a melyet Dániel [1]) a vassal hasonlított össze, részben vas, részben agyag lábai voltak, a míg a hegyről a nem kezek által leszakított kőtől megüttetve, összeroskadt. Mert ugyan mi mást érthettem volna — a nélkül, hogy a jobb véleménynek elébe vágnék — a nem kezek által leszakított kő alatt, mint az egyházat, fejének testét, a ki húsbéli elegyítés nélkül a Szent Lélektől fogantatott s a szűztől született, az egyházat, a mely maga is emberi közreműködés nélkül úgy a lélek, mint a víz által újjá született? Ezen dicső szűz, mivelhogy makula nélkül új emberré, mintegy ifjú leánynyá újhodott meg s ezért ránczok nélkül van s így naponta szűznek maradva új és szép népet szül. A mint fejének anyjaként szűz maradt a természet törvényeinek ellenére és mégis új és szép szülöttet hozott a világra, úgy örvendett szüzességén, hogy még sem maradt magtalan. Ezt a birodalmat tehát a vége felé, a mire a lábak mutatnak, a melyek vasból valók a háborúban, agyagszerűek alkotásukban, — a gyengébb részén tagadhatatlanul megrendítette, a midőn úgy tetszett neki, hogy a város királyát nem tiszteli mint a földkerekség urát, hanem mint emberi alkotásánál fogva anyagból készült teremtményt az átok kardjával sujtja. Hogy az, a mely előbb kicsiny és alacsony volt, micsoda nagy hegygyé növekedett, azt most már mindenki láthatja. De hogy ebből milyen nagy baj, mennyi háború és háborús veszedelem származott, hogy hányszor ostromolták meg, vették be és pusztították ki a szerencsétlen Rómát s hogy pápát pápa fölé, valamint királyt király fölé helyeztek, — ezt elbeszélni undorodom. Végtére is annyi bajt, oly sok szakadást, a lélekre s testre nézvést egyaránt annyi veszedelmet rejt magában ezen időknek forgataga, hogy az üldözés borzalmával s az idő hosszadalmasságával egymagában is elegendő volna az emberi nyomorúság szerencsétlenségének megbizonyítására. A megnevezett Gergely pápát ugyanis a király a Városból kiűzte és Gibertus ravennai érseket tolta fel a helyére. Gergely Salernumban maradt s úgy beszélik,

*) V. ö. Uraug. Ekk. i. h. ad ann. 1084. — [1]) II. 34.

hogy a mikor elszólíttatásának ideje közelgett, ezt mondotta: *Szerettem az igazságot és gyűlöltem az igazságtalanságot,*[1] *azért halok meg számkivetésben.* Amiképpen tehát a birodalom az egyházból kitaszított fejedelmében súlyosan megrendült, úgy az egyház is roppant fájdalmat érzett oly nagy pásztornak elvesztésén, a ki minden pap és római pápa között a legkiválóbb buzgalmú és tekintélyű vala. Ezzel a nagy változással — a mikor az idő mintegy a tökéletesítéstől az elgyengülés útjára tért — végezzük be a hatodik könyvet, hogy Isten vezérletével siessünk a hetedikhez és a lelkek nyugalmához, a mely a jelen élet nyomorúságát követi.

---

[1]) V. ö. Zsolt. XLV. 8.

HETEDIK KÖNYV.

Előszó. 1. Victor megválasztása, felszentelése és halála. 2. A jeruzsálemi hadjárat Orbán alatt, ennek lefolyása és eredménye. Antiochia bevétele. 3. A saracénok követsége Gotefridus herczeghez, a régi s az új Babylon leírása. 4. Gotefridus követsége a babyloni királyhoz. A saracén fondorlata. Isten népének szorongattatása, az ezt követő győzelem, aztán az éhinség és Jeruzsálem városának meghódítása. 5. A babyloni király csele, a mieink győzelme, a nagyok visszatérése és Gotefridus herczegsége az ottmaradottak fölött. 6. Guibertus elűzésével miképpen szerezte vissza székét Orbán s az ő halálával Paschalis következett utána. 7. Gotefridus halála s testvérének, Baldwinusnak a királysága. A szakadár Guibertusnak s Konrádnak, a császár fiának halála. A második tengerentúli hadjárat, annak lefolyása s Tiemo püspök vértanúsága. 8. Sigehardus meggyilkolása, belső villongások Henrik király és fia között. 9. Sok veszekedés után harczra készen a Regin folyónál összetalálkoznak s végre is az atya volt kénytelen engedni. 10. A birodalmi gyűlés, a melyet a viszály megszüntetése okából tartottak. Baldwinus király győzelme és Alexius hűtlensége. 11. A megtartott birodalmi gyűlésen az atya visszaküldötte a királyi jelvényeket, mire a fiút trónra emelték. 12. Az atya ezután Belgiumba ment s miképpen fogadták ott némelyek, panaszkodása s a Leodium mellett vívott csata után bekövetkezett halála. 13. Colonia ostroma, a püspökök visszahelyezése és hadjárat a magyarok ellen. 14. A nagy itáliai hadjárat, a pápa elfogatása és a rómaiak mészárlása. 15. Reginaldus gróf elfogatása, a császár házassága, a birodalom szakadása, a császárra kimondott átok, Burdimus, a földrengés, a magyarok betörése s a mieink bosszúja. 16. A béke helyreállítása Calixtus alatt, a császár győzelme a vangionok fölött, megadóztatási szándéka s a császár halála. 17. Lothár császársága, Frigyes és Konrád herczegek felkelése s hogy miképpen fogadták Konrádot a mediolanumiak, királylyá kenvén fel őt. 18. A római egyház szakadása s hogy miképpen ment Innocentius Galliába, a hol zsinatot tartott s a királyt felszólította a római egyház megvédelmezésére. Ennek itáliai hadjárata és a császári méltóság elnyerése. 19. A király kegyeibe fogadja a két testvért. A lengyelek herczege, a dánok és a magyarok királya. A császár második hadjárata és vitézi tettei. 20. Rogerius menekülése, Reinaldus beiktatása. A római pápa és a császár viszálya, Lothár halála. 21. Híres emberek, a kik abban az időben elhunytak és az a sok mindenféle veszedelem, a melyek a különböző orszá-

gokra nehezedtek. 22. Konrád király felemeltetése, a szászok és Henrik herczeg ellenmondása. Rogerius megfutamodása és Leonis Péter halála. 23. A szászok békére szólíttatnak fel, Henrik herczeg kiátkozása és számüzetése. Rogerius hatalmaskodása, Leopaldus herczegsége, a Rómában tartott zsinat. 24. Kitérés Konrád király szerencséjére. A szászok felkelése. 25. Welfo küzdelme a herczeggel s aztán a királylyal, a ratisponaiak felkelése, a herczeg hadjárata Welfo ellen és halála. 26. A csehek pártoskodása, a király odavezetett hadjárata. A herczegség átadása Henriknek, Leopaldus testvérének s az a tömérdek baj, a miket ebből kifolyólag Welfo és a megnevezett Henrik a bajor tartománynak okoznak. 27. Tibur meghódítása, a római nép lázadása, szenátorok választása és Innocentius pápa halála. A veronaiak győzelme. A paduaiak. 28. Milyen vége volt konstantinápolyi Jánosnak a syriai hadjárat után s fia, Mánuel, miképpen, azaz mely okból lépett szövetségre a mi királyunkkal. 29. Az itáliai városok különféle hadakozásai s azoknak különféle kimenetele. 30. Edissa elfoglalása és székesegyházának megszentségtelenítése. 31. Lucius pápa üldöztetése és követsége a királyhoz ; a római nép a szenátorok mellé még patriciust is választ és ezért Eugenius, Lucius utóda, közülök némelyeket az egyházi átok kardjával sújt. 32. Az armeniaiak küldöttsége, útjuk oka és a csodák, a melyeket a római kúrián láttak. 33. A gabulai püspök és az ő hírei, a melyeket a tengerentúli országokról beszélt. 34. A római pápa megbékélése a római néppel és ennek megismétlődő zavargása. Boritius, különféle nyugtalanságok a földkerekségen és a történet befejezése. 35. A különböző vallásos rendek leírása és a hetedik könyv befejezése.

Előszó. — Minden embernek azért van szellemi tehetsége, hogy megismerje az ő teremtőjét, az Istent és ne haladjon el bezárt szívvel az ő művei mellett s ne siket fülekkel halljon azokról. Végre is, hogy az ember erre van teremtve, bizonyítja azt testalkata is, a mely nem lefelé hajlik más lények módjára, hanem fölfelé az égbe tekint. A benső ember is teremtőjének képmására van teremtve és anyagot kapott az igazság felkutatására nemcsak a rajta kívül álló más, szép és nagy teremtményekben, hanem önmagában is megtalálja azt, azért, mivelhogy Isten színének fényességét, mintegy jelkép gyanánt, magán viseli. Isten tehát némelyek szerint nemcsak törődik a világgal, hanem mindenható felségével megteremtette azt, a mi nem volt, a megteremtettet mindentudó bölcseségével kormányozza, a kormányzottat jóságos kegyével megóvja, a mi világosan megérthető abból, hogy minden okos és jó szereti s magához öleli a tulajdon jóműveit. Ha tehát az ember, a ki változandóságnak van alávetve, a ki a bölcseségbeni részesedése

folytán, vagy inkább a bölcseség megnevezésénél fogva bölcs, a ki a jóságbani részesedése által, vagy inkább a jóság megnevezésénél fogva jó, — ezt megcselekedhette, mennyivel inkább hinnünk kell, hogy Isten, az egyedüli változatlan, bölcseségében egyedüli bölcs, jóságában egyedüli jó s éppen ezért mint egyedüli jó, megcselekszi azt. Ezért mondja Ágoston:[1] *Kettő az, a miért az Isten szereti teremtményét, hogy legyen és hogy maradjon. Hogy lenne, a mi maradna, szálla Isten szelleme a vizek fölé. Hogy pedig megmaradjon, megtekinté Isten mindazt, a miket mívelt és nagyon jók valának.* Ha tehát Isten szereti, a miket mívelt és azokból, a mik történnek, semmi sem történhetik az ő akarata nélkül, ha minden hatalmassággal rendelkezik, akkor annál inkább megengedi birodalmak alakulását s azoknak változásait, a melyek által más, kisebb dolgokban intézkedik. Hogy ez gyűlölség és irígység nélkül történik, nemcsak az bizonyítja, hogy a legjobbtól — Plato szerint — messze esik az irígység, hanem az is, hogy a minden dolgok alkotója és teremtője semmit sem gyűlölhet azokból, a miket teremtett. Ezért a Bölcseség-könyvében szépen ez van mondva róla; *Te megkönyörülsz, oh Uram, mindeneken és semmit sem gyűlöltél mindabból, a miket cselekedtél.* És ismét: *Te pedig, oh Uram, szelídséggel itélkezel mindeneken.* Hogy pedig a világ elmúlik, hogy oly nyomrúságosan változik, ez, mivel akarata nélkül — mint mondottam — meg nem eshetik, nem kegyetlenül történik, mivel mindenen könyörül, nem gyűlölségből, mivel semmit sem gyűlöl azokból, a miket cselekedett, nem haragból, mivel szelídséggel itélkezik, hanem igazságos ítélete folytán és oly okból, a mely ha előttünk tán rejtve van is, mégis a legmegfelelőbbnek tartandó. Hinni kell ugyanis, hogy a jóság szerzője és a kegyesség kútfeje semmi rosszat sem enged megtörténni, kivéve azt, a mi, habár önmagában ártalmas is, az összességnek hasznára van. Világosan megismerhető ez a zsidónép szerencsétlenségéből, mivelhogy ennek a népnek elvakultsága következtében jutott a nemzetek összessége az igazság világosságához. Azt tehát, hogy a birodalomnak változásai s végül elgyöngülései minő gyümölcsöt eredményeznek, hagyjuk az Istenre, a kitől haszon nélkül misem származhatik. Nem hiány-

[1] Aug. de Gen. ad litt. I. 8. 14.

zanak azonban olyanok, a kik azt mondják, Isten azért akarta megalázni a birodalmat, hogy felmagasztalja az egyházat. Már pedig a birodalom erejéből és a királyok jótevőségéből — s ezt senki sem vonja kétségbe — emelkedett és gazdagodott az egyház és bizonyosan tudva van, hogy nem alázhatta meg előbb a birodalmat olyannyira, csak akkor, a mikor ez a papsághoz való szeretete által elgyengülve s erejében kimerülve, nemcsak a lelki, hanem a saját világi kardjától is átdöfve tönkre ment; ennek megitélése avagy megvitatása túlhaladja a mi erőnket. Egészében mégis a papok látszanak vétkeseknek, a kik kardjukkal, a melyet a királyok kegyéből szereztek, ütni merészlik a birodalmat, mintha csak éppen Dávidot vélnék utánozni, a ki a filiszteust elsőben Isten erejével terítette le és csak azután nyakazta le a saját kardjával. Mivel pedig a birodalom lehanyatlásával, a mint mondottam, az egyház — a mely az örökkévaló haza jutalmának és a jelen élet fáradalmai után a nyugalomnak elnyerésére van hivatva — a földön is nagy hegygyé növekedvén, nagy tekintélynek kezdett örvendeni, azért ebben a könyvben — miután immár napjainkig s a legközelebbi multig jutottunk — azon események kerülnek majd elmondásra, a melyek úgy a földi dolgok lehanyatlása, mint a szellemiek felemelkedése következtében a világmegvetés érzületét hagyják hátra maguk után.

Azonban senki se higyje e szavakból, hogy mi a keresztény császárságot az egyháztól elválasztjuk, mert hisz' tudvalevőleg Isten egyházában két személynek kell lennie, egy papinak és egy királyinak és meg kell emlékezni arról, hogy fentebb már mondottuk, hogy az idősebb Theodosius ideje óta egészen a mi időnkig a történelem nem két állam, hanem csak egy, azaz az egyházzal kevert állam körül szövődött. Ezen módozatot a királyok közül való eretnekek és kiátkozottak miatt alkalmaztuk. Mert senki sem fog, a ki csak tudja, hogy az Úr hálója jót is, rosszat is tartalmaz, kételkedni abban, hogy a keresztény hit szerint egynémelyek, a kik tetteikben nem követik azt, a mit hisznek, az egyházban való mostani állapot szerint odaszámítandók. E világon ugyanis el nem választhatók, mivel az egyház csak abban ítélkezik, a mi nyilvánvaló, külön-külön az egyeseknek érdemeit pedig — kezében szóró lapátjával[1]) —

[1]) Lukács III. 17.

egyedül csak Isten mérlegeli, a ki ismeri övéit. Egyháznak mondottuk pedig az egyházi személyeket, azaz Krisztus papjait és azoknak követőit, úgy a szólásmód használata szerint, mint a nagyobb résznek tekintetbe vételével, noha jól tudjuk, hogy az örökkévalóságban ezek sem fognak Isten országához tartozni, ha istentelen életet éltek.

1.*) — A mikor a boldog emlékezetű Gergely pápa Salernumban meghalt és az egyház igen nagy válságba jutott az által, hogy Gibertus a császári tekintély révén a római széket és a Várost birtokába vette, akkor egy kis római párt a casinumi apátot, Desiderius biborost, a ki Viktor is, emelte a pápai méltóságba s miután Leó-vára őrségét pénzzel megvesztegették, éjnek idején a szakadás miatt való félelemmel vezették felavatásra Szent Péter templomába. Ott nemsokára vérhasba esett, mire elhagyta a Várost és az emberi dolgokkal rövidesen leszámolt, hátra hagyva az egyház vezetését Othonus hostiai püspöknek, a ki Orbán is.

2.**) — Ebben az időben, a mikor még IV. Henrik uralkodott Rómában, Alexius pedig Konstantinápolyban, mindenütt a földön — a mint az evangélium mondja — nép nép ellen támadott[1]) és a keleti egyház is súlyos üldözést szenvedett a pogányoktól. Magát a szent várost is lábbal tapodták a pogányok, éppen csak az Úr sírját tartották nagy becsben, tisztán a haszon kedvéért. Ezért a keresztény lakósok, a kik mint adózók nyomorogva élnek vala ott, Alexius konstantinápolyi császárral együtt levelet intéztek Orbán pápához és segélyért esdekeltek. A pápa Isten népének szorongásán felindulva, fáradalmas utazással Galliába sietett és zsinatot tartván, szent beszédjének szavaival a különféle nemzetekből mintegy százezer embert egyesített Krisztus hadjáratára s vezérekül adá nekik Gotefridus lotharingiai herczeget, flandriai Róbertet, Regimundust, St. Gilles grófját, Hugót, Fülöpnek, Gallia királyának testvérét és más nemes és harczbíró férfiakat s mindezeknek felügyelésével Puy tiszteletreméltó püspökét bízta meg. Ez a hír különböző, még egészen ismeretlen népeket is megindított, nevezetesen Aquita-

---

*) V. ö. Uraug. Ekkehard (Chronica Frutolfi Mich.) ad ann. 1085 (29.). — **) V. ö. Uraug. Ekk. ad ann. 1099. (43.). — [1]) Lukács XXI. 10.

niából és Normandiából, Angliából, Scotiából, Hiberniából, Britanniából, Galiciából, Gaschoniából, Galliából, Flandriából, Lotharingiából és egyéb népeket, nemcsak a szárazföldön, hanem a tenger szigetein és az óczeán legvégén lakókat is. Ezen országokból nyelvükre, szokásaikra s foglalkozásukra nézve annyira ismeretlen népek jelentek meg, hogy — a mint mondják — némelyeknek elég volt pusztán a kenyér s viz, míg mások minden házieszközhöz ezüstöt használtak. Ezek mindnyájan — különböző népségekből és nyelvüekből egy testté egyesülve, ruháikon a keresztet viselve — szóval és tettel Krisztus keresztjének tanítványaivá kívántak lenni és a kereszt erejébe vetett bizalommal Gotefridus vezérlete alatt elindulnak keletre, hogy harczoljanak az Úrban a kereszt ellenségei ellen. A keleti frankokat, szászokat, türingiaiakat, bajorokat és alemannokat azonban ez a hadjárat azon szakadás miatt, a mely akkoriban a birodalom és a papság között volt, kevésbbé hozta mozgásba. Akadtak azonban közöttük is egyesek, a kik a vallás hamis leple alatt vállalkoztak ezen hadjáratra, ezek sorából való volt valami Emicho gróf a Rhenus vidékéről, a ki csaknem 12 ezer fegyveres vezérévé tolta fel magát és arra törekedett, hogy a zsidókat, a hol csak találta, elpusztítsa avagy az egyházba bekebelezze. A mikor pedig Pannoniában a lakósok a szoros helyeken az átmenetelt megakadályozták, kénytelenek voltak hazájukba visszatérni. Gotefridus ellenben és a többi megnevezett herczeg, miután Isten segedelmével, ámbár fáradsággal Bulgárián átvonultak, Konstantinápolyba érkeztek, a hol sokat szenvedtek Alexius császár cselszövényei következtében, a mikor is a kitört felkelésben alig kerülték ki a halál veszedelmét, a miért azután a királyi város hídjának elfoglalása után annak külvárosait lerombolták. Innen — a nőkön és a kicsinyeken kivül számszerint 300 ezer harczos volt, — Nicaeába vonultak, a katholikus hit egykori őrhelyére, a melyet a pogányok fejedelmének, Solomannusnak megszalasztásával bevettek és az elfoglaltat a császárnak adták át. Azután tovább menve a scythák partjait érintik, a hol az élelmiszereknek oly nagy bőségére akadtak, hogy Róbert gróf tanúsága szerint egy dénárért adtak egy kost, egy siclusért egy ökröt. Isten segedelmével az útjukban talált szaraczén fejedelmeket, illetőleg királyokat is leverték. Ezen eredményektől felbuzdulva ostromzár alá veszik Antiochiát,

Syria fővárosát. Kilencz havi időzésük alatt a sereg megcsappanása és az élelmiszerek elfogyása következtében igen nagy megaláztatásban részesülnek. Az Úr azonban letekinte az ő népének szorongására s a várost a turkok hadaival együtt kezükre adá.

3.*) — Ugyanezen időtájt, a mikor a keresztények Antiochia ostromával voltak elfoglalva és valamennyi keleti nép félelemtől remegett, az egyiptomiak királyától, a kit közönségesen babyloniaiakénak szoktak tartani, követek érkeznek Gotefridus herczeghez és alattomosan segélyt igérnek neki a turkok ellen, a kik akkor Jeruzsálemet és a szaraczénoktól elvett egész Palesztinát a kezükben tartották. A régi Babylonból ugyanis — a mint azt a tengerentúliakban megbízható férfiaktól hallottuk — egy rész még lakható, ennek Baldach a neve, más része azonban, a mint azt a jövendölésben megtalálhatod, puszta és járhatatlan, tíz mérföldnyire terjed egészen a Bábel-tornyáig. Az azonban, a melyet laknak és Baldachnak neveznek, igen nagy és népes: és ennek a perzsák uralma alatt kellene lennie, de a perzsa királyok átengedték a főpapjuknak, a kit azok Caliph-nak hívnak; és ebből is — a mint már gyakran mondottam — bizonyos hasonlatosság világlik ki Róma és Babylon között, hogy azt, a mit itt a keresztény császár a mi legfőbb papunkra Róma városában átruházott, ott a perzsák pogány királyai, a kiknek Babylon már hosszú idő óta alá volt rendelve, azok legfőbb papjának ajándékozták. Maguk a perzsa királyok pedig — miként a mieink is egy királyi várost, úgymint Aquisgranumot — Eckbatanit tették uralmuk székhelyéül, a melyet, a mint Judith könyvében[1]) olvasható, még Arfaxat alapított s nyelvükön Haninak hívják s úgy mondják, hogy 100 ezer, vagy még több harczos lakja; Babylonból pedig a birodalom nevén kívül mit sem tartottak meg. Továbbá az, a melyet most — mint mondottam — Babyloniának hivnak, nem az Eufratesnél fekszik, a hogy amazok vélik, hanem a Nilus mellett, körülbelül hat napi járásra Alexandriától és nem más, mint maga Memphis, a mely hajdan Cyrus fiától, Cambysestől, Babyloniának neveztetett el. És itt tartózkodik — a mint mondják — a balzsamkert miatt az egyiptomiak királya, noha Alexandria a birodalom székvárosa; a mi abból is megítélhető, mivelhogy mindkét

---

*) V. ö. Uraug. Ekk. i. h. ad ann. 1099 (43.). — [1]) I. 1.

városban laknak keresztények, bár adófizetés terhe alatt és a memphisiek püspöke egyházjogilag az alexandriai patriarchának van alárendelve. Ugy találjuk, hogy ez nem az assyriaiak és a babyloniak, hanem az első intézkedés és a nicaeai zsinat határozata folytán az egyiptomiak és az afrikaiak fölé helyeztetett.

4.*) — Miután tehát a megnevezett király követei megjelentek Gotefridus herczeg előtt, a frankok legkiválóbb tagjai Babyloniába rendeltetnek, — a keletiek ugyanis minden nyugati népet így szoktak nevezni, a mint hiszem, ezen népnek régi tekintélye és vitézsége miatt. A barbárok pedig elcsodálkoznak a férfiak erején, magas termetén, tartásán, járásán és finomságán és azt erősítgetik, hogy nem is emberek, hanem istenek. Miután tanácsot tartottak, a babyloniaiak királya, magával vive a frankok követeit, ostrom alá fogta Jeruzsálemet; és az említett hősöket a középre állította, mondván, hogy a szövetséget megkötötte velük; és így inkább az ezek által s nem az általa keltett félelem hatása alatt bevette a várost, a turkokat kiűzte és szaraczénokat helyezett el benne. Közben a keresztények — a mint mondottuk — elfoglalták Antiochiát, de mivelhogy ezért nem dicsőítették méltóképpen Istent, a szaraczénok oly nagy tömege zárta őket körül, hogy a korábbi bőséget oly tűrhetetlen éhinség követte, hogy az emberi hústól is alig tudták visszatartani magukat. Ekkor az irgalmas Isten megenyhülve, figyelmére méltatá népének szorultságát és kegyelmében rája tekintvén, felső kinyilatkoztatás útján megmutatta híveinek a szent lándzsát, a melylyel — a mint olvasható [1]) — fiának, Krisztusnak oldalát szenvedéseinek közepette átdöfték, a mely mind ez ideig ismeretlen volt. A keresztények ebbe vetett bizalommal, bár az éhség elerőtlenítette őket, kirohantak és szétszórták a szaraczénokat, nem a maguk, hanem Krisztus erejével. Erre Syriába nyomultak és elfoglalták Barra és Marra városokat. Ott időztükben — a mint beszélik — oly nagy éhinségre jutottak ismét, hogy még a rothadásnak indult emberi holttesteket is megették. Hadsoraikat ezután már a szaraczénoktól lakott szent város felé irányították. A melyet midőn ostromzárral elfoglalni nem tudtak, tanácsot ültek és elhatározták,

---

*) V. ö. Uraug. Ekk. u. o. — [1]) János XIX. 34.

hogy az alázatosság mesterét utánozzák és mezítelen lábakkal fogják azt körüljárni. Ekképpen a nyolczadik napon, azaz azon, a melyen az apostolok oszlása ünnepeltetik, beveszik a várost és az ott talált ellenséget oly nagy vérontással vágják le, hogy a Salemon portikuszában a megöltek vére a mieink lovainak egészen a térdéig ért. És jegyezd meg, hogy Isten népének megaláztatása és az Úrhoz illő módon intézett imák után a nyolczadik napon a szent, a pogányoktól letiport város a mieink kezébe került. Mert amiképpen az ószövetség népe a sabbatnak megtartásával vette be a hetedik napon Hierichot : úgy itt a keresztény nép is a nyolczadik napon — a törvény és a sabbat mintegy érvényüket vesztvén — a föltámadás következő napján foglalta el a körülzárt Jeruzsálemet. És ettől fogva Jeruzsálem és az Úr sírja a mieink birtokában van.

5.*) — A memphisiek vagyis az alexandriaiak királya, a kit a zarándokok ammiraldusnak neveznek, ascaloni tartózkodása után, a frankok követeit is magával víve, Antiochiának vette útját, azzal a szándékkal, hogy csellel a hatalmába kerítse ezt is, miként a szent várost. A keresztények pedig, podgyászaikat s a betegeket a városban hagyván hátra, harczra készen a szaraczénok ellen indulnak és a mikor megpillantják az ellenség véghetetlen sokaságát, előbb imáikkal az Úrhoz fordulnak s aztán maroknyi hadukkal vakmerően megrohanják amazokat. És — elmondani is csodálatos — Istennek hatalmával, a mely mindent megtehet, 5000 lovassal és 15.000 gyalogossal 100.000 lovast és 300.000 gyalogost szalasztottak meg és sok zsákmányt ejtettek. Ebben a csatában a szaraczénok közül 100.000-nél többen estek el kard által, 2000-et meg — a mint mondják — a város kapujánál nyomtak agyon és még számtalanan megfulladtak vagy a tövisekben megragadtak. A győzelem kivivása után s hogy a nagyok hazájukba visszatértek, Gotefridus kiváló buzgalommal kormányozta az ottmaradottak herczegségét. A római frankok és a teutonok között is, a kik keserű és gyűlölködő incselkedésekkel gyakorta czivódának, — mint olyan, a ki e két népnek a határán nevekedett s mind a két nyelvet beszélte — közbenjáróként viselkedett és sokféle úton-módon maradásra tudta őket bírni.

---

*) V. ö. Uraug. Ekk. MG. SS. VI. 214—217.

6.*) — Orbán pápa pedig, miután a clermonti zsinatról visszatért, azoknak a segítségével, a kiket a jeruzsálemi úton fellelkesített, Gwibertust a Városból — a Crescentius-erőd kivételével — kiűzte és a tulajdon székét visszaszerezte. Erre Apulián és Calabrián át Siciliába utazott, a mely részeket akkor normannok laktak és sok pénzt gyüjtött s így tér vala vissza a Városba, a hol azokat, a kik a Crescentius-erődöt őrízték, pénzzel megvesztegette s Gwibertust úgy a Városból, mint az erődből kiűzvén, akadálytalanul hatalmába vette az egész Várost. De nem sokkal ezután leszámolt a földi dolgokkal, székét Paschalisra hagyván.

7.**) — Az Úr megtestesülésének 1100. esztendejében, midőn a hívők a világ minden részéből a földi Jeruzsálembe, az éginek a képmásához özönlöttek imádkozni és közülük a levegő romlottsága következtében sokan elhaltak, herczegségének egy éve után a dicsőséges Gotefridus herczeget is elragadta a kegyetlen halál és a templomban az Úr sírja mellett temették el, helyére pedig a pápa hatalmából királyi czímmel kitüntetve testvérét, Balduinust választották. A jeleket, valamint a földön s az égen ekkoriban látott csodás dolgokat illetőleg pedig, a melyek úgy a birodalom szétszakadását, valamint a Jeruzsálembe való hadjáratot jelezték, elégedjünk meg a mások tudósításával. Ezen időben Gwibertus halála véget vetett az iszonyú szakadásnak, mintegy a legsűrűbb egyiptomi sötétségnek. A következő évben — az atyjától való elválás utáni kilenczedik esztendőben — korai halállal kimúlt Konrád, Henrik császár legkeresztényibb fia, a kire atyja Itáliát bízta és Tuscia Florentia nevű városában temették el kellő tisztelettel. Ebben az időben Gwillehelmus, Pictavis grófja és Aquitania herczege, Themo iuvaviai érsek, Welfo noricumi herczeg, a ki a császárral viselt hadakozásában Frisinga és Augusta városokat feldúlta, Itha őrgrófnő, Leopaldus keleti őrgróf anyja, Gwillehelmus, István, itáliai bárók sokadmagukkal Itáliából, Aquitaniából, Germániából Magyarországon és Graecián át Jeruzsálembe vonulnak; ezeket Alexius császár a szoros helyeken álnok módon martalékul ejtette és kegyetlenül csaknem valamennyit elpusztította, az előkelőbbeket pedig

---

*) V. ö. Uraug. Ekk. u. o. — **) V. ö. Uraug. Ekk. i. h. ad ann. 1100—1102.

elfogta s átadta a memphisiek királyának, illetőleg ammiraldusának. Ezek közül az egyik, a ki a saját tanúbizonysága szerint részt vett ebben a hadjáratban, tragoedia módjára szánalmatkeltően és élénken ecsetelte ezen esemény történetét. A többek között elfogták a tiszteletreméltó Themo érseket is és — a mint mondják — bálványimádásra erőszakolták. Ő haladékot kért és a templomba ment, a hol a testileg, lelkileg hatalmas erejű ember a bálványokat, a melyeket imádnia kellett volna, darabokra törte, ezzel megmutatván, hogy nem istenek azok, hanem emberi kezek művei. Ezért felelősségre vonták és válogatott kínzásokkal és mindennemű tortúrákkal illetve nyeré el a dicsőséges vértanúság koronáját. Hogy ezt hitéért elszenvedte, arról igen megbízható tudósítás van; de hogy a bálványokat szétrombolta volna, az nehezen hihető, mivel a szaraczénok összessége egy Istent imádó, a törvény könyveit, valamint a körülmetélést is elfogadja, Krisztust, az apostolokat és az apostoli férfiakat sem veti el; csak abban vannak távol az üdvösségtől, hogy tagadják az emberi nemre megváltást hozó Jézus Krisztus istenségét, vagy hogy Isten fia volna és a félrevezető Mahometet — a kiről fentebb volt szó — mintegy a legfőbb Isten nagy prófétáját félik és tisztelik. Félrevezetésének és — a mint maga is hazudja — prédikácziójának kezdete náluk ilyképpen szól: *Mahmet, Isten fia, a legnagyobb próféta evangéliumának kezdete ez: Mosakodjatok és legyetek tiszták.* Ezt a szabályt a megnevezett nép balga módon követi és testének fedettlenebb részeit naponként le szokta mosni.

8.*)—Az Úr megtestesülésének 1103-ik esztendejében Henrik császár az Úr születése napját Moguntiában ülte meg és ugyanott — miután fiát, Henriket, maga után királylyá jelölte ki — nyilvánosan kijelentette, hogy meg akarja látogatni az Úr sírját és a birodalom különböző részeiből hasonló elhatározásra lelkesített fel sokakat. Az erre következő évben aztán az Úr születése napján lázadás támadt Ratisponában, a mikor is a fejedelmekhez tartozók, a kiket ministerialisoknak neveznek, Sigehardus grófot meggyilkolták, mivel azt mondották, hogy jogaikat meg akarta sérteni. A következő évben pedig, a mikor a császár ismét Moguntiában ünnepelte az Úr születése napját,

*) V. ö. Uraug. Ekk. i. h. ad ann. 1102—1104 (46—48.).

a noricumi részekben Theobaldus őrgróf és Berengarius gróf tanácsára fia, Henrik támasztott lázadást ellene a vallás leple alatt, mivelhogy atyját a római pápák kiátkozták és keleti Franciából, Alemanniából, Baioariából való egynémely fejedelemmel szövetségben Saxoniába tört, a hol az országot és a népet könnyen a királyság ellen lehetett hangolni. Itt tiszteletteljesen fogadták s mialatt a husvéti ünnepeket Quitilinburgban tölté, annak a nemzetnek valamennyi nagyját megnyerte szándékának. A Northusen királyi városkában tartott püspöki gyűlésen, a melyen a saját székéből a király által már régtől fogva elűzött Rothardus moguntiai érsek elnökölt, kárhoztatta a simoniát és a római egyházzal ellenkező más visszaéléseket s miután Martinopolisban megülé a pünkösdöt, a Magdeburgban megválasztott, de az atyja hívei által elűzött Henriket felszenteltette. Ezután összegyüjtött hadaival Moguntiának vette útját, hogy az érseket visszahelyezze, szándékát azonban ki nem vihette, mivelhogy atyja a falakon belül sokaknak az élén fegyveres kézzel várta az érkezését. Erre Herbipolisnak fordult, elűzte onnan Erlongust és Róbertet tette azon egyház fejévé. Ennek végeztével elbocsátotta a szászokat, a bajorokkal pedig ostrom alá fogta Noricum várát s miután azt két vagy több hónap multán bevette, Ratisponába, a noricumi herczegség fővárosába vonult. Őt nyomon követte atyja s miután Róbertet elűzte, Erlongust újból visszahelyezte ; aztán tovább haladván, a ratisponaiak segítségével a fiút kiűzte a városból, ugyanott valami Ulricust püspökké tett és a csehekkel Theobaldus őrgrófságát feldulatta.

9.*) — És a mikor a birodalom önmagában ily szánalmasan meghasonlott s annak fiai valamennyien a táborokba sereglettek és kegyetlenül, tűzzel-vassal pusztították az országot, mindketten, t. i. apa és fiú, a Regin folyónál állapodtak meg. Már csinálják a tábort, már rendezik a csatasorokat, hozzátartozóik már ingerlik az átkos bűnre az atyát a fiú ellen, a fiút az atya ellen. A folyó medre azonban megakadályozta az istentelen törekvést. Siralmas és nyomorult készülődéseket láthattál volna itt ; láthattad volna, hogy miként mutatta

*) V. ö. Uraug. Ekk. i. h. ad ann. 1105 ; Chron. Sigebert. ad ann. 1106.

a világ napnál fényesebben a tulajdon megnyilvánulásaiban önmegvetését, a mennyiben t. i. a természet törvénye ellenére a fiú az atyjára támadt, a hűbéres az igazság szabályával szemben a királya, a szolga az ura ellen készült hadakozni, testvér a testvérrel, vérrokon a vérrokonnal állott szemben és arra gondolt, hogy a tulajdon vérrokonának ontsa vérét.

A világnak ily hallatlan, ennyire embertelen ténye nem-e csak annak a megvetésére hívhat fel bennünket? Nem ilyképpen csalja-e meg a világ — vagy inkább Ágoston szerint[1]) a torzvilág — hamis élvezetekkel elcsábított kedvelőit, nem így fonja-e be a hozzáragaszkodókat és dönti a romlásba végezetül? Ezek Pál szerint az utolsó idők[2]) és éppen ezért ártalmasok, a melyekben az emberek azok után kapnak, a mik az övéik s nem a mik a Jézus Krisztuséi és ezért önmaguknak szeretői, vétkesek, szeretet nélkül valók, a szülőknek nem engedelmeskedők[3]) és szenvedélyeiknek különböző gaztettein át önként gyalázatos merényletekre és a legistentelenebb tettekre ragadtatják magukat. És jegyezd meg, hogy ez a mi időnk, a melyet mindenképpen a legutolsónak tartanak, a mely mintegy az előbbeni gonoszságoknak véget vetni kíván és a gonoszságok rettenetességében fenyegetően mintegy a világ végét jelenti, ennek ellentétéül pedig Krisztus országának közelgését jövendöli, hogy amiképpen magában foglalja a legnagyobb gonosztevőket és a világnak legsóvárabb kedvelőit, úgy másokat is, a kik Isten iránti buzgalomtól izzanak és égi vágyakozással telvék; hogy a miként amazokat a haszontalanság szelleme — a melynek nincs már sok ideje és ezért annál hevesebben lángol — mind erősebben a bűnökre ingerli, azonképpen emezeket az égi birodalomnak édessége, már mintegy az ajtók előtt állván, még inkább ennek szeretetére serkenti. Ez időtájt tehát, a midőn a római birodalmat nemcsak a polgárháború, hanem az uralomért való apagyilkos szándék is megosztja, ezért sietnek némelyek Jeruzsálembe, Krisztusért megvetve övéiket és meggondolva azt, hogy nem ok nélkül viselik a lovagi övet; és ott a lovagság új nemében olyképpen viszik fegyvereiket Kirsztus keresztjének ellenségei ellen, hogy a kereszthalál jelét állandóan testükön viselik,

---

[1]) Aug. Serm. 105. 8. — [2]) I. lev. Timotheushoz III. 1. — [3]) U. o. III. 2.

életmódjukban és társalgásukban pedig nem lovagoknak, hanem szerzeteseknek látszanak. A szigor is úgy a szerzetesi, mint a papi rendben azóta mind mai napig jobban és jobban kezd nőni, úgy, hogy Isten igazságos itéleteképpen, a míg a világ polgárai a szennyben mindinkább elmerülnek, az ő polgárai az ő kegyelméből mindinkább eljutnak az erények teljességéhez. De most már térjünk vissza a történethez.

Mialatt a két sereg a megnevezett folyó partján táborozott és némelyek, a kik magában a folyóban szálltak szembe egymással, halálukat lelték, a fiatalabb Henrik, mivel látta, hogy atyjának minden ereje Beroe cseh herczegben és Leopaldus őrgrófban van, a kinek nővére a megnevezett herczeg felesége volt, ezt a kettőt minden módon rávette, hogy pártoljanak el atyjától, az őrgrófnak nőül igérvén nővérét, a ki Frigyes sváb herczeg halálával éppen akkor özvegygyé lett. Ezeknek átpártolásával a császár hátrálni kényszerült s hatalma ettől fogva apadni kezdett, a fiatalabbé pedig növekedni. Rothardus moguntiai érseket az elűzetése utáni 8-ik esztendőben ekkor helyezte vissza székébe a fiatalabb Henrik.

10.*) — Nemsokkal ezután a Rhenus melletti Binge városkában tartott megbeszélésen a fiú arra inti atyját, hogy az egyházi átkot illetőleg a római székkel szemben engedelmességet mutasson. Az atya pedig ebben az ügyben a fejedelmi gyűlés összehívását kéri és kérésére a birodalom valamennyi előkelőjét meghívják az Úr legközelebbi születésnapján a Moguntiában tartandó birodalmi gyűlésre.

Ez időtájt Balduinus király Aschalont ostromzár alá vette és adófizetőjévé tette. A szaraczénokkal is csatázott s kevéssel, azaz négyezerrel — inkább isteni, mint emberi erővel — 50.000-et vert meg, a mikor is azok egyik fejedelmét elfogták, a másikat meg levágták. A hűtlen Alexius császár pedig, a ki a szívében a már régóta megfogamzott gonoszságot tovább rejtegetni nem tudta, a leggaládabb módon a turkokkal szövetkezik, a kik csaknem kétségbe estek már és istentelenül átadta nekik a mieink részéről annyi véráldozattal megszerzett Nicaeát. Nézd e gonosz időket, a midőn két császár támad Isten ellen, t. i. a keleti s a nyugati.

*) V. ö. Uraug. Ekk. i. h. ad ann. 1105 (49.).

11.*) — Az Úr megtestesülésének 1106-ik esztendejében karácsony napján Moguntiában megtartották a nagy fejedelmi gyűlést, a melyen az apostoli széknek megjelent legátusai mindeneknek, a kik ott jelen valának, ünnepélyesen kihirdették a római pápák által a császárra kimondott átkot. Ezért a fejedelmek, a midőn ő, a kit egy várban helyeztek el s tartottak őrizet alatt, meghallgatást kért, a köznép lázadásától való félelmükben Inglinheimben találkoznak vele és ott mindennemű intelmekkel, vagy mások szerint csalárdsággal és erőltetéssel rávették a birodalmi jelvényekről való lemondásra és azoknak átküldésére a fia részére, atyja halála után királyságának 43-ik, császárságának 5-ik évében, a mihez azonban inkább erővel, mint igazságos úton jutott, a mikor Gwibertus elfoglalta a Várost. Hogy mindezek megengedett módon történtek-e, avagy nem, efölött mi nem ítélkezünk. Vannak azonban, a kik azt hiszik, hogy ez a megkisértés az ő igazolására s nem elkárhozására következett be élete végén és azt állítják, hogy alamizsnálkodással és más könyörületes celekedettel az Úrtól kiérdemelte, hogy kicsapongása és elbizakodott magatartása folytán a királyi trón magasságából ily módon bűnhődjék meg a világon. Az előkelők pedig visszatérének a fiúhoz, elvivén neki a császári jelvényeket és őt, a kit már atya kijelölt, az apostoli szék legátusainak kézfeltevése által és mindnyájuknak megválasztásával királylyá teszik, Augustustól számítva mint 95-iket — a mint mondottam — az Úr megtestesülésének 1106-ik évében.

Eddig[1]) úgy Orosiusnak, mint Eusebiusnak és azoknak, a kik ő utánuk egészen a mi időnkig írtak, könyveiből olvasottakat adtuk. Amik azonban most következnek, mivel még élénken emlékezetünkben vannak, azokat úgy fogjuk elbeszélni, a mint hitelérdemlő férfiak hátrahagyták, vagy a mint mi magunk láttuk és hallottuk.

12. — Miután a császár a királyi jelvényeket átadta — a leggazdagabb és leghatalmasabb királyból, siralmas példát hagyva hátra a halandóknak, koldus lett — a Rhenus alsó vidékére, Belgiumba vonult, a hol a coloniaiak nem mint számüzöttet, hanem mint királyt királyi fénynyel fogadták. Ez a Gallia Belgicában, a Rhenus mellett fekvő város, mióta Treveri

*) V. ö. Uraug. Ekk. i. h. ad ann. 1106 (50.). — [1]) 1106-ig.

hanyatlani kezdett, tudvalevőleg Gallia és Germánia minden városát túlszárnyalta, úgy gazdagságával, mint épületeivel, nagyságával és díszességével. Azután Leodiumba ment, a hol szintén királyi pompával fogadták és kijelentette a saját birodalmában vagy más birodalmakban mindenkinek, a kiknek kijelenthette, hogy ravaszul rászedték és hogy erőszakkal kényszerítették a királyi jogokról való lemondásra. Több ilyenirányú levele közül egy, a melyet Celtica királyához — a kit a frankok királyának neveznek [1]) — vagy Aquitania herczegéhez [2]) intézett, fennmaradt, a mely szenvedéseinek tragédiáját tartalmazza és a változó dolgok nyomorúságának feltárásával és fölpanaszolásával a kőből való szíveket is megindíthatná, a mely így kezdődik: *Kedves és valamennyi barátunk között, a kikben Isten után bízhatunk, leghívségesebb fejedelem, elsőül és mindenek közül legfőképpen téged választottalak, a ki előtt szerencsétlenségeimet s minden nyomorúságomat elpanaszolni s elsírni szükségesnek tartottam és magam is lábaid elé borultam volna, ha azt a császári méltóság megengedné.* A fiú pedig, immáron király, összegyüjtvén hadait, atyja után indult és a Mosa mentén tábort ütött, a hol Henrik belga herczeg és atyjának más hívei a Mosa hídja felett, a mely helyet Guegesarnak hívnak, csatára kényszerítik s meghátráltatják.[3]) Nemsokkal ezután, hogy visszatért a Rhenus felső vidékére s hadait újból rendezé, atyja Leodiumban meghalt.[4]) És ilyképpen ezen belső bajnak vége szakadván, a béke ügyei kerülnek szőnyegre.

13. — V. Henrik, atyja elhunyta után akadálytalanul uralkodván, ostrom alá vette Colonia Agrippinát és végre is súlyos pénzbeli egyezség elfogadása mellett hódolatra kényszerítette s miután Galliában, illetőleg Germániában annak rendje szerint mindent elintézett, visszahelyezte a püspököket is, a kik a szakadás alatt székeikből elűzettek. Ezek között a iuvaviai egyház tisztletreméltó érsekét, az Isten egyházában tudvalevőleg most is gyümölcsöző munkában tevékenykedő Konrádot [5]) is visszahelyezte székébe, a melyet a boldog emlékezetű Themo martyrhalála után az idősebb adományozásából valami Bertholdus bitorolt. Ebben az időben Kálmán magyar király üldözőbe

---

[1]) I. Fülöp († 1108). — [2]) IX. Vilmos. — [3]) 1106 márcz. 22. — [4]) 1106 aug. 7. — [5]) 1106 jan. 7—1147 ápr. 9.

vette testvérét, Álmost, azzal gyanúsítván, hogy az uralomban részesedni kíván. Ez mint menekülő Henrik király elé járul, elpanaszolja sérelmét és megnyeri annak segedelmét. A király tehát megizente a háborút és haddal támadá meg a magyarokat; de nem sokra ment, megfontolatlanul vesződvén egy várral, a melyet Bosannak hívnak és így dolgának végezése nélkül tért haza.[1])

14. — Erre következőleg a harmadik évben[2]) a birodalom minden részéből roppant nagy sereget vont össze, hogy Rómába menjen; a Mons Jovisnál kelt át a Pyrenaeusokon és Itália alföldjén megállapodván, a Padus mellett[3]) szemlét tartott hadai fölött. 30.000 válogatott lovas kísérte, nem számítva azokat, a kik Itáliából özönlöttek hozzá, s a tábor kerülete — olyanok mondják, a kik még élnek — akkora volt, hogy szemmel alig lehetett betekinteni. Tehát az itáliai lapályon ütöttek tábort s éjente minden egyes lovag tüzet gyujtott sátora előtt. Az emberi dicsőség fitogtatására cselekedték ezt s hogy széles kerületben micsoda látványosságot nyujtott ez a bennszülötteknek, azt mondani sem szükséges. Aztán fölszedve a tábort átkelt az Appenineken és a Pons Tremulus nevezetű várat, a melyet fekvésénél fogva a természet és hatalmas tornyok erősen védtek, mivelhogy akadályozta az átkelést, megostromolta és elfoglalta. Ezek után Tuscián át a falai erősségében s tornyai magasságában bizakodó Ariciának vette útját, a melyet a földdel tett egyenlővé, azért, mert ezen város polgárai lerombolták Szent Donatusnak a falakon kívül fekvő egyházát, hogy ott ne lehessen püspöki székhely. A mikor pedig Longobardián vonult át, a liguriai Novara városát vette be s égette fel. Úgy a tulsó, mint az innenső Itáliában — a melyeket most Longobardiának s Tusciának neveznek — véghez vitt sok vitézi tett után egészen a Városig nyomult előre. Itt Paschalis pápa a papsággal és a római néppel a Leóvárosban Szent Péter kapui előtt keresztekkel, tömjénezőkkel s más egyházi és világi díszszel állott, jövetelét várva, és óriási diadallal fogadták. Ő pedig a megnevezett pápát egynémely gonosznak a tanácsára, bár nagy tisztelettel, elfogatta[4]) és Ulricus aquileiai patriarcha őrizetére bízta; és a mikor ennek következtében zavargás tört ki, minden értékes, díszre és királyi fényre

---

[1]) 1108 okt. — [2]) 1110. — [3]) Roncaliánál. — [4]) 1111 febr. 12.

szolgáló tárgyat kiméletlenül elragadoztak s így gyászra fordult az öröm.

Ennek a botránynak pedig az volt az oka, hogy a mikor a király Róma ellen indult, közte és a pápa között — így mondják — túszok által is megerősített egyezség jött létre; t. i. a király lemond a püspökök investiturájáról, a pápa pedig lemond az ő javára azoknak a regáliáiról. A mikor tehát megérkezett Rómába és a pápától igérete teljesítését követelte, a pápa, mivel a püspökök ellenmondása következtében a követelést nem teljesíthette, mintegy vétkező, noha mindenben ártatlan volt, fogságba kerül. Konrád, a iuvaviai egyház tiszteletreméltó érseke, a ki a királylyal jött, a midőn ezt látta, Isten ügyének méltánylása fölötti buzgalmában fájlalta és helytelenítette a megtörtént dolgot. A mikor pedig a király szolgáinak egyike, Henrik, melléknevén Caput, kivont karddal halállal fenyegette, az igazságért halálra készen nyakát nyujtá neki, mert, ha ez fenyegetését meg akarta volna valósítani, inkább a földi élettel kivánt végezni, mintsem hogy ily nagy bűnnél tettesse magát. Roppant nagy tömegben felkelt a római nép is, átlépte a Tiberist és a királyt, mialatt seregéből sokan a Városban vagy a mezőn tartózkodtak, Szent Péter templomának lépcsői előtt majdnem észrevétlenül megrohanta.[1]) A király, a ki a fegyverforgatásban kiválóan jártas vala, kevesed magával, a kik körülötte voltak, az ellenségre vetette magát és az időközben megérkezett hozzátartózokkal együtt igen hevesen és hosszasan küzdve, sokakat levágnak, a többieket pedig megfutamítják. A menekülő rómaiak, a Crescentius-vára melletti hídon összetorlódva, a Tyberisbe vetik magukat és — a mint mondják — többen vesztek el a vízben, mint kard által. A király ezen olyannyira kegyetlen tett végeztével, mivel tartott a kapuk szűk voltától, ledöntette a Város falait és elvonult,[2]) foglyul magával vívén a pápát. Ezen fölötte nagy bűntény okozójának a lotharingiai származású Albertet mondják, a ki később moguntiai érsekké lett, ekkoriban pedig a király kanczellárja és az elsők között is első, legkedvesebb tanácsadója volt. De hazatérte után mégis elfogatta a király, börtönbe vetette,[3]) a kínzások különböző nemeivel s hihetetlen éheztetéssel kínoztatta s érezte is élte végéig — Isten elhatározá-

---

[1]) 1111 febr. 13. — [2]) 1111 febr. 16. — [3]) 1112—1115.

sából — hogy legkedvesebb barátja a legádázabb és birodalmának vészthozó ellenségévé lett. De elég ebből ennyi.

Némi idő multán, mialatt a pápa szentségtörő vakmerőséggel fogságban tartatott, egyezség jött létre ;[1]) a polgárok a királyt visszahívják, a ki — miután a pápától a püspöki investitura jogát erőszakkal kicsikarta s ilyképpen szabadon bocsátá — bevonult a Városba. Ekkor, mintegy a megbánás útjára térve, ajándékokkal engesztelé meg a polgárokat s a pápát, a ki mindenki helyeslése mellett megkoronázza [2]) s így elnyeri a császári és augustusi czímet az Úr megtestesülésének 1111-ik, királyságának pedig az 5-ik évében, — atyjának a császári jogokról való lemondásától számítva. Ezen előjogot, a melyet fenyegetésekkel csikart ki a római pápától, egy későbben összehívott zsinaton a püspökök, mint áljogot, határozatilag érvénytelennek nyilvánították.[3])

15. — A császár, a Várost elhagyván, visszatért az Alpokon túlra. És miközben nemcsak a szomszédos, hanem a többi nemzetek is miatta félelemtől reszketének s hatalma és akarata előtt valamennyien meghajolnak vala, ő Belgiumba nyomul [4]) és haddal támadja meg Reginaldus grófot, a kit ellenségének tartott. A birodalom határain fekvő Barra-erősségben ostrom alá fogta s végül is a meghódított várral együtt meghódolását elfogadá és foglyul magával vivé. Ezek után Moguntiában királyi pompával feleségül vette Henrik angol király leányát, Mathildát és nagy fénynyel ülte meg nászát.[5]) A nászünnepség alatt Lothár szász herczeg mezitelen lábakkal, durva köpenybe burkolva mindenki szemeláttára lábai elé borult s megadta magát neki. Akkorra ugyanis oly nagy félelem szállta meg az összes fejedelmeket, hogy egyik se mert lázongani, mert a lázongó, ha ugyan életét is el nem veszté, csak igen nagy kárvallással juthatott vissza kegyeibe.

Ezen udvari ünnepélyen pedig, mivel a birodalomnak csaknem valamennyi fejedelme odasereglett, összeesküvések szövődnek és innentől kezdve nemcsak titkon, hanem nyíltan is ármányokat terveznek ellene. Igy a szerencsétlen birodalom, a mely alig élvezett néhány évi nyugalmat, ismét meghasonlott s úgy az Alpokon túli, mint inneni tartományaiban önmagában

---

[1]) 1111 ápr. 11. — [2]) ápr. 13. — [3]) 1112 márcz. 23. — [4]) 1113. — [5]) 1114 jan. 7.

tépődik. Ekkor ismét háborúk keletkeznek nagy vérontással, úgy a császár jelenlétében, mint azon idő alatt, a míg Itáliába utazott s az ügyek vitelét unokaöcscseire, Konrádra és Frigyesre [1]) bízta. Moguntiai Albert, coloniai Frigyes és iuvaviai Konrád tanácsára Paschalis és Gelasius utódja, Calixtus az egyházi átkot is kimondja rá [2]) s így a szakadás megújulásával az egész birodalom felfordul. Ő maga pedig haddal a Város ellen indul s Burdinus hispaniai püspököt erőszakkal a római székbe helyezi,[3]) de nem sokkal később,[4]) miután a császár már eltávozott, a rómaiak Sutriumban elfogják és Cavában őrizet alá helyezik.

Ez időtájt [5]) rettenetes földrengés városokat, templomokat, falvakat rombolt össze, továbbá igen sok hegyet, a mint az a tridentumi völgyben mind mai napig látható. Ebben az időben [6]) Kálmán fia, István magyar király is nagy sokasággal észrevétlenül megrohanja a birodalom határait és elpusztítván a végeket, nagy zsákmánynyal tér vissza. Leopaldus őrgróf, a jeles férfiú, maga mellé véve a cseh herczeget,[7]) üldözőbe fogta és azon vidék erődítményéig nyomult előre s miután a Ferreum nevű castrumot elfoglalá és felgyujtá s köröskörül minden talpalatnyi földet tűzzel-vassal elpusztított, veszteség nélkül tért vissza hazájába.

16. — Miután a római birodalom önmagában sokféleképpen meghasonlott, a császár, látva, hogy a birodalom az egyházi átok miatt tőle elpártol s atyjának sorsától félve, Wormatiába népes fejedelmi gyűlést hívott egybe, a hol az apostoli szék legátusa, Lambertus [8]) előtt — a ki később pápává lett és Honoriusnak nevezték [9]) — lemondott a püspökök investiturájáról, [10]) az pedig feloldotta őt az egyházi átok alól. Erről az egyháznak kiváltságlevelet állítanak ki és neki is írásban biztosítják, hogy a megválasztott püspökök — úgy az Alpokon innen, mint az Alpokon túl — előbb fel ne szenteltessenek, a míg a regáliákat a jogar általi adományozás révén az ő kezéből el

---

[1]) Nővérének, Ágnesnek és Staufeni Frigyesnek fiai. — [2]) 1119 okt. 3. (II. Paschalis † 1118 jan. 21. Gelasius † 1119 jan. 29. Már II. Gel. is kiátkozta 1118 ápr. 7-én.) — [3]) 1118 márcz. 8-án VIII. Gergely néven. — [4]) 1121 ápr. — [5]) 1117 jan. 3. — [6]) 1118. — [7] I. Wladiszláw. — [8]) Ostiai püsp. — [9]) 1124—1130. — [10]) 1122 szept. 23.

nem nyerték. Ez — mondják a rómaiak — a jó békesség kedvéért egyedül neki adományoztatott s nem utódainak is. Ezzel teljesen helyreállott az egyház szabadsága s új alapot nyert a béke, az egyház pedig — a mint azt láthatjuk — II. Calixtus pápa alatt nagy hegygyé növekedett.[1]) Ezért írták róla Rómában :

Ime a honnak fénye, Calixt, császárias éke,
Átkával sujtá a silány Burdint s hoza békét.

Ezek után a császár sereggel Celticába indult s Metisig nyomult előre ;[2]) a midőn itt tudomására jutott, hogy a vangionok tőle elpártoltak s a falakon kívül fekvő palotáját lerombolták, visszatért s a várost ostromzár alá vette. A mikor pedig a polgárok egy napon vigyázatlanul kirohantak és a császárral harczolni szándékoztak, ravaszsággal elcsalták őket a falak alól s miután nagyrészüket lekaszabolták, egy kevesen pedig elmenekültek, a többieket foglyul ejtették, a kiket, hogy mások elbizakodottságát megfékezzék, részint megcsonkított orrokkal, részint megvakított szemekkel bocsátottak el és végtére is rengeteg pénzbeli fizetséggel visszatérnek a császár kegyeibe. Miután mindent jól elintézett, vejének,[3]) az angol királynak tanácsára az egész birodalmat adózójává akarta tenni, ezzel azonban az előkelők mély gyűlöletét vonta magára. A mikor ezen dolog érdekében a Rhenus alsó vidékeire készült menni, Traiectumban, Frisia egyik városában, betegség lepte meg s elhúnyt[4]) királyságának 19-ik, császárságának pedig 14-ik évében s Colonia Agrippinán át Gallia Spira nevű városába vitték, a hol atyja, nagyatyja s dédatyja mellé temették el császárhoz illő királyi pompával.

17. — Az Úr megtestesülésének 1125-ik évében a fejedelmek Moguntiában összegyülekezének és ott — mivel V. Henrik örökös nélkül hunyt el — az utód fölött tanakodának s a birodalom négy előkelőjét jelölik[5]) a trónra : Lothár szász herczeget Frigyes suev herczeget, Leopaldus keleti őrgrófot és Károly, flandriai grófot. Végre is Gebehardus[6]) fiát, a szász származású

---

[1]) Dániel II. 35. — [2]) 1124. — [3]) I. Henrik (1100—1135) ; nem veje, hanem apósa volt. A VII. 15-ben maga Ottó is elbeszéli, hogy V. Henrik I. Henrik leányát, Mathildát vette feleségül. — [4]) 1125 máj. 23. — [5]) 1125 aug. 24. — [6]) Supplinburgi gróf.

Lothárt húzódozása és ellenkezése daczára az apostoli szék legátusának [1]) jelenlétében közakarattal trónra emelik,[2]) a ki Augustustól számítva mint 92-ik uralkodott. Ez mindenben megalázta Henrik császár ivadékát,[3]) úgy — világosan Isten igazságos ítélete szerint — a mint azt a Királyok könyvében találod, hogy az atyák bűneiért és kihágásaiért azoknak magvát látszik megsanyargatni. Ebből súlyos és hosszú évekig tartó viszály keletkezett a birodalomban s testileg s lelkileg sokakat veszedelembe sodort. A nevezett ifjak ugyanis, Frigyes és Konrád, Henrik császár nővérének a fiai, a mikor látták, hogy elnyomatnak, amennyire csak tudtak, ellenállni igyekeztek. Amiért is Calixtus utóda, Honorius pápa, egyházi átok alá veti őket.[4]) Konrádot erre testvére s még mások egynéhányan királylyá választják,[5]) az pedig a Septimus-Mons-hágónál — a melynél a Rhenus és az Aenus folyók erednek — átkel a Pyrenaeusokon, a hol a mediolanumiak — a kik a Comum elleni háborút, a mely mindkét nép romlására a legborzalmasabb módon immáron tíz éven át húzódott, a város bevételével[6]) és feldúlásával ekkoriban szerencsésen befejezték — tisztelettel fogadják és érsekük, modoetiai Anshelmus, az itáliai királyság székhelyén királylyá keni fel.[7]) A pápa ezért és még más egyebekért a megnevezett érseket leteszi és helyére mást nevez ki.

18. — Midőn Honorius nem sokkal ezután meghalt,[8]) igen súlyos szakadás támadt Isten egyházában, a mennyiben kánoni módon Innocentiust választották meg, de ellenében Leonis Péter fiát, Pétert[9]) tolták fel barátainak — a kik a városban igen hatalmasak valának — erőszakoskodása folytán és a siciliai Rogerius pártolásával. A midőn Innocentius a Városban nem tudott neki ellenállani, eltávozott[10]) és az Alpeseken átkelve Galliába ment. A mikor ott a galliai király birodalmában, Alvernia egyik városában, Clarus-mons-ban gyűlést tartott,[11]) összetalálkozott Lothár király követeivel, Konrád iuvaviai és Eribertus monasteriumi püspökökkel. Innen Leodiumba, Belgium egyik városába utazott, a hol püspöki gyűlést hívott

[1]) Ketten voltak: Gebehardus és Romanus. — [2]) Aug. 30. — [3]) V. ö. Ottonis Gesta Friderici I. Lib. I. 17. — [4]) 1128 ápr. 22. — [5]) 1127 decz. 18. — [6]) 1127 aug. 27. — [7]) 1128 jun. 29. — [8]) 1130 febr. 13. — [9]) II. Anacletus. — [10]) 1130 máj. 11. és jun. 20. között. — [11]) 1130 nov. 18.

össze[1]) és Lothár királyt felszólította a római szentegyház megvédelmezésére. Ez a római egyháznak habozás nélkül megígérte a segélyt, előbb azonban szerényen megmagyarázta, hogy mennyire meggyengült a birodalom az egyház iránti szeretete következtében s hogy mekkora veszteséget okozott neki az egyházak investiturájáról való lemondás. S hogy a pápa Itáliába visszatért, a következő évben sereget szervezett s hadát, mely a birodalom meghasonlása következtében kicsiny volt, a tridentumi völgyön át Itáliába vezette,[2]) a hol számos helyen, úgy Konrád kedveltsége folytán, mint seregének kicsisége miatt, kigúnyolták és megvetették az ország lakósai. Konrád pedig, a kit a mediolanumiak királylyá tettek, röviddel azelőtt, miután övéit majdnem mind elveszítette, nagy veszélylyel visszatért hazájába. A király pedig, inkább eszében, mint hadaiban bízva, egészen a Városig nyomult[3]) és miután ott vitézi tetteket vitt véghez, már a milyeneket kevesedmagával megcselekedhetett, a szent Megváltó templomában, a melyet constantinusinak neveznek, Innocentius pápa megkoronázta és elnyerte a császári és augustusi czímet.[4]) Szent Péter egyházát ugyanis, a hol a császárokat koronázni szokták, abban az időben Péter tartotta megszállva.

19. — A császár, a Városból távozván, Germaniába ment;[5]) nemsokára ezután a nagyböjt közepe táján Babenbergben birodalmi gyűlést tartott,[6]) a melyen a clarus-mons-i apátnak, Bernhardusnak a közbenjárására[7]) ismét kegyeibe fogadta Frigyes és Konrád herczegeket. Miután a békét ilyképpen helyreállította s Galliában és Germaniában minden dolgot jól elintézett, újból hadjáratot vezetett Itáliába. Innen Szászországnak vette útját, a mikor is szembe találta[8]) a lengyel herczeget sok ajándékkal; de nem bocsátotta előbb szine elé, a míg a 12 év után járó adót — azaz minden egyes évre 500 fontot — meg nem fizette, Pomerániáért és Rügenért a hűbéri esküt le nem tette és örökös meghódolását esküvel meg nem erősítette. Dánia királyával[9]) meghódolása jeléül és a császári méltóság díszének emelésére

---

[1]) 1131 márcz. végén. — [2]) 1132 szept. — [3]) 1133 ápr. 30. — [4]) 1133 jun. 4. — [5]) 1133 aug. 23. — [6]) 1135 márcz. 18. — [7]) Mühlhausenben történt 1135 szept. végén. — [8]) 1135 aug. 15. III. Boleszláv. Merseburgban. — [9]) Magnus.

a korona alatt a kardot vitette, a magyarok megriadt királyától pedig sok pompás ajándékot kapott.[1])

Ezek után, nem mint előbb, kicsiny, hanem népes és válogatott hadat vezetett másodízben a tridentumi völgyön át Itáliába, kiséretében lévén Konrád is, a kit, mint fentebb mondottam,[2]) egynémelyek királylyá választottak, de később észre tért; s miután a hegyszorosokban fekvő igen erős várakat egy bizonyos főurral együtt — a ki útját akarta állani — hatalmába ejtette, az itáliai rónán Garda mellett tábort ütött. S hogy ez megadta magát, egészen a Padusig nyomult s elfoglalta Garistallumot. Itt találták őt a mediolanumiak és a cremonaiak, a kik már régóta hadat viseltek egymás ellen, s miután mindkét város ügyét megvizsgálták, a cremonaiakat a fejedelmek Itália ellenségeinek nyilvánították ki s így mint proskribáltak távoztak el. A császár nyomon követte őket s birtokaikat, falvaikat és megerősített városaikat elpusztította, majd pedig Papiának vette útját s annak polgárait pénzbeli fizetség mellett kegyelmébe fogadta.[3]) A saját jószántukból könyörögve s minden szolgálatra készen siettek most eléje a bononiaiak és aemiliaiak is,[4]) a kik pedig előbbi hadjárata alkalmával kigúnyolták. Ezután Taurinumba vonult s az egész innenső Itáliát ismét tartományává tette. Majd átkelt az Appennineken, benyomult belső Itáliába s Ancona, Spoletum meghódolását fogadta más városokkal és erősségekkel egyetemben.[5]) Innen Rogerius ellen irányította seregét s átvonult Campanián és Apulián.[6]) Henrik noricumi herczeg pedig, a király veje, a ki Tuscián keresztül vezeté hadait, kíséretet adott a pápának a császárig.[7]) A császár meg oly vitézi tetteket vitt véghez Apuliában és Campaniában, hogy a frank királyok között Nagy Károlytól mind ez ideig egy sem található, a ki ott ily nagy dolgokat mívelt volna. Végre is nemcsak oly városokat vett be, mint Capua, Troia, Salernum, Barletum, Barra, hanem fölötte megerősített erődítményeket és hozzáférhetetlen fellegvárakat is elfoglalt. Henrik herczeg pedig a bajor haddal Beneventumot

---

[1]) II. Béla követei három ízben is tárgyalnak vele (1134 ápr., 1135 máj. 26., aug. 15.). — [2]) VII. 17. — [3]) 1136 nov. 10. — [4]) 1137 elején. — [5]) 1137 ápr. 11. Fermoban van. — [6]) 1137 máj. — [7]) 1137 máj. 30-án már együtt vannak Bariban.

foglalta el és visszaadta a pápának. A mikor is Albánál a város külső részeit, mivelhogy ellene akartak szegülni, előbb megostromolta s feldúlta.[1])

20. — Midőn a császár Apuliában időzött, Rogerius, miután őt szándékától nagy mennyiségű aranynyal s ezüsttel el nem téríthette, sokkal népesebb sereget szervezett és hírül adá neki, hogy nyilt ütközetben akar vele megmérkőzni. Erre a császár, mivel a fegyverforgatáshoz kitünően értett és rettenthetetlen vala, megerősíti seregét, rendbe szedi a csatasorokat s harczra tüzeli övéit, mondván, hogy őket elleneinek semmiféle sokasága sem törheti meg, — tekintettel kipróbált vitézségükre és ellenségeiknek velük született gyávaságára, és főképpen azért, mert ők külföldön, távol fekvő vidéken állnak s így nem menekülhetnek hazájukba, hogy ők jogosan emelnek fegyvert egy zsarnok, egy kiátkozott ellen, a ki nemcsak a birodalomnak, hanem az egyháznak is ellensége. És a midőn annak megtámadására indúlt, Rogerius megszeppenve elmenekült s a hegységben húzta meg magát.[2]) A császár pedig a hozzá csatlakozó Innocentius pápával Barrába ment, a hol nagy örömmel fogadták a polgárok s miután egy ottani várat, a melyben Rogeriusnak őrsége volt, mesteri módon elfoglalt,[3]) a benne talált fegyvereseket, első sorban a szaraczénokat felakasztatta. Midőn a császár a Campaniából és Apuliából kivetett Rogeriust Calabriában és Siciliában is üldözni szándékozott, övéi visszatartják,[4]) mivelhogy hazájuktól oly hosszú idő óta távol valának már s nejeiket, gyermekeiket és barátaikat viszontlátni óhajtották. Rogeriust tehát ellenségnek nyilvánítván, az apuliai herczegséget Reginaldusra,[5]) a derék és nemes férfiúra ruházzák, mellette hagyva a sereg egy részét; és ezzel a győzedelmes fejedelem elrendeli a visszatérést.[6]) Nem akarjuk azonban hallgatással mellőzni, hogy a herczegség adományozásánál csaknem viszály keletkezett a császár és a római pápa között, mert mindketten jogot formáltak az apuliai herczegséghez; ezt a viszályt gondos megfontolással végre is olyképpen oldották meg, hogy a zászló-

---

[1]) Magát a várost nem tudta elfoglalni. — [2]) A császár soha sem került szembe Rogeriussal, vitézkedéseiről csak Ottó tud. — [3]) 1137 jun. 21—29. között. — [4]) A seregben valóságos lázadás keletkezett. — [5]) Alifei gróf, Rogerius sógora. — [6]) 1137 aug. végén.

nak a herczeg részére való átadásánál mindkettő föléje tette kezét.

Lothárt Itáliából való visszatérése alkalmával Tridentumban betegség fogta el [1]) és a nagyhatalmú császár — az emberi lét keserves emlékét hagyva maga után — azon hegyek között egy igen silány kunyhóban [2]) hunyt el élemedett korban, királyságának 13-ik, császárságának pedig 7-ik évében, ő, a ki képes lett volna, ha a halál el nem ragadja, derékségével és buzgalmával a birodalom koronáját hajdani méltóságára újra felemelni. A királyi jelvények vejének, — Henriknek — a kinek területén meghalt — kezei közé kerültek, őt magát pedig Augustán s keleti Francián keresztül Saxoniába, az általa emelt Lutermonostorba vitték és tisztelettel eltemették [3]) ; tetteit, hogy soha se mehessenek feledésbe, ólomtáblákra jegyezték fel és azokat mellette helyezték el.

21. — Ez időtájt a hírneves előkelők közül sokan elhunytak, részint a fejedelem előtt, részint utána. Bruno, a tiszteletre méltó és nagy míveltségű coloniai érsek Apuliában [4]) halt meg és Barrában Szent Miklós egyházában temették el nagy tisztelettel; utódja, Hugó, két hónapon belül bevégezte éltét [5]) és főpapságát s ugyancsak Apuliában nyugszik, Melphában. A megmaradottak közül pedig elhunytak: a világi dolgokban bölcs és hatalmas férfiú, Albert moguntiai püspök [6]) és Henrik,[7]) a fölötte gazdag frisingai püspök, a fuldai apát, Leopaldus keleti őrgróf,[8]) a kiválóan keresztény férfiú, a papok és szegények atyja és még sok más nemes és híres férfiú. Lajos [9]) frank s Henrik [10]) angol királyok, továbbá Reginaldus [11]) remii érsek és Gaufridus [12]) pictavisi gróf is ebben az időben haltak el. És ettől fogva Angliát, eddigelé a legbővelkedőbb országot oly nehéz csapások kezdték sujtani, hogy ugyanott — a mint mondják — sokan az éhségtől s a nélkülözéstől emésztve, életüket is szánalmasan végezték be. A fejedelmek ugyanis a megnevezett király halála után Galliá-

[1]) 1137 nov. 11. — [2]) Breitenwang (Tirolban) 1137 decz. 4. — V. ö. m. Gesta. Frid. I. 22. — [3]) 1137 decz. 31. — [4]) Tranumban 1137 máj. 29. — [5]) Jul. 1. — [6]) Jun. 23. — [7]) 1137 okt. 9. Ennek az utódja volt Ottó, a mi írónk. — [8]) 1136 nov. 15. Ottó atyja. — [9]) VI. Lajos († 1137 aug. 1.). — [10]) 1135 decz. 1. — [11]) 1138 jan. 13. — [12]) Más néven VIII. Vilmos aquitaniai herczeg.

ból Istvánt,[1]) nővérének [2]) a fiát hívták meg a trónra. Az andegavii [3]) gróf felesége azonban, Mathildis — egykor V. Henrik császár neje, ennek a Henrik királynak pedig leánya — örökösödési jogon magának követelvén vissza az atyai birodalmat, azt mind mai napig nem szűnt meg szorongatni, annyira, hogy néhány év előtt a megnevezett király ezen nő kezei közé kerülvén, fogságba esett. [4]) Nyugati Franciának is királya halála után, ennek fia, Lajos alatt,[5]) a ki még most is él, a közte s Theobaldus [6]) bloisi gróf közti háboruskodás [7]) következtében fosztogatás és tűzvész által annyit kellett szenvednie, hogy — a mint vélik — teljesen tönkre jutott volna, ha kevéssel ezelőtt az ott élő jámbor férfiak érdemei, imái és tanácsa folytán a békét meg nem kötötték volna.

Ugyancsak sok baj érte Pannoniát is, a hol röviddel ezelőtt halt meg Kálmán fia, István király,[8]) a ki, míg élt, állandó viszályban volt a görög császárral. A mikor ugyanis Béla,[9]) Álmos fia — a kit egykor Kálmán atyjával együtt megvakíttatott — került uralomra, Boricius — a ki, mint mondják, szintén Kálmán fia volt, de más anyától született, mint István, vagyis a rutének és Choyos királyának leányától [10]) — magának igényelte az atyai birodalmat. Ezért Graeciába ment, elvette Kaloiohannis császár rokonát s aztán betörvén Poluniába, azon ország herczegét [11]) tervének megnyeré és így ennek segítő-hadával, a magyarok egynémely grófjának a meghívására, a poluniaiakat s a magyarokat elválasztó erdőségeken átkelve, Pannoniába nyomul. Béla király pedig Leopaldus őrgróf fiát, Albertet, nővérének [12]) férjét, s birodalmunk néhány nemesét segítségül híván, eléje ment Boriciusnak. A midőn ez hallá a zajt s a harczrabuzdítók szavát és a nyelv idiómájából megérté, hogy igen sok teuton van a seregben, inkább tőlük, mint a magyaroktól való félelemmel eltelve a poluniai herczeggel együtt megfutamodott, futás közben sokakat elveszítvén. A magyarok és a poluniaiak első összecsapása alkalmával azonban, mielőtt még a teutonok meg-

[1]) Bloisi István. — [2]) T. i. Adela, II. István bloisi gróf felesége. — [3]) Anjoui (Plantagenet) Gottfried, V. Fulco jeruzs. kir. fia. — [4]) Lincolniánál 1141 febr. 2. — [5]) VII. Lajos. — [6]) István aug. kir. testvére. — [7]) 1142—1143. — [8]) II. István † 1131. — [9]) II. Béla. — [10]) Euphemia, II. Vladimir leánya. — [11]) III. Boleszláv. — [12]) Álmos herczeg leánya, Hedvig.

érkeztek volna, mindkét seregből igen sokan megölettek és egynémelyek azok közül, a kik Béla pártján valának, de övéiket az ellenségnek álnokul kiszolgáltatták, gonoszságuk büntetéseül igazságos itélet következtében haltak meg. Napjainkban ezeket a bajokat látjuk a szomszédos országokban burjánozni. Azt azonban, hogy a távoli s a tengerentúli országokból minő dolgokat hallunk nap-nap után, jelenleg magunkba fojtjuk az undor elkerülése kedvéért. Mert olyanok azok, hogy ha nem a szentek — a kikből Isten kegyelme folytán most nagy sereg van — érdemei és könyörgései által állana fenn a világ, rövidesen teljes elpusztulásától kellene tartanunk.

22. — Az Úr megtestesülésének 1138-ik évében, miután Lothár császár őszkor elhunyt fiúgyermek nélkül, a legközelebbi pünkösdre egyetemes fejedelmi gyűlést tűznek ki Maguntiába.[1]) A fejedelmek közül azonban egynéhányan,[2]) a kik attól tartottak, hogy az egyetemes birodalmi gyűlésen Henrik herczeg,[3]) a ki akkoron úgy nevénél, mint tekintélyénél fogva igen kimagasló alakja volt a birodalomnak, hatalma révén esetleg felülkerekedhetik, a dolog megbeszélése után Gallia egyik városában, Confluentiában, a nagyböjt dereka táján összejövetelt tartottak és itt Theodewinus biboros püspöknek és a római szentegyház legátusának jelenlétében, a ki a pápának, az egész római népnek s Itália városainak hozzájárulását igérte meg, Konrádot, Henrik császár nővérének fiát — a kiről fentebb már szólottunk [4]) — választották meg királylyá,[5]) mint 93-ikat Augustustól számítva. Ez hamarosan Aquisba ment, a hol a megnevezett bíboros — a coloniai ugyanis, a kinek a jog szerint ezt tennie kellett volna, csak röviddel ezelőtt foglalván el székét, még nem volt a pallium birtokában — a coloniai és treverii érsekek s a többi püspökök segédlete mellett királylyá kente fel.[6]) A legközelebbi pünkösdöt aztán Coloniában ülte meg,[7]) majd Moguntiába ment, a melynek akkor éppen nem volt főpásztora, s ugyanott Albertet, az előbbeni Albert unokaöcscsét, a papság és a nép által választott érseket beiktatta. A szászok pedig, valamint Henrik herczeg s mások, a kik nem voltak jelen a választáson, azzal vádaskodtak, hogy nem törvényesen, hanem alattomos

---

[1]) 1138 máj. 22. — [2]) V. ö. Gest. Frid. I. 23. — [3]) Lothár veje. — [4]) VII. 17—19. — [5]) 1138. márcz. 7. — [6]) Márcz. 13. — [7]) Ápr. 3.

úton választották a királyt s ezért valamennyiük részére a legközelebbi pünkösdre Babenbergbe egyetemes gyűlést hirdettek. Továbbá Rogerius, a ki Lothár császár hazatérte után Apuliát visszaszerezni iparkodott, a Reginaldus herczeggel vívott ütközetben [1]) megfutamíttatott. Leonis Péter is meghalt [2]) s ezzel véget ért az olyannyira káros szakadás.

23. — Konrád király tehát, a mint az meg vala állapítva, pünkösdkor a megnevezett városban igen nagy királyi pompával s a fejedelmek igen nagy részvételével birodalmi gyűlést tartott,[3]) a melyen Richinza özvegy császárnéval együtt a szászok valamennyien megjelentek s önként meghódoltak neki. A fejedelmek közül egyedül Henrik herczeg maradt távol, a ki a királyi jelvényeket őrízte, a melyeknek átadási napjául Péter és Pál apostolok ünnepét [4]) tűzték ki Ratisponában. Ő megjelenvén ott, átadta ugyan a királyi jelvényeket, de még sem bocsáttatott a király szine elé s a békesség ügyének elintézése és a király kegyelme nélkül távozott el. És a midőn az előbb büszke és nagyratörő, most azonban Isten akaratából megalázott ember minden módon irgalomért esdekelt, azt meg nem nyeri, hanem a fejedelmek itélete folytán Herbipolisba számüzetik és a legközelebbi karácsonyi ünnepen Goslariában herczegségétől megfosztatik. És oh, elmondani is csodálatos! az azelőtt mindenható fejedelem, a kinek tekintélye, a mint maga dicsekedett vele, tengertől tengerig, azaz Dániától Siciliáig ért, rövidesen oly mélyre sülyedt, hogy Bajorországban csaknem minden hívétől és barátjától cserben hagyatva, onnan titkon távozva, csupán négy társa kiséretében érkezett Szászországba.[5])

Ezen időtájt halt meg Reginaldus,[6]) mire Rogerius a kormányzó nélkül maradt Apuliába ront s miután Reginaldus testvérét [7]) és Capua fejedelmét [8]) sok nemessel együtt elűzte, úgy ezen várost, mint Campaniát visszafoglalta és sok gyötrelemmel illette annak lakósait és sanyargatja mind mai napig. Durva módon sok egyházi díszétől megfosztotta Szent Benedek

---

[1]) Rignanonál 1138 okt. 30. — [2]) 1138 jan. 25. Utána másfél hónapig még IV. Viktor ellenpápáskodott. — [3]) 1138 máj. 22. — [4]) 1138 jun. 29 — [5]) 1139 jan. — [6]) Troiában (Apuliában) 1139 ápr. 30. — [7]) Richárd. — [8]) Róbert.

monostorát is, a mely az egész világon tisztelet tárgya. Mondják, hogy első betörése és Barra városának elfoglalása alkalmával kegyetlen és embertelen bűntényt követett el. A város bevétele után ugyanis nemcsak az élőket kínoztatta különböző módon, hanem még a holtak ellen is dühöngve, kiásatta Reginaldus herczeget és végig hurczoltatta az utczákon. A régi siciliai zsarnokokhoz hasonló kegyetlenségének ezen s más míveit, a melyről szakadatlanul hallhatni, elmellőzzük, mivel csaknem mindenki előtt ismeretesek. Vannak azonban, a kik azt mondják, hogy ezeket inkább az igazság szempontjából, mint zsarnokságból cselekedte és állítják, hogy minden más fejedelemnél jobban szereti a békét és véleményük szerint ennek megvédelmezése okából tartja féken ily szigorral a lázongókat. Mások viszont azt mondják, hogy inkább a pénz — a melyben fölül is múl minden nyugati királyt — mint az igazság iránti szeretetből törekszik békére.

Konrád király Bajorországba menvén, a herczegséget ifjabb Leopaldusnak, Leopaldus őrgróf fiának, anyai részről való testvérének adományozta[1]) és ettől fogva sok szerencsétlenség kezdett országunkra nehezedni. A legközelebbi nagyböjt derekán Rómában Innocentius pápa elnöklete alatt körülbelül ezer püspök részvételével igen nagy zsinatot tartottak,[2]) a melyen sok üdvös dekrétum kihirdetése után kiátkozták azokat a szakadárokat, a kik Leonis Péter pártján állottak.

24. — Legyen szabad ezen helyen fontolóra venni Isten rettenetes elhatározásait az emberek fiai fölött és a világ mulandóságát. Mert lám, Henrik császár halála után az ő vérrokonai, a kik akkor a birodalomban nagynevűek voltak s mintegy a királyi hatalom csúcsán állottak s ennek következtében gondtalanok valának, nemcsak hogy nem emeltettek trónra, hanem a föléjük helyezett király által még nagy fokban meg is aláztattak és lábbal tiportattak. A mikor ezek ekképpen a legnagyobb gyöngeségbe jutottak, Henrik herczeg pedig a császárnak, apósának a tekintélye által és a saját erejéből oly magasra emelkedett, hogy mindenkit lenézett és az uralomért könyörögni senkinél sem tartotta érdemesnek, akkor az Úr — a ki az alacsonyra veti tekintetét s a magasat már

---

[1]) 1139 jul. 25. előtt. — [2]) 1139 ápr.

messziről ismeri, a ki a hatalmasokat leteszi és az alacsonyakat felmagasztalja [1]) — azt a lealázottat és csaknem kétségbeesettet a birodalom élére helyezte, ezt a hírnevével s hatalmával dicsekedőt meg letaszította a magasból. Mit is mondhatnánk itt mást, hacsak azt nem, hogy Konrádot, a ki szemei előtt nagy volt, előbb megalázta s a megalázottat jámborságára való tekintettel fölmagasztalta? Az emberi dolgok ezen változékonyságának, az isteni kegyelem bőségéből eredvén, arra kell bennünket serkentenie, hogy kerüljük a gőgösséget és alázatosságra törekedjünk. És mi mást érdemel a halandók olyannyira nyomorúságos sorsa — a mely az embert egyszer a koldusságból királyságba emeli, másszor a királyságból koldusságba rántja le és sanyargatja — mint a földi lét megvetését és az örökkévalónak állandóságára utal bennünket, a mely nem változik, sem el nem múlik ? ! Hogy micsoda nagy veszedelmek származtak abból az egész birodalomra, különösen pedig szegény Bajorországra, azt naponta tapasztalhatjuk. A szászokat, a kik azóta a király ellen lázonganak, inkább szelídségével, mint fegyverrel csillapította le. Rogerius pedig gonoszul kezet emelt az Úr fölkentje ellen és Innocentius pápát, a ki a rómaiak seregével Apuliába akart menni, orvul elfogja [2]) és kicsikarja tőle a siciliai királyi czím elismerését,[3]) az átok alól való felmentését és ehhez Apulia, Calabria herczegségét és Capua fejedelemségét.

25. — A míg Itáliában ezek történnek, azalatt Leopaldus őrgróf,[4]) a ki a királytól a noricumi herczegséget kapta, mivel csaknem valamennyi báró hívéül szegődött és szeretetből avagy félelemből önként hozzá özönlöttek, — először a fővárost s a herczegség székhelyét, Ratisponát hajtotta fennhatósága alá, azután pedig népes sereget gyüjtött s az egész Bajorországon átvonulva, annak határán a Licus folyó mellett, Augusta városával szemben három napon át az ország ügyeivel foglalatoskodott, búzgó bíróként gyakorolván tisztét. A Bajorországból már elűzött Henrik herczeg ezen időben Szászországban meghal [5]) és apósa mellé temetik. Halála után a szászok kicsiny fia [6]) iránti

---

[1]) Lukács I. 52 ; Zsolt. CXXXVII. 6. — [2]) 1139 jul. 22. — [3]) 1139 jul. 27. — [4]) IV. Leopold, a mi Ottónk testvére. — [5]) 1139 okt. 20. — [6]) A 10 éves Henrik.

szeretetből, a kit még éltében nekik ajánlott, újból fellázadnak a király ellen.

Leopaldus pedig a noricumi herczegséget ettől fogva hatalmasul birtokolá és erélyesen kormányozá. A mikor azonban Phalaia ostrománál — a mely két testvéré,[1]) a kik a noricumi bárók közül egyedül állottak Henrik herczeg pártján — vigyázatlanul időzött, Welfo, Henrik herczeg testvére, váratlanul kirohanván, igen heves küzdelem s mindkét részen sokaknak eleste után a herczeget visszavonulásra kényszerítette.[2]) Ezen sikeren felbuzdulva megkisérlé magát a királyt is megtámadni, a mikor az nemsokkal később Winisperg várának ostromával foglalatoskodott, de nagy veszteséget szenvedett s csak kevesedmagával menekült el az ütközetből.[3]) Kevéssel rá, a mikor Leopaldus herczeg Ratispona városában polgári jogügyekben intézkedett, Ottó palotagróf erőszakossága folytán lázadás keletkezett. S hogy a nép mindenünnen összeszaladt, a herczeg övéivel fegyvert ragadott, felgyujtotta a város néhány utczáját, mire a polgárok a fegyver s a tűz keltette ijedelmükben szétszaladtak s így elkerülvén a veszélyt, a várost elhagyá és köröskörül elpusztítá a szántóföldeket, aztán egy időre eltávozott, hadakat gyüjtött, a várostól nem messze tábort ütött s végre is pénzbeli fizetség mellett elfogadta a félelemtől megtörtek hódolatát. Erre elhatározá, hogy a Welfo részéről Phalaiánál reá mért csúfságot megbosszulja és fegyveres hadával a Licusig nyomult előre s miután ott egynéhány ellenségének erősségeit lerombolta és köröskörül mindent feldúlt, egyházunk nagy kárára a mi területünkön át visszatért. Rá nemsokára Ratisponában megbetegedett és Patavia vidékén befejezé élte napjait[4]) s eltemették a Szent-Kereszt-monostorában,[5]) a melyet atyja alapított, ő pedig igen gazdagon felszerelt; az őrgrófságban testvére, Henrik követte.

26. — Ebben az időben[6]) Konrád[7]) moraviai gróf összeesküvést szőtt a csehekkel, mivelhogy azon terület herczegségére áhitozott és seregét Moraviából Boemiába vezette. Midőn Labezlaus

---

[1]) Konrád és Gebhard, Wittelsbachi I. Ottó gróf fiai. — [2]) 1140 aug. 13. — [3]) 1140 decz. 21. — [4]) Az Altaichi-monostorban (Nieder-Alteich, a Duna mellett) 1141 okt. 18-án. — [5]) Heiligenkreuz (Ausztriában). — [6]) 1142. — [7]) Znaimi gróf.

herczeg hadaival vele szembeszállani készült, övéi elárulták s alig tudta a halálos veszedelmet futással kikerülni [1]) s így mint menekülő járult a király elé, elpanaszolván neki sorsát. A király megkönyörülvén rajta, sereggel vitte vissza Boemiába s miután pünkösdöt Bragában,[2]) azon tartomány székvárosában megünnepelte, Konrádot elűzte s ezt ismét visszahelyezte a herczegségbe.

Nemsokára ezután Szászországba ment, testvérének, Henrik őrgrófnak feleségül adta Henrik herczeg özvegyét,[3]) Lothár császár leányát, békét kötött [4]) a szászokkal és ugyanezen őrgrófnak átadta a noricumi herczegséget, a melyről Henrik herczeg fia [5]) anyja tanácsára már lemondott.[6]) Ez a dolog országunkban a legnagyobb viszály magjává lett. Welfo herczeg ugyanis, a ki hamisan azt állította, hogy a megnevezett herczegség örökösödési jogon őt illette, a herczeg ottlétekor fegyveres kézzel Bajorországba rontott s miután a tartomány egy részét elpusztította, ismét visszavonult. E miatt nagyon felingerlődött a herczeg, hatalmas sereget gyüjtött, áttört a mi határainkon s miután az egyházak sok jövedelmét elragadta, végül még városunk [7]) erődítményeit is lerontotta egynehány miatt, a kiket Welfo támogatóinak mondottak. Ekkor Welfo hadaival ellene indult, de arra a hírre, hogy a király meg akarja támadni, visszavonult. A herczeg aztán a királylyal együtt ostrom alá fogta a Guelfo-párti Konrád [8]) gróf várát s miután köröskörül mindent elpusztított, a király segélyével megadásra kényszerítette és felégette.[9])

27. — A míg Galliában és Germániában ezek történnek, azalatt Innocentius pápa, a ki már huzamosabb idő óta kiátkozta a tiburiakat s más módon is zaklatta azokat, végre hódolatra kényszerítette a szorongatottakat, kezeseket vévén tőlük és esküt tétetvén velük.[10]) A római nép azonban azt akarta, hogy a kezesek és eskü által a legkeményebb feltételekre kényszerítse azokat, azaz, hogy a falak lerombolása után valamennyien hagyják el a tartományt ; és a midőn a nemes gondolkozású és érzésű főpap ilyen esztelen és embertelen kivánsághoz nem akart hozzájárulni, felkelést támasztottak, megrohanták a Capitoliu-

---

[1]) 1142 ápr. 25. — [2]) 1142 jun. 7. — [3]) Gertrud † 1143 ápr. 18.). — [4]) 1142 máj. 10. — [5]) Oroszlán Henrik. — [6]) 1143. — [7]) T. i. Freising. — [8]) L. Gest. Frid. I. 26. — [9]) 1143 jun. — [10]) 1142.

mot [1]) és a Város régi méltóságát felújítani óhajtván, visszaállították a senatoroknak már oly régóta tönkre ment rendjét és felújítják a háborút a tiburiakkal. Ennek a nagy dühösségnek pedig az volt az oka, hogy az előbbeni esztendőben, a mikor a pápával a megnevezett város ostrománál időztek, a polgárok kitörtek, a kikkel kézi viadalra keltek, de aztán sok zsákmány elvesztésével csúfosan megfutamodtak [2]) ; s ezért azt erősítgetik mind mai napig, hogy nem köthetnek békét semmiféle más föltétel alatt, csak úgy, a mint mondottuk. A bölcs főpap pedig, a ki előre látta, hogy Isten egyháza, mely a Városnak Constantinustól ráruházott uralmát sok éven át hatalmasul megtartotta, azt ezen ügyből kifolyólag előbb-utóbb elveszíthetné, ennek a tervnek kivitelét minden módon, úgy fenyegetésekkel, mint ajándékokkal megakadályozni iparkodott. És a midőn a nép erősbödésével szemben mit sem tudott elérni, ágynak esett és — miután némelyek szerint a jövőt illetőleg látomása volt — békességgel elszenderedett [3]) ; helyébe nagy egyhangú megválasztással Caelestinus [4]) következett, a vallási dolgokban s a tudományokban járatos férfiú. Ez időtájt [5]) a veronaiak, a kik már hosszú idő óta viszálykodának a paduaiakkal, miután az azoknak városa mellett futó folyót medréből elterelték, összecsaptak velük és sokakat foglyul ejtvén, ropant véres győzelmet arattak felettük.

28. — Az Úr megtestesülésének 1143-ik évében Kaloiohannes konstantinápolyi császárt [6]) — a ki fiának, Mánuelnek, Gerdrud királyné nővérével [7]) való eljegyzése révén Konrád római királylyal baráti szövetséget kötött — Reimundus antiochiai fejedelem, a ki azt a tartományt a várossal együtt pénz ellenében esküvel neki odaigérte, a midőn nagy haddal Syriába nyomult, az igéretet illetőleg rászedte. A tiszteletreméltó gabalai püspök ugyanis, N . . ., [8]) férfiasan eléje állt s a római pápa és a császár részéről félelem nélkül figyelmeztette, hogy álljon el az ostromtól, mivel a megnevezett város a latinok birtoka. Az pedig, mivel a fejedelem rászedte, magát a várost megkímélte ugyan, de tűzzel-vassal elpusztítá az egész tartományt, még a remetéket is, —

---

[1]) 1143. — [2]) 1142 jun. 12. — [3]) 1143 szept. 24. — [4]) II. — (Szept. 26-án.) — [5]) 1142—1143. — [6]) II. János. — [7]) Berta, Berengár sulzbachi gróf leánya. — [8]) Hugó.

a kik igen nagy számmal tartózkodtak ott — kiűzte kamrácskáikból és a legkegyetlenebbül bánt el velük, nem úgy cselekedvén, mint egy »Kalos«, azaz »Jó« János. De nem sokkal rá, a vadászaton mérgezett nyilakat használván, egy ilyennel véletlenül megsebesíttetett s még azon hadjárat alatt a legszánalmasabb módon bevégzé életét[1]) a leggazdagabb király, birodalmát fiára, Mánuelre hagyván hátra.

Ez időben halt el[2]) Folcho jeruzsálemi király és országa kormányzását fiára, a még ifjú Folchora[3]) hagyta. Az uralomra jutott Mánuel pedig drága ajándékokkal követeket küldött Konrád királyhoz,[4]) a mint azt előbb már atyja is megcselekedte, és megújította vele a szövetséget. És a miként a két császár a császárságnak a frankokra való átvitele óta különféle előnyös alkalomból gyakran megtartotta ezt a szokást, úgy jött létre most is ez a szövetség Johannes, ennek atyja és Konrád között mindkét birodalom ellensége, Rogerius ellen.

29. — Ezen napokban[5]) a király távolléte következtében Itália városai a végletekig eldölyfösödtek, a velenczeiek ugyanis a ravennaiakkal, a veronaiak és a vicentiaiak a paduaiakkal és tarvisiumiakkal, a pisaiak s a florentiaiak a luccaiakkal és a senaiakkal állottak dühös hadakozásban s vérrel, fosztogatással és gyujtogatással árasztották el csaknem az egész Itáliát. Mert a paduaiaknak az előbbi évben okozott károkon kívül, a miket fentebb említettünk, a veronaiak és vicentiaiak folytatólag tűzzel-vassal pusztították el a tarvisiumiak erősségeit, falvait és szántóföldjeit. Szárazon s tengeren kölcsönösen igen sok kárt okoztak egymásnak a velenczeiek s a ravennaiak is. A pisaiak s a luccaiak pedig, a kik a tulságosan nagy szomszédság következtében lankadatlan dühvel hadakoztak, bukásukba Tuscia minden erejét belesodorták. Az ország őrgrófjával, Ulricussal ugyanis a florentiaiak is Sena kapujáig hatoltak előre s annak külvárosait felégették. A senaiak pedig látva azt, hogy a florentiaiakat sem számban, sem erőben föl nem érik, segítségül hívták a luccaiakat. A luccaiak pedig úgy a maguk, mint Guerra Guido gróf érdekében, a ki szintén a florentiaiakkal viselt heves hadakozásában fordult hozzájuk, ellenségnek nyilvánítják a florentiaiakat.

---

[1]) Ciliciában, 1143 ápr. 8. — [2]) 1143 nov. 10. — [3]) III. Balduinra. — [4]) 1145. L. m. Gest. Frid. I. 25. — [5]) 1143/44.

Ezek viszont a pisaiakhoz szegődve, nemcsak a luccaiak ellen indítanak háborút, hanem a megnevezett gróf erősségeit, városait és földjeit is gyujtogatással és fosztogatással dúlják ; s a senaiakat is, a kik földjeik pusztítására kivonultak, alattomos lesekből hátba fogják, úgy, hogy csak kevesen menekültek meg futással.[1]) A pisaiak s a luccaiak közül azonban nemcsak kard által vesztek el igen sokan, szánalmas módon gyors halállal fejezvén be nyomorúságukat, hanem mindkét részről számtalanan foglyul is estek, a kik — a mint magam láttam [2]) — hosszú bőjttel s a börtön szennyével kínoztattak, minden arramenőnek az emberi sors síralmas látványát nyujtván.

30. — Az Úr megtestesülése 1145-ik esztendejének elején, éppen Krisztus születésének szentséges ünnepén, szomorú és siralmas szerencsétlenség történt Keleten a keresztény nép bűne következtében. Sanguinus [3]) ugyanis, Antiochia és Damascus kivételével halapiai Syria és Mesopotamia fejedelme, a perzsák s médek királyának, illetőleg szultánjának pedig hűbérese, Edissát, a melyet most Rochasnak hívnak, nagyságánál és gazdagságánál fogva a jeruzsálemi egyháznak egyedüli menedékét, a szaraczénok megszámlálhatatlan tömegével körülfogta és éppen — a mint mondottam — az Úr születése napján rohammal bevette,[4]) a hol is a város püspökével [5]) együtt minden keresztényt kardélre hányatott, vagy nyomorult fogolyként szolgaságba hurczolt, Krisztus egyházait, jelesen az örökszűz Szent Mária székesegyházát s azt, a melyben Szent Tamás apostol teste van eltemetve, förtelmesen bemocskolta, a mennyiben Megváltónk meggyalázására meg nem engedett dolgokat hurczolt be ; s miután a mieinket teljesen kiirtotta, avagy adófizetés alá vetette, lakósokul szaraczénokat telepített oda.

31.—Ugyanezen időben Lucius[6]) pápa, szelidségénél és alázatosságánál fogva a főpapi tisztségre méltó férfiú, utódja Caelestinusnak, a ki nem egészen hat hónapig ült a pápai széken,[7])— a polgárok részéről súlyos üldözést szenvedett és ezért Konrád királyhoz alázatos levelet intézett, a melyben részint az ő szorult helyzetéről szólott, részint hálát adott Istennek a király

---

[1]) 1145 jul. 13. — [2]) 1145 őszén. — [3]) Imadeddin Zenki, moszszuli emir. — [4]) 1144 decz. 25. — [5]) Hugó. — [6]) II. L. — [7]) 1143 szept. 26—1144 märcz. 12.

jólétéért és szerencséjéért és felhívta őt a római egyház megvédelmezésére a következő módon : *Lucius püspök, Isten szolgáinak szolgája, legkedvesebb fiának, Konrádnak, a rómaiak jeles királyának, üdvözletét és apostoli áldását. Minden jó megadatott stb.* A római nép ugyanis, botorságának határt szabni nem akarván, a senatorok mellé, a kiket már előzőleg behelyeztek, még egy patriciust állított és erre a méltóságra Leonis Péter fiát, Jordanest [1]) választották meg s neki, mint valami fejedelemnek, mindnyájan meghódoltak. Ezután a főpap elé járultak és annak minden, úgy a Városon belüli, mint kívüli regáliáját patriciusuk joghatósága számára visszakövetelték, azt mondván, hogy neki a régi papok módjára csakis a tizedekből és adományokból kell élnie s nem átallották napról-napra mogszomorítani az igaznak lelkét. Ez aztán a mindennapi szenvedésektől és az életundortól elgyötörve meghalt [2]) főpaposkodásának első évében és utódjául hagyta a papság és a nép által egyhangúan megválasztott Eugeniust,[3]) a jámborságban és szentségben tündöklő férfiút. Ez mindjárt méltósága átvételekor, mivel az egész nép, miként elődjeit is, a regáliáknak a város részére való átadására akarta szorítani, a püspökökkel és bíborosokkal együtt elhagyta a Várost és a legközelebbi vasárnapon — a kegyetlen üldözés miatt a szokástól eltérően — a pharfai kolostorban pápai felszenteléssel fölmagasztalták. Innen, hogy a római nép dühét kikerülje, megerősített helyekre ment,[4]) aztán Biterbiumba tért s egy ideig ott tartózkodott.[5]) A római nép pedig patriciusával, Jordenessel együtt nagy haragra gyulladt, eltörölték a prefektusi méltóságot, a polgárok közül minden fejedelmet és nemest a patricius előtt meghódolásra kényszerítettek s nemcsak néhány előkelő világinak bástyáit rombolták le, hanem a bíborosok és a papok házait is és rengeteg zsákmányt ragadoztak össze.[6]) Még Szent Péter egyházát sem átallották, minden egyház fejét, szentségtörő és kárhozatos móden erődítménynyé átalakítani, az imádkozás okából odaérkező zarándokokat pedig nyereségvágyból ütlegeléssel és veréssel kényszerítették adakozásra és nem riadtak vissza attól sem, hogy azokat, a kik nem akartak

---

[1]) II. Anacletus testvére. — [2]) 1145 febr. 15. — [3]) III. E. — [4]) 1145 márcz. 2-án Narniban van. — [5]) 1445 ápr.—nov. — [6]) V. ö. Gest. Frid. II. 28.

adni, istentelen vakmerőséggel ott a templom csarnokában s bejáratában megöljék. Ezeket a tiszteletreméltó pápa, miután előbb Jordanest egynémely hívével együtt az egyházi átok kardjával sujtotta, hadait pedig a rómaiak régi ellenségeivel, a tiburiakkal egyesítette, megzabolázta és végtére is rákényszerítette őket, hogy békét kérjenek.

32. — Ebben az időben [1]) az armeniai püspököknek és azok metropolitai püspökének [2]) — a kit ők catholicos-nak, azaz egyetemesnek neveznek az alája tartozó püspököknek végtelen nagy száma miatt — követei érkezének Keletnek csaknem a legvégéről Biterbiumba a pápához — egy évig és hat hónapig tartó fáradságos út — és üdvözlő beszédükben felajánlották neki azon egyház részéről a teljes meghódolást, aztán pedig Vetus Aulában előttünk [3]) és sok más jelenlétében kifejtették útjuk okait, a melyek a következők valának: Közöttük és a görögök között az áldozás szertartását illetőleg némi tekintetben bizonyos megegyezés van, egyebekben pedig különbség. Ők ugyanis, mint amazok, kovászos kenyeret használnak, a borba azonban nem kevernek vizet, miként mi és amazok. Ezenkívül az Úr születését a megjelenése ünnepével kötik össze s e két ünnepet egynek veszik. Miután ezekben s más dolgokban maguk között meghasonlottak, a római egyházat választották ítélőbíróul, ezt megkérdezni jöttek ide és kívánják, hogy közöljék velük az áldozás formáját ennek a szokása szerint.

Ezeket szívesen fogadta a római pápa, beavatta őket a mise szertartásaiba, az áldozás titkaiba és szorgosan figyelmeztette őket arra, a mi itt történik. Midőn ezt megcselekedték és feszült figyelemmel állottak a szent oltárnál, közülök az egyik, a ki püspöki méltóságot viselt, látta — a mint azt később az egész gyülekezetben kijelentette, — hogy Szent Márton oktáváján [4]) — a mikor Szent Péter templomának felszentelését szokták ünnepelni — mialatt a pápa az isteni mistériumot végezte, vakító fényben napsugár tündöklött a feje fölött és abban két galamb szállt fel s alá. S miután gondosan körültekintett erre is, arra is és semmiféle nyilást sem talált, a melyen a fénysugár behatolhatott volna, ezt Isten művének ismerte fel s a római

---

[1]) 1145. — [2]) IV. Gergely arm. patriarcha. — [3]) V. ö. VII. 29., 33. — [4]) 1145 nov. 18.

szék iránti engedelmességet illetőleg még inkább fellelkesedve, azt, a mit látott, mindenkinek kinyilatkoztatta. A tiszteletreméltó atya azonban nem a saját érdemeinek tulajdonította ezt, sőt inkább azt állította, hogy amannak a hite által az ég nyilvánította ki ezt a jelt azért, hogy azon egyház, a mely őt küldötte, a szentségek erejét az igazság kisugárzó világosságában felismerje és aztán megtanulja, hogy minő formában és tisztelettel kell azokat végezni. A megnevezett püspök azt is elbeszélte, hogy Armenia szomszédságában néhány olyan népség van, a melyek bűzös gyermekeket nemzettek s azokat nyomban az armeniai vizekhez küldötték megfürdetés okából s ők megilletvén azokat a keresztség vizével, elűzték azoknak velük született bűzét, azok pedig, alighogy megszabadultak, azonnal visszatértek a pogány szertartáshoz és tisztátalansághoz. Nyilatkozatra szólították tehát a római egyházat, hogy szabad-e ezt megcselekedni.

33. — Ekkoron [1]) mi is láttuk itt, a mint a syriai Gabala fentemlített püspöke [2]) — legfőképpen ennek fáradozásai következtében kezdett a római szék előtt meghajolni Antiochia — úgy antiochiai patriarchája ellen, mint Balduin fejedelem anyja,[3]) az egykori jeruzsálemi király leánya [4]) ellen panaszt emelt, hogy a szaraczénoktól elvett zsákmányból — Ábrahám példájára, a ki a zsákmánynak egytizedét, Istennek tulajdonítván a győzelmet, Melchisedeknek adta[5]) — tizedet követelt és ebben az ügyben az apostoli szék meghatalmazását kérelmezte. Hallottuk, a mint a tengerentúli egyház veszedelmét Edissa bevétele után könnyek között elpanaszolta s azért szánta rá magát az Alpeseken való átkelésre, hogy a rómaiak és a frankok királyától segélyt könyörögjön. Azt is beszélte, hogy sok évvel ezelőtt valami János király és pap, a ki Perzsián és Armenián túl Kelet legszélén lakozott s népével együtt keresztény vala, persze nestoriánus, a perzsák és a médek királyait, a két Samiardusoknak [6]) nevezett testvért, haddal megtámadta és Ebactanit, a melyről fentebb már említés történt,[7]) azon királyoknak a székhelyét elfoglalta. Midőn a megnevezett királyok a perzsák, médek és assyrok

---

[1]) 1145. — [2]) Hugó. V. ö. VII. 28. — [3]) Anyósa, II. Balduin fej. özvegye. — [4]) Elisa. — [5]) Mózes 1. Könyve XIV. 20. — [6]) E vidékeken akkoron Szandsar és Mazud szeldsuk fej. uralkodtak. — [7]) VII. 3.

seregeivel ellene vonultak, három napon át harczoltak, mivel mindkét fél készebb volt inkább meghalni, mintsem megfutamodni; végül is a perzsák megfutamodásával a véres ütközetből győzőként János pap — ugyanis így szokták őt nevezni — került ki. Ezen győzelem után — beszélte — a megnevezett János azon fegyveresen a jeruzsálemi egyház megsegítésére indult, a mikor azonban a Tygrishez ért és ott, hajói nem lévén, hadait át nem szállíthatta, útját északnak vette, a hol ez a folyó, a mint értesült, télen befagy. S miután néhány esztendeig időzött ott a fagyot várva, azonban az enyhe időjárás következtében éppenséggel nem érhette el czélját s hogy a szokatlan éghajlat alatt seregéből is sokakat elveszített, rákényszeredett a hazatérésre. Azt is beszélik róla, hogy a mágusoknak, a kikről az evangélium is említést tesz, régi nemzetségéből való s hogy ugyanazon népek felett uralkodik, mint amazok és oly nagy hírnévnek és bőségnek övrend, a mint mondják, hogy csakis smaragd jogart használ. Atyáinak, a kik Krisztust a jászolban imádni elmenének, példáján fellelkesülve, elhatározta, hogy Jeruzsálembe megy, azonban, a mint állítják, a fentemlített okból akadályokba ütközött. De elég ebből ennyi.

34. — Eugenius pedig azon feltétel alatt kötött békét [1]) a rómaiakkal, hogy eltörlik a patriciusi méltóságot, a prefectust visszahelyezik előbbeni hivatalába, a senatorokat azonban az ő engedelméből megtartják; és így tért haza a Városba s már ott ünnepelé meg az Úr születésnapját,[2]) a mikor is a római nép az Úr megtestesülése 1146-ik évének kezdetével napról-napra ismét a tiburiak megsemmisítésére izgatta, annyira, hogy istentelenségüket nem tudván elviselni, a lateráni palotából a Tiberisen túli részbe költözött [3]) és azt a vallomást tette, hogy életét illetőleg megundorodott a lelke.

A király, miután ugyanezt a karácsonyt [4]) Aquisban megülte, Bajorországba ment. Itt Labezlaus cseh herczeg járult eléje, magával víve a fent említett Boriciust.[5]) Ez síró és szánalmat keltő szavakkal panaszolá el az atyai birodalomtól való megfosztását és kérte, hogy nyujtson neki segélyt a császári hatalom, a melyen az egész föld védelme nyugszik; s a megnevezett cseh

[1]) 1145 decz. — [2]) 1145 decz. 25. — [3]) 1146 jan. 24—28. — [4]) 1145 decz. 25. — [5]) VII. 21.

herczegnek s feleségének, Gerdrudisnak, a király nővérének[1]) közbenjárására tiszteletreméltó elhatározással igéretet kapott, hogy ebben a dologban megsegítik.[2]) S ebből kifolyólag nemcsak a jelenben érezünk zavarokat,[3]) hanem ezen s más jelekből rettegve sejtjük, hogy még nagyobbak is fognak következni. Mert lám, köztünk és a magyar birodalom között erős összeütközés várható,[4]) mivelhogy nemcsak amaz szervezi hadait, hanem emez is pénzzel sokakat megveszteget a mieink közül. Úgy hallatszik, hogy Poloniában is szánalmas zavargás van az ország három testvér-fejedelme között[5]) s Gallia Belgicában is szakadatlanul tart a hatalmasok viszálykodása. Nálunk pedig már oly förtelmesnek látszik a felfordulás, hogy nemcsak az év többi részében prédálnak fel mindent zsákmányolással és gyujtogatással, hanem még a nagyböjti s a penitentiális időben sem átallanak az isteni és emberi törvények ellen dühöngeni.[6]) Végül is az elmultakra való emlékezés, a jelen idők felfordulása s a jövő veszedelmeitől való félelem által annyira szorongattatunk, hogy magunkban a halál feleletét kapva, élni is undorodunk, annál is inkább, mert azt véljük, hogy úgy bűneink sokasága, mint eme szerfölött viharos idők undok gonoszsága miatt a világ már sokáig fenn nem állhat, hacsak Isten igaz országa szent polgárainak — a kikből az egész világon különbözően és szépen kiválogatott, népes testületek virágzanak — érdemei folytán nem tartatik meg.

Miután pedig a változó dolgok során Ádámtól a jelen évig — a mely az Úr megtestesülésétől számítva az 1146-ik, a Város alapításától az 1918-ik,[7]) Konrádnak, Augustus óta a 93-iknak, a 9-ik, III. Eugenius pápának a 2-ik éve — úgy, a hogy szemlét tartottam, a halandók sokféle nyomorúságát feltártam, illetlennek tartanám hallgatással mellőzni különböző rendjeit azon

---

[1]) III. Leopold osztr. őrgróf leánya. — [2]) V. ö. Gest. Frid. I. 31. — [3]) Arra a határvillongásra gondol, a mely 1146-ban Pozsony és Fischa között az őrgrófságbeliek vereségével végződött. — [4]) Az 1146. szept. 11-iki összeütközésről még lehetett tudomása. De nem is ilyen kisebbszerű dologra gondolt Ottó. V. ö. m. Gest. Frid. I. 31. — [5]) V. ö. Gest. Frid. I. 31., III. 2. — [6]) Henrik (a mi Ottónk testvére) bajor herczeg és Henrik regensburgi püspök viszálykodására czéloz (1146 febr.—márcz.). — [7]) Az ő számítása szerint 1898-at kellett volna írnia.

jámboroknak, a kiknek — mint mondottam — szentségéért a legirgalmasabb bíró még eltűri a világ gonoszságát; az olyannyira nagy veszedelmek tömkelegéhez tehát záradékul ide fűzzük a kiváló férfiak tetteit.

35. — Eltekintve tehát azon papoktól és világiaktól, a kik azt, a mijük van, mintha nem is a tulajdonuk volna, józanul, jámborul és igazságosan a testvérek szükségleteinek könyörületesen rendelkezésére bocsátják, a szenteknek különböző csoportjai vannak, a kik saját vágyakozásaikról, javaikról, szüleikről az evangélium tanácsa szerint lemondanak [1]) és a hústól való megtartóztatás által állandóan a keresztet viselve s mennyei vágyakozással eltelve követik Krisztust. Közülük némelyek városokban, erősségekben, falvakon és szántóföldeken laknak és szóval, viselettel a helyes életmód példáját nyujtják a hozzájuk közelállóknak; mások ellenben megvetik az emberekkel való közösséget és inkább nyugalmuk fölött őrködve, kerülik az érintkezést s magukat egyedül Istennek szentelve, erdők, eldugott helyek rejtekeiben húzódnak meg. Amazok készek világosságukkal az emberek előtt Isten dicsőségére tündökölni; emezek a világra nézve megholtaknak tekintik magukat, életüket a földön Krisztussal Istenbe rejtik és nem kívánják, hogy dicsőségük előbb sugározzék, mígnem Krisztus, az ő életük, dicsőségben megjelenik. De mégis életüket és lelkiismeretüket illetőleg a földön valamennyien egyformán, égi és angyali szentségben élnek. Egy szív, egy lélek lakozik bennük [2]) s egy egészszé egyesülve tartózkodnak a kolostorokban avagy a templomokban, egyszerre térnek alvásra, együttesen kelnek imára, egy házban üdülnek, egyképpen imádkoznak, ugyanígy dolgoznak nappal és éjjel oly rendületlen éberséggel, hogy istentelenségnek tartják — ama kis idő kivételével, a mely alatt elfáradt tagjaikat rőzséből vagy durva pokróczból álló kemény fekhelyen pihentetik — néhány órát az istenivel való foglalkozás nélkül elmulasztani, annyira, hogy még a természetes felüdülés alatt is állandóan a szentírásra figyelnek, inkább szellemüket, mint testüket óhajtván táplálni. Valamennyien tartózkodnak a húsevéstől; némelyek pedig minden finomabb ételtől s a bortól is visszahúzódnak, olykor hüvelyesveteménynyel, olykor meg

---

[1]) Lukács XIV. 33. — [2]) Apostolok cselekedetei IV. 32.

pusztán kenyérrel és vízzel táplálkoznak. Mit szóljak a nőtlenségükről? Az emberi nemmel közös és megengedett házassági törvényen annyira túlteszik magukat, hogy némelyek nemcsak a belső, hanem még a külső reteszeket is oly nagy buzgalommal őrízik, hogy a nőknek soha, semmiféle ürügy alatt, még az imádkozásra való tekintetből sem áll nyitva a bejárat. Mert a különböző kézműveseknek, azaz a pékeknek, kovácsoknak, takácsoknak és másoknak műhelyei mind bent feküsznek, hogy senkinek se legyen oka a kimenetelre s ezektől gondosan elkülönítve, a legkülsőbb udvaron van elhelyezve a kapu, a hol állandóan egy kipróbált, jámbor testvér időzik, fogadja a vendégeket, zarándokokat, szegényeket, barátságosan és kegyesen, mintha magát Krisztust fogadná s miután lábaik megmosattak és az emberi szeretet minden kötelessége teljesíttetett, az imaterembe vezeti, onnan pedig a nyájas czellába. Ha pedig nő érkezik intelem vagy másféle ügyben, azt kint hagyják és nem a házban és nem egyedül beszél vele a kolostor atyja vagy a testvérek egyike, hanem nyilt és szabad helyen, a melynek csak az eső miatt van könnyű teteje. Mások pedig, ha nem zárják is ki az imateremből az imádkozni jövő nőket, de a testvérek belső lakosztályaiba be nem bocsátják azokat. Továbbá oly gondosan ügyelnek magukra, hogy nemcsak a nagyobb, hanem még a legkisebb, a legcsekélyebb kihágásoktól is visszariadnak, olyanoktól is, a melyek előttünk a megszokásnál fogva jelentékteleneknek tetszenek, így annyira megfékezik érzékeiket, hogy — kivéve, midőn egyedül Istennel s a rend atyjával beszélnek — inkább jelekkel és intésekkel, mint szavakkal tudakolják meg egymástól a legszükségesebb dolgokat. Ha pedig valamelyik valamiben, bár a legcsekélyebben, emberi gyengeségből, hanyagságból, avagy könnyelműségből valamit vétett, úgy az első vagy a harmadik órában egy erre kijelölt helyen összegyűlnek, a hol is az isteni segedelem megelőző kikérése után vétküket meggyónják és kölcsönös szeretetben javulnak. Ott ül az elöljáró, szelíd komolysággal, harag és czivodás nélkül ítélkezik[1]) felettük, gyakorta oktatja őket derült arczczal, mézédes szájjal az isteni iratokból vett beszédek által és a megtisztítottakat s hajszálig megtisztultakat, mint méltó tanítvá-

[1]) Pál 1. lev. Tim. II. 8.

nyokat így készíti elő a jelen élet útján az égi seregekkel való társulásra.

A miképpen az előkelő ház már előcsarnokáról felismerhető, úgy mutatja meg az embernek is már külső magatartása, hogy a belső ember miképpen tündöklik belülről Isten, a szívek vizsgálója előtt. Mert a mint belsőjükben erényeiknek tündöklő fényével ragyognak, úgy külső megjelenésükben is különböző szinezetű ruhákat használnak a zsoltáros eme szavai szerint: *Mindenestől fogva dicsőséges a Királynak leánya belől, és az ő ruhája vont aranyból vagyon.*[1]) Némelyek tehát, a kik apostoli életet élnek s már külsőjükön is mutatni kívánják az ártatlanság tisztaságát, tiszta lenruhát viselnek; ugyanezen rendnek más tagjai a hústól való megtartóztatás miatt durvábban, gyapjúból való kámzsás ruhába öltözködnek; mások ismét, minden külső dologtól menten, ruházatukban akarják mutatni angyali életüket és annak édességét inkább az alakjával, mint puhaságával tüntetik fel jellegzetesen. Testükre ugyanis a legdurvább csuhát húzzák s e fölé másokat, bővebbeket, hat részből álló kámzsákkal, mintegy ugyanannyi szárnynyal, a mennyi a seraphinoknak van. Ezek közül kettővel, azaz a kámzsával, a fejet fedik be, más kettővel, azaz az ujjakkal, minden ténykedésüknek, mint mikor kezeiket Istenhez emelik, az égbe való repülés jellegét adják, az utolsó kettővel pedig a test többi részét takarják el elől és hátul és Istennek gondos és oltalmazó kegye által a csábitónak mindennemű borzalmas lövedékeivel szemben pánczélozottaknak mutatkoznak. Abban is különböznek, hogy egy részük, világmegvetésüknek kifejezéséül, ugyanezen ruhát csakis feketében viseli, mások pedig, a kik a színre avagy finomságra mit sem adnak, rendszerint fehér, szürke vagy más színű ruhát hordanak, de csak közönségeset és durvát. Belsőleg és külsőleg ekképpen felszerelve, termékenyítő és gazdag sokaságban elszéledének az egész földön és érdemben, számban rövid idő alatt roppantul elszaporodva tündökölnek jelvényeikkel, világítanak erényeikkel, isteni kinyilatkoztatás által gyakorta felemeltetnek s angyali és istenies látomásban nyernek megvigasztalást az életből való elköltözés alkalmával. Betegeket gyógyítanak, ördögöket űznek[2]) s közben — a mennyire ez a

---

[1]) Zsolt. XLIV. 14. — [2]) V. ö. Máté X. 8.

földön lehetséges — lelki szemlélődés útján előre élvezik az égi haza édességét és ezért, ámbár a munkában elcsigázódnak, a virrasztások következtében ki vannak merülve, a böjtölés folytán elgyengülve, a prücskök módjára, a melyek többnyire éhesen szoktak czirpelni, csaknem az egész éjt zsoltárok, hymnusok és egyházi énekek éneklésével ébren töltik el. Miként hajdanta Egyiptomban : úgy Galliában s Germániában is oly nagy számmal tartózkodnak most, hogy éppen nincs mit csodálkoznod a hatalomnak s a bölcseségnek Keletről Nyugatra való átvitele felett, mert a vallásnál is ugyanezen tény észlelhető. Ezen kívül különböző helyeken az egyes küzdelemre, a harcz legjobb módja szerint, lelkileg felfegyverzett anachoréták és remeték szent testülete található, mely számra gyérebb ugyan, de az életmód szigorát illetőleg amazokkal egyenlő, vagy ebben amazokat még felül is múlja. Közülök némelyek főnök alatt élnek s félreeső, eldugott helyeken egyenként külön czellákban, mint valami sírokban laknak, kezük munkája után élnek, szerény táplálékkal megelégedve, élelmüket egész hétre szombaton veszik át s minden emberi vigasztól távol, egyedül az isteni társalgásban s imában nem szünetelnek, csupán vasárnapokon gyűlnek össze a közös imaházban s főnökük szent intelmének szaván megerősödve, az isteni titkokkal üdvösségesen eltelve, egészen felfrissülve térnek vissza ; mások életük tanújául egyedül Istent kívánva, üregekbe, barlangokba, falak közé zárkóznak s azt hiszik, hogy annál jobban az éghez emelkedve ünneplik meg a sabbatot, minél inkább visszahúzódóknak találtatnak minden emberi társaságtól. Vannak olyanok is, a kik az elhagyottság borzalmát keresik, nem riadnak vissza a vadállatok társaságától, fűvel táplálkoznak, testük betakarására állati bőrt használnak, az éj hidegétől s a nap melegétől az aethiopiaiak módjára megfeketednek, merevek lesznek, mint a dob s földbe vájt házban a föld alatt laknak, el nem zárkóznak, tetőzetük csupán az ég, ezzel azt mutatván, hogy ők nem is annyira emberek, mint inkább az égi birodalom sátortársai. Ezek valamennyien, mint a kik a világ egész nyomorult forgásától — a mit fentebb megvitattam — el vannak választva, a kik a hatszoros munka teljesítése után az igazi sabbat békéjébe helyezve előre élvezik az örök nyugalmat, ezek, a mi fogyatékosságunk kegyes és alkalmatos szószólói legyenek ezen hetedik könyvnek a bezárói és könyör-

géseikkel tegyenek képessé minket azon dolgok elbeszélésére, a mik most következnek, hogy t. i. mi az Isten birodalmának a vége és hogy minő romlás vár a világ elvetemült birodalmára, ámen!

Első folytatás.[1])

Az Úr megtestesülésének 1152-ik évében meghalt Konrád zeringeni herczeg [2]) s utána ugyanazon évben elhunyt Konrád király is,[3]) a kinek helyébe Franconefurtban a fejedelmek és az egész birodalom egyhangú hozzájárulásával Frigyes suev herczeg, testvérének, Frigyesnek a fia választatott királylyá,[4]) mint 95-ik Augustustól számítva. Uralmának 8-ik évében halt meg a tiszteletreméltó Adriánus pápa [5]) s más kettő, t. i. Alexander [6]) és Octavianus [7]) között — a kit más néven Victornak neveztek — vette kezdetét az az igen nagy egyházi szakadás, a mely szánalmas módon 19 évig tartott,[8]) mivelhogy Frigyes király kemény ellenállást fejtett ki Alexanderrel szemben és ebben királyi hatalmával több püspököt is belekényszerített. A baj végre is Isten kegyelméből sok fáradsággal orvosoltatott és Alexandert, mint az egész egyetemes egyház fejét, kánonilag megerősítették, a ki megerősítésének második évében [9]) Rómába igen népes zsinatot hívott össze, a melyen több szakadár püspököt és több különböző rendű papot, a kiket amazok szenteltek fel, letett és kiátkozott.

Ezen időben a megnevezett Frigyes császár is igen nagy hadjáratot indított a longobardok ellen, Mediolanumot bevette és a város épületeinek nagy részét szétrombolta.[10]) Erre következőleg néhány év múltán sereggel s püspököknek, herczegeknek, grófoknak s a teuton birodalom különböző fejedelmeinek népes kiséretében másodszor is Longobardiába ment s ott királyi hatalmával nagy dolgokat készült véghez vinni. Augusztus vége felé azonban szörnyű halandóság ütött ki a seregben,[11]) a teuton

---

[1]) Fr. Ottó Krónikájának első kiadója, Cuspinian János (1473—1529) bécsi egyetemi tanár után »Continuatio Cuspiniani«-nak is nevezik. Wilmans azt hiszi, hogy nem sokkal 1185 után íródott. — [2]) 1152 jan. 8. — [3]) 1152 febr. 15. — [4]) 1152 márcz. 4. — [5]) IV. † 1159. — [6]) III. — [7]) IV. Victor — [8]) 1177. — [9]) 1179. — [10]) 1162. — [11]) 1167 aug.

birodalom fejedelmei közül ugyanis a coloniai püspök,[1]) winsbergi Frigyes [2]) s az ifjabb Welfo [3]) Ravensburgból sok mással egyetemben elhaltak. A megnevezett Frigyes császár is ezen napokban királyi méltóságba emelte fiát, Henriket [4]) és összeházasította egy nemes törzsökből származott hajadonnal, t. i. Rogerius és Wilhelmus apuliai fejedelmek leányával [5]) s ennek a menyegzőjét királyi fénynyel és nagy hatalom kifejtésével Mediolanumban tartotta meg.[6]) Később [7]) ez a Henrik király Brisagaugiában a szegények menedékhelyéül, mintegy a könyörületesség asyluma gyanánt, a Bresacum nevű várat kezdé építtetni és a jogtalanság s erőszakosság elől minden odamenekülőt királyi hatalmával megvédelmezni igyekezett.

Második folytatás.[8])

Miután az Úr 1138-ik évében Lothár meghalt,[9]) Konrád suev herczeg uralkodott, a kit az Úr 1153-ik [10]) évében unokaöcscse, Frigyes követett. Ez a Frigyes pünkösd táján hadjáratot indított a tengerentúli földekre. Midőn erős sereggel Görögországba nyomult s hadaival egy városnál időzött, ugyanott egy folyóban megfürdött, a mikor is lova megbotlott, ő a folyóba esett és elmerült.

Ezt az Úr 1190-ik esztendejében fia, Henrik követte, a kit Celestinus pápa húsvét szent ünnepén megkoronázott [11]) ; ez a Henrik azonban a római egyházzal szemben mindig zsarnokul viselkedett. S ezért, a mikor meghalt,[12]) III. Innocentius pápa elleneszegült testvére, Fülöp felemelésének s midőn a birodalom valamennyi bárója és fejedelme ahhoz csatlakozott, a pápa Ottóhoz, a szász herczeg fiához szegődött, ezt Aquisgranumban az apostoli szék legátusa s a treverii, coloniai és a magontiai püspökök által megkoronáztatta [13]) és esküt követelt tőle, hogy a

---

[1]) Rainald, † 1167 aug. 14. — [2]) Sváb herczeg, † 1167 aug. 19. — [3]) 1167 szept. 12. — [4]) VI. Henrik. 1169 aug. 15-én koronázták meg Aachenben. — [5]) Constantia, II. Rogeriusnak leánya, I. Vilmosnak nővére, II. Vilmosnak nagynénje. — [6]) 1186 jan. 27. — [7]) Előbb, 1184—85-ben. — [8]) Csak a weihenstephani codexben van meg s innen »Continuatio S. Stephani Frisingensis«-nek is nevezik ; a XIV. sz.-ban íródott. — [9]) 1137 decz. 4. — [10]) 1152. — [11]) 1191 ápr. 14. — [12]) 1197. — [13]) 1198 jul. 12.

római egyház jogait épségben fogja tartani. S nyomban, még ugyanazon napon megszegte esküjét, a mennyiben kifosztotta a római zarándokokat. Ezért a pápa kiközösítette [1]) és az uralomtól megfosztotta. A trónról való letétele után Frigyes siciliai királyt, a fentemlített Henrik fiát választják meg, a kit Honorius [2]) megkoronáz.[3]) A római egyház szabadsága érdekében és az eretnekek ellen igen jó törvényeket hozott. Ez gazdagságban és dicsőségben mindenkinél bővelkedőbb volt, de kevélységében visszaélt velük. A római egyházzal szemben ugyanis zsarnokoskodott, két bíborost megkötöztetett, a IX. Gergely által zsinatra összehívott prelátusokat elfogatta s ezért aztán kiközösítette [4]) a pápa. Végül meghal Gergely,[5]) a kinek sok keserüséget okozott, s utána IV. Innocentius következett, a ki Lugdunumba zsinatot hívott egybe s a többször megintett s a zsinatra megidézett császárt valamennyi püspök tanácsára letette.[6]) Frigyes azonban, minteg y zsarnok, inkább erővel és hatalommal, mint törvényes tekintélylyel, továbbra is megmaradt az uralomban. Az Úrnak 1250-ik esztendejében az Úrtól találva meghalt, mivel pedig, a mint mondottuk, a pápák, t. i. Honorius [7]) és IV. Innocentius kiátkozták, elvetették mint valami kutyát s hitetlent és nem részesült a hívőket megillető temetésben. Halálát a bárók és fejedelmek, a kik akkor udvarában tartózkodtak, titokban tartották. Egy Konrád[8]) nevű fia maradt, a kit a római egyház jogai ellenére előbb Siciliában juttatott uralomra s a pápák ezt is kiátkozták, mint az atyai gonoszság utánzóját ; de rövid idő múlva, azaz atyja halála után az ötödik [9]) évben boldogtalan halállal elhunyt s titkon elvitték, mert miként atyjának, neki sem volt része egyházi temetésben ; Ottó bajor herczeg leányától,[10]) a kit később Maynhardus tiroli gróf vett feleségül, egy Konrád nevű kicsi fiacskája maradt, a kit anyja és nagybátyjai, azaz Lajos és Henrik bajor herczegek neveltek ; ez, midőn felnőtt, a siciliai királyságot s az apuliai herczegséget, valamint Calabriát örökösödési jogon magának igényelte s bízva a megnevezett bajor herczegnek segélyében és tanácsában, különösen az idősebb Lajosében, a ki vele útra is kelt, nagy sereg fegyverest gyüjtött s hadait a tridentumi völgyön átvezetvén, Longobar-

[1]) 1210. — [2]) III. — [3]) 1220. — [4]) 1239. — [5]) 1241. — [6]) 1245. — [7]) IX. Gergely. — [8]) IV. — [9]) Negyedik, 1254 máj. 21. — [10]) Erzsébet.

diába nyomult.[1]) Az imént említett méltóságokat azonban, t. i.: Siciliát, Calabriát és Apuliát III.[2]) Clemens Karolottonak, a franczia király testvérének már előbb[3]) oda adományozta a köteles tisztelet és hűbéri adó megóvásával, azaz évenként 800 márkányi arany fizetése ellenében; a mikor a megnevezett ifjú Konrád harczra kelt vele, Karolotto legyőzte, elfogta[4]) és lefejeztette.[5]) Neapolisban a tenger homokjában fekszik eltemetve s miként nagyatyjának és atyjának, neki sem volt egyházi eltemetésben része.

---

[1]) 1267. — [2]) IV. — [3]) Anjou Károlynak, IX. Lajos testvérének 1265-ben. — [4]) 1268 aug. 23. — [5]) Okt. 29.

NYOLCZADIK KÖNYV.

Előszó. — 1. Az egyháznak négyszeres üldöztetése; mely törzsből fog születni az Antikrisztus. 2. A szakadásról, a mely az ő eljövetelét megelőzi. 3. Az ő eljövetele és az üldözés, mely ő alatta lészen. 4. Az ő élete és tanítása. 5. Enochról és Illésről. 6. Az ő zsarnokságának ideje. 7. Az ő leveretése után mely jelek fogják megelőzni az Űr eljövetelét. 8. A világnak tűz által való elpusztítása. 9. Miképpen értelmezendő: Az ég és föld elmúlnak. 10. A holtaknak kettős feltámadása. 11. Tekintélyi és észbeli érvekkel miképpen bizonyítható a holtaknak feltámadása. 12. Mily korú és mely nembeli formában támadnak fel a halottak. 13. Vajjon, a kik élőknek találtatnak, abban az állapotban vitetnek-e Krisztus elé; vagy meghalnak-e előbb, hogy újból feltámadjanak. 14. A végítélet harsonája. 15. Az utolsó ítélet és rémület, az ítélőbíró alakja. 16. Az ítélkezés könnyű voltáról. 17. Az ítélkezők és megítélendők négyféle rendje. 18. Hol lesz az ítélet. 19. Az ítélkezés gyorsasága. 20. A gonosz állam elkárhozása. 21. A büntetések minősége. 22. Miképpen értelmezendő: Ugyanazon mértékkel, a melylyel ti mértetek, fog nektek visszaméretni, — ha a mulandóan vétkezőknek örökkétartó büntetések méretnek ki. 23. Ha a bünhődésre kárhoztatottak elkövetett gonoszságaikon igazán bánkódnak, vagy ha vétkező szándékuk még mindig megvagyon. 24. Ha az ítélet után a pokol alsóbb részén kívül a könnyebb büntetések számára is marad hely. 25. Miképpen ég ott a tűz és nem világít. 26. Az Isten államának dicsőségéről és felmagasztaltatásáról. 27. Milyen testeik lesznek a szenteknek a feltámadás után. 28. Hányadán lesznek a múltak emlékével. 29. A mennyei palotában való különféle lakásokról. 30. Az angyaloknak háromszor hármas rendje. 31. Hogy arányosan miképpen vétetnek fel az ő rendjeikbe a szentek is. 32. Hogyan állhat meg az, hogy annyi lesz a kiválasztottak száma, mint a mekkora az ott megmaradott angyalok száma, ha a tizedrész szerint az angyaloknak csak az elkárhozott tizedrésze lesz emberek által pótolandó. 33. A szentek boldogságáról. 34. Miképpen lesz az Isten látható. 35. A két állam vége.

Előszó. — A ki figyeli, úgy találja, hogy ez a mi művünk, a melyet a kétféle államról czímeztünk, háromféleképpen jellegzeteskedik. Mert bár a Krisztus állama avagy az ő országa jelen vagy jövendő állapota szerint is egyformán egyháznak

mondatik : azért mégis csak más jellegű most, a mikor, mint látjuk, jókat és gonoszokat együtt melenget keblében ; más jellegű lesz akkor, a mikor csak a jókat fogja magasságbeli keblének dicsőségében őrizni ; s más jellegű volt, mielőtt a népek teljessége megtért, vagyis a míg a pogányok fejedelmei alatt élt. Arra ugyanis, hogy az egyház nemcsak Krisztussal való uralkodásában, hanem ugyis, a hogyan e világ szérűjén gabonaszemet és polyvát vegyesen találunk, Krisztus országának neveztetik, kézzelfoghatólag rátalálsz az evangéliumban, a hol hirdeti,[1]) hogy az ő országából eltávolítandók a botrányok, a melyekről a derüs tisztaságú és teljes boldogságú mennyei hazában bizonyára szó sem lehetne. Igy tehát ugyanazzal a szólásmóddal, a melylyel Krisztus a szentségek közössége alapján a gonoszokat és a jókat, a kik közül emezeknek a szeretet által munkáló, amazoknak pedig csak cselekedetek nélkül való holt hitük van, a maga országának nevezi, ugyanazzal nevezzük mi is ezen jelenlegi állapotot is az ő államának. E tekintetben ugyanis nem követhetjük azoknak hajszálhasogatását, a kik gondosan kutatják, hogy vajjon az egyház kötelékében lévő gonoszok igazán részesülnek-e a szentségekben, vagy csak külsőleg veszik fel azokat ; vagy pedig borotva élére állítják a kérdést, hogy vajjon e világi összekeveredésük s a szentségek közössége alapján szabad-e a gonoszokat egyháznak nevezni, a mely Krisztus teste. Mi inkább a szentírásnak általános gyakorlatát egyszerű szemmel nézve, mindazokat, a kik az egyházban az egyetemes hitet vallják, Krisztus államának nevezzük, az egyesek megítélését és különválasztását Istenre bízva, a ki egyedül tudja, hogy kik az övéi.

Az elvetemült államnak ugyancsak háromféle állapotját találjuk : Az első a kegyelem előtti, a második a kegyelem idejében volt és van, a harmadik e világi élet után lesz. Az első nyomorult, a második nyomorultabb, a harmadik a legnyomorultabb. Ezzel szemben a másik félnek első állapota a kivetett, második a reménykedő, harmadik a boldog ; vagy első a megalázott, második a közepes sorsú, harmadik a tökéletes. Mindkét félnek pedig két-két állapotáról, tudniillik, hogy miként volt az egyik fél eleinte megalázott, a míg rejtve volt, utóbb pedig,

[1]) Máté XIII. 41.

miután már nemcsak belső javakban, hanem külső boldogulásban is részes lett, miként volt, nem mint azelőtt, kivetett, de még nem is úgy, mint a jövőben lesz, dicsőségesen boldog és tökéletes, hanem közbeesőleg közepes sorsú ; a másik fél viszont miként volt a szakadatlan változások mozgalmai között az igaz vallás nemismerése folytán eleinte nyomorult, utóbb pedig a világosság kinyilatkoztatása után annyival még nyomorultabb, a mennyivel kevesebb mentsége maradt az igazság megbizonyosodása után, — az előzőkben elég szó esett. De hátra van még, hogy ezen nyolczadik könyvben a harmadik állapotról is szóljak, arról tudniillik, hogy a mikor az utolsó ítéletben a legigazságosabb bíró a két államnak ügyét meg fogja vizsgálni és meg fogja ítélni, miként fog az egyik a teljes boldogságra felemelkedni, a másik pedig a végső nyomorúságba sülyedve elesni. Ámde, minthogy Salamon mondása szerint[1]) a romlás előtt felfuvalkodni, a dicsőség előtt gyakran megaláztatni szokott a szív, azért a mennyire hiteles könyvekből a megfelelő adatokat összeszedni nem sikerült, helyénvalónak vélem előrebocsátani, hogy ezt a dicsőséget a Krisztus államának mely megaláztatása, azt a romlást viszont az elvetemült államnak az Antikrisztus alatt mely pillanatnyi fellendülése fogja megelőzni. Igy ugyanis az üldöztetések legsűrűbb sötétségei után annál kedvesebb lesz az örök békének örök nappala s a szerencsének ideig-óráig való mosolygása után a büntetések fojtogató forgataga s az örök éj csak annál súlyosabbnak fog feltűnni ; addig pedig amannak reménye megrövidíti a jelen szenvedéseit, az utóbbitól való félelem viszont elrettent e világ élvezeteitől, ha ugyan van élvezet abban, a mi elmúlandó.

Most pedig hadd feleljek meg azoknak, a kik esetleg ezt a jelen könyvbeli fáradozásomat mint valami haszon nélküli dolgot hiábavalónak igyekeznek feltüntetni, mintha annyi egymást felváltó nyavalyának történeti leirásaihoz a szent iratoknak olyan magas és titokzatos bizonyságait nem méltó módon keverném. Először is, ámbár ez irányban Szent Ágoston atyának példájával[2]) is lehetne mentegetőznöm, a ki az Isten államáról szóló könyvében ugyanezt teszi s kit utánozni feltettem vala magamban, mégis szükséges lesz velük az ész és a

---

[1]) Péld. XVI. 18. — [2]) Augustinus, De civ. Dei XX—XXII.

tekintélyek kopjáival is szembeszállanom. Nos vajjon nem kedvesebb-e a nappal, ha éj után következik; nem édesebb-e a nyugalom a munka után, az álom a kifáradás után s az étel az éhség után? Mit szóljak az országok hétpecsétes könyvéről a Paralipomenonról? Nem volna elég időm elbeszélni, ha a Szentírásnak összes könyveit, nevezetesen a Ruth, Judith, Esdrás, Eszter, s a Makabeusok könyveit végig akarnám lapozni, a melyek mind, bár mystikus értelemmel és isteni bölcseséggel terhesek, mégis a halandóknak különféle nyomorúságait s a háborúk viszontagságait is tartalmazzák. Hallgatok a prófétákról, a kik a változandó dolgok sűrü nyomorúságai közé nem ritkán a Szentlélek titokzatos jövendöléseit is beleszőtték. Mellőzöm az apostolokat, a kik az isteni mysteriumok mélységes titkai közé gyakran e világ leggonoszabb cselekedeteit is közbeszőtték. Igy pl. Dániel is történeti elbeszélésből indul ki s egy mélységes értelmű látomással zárja be művét. És az a jeles prédikátor [1]) is, a ki Istentől a többi apostoloknál nagyobb mértékben nyert bölcsesége szerint olyan kitünően fejtegette Isten legrejtettebb titkait, nem pirult leveleinek fejezeteiben a mi javításunkra korholva a sötétségnek némely ocsmány cselekedeteit is megemliteni. De még Krisztusnak kedvelt tanitványa is az evangéliumi igazságnak ama magasztos »kezdetben vala az igé«-vel meginduló előadását befejezve, miután még ezt is elmondta [2]): »Még sok más jeleket is cselekedett ugyan Jézus, a melyek nincsenek megírva ezen könyvben; ezek azonban megirattak stb.« megértve az Úr példázatos cselekedetét s előre megérezvén a halfogásban és a háló erősségében, valamint az étel kellemetességében a jövendő élet állapotát, utána fűzte: »Bizonyságot tett magáról Jézus a Tyberias tavánál.[3])« Ilyképpen ennek a rendkívüli dolognak nagy jelentőségét a könyvnek végére hagyván, az előző előadottaknak egész sorozatát mintegy csak ennek előszavává tette. Sőt az Úr is kezdetben az eget és földet teremtvén, először a láthatatlan és rendezetlen anyagot hozta létre és csak utóbb tette azt rendbe és világosságba. Úgy vélekedem tehát, hogy nem követek el vétséget, ha felsorolván a jelen élet nyomorúságait, a mennyire Isten megengedi, értekezni törek-

[1]) Pál. — [2]) János XX. 30. — [3]) János XXI. 1.

szem még a szentek örök nyugalmáról is, mint a sötétség után felderülő világosságról.

1. — Miként a szentírásból tudjuk, a Krisztus állama e világ államától először a zsarnokok és hitetlen királyok alatt erőszakos üldöztetést, másodszor a szakadárok cselszövényes üldözését, harmadszor a hipokriták idejében alattomosan alakoskodó üldözést szenvedvén, az utolsó, úgy erőszakos mint cselszövényes és alakoskodó üldözést, valamennyi közül a legsúlyosabbat az Antikrisztus alatt fogja szenvedni. Ez azért, mert Krisztusnak hazudván magát, Krisztusnak mégis mindenben, életében és tanításában ellenese lesz, Antikrisztusnak, azaz Krisztus ellenfelének hivatik. A görögök ugyanis *anti*-nak mondják az *ellen*-t. Egyébiránt azt hiszik róla, hogy a Dán nemzetségéből, azaz szolgai állapotból fog születni, abból a fajból, a melyről a tekintély ezt mondja: *Legyen Dán kigyó az útban, vipera a gyalogösvényen.*[1])

2. — Hogy pedig miféle jelek fogják az ő eljövetelét megelőzni, azt sejtteti az apostol, a ki a thessalonikaiaknak írván, így szól: *Most pedig tudjátok, hogy mi tart vissza, míg a maga idejében nyilvánossá nem lesz. Mert a gonoszság titkos keze már működik, annyira, hogy a ki most tartja, tartsa, míg közönségessé nem lesz.*[2]) Majd ismét: *Hacsak előbb be nem következik a szakadás és le nem lepleződik a gonoszság fia, a kárhozat fia*[3]) *stb.* Ezt némelyek Nerora értelmezik,[4]) a kinek idejében Pál apostol írt, miként — ha jól emlékszem[5]) — feljebb én is mondtam. Mások azonban úgy vélekednek, hogy ezeket az ördögről mondta, a kinek testi tagjai valamennyien az elvetemült államhoz tartozók. Azt is mondják, hogy Pál apostol Zabulust értette, a ki az ördög tagjai által üldözve a szenteket, akkor még a gonoszságnak csak titkos munkáját végezte; a maga idejében azonban, azaz a világ végén nyiltan fog fellépni kézzelfogható istentelenségre és addig összegyüjtött erejét az Antikrisztus által fogja kiönteni. Azért találod az Apokalipsisben,[6]) hogy ezer év mulva, a mely szám ugyan csak az idők teljességét jelenti, a Sátán, a kit most csak az elvetemült embereknek

---

[1]) Mózes 1. k. XLIX. 17. — [2]) Pál 2. lev. a thess. II. 6—7. — [3]) Pál 2. l. a th. II. 3. — [4]) Augustinus, De civ. Dei XX. 19. — [5]) III. 16. — [6]) XX. 7.

gonoszságot rejtegető elméiben, mint valamely sötét mélységben lekötözve látunk, fel fog oldatni, azaz elő fog törni nyilvánvaló gonoszságra vetemedve és minden erejét ki fogja önteni. És jól jegyezd meg, hogy Pál a manapság minden gonoszkodását még nem is gonoszságnak, hanem csak a gonoszság mysteriumának nevezi, hogy ezáltal minden gyötrelem, a melyet az egyház kezdetétől fogva egészen az Antikrisztusig elszenved, ahhoz viszonyitva, a melyet akkor fog szenvedni, ne is gonoszságnak, hanem csak a gonoszság mysteriumának, azaz képmásának tűnjék fel. Vagy talán inkább mint valami rejtett dolgot nevezi mysteriumnak; mert hiszen a titokzatos dolgokat szoktuk mystikusaknak mondani, s akkor ez volna az értelme: Abban az időben annyira kézzelfogható, olyan veszedelmes és olyan vérengző lesz a sanyargatás, hogy mind azt az üldözést, a melyet most szenved vagy már szenvedett az egyház, azzal összehasonlítva csak lappangó veszedelemnek minősíti. A mi pedig utána következik, mikor így szól: *A ki most tartja, tartsa, míg közönségessé nem lesz,* — az előbb kifejtett értelemhez alkalmazottnak tekinthető, szinte ilyképpen: a ki most a tisztes szégyenérzet leple alatt letakarva tartja bűneit, tartsa úgy, míg az idők múltával szégyenérzet nélküli homlokkal állanak ki a közre, azaz a nyilvánosság elé az elkövetett vétkek. Ezt látszik jelezni azzal is, hogy előrebocsátotta: *Hogy mi tart vissza, tudjátok, míg nyilvánossá nem lesz a maga idejében.* Mintha csak ezt mondaná: Nem fog előbb kiderülni, míg az amorrheusok gonoszságának beteltével el nem jön az az idő, a melynek nyilvánosságra kell kerülnie.[1]) Azért mondja, hogy ennek nyilvánosságra jövetelét meg fogja előzni a szakadás. Akkor ugyanis igazán fel fogja emelni fejét a tévelygés, mikor az igazság cserbenhagyásával majdnem az egész világ el fog tántorodni az igazság szerzőjétől. Némelyek a szakadást és azt, a mi így mondatik: *A ki tartja, tartsa, míg közönségessé nem válik,* az uralomra vonatkoztatják; hogy tudniillik mikor a gonosztevés ösztönéből ellene fognak szegülni mindenek az igazságnak s ennek folytán az uralkodás igazságosságától is el fognak pártolni, akkor, a ki az uralmat bírja, olyan megvetett sorsra fog jutni, hogy tisztelet nélkül való, közönséges,

---

[1]) Mózes I. k. XV. 16.

szinte csőcselékbeli akárkinek fogják tekinteni. Azt mondják, hogy az apostol ezeket azért írta szavak leplébe burkolva, hogy a római uralmat, melyet azok örökkévalónak véltek, ne látszassék gonoszságokkal meggyanusítani. Hihetőleg ezért mondotta azt is: *Hogy mi tart vissza, tudjátok.* Mintha csak így szólna: Azt, a mit ti tudtok, nem akarom, hogy idegen származásúak is kézzelfogható nyiltsággal tudják. Mások viszont ugyanezeket a szavakat és ugyanazon értelmezéssel, melylyel az uralomra vonatkoztattuk, a papságról és a római székről mondottaknak tartják.

3. — Megmutatván azt, hogy mely jelek fogják őt megelőzni, folytassuk most írásunkat az ő eljöveteléről és arról az üldözésről, a mely akkor leszen. Az Úr a zsidóknak szólva, de meg nem hallgattatva általuk, egyebek között ezeket mondta: *Én az én atyám nevében jöttem, de nem fogadtatok be engem; majd ha más valaki jön a saját nevében, azt be fogjátok fogadni.*[1]) Pál apostol pedig: *Azért, mert az igazság szeretetét be nem fogadták, hogy üdvözüljenek, azért el fogja küldeni nekik az Úr a tévelygés munkáját, hogy higyjenek a hazugságnak.*[2]) Nem is óvakodott Pál kimondani, hogy az Úr küldi azt. A gonoszok ugyanis, még ha az Isten államát nem az igazság, hanem a gonoszság buzgalmával sujtják is, mégsem tehetnek mást, mint a mire és a mennyire engedelmet kapnak. Ezért mondják pl., hogy az Úrnak rossz lelke szállotta meg Sault. Rossz ugyanis Saulnak nagyon is aláváló szándéka miatt, de egyszersmind az Úré, mivelhogy ő tőle kapta a legigazságosabb felhatalmazást. Márpedig ha mind az elvetemült gonoszok is csak az Úr engedelmével uralkodhatnak, mennyivel inkább nem kaphatja meg az összes elvetemülteknek feje az ideiglenes boldogulásra és övéi ellen való dühöngésre a szabadságot az Úr ráhagyása nélkül! El fogja tehát őt küldeni az Úr annyiban, a mennyiben az a szívében fogant gonoszságot nem lesz képes nagyobb mértékben gyakorolni, mint a mennyire az Úr megengedi. De azt lehetne kérdezni, hogy miért engedi meg az Úr, hogy az ő állama olyan iszonyatosan megsanyargattassék; miért ad az ő ellenségének oly nagy ártó képességet? Nem csoda az, ha az Úr a maga egyházát, a melyet a semmiből hozott létre,

---

[1]) János V. 43. — [2]) Pál 2. lev. a thess. II. 10.

s a melyet, mint feljebb mondottuk,[1]) e földön a legmagasabb oromra felmagasztalt, az utolsó megpróbáltatás harczi jutalomdíja előtt felserkenti s előbb a legkeményebb küzdőtéren gyakorolja, hogy a hosszú tétlenségben szét ne lazuljon s el ne ernyedjen az ő teremtőjének szeretetében. Lesz pedig az az üldözés, miként feljebb mondtuk,[2]) erőszakos és cselszövényes, és pedig erőszakos nem a maga mivolta szerint, hanem mert — mint látom — egy hatalmas személy fogja intézni. Ezért mondja a zsoltáros [3]) : *Leshelyen ül a gazdagokkal a rejtekben, hogy megölje az ártatlant ;* vagyis titkos mesterkedésekkel fogja a világ hatalmasait arra ösztökélni, hogy a szentekre nyilvánvaló büntetéseket rójanak. S úgy vélem, hogy ez a hatalmas személy az lesz, a mely az Apokalipsisben [4]) bestiának van nevezve. Mert magát az Antikrisztust ugyanaz az írás álprófétának nevezi, az ördögöt pedig zaklató sárkánynak.[5]) Ebből megállapítható, hogy ő maga mindenek fölött képmutatásban fog jönni s a külső gyötrelmeket nem személye szerint fogja a szentekre zúdítani, hanem a hazugság jeleivel, a vallás álarczában és az észnek jelszavával fondorlatosan fogja tőrbe csalni a világot ; a gyötrelmeket pedig valamely hatalmas, erre neki lekötelezett szövetségese fogja a szentekre róni. Ha pedig valaki azt vitatja, hogy e végre csak egy hatalmast fog maga mellé venni, t. i. a rómaiak uralkodóját, s hogy ez az, a ki bestiának mondatott : én abban sem gáncsoskodom.

4. — Minthogy azonban feljebb [6]) az ő életét és tanítását a Krisztuséval ellenkezőnek vallottam, Isten segedelmével azt is el fogom mondani, hogy az miképpen leszen. Az életéről nevezetesen bizonyos annyi, hogy mivel Krisztus az atyja királyi székéről felülről szállott alá s az emberi nem megváltása végett megalázta magát, azért amaz a poklokból felszállani törekedvén s mindenen, a mi istennek mondatik vagy istenként tiszteltetik,[7]) felülkerekedvén, az emberek tőrbecsalására fog felemelkedni. Krisztus az istenség erejét és fenségét elrejtve, a magára öltött testet kitette megköpdöstetésnek és megostoroztatásnak ; ez viszont a maga gyarlóságával nem

---

[1]) VI. 36., VII. 16. — [2]) VIII. 1. — [3]) X. 8. — [4]) XI. 7., XIII. 1. — [5]) XVI. 13. — [6]) VIII. 1. — [7]) Pál 2. l. a thess. II. 4.

törődve s Isten és emberek fölött hetvenkedve, olyasmiért fog az emberektől dicsőséget és tiszteletet várni, a mi nem az ő jogczíme. Hogy pedig az ő tanítása mennyire eltér a Krisztusétól, az a napnál is világosabb; mert hiszen az Úr, midőn így szól: *Tanuljatok tőlem mert szelid vagyok és alázatos szívű,*[1]) az alázatosság mesterének, — ellenben emez így szólva: *Enyémek a folyók, a melyeket én teremtettem,*[2]) a kevélység mesterének mutatkozik. És jól jegyezd meg, hogy a mi hitünkben különösen két dologban talál gáncsoskodni valót; tudniillik a menynyiben azt hirdeti, hogy némely hitelveink ellenkeznek az észszel, mások a test élvezeti igényével. Az emberi észszel ellenkezőknek hirdeti pl. a szűztől való születést, az oltári szentség imádását, a keresztre feszített embert Istennek hinni, s más efféléket. Az élvezeti igénynyel ellenkezőknek pl. az ilyeneket: *A ki én utánam akar jönni,*[3]) *stb.*, és: *Ha csak ellene nem mond valaki mindeneknek, a miket bir, nem lehet az én tanítványom,*[4]) és: *Jaj nektek, gazdagok*[5])..., és: *Boldogok a szegények*[6])..., és más hasonló dolgokat. A bölcseket tehát okoskodó érveléssel s az életre való hivatkozással, a balgákat pedig mulandó dolgok gyönyöreivel csalogatva, s ezeket is, azokat is hamis igéretekkel fogja félrevezetni. Azért mondja az Úr az evangéliumban, hogy olyan nagy lesz annak az időnek a veszedelme, hogy, ha lehetne, megtévelyedésbe vitetnének még a kiválasztottak is.[7]) És Jób könyvében is azt találod, hogy az ő eledele válogatott étel. Azok bizony, a kik az emberi észt követik s úgy bölcselkednek a dolgok okairól, észokokkal és érvekkel könynyebben rávehetők, hogy a hitet megtagadják, mint amenynyire őket fenyegetésekkel annak megtevésétől elrettenteni, vagy e világ gyönyöreivel annak megtevésére csalogatni lehetne. Az Antikrisztus életéről és tanításáról legyen elég ezek elmondása.

5. — Mikor pedig ő már prédikálni fog s az emberi nemet és különösen a zsidó népet félre fogja vezetni, akkor — mint hiszik — Enoch és Illés, a kik még életben vannak, el fognak jönni, hogy azoknak tekintélye, a kik közül az egyik a törvény

---

[1]) Máté XI. 29. — [2]) Erechiel XXIX. 9. — [3]) Máté XVI. 24. — [4]) Lukács XIV. 33. — [5]) Lukács VI. 24. — [6]) Lukács VI. 20. — [7]) Máté XXIV. 24.

előtt, a másik már a törvény alatt szerepelt, visszavezesse a tévelyben kárvallott világot az igazság felismerésére.[1]) Íme, halljad az Urat, a ki Illésről így szól a próféta által: *Íme, én el fogom nektek küldeni Illést a tesbysbelit, hogy visszafordítsa az atyák szívét fiaikhoz és a fiak szívét atyáikhoz stb., mielőtt eljönne az Úrnak nyilvános nagy napja.*[2]) Mindkettőjükről az Apokalipsisben[3]) is találsz írást, a hol ismételten is olvasható, hogy az Antichristus fogja őket megölni; hogy azonban ezek után, mikor e kettőnek és más szenteknek is vére felkiált az Úrhoz, az Úr szájának lehellete őt magát is le fogja sujtani s így végét fogja vetni az üldözésnek.

6. — Burkoltan az is jelezve van ott, hogy a megpróbáltatás ideje három és fél évig fog tartani, ugyannyi ideig, tudniillik, a meddig az Úr prédikált; mert ugyanott ez áll: *Az időig és az időkig és egy fél időig.*[4]) De még világosabban kiderül ez az Apokalipsis ama bizonyságából[5]): *A szent államot meg fogják tiporni 42 hónapig.* Hogy amaz időnek ilyen rövidre méréséről az üldözés szörnyüséges volta miatt a kiválasztottak érdekében gondoskodott a nagyirgalmasságú bíró, azt szintén sejtenünk engedi az Úr, a mikor így szól: *Ha csak meg nem rövidíttetnének azok a napok, nem menekülne meg semmi élő test; de a kiválasztottak érdekében megrövidíttettek azok a napok.*[6])

7. — Azt hiszik, hogy a gonosz állam fejedelmének leveretése után a zsidók hitetlen népe, belátva már, hogy megcsalva volt eddig, szintén meg fog térni, a prófétának ama szavai szerint: *Ha annyi lesz is Izrael fiainak száma, mint a tenger fövenye, a maradékaik üdvözülni fognak.*[7]) Ezek után marad még alkalom a bűnbánatra, a melynek tartama azonban titok marad minden halandó előtt. Miután tehát mindenek, a mik megjövendöltettek, beteljesednek, miután megtörténnek mind a jelek a napban, holdban, csillagokban és a tengeren,[8]) a mikor már a nagy rettegéstől és várakozástól, a mely ránehezedik az egész kerek világra, mindenek elszáradnak: nincs kétség benne, hogy be fog következni az elvetemült állam elmerülése, Krisztus államának pedig felmagasztalása és az Úrnak napja,

---

[1]) Pál 1. lev. Tim. II. 4. — [2]) Malach. IV. 5. — [3]) XI. 5—7. — [4]) Dániel VII. 25. — [5]) XI. 2. — [6]) Máté XXIV. 22. — [7]) Pál lev. a róm. IX. 27. (Ésaiás X. 22.) — [8]) Lukács XXI. 25.

az igazság szava szerint, mely övéit szeliden vigasztalva mondja: *Mikoron látjátok, hogy ezek történnek, tudjátok meg, hogy közel van az Isten országa,*[1]) ki ismét az Úr szava szerint, miként éjjel a tolvaj, azaz előre meg nem sejtve fogja meglepni a lakmározókat és ivókat és lakodalmazókat.[2]) Hinnünk kell, hogy ez nem kegyetlenkedéssel, hanem a Teremtőnek nagy gondviselésével bölcsen fog megtörténni, hogy a bíró eljövetelétől mindig remegve s a számadásra mindig elkészülve találtassunk. Minthogy a hosszas szüneteléstől már elernyedten s különféle elfoglaltságaim miatt szinte el-elaludtam, most, mikor az utolsó időről akarok szólani, serkentsen fel engem az üdvösség harsonája. Mert ezt hallván, ki ne ébredne fel a renyheség álmából, holott szavára még a halottak is fel fognak támadni. Bevallom, hogy mivel már amúgy is sokáig sok mindenfélére megoszlott és elterelődött a figyelmem, s mivel magamat ilyen nagy dolgok megírására nagyon kicsinynek, sőt semminek ítéltem: alátámasztottam újjammal az államat, készebb lévén gyötrelmes napokat hallgatással tölteni, mint nagy dolgokról megzavarodásban vakon értekezni. Tudom ugyanis, ki mondta: *Vigyázzatok és lássatok!*[3]) S azt is tudom, hogy a megzavarodás mindig megfeledkezik az okosságról, barátja a semmittevésnek és bölcseségnek tartja elháritani magáról a fáradalmas kötelességeket. A mi ezeket illeti, soha sem tudom ugyan annyira vinni, hogy teljesen kötelességek nélkül legyek, de mégis olykor kevésbbé alkalmatlanul jönnek rám, s bármilyen mérsékelten is, megkönnyebbülni látszom. Azért a feltámadás ezen idejében[4]) nem a magunk erejére, hanem annak erejére és segedelmére támaszkodva, a ki a mi bűneinkért meghalt és a mi megigazulásunkra feltámadott,[5]) fogjunk hozzá a holtak feltámadásáról és az idők végéről értekezni, nagy buzgósággal kérve őt, hogy miután a lélek halálából feltámasztott, engedje meg azokat a nagy titkokat méltóképpen előadnunk.

8. — Mikor az apostol szerint[6]) már béke és biztonság lesz, akkor csap le majd hirtelen enyészet, melyben tűznek rettene-

[1]) Lukács XXI. 31. — [2]) Máté XXIV. 38. — [3]) Zsolt. XLV. 11. — [4]) Hofmeister Büdingerrel úgy gondolja, hogy ez az időpont 1146 márcz. 31-ére vonatkozik. — [5]) Pál lev. a róm. IV. 25. — [6]) Pál 1. lev. a thess. V. 3.

tes erejével fognak elhamvadni mindenek. A világnak tűz által való ezen elpusztulását igazmondó prófétai lélekkel nemcsak a mieink jövendölték meg, hanem az emberi észre és természettani véleményekre támaszkodva, álmodoztak róla némelyek a pogány népekből valók is. Igy például a kiváló philosophus, Plato is azt állítja Tymaeus-ában,[1]) hogy a világnak a természet rejtett törvényei szerint először víz által, azután tűz által kell megtisztulnia, s a költők közül is valamelyik[2]) ugyanerről a dologról így szól:

. . . . és az idő jut eszébe,
Mikor a szárazföld s tenger s az egek birodalma
Lángba borul, s a világ ég, forr izzó tömegében.

De még Sybilla is félreérthetetlenül említést tesz erről a világégésről és az utolsó ítéletről a Krisztusról szóló jövendölésében. Josephus is írja,[3]) hogy az első ember, a ki a dolgok okait annyival alaposabban és behatóbban kutathatta, a mennyivel frissebben látta azoknak eredeti teremtését, előre megjövendölte minden dolgoknak elpusztulását, és pedig egyet tűznek ereje, egy másikat a vizeknek sokasága által. Vele egyezőleg mondja a mieink közül Péter[4]): *Az egek valának előbb, a föld pedig a vízből és a víz által állott elő Isten szavára; és aztán az a világ ugyancsak az ő szavára el is pusztult a vizek árjától. Az egeket pedig, a melyek most vannak, és a földet ugyanaz a szó félretette és fentartotta a tűz számára az ítéletnek s a gonosz emberek elkárhozásának napjáig.* Majd lejjebb[5]): *El fog jönni az Úrnak nagy napja, a mely napon az egek nagy háborgással el fognak múlni.* Némelyek úgy vélekednek, hogy Péter ezen szavai szerint előre érezte, hogy a tűz lángjának annyira kell felcsapnia, mint a mennyire annak idején a vízözön vizei elleptek mindent.[6]) Azt mondja ugyanis: *Az eget és földet,* tudniillik a légköri eget értve. Azért mondjuk, hogy ama első alkalommal a madarak is a vizek áradatától pusztultak el, s hogy azok, a kik most élnek, ugyanazon ige szerint félre vannak téve és a tűznek fentartva; vagyis hogy ugyanazon módon fognak kiirttatni vagy jobb

---

[1]) Erről nincs szó. — [2]) Ovidius, Met. I. 256—258. — [3]) Antiquitates Judaicae I. 4. — [4]) Péter 2. lev. III. 5—7. — [5]) U. o. III. 10. — [6]) Aug. De civ. Dei XX. 18.

sorsba áthelyeztetni a tűznek eszköze által, miként az előtt a vizözön által.

9. — Nem is oly helytelenül felvethető itt az a kérdés, miképpen lehet az, hogy a tekintély szerint, sőt magának az igazságnak tanusága szerint is az ég és föld elmúlnak vagy inkább elenyésznek, miként a zsoltáros mondja[1]: *Azok el fognak múlni, te azonban megmaradsz?* Mert ugyan miképpen fognak elmúlni az alapvető ősteremtmények, melyek kezdetben teremtődtek, holott a közfelfogás szerint semmiféle állag el nem enyészik, s a szentírás minden szétfolyó és múlandó dolgok előzetes felsorolása után azt mondja: *A föld pedig örökké áll.*[2]) Vajjon ha a föld tovább is fennáll, elenyészhetik-e az ég, a mely méltóbb és felsőbbrendű állag? De van-e ennél könnyebben megoldható töprengés, ha gondosabban szemügyre veszszük, hogy mi s milyen értelemben vagyon mondva. Mert hiszen az elmúlást is különféle értelemben mondjuk. Van ugyanis elmúlás nemcsak a létről a nemlétre, hanem a létezésről a másként való létezésre is, sőt múlás a nemlétről a létezésre való átmenetel is: vagyis, hogy új szerzésű szóval mondjam, elváltozás az; és pedig vagy a megmásulás elváltozása, ha valami más valamivé tétetik; vagy az átalakulás elváltozása, ha valami csak más alakúvá tétetik. Az átalakulásnak ezen elváltozása a szentírás lapjain különféle módon történőnek mondatik, azaz vagy a jóból rosszra, vagy a rosszból jóra, vagy a jóból jobbra, vagy a rosszból még roszszabbra. Jóból rosszra változott Lucifer, angyalból ördöggé változván, az életből a halálba fordulva. Rosszból jóra változott Pál, üldözőből apostollá lévén, a halálból az életre áttérve. A rosszból még rosszabbra volt változása Herodesnek, a ki a testi kinzásokból a gehenna legszörgyűségesebb gyötrelmeibe ment át. Jóból jobbra változik bármelyik hivő, mikor a földi élet jócselekedeteiből átmegy a visszafizetés örök jutalmába. Hiszen Krisztusról is az mondatik, hogy e világból átment az Atyához.[3]) Igy tehát, mikor az égről és földről azt mondják, hogy elmúlnak, semmiképpen sem azt állítják róluk, hogy a létezésből a nemlétezésbe fordulnak át, mintegy a semmiségbe, a mi bizony mássá való elváltozás volna; hanem hogy jelen

---

[1]) CI. 27. — [2]) A prédikátor Sal. könvve I. 4. — [3]) János XIII. 1.

állapotukból a másként való létezésbe, vagyis más szebb és sokkalta dicsőbb állapotba változnak el és alakulnak át.[1]) Azért mondja Pál[2]) : *Elmúlik e világ képe ;* a képe — mondja, — nem a természeti mivolta. A zsoltáros is,[3]) ne hogy ridegebben értelmezzük, a mit mondott vala : *Azok el fognak múlni,* utána tette : *Miként a ruha, el fognak avulni és miként a födőt, változtatni fogod őket és el fognak változni.* Mintha csak így szólna : e sorvadozó és elavuló elemeket hosszas és sokszoros romlásukból egy jobb állapottal, mint valamely illendőbb köntössel felékesítve, fel fogod újítani. Ámbár, ha helyesen szemügyre veszszük, hogy mit és kinek mondta, még amúgy is alig fogunk csodálkozni, hogy azt mondta : *ég és föld elenyésznek.* Mert hiszen az Istennek szól : *Te azonban megmaradsz ;* majd ismét : *Miként a ruha, elavulnak és miként a födőt, változtatni fogod őket és ők el fognak változni ; Te pedig magad ugyanaz maradsz, és a te éveid nem fogyatkoznak meg.* Ilyképpen nem fogsz csodálkozni, hogy a legrendületlenebb dolognak is mint teremtménynek az ő teremtője változhatatlanságához és azonosságához viszonyítva enyésznie, elavulnia és elváltoznia kell. A tisztaság szemével nézve a legtisztább dolgok is nem tisztáknak találtatnak, a mint mondva vagyon : *A csillagok nem tiszták az ő szemében.*[4]) Nem lesz tehát megsemmisítve az állag, csak megváltoztatva a képe ; új lesz az ég, új lesz a föld,[5]) új rendeltetésre új díszszel új testek számára illendően berendezve, minden egyenlőtlenség és minden szeny róla letörölve, Isten paradicsomának megtisztított mása. Vannak, a kik azt mondják, hogy a feltámadás után két elem, a levegő és a víz, mint szükségtelenek, nem fognak fenmaradni, hanem elváltoznak : az egyik földdé, a másik aetherré. Innen van az az Apokalipsisben[6]) : *És a tenger már nincsen.* Erről már nem úgy mondja, mint feljebb az égről és földről, hogy elmúlik a tenger ; hanem hogy nincsen. Mások úgy vélekednek, hogy még ezek sem fognak úgy elenyészni, hogy ne is létezzenek ; hanem, miként a föld is, jobb valamivé fognak átalakulni, úgy a mint János ismét az Apokalipsisben[7]) állítja, hogy ő üvegből való tengert látott,

---

[1]) Aug. De civ. Dei XX. 14—16. — [2]) 1. lev. a kor. VII. 31. — [3]) CI. 27. — [4]) Jób XV. 15. — [5]) Apocal. XXI. 1. — [6]) XXI. 1. — [7]) XXI.

a mi azonban — úgy látszik — inkább jelképesen, mint betü-szerint értendő. Ennyit a vízről. A levegő pedig, akár átmegy az aether finomságába, akár a maga állagában megmaradva meghigított és megszűrt állapotban fog létezni, magában véve korántsem hiúsítja meg azt, a mi meg van írva: *Az ég és a föld el fognak múlni.*[1]) Sőt ha valaki tüzetesebben fejtegetve a dolgot, úgy vélekedik, hogy maga a levegő is részese lesz annak a megtisztulásnak és bővebb fényű tisztaságba fog átmenni, s ha azt hiszi róla, hogy arról vagyon mondva, hogy az ég elmúlik: nem gáncsoskodunk benne.[2])

10. — Ha tehát majd ezek is megtörténtek, hátra lesz még az ünnep igazi nyolczada s a halottak feltámadása. Fel fognak támadni mindenek, de nem mind azonos módon: némelyek, Dániel szerint,[3]) az örök életre, mások a gyalázatra, hogy azt, a föld porában virrasztva, folytonosan lássák. Itt nyilván meg kell jegyezni, hogy két feltámadás van,[4]) tudniillik a lélek és a test feltámadása, melyeknek halottaiból feltámadott szerzője, az ő kétféle természete szerint, Krisztus, az Istennek egyszülött fia. Mert a testnek élete a lélek; a léleknek élete pedig az Isten. Aszerint tehát, hogy ő Isten, feltámasztja a bűnben meghalt lelkeket; az ige, az Isten fia pedig az ő emberi mivolta szerint feltámasztja a testeket, mint ember és ember fia. Ő maga utal erre az evangéliumban,[5]) szólván e szavakkal: *Bizony, bizony mondom nektek, hogy eljön az óra, sőt már itt is van, a mikor a halottak meghallják az Isten fiának szavát és a kik hallják, élni fognak.* Hogy ez az első feltámadásról van mondva, abban senkinek sem szabad kételkedni, minthogy azt mondja: *Most van.* Utána következőleg pedig a másik feltámadásról szólva mondja: *Miként az Atyának élete van önmagától, azonképpen a Fiúnak is megadta, hogy élete legyen önmagától.*[6]) Önmaga által való élete ugyanis egyedül csak az Istennek van, a ki magából, magától, önmaga által élvén máshonnan életét nem kapta; a kinek élni annyi, mint létezni és a kinek nem egyéb az létezni, mint élni; minthogy ő maga az élet, és pedig olyképpen élet ő, hogy ő tőle van minden élet. Mert hiszen ő benne élünk,

---

[1]) Márk XIII. 31. — [2]) Az egész f—t. V. ö. Aug. De civ. Dei XX. 14—16. — [3]) XII. 2. — [4]) Aug. De civ. Dei XX. 6. — [5]) János V. 25. — [6]) János V. 26.

mozgunk és vagyunk ;[1]) ő nélküle sem nem élünk, sem nem mozgunk, sem nem vagyunk ; mert a mi teremtve van, annak nem önmaga által, hanem csak ő benne van élete. Megadta tehát a Fiúnak is, hogy élete legyen önmaga által[2]) ; ellenben embernek csak úgy adta, hogy az Istenbe felvéve kegyelemből legyen neki élete, holott az az Istennek, Isten fiának megvolt az ő természete szerint. Az alább következőket tehát a fenti értelemben kapcsolatosan és folytatólag mondta : *Hatalmat adott neki ítéletet tenni, minthogy ember fia.*[3]) Mintha csak így szólana : A ki megadta neki, hogy élete legyen önmaga által, az hatalmat is adott neki ítéletet tenni ; nem mivel Isten fia, hanem mivel ember fia. Abból kifolyólag ugyanis, hogy Isten fia, semmit sem adott neki az Atya, sem valamely hatalmat ő nem kapott az Atyától, kivel a miként egy állagú és egyképpen örökkévaló, ugyanúgy egyképpen mindenható és öröktől fogva szülött is ; hacsak netalán *adott*-nak nem mondjuk azt, hogy *nemzette.* Ám, hogy mit mond a másik feltámadásról tovább is folytatva, hallgassuk meg azt is. *Ne csodálkozzatok azon,* úgy mond, *hogy jön az óra.*[4]) Bizonyára az utolsó óra ; nem az, a mely most van, hanem a mikor azok, a kik a sírokban vannak, meghallják az ő szavát és ki fognak onnan lépni. Feljebb mondta :[5]) *Eljön az óra, sőt már itt is van, a mikor a holtak meghallják az Isten fiának szavát és a kik hallják, élni fognak,* s ezzel kinyilatkoztatta, hogy az első feltámadás annyiban leszen ő tőle, a mennyiben ő Isten és Istennek fia. Midőn pedig másodszor azt mondta, hogy hatalmat adott neki az Atya ítéletet is tenni, mivelhogy ő ember fia, hozzá tette : *Ne csodálkozzatok azon, hogy jön az óra, a mikor azok, a kik a sírokban vannak, meghallják az ő szavát és elő fognak lépni.* Mintha csak így szólana : Ne csodálkozzatok, ha én mint ember fia hatalmat kaptam ítéletet tenni, mikor arra is kaptam hatalmat, hogy a hamuvá lett testeket sírjaikból az életre visszahívjam. A ki tehát az első feltámadásban a lélek halálából életre kelt, az a másik feltámadásban átszellemülve a romlásból a romlatlanságba fog átmenni. Ezért mondja :[6]) *Boldog az, a kinek része van az első*

---

[1]) Apostolok csel. XVII. 28. — [2]) János V. 26. — [3]) János V. 27. — [4]) János V. 28. — [5]) János V. 25—28. — [6]) János, Apocal. XX. 6.

feltámadásban; ő rajta a második halálnak nincsen hatalma. Ennek a megfordítottjából következik, hogy azt, a ki bűneiben meghalva nem lett részese az első feltámadásnak, elkárhozottnak és örökre a második halálba taszítottnak kell tartanunk.

11. — Hogy pedig feltámadnak a halottak, azt nemcsak az evangéliumok és az apostolok és az új törvény doktorai erősítik,[1]) hanem az ó-szövetségi atyák is megjövendölték prófétai lélekkel. Ilyen például a törvényhozónak ama bizonysága, a melyet az Úr a sadducaeusok megczáfolására tett, mondván: *Én vagyok Ábrahám Istene, Izsák Istene, Jákob Istene: holott ő nem a holtaknak, hanem az élőknek Istene.*[2]) És Jób könyvében:[3]) *Gondolod-e, hogy a meghalt ember ismét élni fog? — Minden napjaimban, a melyekben most viaskodom, várom, hogy eljöjjön az én elváltozásom. Hiszem, hogy él az én megváltóm s hogy az utolsó napon fel fogok támadni.* És Ezechielnek[4]) ama látomása: *Kiszáradt csontok, halljátok meg az Úr szavát! Ezeket mondja az Úr: »Ime én belétek küldöm az én lehelletemet és élni fogtok; és adok reátok idegeket és növesztek reátok izmokat és bőrt húzok reátok, és lelket adok belétek és élni fogtok«.* Lejjebb pedig: *És odajárultak a csontok a csontokhoz, mindenik a maga csuklójához.* Nem különben: *Ime én fel fogom tárni a ti sírhalmaitokat és ki foglak vezetni titeket koporsóitokból, én népem!* Ugyan, kérem, mi teljesebbet, mi világosabbat lehetett volna még mondani ilyen titokzatos, ilyen mélységes és annyira rejtett dologról? Hiszen nyiltan hirdeti, hogy isteni erővel a kiaszott csontokra, a melyekben a természeti életerő kivesztével már nincsen életmag, idegek nőnek, hússal ruházkodnak, bevonódnak bőrrel, lélektől megelevenednek, s végül sírhantjaik alól is kilépnek. Egyébiránt a feltámadás hitére vezet minket az az okoskodás is, a melyet Pál apostol említ,[5]) midőn így szól: *A mit te elvetsz, nem kél életre, hacsak előbb meg nem hal.* Hiszen minden egyes esztendőben látjuk, hogy a természet a nyári hőségtől leperzselődik, leperzselődvén az őszi szárazságtól kiaszik, kiaszván, a téli hidegtől kihal; a tavasznak jótékony nedvességétől pedig új életre pezsdül életnedve s feltámad ha-

---

[1]) Aug. De civ. Dei XX—XXI. k. f. — [2]) Máté XXII. 32. — [3]) XIV. 14., XIX. 25. — [4]) XXXVII. 4—12. — [5]) 1. lev. a kor. XV. 36.

lálából. Ám hogy némely dolgokat miképen művel a mindeneknek teremtője a természetbe beoltott okokkal természetszerüleg, más dolgokat pedig önmagának fentartott okokkal közvetlen hatalommal: azok el vannak mondva máshol s itt helyet nem kívánnak.

12. — Ezek elmondása után lássuk, milyen módon, milyen korú, milyen nemű állapotban és milyen testi formában fognak a halottak feltámadni. Itt először is tudnunk kell, hogy az összes emberi testek, akár víz nyelte el, akár lángok emésztették meg őket, akár a föld méhében porladtak el, akár vadállatok falták fel és emésztették meg, akár a föld ellenkező széleire hurczolták szét és különítették el egymástól egyes részeiket: az apostol szerint [1]) az Úr parancsára, az arkangyal szavára s az Isten harsonájának hallatára tétovázás nélkül visszatérnek az élet régi állagába. Mint Ágoston mondja: [2]) *Fel fognak támadni valamennyien, úgy a felnőtt testűek, mint az ifjú korúak, vagy a kik még csak kezdtek az ifjú korba lépni; sőt az sem lesz akadály, ha még csecsemő vagy már elaggott a testnek formája, mikor ott úgy sem marad meg sem az elmének, sem magának a testnek semminemű gyarlósága. Éppen azért, ha valaki azt vitatja is, hogy minden egyes ember testének azon állapotában fog feltámadni, a melyben meghalt, nem érdemes vele fáradalmas vitába bocsátkozni. Némelyek ugyanis azért, mert ezt olvassák: »Míg valamennyien el nem érjük a tökéletes férfiút, Krisztus életkora teljességének mértékét, és hasonlók nem leszünk az Isten fia képéhez . . .,« azt hiszik, hogy még az asszonyok sem a női nem, hanem valamennyien a férfi nem állapotában fognak feltámadni, minthogy az Isten csak a férfiút teremtette agyagból, az asszonyt pedig a férfiúból. Én azonban úgy látom, hogy bölcsebben vélekednek, a kik nem kételkednek abban, hogy mind a két nem fel fog támadni. Mert hiszen ott nem lesz kéjes ösztön, a mely félreértésre és szégyenkezésre okot adhatna. Azokból a testekből el lesznek vonva a bűnök, csak tiszta testi természetük fog megmaradni. A női testrészek ugyanis nem a régi rendeltetésre valók lesznek, hanem új díszül szolgálnak, a melylyel nem ingerlik a rájok nézőben a megkívánást, melynek ott nyoma sem lesz; sőt inkább azok által is magasztaltatni fog az Isten kegyessége és bölcsesége, a mely teremtett*

---

[1]) Pál 1. lev. a thess. IV. 15. — [2]) De civ. Dei XXII. 16—19.

olyat, a mi hiányzott, és megmentette a romlástól azt, a mit teremtett. Majd kevéssel utóbb : *Isten teremtménye a nő éppen úgy, miként a férfi ; de hogy a férfiúból alkottassék, azt megkívánta az egység. Mivel tehát az Úr két nemet teremtett, fel is fogja támasztani mind a kettőt.* Ezeket mondja Ágoston.

Feladatunk még a feltámadó testek formájáról szólni. Nem szabad ugyanis azt hinnünk, hogy mint valamely gigászok oly nagy termetű testben, vagy mint holmi törpék oly szélsőségesen kicsiny aprósággá töpörödve, vagy pedig csenevész, beteg rokkantságban, vagy hogy négereknek csúnya vad színében, a bőséges jómódtól elhízva, vagy az inségtől lesoványodva fognak visszahivatni azon új életre, a melynek minden szenytől, minden szeplőtől mentesnek kell lennie. Azért mondja ugyancsak Ágoston : *A testnek minden szépsége a testrészeknek arányosságában és bizonyos testszínbeli kellemességben áll ; a hol azonban nincs meg a testrészek arányossága, az bántó, vagy azért, mert egyenetlen, vagy azért, mert túlságosan kicsiny, vagy azért, mert túlságosan nagy. Azért ott nem lesz semmi olyan eltorzultság, melyet a testrészek aránytalansága okozna ; mert hiszen ott, a mik egyenetlenek, kiigazíttatnak ; a mi kevesebb a kelleténél, pótoltatni fog onnan, a honnan a Teremtő legjobban tudja ; a mi pedig több a kelleténél, az el fog vonatni a test teljes épségének megsértése nélkül. És mekkora lesz a testszín kellemessége ott, a hol az igazak ragyogni fognak, miként a nap, az ő Atyjoknak országában ! Hinnünk kell, hogy ez a fényes tisztaság Krisztusnak testében, midőn feltámadt, inkább csak rejtve volt a tanítványok szemei elől, mintsem hiányzott volna.* Ennyit az igazakról ; mert hiszen a gonoszoknak minőségét kutatgatni fölösleges dolog.

A szörnyszülöttekről pedig és az idő előtt halva szülöttekről véleményem szerint azt kell tartanunk és hinnünk, hogy mind az, a mire ráillik e meghatározás : értelmes halandó lény, fel fog támadni vagy az üdvösség életére, vagy a kárhozat halálára. Ha tehát vannak valahol szörnyszülött népek, a melyek mégis értelmes lények és halandók, nem különben az idő előtt halva szülöttek is, a kikről Mózes a Deuteronomiumban [1]) így szól : *Ha valaki megüti az asszonyt, s ez idő előtt halottat szül,*

[1]) XXI. 22.

s ha ez a magzat már alakot öltött, az lakoljon életével az életért, — mind ama szabály alá esnek. Más, értelmes lélek nélkül való lények ellenben, bármennyire megközelítsék is az emberi hasonlatosságot, mint például a majmok, vagy bármennyire csúfondároskodik is e tekintetben az emberi nemmel az ő ősi ellensége, mégis pl. a faunok, s ha netalán más efféle lények csakugyan vannak, azok ebből a feltámadásból mind kizártaknak tekintendők. Egyébként azonban hermafroditákról, kétfejűekről, a kiket a természet megbotlása vagy rosszul kötött egybe, vagy rosszul osztott meg, fárasztó gonddal disputálni nem szükséges, különösen mivel ezt a kérdést az atyák irásaikban már elég részletesen kibogozták.

13. — Most már azt kell vizsgálnunk, hogy vajjon azok, a kik élő sorban találtatnak, abban az állapotban vitetnek-e ítéletre, vagy talán inkább előbb meghalnak, miként mások, s aztán ismét feltámadnak.[1]) Mert hiszen senki sem támadhat fel, a ki előbb meg nem hal. Ámde nem hiányzanak olyanok sem, a kik úgy vélekednek, hogy a mi így áll az írásban : ítélni eleveneket és holtakat, azt úgy kell felfogni, hogy élőknek értendők azok, a kik itt testben élve találtatnak ; holtaknak viszont azok, a kik elhúnytak és a föld porából fognak felébredni. Úgy látszik, hogy ezeknek felfogásához hajlik, a mi Pálnál olvasható :[2]) *Nem akarjuk ugyanis, hogy az elhúnytak felől ti kétségben maradjatok, nehogy megszomorodjatok, miként a többiek, a kiknek nincs reményük. Ha ugyanis hiszszük, hogy Jézus meghalt és feltámadott, akkor az Isten azokat is, a kik elhúnytak, Jézus által fel fogja emelni ő vele. Ezt mondom pedig nektek az Úr szavával, hogy mi, a kik élünk, a kik még itt leszünk az Úr eljövetelekor, nem fogjuk megelőzni azokat, a kik már elhunytak ; mert maga az Úr az ő parancsszavában s az arkangyal szavában és az Isten harsonájának hangjában le fog szállani az égből, s a kik meghaltak Krisztusban, elsőknek fognak feltámadni. Azután mi, a kik élünk s a kik még itt maradtunk, velük egyszerre ragadtatunk felhőkben a levegőbe Krisztus elé, és aztán mindig az Úrral leszünk.* Ezek a szavak úgy hangzanak, mintha a szentek, és pedig azok is, a kik még élnek, s azok is, a kik a halálból támadnak fel, együttesen eléje mennének a levegőbe az ítélke-

[1]) Aug. De civ. Dei XX. 20. — [2]) 1. lev. a thess. IV. 12—16.

zésre alászálló Úrnak. Bizonyára a feltámadás gyorsaságát jelezve mondja, hogy az élők nem előzik meg a holtakat, hanem hogy ezek amazokkal egyszerre ugyanazon órában, ugyanazon pillanatban ragadtatnak fel a levegőbe Krisztus elé. Ám, ha ezen értelmezés szerint azok, a kik életben találtatnak, nem halnak meg, miképpen lesz egyetemes a feltámadás ? Miképpen fog megállani az, a mit szintén Pál mondott :[1]) *Valamennyien fel fogunk támadni ?* Nem kell-e azt gondolnunk róla, hogy ellentmond önmagának ? Távol legyen tőlünk. A mi elődeink megállapodása szerint az is igaz, hogy az élők azokkal, a kik akkor támadnak fel, egyszerre ragadtatnak fel a légbe ; és az is igaz, hogy a miként a zsoltárban[2]) énekeljük : *Ki az az ember, a ki él s a halált meg ne látná ?* — nem lesznek mentesek minden testnek adósságától, a melyet még az Úr is, a ki semmit sem lopott, kész volt megfizetni. Mert hiszen megteheti a Mindenható, a ki mindent semmiből teremtett, hogy csodás gyorsasággal az elragadás mozzanatában feloldja őket halállal s tüstént ismét visszahívja az örök életre[3]) ; ámbár az élők és holtak képletesen éppen nem helytelenül értelmezhetők jóknak és gonoszoknak is. Ha pedig valaki azt mondaná, hogy az élők abban az egyetemes világégésben fognak előbb megégni s csak azután fognak a többi szentekkel együtt új életre szólíttatni : nincs mit vitatkoznunk vele ; csak lássa, hogy miképpen fogja értelmezni az apostol szavait, a melyek szerint a levegőbe ragadtatnak Krisztus elé.

14. — Az apostol szavait olvasván, azon sem szabad csak amúgy átsiklanunk, hogy mit ért az arkangyal szaván, mit az Isten harsonáján. Mert hiszen ugyanarról a titokról más helyen[4]) is szól, mondván : *Mindnyájan fel fogunk támadni, de nem mindnyájan fogunk egy mozzanatra, egy szempillantásra, az utolsó harsonaszóra átszellemülni. Szólani fog ugyanis a harsona és a halottak fel fognak támadni és mi is átalakulunk majd.* Azzal, hogy utolsó harsonát ír, azt is kifejezi, hogy előbb más harsonák is meg fognak szólalni. Valóban úgy is találod az Apokalipsisben :[5]) *És hét angyal, a kiknek hét harsonájok volt, felkészült, hogy harsonáját fújja ; és fújta harsonáját az első*

---

[1]) 1. lev. a kor. XV. 51. — [2]) LXXXVIII. 49. — [3]) Aug. De civ. Dei. XX. 20. — [4]) Pál 1. lev. a kor. XV. 51. — [5]) VIII. 5—9.

angyal, és a második, és a harmadik és így tovább a hetedikig. Nem is helytelen értelmezés az, hogy Pál ezt az utolsót nevezte utolsó harsonának. Vannak, a kik úgy értelmezik, hogy az az utolsót megelőző hat harsona nem más, mint a szent prédikátorok, a kik a világnak hat korszakában a szent buzdítás szavával a tespedő szíveket hol mérsékelten zengve, jutalmak igéreteivel édesgették, hol meg keményen harsogtatva, fenyegetésekkel és büntetések rémképeivel rázták fel; s ilyenek voltak az első korszakban Enoch, a másodikban Noe, a harmadikban Ábrahám és a pátriárchák, a negyedikben Mózes, az ötödikben Dávid és a próféták, a hatodikban Krisztus és az apostolok és az ő követőik. Ám a hetedikről, a melyet éppen utolsó harsonaszónak neveznek, azt mondják, hogy ez az elhunytak felébresztésére ereszti meg hangját, annál rettenetesebben harsogva, a mennyiben közvetlenebbül és kézzelfoghatóbban múlja felül hatásával az előbb említetteket. Ezt a harsogást pedig, mivelhogy hitünk szerint úgy is angyalok mysteriuma által fog történni, egészen helyesen vehetjük képletesen hangnak az esemény helyett, harsonának a jelentménye helyett. Ha ugyanis akkor, mikor az Úr tiszta, derűs dicsőségben szállott fel az egekbe, ez a szeliden zengő angyali szózat: *Úgy fog eljönni, miként őt az égbe felszállani láttátok,*[1]) a zsoltár ama verse[2]) szerint: *Felszáll az Isten örömujjongásban és az Úr a harsona szavában,* a harsona szavához hasonlíttatik; mennyivel inkább nevezhető harsonának az az angyali szózat, a mely borzalmasan harsogva fogja ítéletre felkelteni az élőket és holtakat, a mikor az Úr félelmetes és szigorú fenségében fog ítélettevésre alászállani. Ha már a jövendő ítéletet megjósolóknak szava is harsona volt, mennyivel inkább harsona lesz azoknak hangja, a kik ugyanazt az ítéletet, mint szemtől-szembe kezdődő valóságot bejelentik! Némelyek a hét harsonát, aligha nem alaposabb megértéssel, a Szentlélek hét adományával vetik egybe s az egyes adományokat lemenőleg az egyes korszakoknak elosztva, az utolsó harsonát a rettegés lehelletének nevezik.

15. — Mikor pedig ezek is betelnek, nincs kétség benne, hogy eljön az Úr ítéletre s mindkét államnak megvizsgálására.

---

[1]) Apost. csel. I. 11. — [2]) XLVI. 6.

El fog pedig jönni ítélni azon formájában, a melyben azelőtt megitéltetni jött, hogy a világ egyenlő mértékkel osztó szigorú birónak lássa őt, a kit azelőtt, mikor emberi testben alázatosan jött, fenhéjázó elmével megvetett vala. Erre vonatkozik az a jövendölés :[1]) *Látni fogják azt, a kit általdöftenek.* Az Atya ugyanis a maga személyében nem ítélve, minden ítélkezést a Fiúnak adott, hogy a kit előbb különféle megcsúfoltatásnak s a keresztnek is kitett vala, azt égieknek, földieknek és alvilágiaknak urává rendelvén, élőknek s holtaknak birájává tegye.[2]) Az ő emberi formája ugyan szelidnek fog feltűnni ; mégis az igazak előtt annál dicsőbb, a gonoszok előtt annál félelmesebb lesz, minél közömbösebbnek látták azelőtt amazok, s minél ellenszenvesebbnek emezek. Az ő tekintete és erélyessége ugyanis, a melyek az ő első eljövetele alkalmával el nem vesztek, sem el nem homályosultak, hanem csak láthatatlanul elrejtve voltak, annál szembeötlőbbek lesznek rajta, minél keményebben fognak az ő ellenségeinek megtorlására érvényesülni. Ezért mondja Malachiás :[3]) *Ki tudja elgondolni az ő eljövetelének napját ? Vagy ki fog megállani az ő tekintete előtt ? Olyan ő, mint az olvasztó tűz és mint a ruhatisztítók füve ; és ülni fog ezüstöt olvasztva s tisztítva és tisztára fogja mosni Levi fiait.* Ez annyit jelent : Nemcsak azokat fogja elkárhoztatni, a kiket az ő haragjának tüze megemészt, miként a szalmát,[4]) hanem azokat is, a kiknek örökségi joguk nem lévén, e földön Levi fiainak hivatnak. Vagy pedig azt jelenti, hogy azokat, a kiket a próféta az ezüsthöz hasonlított, s a kik méltóknak fognak találtatni arra, hogy az égi kincstárba helyeztessenek, csak meg fogja rettenteni az ő erejének felragyogó fenségével, s a megretteneket a boldog Jób példája szerint meg fogja tisztítani. Mert hiszen az ég erői is meg fognak mozdulni.[5]) S azt hiszem, hogy Dániel is az ítélő bírónak ezt a szigorúságát és vakító ragyogását értette, mikor ezeket mondta : *Az ő trónja tűznek lángja, kerekei lobogó tüzek ; dagadó tüzes folyó eredt arczulatáról.*[6]) Hogy mekkora és milyen elképzelhetetlen dicsőséggel, menybeli királyi palotájának milyen fényességes kísé-

---

[1]) Zakariás XII. 10. ; János XIX. 37., V. 22. — [2]) Aug. De civ. Dei. XX. 30. — [3]) III. 2. — [4]) Náhum próf. könyve I. 10. — [5]) Lukács XXI. 26. — [6]) VII. 9.

retével, milyen dicsőségesen s mily ámulatba ejtő módon fog megjelenni, azt ugyanaz a próféta így jelzi : [1]) *Ezrek ezerei szolgálának neki és tizszer ezerszer százezren udvarlának neki.*

16. — Az ő fenségének trónusa előtt tehát majd megjelenik az a két állam, s miután az egyik jobbra, azaz a szerencsésebb oldalra, a másik pedig balra elhelyezkedik, a legigazságosabb ítélettel el fog döntetni mindkettőnek sorsa. Az ítélkezésben nem lesz semmi nehézség ; hiszen az egymást vádolók vagy védők lelkiismeretének beismerése a bírónak élő nagy könnyűsége lesz. Azért mondja Dániel az ő látomásának könyvében : [2]) *A bíróság ül, és nyitva vannak a könyvek.* De még világosabban mondja János az ő Apokalipsisében : [3]) *Láttam a nagy trónust, a fényes trónust és láttam ülni rajta azt, a kinek tekintetétől fut az ég és föld és nem találnak helyet maguknak. És láttam holtakat, nagyokat és kicsinyeket, állani a trón színe előtt, s a könyvek felnyittattak. És felnyittatott egy másik könyv, a mely az élet könyve és megítéltettek a holtak az ő cselekedeteik szerint.* Miféle könyvek ezek, a melyeket Dániel s egyszersmind János is említ ? Vagy miféle könyv az a másik könyv, a melyet János még hozzávett s a melyet az élet könyvének is elnevezett ? Hát az Isten emberi módon összeírta minden egyes ember tetteit, hogy emlékezetéből ki ne essenek és eszerint fog minden egyest megítélni ? Vagy nem inkább úgy van-e, hogy látja minden egyes embernek lelkiismeretét ; hogy mint teremtő nem felejt ; hogy befolyásolhatlanul fog ítélkezni mint öröktől fogva igazságos, mélyreható bíró ? Azok a könyvek tehát az egyes emberek lelkiismeretei, melyek önmagukat ítélik életre vagy halálra. Az a másik könyv pedig, a mely az élet könyvének mondatik, az a Teremtőnek előzetes tudása, a ki öröktől fogva előre látja a joggal elkárhozandókat, s irgalmában praedestinálta a hivatalosakat s megigazulandókat. Ezen könyvből kívánja a zsoltáros [4]) kitörültetni a gonoszokat, a mikor így szól : *Törültessenek ki az élőknek könyvéből s az igazakkal ne irassanak.*

17. — De mit akar azzal, hogy azt mondja : *Az ítélet ült,*[5]) holott úgy szoktunk beszélni, hogy ítéletre összeülnek, vagy

---

[1]) VII. 10. — [2]) VII. 10. — [3]) XX. 11. — [4]) LXVIII. 29. — [5]) Dániel VII. 10.

törvényt ülnek; de nem, hogy az itélet ül. Hiszen a zsoltáros is azt mondja [1]) : *Minthogy ott ültek a székek az ítéletben.* De vajjon ülnek-e a székek? Miféle székek ezek? Miféle ítélet az? Keressük, kérdezzük, zörgessünk; hogy megtaláljuk, hogy feleletet kapjunk, hogy bebocsáttassunk. Ülni nem ülhetnek csakis élő székek; nem ülhet más csak az élő ítélet. Tehát élő székek is volnának, a melyeken az Isten ül? Volna élő ítélet is, a melyben az ő ítélete döntene? Szókép ez, a mely gyakran feltalálható az isteni írásban, miként pl. emberi írás lapján is az egymáshoz tartozás alapján festett Parthonopeust mondanak Parthonopeus festett pajzsa helyett; így tehát ugyanilyen alapon mondhatunk széket az ülő ember helyett, ítéletet az ítélkező helyett, valamint azt, hogy ül, a helyett, hogy ítél. Ámbár még más oknál fogva is lehetne itt ítéletről és székekről szólani; nemcsak azért, mintha ítélnének, hanem azért, mert az Isten azokban ítél; nem azért, hogy ülnek, hanem azért, mert az Isten azokban ítél; nem azért hogy ülnek, hanem azért, mert az Isten ül rajtok; *Ültél a te trónusodon, ki igazságokat ítélsz,* mondja a próféta.[2]) De vajjon csak az angyalokról mondottnak tekintsük-e ezt, vagy inkább a szentekről is, a kik ő vele fognak ülni, s a kik között ő maga ülni és ítélni fog? Mert hiszen ott ülnek vele a szentek is ítélkezve, miként nekik az evangéliumban ő maga megigérte.[3]) Csakhogy ő maga is a szentek között ítélkezve és elméikben lakozva irányítani fogja őket, ne hogy valamely megzavarodásban megtántorodjanak elméik; s nehogy az egyenesség mértékétől valamely hitványság eltévelyítse őket, eltölti őket élő lelki erővel, miként mondva vagyon: *Az igaznak lelke a bölcseség széke.* Ül tehát az ítélet, ülnek a székek is, minthogy a szent apostolok, az a szent főtanács és az ő követőik, a kikben az Isten lakozik, ítéletre jövén nem a megítélendők, hanem az ítélkezők tisztjében fognak szerepelni. Ilyképpen tehát ott négy rend lészen, kettő a jóké, kettő a gonoszoké; a jók közül az egyik ítélkező, a másik megítélendő; a gonoszok közül az egyik ugyancsak megítélendő, a másik pedig már is elítélt. Az ítélkező rend a tökéleteseké lesz, a kik saját ösztöneiknek és hajlamaiknak is ellentmondva Krisztust követték, s a kiknek megmondatott: *Ülni*

[1]) CXXI. 5. — [2]) Zsolt. IX. 5. — [3]) Lukács XXII. 30.

fogtok ti is tizenkét széken, ítélve Izrael tizenkét törzsét,[1]) hol az a tizenkét trónus annak a rendnek a tökéletességét jelképezi. A megítélendő rend a nem annyira tökéleteseké, de azért igazaké, a kik a maguk javait szabadon birtokolván, az irgalmasság cselekedeteivel érdemesültek elérni azt, hogy a jobb oldalra helyeztessenek s miután előbb megvizsgáltattak és megítéltettek, hallhassák a kegyes szózatot: *Éheztem és ennem adtatok,* továbbá: *Jertek, atyám áldottai, birjátok az országot, a mely a világ kezdetétől fogva nektek készíttetett.*[2]) A gonoszoknak megítélendő és elkárhoztatandó rendje azokból fog állani, a kik a múló javakat, melyeket a Teremtő az emberi nemnek közös használatra engedett át, a kapzsiság nyavalyájával önmaguknak foglalták le s a szegények insége elől bezárták szivüket, s a kiknek szintén meg fogja mondani: *Éheztem és nem adtatok ennem,* valamint: *Távozzatok tőlem átkozottak az örök tűzre* stb. A gonoszoknak már elítélt és elkárhoztatandó rendjét alkotják azok, a kik a hitetlenség megrögzöttségében megmaradva, nem jutottak el az igazság megismerésére, sem az igaz Isten igaz tiszteletére, melyet a görögök eusebeiá-nak, a latinok pietas-nak, vagyis istenfélő jámborságnak neveznek, s a kikről meg van írva: *A ki nem hisz, már megítéltetett.*[3]) A zsoltáros is róluk mondja [4]): *Azért nem támadnak fel a gonoszok az ítéletben, sem a bűnösök* stb. Nem mondja ugyanis: *A bűnösök nem támadnak fel;* hanem miután elmondta, hogy a gonoszok, vagyis a hitetlenek nem támadnak fel az ítéletre, vagyis azért, hogy az ítélőszék elé állíttassanak, akkor hozzáveti amazokról: ... *sem a bűnösök az igazak tanácsában;* mintha csak ezt mondaná: *Feltámadnak ugyan az ítéletre, de nem az igazak társaságában.* Ebből kitűnik, hogy nemcsak a zsugoriak, hanem a keresztény vallás keretébe tartozó bármely vétkesek is, a kik bűneikben halnak meg, a megítélendők és elkárhoztatandók társaságába tartoznak. Úgy vélem, hogy nem is érdemli meg soha senki jogosabban, hogy könyörtelenül elvettessék és kárhozatba dönttessék, mint a ki a lelke életét elhanyagolva nem hogy a felebarátaival, de még azzal sem törődött, hogy a saját lelkén megkönyörüljön és oltalmára siessen. Mert bizony

---

[1]) Máté XIX. 28. — [2]) Máté XXV. 34—35. — [3]) János III. 18. — [4]) I. 5.

igaz közmondás az : *A ki önmaga iránt rossz, ki iránt jó az?* valamint a bölcsnek az a intelme is : *könyörülj a te lelkeden, kedvében járván az Istennek.*[1])

18. — Most már lássuk és szóljunk arról, hogy hol lesz annak az utolsó ítéletnek gyülekező helye. Némelyek a jóslat e szavai szerint :[2]) *Josaphat völgyében fogom megítélni őket,* ezt betü szerint éretlmezve úgy vélekednek, hogy nem messze a szent várostól a Josaphat völgyében lesz az ítélet, azért, hogy az Úr ítélni is arra a helyre jöjjön, a hol ő elítéltetett. Innen van az, hogy némely együgyűbb emberek, a kik imádás végett az Úr sírját meglátogatják, a fent említett völgyben, mintegy előre lefoglalva maguknak helyüket arra az órára, kis köveket vagy más valamely jelet helyeznek el. Ezt, hogy Jeromos szavaival éljek, ezt a hitnek együgyűségéből és áhitatából fakadó jámbor tévedést nem kárhoztatjuk, de hittételnek sem helyeseljük. Mások jelképesen értelmezik, s azért mert héberül Josaphat annyi mint ítélet, bármely helyen fog is az ítélet megtartatni, magát a helyet is Josaphatnak, azaz ítéletnek mondják. Viszont mások az apostolnak feljebb idézett szavai szerint, ki, miután elmondja, hogy a szentek fel fognak ragadtatni a légbe elejébe az Úrnak, utána veti : *és így mindig az Úrral leszünk,*[3]) arra következtetnek, hogy az ítélet a levegőben fog végbemenni. Én azonban úgy látom, hogy jobban sejtik azok, a kik azt mondják, hogy a földön lesz. Nagyobb ugyanis annak valószinűsége, hogy a földből alkotott testek, melyek akkor, még ha a gonoszok testei is, romlatlanságba mennek át, az ítéletre e földön fognak elhelyeztetni, mintsem hogy felfelé a higabb elembe szállíttassanak a maguk egész súlyával, melynél fogva szükségszerűen inkább a legmélyebbre törekszenek. Nem is ellenkezik ez az apostol bizonyságával, a ki azt mondja, hogy a szentek attólfogva, hogy Krisztusnak elejébe mennek a levegőbe, mindig ő vele lesznek ; hiszen ő vele bármely tetszés szerinti helyen a földre is visszatérhetnek testük nehézségének nyüge nélkül : utóbb pedig, miután a gonosz elpusztult, hogy ne is lássa Isten dicsőségét, bemehetnek az ő Uruk örömébe, a hol mindig ő vele maradnak.[4])

---

[1]) Predik. k. XXX. 24. — [2]) Joel próf. k. III. 2. — [3]) Pál I. lev. a thess. IV. 16. — [4]) V. ö. Ésaiás XXVI. 10. ; Máté XXV. 21.

19. — Hogy továbbá milyen nagy gyorsasággal fog az az ítélet végbemenni, azt nem is szükséges elmondani ; hiszen ott minden huzavonát, minden szócsavargatást, a miket e világon peres ügyekben el szoktunk tűrni, meghiusít a bírónak tisztán látó elméje s a szivek és vesék vizsgálójának legélesebb mindentudása. Itt ugyanis a biráskodás rendtartása szerint a vádlott ügyében, melyben a vádló támad, az ügyvédő védelmez, a tanu meggyőzésre törekszik, ember létére gyakran téved a vádlott belsejébe nem látó bíró s a bűnöst, a kit el kellett volna ítélni, gyakran felmenti.[1]) Ez azonban ott, hol a lelkiismerete vádol és védelmez minden egyes embert, meg nem történhetik, s éppen azért hinnünk kell, hogy az az ítélet elképzelhetetlen gyorsasággal fog végbemenni.

20. — Az a feladat vár még reánk, hogy a két államnak ama végső sorsa körül vizsgálódjunk, mely nyilván a feltámadás és az ítélet után következik rájok. Elintéztetvén ugyanis az ítéletben mindkettőnek ügye, mint már mondtuk, amaz meg fog koronáztatni érdemeinek minősége szerint, emez pedig az ő fejével, az ördöggel, valamint földi fejedelmével és félrevezetőjével, az Antikrisztussal együtt az örök büntetések kárhozatába fog döntetni. Ezt előre látván, így szól János az Apokalypsisben :[2]) *És az ördög, a ki félrevezette őket, belevettetett egy kénes-tüzes kemenczébe, a hol a bestia is meg az álpróféta is kínoztatni fog éjjel és nappal mindörökön örökké.* Hármat nevezett meg : az ördögöt, a bestiát és az álprófétát ; az ördögöt a saját nevén ; a bestián pedig Babylont avagy e világot,[3]) az álprófétán pedig az Antikrisztust értette ; ezekről mondotta, hogy a kénes-tüzes kemenczébe vettetvén, kinoztatni fognak éjjel és nappal mindörökön-örökké. A tűz és kén által pedig az égés szörnyűségét, a kemencze által a hely borzalmasságát, az éjjel és nappal, valamint az örökön-örökké által is a büntetések nem szűnő végtelenségét akarta jelezni. Lesz tehát ottan mérték nélküli tűz, enyhület nélküli hely, szakadatlan éjszaka nappal nélkül, a büntetéseknek állandó nyomorusága vég nélkül. Továbbá magának az itt bestiának nevezett államnak a kárhozatáról más helyen így beszél :[4]) *Felvett egy*

---

[1]) Aug. De civ. Dei. XX. 2. — [1]) XX. 9. — [3]) Aug. De civ. Dei. XX. 9., 14. — [4]) Apocal. XVIII. 21.

erős angyal egy malomkövet és beledobta a tengerbe, mondván: »Ily erővel fog elvettetni Babylon, az a nagy város és többé nem lesz feltalálható«. Az ilyen beszédet a görögök symbolikusnak mondják, a hol tudniillik az isteni írás láthatatlan és szellemi dologról szólva, összehasonlítás alapján anyagi vagy látható jeleket használ, mint mikor pl. az angyalok gyorsaságát akarjuk jelezni és szárnyakkal ellátottaknak írjuk le őket. Nem kell tehát azt hinnünk, hogy az angyal valóságos követ dobott a tengerbe, hanem ott a szerző a fent jelzett szólásmóddal csak az elkárhozás rohamosságát és gyorsaságát fejezte ki, a miként a zsoltárban is olvasható: [1]) *Esésük zúgásával együtt elenyészett az ő emlékezetük is.* Majd ismét részletesebben is le vagyon írva a nevezett államnak elsülyedése az Apokalypsisben,[2]) a hol ez áll: *Elesett, elesett a nagy Babylon és gonosz szellemek tanyájává lett az ő helye és minden tisztátalan léleknek tömlöcze és minden tisztátalan és útálatos szárnyasnak ketrecze, mert az ő fajtalankodásának mérgéből ittak minden népek és a föld királyai fajtalankodtak ő vele.* Némelyek úgy szeretik feltüntetni a dolgot, hogy János Apokalypsise rokon a próféták régi látomásaival, különösen pedig a Dániel és Ezechiel látomásaival, s hogy okvetlenül az előbbi jövendölések vannak feldolgozva benne. Utolsó látomásában ugyanis, a mely a templomra és Jeruzsálemre vonatkozik, hasonlít Ezechielhez [3]) és pedig utolsó ítélete tekintetében, és Dánielhez [4]) Krisztus országa tekintetében, s ki is mutatja, hogy emez nem a zsidók elfajult gondolkozása szerint Jeruzsálemről avagy földi templomról, hanem mennyei templomról beszélt,[5]) amaz pedig ugyancsak nem ő szerintük a népek államhatalmi ítéletéről s a Messiásnak földi országáról, hanem Krisztusnak igaz mennyei örök ítéletéről és országáról jövendölt. Épen így, minthogy a próféták közül sokan és sokat kiszóltak Babylon ellen, ne hogy úgy lássék, mintha arról a városról beszéltek volna, a mely hajdan a jogtalanság pokoli gyötrelmeivel sanyargatta a népeket s ezért feldúlatván el is vette az ő igazságtalanságának méltó büntetését, azért kijelenti, hogy azok a próféták ama város jelképes neve alatt az elvetemült államnak egész testületét értették

[1]) IX. 7. — [2]) XVIII. 2. — [3]) XLVIII. 15. — [4]) VII., XII. — [5]) V. ö. Chron. VIII. 26.

s ő maga ez utóbbinak végromlására czéloz, mikor így szól: *Elesett, elesett Babylon.*[1]) Hasonló ez ugyanis Isaiásnak és Jeremiásnak jövendöléseihez, amazzal egyezvén az elején, emezzel a végén. Mert Isaiásnál[2]) is olvassuk: *Elesett, elesett Babylon, és az ő isteneinek összes faragott képei megtiportattak;* majd ismét másutt részletesebben: *Úgy fog járni Babylon, az a királyságok fölött is dicsőséges város, a melynek nagy híre van a chaldaeusok kevélységében, mint a hogyan felforgatta az Úr Sodomát és Gomorrhát. Nem fog ott lakni az idők végéig soha senki, és szégyene át fog szállani nemzedékről nemzedékre. Nem fogja ott felütni sátrait az arab, sem pásztorok meg nem pihennek ott: hanem megpihennek ott vadállatok s megtelnek az ő házaik sárkánykígyókkal, struccok fognak ott lakozni, szőrös állatok fognak ott ugrálni, templomaikban baglyok fognak huhogni és szirének fognak tanyázni a kéjelgések szentélyeiben.* Jeremiásnál[3]) pedig így: *Arany serleg Babylon az Úr kezében, az egész földet megrészegítő. Az ő borából ittak az összes népek és megháborodtak tőle. Hirtelenül leomlott Babylon és összetiportatott.* Először is lássuk most, hogy ezeket betü szerint miként lehetne arra a Babylonra alkalmazni, a melyet, mint a históriai részben elmondottuk,[4]) Cyrus dúlt fel. Tegyük fel, hogy a mit sok keleti ember tagad,[5]) csakugyan alapjából annyira feldúlatott, hogy az idők végéig nemzedékről nemzedékre soha senki ne lakja, hogy ott vadállatok tanyázzanak, hogy megteljenek házai kígyókkal és struccokkal, hogy a kéjelgés szentélyeiben szirének legyenek s más afféle szörnyek, a milyenek ott említtetnek. De vajjon elsülyedt-e, mint Sodoma és Gomorrha? Még azt sem olvastuk soha, hogy égi tűztől hamvadt volna el; hanem úgy tudjuk, hogy emberi kéz foglalta el s a régiségtől megkorhadva dült romokba és bomlott semmivé. Nem marad más hátra, mint hogyha ott némely dolgok betü szerint is beteljesedtek, annál inkább higyjük, hogy a többi dolgok is annál teljesebben és igazabban be fognak teljesedni a szónak jelképes értelmében. Mert betü szerint is igaz lehet ugyan, hogy az a város, a mely előbb a királyságok fölött is dicsőséges volt, mint valamely színborral, megrészegítette a szomszédos népeket

---

[1]) Apoc. XVIII. 2. — [2]) XXI. 9., XIII. 19. — [3]) LVII. 7. — [4]) II. 11. — [5]) V. ö. Chron. VII. 3.

és királyságokat, s megrendítve azokat, alávetette valamennyit a maga hatalmának; utóbb pedig ő maga is megrészegedve összeomlott és megtiportatott s emberek lakóhelye helyett szörnyetegek búvóhelyévé lett. Ámde nagyon sok dolog mint jelképező dolog is csak úgy igaz, mert igazak az általuk jelképezett dolgok; miként pl. az is, hogy Ábrahámnak két fia volt, igaz volt a valóságban is, de nem kevésbbé volt igaz úgyis, hogy ezek jelentményükben a kétféle testamentumot képviselték. Tárjuk fel most röviden, hogy miképpen alkalmazhatók e világra azok, a mik Babylonról el vannak mondva. *Elesett, elesett* — mondja János [1]) — *a nagy Babylon.* Isaiás: [2]) *Elesett, elesett Babylon, és az ő isteneinek összes faragott képei megtiportattak.* És ismét: [3]) *Lesz az a dicsőséges Babylon úgy, mint a hogyan az Úr felforgatta Sodomát és Gomorrhát; nem fog ott lakni senki az idők végéig és meg lesz szégyenítve nemzedékről nemzedékre.* Az elvetemültek állama ugyanis, a melyet itt ideig-óráig tartó dicsőségben virulva a gonosz szellemek szemfényvesztő káprázatában éppen úgy nagyhírűnek láttak szemeik, miként amazt a chaldaeusok kevélységükben, nemcsak a maga dicsőségétől lehúzva fog rombadőlni le a poklokig, hanem Sodoma példájára kénes tűzvésztől pusztulva, soha többé az előbbi kéjelgések vágyaira, vagyis a maga régi lakosságára vissza nem fog térni s új életrekelésnek reménye nélkül örökké fog égni. A mit pedig folytatólag mond: *Nem fogja ott felütni sátrait az arab, sem pásztorok ott meg nem pihennek, hanem tanyázni fognak ott vadállatok* [4]) stb., vagy János szerint: [5]) *démonok, tisztátalan lelkek, tisztátalan szárnyasok,* — oly értelemben mondottnak látszik, hogy az arabok és pásztorok alatt a kiválasztottakat kelljen feltételeznünk, a kik magukat és hozzájuk tartozóikat itt jóltartják, de különben ezt a világot nem mint maradandó államot, hanem csak mint sátort vagy szállást lakják; a bestiák, szőrös állatok, sárkánykígyók, struccok, szirének, baglyok és tisztátalan madarak alatt pedig a tisztátalan lelkeknek sokféle és különféle legocsmányabb társaságát kelljen értenünk. Az az elvetemült állam tehát, minthogy attól kezdve, hogy ő a maga fejével, az ördöggel együtt az örök kárhozatra

---

[1]) Apocal. XVIII. 2. — [2]) XXI. 9. — [3]) XIII. 19. — [4]) Es. XIII. 20. — [5]) Apocal. XVIII. 2.

ítéltetik, a kiválasztottaktól, kiket azelőtt ellepett, mint a polyva a gabonaszemet, nemcsak az elmék, hanem a helyek távolságával is el leszen különítve, jól hallja meg, hogy nem fogja ott sátrait felütni az arab, sem pásztorok ott meg nem pihennek, hanem tanyáznak majd ott bestiák stb. Ami pedig azt illeti: *Elesett, elesett Babylon, és az ő isteneinek összes faragott képei megtiportattak,* ebben jelezve van, hogy a hány mulandó dolgot rendetlen megkedveléssel eléje helyezünk az Istennek, annyi faragott képet csinálunk magunknak. Babylon rombadültével tehát eltiportatnak a faragott képek is; e világ elmultával pedig minden bünhődő annál kiméletlenebbül fog bünhödésére vonszoltatni, minél ifjabban kezdte az Isten megvetésével a maga ösztönös vágyát követni. Ezek után lássuk, hogy ugyancsak képesbeszédű értelmezéssel Jeremiás, valamint János szerint is Babylon, az az arany serleg az Úr kezében, mely az egész földet s mind a vele fajtalankodó királyokat megbolondítja és megrészegíti a maga paráznaságának indulatjával, miként fog végül maga is összetöretni és porrá zúzatni. Meg van Babylonnak a maga aranya, van magához való bölcsesége, a melyek által ravasz incselkedéseivel, valamint éleseszű és sophistikus érveléseivel az együgyűeket és kába lelkeket, mintegy mutogatván nekik a serleget, magához csalogatja, az elcsábítottakat hamis igéretekkel és itatással magához bilincseli, a lebilincselteket pedig megrészegítvén halálos veszedelembe viszi. És miként a Bölcseség könyvében[1]) találod, nemcsak csacska beszédessége, hanem kéjhölgyi czifrálkodása és viselkedése kötelékeivel is a maga tilalmas öleléseire, vagyis paráznaságra magához fűzött áldozatait a pusztulásba dönti. Szellemi paráznaság ez, melylyel a lélek a maga Teremtőjének szeretetétől elpártolva s a gonosz szellemek különféle szemfényvesztéseit körülrajongva elhütelenkedik a maga Istenétől, a zsoltár szava szerint:[2]) *Elkárhoztattad mind azokat, kik elparáználkodtak tőled.* Minthogy tehát e világ a maga szeretőit nemcsak hiú bölcseséggel hitegeti, hanem a különféle vágyakban meghempergetvén őket, mintegy ugyanannyi tisztátalan lélekkel való fajtalankodásra kényszeríti őrjöngő kéjvágygyal, azért helyesen van mondva erről a két fő csábító erőről, hogy

---

[1]) Péld. VII. 10. — [2]) LXXII. 27.

Babylon arany serlegből a maga paráznaságának indulatjával az egész földet és mind a vele paráználkodó királyokat és népeket megrészegíti. Ám fontoljuk meg azt is, miképen mondható, hogy ez az arany serleg, mely az egész földet elkábítja, az Úr kezében van. Vajjon lehet-e az, hogy az ő jóváhagyásával és akarata szerint tántoríttassék el és csúfoltassék meg a világ és végül a maga rajongóival együtt a kárhozatba döntessék ? Bizony azt kell hinnünk, hogy ez, ha nem is az ő helyeslő kedve szerint történik, mégsem történhetik az ő hatalmából eredő engedelem nélkül, a mely a világosságot teremtve is úgy ítélte jónak, hogy az ő teremtő hozzájárulása nélkül a sötétség se lehessen rossz. Babylon tehát arany serleg az Úr kezében, nemcsak azért, mert, a mint mondtam, az ő engedelmével töretik össze, hanem azért is, mert az ő ajándékából van az aranya, melylyel a fölfuvalkodott gonoszul visszaél, a próféta ama mondása szerint : [1]) *Adtam nekik ezüstöt és aranyat, ők pedig ettől kezdve Baalnak áldoztak.* Babylon tehát, a mely a maga arany serlegével minden népeket megtántorított vala, végül is el fog bukni és romba fog dülni ; e világ pedig a maga hatalmának avagy bölcseségének az utolsó ítéletben az igazságos és kemény bíró előtt semmi hasznát sem látván s hatalmához mért hatalommal szörnyű kínokra ítéltetvén, le fog vettetni örök tűzre, mely készíttetett az ördögnek és az ő angyalainak.[2]) Állítsuk szemeink elé azt az időt, mintha jelen volna, s amaz állam császárainak és királyainak összes rendeit szemügyre véve, valamennyiök nevében mondjuk a bölcscsel : [3]) *Mit használt nekünk a kevélységünk ? Vagy mit szerzett számunkra gazdagságunk hánytorgatása ? Elmúltak mind ezek, miként az árnyék és miként a mellettünk elfutó hírnök és miként a hajó, mely átkelt a hullámzó vizeken s melynek, mikor elment, nem lehet nyomát találni, sem mentő csónakjának ösvényét felismerni a vizekben ; vagy miként a madárnak, mely átrepül a levegőben, semmi utjanyomát sem látni a levegőben.* stb. Éppen így mi is, alig hogy megszülettünk, már megszüntünk lenni és erényünknek ugyan semmi jelét sem tudjuk felmutatni, de gonoszságunkban felemésztődtünk. Úgy vélem, hogy már eleget értekeztem annak az államnak a végezetéről, mely a boldog Jób

---

Hóseás II. 8., XI. 2. — [2]) XXV. 41. — [3]) V. 8—11.

szerint [1]) jóban töltvén élete napjait s aztán egy pillanat alatt lesülyedvén a poklokra, cselekedeteinek zsoldjául osztályrészül kapja majd a halhatatlan halált. Hátra van még, hogy a büntetéseinek minőségéről is szóljunk.

21. — Az a hitünk tehát, hogy cselekedeteik minősége s a különféle élvezetek utáni vágyaik szerint fog kiterjeszkedni büntetéseik mértéke, az Apokalipsis ama mondása szerint: [2]) *A mennyire feldicsőítette magát s a mennyire a gyönyörökben úszott, annyira adjatok neki gyászt és gyötrelmeket;* és mint a Bölcseség könyvében találjuk: [3]) *A miben valaki vétkezik, abban bűnhődik is.*[4]) Innen van az, hogy az az evangéliumbeli dúsgazdag ember, a ki inyencz módra élve legtöbbet izelítő nyelvével vétkezett, a poklokban többi testrészeinél is inkább érezte a nyelve égetését s ezért kérte annak legalább egy csepp vizzel való hűsítését. Ha pedig valaki tudni kivánja, hogy miképpen érezhetik az elkárhozottak egy és ugyanazon tüzet különféleképpen, bővebbet is talál erre Ágostonnak az Isten államáról szóló könyvében, a hol az is ki van mutatva, hogy miképpen élhetnek az elkárhozottak a tűzben örökké; és pedig ki van mutatva, hogy ez nemcsak a mindenható Istennek hatalmából történhetik meg, hanem bizonyos állatok példája szerint, melyek a földi tűzben is megélnek, az értelemnek sem mond ellent.[5]) Némelyek ama tekintélyi ok miatt: *Az ő kínzó férgük nem fog meghalni, s az ő tüzük el nem oltatik,*[6]) úgy vélekednek, hogy a gonoszokat nemcsak anyagi tűz fogja a poklokban égetni, hanem egy valódi féreg is kínozni fogja őket. Mások ismét a férget a lelkiismeret furdalására értelmezve, ugyancsak kettős gyötrelmet vesznek fel, egy belső lelki, s egy másik kivülről jövő anyagi gyötrelmet. Megint mások mindkettőt lelki értelemben fogva fel, úgy vélekednek, hogy az elvetemülteket éppen úgy égetni fogja a tűz, mint a mennyire rágódni fog lelkükön a féreg, s ennek bizonyságául Ágostont idézik,[7]) a ki így szól: *Olyan a láng, mint a nyelv.* Én azonban úgy látom, hogy helyesebben értelmezik azok, a kik azt mondják, hogy a testet valódi láng, a lelket pedig a lelkiismeret

---

[1]) XXI. 13. — [2]) XVIII. 7. — [3]) XI. 17. — [4]) Lukács XVI. 24. — [5]) Aug. De civ. Dei XXI. 1—2. — [6]) Esaiás LXVI. 24. [7]) De civ. Dei XXI. 10.

fogja gyötörni. Minthogy tehát a gonoszságban eltöltött életért halhatatlan halál fogja rágni s a tűznek lelkiismerete végnélkül és szüntelenül fogja égetni a testet és a lelket, azért jól mondja a próféta : *Az ő kínzó férgük nem fog meghalni, s az ő tüzük el nem oltatik.*[1]) Vannak olyanok is, a kik azt mondják, hogy az elolthatatlan tűzből elviselhetetlen hidegbe fognak átragadtatni, Jób szavai szerint : [2]) *A tüzek hőségéből át fognak menni havak vizeibe.* Úgy látszik, hogy az Úr is erre czélzott az evangéliumban, a mikor ezt mondta : *Ott leszen sírás és fogak csikorgása.*[3]) A sírás ugyanis a hőségtől, a fogak csikorgatása pedig a hidegtől szokott származni. De még olyanok sem hiányzanak, a kik a nyomorúság nagyobb halmozására ezen bajokhoz még büdösséget is hozzávesznek, a próféta mondása szerint : [4]) *És lészen a kellemes illat helyett nagy bűz.* Némelyek pedig a büntetések ezen három neméhez is hozzávesznek még más hatot, s ilyképpen a mennyei palota 9 rendje szerint a bünhődők alvilági fegyházának is ugyanannyi zugát különböztetik meg. Mindezeket azonban nem szükséges aprólékosabban kifirtatnunk, hanem sokkal inkább óvakodnunk kell, hogy majdan tapasztalásból meg ne ismerjük ; minthogy az az egy dolog bizonyos, hogy minden külső és belső nyavalyák nyavalyáját az a legnyomorultabb és legszerencsétlenebb állapot, úgy a gyötrelmek nagysága tekintetében, mint a meghalni nem tudó örök halálnak fáradhatatlan örökkévalóságával felülmúlja.

22. — Ámde azt is szokták kérdezni, hogy micsoda igazság szerint adóznak az ideig-óráig vétkezők örök bünhődéssel, holott az Úr azt mondja : *Ugyanazon mértékkel, a melylyel ti mértetek, fog visszaméretni nektek.*[5]) Ennek alapján némelyek hiú jámborságtól vezéreltetve tagadták, hogy a bűnösök örökre elkárhoznának, s a maguk téves hitének bizonyítására a zsoltárírót idézték : [6]) *Vajjon megfeledkezik-e az Isten megkönyörülni, vagy megvonja-e haragjában az ő irgalmasságait ?* Továbbá : *Mily nagy a te édességednek sokasága, melyet elrejtettél a téged félők elől ; készítetted pedig azoknak, a kik reménykednek benned.* Ezt ugyanis olyképpen értelmezendőnek vélik vala, hogy az Isten

---

[1]) Es. LXVI. 24. — [2]) XXIV. 19. — [3]) Máté XIII. 42. — [4]) Esaiás III. 24. — [5]) Lukács VI. 38 ; Máté VII. 2. V. ö. m. Aug. De civ. Dei XXI. 11. — [6]) LXXVI. 10., XXX. 20.

édességének és kimeríthetetlen irgalmasságának bőségét az istenfélelem növelésére elrejti ez életben, mert e félelem és a fenyegetések által a bűnösök megjavítását czélozza; a jövőben azonban a bocsánatot reménylőknek teljesen fel fogja tárni. Mások meg eretnek módon azt mondogatták, hogy az egész emberi nem, de még a gonosz szellemek fajzata is meg fog szabadulni a büntetésektől ezer év után, nem helyesen értelmezvén Esaiásnak ama szavait:[1]) *Le fognak taszíttatni a börtönbe és sok napok után meg fognak látogattatni.* Mi azonban a katholikus igazságnak zsinórmértékéhez alkalmazkodva, magának az Úrnak ezen bizonysága szerint: *Elmennek ezek az örök büntetésre,*[2]) az elvetemültek büntetéseit örökké tartóknak hiszszük. Ha ugyanis csak rémítgetésül mondotta a gonoszok büntetéseit örökké tartóknak, kénytelenek leszünk róla azt hinni, hogy a jóknak örök dicsőségét is csak hizelgő módon helyezte kilátásba; hogy pedig ez meg nem állhat, abban senkinek, ki őt életnek és igazságnak ismerte meg, nem szabad kételkednie. De a felhozott tekintélyi érvek sem ellenkeznek ezzel a felfogással; mert hiszen a könyörülő és irgalmas szivű Isten, a míg az irgalmazásnak ideje van, türelmesen és nagylelkű, hosszas várakozással a bűnösöknek a megtérésre és bűnbánatra bő alkalmat ad; sőt abban az ő haragjában, vagyis az ítéletben sem vonja meg az ő irgalmasságait s aligha nem enyhébben büntet, mint a hogyan megérdemelnék, vagy olykor még a megenyhülés vigasztalását is megadja nekik büntetéseikben. Úgy látszik, hogy erre gondolt Esaiásnak amaz idézete is,[3]) mely azt mondja, hogy a börtönbe való letaszíttatásuk után meg fogják őket látogatni; hogy tudniillik meglátogatásnak nevezze a remélhető valamicske vigasztalást. Az azonban, a mit ismételten is idéznek: Milyen nagy a te édességednek sokasága, Uram?[4]) — egészen más értelmezést kiván. Elrejtette ugyanis az Isten az ő édességének sokaságát az őt félők elől, minthogy a félelem, melynek a szeretetben nincs helye, szolgai módon keresve Istent, soha sem jut el az ő édességének megizelítéséhez, melyet viszont a szeretetben gyökerezők reménykedő örömmel s béketüréssel a megpróbáltatásban, megtalálnak érdemeiknek ön-

---

[1]) XXIV. 22. — [2]) Máté XXV. 46. — [3]) XXIV. 22. — [4]) Zsolt. XXX. 20.

tudatában. Ámbátor az a remény, a mely megelőző érdem nélkül vagy legalább azon szeretet nélkül halad előre, mely elfödi a bűnök sokaságát, nem is reménynek, hanem vakmerő bizakodásnak nevezendő. Vagy talán a bizalommal és tisztán félők elől csak ez életben rejti el Isten az ő édességét, melyet ugyancsak nekik, mint a jövendőben reménykedőknek, teljessé tesz az által, hogy színről-színre megmutatja magát, s ilyképpen ugyanazok volnának a félők, a kik a reménykedők. De mit jelentsen az, a mit így mond : *Ugyanazzal a mértékkel, a melylyel ti mértetek,*[1]) stb., ha az ideig óráig vétkező gonoszoknak büntetései örökké tartók? Ez a töprengésünk könnyebben kibogozódik, ha Istent nemcsak a cselekedetek, hanem a szivek vizsgálójának is tekintjük. Vissza fog tehát mérni ugyanazzal a mértékkel, a melylyel mértek az emberek, olyképpen, hogy levonván a bűnözési szabadságot, de nem az akaratot, a gonosztevés örökös akarásában elhalóknak mér ki örökké tartó büntetéseket.

23. — De jó lesz a körül is vizsgálódni, hogy mi történik, ha az ilyen nagy kínokra ítéltek vagy igazán megbánják elkövetett gonoszságaikat, vagy, ha büntetések nélkül volnának, ismét csak megvolna a bűnözési akaratuk? Azt olvassuk ugyanis a Bölcseség könyvében :[2]) *Látván meg fognak zavarodni borzalmas félelemmel és csodálkozni fognak a nem remélt üdvözülés hirtelenségén, szólván egymás között és bűnbánatot tartván.* Hivatkoznak arra is, hogy az evangéliumi példabeszédben[3]) az a dúsgazdag ember a fivérei üdvösségén aggodalmaskodik, mikor így szól : *Kértek tehát téged, atyám, küldd őt az én atyám házába ; van ott öt fivérem, hadd tegyen nekik bizonyságot* stb. Ha ugyanis őket elérzékenyült aggodalmassággal szeretné előre figyelmeztetni, nehogy a gyötrelmek helyére jussanak, el kell gondolnunk, hogy mennyivel inkább szerette volna azt ő maga is elkerülni. Ámde meg kell jegyeznünk, hogy a bűnbánatot többféle módon lehet felfogni. A valódi bűnbánat annyi, mint megsiratni az elkövetett bűnöket és a megsiratandókat többé el nem követni ; mint a hogyan Pál eldicsekszik[4]) némelyek bűnbánatával, a kiknek ezeket mondja : *Örülök azon, hogy ti*

---

[1]) Lukács VI. 38. — [2]) V. 2—3. — [3]) Lukács XVI. 27. — [4]) 2. lev. a kor. VII. 9.

megszomorodottak vagytok; nem azért, mert megszomorodottak vagytok, hanem mert megszomorodottak vagytok a bűnbánatra; és a mely bűnbánatról az Úr is mondja az evangéliumban:[1]) *Bűnbánatot tartsatok, mert közeledik a mennyeknek országa.* Az olyan bűnbánat ugyanis az igazi és gyümölcsöző, a mely által nemcsak a bűnök bocsánatát érjük el, hanem arra is érdemesülünk, hogy bejussunk a mennyek országába. Csakhogy van ám a bűnbánatnak olyan értelme is, a mely szinte csak megbánás, a milyen például a rablók és mindenféle gonosztévők megbánása, kik vétségeiken rajtavesztettek és büntetésre ítéltettek. Nem az bántja ugyanis őket, hogy a gazságot elkövették, hanem hogy a gazságukért lakolniok kell; nem is az a lelkük vágya, hogy a gonoszság gyűlöléséből kifolyólag bűntől mentesek legyenek, hanem hogy a bűn elkövetése után elkerüljék a méltó büntetést. Az tehát hihető, hogy a poklokban efféle bánat bántja a gonoszokat, minthogy úgy a saját büntetésük borzalmának szakadatlansága, mint a mások üdvének és boldogságának megirígylése csak még inkább megzavarja és meggyötri őket. Az a bölcs tehát ily értelemben mondta:[2]) *Látván tudniillik az igazakat a derüs boldogságnak nagy állandóságában állani, meg fognak zavarodni borzalmas félelemmel és csodálkozni fognak a nem remélt üdvözülés hirtelenségén.* És akkor végre e két dologtól indíttatva, tudniillik a saját kárhozatuk és a mások üdvözülésének megfontolásától, mondják majd egymás között, megbánást hajtogatva és lelkük elszorulása miatt sóhajtozva: *Ezek azok, a kikből egykor csúfot űztünk s a kiket gúny tárgyává tettünk.*[3]) Ebből kiviláglik, hogy az a bölcs nem az igazi és gyümölcsöző bűnbánatról, hanem az álnok és kierőszakolt megbánásról vagyis inkább csak a fájdalomról és zúgolódásról szólott. Különben pedig lássuk, hogy vajjon azt a fent tisztelt dúsgazdagot igazi bűnbánat vezette-e: *Kérlek tehát téged, atyám, küldd el őt az én atyám házába; van ott nekem öt fivérem, hadd tegyen bizonyságot nekik, ne hogy ők is ide kerüljenek a gyötrelmek ezen helyére*[4]) stb. Nem mondja ugyanis, hogy intelmet tegyen nekik a gonoszság kerülésére, hanem hogy intse őket a gyötrelem elkerülésére; azt sem mondja, hogy intse őket, hogy ha valami jót cselekszenek, azt az erény

[1]) Máté IV. 17. — [2]) V. 2. — [3]) V. 3. — [4]) Lukács XVI. 27.

iránti szeretetből tegyék, nem pedig a büntetéstől való szolgai félelemből. Ám ha valaki azt mondja, hogy ezt a példabeszédes esetet nem szabad betű szerint értelmeznünk, ezzel a felfogással szemben sem szükséges magunknak nagyon izzadságos gondot csinálnunk. Bánják tehát a gonoszok, hogy gyötrelmekben vannak, de nem úgy, hogy ha a régi életbe szabad volna visszatérniök, a bűnöktől óvakodnának. Ha pedig valaki anynyira buzgólkodik e kérdésben, hogy feltételezi róluk, hogy azok ott igazán bánkódnak, de hatástalan marad a bánatuk, az apostol ama szava szerint: [1]) *Ime most, mintha akkor már nem volna elfogadható az idő, íme most vannak az üdvözülés napjai,* — ezzel sem kell perbe szállanunk. Ámbátor nem vagyunk hijával olyanoknak sem, a kik azt mondják: a miként a jók az Istennel az örök dicsőségben teljesen egy lélekké válván, sem nem tudnak, sem nem akarnak mást, mint csak a jót, éppen úgy az elvetemültek is az ő bünhődésükben fejedelmükbe, az ördögbe szinte egészen beletestesülve annyira hozzáalakulnak az ő megátalkodottságához, hogy azontúl sem nem akarnak, sem akarni nem tudnak mást, mint csak a gonoszat. Ezeknek felfogása szerint az elkárhozottak nemcsak nem bánkódnak igazán életük bűnös eltöltésén, hanem, ha lehetne, tovább is a bűnökben szeretnének megmaradni.

24. — Ezek elmondása után, úgy vélem, még az iránt kell vizsgálódnom, hogy vajjon az ítélet bevégzése után a poklok fenekén kívül nem marad-e valami hely a könnyebb büntetések számára. Mert hogy a poklokban van egy tisztító hely, a melyben a megváltandók vagy csak sötétséggel sujtatnak, vagy a kiengesztelés tüzével égettetnek, azt szintén állítják némelyek, a pátriárka ama mondása szerint: [2]) *Gyászolva fogok alászállani a poklokra,* és az apostol szava szerint: [3]) *Ő maga pedig meg leszen mentve, de úgy mintha tűz által.* Ám ha az ítéletben az egyesek ügyei eldöntetnek s a gonoszok cselekedeteik minősége szerint örökké tartó büntetésekre ítéltetnek, és senki többé nem fog megtisztíttatni, hogyan fog akkor megmaradni az a felsőbb tisztító hely? [4]) Ha pedig nem marad meg, hogy egyebekről ne is szóljak, mi lesz a kisdedekkel, a kiket

---

[1]) Pál 2. lev. a kor. VI. 2. — [2]) Mózes 1. k. XXXVII. 35. — [3]) Pál 1. lev. a kor. III. 15. — [4]) Aug. De civ. Dei XXI. 13.

csakis az eredendő bűn köt meg? Vajjon ők is a pokol fenekének kútjába fognak letaszíttatni? Némelyek azt állítják róluk, hogy miként az ószövetségi atyákat, őket is csak a sötétség fogja nyomni, azért mert semmi másban sem találtatnak vétkeseknek, minthogy a keresztség kegyelmi állapotába s az igaz világosság megismerésére nem jutottak el, a sötétséget azonban éppen csak arravalónak értelmezve, a miről Ágoston azt állítja,[1]) hogy a legenyhébb büntetéssel fognak sújttatni. Mások Ágostonnak eme szavait szigorúbban véve, azt mondják, hogy valódi büntetéssel, de azért mégis a legenyhébbel fognak bünhődni. Ha pedig az a felsőbb hely is föntartatik nem ugyan, mint az előtt, tisztítóhelyül, hanem a fent jelzett kisdedeknek vagy más kevésbbé rosszaknak büntetésére, és pedig örökös büntetésére: akkor sem ellenkezik ezzel a felfogással az, hogy az ítélet után a tisztító hely nem maradhat meg; mert hiszen nem éppen a helynek kell megváltoznia, hanem a rendeltetésének, mely azelőtt a tisztítás volt, attól fogva pedig a büntetés lesz. Ámbátor, ha az a hely egészen eltöröltetnék is, és a kérdéses lelkek a büntetések egyetemes helyére rendeltetnének, még akkor sem hihetetlen, hogy az Isten mindenható keze abban a borzalmas tűzben is sértetlenül megtarthatja őket, vagy kevésbbé sújthatja őket ő, ki egykor a három ifjut a tüzes kemenczében sértetlenül megőrizte.[2]) Hiszen látjuk, hogy ugyanazon napnak a tüze sem éget vagy érint valamenynyiünket egyformán. Hanem azért ennek a dolognak az eldöntését, minthogy még nem támaszkodhatunk biztos tekintélyre, bizzuk az Istennek ítéletére.

25. — Lássuk végül arról az örökös tűzről is, miképpen lehet az világosság nélkül, holott az igazi tűznek természete, hogy nemcsak éget, hanem világít is. Mert ha az ott világítana is, miképpen lehet ott akkor külső sötétség, kézzel tapogatható sötétség?[3]) E tekintetben meg kell fontolnunk, hogy a természet teremtő Istene némely okságot és némely erőket belélehelt abba, de ha némelyeket bizonyos okokból Isten létére olykor elvon belőle, azon sem szabad csodálkoznunk;[4]) hiszen annak a tűznek is a chaldaeusok kemenczéjében megvolt a maga ereje

[1]) De peccatorum mer. I. 16., 21. — [2]) Dániel III. 23. — [3]) Máté VIII. 12. stb.; Mózes 2. k. 10., 21. — [4]) Aug. De civ. Dei XXI. 8.

az ifjak kötelékeinek leégetésére, de nem volt ereje az ő testeik megemésztésére. És hajdan a csipkebokorban is,[1]) a melyről az Úr azt akarta, hogy lángoljon, de el ne égjen, égett a tűz, de a bokrot el nem hamvasztotta; minthogy a tűznek megvolt a maga természete a világításra, de nem az elhamvasztásra. Igy ennek ellentétéképpen a pokoli tűz híjával lesz a maga világító erejének, de teljesen meglesz neki égető ereje. Lészen tehát ott a tűznek gyötrelme a világosságnak vigasztalása nélkül; égetve, de nem világítva; kínozva, de nem adva erőt; úgy hogy meglesz benne a nyomorúság minden fajtája nagyobb mértékben, mintsem azt nem kimondani, de még elgondolni is lehetne, és hiányozni fog belőle minden kellemetesség, a mely azoknak a végtelenül nyomorultaknak kínjait enyhíthetné.

26. — Fáradalmas értekezéssel végére járván a gonoszok végezetének, mint valamely viharos tenger megúszása után, térjünk immár az ő kegyelmében bízva a Krisztus államának édes és örvendetes végezetére. Halljuk tehát, hogy e világ államának, Babylonnak nyomorult elkárhozása után miként dicsőül meg Krisztus állama, a szent Jeruzsálem. Miután János amarról elmondta az Apokalipsisben,[2]) hogy az ő félrevezetőjével, az ördöggel és az ő álprófétájával, az Antikrisztussal együtt kénes-tüzes kemenczébe vettetett, a hol kínoztatni fognak éjjel és nappal mindörökön-örökké,[3]) kevéssel utóbb hozzátette:[4]) *És láttam a szent várost Jeruzsalemet, a mint megújulva szállott alá az égből, az Isten által feldiszítve, miként a férje számára felékesített menyasszony. És hallottam hangos szózatot, a trónusról szólót: Ime az Isten hajléka az emberekkel és velök fog lakozni,* stb. A zsidók azt hiszik, hogy az ő Messiásuk eljövetelével újra fel fog épülni a földi Jeruzsálem nagy dicsőséggel, hogy ott a földi javak legnagyobb bőségében fognak uralkodni ő vele, hogy minden világi dicsőségnek gyönyöreiben fognak dúslakodni és betü szerint értelmezik Ezechielnek[5]) amaz építményét a hegytetőn, valamint Isaiás[6]) e jövendölését is: *Kelj fel, világosodjál ki Jeruzsálem, mert megjött a te világosságod és felkelt fölötted az Úr dicsőségének napja; és akkor látni fogsz és bővelkedni fogsz és csodálkozik majd és kitágul*

---

[1]) Mózes 2. k. III. 2. — [2]) XX. 9. — [3]) V. ö. Chron VIII. 20. — [4]) Apocal. XXI. 2—3. — [5]) XLIII. 12. — [6]) LX. 1. 5—6.

majd a te szíved, a mikor te feléd fordul a tenger sokasága, eléd jön a népnek hadi ereje, s ellep téged a tevék özöne stb. Ezeknek téves hitét követték némely keresztény nevűek is, kik szintén úgy vélekedtek, hogy Krisztus országa itt e földön lesz, s hogy ott abban a földi Jeruzsálemben, mialatt a szentek Krisztussal gyönyörökben uralkodnak, ezer év mulva feloldatik a Sátán,[1]) s majd csak azután fog kárhozatra taszíttatni s a szentek is csak azután fognak felvétetni a mennybeli országba. A Zebedaeus fiai, kiket a magasságbeli erő még nem szállott vala meg, szintén nem messze voltak ettől a felfogástól, mikor anyjok közvetítésével azt kérték, hogy a Krisztus országában egyik jobbról, másik balról üljön.[2]) János tehát, hogy mindezeket a véleményeket és tévedéseket lerontsa, először az elvetemült állam elkárhozását s az örök tűzre való letaszíttatását igyekezett elbeszélni és csak azután, az ég és föld megujhodása után, szólva a mennybeli, nem pedig a földi Jeruzsálem dicsőségéről, veté utána :[3]) *És láttam a szent várost, Jeruzsálemet, megújulva alászállani az égből.* Mert hogyan is mondhatta volna szentnek azt, melyet a próféta aláhanyatlónak mondott és a melynek ő hozzá menesztett követeit azelőtt az igazakat megkövező Babylonnak nevezte? Hogyan mondhatta volna újnak azt, mely máig is megmarad a törvény avultságában? Végül pedig miként állíthatta volna arról, a mely mindig e földön és földi város volt, hogy az égből száll alá? Azért az apostol[4]) azt a Jeruzsálemet, mely a földön van, Agarhoz hasonlítva, helyesen mondja róla, hogy szolgálni fog fiaival együtt : azt ellenben, a mely ott fent van, a mi szabad anyánknak vallja. De még a zsoltáros is,[5]) a mikor azt bizonyozza, hogy ő örül azon, hogy az Úr házába és Jeruzsálem pitvarába fog menni, így szól : *Jeruzsálembe, a mely úgy épül, miként egy város.* Nem mondja tehát, hogy város épül, hanem hogy úgy épül, miként egy város ; s ezzel kinyilvánította, hogy nem a mi felfogásunk szerint közönséges kövekből, hanem isteni erővel és élő kövekből kell annak épülnie. Ha pedig valaki mégis hitetlenkedik, hallja, a mi következik : *a melyeknek részesedése van vele ugyanabban.*[6]) De miként lehetne az esendő és meg nem maradandó városnak

---

[1]) Apocal. XX. 7. — [2]) Máté XX. 20—21. — [3]) Apocal. XXI. 2. — [4]) Pál lev. a gal. IV. 24—26. — [5]) CXXI. 3. — [6]) Zsolt. CXXI. 3.

részesedése ő vele ugyanabban? Részesedése ez tehát annak az államnak, a mely a mi anyánk és a mely ott fent van, ő vele, a ki mondta: *Én vagyok, a ki valóban vagyok; s a ki valóban van, az küldött engem hozzátok.*[1]) Ő vele, mondom, van részesedése ugyanabban, azaz a maga istenségében örökké és változatlanul és mindig ugyanazon egy módon megmaradóval. Minthogy pedig akkor, mikor őt látni fogod úgy, a mint van, az ő örökkévalóságának és azonosságának igazán és tökéletesen részese leszel, azért jól van mondva: *Melynek részesedése van ő vele ugyanabban.*[2]) Igy tehát amazok tévedését kirekesztvén, kísérjük figyelemmel az apostol szavait. *Láttam*, úgymond, *a szent várost, az új Jeruzsálemet alászállani az égből.*[3]) Misztikus és mélységes dolog ez, sőt szinte a mi elménket meghaladó. Mit jelent ugyanis az, hogy azt mondja, hogy az a szent város, vagyis a megszilárdított változhatatlanság megújulva, mintegy minden romlandóságtól és halandóságtól mentesítve és újjá teremtve szállott alá az égből? Vagy talán a jutalom, a mely az egekben elérendőnek van megigérve, itt e földön lesz? Ha ugyanis Ágoston szerint még az egekben sem mint látható helyen van félre téve a szentek jutalma, mennyivel kevésbbé helyezhető az ide le a földre? Mit akar tehát azzal: *Láttam a szent várost, az új Jeruzsálemet alászállani az égből?* Én bizony, ámbár köteles tisztelettel mint valamely szent titkot karolom fel, megvallom, hogy egészen nem tudom megérteni, mire gondolt; hacsak netalán az ég szava alatt magát az istenségnek mindenek fölött való természetét nem értette, melyről a zsoltár is így szól:[4]) *Az ég magasságából van az ő leszármazása.* Ez tehát olyképpen mondottnak látszik, mintha annak az államnak dicsősége, mely egyedül csak Istennek praedestinatiójában van öröktől fogva elhelyezve és egyedül csak ő előtte ismeretes, csak akkor szállana alá végre a szentek teljes felismerő tudatába, mikor az Isten lesz minden mindenekben és látható lesz úgy, a mint van. Mert hogy ezen életben még a kiválasztottak sem tudják teljesen felfogni azt a megmérhetetlen boldogságot, azt a prófétai és apostoli tanúság is bizonyítja: *Szem nem látta, fül nem hallotta, sem az ember szíve fel nem éri, hogy miket*

---

[1]) Mózes 2. k. III 4. — [2]) Zsolt. CXXI. 3. — [3]) Apocal. XXI. 2. — [4]) XVIII. 7.

készített Isten azoknak, a kik őt szeretik.[1]) Úgy hangzik tehát, hogy alászáll az égből; minthogy tudniillik az isteni örök elhatározás titkos szentélyéből nemcsak a tudás, hanem a közvetlen tapasztalás által is a kiválasztottak megismerésére jut az az összehasonlíthatatlan korona, melyet az Isten előkészített, mint valamely felékesített menyasszonyt a vőlegénye számára.[2]) Ezt az ékességet lélekben előre látva, megmérhetetlen örömben úszva szólott a próféta:[3]) *Örvendve örvendezem majd az Úrban, és újjongani fog az én lelkem az én Istenemben;* aztán pedig örömének okát is adva mondja: *Mert felruházott engem az üdvösség köntösével és az igazság palástjával körülburkolt engem, mint a koronával ékes vőlegényt s mint a drágagyöngyös nyakékkel díszes menyasszonyt.* Lészen tehát az ő ékessége korona és nyakék. Korona tudniillik, a mely a nem porladó halhatatlanságnak és romolhatatlanságnak örök dicsőségével ékesít; nyakék pedig, a mely a szívnek tisztaságával, azzal a tisztasággal díszíti őt, a melynek fényében az Isten is látható. Végül pedig, minthogy Teremtője nemcsak mint öröktől fogva előre tudott teremtményt beengedi mennyei hajlékába, hanem mint ékes menyasszonyt szeretettel helyezi el országának nyoszolyás házában; azért jól van mondva, hogy Istentől előkészítve, mint egy ékes menyasszony, úgy száll alá az égből. A kegyes jóságnak csodálatos és kimondhatatlan bőségéből lesz a teremtményből menyasszony, a mikor azt, kit csodálatosan semmiből teremtett, még csodálatosabban átformálja házbeli társául s felveszi mennybeli nyoszolyás házának boldogító ölelő karjaiba.

És hallottam hangos szózatot, a trónusról leszólót.[4]) Ez a szózat kellemes, szép szózat, az örömnek magasból hangzó szózata, az istenségnek magasságbeli székéből édesen zengő szózat; hallgassuk csak, mit mond: *Ime az Isten hajléka az emberekkel és velük fog lakozni.*[5]) Mi az az Isten hajléka? Talán azok közé kell számítani, melyekről mondva van:[6]) *Milyen szépek a te hajlékaid, Jákob! és a te sátraid, Izrael?* Vagy talán inkább azok közé, a melyekért a zsoltáros epedt[7]) s melyekért

---

[1]) Pál 1. lev. a kor. II. 9. — [2]) Apocal. XXI. 2. — [3]) Esaiás LXI. 10. — [4]) Apocal. XXI. 3. — [5]) Apocal. XXI. 3. — [6]) Mózes 4. k. XXIV. 5. — [7]) LXXXIII. 2—3.

mély fohászkodással így sóhajtott: *Mily szeretetreméltók a te hajlékaid, erőknek Ura; vágytól ég és eleped az én lelkem az Úrnak pitvarában?* Mert hát a Jákob hajlékai bizony e földi hadviselésben viaskodóknak sátrai, küzdelemtől, harczi gyakorlástól terhesek, de a győzelmi koszorúra való tekintettel szemre nagyon szépek; mindig jók, de nem mindig vidámak. Viszont az Isten hajlékai a mennyei hazának palotájában uralkodóknak hajlékai, minden félelemnek letiprása után, telve vannak derűs boldogsággal, kedvesek, a győzelmi koszorút már elnyervén teljes örömben úsznak, nemcsak mindig jók, hanem szomorkodó alakok közbevegyülése nélkül s nehéz munkák fáradalma nélkül mindig vígak, mindig örvendezők. Jól neveztetnek tehát amazok szépeknek, emezek szeretetreméltóknak. Mert ugyan van-e valami szebb dolog, mint a győzelmi koszorú reményében felvenni a harczot a bűnök és ösztönös vágyak ellen? És mi lehetne szeretetreméltóbb boldogság, mint győzelmet aratván a győzelmi koszorúnak örülni? De azért Jákob sátrai is kedvelt hajlékai az Istennek, minthogy a küzdés fáradalmából jut az ember a jutalom édes gyümölcséhez. Mivel pedig a mennyei palotában a szent angyaloknak hajlékai a szeretet kapcsolata által egy társas közösséget alkotnak, azért a miket a zsoltáros hajlékoknak mondott vala, mindazok helyesen vannak itt egyetlen hajléknak nevezve; továbbá mivel a szenteknek egyesített seregei ezekben egyetlen városnak egységes együttmaradására vannak szervezve, azért az is helyes beszéd, hogy az Isten hajléka az emberekkel való örökös együttlakozásra van egyesítve. De felmérhetetlen édességével minden előbb mondottakat is felülmúl az, a mi utána következik: *És velük fog lakozni.* Ha ugyanis a hajlékoknak képe is gyönyörűséget okoz, mennyivel inkább gyönyörködtető lesz azok lakozójának színről-színre való látása és velük lakozása, ki azokat készítette? Ott fog tehát lakozni az Isten közöttük, teljes és igazi örömmel töltve el őket, hogy soha többé meg ne tántorodhassanak; őt teljesen megismerő látást fog nekik ajándékozni, s mindeneknek mindenévé válva,[1]) tökéletes boldogságot fog nekik juttatni. Azért szépen folytatja János:[2]) *És ők lesznek az ő népe és maga az Isten velük lészen az ő Istenük.* Mert

---

[1]) Pál 1. lev. a kor. IX. 22. — [2]) Apocal. XXI. 3.

ebben az életben, a hol e földi lakozás sokféle gondolattal elfoglalt lelkünket lenyügözi, valahányszor gondokkal és aggodalmakkal vesződünk, szinte mindannyiszor elfelejtjük, hogy az Isten, a kit minden mulandó, minden tűnő dolog fölé kellene helyeznünk, a mi Istenünk. Abban az országban azonban, a hol az isteni szemlélet úgy boldogít mindenkit, egybeolvasztván mindenkit ugyanabba, hogy a belső örökkévaló örömtől tökéletesen elárasztottaknak eszükbe sem juthat kifelé kalandozni, ott ők lesznek az ő népe és maga az Isten velük lészen az ő Istenük. Minthogy pedig ott bizonyára úgy megmámorosodnak az örökkévaló vígságnak és örömnek borától, hogy az egész eltöltött életnek nyomorúsága többé nem érinti őket, azért mondja folytatólag hozzáfűzve: ***És le fog törülni az Úr minden könyet a szentek szeméből és nem leszen többé sem gyász, sem siránkozás, sem nem lesz többé azokon érzett fájdalom, a mik előbb elmúltak.***[1]) A mennyiben továbbá más helyen [2]) az áll, hogy maga az a város színaranyból s egész alapzatában drága kőből készült, s azt is mondják róla, hogy 12 kapuja mind egy-egy drága gyöngyből való, utczái pedig színaranyból rakottak és kristályüveggel vannak ékesítve: ama mennybeli hazának mily nagy gyönyörűségű berendezettségét fejezik ki ezzel?! Ha ugyanis a betü szerint értelmezett leírások is szépek és díszesek, mennyivel inkább összehasonlíthatatlanul gyönyörűségesebbeknek és elragadóbbaknak fogjuk találni a szellemileg értendőket? Mert ha értékes az arany, mennyivel értékesebb az, a mit az arany jelképez? Hiszen pl. a világossággal összehasonlítva bizonyára főbb dolognak találjuk a bölcseséget. Elmondottuk tehát, a mennyire tőlünk tellett, hogy a gonosznak eltávolítása után, hogy ne is lássa Isten dicsőségét,[3]) miként dicsőíttetik meg a Krisztus állama, a szent Jeruzsálem; sőt mellőztünk is több olyan dolgot, a mit ilyen nagy boldogságról még el lehetne mondani, csak hogy tovább siethessünk a még szükségesek elmondására.

27. — Felvethető nevezetesen az a kérdés, hogy a feltámadás után abban az államban a szenteknek milyen testeik lesznek. Az apostol ugyanis azt mondja: *Mag módjára elvet-*

---

[1]) Apocal. XXI. 4. — [2]) Apocal. III. 12. — [3]) Esaiás XXVI. 10.

tetik az emberi test és feltámad az átszellemült test;[1]) majd ismét: *A húsnak és vérnek nem lesz része Isten országában.*[2]) Ezért némelyek úgy okoskodtak, hogy a szentek testei a feltámadás után átváltoznak szellemi állaggá;[3]) mások ismét azt hitték, hogy ámbár nem állíthatják a testekről, hogy azok lelkekké válnak, mégis oly finomultságba kell átmenniök a testeknek, hogy sem tapinthatók, sem elgondolhatók ne legyenek. Minthogy azonban az Úr példája szerint, ki feltámadása után így szólt tanítványainak: *Tapogassátok és lássátok; hiszen a szellemnek húsa és csontja nincsen, a mint látjátok, hogy én nekem van,*[4]) mi azt hiszszük, hogy valódi testek fognak feltámadni a húsnak valódi állagában, azért lássuk, hogy miként kelljen felfognunk az apostolnak feljebb idézett szavait. *Elvettetik,* úgymond, *az emberi test; feltámad a szellemi.* De vizsgáljuk csak az utána következőkből, hogy mit értett az emberi s mit a szellemi jelző alatt. Miután ugyanis elmondta: *Elvettetik az emberi test; feltámad a szellemi,* folytatólag utána vetette: *Ha van emberi test, akkor van szellemi test is, a miként írva vagyon: Teremtődött az első ember, Ádám, élő lélekké, az utolsó Ádám pedig éltető szellemmé; de nem előbb van ám az, a mi szellemi, hanem az, a mi emberi élő lény és csak azután az, a mi szellemi. Az első ember a földből vétetvén, földi; a második ember az égből származván, mennyei ember. A milyen a földi, olyanok a földiek; és a milyen az égi, olyanok az égiek.*[5]) Nos vajjon ezekkel a szavakkal tagadta-e, hogy a második embernek, Jézus Krisztusnak, a kit szelleminek és mennyeinek nevezett, valódi teste volt? Azzal tehát, hogy szelleminek avagy mennyeinek mondotta, nem azt akarta mondani, hogy test nélküli volt volna, hanem csak jelezte különbözőségét az első embertől, a ki a testnek hajlamát követve Isten parancsolatjának megszegője lett, s jelezte azt, hogy az Istenember életében és tanításában idegen a testnek cselekedeteitől. Azért mondja is: *Az első ember földből való földi, a második az égből való égi ember,* mintha csak ezt mondaná: Az első ember földi cselekedeteivel veszedelembe döntött minket, a második mennyei életével

---

[1]) Pál 1. lev. a kor. XV. 44. — [2]) U. o. XV. 50. — [3]) Aug. De civ. Dei XIII. 20., 22. — [4]) Lukács XXIV. 39. — [5]) Pál 1. lev. a kor. XV. 44—48.

megváltott minket. És azért is vetette utána: *A miként tehát viseltük a földi ember képét, úgy viseljük a mennybelinek képét is*; és aztán: *Ezt pedig azért mondom testvérek, mert a hús és vér nem bírhatják az Isten országát.*[1]) A mely test tehát elvettetik mint emberi, az fel fog támadni mint szellemi test, úgy, hogy állagából elvonatik a bűn, de meghagyatik természetének igaz lényege. Ezt jelenti ugyanis az, a mit utána fűz: *Elvettetik romlásban, de fel fog támadni romolhatlanságban.* A mikor ugyanis e földi halandó életre az ösztönös vágy folytán születünk, akkor testi lényeknek vettetünk el; mikor pedig ama halhatatlan életre a kegyelem által újjászületünk, akkor szellemi lényekül támadunk fel. Ezen felfogás mellett bizonyít az is, hogy a mikor azt mondotta, hogy a húsnak és vérnek nem lesz része Isten országában, nehogy ezt valaki a test állagáról mondottnak vélje, rögtön utána tette: *Sem a romlás nem fogja bírni a romolhatatlanságot.* Abban az államban tehát a szenteknek a hús igazi állagából való igazi testeik lesznek, csakhogy minden romlandóságtól mentes testeik, a melyek a tisztaság méltósága tekintetében, valamint a mozgás könnyedsége tekintetében nem lesznek alsóbb rendűek a szellemeknél; lelkeikkel pedig annyira összhangzatosan lesznek egybekötve, hogy soha sem akarnak majd ott lenni, a hol nem lehetnek, sem soha ott nem lesznek, a hol lenni nem akarnak. De hiszen nem is lehet azok között soha semmiféle ellentét, a miket az isteni szellem bensőleg táplálva az igazi békének tökéletes egyetértésével fűz egybe. Éppen azért azt sem szükséges kérdezni, hogy hol fognak tartózkodni; hiszen az Úrnak példája szerint, a ki feltámadása után a zárt ajtókon keresztül is behatolt, olyan nagy lesz a mozgó képességük, hogy akár az égben, akár a már megujult földön akarnak lenni, hatalmukban lesz megtenni, minthogy sem akaratuk képességükkel, sem képességük akaratukkal nem fog ellenkezni.

28. — Lássunk most már hozzá és vizsgáljuk azt is, hogy vajjon abban a boldog hazában megtartják-e elmúlt életüknek emlékét avagy tudatát? Azt mondja ugyanis a próféták jelese, Isaiás:[2]) *Nem lesznek megemlékezők az előzményekről, sem emlé-*

---

[1]) Pál I. lev. a kor. XV. 50. — [2]) LXV. 17.

keik fel nem szállanak szíveikbe. De viszont mit jelent az, a mit másutt mond : [1]) *Ki fognak lépni és látni fogják a holtak tetemeit, a kik engedetlenek voltak ellenem ?* Vajjon hihető-e, hogy el fogják hagyni azokat a boldogságos lakóhelyeket és a gonoszok gyötrelmeinek helyszíni látására ki fognak vonulni ? Távol legyen tőlünk. Ha tehát az örök jónak élvezetéből ki nem mozdulva csak tudatuk által fognak kilépni, miképpen lesznek akkor az előzményekről meg nem emlékezők ? [2]) Vagy tudni fogják a mások bünhődéseit, ellenben a saját átélt nyomorúságaikat, melyekből való szabadulásukért megváltójuknak hálát adni tartoznának, a feledésnek adják ? E tekintetben tudnunk kell, hogy kétféle tudat van és kétféle feledés. Másként tudja ugyanis a beteg az ő betegségét a tapasztalásból, másként az orvos az ő tudományos ismerete által. Éppen így másként feledkezünk meg azokról, a miket tapasztalásból ismertünk meg, és másként azokról, a mikről csak tudományos szorgalommal, tapasztalás nélkül, szereztünk tudomást. A miként tehát meglesz a szenteknek teljes visszaemlékezésük mindazon dolgokra, a melyek gyönyörűséget szerezhetnek, azonképpen semmi olyas dolog, a mely bántó lehetne, nem fogja érinteni a lelkiismeretüket, úgy hogy teljes bőségében legyenek mindannak, a miért Megváltójuknak hálával tartoznak, de semmi olyast emlékezetükbe ne idézzenek, a miért fájó szívvel bánkódniok kellene a multakról való megemlékezéskor ; sőt inkább mindennemű gyönyörűségekben bővelkedve és tökéletesen örvendezve Isten békéjének, a mely minden képzelmet meghalad, a mint kivülről semmiféle kisértés nem fogja őket zaklatni, azonképpen bensőleg sem fogja érinteni szomorú dolgokra való visszaemlékezésnek semminemű fájdalma. Meglesz tehát a tudatuk, de a maguk boldogságának nagyobb halmozására és csakis az ő Megváltójuk határtalan jótéteményére való visszagondolással ; tudni fognak, de úgy, mint a kik tapasztalásból nem ismerik sem saját cselekedeteiket, sem a gonoszoknak pokolbeli kínjait ; tudni fognak, de úgy, hogy necsak a saját boldogságukon örvendezzenek, hanem egyszersmind okuk legyen hálákat adni az ő Istenüknek, a ki bár egy anyagból teremtette őket, mégis könyörületes szívvel távol tartotta őket

---

[1]) LXVI. 24. — [2]) V. ö. Aug. De civ. Dei XX. 21., XXII. 3.

amazok kárhozatától.[1]) Tudni fogják, mondom, a mint már mondtam is, úgy a saját, mint a mások dolgait, de nem a tapasztalás nyomorúsága által, hanem a benső és örökkévaló bölcseségnek túláradó dicsősége által.

29. — Ezek elmondása után vizsgáljuk tovább, hogy miként lesz elrendezve az a mennyei palota. Vajjon hát valamennyien egyforma módon és mindnyájan egyenlően élvezik-e azt az örök boldogságot, ama példabeszéd szerint, a melyben el van mondva, hogy mind az Úr szőllejében nem egyenlően izzadók munkájuknak egyenlő bérét, azaz mind egy-egy dénárt kaptak? [2]) De miként értelmezzük akkor magának az Úrnak tanuságát, a mely így szól: *Az én atyám házában sok lakás vagyon,*[3]) továbbá az apostol szavait: *Más a nap világossága, más a holdnak fénye; a csillag is különbözik tőlük ragyogásban, s így leszen a holtaknak feltámadása is.*[4]) Igaz tehát, hogy minden egyes egy-egy dénárt kap; de az is igaz, hogy különböző lakásokban lakván, egyik a másiknál dicsőbb lesz; mert valamennyien egyazon boldogságba fognak ugyan felvétetni, de érdemeik minősége szerint különböző lakások jutnak nekik osztályrészül. Hiszen az Úr is, a mikor úgy szól, hogy nem házakban, hanem egyetlen egy házban lesz a lakásoknak ez a változatossága, jelzi vele, hogy egy lesz a boldogság, de a boldogság élvezetében fokozatok lesznek. Egyébiránt a jelen életben is látjuk ezt, a hol ugyanazon egyházban a különböző rangok szerint egyik a másiknál fényesebb, egyik a másiknál magasabb állásban van. Annak a palotának a példájára kívánta az Úr a szent sátor elrendezését, a mikor Mózessel beszélve így szólott neki: *Gondod legyen rá, hogy mindeneket a példakép szerint csinálj, a melyet megmutattam neked a hegyen.*[5]) Abban a palotában tehát különböző lakások vannak, a melyekben a szerint fognak lakozni, a mint egyik a másiknál dicsőbb, vagy egyik a másiknál szentebb lesz; mert ott minden egyest mint annyival közelebbi vagy legközelebbi szomszédot fog besugározni az isteni fény ragyogása, mennél nagyobb tűzzel és hévvel lángol e földi életben a munkáló hit által szeretetből az ő

---

[1]) V. ö. Aug. De civ. Dei XXII. 30. — [2]) Máté XX. 9—10. — [3]) János XIV. 20. — [4]) Pál 1. lev. a kor. XV. 41. — [5]) Mózes 2. k. XXV. 40.

szeretetére. S mint mikor többen sereglenek ugyanazon forráshoz és egyszerre ízelítik annak vizét, többet iszik az, a ki többet szomjazik; azonképpen az Istenhez, az élet forrásához sietők is annyival bőségesebben mámorosodnak meg az ő házának bőségéből, az ő gyönyörűségeinek tiszta patakjából, a mennyivel nagyobb szomjúságos hévvel s a mennyivel epesztőbb mohósággal áhítoznak érte. Igy tehát az egyesek cselekedeteinek különbözősége és lelki készsége szerint különböző, és mégis egy lesz az összes szentek boldog dicsősége.

30. — Minthogy továbbá az az állam két kasztból szervezve, angyalokból és emberekből áll, vegyük szemügyre, hogy mely és minemű rend van közöttük. A kiváló theologus, Dionisius,[1]) az angyaloknak három hierarchiájáról, azaz három szent főrendjéről ír és mindegyiket három alrendre osztva, három hármas rendet állapít meg, úgy hogy kiteljék mindössze kilencz angyali rend. Az első hierarchiába helyezi a szeráfokat, kerúbokat és trónokat, a másodikba az uralmakat, hatalmakat és erőket, a harmadikba a felsőségeket, arkangyalokat és angyalokat. Az elsőről azt állítja, hogy az közvetlenül a Szentháromságot állja körül és közvetlenül tőle világíttatik meg, a másodikról pedig, hogy az első és utolsó között közbül állván, amiként maga a felsőtől nyeri megvilágítását, azonképpen ő világítja meg tovább az alsót. Mélységes titkú s az emberi elmét meghaladó természetüknek okságait kutatni azonban fölötte áll a mi tehetségünknek és nem is feladata jelen művünknek. Azt mondja ugyanis a fent nevezett theosophus: *Hogy mekkorák és milyenek az ég fölötti lények ékességei és hogy ezek szerint miképpen alakulnak az ő hierarchiáik, azt, úgy vélem, csakis az ő tökéletességüket gyönyörködve szemlélő fejedelmük tudja.* Minthogy pedig e szavaival kimondja, hogy egyedül az isteni bölcseség, a melytől eredetüket bírják, hogy létezzenek, s a melynek gyönyörködtetésére úgy vannak teremtve, hogy tökéletesek legyenek, hogy, mondom, csakis ez az isteni bölcseség tudja az ő fent magasztalt szent szervezetüket: azért önhitt vállalkozásnak látszik az ő természetük mibenlétét kutatni, mikor be kell vallania, hogy még azt sem tudja fel-

---

[1]) Dionysios Areopagita: De caelesti hierarchia. Az egész fejezeten át követi.

fogni, hogy maguk az angyalok minőknek teremtvék és miképpen vannak elrendezve. *Azért,* úgymond, *állítom, hogy még ők maguk sem ismerik a saját erőiket és fényességeiket és a maguk fölötte ékes szent rendeltetésüket.* Utána teszi tehát: *Lehetetlen ugyanis tudnunk az égfölötti lelkek titkait és azok legszentebb tökéletességeit; hacsak valaki el nem mondana annyit, a mennyire a kinyilatkoztató istenség tanított meg minket, a kik a magunk titkait is csak általa ismerjük helyesen. Hiába fáradozunk,* mondja tovább, *az égfölötti titkok megértésén, mikor azt kell hinnünk, hogy még maguk az égfölötti szellemek, kiknek kinyilatkoztatásából azokat megismernünk kellene, sem értik meg azokat teljesen.* Mi egyebet jelent pedig az, a mit feljebb állít, hogy t. i. azok a szellemek nem tudók, itt ellenben azt mondja, hogy az istenségnek általuk kellene kioktatnia minket, a saját titkainkat szinte jól tudókat; ismétlem, mi mást jelent az, mint hogy ismerik a saját titkaikat annyira, a mennyire az elegendő a mi felvilágosításunkra, de nem ismerik teljes és tökéletes megérthetésre. Ámbár tehát a magunk erejéből semmit sem tudnánk megérteni azoknak természetéből, annyit mégis, a mennyiről ama szent rendeket illetőleg isteni kinyilatkoztatások, valamint ez a theologus is, bizonyságot tesznek, higyjünk kételkedés nélkül. — Azt mondja tehát: *Minden theologia az égi lényeket kilencz szemléltető elnevezéssel látta el.* Ezután folytatólag hozzáfűzi, a mit a népek jeles tanítójától és saját mesterétől, Páltól tanult, a ki a harmadik égbe felragadtatván meghallotta az Isten titokzatosságait; szól pedig ilyképpen: *Ezeket a kilencz rendbeli égi lényeket tudniillik a mi isteni szent tanítónk három hármas csoportba osztja.* Minthogy pedig ez Pálnál sehol sem olvasható,[1]) valószínű, hogy az isteni bölcselő barátságos beszélgetésből tanulta tőle. E közlés hitelét az sem rontja le, hogy az apostol azt mondja, hogy a titkokat, melyeket hallott, embernek elbeszélni nem szabad; hiszen már úgysem ember, hanem emberfölötti lény volt, akár a ki tanította, akár a ki tanulta. Mondhatja tehát: *Ezeket a mi isteni tanítónk három hármas csoportba osztja.* Az első csoportról pedig azt mondja, hogy az mindig az Isten körül van és a többieket megelőzve, közvetlenül melléje van

---

[1]) Pál 2. lev. a kor. XII. 4.

rendelve s egyesíti a legszentebb trónokat és a szemes és szárnyas rendeket, a melyek a hebraeusok nyelvén kerúboknak és szeráfoknak neveztetnek. Minthogy ugyanis a seraphim-ot lángra gyujtóknak, a cherubim-ot a tudás teljességének értelmezik, azért nevezi a cherubim-ot simbolikusan szemeseknek a szemlélődő megismerés miatt, a seraphim-ot pedig szárnyas angyaloknak szeretetük lobogó lángolása miatt. A trónokat pedig, a kik fölött ülvén Isten, az ő ítéleteit meghozza, s a kiket másutt jól egybeillesztett magasságbeli székeknek nevezett, itt hasonló szóval legszentebb trónoknak nevezi. Magasságbeli székeknek nevezi a méltóságukra való tekintettel, jól egybeillesztetteknek az ítélet igazságossága miatt és legszentebbeknek változhatatlanságuknak rendületlen örökkévalósága miatt. Jellegük tehát a trónoknak az ítélethozás, a kerúboknak az igazság megismerése, a szeráfoknak a megismert igazságnak tökéletes szeretete. És minthogy ezen három dologban rejlik az egész tökéletesség, helyesen vannak elnevezve szerető, megismerő és ítélkező szellemi lényeknek, mint a melyek bent a főhelyeken ülnek, a belső szemlélődés köréből külső hivatalos teendőkre soha ki nem jönnek, közvetlenül Istennel vannak egyesítve s mint mondják, más angyali rendeket megelőzve mindig ő körülötte figyelmeskednek. Az utolsó három rendről azt bizonyozza, hogy a külső szélekre vannak rendelve és pedig az angyalok és arkangyalok; vagy pedig láthatatlan hatalommal a megbocsátásokat intézik el, t. i. a felsőségek. A közbülső három rendről aztán azt mondja, hogy ezek méltóságuk és tisztjük szerint azokat az ügyeket intézik, a melyeket a felsőbb rendüektől az alsóbb rendüekhez kell közvetíteni. Ezek között az uralmakat, mint a kik csakis tovább hirdetendő parancsok megfogalmazásában szerepelnek, az első, — az erőket, mint a kik az amazoktól átvett parancsokat a hatalmaknak kiadják, a második, — a hatalmakat pedig, kik az átvett rendeleteket a nekik szolgálatjukra alárendelt felsőségek, arkangyalok és angyalok által foganatosítják, a harmadik helyre teszi. A kik ellenben az angyalok és arkangyalok után felmenő rendben az erőket és azután a hatalmakat s így tovább a felsőségeket sorolják s úgy fogják fel ezek szerepeit, hogy az erők azok, a kik által jelek és csodák történnek; a hatalmak azok, a kik a rossz szellemeknek ellenszegülő erőit meg-

fékezik, hogy azok ne árthassanak annyit, a mennyit akarnának; a felsőségek pedig azok, a kik a jó szellemek fölött is rendelkeznek: ezek inkább az elnevezések szóelemzését, mint amaz égi tisztségek lényegét tartják szem előtt. A mi gyakorlati életünkben ugyanis nagyobb dolog az: hatalommal cselekedni, mint erővel. Aztán meg a felséges felsőség is nagyobb ám, mint a hatalom. Abban pedig senki nem is kételkedik, hogy nagyobb dolog a felsőségen uralkodni, mint felsőségeskedni; s éppen ezért az uralmakat, mint a kik a felsőségeken is uralkodnak, helyesen sorolták a kiválóbb helyre.

Azonban mit jelentsen az, hogy ámbár arról a legfelső hierarchiáról azt hiszszük, hogy közvetlenül az Isten körül udvarol és pedig annyira ő rajta csüggve mindig, hogy az ő felségének boldogító jelenléte köréből soha ki nem távozik, — a biblia mégis azt mondja, hogy a próféta ajkainak megtisztítására kiszállott egy szeráf, ama mondat szerint: *»Lerepült hozzám egy a szeráfok közül?«* [1]) Itt bizony Dionisius szerint nagy a valószinűsége annak, hogy egy alsóbbrendű angyal küldetett le, de tisztje szerint a felsőbb rendűnek az elnevezését kapta. Mivel tudniillik a próféta ajkait megtisztítani s elméjét az istenség iránti szeretet lángjára lobbantani jött, azért kapta a szeráf vagyis a lángragyujtó nevét. Ámbátor vannak olyanok is, a kik azt mondják, hogy egészen megfelelően volt leküldhető a magasságbeli tanácsadásra a legmagasabb rangú angyal is, mikor maga az Istennek egyszülött fia is, atyja kebeléről e földre küldetvén, nagy tanácsú angyalnak mondatott. Hogy ugyanis minden rangú angyalok leküldhetők, arról az apostol is tanúskodni látszik, a hol így szól: *Nem küldetett-e valamennyi szolgálattévő szellem szolgálattevésre?* [2]) Ezek szerint Mihály, Gábriel és Ráfáel, a kiket az Isten egyháza a többi égi szellemek fölött tisztel, azoknak a magasságbeli szent rendeknek fejedelmei volnának s azt mondják róluk, hogy ezek az istenség benső közelségéből távozván sem távoznak; hiszen oly finomságú és oly felmérhetetlen tisztaságú lények azok, hogy elmehetnek külső feladatok teljesítésére anélkül, hogy megszünnének az egekben állandóan Istennek udvarolni. Igy érthető meg Gábrielnek ezen kijelentése is az evangéliumban:

---

[1]) Esaiás VI. 6. — [2]) Pál lev. a zsid. I. 14.

Én egy vagyok azok közül, a kik mindig az Isten előtt állanak, és ide küldettem hírt hozni te néked.[1]) Mert hiszen éppen akkor, mikor ezt mondotta, e földre volt leküldve; és mégis azt mondotta, hogy ő az Isten előtt áll. Prófétai tekintély bizonyítja továbbá azt is, hogy némelyeket a felsőbbrendüek oktatnak ki, másokat ellenben közvetlenül maga az Isten világosít meg. Némelyek ugyanis nem tudván még a megtestesülés titkáról, a mikor Jézust a maga dicsőségében az egekbe felszállani látták, megcsodálva az új királynak jövetelét, a felsőbbektől tudakolták, mondván: *Ki ez a dicsőség királya?*[2]) De még a felsőbbek is, a kik ugyan nem voltak e dologban egészen mit sem tudók, ő tőle magától akarván megtudni, de mégsem mervén kérdezősködésre rögtön előugrani, előbb egymás között tanakodtak: *Kicsoda ez, a ki Edomból jön bosrai festett köntösben?*[3]) Mikor pedig kioktatásukra ő maga ajánlkozott, mondván: *Én, a ki igazságot beszélek,*[4]) csak akkor jött meg végre a bátorságuk és ezen kérdést intézték hozzá: *Miért vörös tehát a te öltönyöd, és köntösöd miért olyan, mint a sajtoló házban szőlőt taposóké?*[5]) Azáltal ugyanis, hogy kérdeznek, mutatják, hogy kívánják a felvilágosítást; azáltal pedig, hogy egymás között értekezve tanakodnak, jelzik, hogy nem merik megelőzni az istenségnek önkéntes közeledését. Azért mondja az említett theologus magában: *Tanakodnak a megkérdezés előtt, mutatva, hogy tanulnak és kívánják az isteni tudást; de azért még sem tolakodva várják az isteni közeledés által beléjük árasztott felvilágosítást.* Megjegyzendő pedig, hogy azoknak a szellemi lényeknek Istenhez való kérdése nem egyéb, mint a megkérdezésnek megfogant fogalma; s viszont az Istennek feletete vagy beszédje nem más, mint a világosság megadása. Mivel tehát ők a megvilágosítást annak elgondolásával meg nem előzhetik, hanem az isteni kegyelem előzi meg őket a világosság megadásával, azért mondja róluk, hogy nem ők kérdeznek előbb, hogy tanuljanak, hanem a mindenek adományozója és oktatójuk ajánlja fel nekik azt, a mire meg akarja őket tanítani. És ez az, a mit így mond: *Meg nem előzve az isteni közeledés által beléjük adott*

---

[1]) Lukács I. 19. 38. — [2]) Zsolt. XXIII. 8. 10. — [3]) Esaiás LXIII. 1. — [4]) Esaiás LXIII. 1. L. m. u. o. XLV. 19. — [5]) Es. LXIII. 2.

megvilágosítást. Megelőznék ugyanis a beléjük adott megvilágosítást, ha emberi módon a kérdezésbeli buzgóság által jutnának a gondolkozás világosságához, s így nem az Istennek volna közeledése ő hozzájuk, hanem ő nekik az Istenhez. De mivel az isteni kezdeményezés, azaz a világosságnak Istentől induló megadása, önként jövén meg számukra, úgy világosítja meg őket, hogy ezt a megvilágosítást nem valamely tudakolási buzgóság eredményezi: azért jól van mondva, hogy az isteni kezdeményezés által beléjük adott megvilágosítást meg nem előzik. Az angyalok természetéről legyen elég ezeknek nem a magunk eszéből, hanem isteni kinyilatkoztatásokból való elmondása. Semmit vaktában nem határozva, hanem a titkot tiszteletben tartva, kételkedés nélkül hiszünk ezen angyalokban; mert akár valamennyien szoktak kiküldetni, akár nem, — akár valamennyien tudják az égfölöttiek titkait, akár nem: mégis csak meg nem fogyatkozó öröm vígságában vidulnak mind együtt az ő teremtőjüknek szemléletében. Ezért mondja ugyancsak Dionisius, hogy azok egyetemlegesen mind a fők fölötti fő felé és maga a kezdet felé fordulnak. És ugyanő hajlandónak látszik azon felfogáshoz is, hogy a felső hierarchia szellemei úgy állanak mindig az Isten mellett, hogy soha külső szolgálatra ki nem mennek; valamint hogy az alsóbb szellemek előtt olykor rejtve maradnak Istennek titkai, mig azokat a felsőbb rendüek kinyilatkoztatásából meg nem tanulják. De még ha ez így van is, akkor sem csökkenti az ő boldogságukat; mert a mikor a Mindentudót látják, ő benne ők is mindeneket tudnak olyképpen, hogy csak azt akarják tudni, a minek tudása őket megilleti és semmi olyast nem akarnak tudni, a minek tudása őket meg nem illeti.

31. — Minthogy az égi lelkek hierarchiáiról közbevetőleg már szóltunk oly irányban is, hogy a mint vélik, az ő rendjeikbe felveendő kiválasztottak velük egy közös államot alkotnak, azért feladatunk még az iránt is vizsgálódni, hogy miként fognak a kiválasztottak amazok társaságába arányos számban felvétetni. Azt mondja erre vonatkozólag ugyancsak a többször megnevezett nagytekintélyű theologus:[1]) *A kikhez,*

---

[1]) Ebben a f-ben Dionysius Areopagita »De caelesti hierarchia« c. m-t. követi.

t. i. az ég magasságabeli lényekhez, *felemelkedünk lelki előmeneteleink különbözete és megvilágosodottságunk gyarapodása szerint való arányban a lelki tökéletesbedések lépcsőin önmagunk által, vagy pedig a Szentlélek ajándékainak közöttünk való különbsége szerint.* S meg is vagyon mondva, hogy a miként a jelen életben a malasztok ajándékaira és a méltóságok fokozataira arányosan, azaz egymástól különböző rendszeresített részesedéssel osztatunk be, azonképpen lesz előléptetésünk a mennybeli palota lakosztályaiba is. Magának az Úrnak bizonysága szerint ugyanis, a ki csekély dologban hű volt, sok dolog fölé fog helyeztetni;[1]) és a ki jól szolgál, jó rangot fog elnyerni; és a kik jó sáfárok az egyházban,[2]) azok annál dúsabban koronáztatnak meg az egekben, minél inkább izzadtak e földön, szóval és példával legeltetvén az Úr nyáját. Azért, aki kamatoztatásra megkapván az ő talentumát, azt többre kamatoztatta, érdemeinek különbözete szerint kapja meg a visszafizetés zsoldját; a mikor t. i. ennek az mondatik: *Te légy öt város fölött,*[3]) amannak pedig: *Te légy tíz város fölött.*[4]) Fel fognak tehát emelkedni a szentek előhaladásaik különbözete szerint, azaz a szerint, hogy mennyire haladnak előre jót cselekedve; továbbá világosságban való gyarapodás szerint, azaz a szerint, hogy mennyire vitték a világosság terjesztésében, jól tanítva alárendeltjeiket; végül a lelki tökéletesbülések fokozatai szerint, a melyek nem a testi lábaknak, hanem az elméknek erényről erényre a különböző méltóságokban való előhaladásai; vagy pedig az égi ajándékok különbsége szerint, a melyek az isteni kegyesség ajándékai; igenis mindezek szerint fognak felemelkedni a boldog lelkek különböző rendjeihez. Minthogy tehát a felemelkedések hajtó ereje magukban az emberekben s egymás közöti külömbségükben rejlik, azért a zsoltáros szerint:[5]) *Boldog az a férfi, a kinek tőled van segítsége, s felemelkedése erőit szivében rejti.* Jól mondja tehát ez a theologus, hogy lelki előmeneteleink különbözete és világosságunk gyarapodása szerint való arányban emelkedünk fel a lelki tökéletesbedések lépcsőin önmagunk által, vagy pedig az égi ajándékoknak közöttünk való különbsége szerint az angyalok lak-

---

[1]) V. ö. Lukács XIX. 17. — [2]) V. ö. Lukács XII. 42. — [3]) Lukács XIX. 19. — [4]) Lukács XIX. 17. — [5]) LXXXIII. 6.

osztályaiba. Hogy mégis a boldog lelkek egyes rendjeibe miképpen vétetik fel a kiválasztottak mindegyike, hogy necsak elméjük és testük tisztaságában, hanem a rangfokozatok méltósága tekintetében is hasonlókká és egyenlőkké váljanak a boldogság országában a kiválasztottak az angyalokkal, arról Szent Gergely mézédes szóval, a tekintély ama szavai szerint: *A népek számhatárait az Isten angyalainak száma szerint állapította meg,*[1]) csak annyit mondott, hogy abban az államban a leendő kiválasztottak száma akkora lesz, mint a szent angyaloknak ott megmaradt száma.

32. — De felvethető az a kérdés is, hogy ha egy tized drachmát, mint az angyaloknak elkárhozott részét, emberekkel kell pótolni, miként lesz akkor a kiválasztottak száma annyi, a mennyi az ott megmaradt angyaloké? E tekintetben bizony figyelembe kell venni, hogy hat, 10, 100 és efélék a szentírás lapjain nem mindig számot, hanem a szám által jelképezettet jelentik. Minthogy ugyanis a dénár a szentírásban a tökéletességet szokta jelenteni, azért az, hogy egy tized drachma elpusztult, oly értelemben van mondva, hogy annak az elvetemült résznek csapata Istentől eltántorodva, s a maga megteremtődésének magas méltóságú tökéletességétől a saját akaratának ösztöne felé fordulva, kevélykedésében megdűlt, és pedig nem is annyira úgy, hogy az a tizedrész bukott el, hanem inkább úgy, hogy az a rész tizedképpen bukott el; azaz úgy, hogy az a tized a maga jelzői vagy alanyi mivoltát átvigye az állítmány kiegészítéseül, vagyis hogy az állítmány vele ne mint alanynyal, hanem mint állítmányi névszóval kapcsoltassék, a hol az, hogy elbukott, a mit tudniillik állítunk, ne a számot, vagyis ne betü szerinti, hanem a számnak jelentménye szerinti misztikus értelmét tartsa szem előtt; hogy tulajdonképpen azt mondani: *Elbukott a tized rész,* ne legyen más, mint: *Elbukott a tökéletes rész,* azaz megtört abban, a miben tökéletes volt; a hogyan pl. mondani szoktuk: *Bölcsnek látlak téged,* az állítmányt áthatóan kapcsolva a *téged*-hez, ellenben mint állítmányi névszóhoz, ahhoz, hogy: *bölcsnek.* Vagy talán inkább: *Elbukott a tizedtől,* azaz a tökéletes résztől, úgy, hogy a *decimā* avagy perfectā ablativusnak vétessék, vagy ablativus

[1]) V. ö. Mózes 5. k. XXXII. 8.

értelme legyen. A miként ugyanis a nominativus a grammatikusoknál gyakran az alanyra vonatkozó állítmányi névszót mutatja, azonképpen az állítmányi részből való ablativus vagy nominativus mindig ugyanazt a névszót melléknévi minőségben jelenti. Mint pl. ha ezt mondom : *Márton ember,* a logikusok szerint nem mondok *hoc,* hanem *ex hoc* ítéletet ; viszont pedig, ha azt mondom : *Az ember szalad,* nem állítom ezt *ex hoc,* hanem *hoc.* Mert hiszen ha az a képletes beszéd arra kényszerítene minket, hogy azt higyjük, hogy az angyaloknak egy tized része bukott el, a melyet aztán emberekkel kell pótolni : akkor nem kevésbbé lehetnénk kénytelenek azt is vallani, hogy a 100 juhról szóló példabeszédből következtetve a század rész bukott el. A fent említett tizes vagy százas tehát, minthogy, a mint mondottuk, nem utal minket a számra, hanem a számnak jelentményére, azért sem arra nem kényszerít, hogy azt higyjük, hogy egy tized vagy egy század rész bukott el, sem arra nem szorít, hogy a pótolandók számát ugyanakkorának valljuk, mint a mekkora az elbukottaké : azt azonban igenis mutatja, hogy amazok nyomorúságát emezek boldogsága, amazok tökéletlenségét emezek tökéletessége váltja fel. Abból tehát, hogy azt mondja, hogy egy tized drachma elveszett, az sem következik, hogy ott valamikor 10 rend lett volna, a melyek közül az egyik elbukott : hanem a dolog úgy van, hogy annak a 9 rendnek minden egyes rendjéből elbukottak alkottak azután egy rendetlen rendbeli csapatot. Ámbátor, ha valaki azt mondja, hogy Szent Gergely ezt nem jelentette ki hittételnek, nem kell sokat vesződni annak eldöntésével : csak azt kell mégis hinnünk, hogy az angyalok egyes rendjeibe, akár egyenlő, akár egyenlőtlen számmal, de igazán felvétetnek a boldogságban velük egyenlő kiválasztottak. Nem tudjuk ugyanis, mondja Szent Gergely,[1]) hogy szám szerint hányan fognak oda felemelkedni, csak hiszszük. Sőt még az a tekintélyi érv, a melyet felhoz : *Megállapította a népek számhatárait az angyaloknak száma szerint,* sem látszik ama felfogással megegyezőnek, a mennyiben ugyanott folytatólag ez áll : *Az a rész pedig az Úrnak az ő népe.*[2]) Ez pedig Dionisius

[1]) Homil. in evang. XXXIV. 11. — Egyébként ebben a fejezetben is Dionysius Areopagita i. m-t követi. — [2]) Mózes 5. k. XXXII. 9.

tanusága szerint ily értelemben van mondva: A többi nemzetek az angyalok vallási tiszteletét követve az ég különféle seregeit tisztelték, egyedül csak az izraelita nép tartotta meg az egy Istennek tiszteletét s így csak ő lépett mint öröklő fél és az örökség várományosa a tulajdon jogán annak birtokába, és ezért mondja a zsoltáros:[1]) *Ismeretes Judaeában az Isten és Izraelben az ő nagy neve.* Ha azonban más fordítás szerint ezt olvassuk: *az Isten fiainak száma szerint,* akkor oda jutunk, hogy ismét egészen más értelmezést kell keresnünk; hacsak ugyanazoknak nem veszszük az Isten fiait, mint a kiket angyaloknak mondottunk a Genesisnek azon helye szerint,[2]) a hol az egyik fordító azt mondja, hogy az Isten fiai, a másik pedig, hogy angyalok járultak az emberek leányaihoz. Sőt ha a mi közhasználatunk szerint így szól az a hely: *Izrael fiainak száma szerint,* akkor ezen értelmezéstől is teljesen elütő lesz annak jelentése. Éppen ezért erről a mélységes titkú és szemeink látókörétől messze távol eső dologról való ítéletmondást bölcsebbeknek hagyva, térjünk át azokra, a mik még elmondandók; de azért maradjunk meg azon hitünk mellett, hogy könyvében Isten legbölcsebb előrelátásának, melynek tekintetét semmi mélység ki nem kerüli, semmi titok meg nem téveszti, meg van állapítva a kiválasztottak száma és az egyeseknek érdemeikhez mért igazságos koszorúja.

33. — Lássuk most már, miben áll annak a hazának a boldogsága. Nem szabad ugyanis azt hinnünk, hogy a testből kivetkőzött lelkek, vagy a mely lelkek utóbb ismét felvették átszellemült testüket s a melyek tisztaság és méltóság tekintetében az angyali lelkeknél nem alantasabbak, úgy mint ez életben, külső dolgokban is gyönyörködnének. E szerint úgy látszik, hogy a hol csak a szentírás azt mondja,[3]) hogy virágos és zöldelő mezők, kellemes helyek, madarak csicsergése, illatos dolgok, mint pl. fahéj és balzsam üdítik és vidítják fel érzékeiket, mindazokat, inkább szellemileg, mintsem testileg kell felfognunk. Ámbár bizony némely tudósok efféle szemléltető kifejezéseket gyakran az együgyüek kedvéért használnak, a kiket tejjel, nem pedig sűrü étellel kell táplálni,[4]) a kiknek még

[1]) LXXV. 2. — [2]) VI. 2. — [3]) Ezekiel XXXIV. 14. — [4]) Pál lev. a zsid. V. 12. 14.

meg nem edzett érzékei nem képesek felfogni a szellemi gyönyörűséget, s a kiket csak így a látható dolgok által lehet a láthatatlan dolgok megismerésére és kutatására terelni. A szenteknek boldogsága tehát az ő Teremtőjüknek látásában áll, az Úr ama szavai szerint: *Ez pedig az örök élet, hogy megismerjenek téged igaz Istent, és a kit küldöttél, a Jézus Krisztust,*[1]) a mit úgy kell érteni, hogy a szentlélekkel együtt, a ki mindkettőjük lelke. *Ez ugyanis,* úgymond, *az örök élet.* Mert ugyan mi más az örök élet, mint maga a boldgoság? Ha ugyanis ideiglenes élet volna, nem lehetne az boldog, a mely folyton azon aggodalmaskodnék, hogy véget ér. Továbbá bármennyire sokáig tartó élet volna is, hacsak minden nyomorúságos fogyatkozás nélkül való és mindennemű szerencse bőségében dúslakodó nem volna, boldognak nem lehetne azt mondani, a mely valamely veleszületett bélyeget viselne magán. Az az élet tehát örök és boldog élet, boldog és örök élet, hogy megismerjenek téged igaz Istent, és a kit küldöttél, a Jézus Krisztust. Ne téveszd szem elől, hogy a boldogság élvezéséről azt mondta, hogy az az istenségnek megismerése. Éppen azért hiába fáradoznak némelyek az életben az isteni lényeg megismerésén, a melyet a jelen életben a szentek is csak megsejtenek, mint valamely tükörképet vagy rejtvényt; a melyet azonban úgy, a mint van, csak a jövő életben fognak meglátni és teljesen megismerni. A szentek tehát Istennek teljesen boldogító és örökké boldog látásában gyönyörködnek, a zsoltáros szava szerint:[2]) *Áldását is fogja adni, a ki törvényt adott; erényről erényre fognak haladni; látni fogják az istenek Istenét a Sion hegyén.* Mi lehet ennél nagyobb, mi boldogítóbb, mi dicsőségesebb? Sötétségbe jutván mily nagy kívánással kívánjuk a napot? mily epedéssel óhajtjuk ezt a világosságot? Már pedig ha ezt az óhajtott földi világosságot is örömmel fogadjuk s ha megkaptuk, csodálattal nézzük s ha nézését gyakran abbahagyjuk, de csak azért, hogy ismét felvessük rá szemünket, — ha az a megszokásból kifolyólag sem avul el, sem annak folytonos megismétlődése nem okozza megunását: mit gondolsz, mekkora boldogító érzést fog szerezni akkor a világosság világossága az őt szemlélőknek, mekkora álmélkodásra gerjeszt

[1]) János XVII. 3. — [2]) LXXXIII. 8.

őket anélkül, hogy bármily megunást okozna? Ha már e földi királyokat vagy császárokat is az ő szétfolyó és elmúló dicsőségükben bizonyos ámulattal és bizonyos ünnepélyes hangulattal nézzük: mit gondoljunk, mily felmérhetetlen örömtől áradozók s a léleknek mily elképzelhetetlen örömujjongásával eltelve lesznek azok, a kik a királyok királyát s mindeneknek teremtőjét a maga összehasonlíthatatlan ékességében és soha el nem porladozó dicsőségében az angyalok és emberek égi seregeitől körülvéve látni fogják? De nemcsak látni fogják, hanem látván őt, szeretni is fogják és szeretvén őt, magasztalni fogják. Amiért is szépen mondja a zsoltáros:[1]) *Boldogok, a kik a te házadban lakoznak s mindörökön-örökké dicsérni fognak téged.* A boldogság tehát nem egyéb, mint látni Istent, a kire szüntelenül s megunás nélkül feltekinteni vágynak az angyalok;[2]) s őt látván, szakadatlanul és megelégülés nélkül szeretni is akarják; mivel pedig megszerették, fáradhatatlanul ellankadás nélkül dicsőíteni kívánják és örvendezni mindezeknek szivük kimondhatatlan ujjongásával és elképzelhetetlen örömével, szomorú dolgok zavaró közrehatása nélkül, mindörökön-örökké. Minthogy pedig ez ebben az életben teljesen el nem érhető, azért méltán van mindez ama mennyei államnak fentartva. Ezért mondja ismét a zsoltáros:[3]) *Minden örvendezőknek lakozása te benned vagyon.* Azzal azonban, hogy eredetileg nem is egészen azt mondja: *örvendezőknek,* hanem inkább: *az örvendezőkhöz hasonlóknak,* jelzi azt, hogy az az öröm messze felülmulja az életbeli örömünket. Minthogy tehát a boldogok teljesen és tökéletesen az Isten látásán való örömüknek örülnek, melyet senki tőlük el nem vehet, hogyan lehessen feltételezni róluk, hogy külső dolgokban gyönyörködnének, holott már itt a jelen életben is, a hol csak mint valamely tükörből vagy rejtvényből[4]) alig hogy megizelíthető az a dicsőség, a szenteket gyakran annyira felemeli az égiekről való elmélkedés, hogy összes érzékeiknek természeti rendeltetésüktől való elvonásával csakis ama belső édesség boldogságát érzik? De azért nem kell azt hinnünk, hogy ámbár a megújítandó égben s a megújítandó földön mindeneknek jobbra változtával mindenek ragyogó

---

[1]) LXXXIII. 5. — [2]) Péter 1. lev. I. 12. — [3]) LXXXVI. 7. — [4]) Pál 1. lev. a kor. XIII. 12.

ékességében fognak tündökölni, mégis a szentek, a kik az ő teremtőjük látásában és magasztalásában vigadnak s a kiket ezeknek szépsége tart lekötve, amaz örömtől el lesznek tiltva. Mert, ámbár a próféta szerint [1]) ott akkora lesz a holdnak fényessége, mint a mekkora most a napé, a napé pedig hétszerte akkora, mint a mekkora most: más helyen [2]) mégis úgy találod, hogy az az állam nincs hijával a saját napjának és holdjának, melyek világítsanak benne. Mert hiszen az Isten fénye fogja azt bevilágítani és annak lámpája a bárány leszen. Már pedig ha az Isten fénye fogja megvilágítani a szenteket, s ha az ő szemléletének és igazi látásának világossága árasztja el őket kimondhatatlan fényességgel: akkor gyönyörűségük öregbítésére nem lesznek hijával mennyei fényforrásoknak, s így sokkal kevésbbé fognak rászorulni ezekre az alsóbbrendűekre, a melyek, mint feljebb mondottuk,[3]) úgy is csak a test érzékeire hatnak. Ámbátor vannak, a kik azt mondják, hogy ezirányú gyönyörűségük sem fog hiányzani. Azt mondják nevezetesen, hogy ott a boldogok mindennemű gyönyörökben bővelkedni fognak és noha az Isten látásától teljesen boldogítva, külső dolgokat nem is fognak megkívánni, ezek mégis amazt a gyönyörködést mint kisérő társak fogják követni, mint a hogyan pl. a szentek könyveiben az igénytelen világi tudomány kisérő szolgálóleány módjára szokta követni az isteni bölcseséget. Mindezek tehát ott csak a pompa kedvéért való szolgasereg lesznek, ha lesznek; de nem lesznek a boldogság igényeinek szolgálatára.

34. — Hátra van még annak vizsgálása, hogy vajjon az Isten testi szemeinkkel is és lelki szemeinkkel is látható-e, vagy pedig csakis lelki szemeinkkel, az írás ama szavai szerint: *Boldogok a tiszta szívüek, mert ők látni fogják az Istent.*[4]) Ezt némelyek úgy értelmezik, hogy azt állítják, hogy az Istent csakis szívben, de még annak is csak természete szerint való legszeplőtelenebb tisztaságában lehet látni. Úgy látszik, hogy Ágoston is [5]) ezeknek felfogásához jár közel, a mikor az Isten államáról szóló könyvében azt mondja: rideg dolog azt mondani, hogy ott szemeinket be sem húnyhatjuk, s még ridegebb azt mondani, hogy ott csukott szemmel az Isten nem látható.

---

[1]) Esaiás XXX. 26. — [2]) Apocalip. XXI. 23. — [3]) Ugyanezen f. elején. — [4]) Máté V. 8. — [5]) Aug. De civ. Dei XXII. 29.

Ámde figyelembe kell vennünk, hogy a fent megnevezett egyházatya ugyanazon művében sok dolgot nem hittételképpen írt meg, miről ő maga is tanúskodik, mondván :[1]) *Mert hiszen én magam sem akarom, hogy vakon mindent elhigyjenek, a mit megírtam ; minthogy még én magam sem olyképpen hiszem mindazokat, mintha elmémben azok irányában semmi kétség sem volna.* Éppen ezért, mikor mások czáfolgatták ezen tételét, mintha általa a tekintélynek[2]) ama helye ellen szólott volna : *A kit meg fogok látni én magam és nem más, s az én szemeim fogják őt nézni :* azt felelte, hogy ő abban nem vétett, hogy azt mondta, hogy az Istent ezen testi szemeinkkel nem fogjuk látni ; minthogy csakugyan vagy nem lesz látható ezekkel a szemekkel, vagy ha látható lesz, akkor a szemek nem lesznek a mostaniak, mert sokkal méltóbb állapotba átalakult szemek lesznek. Nem hiányzanak tehát olyanok sem, a kik azt állítják, hogy az Istent mindkét módon fogjuk látni. Azt mondják tudniillik, hogy a teljes boldogság az Isten látásában áll ; már pedig ha a testek ettől megfosztatnának, akkor a szentek sehogysem élveznék a legfőbb boldogságot mindkét alkotó részükben, hanem csakis lélekben. Ettől az állapottól pedig nem is nagyon különböznék az, a melyben az igazak lelkei az égben az Istent most is látják, a mikor testeik a földben porladoznak. Ezeknek a felfogásával sem ellenkezik az, a mi így szól : *Boldogok a tiszta szívüek, mert ők látni fogják az Istent,*[3]) a kit bizonyára nem a tisztátalanok, hanem a tiszta szívüek érdemesülnek látni. Igaz tehát alanyi részben, hogy csak a tiszta szívű látja meg az Istent ; de nem igaz az állítmányi részben így : *Istent a tiszták csakis szívvel fogják látni.* Példának okáért igaz ez : *Az Atya az egyedüli Isten ;* de nem igaz emígy : *Egyedül az Atya az Isten.* Az első tételben azt állítjuk, hogy nincs más Isten, csak az Atya, a mi igaz ; a második tételben viszont az áll, hogy az Isten senki más, csak az Atya, a mi téves tétel ; mert hiszen a Fiú is Isten, pedig személye szerint más, mint az Atya, csak nem más isten. Ezért nem is mondják a theologusok az Istent soha egyesnek vagy magányosnak. De hát akár csak elméjükkel, akár pedig boldogságuk nagyobb halmozására, mintegy kettős köntösbe öltözve, mindkétféleképpen,

---

[1]) Aug. De civ. Dei XXI. 7. — [2]) Jób XIX. 27. — [3]) Mát é V. 8

tudniillik testileg is, lelkileg is, vagyis mindkétféle szemeikkel látják az üdvözültek az Istent: annyi bizonyos, hogy leplezetlen színében fogják őt látni, úgy a mint van; benne és általa fognak örvendezni és magasztalni fogják őt mindörökön-örökké. Ez az az ünnepnyolczada, mely az előest nélküli szombatra következik, vagyis inkább annak folytatása. Ez az az előest, mely az éjszakába fordulva be nem sötétedik, hanem átragyog az ünnep első napjába; a melynek nyolczada nem zárul a lelkek örök nyugalmával, hanem megismétlődve virrad fel a testek feltámadásával.[1]) Ez az a nyugalomból való nyugalom, az a szombatból való szombat, az a hónapból való hónap. Ez lesz végezetül végnélkül való. Ime látod, hogy az isteni bölcseség a gonoszságot mindenkor legyőzve, milyen vitézül ér el egyik végről a másik végre, s milyen szeliden rendez el mindeneket. Mert ugyan van-e vitézebb dolog annál, hogy az ördögöt az ő tagjaival együtt az alsó kútnak feneketlenségébe letaszítván, a saját államának tagjait bevezeti a menny magasságabeli örömökbe? Mi boldogítóbb, mint mindezeket a háborúság izgalma nélkül megcselekedni? Elér tehát vitézül egyik végtől a másik végig, azaz a kezdettől a beteljesedésig, a miért is alphá-nak és omegá-nak neveztetik;[2]) vagyis mindkét félnek igazságosan kiosztja érdemeinek zsoldját, a jóknak végétől a gonoszok végéig. Ezért mondja a próféta:[3]) *A ki kerúbok fölött ülsz, letekintesz a mélységekbe.* Úgy ül ugyanis a magasságok fölött, mint megmásíthatatlan valóság, és mint igazságos bíró szemléli a mélységeket. Ül, mert tisztánlátással ítélkezve szeliden rendez el mindeneket; a kerúbok fölötti magasságból tekint le a mélységekbe, mert vitézül elér egyik végről a másik végre. Eléri tekintetével és igazságos kormányzásával mind a két véget; azt a véget, a melynél nincsen mélyebb, arról a végről, a melynél semmi sincsen magasabb; azt a véget, a melynél nincsen keserűbb, arról a végről, a melynél semmi sincsen édesebb; azt a véget, a melynél nincsen nyomorultabb, arról a végről, a melynél nincsen boldogabb. Ez az Isten szolgáinak öröksége. Ott, a mint Ágoston mondja,[4]) minden baj nélkül leszünk; látni fogjuk, szeretni fogjuk és magasztalni fogjuk

---

[1]) Máté XXVIII. 1. — [2]) Apocalip. I. 8. — [3]) Dániel III. 55. — [4]) De civ. Dei XXII. 30.

az Istent. Leszen pedig a próféta szerint neve annak az államnak azon naptól kezdve: *Az Úr vagyon ottan.*[1])

35. — Krisztus államának végéről legyen elég ennyi, a mennyit elmém tehetsége szerint itt elmondottam, s a minek elmondása közben, hogy Dionisius[2]) szavaival éljek, némely dolgokat mellőztem előadásom arányosságára való tekintettel s egyszersmind hallgatással tisztelve meg a titkot, a mely fölöttünk lebeg a magasban.[3]) Királyok dicsősége elburkolni a szót; és felséges mivoltát kisebbíti, a ki a titokzatos dolgokat kibeszéli. Jól tudom én, hogy úgy kell nagy dolgokat elmondani, hogy még mindig maradjon valami, a mit szorgalmasan kutatni érdemes legyen, ne hogy holmi hitványságnak tünjék fel, ha az egész a nyilvánosságra kerül. A miként továbbá mindezeket, a miket nem a magam, hanem az írások bölcseségéből és nem is nagyon ékes szóval előadtam, kegyességednek tisztelettel felajánlom: azonképpen szerénytelenül rá nem erőltetem írásomat senkire, a ki vonakodik vagy megvetéssel fordul el tőle. Mert a mint feljebb[4]) Ágostonról mondottam, éppen úgy jelen művemben is sok dolog nem hittételképpen, hanem mint vélemény és vizsgálódás vagyon megírva, bölcsebbekre hagyván a végleges tételnek megvizsgálás utáni megállapítását. A Te dolgod lészen pedig a hiányosan elmondottakat kiegészíteni, a hibásan mondottakat kiigazítani, a fölöslegeseket lenyesegetni, s engemet, a ki e világ tengerén bűnökkel terhelve gyengélkedem, imádságaid gyógyító szereivel megsegíteni.

---

[1]) Ezekiel XLVIII. 35. — [2]) Dionysius Areopagita i. m. — [3]) Péld. XXV. 2. — [4]) VIII. 34.

TARTALOM.

ELSŐ RÉSZ.

A Babenberg-család. A keleti határgrófság megalakulása és fejlődése különös tekintettel Magyarországra. Irta dr. Gombos F. Albin.

MÁSODIK RÉSZ.

Freisingi Ottó Krónikája (Ottonis Episcopi Frisingensis Chronicon). Fordították: dr. Gombos F. Albin, Irsik József és dr. Vajda György.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

1—58. **Első rész.**
59—436. **Második rész.**

A

C

Cs

D

E É

F

G

H

J

K

L

M

N

O

P

Q

R

S

U Ű

V

W

